osmanlı dönemi islam hukuku çalışmaları

KURULUŞTAN FATİH DEVRİ SONUNA KADAR

DR. RECEP CİCİ

ARASTA

Anadolu'da kurulmuş olan müslüman Türk devletleri arasında en güçlü ve en uzun ömürlü olanı Osmanlı Devleti'dir. Bu devletin örgütünü, hukukunu ve hukukçusunu bilmek özellikle hukukçular için önemlidir. Zira günümüz Türk toplumunda bulunan pek çok kurumun kökeni Osmanlı Devleti'nin yapısında gizlidir.

Osmanlı'nın ilk devir ilim ve kültür hayatı hakkında yakın bir zamana kadar sayılı birkaç incelemenin dışında ciddi araştırmalar bulunmamaktaydı. Bu kitap, Fatih devrinin sonuna kadar Osmanlı'da fıkha dair eser veren fakihlerin hayatı ve eserlerinin incelenmesine tahsis edildiği için hem genel hukuk tarihi, hemde Türk hukuk tarihi bakımından önemi haiz bir konuyu ele almakta ve bu çerçevedeki birçok çalışmaya ışık tutmaktadır.

Osmanlı alimlerinin hayatları ve eserleri incelenip tahlilleri yapıldıkça, kendi kültür temellerimiz ve dinamiklerimiz daha iyi ortaya çıkacaktır. Bu itibarla, Osmanlı'nın bıraktığı kültür zenginliklerinin gün yüzüne çıkarılması konusunda ilim çevrelerine ve özellikle ülkemiz sosyal bilim araştırmacılarına büyük görevler düşmektedir. İşte bu araştırma, bu amaçla yapılmış ilk çalışmalardan biri sayılabilir.

ISBN:975-8484-07-9

ARASTA

OSMANLI DÖNEMİ
İSLÂM HUKUKU ÇALIŞMALARI

KURULUŞTAN FATİH DEVRİNİN SONUNA KADAR

Dr. Recep CİCİ

Arasta Yayınları

ARASTA YAYINLARI 6
Din- Felsefe-Bilim 3

Kapak Tasarım
Arte

Dizgi-İç Düzen
Salih Pay&Arasta

Baskı-Cilt
Çalış Ofset

ISBN 975-8484-07-9

Arastsa Yayınları
Hamam Cad. No:9 Çekirge/Bursa
Tel:0 224 234 64 17

BURSA 2001

"Rahmet dileğiyle babamın aziz hatırasına,
hayırlı ve sağlıklı bir ömür temennisiyle
anneme, eşime ve çocuklarıma...."

Recep CİCİ, 1960 yılında Kocaeli'nin Kandıra ilçesi Beylerbeyi Köyü'nde doğdu. İlkokulu Köyü'nde (1970), İmam-Hatip Lisesi'ni İzmit'te tamamladı(1977). Bursa Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun oldu (1981). Aynı yıl Kandıra vaizliğinde bulundu. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Serahsî, Gazzâlî ve İbnü'l-Humâm'a Göre Emir-Nehiy Tahlili" konulu tezle Yüksek Lisansını (1985), "Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar Osmanlılar'da Fıkıh Çalışmaları" teziyle de Doktorasını (1995) bitirdi. İstanbul Çengelköy'de imamlık (1984-1990) ve Kırklareli'nin Pınarhisar ilçesinde de vaizlik (1990-1993) yaptı. 1988-1990 yılları arasında İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'ne devam etti. 1994 yılı Ocak ayında U.Ü. İlâhiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı ve halen aynı Fakülte'de Öğretim Üyesi olarak görevine devam etmektedir. Evli ve üç çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM XIII

ÖNSÖZ XV

KISALTMALAR XIX

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURULUŞTAN FATİH DEVRİ'NİN SONUNA KADAR OSMANLILAR'DA SİYASÎ VE İLMÎ DURUM

I.SİYASÎ DURUM 7
A.OSMANLI ÖNCESİ ANADOLU'NUN SİYASÎ DURUMU 7
B.OSMAN BEY DEVRİ (1299-1324) 8
C.ORHAN BEY DEVRİ (1324-1362) 9
D.SULTAN I.MURAD DEVRİ (1362-1389) 10
E.SULTAN I.BAYEZİD DEVRİ (1389-1402) 11
F.FETRET DEVRİ (1402-1413) 12
G.SULTAN I.MEHMED ÇELEBİ DEVRİ (1413-1421) 13
H.SULTAN II.MURAD DEVRİ (1421-1451) 14
İ.SULTAN II.MEHMED (FATİH) DEVRİ (1451-1481) 15

II.İLMÎ DURUM 16
A.OSMANLI ÖNCESİ İLMÎ DURUM 16
B.OSMANLILAR'DA İLMÎ DURUM 19
1.Genel Olarak 19
2.Eğitim-Öğretimin Yapıldığı Yerler 20
a.Medreseler 20
aa.Medreselerin çeşitleri ve dereceleri 22
bb.Medreselerde kullanılan dil 23
cc.Medreselerde görev yapan öğretim elemanları 26
dd.Medreselerde eğitim-öğretim özgürlüğü 28
b.Camiler 31
c.Tekke ve zaviyeler 32
C.FIKIH İLMİ ve FIKIH EĞİTİM-ÖĞRETİMİ 33
1.Fıkıh İlminin Naklî İlimler Arasındaki Yeri 34
2.Naklî İlimlerden Okutulan Eserler 34

a.Tefsirden okutulan eserler 34
b.Hadisten okutulan eserler 35
c.Kelâmdan okutulan eserler 35
3.Fıkıh Eğitim-Öğretimi 36
a.Fakihlerin ögrenim durumları 36
b.Fıkıh eğitim-öğretiminin yapıldığı yerler 38
c.Fıkıhtan okutulan eserler ve ders programı 43
aa.Usûlden okutulanlar 43
bb.Furûdan okutulanlar 48
cc.Usûl ve furû ders programı 52

İKİNCİ BÖLÜM

DÖNEMİN OSMANLI FAKİHLERİ VE ESERLERİ

I.ESER VERMİŞ OLAN FAKİHLER 57
A. ESERLERİ GÜNÜMÜZE ULAŞANLAR 279
1. HATTÂB KARAHİSÂRÎ 58
2. CEMÂLEDDİN AKSARÂYÎ (791/1389) 65
3. İBN MELEK (797/1395) 69
4. ALÂEDDİN ESVED (800/1397) 79
5. MUSLİHUDDİN MUSTAFA KARAMÂNÎ (809/1406)85
6. KUTBUDDİN MUHAMMED İZNİKÎ (821/1418) 88
7. BEDREDDİN SİMÂVÎ (823/1420) 95
8. HASAN b. ALİ el-HANEFÎ 108
9. MOLLA FENÂRÎ (751-834/1350-1431) 109
10. ABDÜLVÂCİD b. MUHAMMED (838/1434) 121
11. MUHAMMED ŞÂH (839/1435) 123
12. SEYYİD HASAN b. ALİ KOMENÂTÎ (840/1436) .. 126
13. ŞEREFÜDDÎN KIRIMÎ (840/1436) 129
14. ALÂEDDİN er-RÛMÎ (841/1437) 132
15. KARA SİNÂN (852/1448) 134
16. HIZIR ŞÂH MENTEŞEVÎ (853/1449) 138
17. DEVLETOĞLU YUSUF BALIKESİRÎ (II.Murad d.)142
18. MOLLA MECDÜDDİN (II.Murad devri) 145
19. İBN KÂDÎ-İ AYASLUĞ (II.Murad devri) 147
20. İBN MELEKZÂDE (854/1450) 151
21.ABDURRAHMAN b. YUSUF AKSARÂYÎ
(854/1450'den sonra) 156
22. HÜSÂMEDDİN TOKÂDÎ (860/1456) 160

23. ŞİHÂBUDDİN es-SİVÂSÎ (860/1456) 162
24. FAHREDDİN er-RÛMÎ (864/1460) 164
25. MOLLA HAYALÎ (875/1470) 169
26. MUSANNİFEK (804-875/1403-1470) 171
27.KÂFİYECİ (879/1474) 185
28. MOLLA KIRIMÎ (879/1474) 191
29. ALI KUŞÇU (879/1474) 192
30. KUTBUDDİNZÂDE (885/1480) 194
31. MOLLA HÜSREV (885/1480) 196
32. FENÂRÎZÂDE (841-886/1437-1481) 219
33. ALİ TÛSÎ (887/1482) 223
34. MOLLA SAMSÛNÎZÂDE (891/1486) 225
35. YA'KUB PAŞA (891/1486) 228
36. SİNAN PAŞA (891/1486) 231
37. MOLLA GÜRÂNÎ (893/1488) 234
38. MOLLA HÜSAMZÂDE (893/1487'den sonra) 242
39. YUSUF BÂLÎ (895/1490) 245
40. MUHAMMED b. MUHAMMED (899/1494) 247
41. KADIZÂDE (899/1494) 249
42. ACEMZÂDE (Fatih ve II.Bayezid devri) 252
43. ALÂEDDİN ALİ ARABÎ (901/1496) 253
44. KESTELLÎ MUSLİHUDDİN MUSTAFA (901/1496) 255
45. MEVLÂNÂZÂDE (901/1496) 258
46. HATİPZÂDE (901/1496) 259
47. MUHYİDDİN NİKSÂRÎ (901/1496) 263
48. AHİZÂDE (902/1496) 265
49. MOLLA EFDALZÂDE (903/1497) 270
50. KİRMASTÎZÂDE (906/1500) 273
B. ESERLERİ GÜNÜMÜZE ULAŞMAYANLAR 279

II. ESER VERMEMİŞ OLAN FAKİHLER 281
A. FIKIH ÖĞRENİMİ GÖRDÜĞÜ KAYDEDİLENLER ..282
B. FIKIH ÂLİMİ OLARAK NİTELENDİRİLENLER 282
C. İFTA VE KAZA TEŞKİLATINDA
GÖREV YAPANLAR 283

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÖNEME AİT ESERLERİN ÖZELLİKLERİ VE FIKIH TARİHİ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. DÖNEMİN FIKIH ÇALIŞMALARI BAKIMINDAN ÖNEM TAŞIYAN ÖZELLİKLERİ 287
A. EĞİTİM-ÖĞRETİM 287
1. Eğitim-Öğretime Devletin Katkısı 287
2. Eğitim-Öğretim Kurumları 288
3. Eğitim-Öğretimi Yürüten Hocalar 289
B. MEZHEP ANLAYIŞI 290
1. Osmanlı Devleti'nin Mezhep Anlayışı 290
2. Osmanlı Fakihlerinin Mezhep Anlaşışı 292
C. FAKİHLERİN İFA ETTİĞİ GÖREVLER 294
D. BU DÖNEM İSLÂM DÜNYASINDA FIKHÎ DURUM 295

II. DÖNEME AİT ESERLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ 298
A. ESERLERİN TÜRLERİNE GÖRE TASNİFİ 298
1. Metinler 298
a. Usûle dair olanlar 298
b. Furûa dair olanlar 298
c. İlmihâle dair olanlar 299
d. Kavâide dair olanlar 299
e. Kamu hukukuna dair olanlar 299
f. Fetvaya dair olanlar 299
2. Şerhler 299
a. Usûle dair olanlar 299
b. Furûa dair olanlar 300
c. İlmihâle dair olanlar 301
d. Hilâfa dair olanlar 301
e. Ferâize dair olanlar 301
3. Hâşiyeler 301
a. Usûle dair olanlar 301
b. Furûa dair olanlar 302
c. Ferâize dair olanlar 302
4. Ta'lîkler 302
a. Usûle dair olanlar 302
b. Furûa dair olanlar 303

5. Muhtasarlar 303
a. Usûle dair olanlar 303
b. Fetvaya dair olan 303
6. Risâleler 303
a. Usûle dair olanlar 303
b. Furûa dair olanlar 303
c. İlmihâle dair olanlar 303
d. Fetvaya dair olanlar 304
7. Tercümeler 304
a. Furûa dair olan 304
b. İlmihâle dair olan 304
c. Ferâize dair olan 304
B. ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ 304
1. Eserlerin Türleri Bakımından Değerlendirilmesi 304
a. Metinler 305
b. Şerhler 305
c. Hâşiyeler 306
d. Ta'lîkler 306
e. Muhtasarlar 306
f. Risâleler 307
g. Tercümeler 307
2. Eserlerin Alanları Bakımından Değerlendirilmesi 308
a. Usûl çalışmaları 308
aa. Usûl metinleri 308
bb.Usûl şerhleri 308
cc. Usûl hâşiyeleri 309
dd. Usûl ta'lîkleri 310
ee. Usûl muhtasarları 311
ff. Usûl risâlesi 311
b. Furû çalışmaları 311
aa. Furû metinleri 311
bb. Furû şerhleri 313
cc. Furû hâşiyeleri 314
dd. Furû ta'lîkı 314
ee. Furû risâleleri 314
ff. Furû tercümesi 315
c. İlmihâl çalışmaları 315
aa. İlmihâl metinleri 316
bb. İlmihâl şerhleri 317
cc. İlmihâl risâleleri 317

dd.İlmihâl tercümesi ... 317
d. Diğer çalışmalar ... 318
aa. Kavâid eserleri ... 318
bb. Kamu hukuku eserleri ... 318
cc. Hilâf eserleri ... 318
dd. Ferâiz eserleri ... 318
ee. Fetva eserleri ... 319
3. Eserlerin Muhtevaları Bakımından Değerlendirilmesi 320
a. Eserlerin türlerine ve muhtevalarına genel bakış ... 320
b. Mezhep görüşüne ağırlık verilmesi ... 324
c. Hilâfiyâta yer verilmesi ... 331
d. Tercihlere ve yeni görüşlere yer verilmesi ... 334
e. İctihat, taklit ve avamın mezhebi gibi hususlara yer verilmesi ... 337
f. Delillere yer verilmesi ... 339
C. ESERLERİN DİĞER ÖZELLİKLERİ ... 339
1. Şekil ve Hacim Yönünden ... 339
2. Dil yönünden ... 340
3. Kaynaklar Yönünden ... 341
a. Fıkhın dışındaki kaynaklar ... 342
aa. Tefsir kaynakları ... 342
bb. Hadis kaynakları ... 342
cc. Lûgat kaynakları (Arap dili ve Edebiyatı) ... 342
b. Fıkıh kaynakları ... 342
aa. Usûl kaynakları ... 343
aaa. Hanefî usûl kaynakları ... 343
bbb.Şâfiî usûl kaynakları ... 343
ccc. Mâlikî usûl kaynakları ... 343
bb. Furû kaynaktarı ... 345
cc. Fetva kaynakları ... 347

III. DÖNEMİN FIKIH TARİHİ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 349
A. DÖNEMİN FIKIH DEVRELERİ İÇİNDEKİ YERİ ... 350
B. DÖNEMİN ÖNCEKİ DEVİRLERLE MUKAYESESİ ... 351
1. Taklit Öncesi ve Taklit Devri'nin Özellikleri Yönünden ... 352
a. Taklit rûhunun kök salması ... 352
b. İctihada tepkilerin artması ... 354
c. Fakihler arasında irtibatsızlık ... 354
d. Selefin kitaplarına ilgisizlik ... 356

e. Orijinal eserlerin yazılmaması 357
f. Hilâfa dair eserlerin yazılması 358
g.İctihat yerine hîle ve tevilin kullanılması 358
2. Benzeri Çalışmalar ve Verilen Eserler Yönünden 360
a. Osmanlı fakihleri ve eserleri 361
b. Karahanlılar devri Maveraunnehir fakihleri ve eserleri.....361
c. Söz konusu devirlerin çeşitli yönlerden mukayesesi 362
SONUÇ 365

BİBLİYOGRAFYA.....371

EKLER/TABLOLAR.....389

I. DÖNEM, TAHSİL VE İFA ETTİKLERİ GÖREVLER BAKIMINDAN FAKİHLERİN DURUMU.....389

II. DIŞARIYA GİDEN-DIŞARIDAN GELEN FAKİHLER 389

III. DIŞARIYA GİDEN-DIŞARIDAN GELEN FAKİHLER ve İFA ETTİKLERİ GÖREVLER 389

IV. ESERLERİN ALAN ve TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI 389
A. ESER VERMİŞ OLAN FAKİHLER 390
B. FIKIH ÖĞRENİMİ GÖRDÜĞÜ KAYDEDİLENLER..391
C. FIKIH ÂLİMİ OLARAK NİTELENDİRİLENLER.....391
D.İFTA VE KAZA TEŞKİLATINDA GÖREV YAPANLAR.....391

II. DIŞARIYA GİDEN-DIŞARIDAN GELEN FAKİHLER...392

III.. DIŞARIYA GİDEN-DIŞARIDAN GELEN FAKİHLER ve İFA ETTİKLERİ GÖREVLER 393

IV. ESERLERİN ALAN ve TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI.....393

DİZİN 395

TAKDİM

M.Ü. İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Prof.Dr.İbrahim Kâfi DÖNMEZ'in danışmanlığında 1995 yılı başlarında tamamlanan ve "Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar Osmanlılar'da Fıkıh Çalışmaları" adını taşıyan doktora tezi, bugün araştırmacı ve okuyucuların ilgisine sunulmak üzere kitaplaşmış bulunmaktadır. Bu eser, Osmanlı'nın 700. yılını kutlama faaliyeti çerçevesinde Osmanlı araştırmalarına da bir katkı olarak değerlendirilmelidir.

Araştırma, İçindekiler-Önsöz-Transkripsiyon işaretleri-Kısaltmalar listesi ile başlamakta; asıl muhteva ise bir "Giriş" ve üç "Bölüm"den oluşmaktadır (s. 1-364). Nihayet "Sonuç" (s. 365-369), "Bibliyografya" (s. 371-388), bazı listeler-tabloların verildiği "Ekler" kısmı (s. 389-393) ve "Dizin" (s. 395-417) ile araştırma tamamlanmaktadır.

Asıl araştırma metnini oluşturan Giriş ve Bölümler, ilmî usül ve gerekliler dahilinde telif edilmiş bulunmaktadır. Giriş'te araştırmanın kapsamı ve metodu ile igili bilgi verilmektedir. Birinci bölümde Osmanlı Devleti'nin başlangıçtaki siyasî-sosyal özelliklerine temas edilmekte, dönemin ilmî durumu ve özellikle de fıkıh ilmi ile fıkıh eğitim-öğretimi incelenmektedir.

Kısa tutulan bu hazırlık bilgileri ile, ikinci ve üçüncü bölümlerin konusunu teşkil edecek tarihî malumata dair bir zemin kurulmuş olmaktadır.

İkinci bölümde, iki ayrı kısımda ele alınan eser vermiş ve vermemiş olan fakihler konusu yeterli ve belirleyici vasıftadır. Her iki kısımda adı-sanı gösterilen fıkıh alimlerinin, kısa biyografilerine ilâveten fıkıh ilmi alanındaki önemleri belirtilmekte ve varsa eserleri tanıtılmaktadır. Eser veren 50 (toplam eser sayısı 150 civarında), eseri bize ulaşmamış 15 ve eser vermemiş 40 âlim, müfti ve kadı'nın bu bölümde ayrı ayrı ele alındığı ve tanıtıldığı görülmektedir.

Üçüncü ve son bölüm ise, ele alınan tarihi döneme ait eserlerin özelliklerine ve bunların fıkıh tarihi bakımından değerlendirilmesine tahsis edilmiştir. Üç kısımdan oluşan bu bölüm, araştırma metninin esasını teşkil etmektedir. Burada fıkıh ilmi bakımından dönemin

özellikleri ile belirtilen fıkhî eserlerin genel özellikleri aynı başlıklar altında ve yerli yerinde belirtilmiş görülmektedir.

Sonuç, Bibliyografya, Ekler ve İndeks ile araştırmanın efradını câmi vasfı zenginleştirilmiş olmaktadır. Ekler kısmındaki istatistik bilgiler ve bazı tablolar, bir araştırıcıyı faydalı sonuçlara götürebilecek niteliktedir. İndeks ise, araştırmaya vasıf kazandıran önemli bir unsurdur.

Araştırmacı Recep CİCİ'nin, Osmanlı dönemi ile ilgili bilgi ihtiva eden yeterli sayıda ve önemdeki ana kaynaklara baş vurduğu, bunları yerli yerinde ve doğru biçimde kullanabildiği gözlenmiş; ayrıca modern yayınlarda yer alan eserlerden de yararlandığı tespit edilmiştir. Araştırmasında uyguladığı metod, genel olarak modern araştırma teknikleri çerçevesindedir. Osmanlıca, Arapça ve günümüz Türkçe'si ile verilmiş kaynak eserler, ilmî usûllere bağlı kalınarak ve objektiflik ölçüleri dahilinde tahlîle-tenkîde tabi tutularak işlenmiş; dipnotlarında açık-seçik biçimde gösterilmiştir. Eser adlarının italik harflerle belirtilmiş olması, araştırma metnini kullananlar için kolaylık sağlar niteliktedir. Kullanılan Türkçe'nin sade, açık ve yaşayan tabiî Türkçe olduğu ve ilmî uslüp çerçevesinde bulunduğu gözlenmiştir.

Yukarıdaki tahlil ve tespitler çerçevesinde, Recep CİCİ'nin ilmî eserlerde görülen sistematik ve tekniklere uygun biçimde bir çalışma yaptığı, kendi alanında kaynakları başarı ile kullanabildiği, yer yer metin içinde kendi görüş ve mütalâalarını serdederken objektiflik sınırları içinde kalabildiği, gerek metod ve gerekse muhteva bakımından bilime yenilik ve açıklık getiren, alanındaki bir boşluğu dolduran özgün bir ilmî çalışma gerçekleştirdiği takdirle belirtilmesi gereken bir husustur. Kendisini tebrik eder, eserinin yararlı ve daha verimli çalışmalar için bir ilk adım olmasını temenni ederim.

Prof.Dr.Salih TUĞ
(M.Ü.İlahiyat Fakültesi)

ÖNSÖZ

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adı ile;
hamd O'na, salât ve selâm O'nun elçisine, âl ve ashabına...

Anadolu'da kurulmuş olan müslüman Türk devletleri arasında en güçlü ve en uzun ömürlü olanı Osmanlı Devleti'dir. Bu devletin örgütünü, hukukunu ve hukukçusunu bilmek özellikle hukukçular için önemlidir. Zira günümüz Türk toplumunda bulunan pek çok kurumun kökeni Osmanlı Devleti'nin yapısında gizlidir.

Diğer taraftan bir toplumun hayatiyetini sürdürebilmesi ve yükselebilmesi, ancak kendi kültür temellerine dayanması ve dinamiklerini harekete geçirmesiyle mümkündür. Bu da toplumun kültür sistemlerinin aslını ve özünü oluşturan unsurların incelenerek tahlil edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu cümleden olarak zengin kültürüne ve geniş coğrafyasına varis olduğumuz Osmanlı ile ilgili çalışmaların ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

İslâm hukukunun, özellikle Hanefî doktrininin gelişmesi ve yükselmesinde büyük katkıları bulunan Osmanlı'nın ilk devirleri, bu devirlerin ilim ve kültür hayatı hakkında yakın bir zamana kadar sayılı bir kaç incelemenin dışında ciddi araştırmalar bulunmamaktaydı. Bugün ise gerek makale, gerek kitap ve gerekse tez şeklinde birçok seviyeli incelemeye rastlanmaktadır. Özellikle Osmanlı'nın kuruluş ve yükseliş asırlarını kapsayan "eğitim–öğretim" kurumlarını, "muhaddis" ve "müfessir"lerini konu edinen doktora tezlerinin gerçekleştirilmiş olması – bir kısmı henüz basılmamış olsa da- mutluluk vericidir. *Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar Osmanlılar'da Fıkıh Çalışmaları* adlı bu eser de, aynı döneme ilişkin tezler zincirinin bir halkasını oluşturmaktadır.

Kaynaklarının büyük bir kısmını İstanbul kütüphanelerinde bulunan yazma ve eski basma eserlerin oluşturduğu bu tür çalışmaların, bu merkezlere uzak olanlar tarafından yapılması oldukça zordur. Tez çalışmalarına başlarken ve daha sonra uzun bir süre İstanbul'da ikamet edişimiz ve millî kültürümüze ışık tutan çalışmaların gereğine olan inancımız bizi böyle bir konuyu seçip incelemeye sevketmiştir.

Çalışmamız, Fatih devrinin sonuna kadar Osmanlı'da fıkha dair eser veren fakihlerin hayatı ve eserlerinin incelenmesine tahsis edildiği için

Araştırma boyunca, çokça geçecek olan şahıs ve eser isimlerinde Türkçe'deki kullanış tercih edilerek lâm-ı tarifler terkedilmiştir. Dipnotlarda, bu araştırmaya yapılan atıflar "Bu Çalışma" ifadesiyle, çokça kullanılan kaynakların bir kısmı eser, bir kısmı da yazar isimleriyle verilmiş; şahıs ve kitap isimlerinde mümkün olduğu kadar kısaltmaya gidilmiş, tam şekilleri ve kısaltmaları bibliyografya listesinde gösterilmiştir. Aynı gerekçeyle eserlerin basım yerleri ve yılları da dipnotlarda belirtilmemiştir. İndeks'te araştırmanın özelliği dikkate alınarak sadece şahıs ve eser isimlerine yer verilmiştir.

Araştırma konusunun seçiminden bu hale gelmesine kadar her türlü teşvik ve yardımını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. İbrahim Kâfi DÖNMEZ'e, tavsiyeleri yanında "Takdim" yazmayı da kabul eden hocam Prof. Dr. Salih TUĞ'a, çalışmalarım süresince kendilerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Hayrettin KARAMAN ve diğer hocalarıma, konuyla alakalı Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde yapılmış bazı çalışmaların temini hususunda yardımcı olan Prof. Dr. Mustafa BAKTIR'a, tahsil hayatım boyunca teşviklerini gördüğüm hocalarım Prof. Dr. Yunus Vehbi YAVUZ ve Prof. Dr. Hamdi DÖNDÜREN'e şükranlarımı sunarım. Ayrıca redaksiyon konusunda yardımcı olan değerli arkadaşlarım Yard. Doç. Dr. Süleyman SAYAR ve Yard. Doç. Dr. Salih PAY'a, çalışmanın yazımında emeği geçen Osman YALNIZ ve Hüseyin DERİN'e, çeşitli şekillerde katkıları bulunduğu halde burada isimlerine yer veremediğim bütün dostlara ve nihayet basımını gerçekleştiren Arasta Yayınevi yetkililerine teşekkürü bir borç bilirim. Gayret bizden, muvaffakiyet yalnız Allah'tandır.

Emirsultan-2000 Recep CİCİ

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a. Ktp.	: Aynı kütüphane
a.mif.	: Aynı müellif
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları
Ata. ÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
a.y.	: Aynı yer
b.	: İbn, bin(t)
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
Crh	: Cârullah
DAD	: Diyanet Aylık Dergi
DD	: Diyanet Dergisi
DEFM	: Dâru'l-funûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EHD	: Eğitim Hareketleri Dergisi
EI	: Encyclopaedia of Islâm (New Edition)
EÜİFD	: Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
Fas.	: Fasikül
GAL	: Geschichte der Arabisçhen Litteratur
GAS	: Geschichte des Arabischen Schrifttums
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
İA	: İslâm Ansiklopedisi (Milli Eğitim Bak. neşri)
İst.A	: İstanbul Ansiklopedisi
İÜ. Ktp.	: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi
K.	: Kitap

Ktp.	: Kütüphane (si)
m.	: Milâdî
MKD	: Millî Kültür Dergisi
NMPş.	: Nişancı Mehmed Paşa
nşr	: Neşreden
nr.	: Numara
OA	: Osmanlı Ansiklopedisi
ODK	: Osmanlı Devletinin Kuruluşu
OM	: Osmanlı Müellifleri
OT	: Osmanlı Tarihi
OTK	: Osmanlı Tarihi Kronolojisi
RTEA	: Resimli Türk Edebiyatı Ansiklopedisi
s.	: Sayfa
(s.)	: Sallâllâhu aleyhi ve sellem
sad.	: Sadeleştiren
sn.	: Sene
SO	: Sicill-i Osmânî
Suppl.	: Supplementband
Sülm. Ktp.	: Süleymaniye Kütüphanesi
st	: Satır
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden
TİTS	: Türkiye İktisat Tarihi Semineri
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
TT.	: Tarih ve Toplum
TTEM	: Türk Tarih Encümeni Mecmuası
TY	: Türkçe yazma
vb.	: Ve benzeri
vd	: Ve devamı
vr.	: Varak

GİRİŞ

KAPSAM ve METOD

A. KAPSAM

Bu araştırma, zaman dilimi itibariyle Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih devrinin sonuna kadar, diğer bir deyişle 1299-1481 yılları arasında yaşamış bulunan Osmanlı fakihleri tarafından yapılan fıkıh çalışmalarının incelenmesini hedeflemektedir. Ancak konunun özelliği ve pek çok âlimin bir kaç sultanın devrinde yaşaması ve belli görevlerde bulunması sebebiyle, vefatları daha sonra olmakla beraber Fatih devrinde görev yaptığı bilinen fakihler, hatta Fatih zamanında yaşadığı halde, hem vefatı hem de fıkıhla ilgili eseri kaleme alışı daha sonraki tarihlere rastlayanlar da çalışma kapsamına dahil edilmişlerdir. Buna göre araştırmanın son sınırları 911/1505 tarihine kadar uzanmıştır. Nitekim fikha dair eserleri olanlardan yaklaşık 20 kadarının vefatları, 1481 sonrasına rastlamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, iki asırlık bir zaman diliminde Osmanlılar'da fıkha dair ortaya konan ilmî eserleri ele almaktadır.

Bilindiği gibi Söğüt civarında yerleşen Osmanlı Beyliği, bir Uç beyi olarak göreve başlayan Osman Bey ve diğer sultanların fetihleriyle Fatih zamanında geniş bir coğrafyaya sahip oldu. Anadolu'nun hemen hemen tamamına yakın bir bölümü Osmanlı toprakları haline geldi. Bu itibarla Osman Bey'den itibaren fetih kronolojisini takip ederek hem zaman dilimi hem de coğrafya bakımından Osmanlı sayılan fakihleri ele almaya çalıştık. Zira bir âlim, söz konusu tarihler arasında yaşadığı halde, vefatından ya da başka bir İslâm ülkesine gitmeden önce doğduğu, yetiştiği ve hizmette bulunduğu coğrafî bölge henüz Osmanlı topraklarına katılmamış olabilmektedir. Böyle bir durumda olan âlim Osmanlı değil, Anadolu âlimi sayılabilir. Dolayısıyla Osmanlı âlimlerini ve ortaya koydukları fıkıh çalışmalarını daha gerçekçi bir şekilde tespit edebilmek için zaman dilimi ve coğrafya bakımından böyle bir sınırlamanın getirilmesi kanaatımızca

yanlış olmayacaktır. Nitekim Arif Bey "Devlet-i Osmaniye'nin Teessüs ve Takarruru Devrinde İlim ve Ulemâ" adlı makalesinin ilk üç sayfasını hangi âlimlerin Osmanlı sayılıp sayılmayacağı hususuna ayırmış ve bazı âlimler konusunda *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*'nin müellifi Taşköprîzâde'ye katılmadığını ifade etmiştir[1].

Bu tespitten yola çıkarak Bayburt, Konya, Amasya, Kayseri, Sivas, Tarsus ve Erzincan gibi bölgelerde doğup yetiştikleri halde daha sonra Mısır ve Şam'a giden ve orada vefat eden, ya da Osmanlı tarafından bu bölgeler fethedilmeden burada vefat eden âlimler çalışmamıza alınmamışlardır. Söz gelimi; aslen Sivaslı olup babasının İskenderiye kadılığı sırasında 790/1388'de doğan, Kahire'de yetişen ve 861/1457'de Mısır'da vefat eden İbnu'l-Humâm araştırmaya dahil edilmemiştir[2]. Bayburt'ta doğup yetiştiği halde, hizmet hayatı Mısır'da geçmiş olan ve 786/1384'te aynı yerde vefat eden Ekmelüddîn Bâbertî[3] de çalışmada incelenmemiştir. Konya bölgesinden Muhammed b. Îsâ b. İsmâil (727/1326)[4], Ali b. İsmâil b. Yusuf (729/1328)[5], Ahmed Cemâleddin b. Mes'ûd (732/1330)[6], Muhammed b. Ahmed b. Abdülazîz (764./1362)[7], Ebussenâ Mahmud b. Ahmed (77111369)[8], İbrahim b. Süleyman Radıyyüddîn (782/1380)[9] ve Şemseddin Muhammed b. Yusuf (788/1386)[10] gibi âlimler, Konya'nın Osmanlılar tarafından fethinden (m. 1390) önce Şam'a gidip orada vefat etmeleri sebebiyle araştırma kapsamı içinde mütalâa edilmemişlerdir. Yine Şadgeldi Şemseddin Çelebi Paşa (732/1330, Amasya)[11], Abdulmuhsin Kayserî (755/ 1354)[12], İbnü't-

---

1 Arif Bey, "İlim ve Ulema", *DEFM*, sn. I, sy. 2, s. 137-139. Taşköprîzâde'nin, adı geçen eserinde âlimleri, coğrafî bölgeyi esas almaksızın sadece yaşadıkları dönemi dikkate alarak gruplandırdığı görülmektedir.

2 Taşköprîzâde, *Tabakât*, s. 132; Leknevî, s. 180; *OM*, I, 221.

3 Taşköprîzâde, *a.g.e.*, s. 127; *OM*, I, 221; Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 29.

4 *OM*, I, 265

5 *Süleymaniye Kütüphanesi Kataloğu*, XV, 6998.

6 *OM*, I, 218.

7 *OM*, II, 13.

8 *OM*, I, 218; Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 82.

9 *OM*, I, 221.

10 *OM*, I, 331.

11 *OM*, I, 331

12 *Şakâik*, s. 11; Mecdî, s. 31; NMPş., s. 110; *OM*, I, 351.

Türkman (750/ 1349, Mısır)[13], Kadı Necmeddin Tarsûsî (758/1356, Şam)[14], Celâleddin Muhammed Çelebi (793/1387, Mısır)[15] ve Ömer Vecîhuddîn Erzincânî (743/1339)[16] vb. fakihler de aynı gerekçe ile bu çalışmaya alınmamışlardır.

Osmanlı ülkesine âlimlerle görüşmek, onlarla bilgi alış verişinde bulunmak veya bir ziyaret amacıyla kısa süreli gelen Taftâzânî (792/1390)[17], Seyyid Şerif Cürcânî (816/1413)[18], Fîrûzâbâdî (817/1414)[19] ve Bezzâzî (827/1423)[20] gibi âlimler de esere dahil edilmemişlerdir. Erzincan, Osmanlı tarafından milâdi 1398'de fethedildiğinden Kadı Ahmed Burhâneddin Erzincânî (800/1397)[21] de araştırma kapsamının dışında bırakılmıştır. Kaldı ki Kadı Burhâneddin'in Osmanlı ile temasları sadece savaşlar dolayısıyladır[22].

Buna göre çalışmamız, az veya çok fıkıhla ilgili eseri bulunan âlimler ile fıkıh öğrenimi gördüğü kaydedilenler, fıkıh âlimi olarak nitelendirilenler ve ifta ve kaza teşkilatında görev yapanların incelenmesinden oluşmuştur.

B. METOD

Eserimizde, söz konusu dönemde yetişmiş olan ve yukarıda belirlenen şartları taşıyan fakihleri tespit edip anahayatlarıyla bilgi vermeyi ve fıkıh eserlerini incelemeyi hedefledik. Ancak amacımız fıkıhla ilgili çalışmalar olduğundan incelememizde daha çok, fıkha dair eser veren ve eserleri günümüze ulaşan fakihlerin hayatları ve ilmî çalışmaları üzerinde durulmuştur. Fıkıhla ilgili eser kaleme aldıkları halde hiçbir eseri günümüze ulaşmamış olan fakihlerle, eser vermemiş olup fıkıh öğrenimi gördüğü kaydedilenler, fıkıh âlimi olarak nitelendirilenler ve müftülük,

---

13 *OM*, I, 218; *GAL*, II, 76; *Suppl*, II, 67; Özel, *a.g.e.*, s. 79.
14 *OM*, I, 346.
15 *OM*, I, 266.
16 *OM*, I, 351.
17 Mecdî, s. 42.
18 *a.g.e.*, s.41.
19 *Şakâik*, s.29; Mecdî, s.54.
20 *Şakâik*, s.29; Mecdî, s.53; NMPş.,s. 124.
21 *a.g.e.*, s. 29; Mecdî, s.53.
22 bk. Uzunçarşılı, *OT*, I, 262.

kadılık ve şeyhulislâmlık gibi fıkıhla yakından alâkası olan ifta ve kaza teşkilatında görev yapanlara ise genel olarak temas edilmiştir.

Bu çerçeve içinde biyografik ve bibliyografik kaynaklardan hareketle tespit ettiğimiz fakihlere ait eserlerin yerlerini belirlemeye hem katalog, hem bizzat tasnif fişleri ve hem de bilgisayar imkânlarından yararlanarak Süleymaniye Kütüphanesi'nden başladık ve burada bulamadıklarımız için diğer kütüphanelere müracaat ettik. Bununla, yalnız incelemeyi hedeflediğimiz eserin tespiti amaçlanmış, eserin başka nüshalarının bulunup bulunmadığı hedeflenmemiştir. Fakat ilk tespit çalışmasını yaptığımız Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan farklı nüshalar dipnotlarda gösterilmiş ve incelemeye, varsa müellif hattıyla istinsah edilen nüshası veya istinsah tarihi en eski olanı esas alınmıştır.

Kütüphane taramaları esnasında, kaynaklarda zikredilenlerden bulamadıklarımız olduğu gibi, isimlerinden hiç bahsedilmeyen çalışmalara da rastladık. Bununla beraber gerek kaynaklarda ve gerekse kataloglarda bazı fakihler adına kaydedilen birçok eserin, kendilerine ait olmadığını; farklı isimlerle verilen bazı eserlerin de mükerrer olduğunu gördük. Sonuçta fıkıhçılara ait hem matbu -ki bunlar azdır- hem de yazma eserleri tespit edip ulaşabildiklerimizi incelemiş olduk. Ne varki eserlerin çok sayıda ve yazma olması, çok eski ve yıpranmış bulunması gibi zorluklar ayrıntıya inmemize engel olmuştur. Tüm bu zorluklara rağmen eserler tek tek ele alınırken aşağıda belirtilen esaslara uymak için azami çaba sarfedilmiştir.

İlk olarak, eserin kısaca tavsifi (cilt, varak, satır, hat, müstensih, istinsah tarihi, bulunduğu kütüphane) verilmiş ve varsa kaleme alınış sebebi ve yazarın eserle ilgili zikrettiği bilgiler kaydedilmiştir.

İkinci olarak, eserin muhtevası (tasnif türü ve alanı, kaynakları, tesir ve teessürü) ve metoduna (müdellel-gayri müdellel olup olmaması, kullanılan ifadeler, eski ve yeni bilgilerin kullanılması) yönelik tespitlerde bulunulmuş ve böylece yazarın usûlüne işaret edilmiştir.

Son olarak da yazarın yaşadığı zamanı, içinde bulunduğu ortamla ilgili örf-âdet, sosyal, siyasal ve iktisadî şartları dikkate alması ve ictihât, taklit, kendi mezhebi ve diğer mezheplere karşı olan tutumu göz önünde bulundurularak bir kaç örnek üzerinde durulmuştur. Ancak bu çalışmada, ele alınan eserlerin geniş muhteva tahlilleri hedeflenmediğinden örnekler; nikâh, talak, buyû', gasp, hudûd ve benzeri konulardan verilmiş olmakla beraber daha ziyade ibadetlerden seçilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURULUŞTAN FATİH DEVRİ'NİN SONUNA KADAR OSMANLILAR'DA SİYASÎ VE İLMÎ DURUM

I.SİYASÎ DURUM

Osmanlılar'da siyasî duruma geçmeden önce birçok Türk devletine beşiklik eden Anadolu'nun kısaca siyasî durumuna temas edilecek, sonra Osmanlı sultanlarının dönemleri dikkate alınarak ayrı ayrı başlıklar altında siyasî durum özetlenecektir.

A. OSMANLI ÖNCESİ ANADOLU'NUN SİYASÎ DURUMU[1]

Anadolu'nun Türkleşmesi ve burada Türk-İslâm öğeleri ağır basan siyasî-idarî organizasyonların oluşması bakımından Malazgirt savaşı (1071) bir dönüm noktası olarak alınabilir[2]. Süleyman Şâh (497/1086)'ın önce Konya'yı (470/1077'den önce), daha sonra da İznik'i (473/1080) alıp burayı başkent yapmasıyla birlikte Anadolu Selçuklu Devleti kurulmuş[3] ve artık Anadolu, Türk-İslâm mefkûresinin vazgeçilmez yurdu olmuştur.

XIII. asır Anadolu tarihinin en önemli olayı olarak gözüken[4] Moğol istilâsı, hem Ön Asya'da yeni bir devlet kuran Anadolu Selçukluları'nın siyasî ve ictimaî bakımdan sarsılmasına ve hem de yeni Türk aşiretlerinin Anadolu'ya göç etmelerine neden olmuşdur[5]. Böylece XIV. yüzyıl başlarında artık Anadolu'nun Türkleşmesi olayı tamamlanmıştır[6].

Selçuklu Devleti tarafından geniş araziler verilerek ülkenin uç bölgelerine iskân edilen Türkmenler, Selçuklu yönetiminin Moğol

---

1 "Anadolu" hakkında geniş bilgi için bk. "Anadolu" maddesi, *DİA*, III, 106-137.

2 Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 27; a.mlf., *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 71; Çetin, Osman, *Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı*, s. 30, 56 vd.; Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, I, 486; Dursun, Davut, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, s. 130.

3 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 62 vd.; Çetin, *a.g.e.*, s. 62.

4 Köprülü, Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 32.

5 Çetin, *a.g.e.*, s. 63.

6 *a.g.e.*, s. 64.

egemenliğine girmesini fırsat bilerek bağımsızlıklarını ilân etmişler[7] ve Anadolu'da Beylikler dönemini başlatmışlardır[8].XIII. asrın ikinci yarısından sonra örgütlenen Anadolu Beylikleri'nin en güçlüleri Germiyan Beyliği, Karaman Beyliği ve Söğüt civarında yerleşmiş olan Osmanlı Beyliği'dir[9].

B. OSMAN BEY DEVRİ (1299-1324)

Osmanlı Beyliği'ni kuran Oğuz Boyu'nun Kayı aşiretidir. Sultan I.Alâeddin Keykubad (1219-1236) zamanında Ankara'nın batısındaki Karacadağ bölgesine yerleştirilen bu aşiret, daha sonra Ertuğrul Bey'in zaptetmiş olduğu Söğüt, Domaniç ve Ermeni Derbendi yöresine göç etmiştir[10].

Süleyman Şâh'ın oğlu Ertuğrul Bey'in 680/1281'de vefatı üzerine aşiret reisliğine ve Uç Beyliği'ne Osman Bey (656-724/1258-1324) getirildi[11]. Osman Bey, devrin ileri gelen âlimlerinden ve Ahî reislerinden Şeyh Edebâli'nin kızıyla evlendi. Bu yeni çevrenin de nüfuzlarından yararlanarak coğrafyasını Marmara denizine doğru genişletmeye çalıştı[12]. Doğu'dan gelen *Horasan Dervişleri* veya *Gazi Dervişler* diye bilinen ateşli mücahidlerin oluşturduğu *Futuvve Teşkilatı*'nı[13] ve ulemayı yanına alan[14] Osman Bey, fethettiği yerlerde ilmî ve ictimaî müesseseler kurmuş ve buralara İslâm damgasını vurmuştur[15].

Osman Bey batıya ve doğuya doğru fetihlere[16] devam edip bölge coğrafyasını genişletmenin yanı sıra âlimleri himaye ederek ilmî

---

7 bk. Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 132; Ateş, Toktamış, *Osmanlı Toplumunun Siyaset Yapısı (Kuruluş Dönemi)*, s. 88.

8 Köprülü, *a.g.e.*, s. 35; Bosworth, C. E., *İslâm Devletleri Tarihi* (trc. E. Merçil, M. İpşirli), s. 269-328. Anadolu Beylikleri hakkında geniş bilgi için Uzunçarşılı'nın *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri* adlı eserine bakılabilir.

9 Köprülü, *a.g.e.*, s. 35; Uzunçarşılı, *OT*, I, 99; Ateş, *a.g.e.*, s. 92.

10 Köprülü, *a.g.e.*, s. 68; Uzunçarşılı, *OT*, I, 101.

11 Uzunçarşılı, *OT*, I, 103.

12 *a.g.e.*, I, 106; Esrar, Ahmet, *Osmanlıların Dinî Siyaseti ve İslâm Âlemi*, s. 26.

13 Esrar, *a.g.e.*, s. 22.

14 Uzunçarşılı, *OT*, I, 105; Togan, Zeki, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 370.

15 Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 1-3.

16 Fethedilen yerlerin isimleri için bk. NMPş., s. 103-104.

gelişmelere de ön ayak olmuştur. Nitekim onun ulemadan olan Şeyh Edebâli'ye köyler vakfettiği arşiv kayıtlarında görülmektedir[17]. Şeyh Edebâli de Osman Bey'in siyasî otoriteyi sağlaması hususunda yardımcı olmak üzere ulemadan Dursun Fakih'i, Karaman'dan Osmanlı yurduna getirtmiştir. Daha sonra aktif olarak Osmanlı Beyliği'nde hizmete başlayan Dursun Fakih, Karacabey'de Osman Bey adına ilk Cuma hutbesini okumuştur. Bunun ardından yeni kurulan devletin dinî-hukukî işlerini yürütmek üzere kadılık görevi ona verilmiştir[18]. Böylece Edebâli ile Dursun Fakih yeni devletin *ilk müftüsü* ve *ilk kadısı* unvanını almışlardır.

Dursun Fakih'in, Osman Bey adına 699/1299'da Cuma hutbesini okumuş olması[19], Osmanlı Devleti'nin resmen kuruluşunu gösterir. Zira Cuma namazı ve hutbesi siyasî yönü ağır basan bir vecibedir[20]. Bu itibarla bu ibadet, bir devletin bağımsızlık alâmeti olarak kabul edilmiştir. Bundan başka bağımsızlık alâmetlerinden biri de iktisadî ve sosyal hayatta büyük rol oynayan paradır. Bugüne kadar Osmanlılar'da ilk parayı Orhan Bey'in bastırdığı ileri sürülmekle beraber, yeni yapılan araştırmalar ilk parayı Osman Bey'in bastırdığını göstermektedir[21].

Bursa kuşatması sırasında hastalanan Osman Bey, 69 yaşında 724/1324'da vefat etmiş ve vasiyeti üzerine önce Söğüt'te, sonra Bursa'da defnedilmiştir[22].

C. ORHAN BEY DEVRİ (1324-1362)

Osman Bey'in ölümünden sonra yerine oğlu Orhan Bey geçti. Beyliği, Ahîler tarafından da onaylanan Orhan Bey, babası zamanında Bizanslılar'a karşı yürütülen fetih teşebbüslerine katılmış, idarî ve askerî sahada bir hayli tecrübe kazanmıştı. Ertuğrul Bey'in oğlu Osman Bey'e

---

17 Başbakanlık Arşivi, 453 Nolu Defter, vr. 230b (Uzunçarşılı, *OT*, I, 114'den naklen).

18 Dursun Fakih'in hayatı için bk. *Şakâik*, s. 6; Mecdî, s. 21; NMPş., s. 102; Togan, *a.g.e.*, s.371; Güngör, Erol, *Tarihte Türkler*, s. 184; Ayrıca bk. Arif Bey, "İlim ve Ulema", *DEFM*, sn. 1, sy. 2, s. 141.

19 NMPş., s. 102.

20 bk. Molla Hüsrev, *Dürer*, I, 136 vd.

21 bk. Artuk, İbrahim, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi* (1071-1920), s. 27-33.

22 bk. Uzunçarşılı, *OT*, I, 112.; Ayrıca bk. NMPş., s. 102.

bıraktığı bir aşiret reisliği iken, Osman Bey'in oğlu Orhan Bey'e bıraktığı bir Uc Beyliği'dir.

Babasının Bizans'a karşı yürüttüğü yayılma siyasetine aynen devam eden Orhan Bey, önce bir süreden beri kuşatma altında tutulan Bursa (1326)'yı sonra da İznik (1331) ve İzmit (1337) gibi ictimaî, iktisadî ve ilmî önemi haiz merkezleri ve civar yerleri fethetti. Yine onun zamanında Gazi Süleyman Paşa tarafından Avrupa topraklarına girilmiş ve Süleyman Paşa'ın vefatı üzerine büyük kardeş Murad tarafından Edirne (1361) teslim alınmıştır[23]. Orhan Bey zamanında Türkler'in meskûn bulunduğu Karesi Beyliği'ne ait yerlerden başka, Anadolu'da aldıkları yerlerden birisi de Ankara olmuştur. Ankara o zamanlar merkezi Sivas olmak üzere teşekkül eden Eretna Beyliği'nin idaresi altındaydı[24].

Orhan Bey, *Emîr* yerine *Sultan* lakâbını kullanan ilk hükümdardır[25]. Orhan Bey aşiret usûl ve kaidelerini terk ederek devlet statüsünü tamamlamak ve idarî, askerî ve adlî düzenlemelerde bulunmak için ulemadan vezir Alâeddin Paşa ile Bursa kadısı Kara Halil'i görevlendirerek divanlar oluşturup yeni vezirler ve kadılar atadı. İlmî ve ictimaî teşkilatlanmaya da önem veren Orhan Bey medreseler inşa ettirmiş ve ilk inşa ettirdiği İznik Medresesi'ne Dâvûd-i Kayserî'yi tayin etmiştir[26].

Babasından devraldığı küçük beyliği iki misli büyüterek teşkilatlı bir devlet haline getiren Orhan Bey, 83 yaşında iken 763/1362'de vefat etti ve Bursa'da defnedildi[27].

D. SULTAN I.MURAD DEVRİ (1362-1389)

Babasının vefati üzerine idareyi ele alan I.Murad, baba ve ataları gibi fetihlere devam etmiş, Balkanlarda üst üste zaferler kazanmış[28] ve Gelibolu, Edirne ve Bulgaristan'ın bazı kısımlarının Osmanlı Devleti

---

23 İnalcık, Halil, *Edirne'nin Fethi* (1361), Edirne: *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, s. 137-159.

24 Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 100-103; Ayrıca Orhan Bey zamanında fethedilen yerlerin toplu listesi için bk. NMPş., s. 107-109.

25 Uzunçarşılı, *OT*, I, 124; Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, s. 147-148; Esrar, . *a.g.e.*, s. 26.

26 *Şakâik*, s. 8; Mecdî, s. 27; Ayrıca bk. Uzunçarşılı, *OT*, I, 126-128.

27 Âşıkpaşazâde, s. 51; Neşrî, s. 186; NMPş., s. 107; Uzunçarşılı, *OT*, I, 158.

28 Osmanlılar'ın Balkanlar'daki fetih siyaseti için bk. İnalcık, H. "Ottoman Methods of Conquest", *Studia İslâmica*, s. 103-129.

topraklarına katılmasını sağlamıştır[29]. Edirne fethinden sonra Trakya'da Osmanlı nüfuzunu sağlamlaştırmayı hedefleyen I.Murad Edirne'yi pay-ı taht yaparak orada birçok saray, cami, medrese ve diğer ilmî ve ictimaî müesseseler tesis ederek bu şehri devlet merkezi haline getirdi[30].

Edirne ve Filibe'nin Osmanlı idaresine girmesi, Sırbistan, Bosna ve Macaristan'da Osmanlılar'a karşı bir ittifak meydana getirdi. Bunun neticesinde, müttefik kuvvetlerle Osmanlılar arasında *Sırp Sındığı* adı verilen savaş vuku buldu ve savaşta Osmanlılar karşı tarafı ağır yenilgiye uğrattı (1363)[31].Rumeli'deki hakimiyetlerini sağlamlaştırırken Anadolu'yu ihmal etmeyen I.Murad, usta bir siyasetle oğlu Bayezid'i Germiyanoğlu Süleyman Şâh'ın kızıyla evlendirdi. Daha sonra Karamanoğlu, Saruhan ve Aydınoğulları Beyliği'nin gönderdiği kuvvetlerle beraber Kosova Savaşı'na katılan I.Murad, bir Sırp fedaisi tarafından burada şehid edildi (1389). Ancak Osmanlılar bu savaşta da galip geldi[32].

Kosova Savaşı'nda şehid düşen I.Murad, Bursa'ya getirilerek Çekirge'de defnedildi[33].

Tarihte *Gazi Hünkâr, Murad Hüdavendigâr* diye anılan I.Murad, büyük bir Osmanlı padişahı olup otuz sene hükümdarlık yapmıştır. Gibbons'a göre, Osman Gazi etrafında bir ırk toplamış, Orhan bir devlet, Murad ise imparatorluğu kurmuştur[34].

Sultan I.Murad, Bursa'da büyük bir imaret, bir medrese ve bir cami, Bilecik ve Yenişehir'de de cami ve zaviye yaptırmıştır[35]. Osmanlı Devleti'nde ilk dârü'l-hadis yine onun zamanında yapılmıştır[36].

E. SULTAN I.BAYEZİD DEVRİ (1389-1402)

Kosova Savaşı'nda Sultan Murad'ın şehid olması üzerine, devlet adamlarının ittifakı ile yerine büyük oğlu Bayezid geçti. Askerî hareketlerdeki sürati yüzünden *Yıldırım* unvanını alan Bayezid, yönetimi

---

29 Fethedilen yerlerin toplu listesi için bk. NMPş., s. 113 vd.

30 Uzunçarşılı, *OT*, I, 170.

31 *a.g.e.*, I, 167-169; Uzunçarşılı, "Murad I", *İA*, VIII, 589.

32 bk. Aktepe, "Kosova", *İA*, VI, 869-72.

33 NMPş., s. 114; Uzunçarşılı, *OT*, I, 256.

34 Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* (trc. Ragib Hulûsi), s. 157.vd

35 bk. NMPş., s. 115.

36 bk. Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, s. 13.

tamamen kendi kontrolünde tutmak ve mutlak otoriteyi sağlamak maksadıyla kardeşi Ya'kub'u öldürtmüştür. Böylece Yıldırım Bayezid, taht için kardeşi öldürme geleneğini başlatan sultan olmuştur[37]. Ata geleneği sayılan cihat ve fetihlere aynen devam eden I.Bayezid, devraldığı Osmanlı topraklarını yaklaşık iki katına çıkardı[38].

Sultan Bayezid önce Aydın, Menteşe, Teke, Saruhan, Karaman, Kadı Burhaneddin, Dulkadir ve Germiyanoğulları'na karşı askerî harekâtlarda bulunarak, hedefini müslüman ülkelere yöneltti. Bu, onun, Timur'a karşı cephe almasına ve sonunda mağlup olmasına yol açtı[39]. Ankara bozgunu Osmanlı Devleti'ni yaralamasıyla beraber bu devletin daha güçlü doğması gibi şaşırtıcı bir gerçekle tarihçileri yüz yüze getirdi[40].

Anadolu ve Rumeli'ye birçok harekât düzenleyen, İstanbul'u kuşatan, Niğbolu ve Ankara savaşlarına katılan I.Bayezid 805/1403'de vefat etti ve Akşehir'de defnedildi[41].

F. FETRET DEVRİ (1402-1413)

Ankara Savaşı'ndan galibiyetle çıkan Timur, Anadolu Beylikleri'ne ait yerleri sahiplerine verdikten sonra geriye kalan Osmanlı coğrafyasını Bayezid'in dört şehzadesine devretmiş, *tâbi hükümdarlık alâmeti* olarak da *kemer, külâh* ve *hil'at* göndermiştir. Şehzâde Mustafa Çelebi'yi beraberinde Semerkand'a götüren Timur, Edirne'deki Emir Süleyman Çelebi'yi de Rumeli yöresinin hükümdarı kabul etmiştir[42].Daha sonra şehzadeler arasında çok çetin saltanat mücadelesi başlamıştır[43].

Kardeşler arasındaki bu mücadele, Osmanlıdaki saltanat anlayışının bir neticesidir. Zira, Orta-Asya devlet geleneğine göre, hükümdarın oğullarından her biri taht üzerinde hak sahibi idiler. Bu sebeple

---

37 NMPş., s. 116; Uzunçarşılı, *OT*, I, 260.

38 Uzunçarşılı, *OT*, I, 300 vd; Öztuna, *a.g.e.*, III, 111.

39 Uzunçarşılı, *OT*, I, 260 vd; Ayrıca bk. NMPş., s. 116-119.

40 Esrar, A., *a.g.e.*, s. 28.

41 Uzunçarşılı, *OT*, I, 260-323; Ayrıca geniş bilgi için bk. Yinanç, Mükrimin Halil, "Bayezid", *İA*, II, 369-392.

42 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 326-327.

43 *a.g.e.*, I, 328; Ayrıca bk. NMPş., s. 122-123.

Bayezid'in oğullarından hepsi Osmanlı tahtı üzerinde hak iddia etmişler ve tahtı ele geçirmek için birbirleriyle kıyasıya mücadele etmişlerdir[44].

Ankara Savaşı'nda Bayezid'in mağlup olmasıyla Osmanlı Devleti'nde meydana gelen otorite boşluğuna bağlı olarak, Çelebi Mehmed'in tekrar Osmanlı idaresini elde etmeye muvaffak oluncaya kadar şehzâdeler arasında iktidar mücadelesi olarak geçen (1402-1413) onbir-oniki yıllık buhran dönemine *Saltanat Fasılası* veya *Fetret Devri* denmiştir.[45]

G. SULTAN I.MEHMED ÇELEBİ DEVRİ (1413-1421)

Fetret Devri'nde vuku bulan kardeşler arasındaki mücadelede iyi bir manevra ile yeniden Osmanlı Devleti'ni bir idare altında toplamaya muvaffak olan Mehmed Çelebi[46], otorite boşluğundan kaynaklanan kardeş savaşlarına son vermiş oldu. Buna ilâveten Anadolu'da genel birliği sağlamak amacıyla ulemadan Şeyh Bedreddin (823/1420)'i de idam etti[47].

Mehmed Çelebi, Şeyh Bedreddin meselesinden sonra, Ulahlar'dan ve Niğbolu sancakbeyi İzmiroğlu Cüneyd Bey'den yardım gören Mustafa Çelebi'nin Teselya ve Selânik taraflarında çıkardığı isyanla meşgul oldu ve sonunda Mustafa Çelebi'yi Selânik'te mağlup etti[48]. I.Mehmed nuzul hastalığından veya avlanma esnasında atından düşerek 824/1421'de vefat etti ve Bursa'da defnedildi[49]. Bütün hayatı mücadele ile geçen Mehmed Çelebi, yirmidört savaşta kırk yara almıştır.

Bursa'da bir imaret ve Yeşil Cami'i, bugün müze olarak kullanılan Yeşil Medrese'yi, Yeşil Cami'in yanında Yeşil Türbe'yi yaptıran I.Mehmed, Edirne'de önce Emir Süleyman ve Musa Çelebi tarafından yapımına başlanan Eski Camii tamamlayıp (1413) buraya bir de bedesten vakfetti. Ayrıca oğlu Kasım için Amasya'da bir türbe yaptırdı (1410)[50].

---

44 Miroğlu, İsmet, *Fefret Devrinden II.Bayezid'e Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi*, X, 165.

45 bk. NMPş, s. 127; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 375, 478; Miroğlu, *a.g.e.*, X, 165.

46 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 347.

47 *a.g.e.*, I, 365; Şeyh Bedreddin hakkında geniş bilgi için *Bu Çalışma*'nın Şeyh Bedreddin bölümüne bakınız.

48 Miroğlu, *a.g.e.*, X, 178.

49 NMPş., s. 127; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 374; Miroğlu, *a.g.e.*, X, 179.

50 Uzunçarşılı, *a.g.e*, I, 372; Miroğlu, *a.g.e*, X, 181.

H. SULTAN II.MURAD DEVRİ (1421-1451)

Mehmed Çelebi vefat edince cenazesi kırk gün bekletilerek büyük oğlu II.Murad'ın Amasya'dan gelip cenazeye iştiraki sağlandı ve babasının vasiyeti üzerine onsekiz yaşında iken hükümdar ilân edildi[51].

II.Murad'ın ilk yıllarda gerçekleştirdiği fetihlerin çoğu Balkanlar'a yönelikti[52]. O sadece fetihlerle değil, içerdeki siyasî ve idarî işleri rayına oturtmakla da uğraştı. Bu itibarla Grenard gibi bazı tarihçiler, *I.Murad'ı Osmanlı Devleti'nin yapıcısı, II.Murad'ı da ikinci kurucusu* kabul ederler[53].

Sultan II.Murad akıllıca bir siyaset izleyerek Türkistan İmparatorluğu'nun güçlü hükümdarı Şâh-Ruh (1405-1447)'a karşı cephe oluşturmadı. Hatta onu büyük Türk Hakan'ı olarak tanıdı ve onunla savaşmama politikasını izledi[54]. Devlet bünyesinde otoriteyi sağladıktan sonra, altıncı kez İstanbul'a taarruzda bulunan, tarihçi Âşıkpaşazâde'nin[55] de katıldığı Belgrad muhasarasını gerçekleştiren ve Yunanistanı alan II.Murad, Haçlılarla yaptığı Morava, İzladi ve Yalvaç savaşlarında mağlup olduğundan Haçlılar'la barışı sağlamaya çalıştı ve bunda başarılı olduktan sonra oğlu Mehmed'i Manisa'dan Edirne'ye getirti ise de tahtı ona teslim etmedi[56].

Daha sonra devrin yetkili âlimlerinden aldığı fetva üzerine[57] 1444'de Karamanoğlu topraklarına giren II.Murad, onların ısrarı üzerine barış anlaşmasını kabul etti[58]. Sultan II.Murad bu anlaşmadan sonra, o sıralarda Edirne'de bulunan oğlu Mehmed'in lehinde saltanattan vazgeçtiğini ordu ve Yeniçeri'lere bildirerek kendisi Bursa'ya çekildi[59]. Haçlıların yeniden

---

51 NMPş., s. 131; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 375.

52 Fethedilen yer ve tarihleri için bk. NMPş., s. 132-135.

53 Grenard, F., *Asya'nın Üstünlüğü ve Düşüklüğü* (trc. Hamdi Varoğlu), s. 68.

54 Feridun Ahmed Bey, *Münşeât*, I, 178-182; Sultan II.Murad'ın Sultan Şah-Ruh'a gönderdiği mektuplar için bk. Feridun Ahmed Bey, *a.g.e.*, I, 193-194; Ayrıca bk. Esrar, *a.g.e.*, s. 29.

55 bk. Âşıkpaşazâde, s. 125.

56 İnalcık, H., *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, s. 17; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 425.

57 Fetvalarla ilgili geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *OT*, I, 428.

58 Âşıkpaşazâde, s. 130; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 429.

59 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 430; Ayrıca bk. NMPş., s. 135.

taarruz edeceklerine dair alınan haber üzerine vezirlerin ısrarı ile II.Mehmed, babası Murad'ın tekrar ordunun başına geçmesi çağrısında bulundu ve bu, onun tarafından kabul edildi[60].

Bursa ve Edirne'de cami, medrese, imaret ve dârü'l-hadis gibi tesisler kurarak ülkenin kültür seviyesini yükseltmeyi amaçlayan II.Murad, adına birçok eser telif ve şerh edilen bir idareci olup, ilim ve fikir hayatındaki hizmetleriyle amcası Emir Süleyman'ı da geçen bir hükümdardır.

Otuz yıllık saltanattan sonra 855/1451'de vefat eden Sultan II.Murad, vasiyeti üzerine Bursa'ya getirilerek defnedildi[61].

İ. SULTAN II.MEHMED (FATİH) DEVRİ (1451-1481)

II.Murad'ın vefatından sonra üçüncü defa Edirne'de 855/1451'de hükümdar olan II.Mehmed ondokuz-yirmi yaşlarındaydı[62].Sultan II.Mehmed, Osmanlı Devleti'ne, bir *cihan devleti* olabilmek için yeni bir ufuk açtı. Buna İstanbul'un 1453'de fethi başlangıç oldu. Bu fetihten hemen sonra Fatih'in *cihangirlik fikri* netleşti. Fetih İslâm dünyasında büyük bir memnuniyetle karşılandı.

Osmanlı Devleti'nin temel siyasetine bağlı kalarak fetihlere devam eden II.Mehmed, Osmanlı Devleti'nin haritasını genişletmiş ve vefatında ülke yüz ölçümü 2.214.000 metre kareye ulaşmıştı[63].Sultan Fatih'in akıllıca siyasetiyle Avrupa devletlerinin birleşmesine meydan verilmemiş, ayrıca Ortodoks dünyasının arası açılarak Osmanlı Devleti aleyhinde gelişebilecek tehlike önlenmiştir[64].

İstanbul'u fethettikten sonra kendini İslâm ve Roma İmparatoru olarak gördüğünü söyleyen[65] Fatih, fetih harekâtıyla Osmanlı Devleti'nin haritasını değiştirmiştir.Balkanlar'da Bosna, Sırbistan, Mora, Atina ve

---

60 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 434.

61 *a.g.e.*, I, 451; II.Murad ile ilgili geniş bilgi için bk. İnalcık, H, "Murad II", *İA*, VIII, 598-615.

62 bk. Âşıkpaşazâde, s. 219; NMPş., s. 138; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 452; Ayrıca bk. Sadeddin, I, 345.

63 Fetihler hakkında geniş bilgi için bk. NMPş., s. 140-142; Ayrıca Fatih'in fethe yönelik fikirleri için bk. İnalcık, H, *a.g.e.*, s. 120; Esrar, A., *a.g.e.*, s. 31.

64 İnalcık, H., *Fatih Devri*, s. 130; Esrar, A. *a.g.e.*, s. 35.

65 bk. Feridun, *a.g.e.*, s. 216 vd.

Hersek krallıkları doğrudan doğruya Türk hakimiyetine girdi. Eflak krallığı, Dubrovnik Cumhuriyeti ve Buğdan ile Lâtin ülkeleri de Osmanlı Devleti hakimiyetini tanıdı. Devlet, Balkanlar dışında; Kırım Hanlığı, Kefe, Azak ve İtalya'daki Otrango yarımadasına sahipti. Ege denizinde ise; İmroz, Midilli, Bozcaada, Eğriboğaz, Eve ve Kafalonya adaları kontrol altındaydı. Doğu'da yapılan fetih girişimleri sonucunda Trabzon Rum İmparatorluğu, Akkoyunlu Devleti'nin bazı bölgeleri ele geçirilmişti. Kısacası Osmanlı toprakları doğuda Fırat nehri ve Toros dağlarına, batıda Balkanlar'a kadar uzanıyordu[66].

II.Mehmed bir kaç dil bilen, bilgili ve şair bir devlet adamı idi. İlmî sohbetlere ve âlimlerin ilmî tartışmalarına katılmayı pek severdi. Bazan bizzat kendisi konu tespit ederek tartışma yaptırırdı[67]. Dinî, ilmî, idarî ve ictimaî alanda yaptığı icraatlarıyla adını tarihe geçiren Fatih, 886/1481'de vefat etti ve İstanbul'da defnedildi[68].

II. İLMÎ DURUM

Osmanlılar'da siyasî duruma kısaca temas ettikten sonra ilmî duruma da değinmemiz özellikle çalışmamız açısından uygun olacaktır. Konu, *Osmanlı öncesi ilmî durum, Osmanlılar'da ilmî durum* ve *Fıkıh ilmi ve fıkıh eğitim-öğretimi* şeklinde üç başlık altında ele alınacaktır.

A. OSMANLI ÖNCESİ İLMÎ DURUM

Osmanlılar'daki ilmî gelişmeleri daha iyi anlamak ve mukayese yapabilmek için Osmanlı öncesi ilmî faaliyetlere kısaca yer verilecektir.

Bilindiği üzere, Mekke'de başlayıp Medine'de tamamlanan son din İslâm'ın, "*oku*"[69] emriyle başlayarak okumayı, yani ilmi her şeyden önemli kabul etmiş olması ve ümmî Peygamber'i de her şeyden önce onunla yükümlü tutmuş bulunması, İslâm'ın ilme ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Ancak İslâm'ın devlet olarak kurulduğu Medine'de

---

66 Geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 452-493; II, 1-147; Miroğlu, *a.g.e.*, X, 209-252.

67 Hocazâde ile Molla Zeyrek arasındaki tartışma buna güzel bir örnektir. bk. Mecdî, s. 142, 143; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, II, 151; Adıvar, *a.g.e.*, s. 31-57; Daha geniş bilgi için Süheyl Ünver'in, *Fatih Devri İlim Hayatı* adlı eserine bakılabilir.

68 Âşıkpaşazâde, s. 219; Mecdî, s. 239; NMPş., s. 139; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, II, 144.

69 *el-'Alâk*, 96/1.

ümmîlik hakimdi. Burada oturmakta olan Evs ve Hazrec kabileleri arasında okuma-yazma bilenlerin sayısı da çok azdı[70]. Dolayısıyla Hz.Peygamber, Medine'de eğitim-öğretime önem vermiş, camileri bu amaçla kullanmış[71] ve okur-yazar olan Bedir savaşı esirlerinden de yararlanma yoluna gitmişti[72].

Allah Rasulü önce Suffe'yi, zamanla bunun ihtiyacı karşılamaması üzerine Medine'nin çeşitli bölgelerinde bulunan mescidleri ve bazı mekanları öğretim yeri haline getirmiştir. Medine'de dokuz yerin bu maksatla kullanıldığı tahmin edilmektedir[73].

Daha çok ibadet maksadıyla inşa edilen camiler, Hz.Peygamber'den sonra da ilim tahsili için ilk müracaat edilen yerlerdi. Başta mezhep imamları olmak üzere birçok müctehid camilerde yetişmiştir[74]. Ancak İslâmî ilimlerin belli bir düzen içinde öğretilmesi gerekip ders programlarının genişlemesi ile birlikte ibadet yerleri dışında ayrı binalar yapılmaya başlandı[75]. İşte bu ayrı binalar sistemli bir şekilde eğitim-öğretimin, bugünkü anlamıyla örgün eğitim-öğretimin yapıldığı medreselerdir. Bununla beraber camiler, tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de yaygın eğitim-öğretim birimi olarak özelliklerini korumaktadırlar[76].

Medreselerden önce, camilerden başka, mektep (küttâb), saraylar, kitapçı dükkânları, ulema evleri ve benzeri mekânlar eğitim-öğretim amacıyla kullanılmıştır[77]. Yine aynı maksatla *Beytü'l-hikme, Beytü'l-ilim* ve *Dâru'l-ilim* gibi müesseseler de tesis edilmiştir[78].

---

70 Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, s. 459.

71 Hamidullah, Muhammed, *İslâm Müesseselerine Giriş*, s. 74.

72 Çelebi, Ahmed, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi* (trc.Ali Yardım), s. 35.

73 Bayraktar, M. Faruk, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, s. 90.

74 Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, s. 26.

75 bk. Tekindağ, Şerafettin, "Medrese Dönemi", *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, s. 4.

76 Bilge, *a.g.e.*, s. 1.

77 Çelebi, *a.g.e.*, s. 33 vd.

78 Ülken, H. Ziya, "İslâm'da Akademiler ve Medreseler, *EHD*, sy. 78, Haziran 1961; Baltacı, *a.g.e.*, s. 5.

Medrese, kelime olarak ilk defa IX. asırda kullanılmaya başlanmış ve ilk medrese Karahanlılar devrinde kurulmuştur[79]. Medreselerin devlet eliyle kurularak tahsilin karşılıksız olması[80] ve medrese teşkilatının en küçük ayrıntılarına kadar tespiti Selçuklular'ın eseridir[81]. Onlar bununla bir yandan ilmin genişlemesini sağlarken diğer yandan İlmiye sınıfını devletin yanında tutmak ve Sünnî'liği savunma amacını taşımışlardır[82]. Nizâmü'l-Mülk (485/1092) ilk medresesini Bağdat'ta inşa ettirmiştir[83]. Eserleriyle XIV ve XV. asır Osmanlı uleması üzerinde büyük tesiri olan Taftâzânî (792/1389) burada müderrislik yapmış âlimlerdendir.

Büyük Selçuklulardan sonra medrese tesisi bütün İslâm dünyasında bir gelenek haline geldi. Bu medreseler teşkilat ve işleyiş bakımından Nizamiyeleri örnek almışlardır[84]. Nurettin Zengi, Şam'da Büyük ve Küçük medreseleri, Eyyübîler kendi (Mısır, Suriye ve Filistin) topraklarında[85] ve Melik Zahir Baybars'ın oğlu Melikü's-Sa'id de Şam'da Daru'l-Atıkî Medresesi'ni Hanefî ve Şâfiî fıkhını okutmak üzere yaptırmışlardır[86]. Daha sonra Abbasi halifelerinden Mustansır (640/1242), Mustansıriyye Medresesi'ni tesis ettirmiştir ki bu medrese Osmanlılar zamanında da kullanılmıştır[87]. Timur (807/1404) da Semerkand'da medreseler tesis etmiştir[88]. Osmanlı âlimlerinden Kadızâde-i Rûmi (1337-1412), Ali Kuşcu (879/1474) ve Timur'un torunu Uluğ Bey (1394-1449) Semerkand medreselerinde yetişmişlerdir[89].

Gerek yapı, gerekse teşkilat bakımından Büyük Selçuklu medreselerini örnek aldıkları anlaşılan Anadolu Selçukluları ile Anadolu'nun muhtelif yerlerinde hakim olan Türkmen beyleri,

---

79 bk. Çelebi, *a.g.e.*, s. 113 vd.; Atay *a.g.e.*, s. 31.

80 Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 257.

81 Baltacı, Cahit, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, s. 8.

82 Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, s. 174; Göngür, Erol, *Tarihte Türkler*, s. 170.

83 Çelebi, *a.g.e.*, s. 113.

84 Baltacı, *a.g.e.*, s. 8.

85 Nişancızâde Mehmed, *Mir'âtü'l-kâinat*, II, s. 222.

86 *Baybars Tarihi* (trc. Şerafettin Yaltkaya), 114.

87 Baltacı, *a.g.e.*, s. 8; Atay, *a.g.e.*, s. 32.

88 Pedersan, J., "Mescid", *İA*, VIII, 52.

89 Baltacı, *a.g.e.*, s. 10.

Anadolu'da Osmanlı medreselerine model olacak medreseler tesis etmişlerdir. Bunların en eskisi II.Kılıç Aslan tarafından yapılmış olanıdır[90].

Medreselerin bu denli yaygın hale gelmesinden sonra Anadolu'nun muhtelif yerlerinde kurulmuş beylikler de medrese tesis ettiler[91]. Osmanlı öncesi İslâm dünyasında dâru'l-hadis, dâru't-tıp ve dâru'l-kurra gibi ihtisas medreseleri de kurulmuştur[92].

B. OSMANLILAR'DA İLMÎ DURUM

1. Genel Olarak

Şunu hemen kaydetmemiz gerekir ki, Osmanlı yönecileri devletin kuruluşunu tamamlamak, siyasî otoriteyi sağlamak, ülkenin coğrafî sınırlarını genişletmek ve âlimleri himaye etmek suretiyle ilmî çalışmaları hızlandırmak şeklinde özetleyebileceğimiz gayeler etrafında bütünleşmişlerdir.

Kayı aşiret reisi ve Uç beyi Osman Bey[93] ve ulemadan kayınpederi Şeyh Edebâli'nin gayretleriyle kurulan Osmanlı Devleti'ne bakıldığında siyasî ve ilmî unsurun bir arada olduğu görülür. Osmanlı Devleti'nin kurulması, gelişmesi ve yükselmesinde bu iki siyaset ve ilim otoritesinin beraberliğinden alınan ilhamın büyük payı bulunduğu söylenebilir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ilmin ve ulemanın fonksiyonunu göstermektedir[94]. Hatta Edebâli, Dursun Fakih'i[95] Karaman'dan davet edip getirtmiş ve onun hatip ve ilk kadı olmasını sağlamıştır[96].

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılıp beyliklere bölünmesinden sonra bu beyliklerden biri olan Osmanoğulları bir buçuk asır sonra hakimiyetini kabul ettirdi[97]. Zamanlarının büyük bir kısmı siyasî çalkantılarla geçen Anadolu Beylikleri'nin imkan dahilinde ilmî

---

90 Turan, Osman, "Şemseddin Aba Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, sy. 42, s. 204.
91 Baltacı, *a.g.e.*, s.11.
92 *a.g.e.*, s.12.
93 Uzunçarşılı, *OT*, I, 103.
94 *a.g.e.*, I, 105; Esrar, *a.g.e.*, s. 25; Dursun, *a.g.e.*, s. 165.
95 Hayatı için bk. *Şakâik*, .s. 5; Mecdî,.s. 21.
96 bk.Arif Bey, a.g.m., *DEFM*, sn. 1, sy. 2, s. 141.
97 Atay, *a.g.e.*, s. 7. 9.

faaliyetlerini sürdürdüğü, ictimâî ve ilmî tesislerini oluşturduğu gibi[98], yeni teşekkül eden Osmanlı Devleti'nde de ilmî faaliyet kesintiye uğramadan başta medreseler ve camiler[99] olmak üzere tekkelerde ve çeşitli yerlerde devam etmiştir[100].

2. Eğitim-Öğretimin Yapıldığı Yerler

Yukarıda da belirtildiği gibi, Osmanlılar'da eğitim-öğretim medreseler, camiler ve tekke ve zaviyelerde yürütülmüştür. Önce medreseler çeşitli yönleriyle ele alınacak, sonra diğerlerine geçilecektir.

a. Medreseler

Osmanlılar, Anadolu Beylikleri'nden devraldıkları cami, tekke ve medreselere yenilerini ekleyerek eğitim-öğretimi sağlamaya çalışmışlardır.

Orhan Bey tarafından İznik'te inşa edilen medrese Osmanlı Devleti'nde ilk mederese olma özelliğini taşır[101]. Bu medresenin bir manastırdan çevrilmiş olduğunu savunanlar olduğu gibi[102], bina olarak Selçuklular zamanından kalma olduğunu ileri sürenler de vardır[103]. Osmanlılar'da medreselerin genel olarak sultanlar, vezirler, müderrisler[104] ve kumandanlar tarafından yaptırıldığı, bir vakfiye tanzim edilerek devamlılığı teminat altına alındığı bazı kaynaklarda belirtilmektedir[105].

Orhan Bey'in ilk medreseyi İznik'te kurması nedeniyle bu şehir Osmanlılar'ın ilk ilim merkezi olmuştur. Bu ilk medrese 1331'de, yani İznik'in fethinden bir sene sonra inşa edilmiş ve buranın müderrisliğine ihtisasını Anadolu'nun dışında yapmış olan Dâvûd-i Kayserî o günün en dolgun maaşı (otuz akçe) ile tayin edilmiştir[106]. İlk medreseye devrin ileri gelen ilim adamı sayılan birinin müderris olarak tayin edilmesi devletin daha kuruluşun başında eğitim-öğretime ne denli önem verdiğini

---

98 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 90; Bilge, *a.g.e.*, s. 5; Baltacı, *a.g.e.*, s. 10 vd.

99 Atay, *a.g.e.*, s. 25.

100 Güngör, *a.g.e.*, s. 171; Baltacı, *a.g.e.*, s. 18.

101 *Şakâik*, s. 7; Mecdî, s. 27; Uzunçarşılı, *OT*, I, 522; Bilge, *a.g.e.*, s. 11.

102 bk. Sadeddin, I, 43; Âşıkpaşazâde, s. 119.

103 Adıvar, A., *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 16.

104 Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 10; a.mlf., *OT*, I, 523.

105 Bilge, *a.g.e.*, s. 5.

106 *Şakâik*, s. 7; Mecdî, s. 27; Uzunçarşılı, *OT*, I, 522.

göstermektedir[107]. O dönemlerde gerek aklî ve gerekse naklî ilimlerden her biri imkân dahilinde, ya da önem sırasına göre az veya çok okutuluyordu. Bununla birlikte Osmanlılar, şer'î hukuku benimsemiş olmaları[108] hasebiyle eğitim-öğretimde naklî ilimlere ağırlık vemişlerdir[109].

İznik şehri kültür merkezi olma hüviyetini kaybetmemekle beraber[110] daha sonra sırasıyla Bursa ve Edirne, devletin hem siyasî başkenti, hem de ilim merkezleri olmuşlardır[111].

Mustafa Bilge tarafından hazırlanan *İlk Osmanlı Medreseleri* isimli eserinden yaptığımız tespite göre, sultanların destek ve katkılarıyla başta İznik olmak üzere Bursa ve Edirne'nin merkez, civar ilçe ve köylerinde inşa edilen kuruluş dönemi medrese sayısı toplam 75'dir[112]. Bir kısmının gözden kaçtığı dikkate alınırsa bu rakamın azımsanamayacağı söylenebilir. Ayrıca Cahit Baltacı tarafından yapılan *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* adlı çalışmasında da 10 ayrı başlık altında verilen medreselerin toplam sayısı 366'ya ulaşmaktadır[113].

Bütün bunlardan eğitim-öğretimin Osman Devleti'nde her zaman himaye gördüğü ve teşvik edildiği[114], hatta Fatih'in bu işi resmi nizama soktuğu anlaşılmaktadır.[115]. Özellikle Fatih tarafından kurulan *Sahn Medreseleri*[116] bir külliye olarak günümüz üniversitelerini andırmaktadır.

---

[107] Uzunçarşılı, *OT*, I, 522.

[108] Öztürk, Osman, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, s. 1; Karaman, *Hukuk Tarihi*, s. 146; Cin, H.-Akgündüz, A., *Türk Hukuk Tarihi*, I, 115; Akgündüz, A., *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, I, 46; Karatepe, Şükrü, *Osmanlı Siyasi Kurumları "Klâsik Dönem"*, s. 109; Karşı görüşler için bk. Köprülü, "Fıkıh", *İA*, IV, 616 vd; Barkan, "Kanunname", *İA*, VI, 185; a.mlf., *Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi* (Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri), s. 52 vd; İnalcik, "Mahkeme", *İA*, VII, 149; Özbilgen Erol, *Osmanlı Hukukunun Yapısı*, (Önsöz), VII.

[109] Geniş Bilgi için bk. Adıvar, *a.g.e.*, s. 15 vd.

[110] Baltacı, *a.g.e.*, s. 66.

[111] Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 1.

[112] Bilge'nin adı geçen eserindeki medreseler sayılarak bu tespit yapılmıştır.

[113] Baltacı'nın adı geçen eserindeki medreseler sayılarak bu tespit yapılmıştır.

[114] Bilge, *a.g.e.*, s. 6.

[115] Atay, *a.g.e.*, s. 9.

[116] Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 5.

Uzunçarşılı bu medreseleri *İlahiyat ve İslâm Hukuku ve Arap Edebiyatı Fakültesi* şeklinde kaydetmektedir[117]. Sahn Medreseleri'nde dinî ilimlerin yanı sıra fen ve sosyal bilimler de okutuluyordu[118].

aa. Medreselerin çeşitleri ve dereceleri

İslâm dünyasında medrese teşkilatının kuruluş ve gelişmesinde en büyük hisse şüphesiz Türklere aittir. Büyük Selçuklu Devleti'nin 1040 tarihinde kurulduğu andan itibaren Osmanlılar'a varıncaya kadar yaklaşık iki buçuk asırlık süre içinde birçok medrese tesis edilmiş ve geliştirilmiştir. Bunların bir kısmında her türlü ilim okutulmuş, bazılarında ise dinî ve aklî ilimlerden yalnız biri takip edilmiştir[119]. Her türlü ilmin okutulduğu medreselere *umûmi*, yalnız bir ilmin okutulduğu birimlere de *ihtisas* medreseleri denmiştir. Böylece Osmanlılar'da da Selçuklular'da olduğu gibi gerek umûmi ve gerekse ihtisas medreseleri kurulmuştur.

Umûmi medreseler; genel olarak kadı, müderris ve müftü yetiştirmek maksadıyla tesis edilmişlerdir. Köylere varıncaya kadar Osmanlı coğrafyasının her yerinde açılmışlardır[120]. İhtisas medreseleri; ulûm-i İslâmiyye veya ulûm-i dahile'den birinin öğretilmesinin hedeflendiği yerlerdir. Bu nevi medreseler Selçuklulardan önce de mevcuttu[121]. Osmanlılar'da ihtisas medreseleri dâru'l-hadis, dâru't-tıp ve dâru'l-kurra şeklinde sıralanmaktadır.

İlk dâru'l-hadis, Suriye'de doksan sene sonra da Kudüs'de açılmıştır[122]. Dâru'l-hadis, Osmanlılar'da Murad I zamanında İznik'te Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından kurulmuştur[123]. Daha sonra II.Murad'ın yaptırdığı dâru'l-hadis gelmektedir[124]. Dâru't-tıp Selçuklular'dan sonra Osmanlılar'da ilk defa Yıldırım Bayezid tarafından

---

117 *a.g.e.*, s. 33.

118 Uzunçarşılı, *OT*, I, 523; Atay, *a.g.e.*, s. 174.

119 Baltacı, *a.g.e.*, s. 7.

120 Baltacı, *a.g.e.*, s. 20.

121 Yâkût, *Mu'cemu'l-udebâ*, I, 169.

122 Bilge, *a.g.e.*, s. 13 ve 52 nolu dipnot.

123 Uzunçarşılı, "Çandarlı Kara Halil Paşa", *Belleten*, sy. 91, s. 475.

124 Baltacı, *a.g.e.*, s. 20; Ayrıca Osmanlı dâru'l-hadisleri için bk. Baltacı, *a.g.e.*, s. 583.

Bursa'da tesis edilmiştir[125]. Dâru'l-kurralar da aynı sultan tarafından yaptırılmıştır[126].

Buraya kadar zikredilen ihtisas medreseleri arasında dâru'l-fıkh diye anılan herhangi bir ihtisas medresesine rastlanılmamaktadır. Ders programları arasında fıkıh, ağırlıklı olarak yer almasına rağmen Osmanlı gibi şer'î hukuku benimsemiş olan bir devlette özel *Fıkıh Medrese(Fakülte)leri*'nin bulunmaması konumuz açısından dikkat çekicidir.

Medrereselerin dereceleri müderrisin aldığı yevmiyeye göre belirleniyordu. Meselâ; müderrisin yevmiyesi 20-25 akçe olan medreselere Hâşiye-i Tecrîd[127] veya Yirmili[128], müderrisin yevmiyesi 30-35 akçe olan medreseye Miftâh veya Otuzlu[129] medrese denirdi. Medreselerin dereceleri Kırklı, Ellili ve Altmışlı diye sıralan-maktadır[130].

bb. Medreselerde kullanılan dil

Bilindiği üzere Türkler, İslâm'a girdikleri zaman kendilerini Arapça ve Farsça ile karşı karşıya bulmuşlardır. Çünkü Arapça ile dinî, ilmî ve felsefî birçok eser meydana getirilmişti. Daha çok edebiyat alanında kullanılan Farsça ile de pek çok edebî eser kaleme alınmıştı. İşte kendilerini böyle bir ortamda bulan Türkler kendi ana dillerinin yanı sıra Arapça ve Farsça'yı öğrenmiş ve bunları resmi yazışmalarda, dinî, ilmî, felsefî ve edebî alanlarda kullanmışlardır[131].

Devlet adamlarının resmi yazışmalarda, bilim adamlarının da kaleme aldıkları eserlerde Arapça ve Farsça kullanmaları şehirde yaşayan kültürlü insanla, kırsal kesimde yaşayan ve Türkçe'den başka dil bilmeyen halk arasında kopukluğa sebep oluyordu. Halbuki millî birlik için dil birliği kaçınılmazdı. İşte bu gerçeği farkeden Karamanoğlu Mehmet Bey, Konya'yı 1277'de ele geçirdikten sonra Türkçe'nin kullanması ile ilgili şöyle bir ferman yayınlamıştır:

---

[125] Baltacı, *a.g.e.*, s. 21, 612; Adıvar, *a.g.e.*,s. 181.
[126] Taşköprîzâde, *Mevzûâtü'l-ulûm*, I, 144.
[127] Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 13.
[128] Baltacı, *a.g.e.*, s. 57.
[129] Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 11; Baltacı, *a.g.e.*, s. 38.
[130] Geniş bilgi için bk.Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 11 vd; Baltacı, *a.g.e.*, s. 47.
[131] bk. Güngör, *a.g.e.*, s. 173.

"Bu günden sonra divanda, dergâhta, mecliste ve meydanda Türkçe'den başka bir dil kullanılmayacaktır."[132]

Mehmet Bey'in bu tamimiyle Türkçe'nin daha Selçuklular zamanında resmileşmiş olduğu anlaşılıyorsa da bütün işlemlerin bir anda Türkçe'ye çevrilmesi zordu. Uzunçarşılı gibi bazı tarihçiler Anadolu Selçukluları'nda resmi yazışmanın Farsça ile yapıldığını, hükümdar ve idarecilere ithaf edilen eserlerin de pek çoğunun Farsça olduğunu Arapça'nın pek az, Türkçe'nin ise hiç bulunmadığını kaydederler[133].

Bazı araştırmacılar da Türkçe konuşanların Farsça bilmemekten dolayı kınandıklarını belirtirler[134].

Osmanlı öncesi müslüman Türk devletlerinde bazı resmi yazışmaların Arapça veya Farsça ile yapıldığı, Osmanlılar'da da başlangıçta devlet sicillerinin Arapça ile tutulduğu kaydedilmektedir[135]. Orhan Bey'in Mekece vakfiyesinde Arapça ve Farsça kullanılması bunu doğrulamaktadır[136].

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Arapça, hem yazışma dili ve hem de ilim dili olarak kullanılmakla beraber Farsça'nın da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bursa ve İznik vakfiyeleriyle, o dönemde kaleme alınan eserlerden Arap dilinin ne kadar güçlü, diğer bir ifadeyle yaygın olduğu anlaşılmaktadır[137]. Burada, gerek Mısır ve Suriye gibi Arap ülkelerinden, gerekse İran'dan Osmanlı'ya gelen âlimlerin eğitim-öğretimde kendi dillerini kullanmalarının etkisinden söz etmek mümkündür. Zamanla yerli âlimlerin çoğalması ve II.Murad gibi milli lisana önem veren idarecilerin bulunması nedeniyle Türkçe hem konuşma, hem yazma ve hem de yazışma dili haline gelmiştir[138].

---

[132] Bilge, *a.g.e.*, s. 9; Banarlı, Nihat Sami, *RTEA*, fas: 4, s. 299; Ayrıca bk. Zülfikar, Hamza, "Karamanoğlu Mehmet Beğ ve Türkçe", *DAD*, sy. 30, s. 17.

[133] Uzunçarşılı, *OT*, I, 22; Ayrıca bk. Zülfikar, Hamza, a.g.m., s. 16.

[134] Zülfikar, Hamza, a.g.m., s. 17.

[135] bk.Güngür, Erol, *a.g.e.*, s. 65.

[136] bk. Togan, Zeki Velidi, *a.g.e.*, s. 372.

[137] Togan, *a.g.e.*, s. 373.

[138] Uzunçarşılı, *OT*, I, 526 vd.; Levend, Agah Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Sahaları*, s. 24 vd.; Türkçe kaleme alınan eserler hakkında geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 535; Ayrıca bk. Köprülü, Fuat, *Milli Edebiyatın İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türki-i Basit*, s. 13; a.mlf., *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 191, 294.

Arap, Fars ve Türk âlimlerin her biri öğretimde ortak dil olarak Arapça'yı kullanmışlardır. Bununla birlikte Türkçe'yi iyi bilen müderrislerin dersleri Türkçe yürüttükleri, II.Murad devri Osmanlı âlimlerinden Devletoğlu'nun, "*birçok Türk muhaddis ve müfessir müderrisler, derslerini Türkçe olarak vermişlerdir*"[139] şeklindeki ifadelerinden anlaşılmaktadır. Osmanlı âlimlerinden Abdurrahman b. Yusuf Aksarâyî (854/1450)'nin da *'İmâdü'l-islâm* adlı Türkçe tercüme eserinin mukaddimesinde, eserini Türkçe yazmasının sebebini belirtirken "*zamanın müftüleri Türkçe fetva verip yazdıkları gibi*" şeklinde bir ifadeye yer vermesi, devrin müftülerinin konuşma ve yazışma dili olarak Türkçe'yi kullandıklarını göstermektedir[140].

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş devirlerini kapsayan iki asırlık zaman dilimi içinde İslâm hukuku'na dair kaleme alınan eserlerin büyük bir kısmının Arapça, pek azının da Farsça ve Türkçe olduğu göze çarpmaktadır. Söz gelimi, bu çalışmada incelediğimiz eserlerin ikisi Farsça, beşi Türkçe, gerisi Arapça'dır.

Arapça'nın dışında Farsça veya Türkçe ile eser verme anlayışının henüz yaygın hale gelmemesi nedeniyle söz konusu dönemde bu dillerle bilhassa Türkçe ile eser yazan âlimlerin hemen hemen tamamı eserlerinin mukaddimelerinde, özür dilediklerini ifade etmişler[141], Türkçe ile yazmalarının nedenlerini belirtmişler ve benzeri açıklamalarda bulunarak kendilerini savunmaya çalışmışlardır. Meselâ, *Vikâye* adlı eseri hem nazma ve hem de Türkçe'ye çeviren Balıkesirî,

"Türkî olmak manzûm olmak bes kelâm
Ana hiç ayıp olmazmış vesselâm"

dediği halde, "*Ebû Hanife'nin, Kur'an'ın mânasına nazmından daha çok önem vermesi nedeniyle Farsça kıraatla kılınan namazı caiz gördüğünü*" kaydererek kendini savunmuştur[142]. Hemen yukarıda söz konusu ettiğimiz Aksarâyî'nin şu ifadeleri de dikkat çekicidir:

---

[139] bk. Devletoğlu Yusuf Balıkesirî, *Manzum Fıkıh Kitabı*, vr. 2a.

[140] bk. Abdurrahman b. Yusuf Aksarâyî, *'İmâdü'l-islâm*, vr. 3a.

[141] M. Hekim Hacı Paşa'nın Türkçe yazdığı *Müntehab-ı Şifâ* adlı eserinin önsözünde, kitabı Türkçe kaleme aldığından dolayı özür dilemiştir. bk. Adıvar, *a.g.e.*, s. 24.

[142] bk. Devletoğlu, *a.g.e.*, vr. 2b.

"Türkçe diye hafife alıp uygun değildir demek, doğru değildir. Hz.Peygamber, bu diyarda olsaydı Türkçe konuşurdu. Ben de hasedçilerin kınaması pahasına Türkçe açıkladım"[143]

Kutbüddin Muhammed İznikî (821/1418)'nin de *"halkı dikkate alarak Türkçe yazdım"*[144] gibi ifadeleri, Türkçe'nin henüz ilim dili olarak kabul görmediği sonucuna götürmektedir. Ancak daha sonraları Arapça'nın yanında Türkçe eserler artmaya başlamış, Farsça eserler ise günden güne azalmıştır. Söz gelimi, Fatih'in emriyle tefsirini Farsça kaleme alan Musannifek, *"memur mazurdur"* diyerek eserini Farsça ile yazmasının gerekçesini belirtmiştir[145]. Türkçe yazılan eserler de, genel olarak risâle ve ilmihâllerdir.

XIV. ve XV. yüzyıllarda Türkçe akımının hız kazanmasında, II.Murad, Umur Bey ve İsfendiyaroğulları'ndan İsmail Bey'lerin önemli katkıları olmuş[146], Yunus Emre (720/1320) ve Hacı Bayram Veli (833/1430) gibi mutasavvıflar da bunun öncülüğünü yapmışlardır[147]. Nitekim çalışmamıza konu olan dönemde yapılan Türkçe ilmihâl çalışmalarının büyük bir kısmı da mutasavvıf Osmanlı fakihleri tarafından gerçekleştirilmiştir.

cc. Medreselerde görev yapan öğretim elemanları

Belli eğitim-öğretimi bir hiyerarşi içinde medreselerde tamamlayarak aynı müesseselerde eğitim-öğretimi yaptıracak formasyonu kazanmış ve isteğine bağlı olarak icazet, mülâzemet ve beratla medreselerde ders veren kimselere müderris denir[148].Müderrisler; kadı, müftü, nişancı, defterdar, imam ve hatipler gibi *ilmiye sınıfı* içinde yer alırlardı[149].

---

[143] Aksarâyî, *'İmâdü'l-islâm*, vr. 7a.

[144] İznikî, *Mukaddime*, vr. 2a.

[145] bk, *Şakâik*, s. 164; Mecdi, s. 186.

[146] Köprülü, *Milli Edebiyatın İlk Mübeşşirleri*, s.13.

[147] Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 191, 294; Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Veli*, s. 171 vd.. Cebecioğlu, Hacı Bayram Veli'nin ve yetiştirdiği talebe ve halifelerinin günün modasına uymayıp milli birliğin en güzel aracı olduğu düşüncesiyle Türkçe'yi kullandıklarını kaydetmektedir. bk. Cebecioğlu, *a.g.e*, 172-173.

[148] Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 45; Baltacı, *a.g.e.*, s. 56.

[149] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 55.

Yirmili medreselerde ilk defa göreve başlayan bir müderris, beşer akçe terakki ile Otuzlu, Kırklı ve Ellili medreselere yükselirdi[150]. Yüksek seviyedeki medrese müderrisliğinden sonra kadılığa geçip şeyhulislâmlığa kadar yükselebilirlerdi. İstedikleri takdirde müderrislerin kadılığa ve müftülüğe geçmeleri mümkündü[151]. Bunun gibi istedikleri taktirde kadıların müderrisliğe ve müftülüğe[152], müftülerin de kadılığa ve müderrisliğe geçmeleri sözkonusuydu[153].

Medreseye doğrudan tayin için istekliler varsa imtihan edilirdi. İmtihan Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri huzurunda ve çoğunlukla İstanbul'da Zeyrek, Ayasofya ve Vefa camilerinde yazılı ve sözlü olmak üzere iki aşamalı yapılırdı. Yazılı imtihan yerine bir risâle, bugünkü anlamda tez istenir, mülâkatta ise genelde fıkıhtan *Hidâye*'nin bölümlerinden okutulup sorulurdu. Sahn-ı Semân'a talip olan müderris adayı fıkıh usûlünden *Telvîh*, kelâmdan *Mevâkıf* ve belağattan *Miftâhu'l-ulûm* olmak üzere üç ayrı kitaptan imtihan olurdu[154].

Müderrislerin tayinleri önceleri kazaskerlerin padişaha arz etmeleriyle yapılırken XVI. asır ortalarından itibaren Hâşiye-i Tecrîd, Miftâh, Kırklı ve daha yukarı medrese müderrisleri ile kazaskerlerin tayinleri şeyhulislâmın sadrazam vasıtasıyla inhası üzerine olmuştur[155]. Müderrislerin azillerine ilk devirlerde rastlanmamakla beraber ulema arasında *imtiyazlılar sınıfı*[156] oluştuktan ve medreselerde gerilemeler başladıktan sonra görülmeye başlanmış ve zamanla çoğalmıştır. Yöneticilerin hissi ve keyfi bir şekilde azletmelerini önlemek amacıyla bazı vakfiyelerde cami ve medrese vazifelilerinin azil yetkisi mütevelliye verilmekte ve ekâbirden kimsenin karışmaması istendiği görülmektedir[157].

Medrese akademik personeli olarak müderrislerden başka muidleri de saymamız yerinde olacaktır. Muid; müzakereci, müderrisin derslerini

---

[150] Baltacı, *a.g.e.*, s. 26.
[151] Atâî, s. 319.
[152] *a.g.e.*, s. 51.
[153] *a.g.e.*, s. 175.
[154] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 63; Baltacı, *a.g.e.*, s. 27.
[155] Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 59; Baltacı, *a.g.e.*, s. 29.
[156] Bilge, *a.g.e.*, s. 21.
[157] bk.*Turhan Bey Vak.*, VGM, Defter 743, s. 146 vd. (Bilge, *a.g.e.*, s. 21'den naklen).

tekrarlayıp izah eden müderris yardımcısı demektir[158]. Muid bu görevinin yanı sıra talebeleri namaza çağırma işini de yapıyordu[159]. Üstlendiği görev açısından muidin asistan[160], akademik kariyer açısından da doçent karşılığı olduğunu ileri sürenler de olmuştur[161]. Bilge'nin ifadesine göre, genel olarak ilk devir medreselerinde bir müderris yanında bir de muid bulunmaktadır[162].

Medrese eğitim-öğretim kadrosuna, özellikle öğretime konu olmak bakımından talebeler de dahil edilebilir. Osmanlılar'da *talebe* yerine, *talib, fakih, mülâzim* ve *danişmend* gibi farklı kavramlar da kullanılmıştır[163]. Osmanlılar seleflerinden farklı olarak talebe üzerinde önemle durmuşlar ve kurdukları vakfiyelerin şartnamelerinde talebelerin her türlü yiyecek ve giyecek masraflarının karşılanacağını, hatta belli nisbetlerde burs verileceğini belirt-mişlerdir[164]. Müderris önündeki talebe sayısı Abbasiler'de 75, Selçuklularda 38'lerde seyrederken Osmanlılar'da bu sayının 15 civarında olması,[165] hem talebeye, hem de eğitim-öğretime verilen önemi göstermektedir.

dd. Medreselerde eğitim-öğretim özgürlüğü

Tarih boyunca ve günümüzde eğitim-öğretim merkezleri olarak en çok kullanılan yerlerin camiler ve medreseler olduğu bilinmektedir. Yaygın eğitim yeri sayılan camiler kendisinde öğretmenlik liyakatını gören herkese açıktı[166]. Nitekim bu liyakata sahip olan âlimler, camilere gelerek halka vaaz etmişler ve onların sorularını cevaplandırmışlardır. Bu işi yürüten ulema, hükümet tarafından atanmadığı ve yaptığı vazifelere karşılık devletten herhangi bir ücret de almadığı için, siyasî otoritenin tutum ve davranışlarına ters düşmediği sürece dersleri diledikleri

---

158 Pakalın, Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü*, II, 573; Berki, *Istılah ve Tabirler*, s. 38; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 7.

159 Bilge, *a.g.e.*, s. 37.

160 bk. Tekindağ, a.g.m., s. 8.

161 bk. Yaltkaya, *Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler*, s. 1.

162 Bilge, *a.g.e.*, s. 37.

163 Baltacı, *a.g.e.*, s. 31 vd.

164 bk. *Turhan Bey Vakfiyesi*, VGM, Defter 743, s. 146-148 (Bilge, *a.g.e.*, s. 37'den naklen).

165 Tekindağ, a.g.m., s. 7.

166 Çelebi., *a.g.e.*, s. 212.

şekillerde vermekte serbest sayılıyorlardı. İster cami ve medresede tedris, isterse eser verme noktasında olsun devleti ilgilendiren konulara girildiğinde birçok kısıtlamaların getirildiği ve bazı müeyyidelerin uygulandığı sabittir[167].

Devletin öğretime el atması; öğretim müesseseleri kurup muayyen konuların okutulmasını istedikleri ya da muntazam ücret alan müderrisler tayin etmeleri ile başlamıştır[168]. Bu durumda öğreticilerin ne kadar hür ve bağımsız olabileceklerini kestirmek zor değildir. Bu nedenle olmalı ki pek çok liyakatli âlim resmi öğretim müesseselerinde görev almaktan kaçınmışlardır. Söz gelimi; Mustansıriyye gibi bir medresede bazı fıkıhçıların görev almadıkları kaydedilmektedir[169]. Bunun gibi, fakihlerin *kadılık* gibi resmî ve idarî görevlere de talip olmadıkları bilinmekte, hatta fıkıh kitaplarının *Kitâbu'l-kadâ* bölümlerinde "*kadılığa talip olunmaması gerektiği*" bir tavsiye olarak kaydedilmektedir[170]. Bunun örneğine Osmanlılar'da da rastlamaktayız. Orhan Bey, devrin İznik Medresesi müderrisi Alâeddin Esved'den büyüyen devletin hukukî işlerini takip ve yürütmek için kadı talebinde bulunmuş, buna karşılık hoca ve talebelerden hiçbiri bu teklifi kabule yanaşmamıştır. Ancak Alâeddin Esved, ağırlığını koyarak *Kara Halil*'i göndermiştir[171].

Devlet veya idarecilerle müderrisler arasındaki ilişkilerle ilgili bir kaç örnek vermek yerinde olacaktır.

Abbasiler, Bağdad'da *Beytü'l-hikme*'yi kurunca; tercüme, istinsah ve idari işleri yürütmek üzere oraya seçkin âlimler tayin etmişler, cömertçe maaş vermişler ve buna karşılık *Beytü'l-hikme* üzerinde ve oranın işlerinin arzuları doğrultusunda yürütülmesinde tam söz sahibi olmuşlardır[172].

---

[167] Araştırmacılar; Şemsu'l-e'imme es-Serahsî'nin hapis cezasının sebebi olarak *gayri meşru vergileri ödememeleri için halkı devletin âleyhinde kışkırtmasını* göstermişlerdir. Bu, örneklerden sadece biridir. es-Serahsî'nin hapis hayatıyla ilgili geniş bilgi için bk. Tuğ, Salih, "Eserlerinde Rastlanan İfadelerine Göre İmam Serahsî'nin Hapis Hayatı", *Serahsî Armağanı*, s. 43 vd.

[168] Çelebi., *a.g.e.*,s. 212.

[169] bk.Nâcî Mâruf, *Ulemâu'l-Mustansıriyye*, s. 16.

[170] bk.Bezzâzî, *Fetâvâ*, vr. 185a. Burada örnek olarak Ebû Hanîfe gösterilmektedir. Yetkililerin ısrarlarına rağmen sahih olan görüşe göre o, kadılığı kabul etmemiştir. Ayrıca bk. Bezzâzî, *Menâkıb-ı İmam Azam*, vr. 89a.

[171] *Şakâik*, s. 10; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 5.

[172] İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 153, 174.

Fatımîler Kahire'de inşa ettikleri müesseselerinde, özellikle dinî öğretimi seçmişler, bunun sağlanması ve devletin mezhebinin propagandasını yaymak için de belli kişileri idarenin başına getirmişlerdir[173].

Nizâmü'l-Mülk, kendi ismi ile anılan çok sayıda medrese kurmuş ve oralara tayin ettiği müderris ve âlimlere yüksek maaş ödemiştir. Buna karşılık onlara Ehl-i Sünnet mezhebini iyi okutmalarını ve Şiîliği göğüslemelerini önermiş, Şia sempatizani bütün müderrisler de bu medreselerden uzaklaştırılmıştır[174]. Şam'da Nureddin Zengî, Mısır'da Selâhaddin Eyyubî de aynı şeyleri yapmışlar, kurdukları medreselerde okutulacak fıkıh mezheplerini belirtmişler ve oraya mezhebin ileri gelen birini atamışlardır[175]. Abbasi halifesi el-Mustansır (640/1242) *Mustansıriyye Medresesi*'ni kurmuş, meşhur dört fıkıh mezhebine göre ders okutulmak üzere ayrı ayrı dört eyvan yaptırmış ve her eyvana o mezhebin fıkhını okutacak fakihleri yüksek maaşla görevlendirmiştir[176].

Medreselerde eğitim-öğretimi yürüten hocalara yönelik genel politika tarih boyunca hemen hemen bu paralelde seyretmiştir. Buna göre okunacak dersler idarece belirlenmiş, yardımcı eserler hakkında müdderrisler serbest bırakılmıştır. Buna rağmen bunun istisnalarının da olduğu ve *neyin, nerede ve nasıl okutulması gerektiğini biz biliriz* diyenler de olmuştur[177].

Osmanlı âlimleri için de benzeri şeyleri söylemenin mümkün olduğunu düşünüyoruz. Zira bazı vakfiyelerde, hissi ve keyfî azilleri önlemek amacıyla azil yetkisi mütevelliye verilmekte ve ekâbirden kimsenin karışmaması istenmektedir[178]. Hayatlarını ve eserlerini incelediğimiz âlimlerden bazılarının yerli yersiz azledildiği, bazen âlimler tarafından tepki gösterilerek bunların yeniden görevlerine dönmelerinin sağlandığı görülmektedir. Nitekim Sinan Paşa, bu konuda örneklerden biri sayılır[179]. Bazı âlimler de eserlerinin mukaddimelerinde yöneticelere duada bulunmuşlar ve "*idarecilerin ve ekâbirin tasallutundan emin olmak*

---

[173] Çelebi., *a.g.e.*, s. 213.
[174] bk.Yakût, *Mu'cemu'l-üdebâ*, V, 415.
[175] Çelebi., *a.g.e.*, s. 214.
[176] *a.g.e.*, s. 214.
[177] bk.Nâcî Mâruf, *a.g.e.*, s. 124.
[178] Bilge, *a.g.e.*, s. 21.
[179] bk. Mecdî (tezyil), s. 196; Leknevî, s. 228.

için âlimler arasında böyle dualar yapmak âdet haline geldi"[180] şeklinde gerekçelerini belirtmişlerdir. Eserlere bile yansıyan bu genel hava, şüphesiz eğitim-öğretimde de kendini hissettirmiştir. Hatta verilen eserlerin belli bir sultana, vezire veya üst düzey yöneticilerinden herhangi birine ithafının söz konusu olmaması, idarecilerle âlimler arasında gerginlik sebebi sayılmıştır. Örneğin, Hasan Çelebi'nin, *Telvîh* hâşiyesini Fatih'in sağlığında ona değil de, oğlu II.Bayezid'e ithafen yazdığından Fatih tarafından sevilmediği bazı kaynaklarda zikredilmektedir[181].

Tarih boyunca, medrese ve ücretin söz konusu olduğu hemen her yerde tam eğitim-öğretim hürriyetinden, hatta yazma ve konuşma özgürlüğünden bahsetmek zordur. Kısaca müderrisler, düzenli ve maaşlı eğitim-öğretimlerinde ya siyasî otoriteyle ya da vakfiyelerde kaydedilen şartlarla karşı karşıya bulunmuşlardır[182].

b. Camiler

Yüklendiği asıl görev itibariyle ibadet için yapılan camiler, tarih boyunca olduğu gibi Osmanlılar'da da örgün ve yaygın eğitim için birer merkez olmuşlardır. Bu merkezlerin özellikle Karahanlılar devrinde ilk medrese[183] kuruluncaya kadar, ibadetin dışındaki fonksiyonları daha çok olmuştur. İslâm hukukunda birer otorite kabul edilen mezhep imamları ve talebeleri bu merkezlerde yetişmişlerdir[184]. Selçuklu ve Osmanlı medrese mimarisinde camiler, külliyenin içinde yer almakta ve müderrislerin uygulamadaki dersleri için vaz geçilmez mekânlar olmaktaydı[185].

Osmanlı medreselerinde mevcut odalarda öğrenci ikamet etmekte, medrese dershanelerinde belirli dersleri görmekte, bunun dışında genel

---

[180] bk. Alâeddin Esved, *Künûz*, vr. 30.

[181] bk. *Şakâik*, s. 186; Mecdî, s. 205.

[182] Şâh Melek b. Şadi Bey, yaptırdığı medrese vakfiyesinde "*medreseyi fıkıh, fıkıh usûlü, cedel ve hilâf eserlerini okuyacaklara ve dört mezhebe göre okutacaklara vakfettiğini*"belirtmektedir. bk.Bilge, *a.g.e.*, s. 150 vd. İslâm hukuk kurallarına göre vakfiyede zikredilen İslâm'a ters düşmeyen şartlara uymamak caiz değildir. bk.İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtâr*, IV, 433-434; Geniş bilgi için bk. Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 196 vd.

[183] Çelebi, *a.g.e.*, s. 113.

[184] Atay, *a.g.e.*, s. 27.

[185] Yıldırım, Selâhattin, *a.g.e.*, s. 47.

dersleri camilerde takip etmekteydi[186]. İsteyen herkese açık olması yönüyle birer serbest kürsü olarak görülen camilere, zamanın en seçkin ve bilgili ilim adamları müderris olurlardı[187]. Fatih, Sahn-ı Semân'dan önce sekiz kiliseyi camiye çevirmiş ve birer müderris tayin ederek bu camileri aynı zamanda medrese olarak değerlendirmiştir. Daha sonra bu camilerin dâru'l-kurra ve dâru'l-hadis olarak kullanıldıkları belirtilmektedir[188]. Yine Fatih'in İstanbul'da yaptırdığı medresenin ortasında yer alan cami, ibadete ayrılan beş vakit dışında *cami dersleri* denilen bir çeşit tedris usûlüne her zaman açık bulunmuştur[189].

Osmanlılar'da camiler, yaygın eğitim müesseseleri olarak önceki dönemlerden daha çok önem kazanmışlardır. Önceki dönemlerdeki vaizlik, imam-hatiplik ve müezzinlik gibi hizmetlere ilâveten Osmanlılar'da dersiamlık, hatiplik, kürsü şeyhliği[190], cuma vaizliği gibi birçok vazife ihdas edilerek camiler çok yönlü yaygın eğitim-öğretim müesseseleri haline getirilmiştir. Özellikle Osmanlı tarihi boyunca bazı camilerde aynı anda faal olan birçok kürsüde tefsir, hadis, fıkıh ve mesnevî dersleri verilerek halkın kültür seviyesi yükseltilmiştir[191] .Hatta hatiplik ve vaizlik görevleri de medreseyi bitirmiş olanlara verilirdi. Bilhassa vaizlik için tasavvufa girmiş olanlar daha çok tercih edilirdi[192].

c. Tekke ve zaviyeler

Tasavvuf ve tarikatlarla ilgili önemli gelişmelere sahne olan söz konusu dönemde, tekke ve zaviyeler sadece tasavvuf sohbetlerinin yapıldığı, zikir ve tesbihin çekildiği yerler olmamıştır. Fütüvvetnâme ve

---

186 Önkal, Bozkurt, "Câmi", *DİA,* VII, 51.

187 Koçu, R. Ekrem, "Câmi Dersleri", İst.A, VI, 3356.

188 bk. Baltacı, "Osmanlı Eğitim Sistemi", *OA,* II, 123.

189 Algül, Hüseyin., "İstanbul'un Fethinden Sonra Fatih'in Başlattığı Bilim Çalışmaları" *MKD*, sy. 51, s. 21.

190 Kürsü şeyhliği; cuma günü Arapça okunan hutbeyi lisan bilmeyenlere izah etmek maksadıyla ihdas edilmiştir. bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, I, 310; II, 345.

191 Baltacı, a.g.m., II, 123-127; el-Hâfız es-Seyyid Muhammed Hâşim el-İstanbulî'nin 1301/1884 yılında Lutfi Efendi İbn Muhammed el-Bolulî'ye Süleymâniye ve Tophane Kasabası'ndaki Nusret camilerinde verdiği fıkıh dahil diğer naklî ilimleri de kapsayan bir icazetname örneği bulunmaktadır. bk. Millet Ktp., Ali Emiri Ef., (Arabî), 4227.

192 bk. Baltacı, a.g.m., *OA,* II, 63.

meşâyihin biyografilerinin incelenmesinden anlaşıldığına göre, tekkelerde tarikat adâb ve erkânı yanında tefsir, hadis, fıkıh, Arapça, Farsça, Türkçe ve siyer gibi birçok dersler de müridlere verilmiştir[193]. Bir bakıma tekkeler, fikir ve kültür merkezi, devrin mektebi, spor yurdu, moral kaynağı, güzel sanatlar akademisi ve edebiyat ocağı olmuştur[194].

Osmanlı fakihlerinden bir çoğunun tekke ve zaviye ile ilgisi olmuştur. Söz gelimi, devrinin hukuk danışmanı Şeyh Edebâli, İtburnu bölgesinde bulunan bir tekkenin de şeyhî durumundaydı[195]. Bu sebeple olmalı ki, tekke ve zaviyede her çeşit ve her seviyede insanla bir araya gelen mutasavvıf Osmanlı fakihleri, onları dikkate alarak hem ilmihâl çalışmalarını yapmışlar ve hem de pek çok tenkidi göze alarak eserlerinde Türkçeyi kullanmışlardır[196]. Bütün bunlar, Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki dini eğitim-öğretime şeyh ve dervişlerin de katkıları bulunduğunu göstermektedir[197].

C. FIKIH İLMİ ve FIKIH EĞİTİM-ÖĞRETİMİ

Sözlükte derinlemesine anlamak, kavramak ve tam bilgi sahibi olmak gibi manalara gelen fıkıh, terim olarak Ebû Hanîfe tarafından *"kişinin hak ve vazifelerini bilmesidir"*[198] şeklinde tanımlanmıştır. Şâfiîlere göre ise fıkıh, *"müctehidlerin her bir amelî meseleyi ilgilendiren delilleri tek tek inceleyip onlardan çıkardıkları hükümlere"* denir[199].

Fıkıh ilmi de, *"ibâdât, muamelât ve ukubâta dair şer'î meselelerin tamamıdır"* diye tarif edilmiştir[200]. Fıkıh ve fıkıh ilmi ile ilgili bu tanımları verdikten sonra burada sırasıyla fıkıh ilminin naklî ilimler arasındaki yeri, Osmanlı medreselerinde diğer naklî ilimlerden okutulan eserler ve fıkıh eğitim-öğretimine temas edilecektir.

---

193 Baltacı, a.g.m., *OA*, II, 127.

194 Kara, M., *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 188.

195 Uzunçarşılı, *OT*, I, 105.

196 Bu konuda bilgi için *Bu Çalışma*'nın İlmihal Çalışmaları bölümüne bakınız.

197 Güngör, *a.g.e.*, s. 170; Baltacı, *a.g.e.*, s. 18.

198 Molla Hüsrev, *Mir'ât*, s. 10; Ayrıca bk. Tehânevî, *Keşşâf*, I, 30; II, 1157.

199 *a.g.e.*, a.y.; *a.g.e.*, a.y.; Ayrıca bk. Zekiyüddin Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, (trc. İ. Kâfi Dönmez), s. 23; Fıkhın değişik tanımları için bk. Goldziher, İ., "Fıkıh", *İA*, IV, 601.

200 bk. Bilmen, *Kamus*, I, 14.

1. Fıkıh İlminin Naklî İlimler Arasındaki Yeri

İslâm bilginleri ilimleri çeşitli kategorilere ayırarak tasnif etmişlerdir. İlimleri genel olarak *şer'î* ve *şer'î olmayan* tarzında ikiye ayıran Gazzâlî (505/1111), şer'î ilimleri de dört gruba ayırmış ve fıkha şer'î ilimler bölümünde, tefsir ve hadise tamamlayıcı ilimler kısmında yer vermiştir[201]. İbn Haldun (732-808/1332-1406) ilimleri önce aklî ve naklî diye ikiye ayırmış, naklî ilimleri de *tefsir, hadis, kıraât, usûl-i fıkıh, fıkıh* ve *kelâm* şeklinde altılı bir tasnife tâbi tutmuştur[202].

Osmanlı âlimlerinden Taşköprîzâde (965/1564) ilimleri; *yazı ile ilgili olanlar, söz (lafz) ile ilgili olanlar, mefhum ve konu ilimleri, felsefe, ameli felsefe, dinî* ve *batınî ilimler* diye yedi sınıfa ayırmıştır. Dinî ilimleri de *sanata dair, Kur'ân okuma, hadis nakli, tefsir, hadis alma, kelâm, fıkıh* ve *usûl-i fıkıh* tarzında sıralayan müellif ayrıca her branşla ilgili konulara da ayrı ayrı yer vermiştir[203].

Bunların dışında ilimleri *dinî ilimler, müsbet ilimler*[204] veya *ulûm-i İslâmiyye, ulûm-i dâhile* şeklinde tasnif edenler de vardır. Dinî ilimler genel tasnife göre tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm olmak üzere dört grupta toplanmaktadır. İslâmî ilimler başlangıçta müstakil ve müdevven halde değildi. Kıraat, tefsir ve hadisten ibaret olan İslâmî ilimler zamanla her biri müstakil birer ilim dalı haline gelmiştir[205].

2. Naklî İlimlerden Okutulan Eserler

Osmanlının dinî hukuku benimsemiş bir devlet olmasından dolayı medreselerde müsbet ilimlere nisbetle naklî ilimlere daha çok yer verilmiştir. Burada naklî ilimler arasında yer alan ve fıkhın dışında kalan tefsir, hadis ve kelâmdan okutulan eserlere kısaca temas edilecektir.

a. Tefsirden okutulan eserler

"*Müşkil olan, lâfızdan murad edilen şeyi keşfetmektir*" diye tanımlanan tefsir ilminden,[206] ünlü Türk müfessiri Zemahşerî

---

[201] Gazzâlî, *İhyâ*, I, 27-29.

[202] İbn Haldun, *Mukaddime* (trc. S. Uludağ), II, 1020.

[203] *Miftâh*, I, 25; Atay, *a.g.e.*, s. 71.

[204] *Keşf*, I, 11-18; Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 75.

[205] Baltacı, *a.g.e.*, s. 20.

[206] Cerrahoğlu, İ., *Tefsir Tarihi*, I, 18.

(538/1143)'ye ait olan *Keşşâf*[207] ve Nâsırüddîn Saîd Abdullah b. Ömer Beydâvî (692/1272)'nin *Kâdî*[208] tefsirleri ve bunların şerh ve hâşiyeleri medreselerde takip edilmiştir[209].

Bu eserleri Fatih devri müderrislerinden Kızıl Katır lâkabı ile bilinen Muslihuddin Mustafa, Ellili medresede[210], Taşköprîzâde ve başka müderrisler Sahn-ı Semân'da okutmuşlardır[211].

b. Hadisten okutulan eserler

"*Hz.Peygamber'in söz ve fiilleri ile takrirlerine ait haberlerle alakalı ilim*" şeklinde tarif edilen hadis ilminden[212], Beğâvî (516/1122)'nin *Mesâbihu's-sunne*'si Otuzlu, Kırklı ve Ellili Haric medreselerde[213], Şâfiî âlimlerinden Radiyyuddîn Muhammed es-Sağanî (650/1252)'nin *Meşâriku'l-envâr*'ı yalnız Kırklı medreselerde[214] ve Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (256/869)'nin *el-Câmi'ü's-sahîh*'i, dâru'l-hadislerde ve diğer medreselerde okutulan en yaygın eserlerdir[215].

Ellili Dahil, Sahn ve Altmışlı medreselerde takip edilen bu meşhur eserlerin yanı sıra diğer *Kütüb-i sitte* eserleri de, Osmanlı medreselerinde okutulmuştur[216]. İbn Hacer el-Askalânî (852/1448)'nin *Nuhbetü'l-fiker*' i de hadisten takip edilen eserler arasında yer alır[217].

c. Kelâmdan okutulan eserler

"*Delillerle dini inançları ispat eden ve inançlara ters düşen şüpheleri gideren ilim*" tarzında ifade edilen kelâmdan[218]; Seyyid Şerîf

---

[207] bk. *Keşf*, II, 1475; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 291; *Keşşâf*, birçok Osmanlı müfessirine kaynak olmuştur. bk. Bilge, *a.g.e.*, s. 44.

[208] bk. Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 292.

[209] bk. Bilge, *a.g.e.*, s. 44.

[210] Mecdî, s. 230.

[211] Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 42.

[212] Okiç, Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, s. 2.

[213] Bilge, *a.g.e.*, s. 47.

[214] Bilge, *a.g.e.*, s. 46.

[215] Bilge, *a.g.e.*, s. 46.

[216] Bilge, *a.g.e.*, s. 45.

[217] Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 23.

[218] *Keşf*, II, 1503.

Cürcânî (816-1413)'nin *Hâşiye-i Tecrîd*'i ile *Şerhu'l-Mevâkıf*'ı[219] ve Abdullah b. Ömer Beydâvî (692/1272)'nin *Şerhu Tevâli'i'l-envâr*'ı takip edilmiştir[220].

Bu eserlerin şerh ve hâşiyelerinin yanı sıra[221] *el-Akâidü'l-Adudiyye, Akâidü'n-Nesefî* ve *Akâidü't-Tahâvî* gibi eserler de okutulmuştur[222].

3. Fıkıh Eğitim-Öğretimi

Yukarıda fıkıh ilminin tanımı, naklî ilimler arasındaki yeri ve Osmanlı medreselerinde diğer naklî ilimlerden okutulan eserler üzerinde duruldu. Burada ise, fıkıh eğitim-öğretimini yürüten fakihlerin öğrenim durumları ile eğitim-öğretimin nerede ve nasıl yapıldığı, fıkıhtan okutulan eserler ve ders programı gibi konular ele alınacaktır.

a. Fakihlerin ögrenim durumları

Genel olarak ilk tahsil, ailede bu imkanı sağlayacak biri varsa ondan, yoksa ailenin ikamet ettiği yere yakın yaygın ve örgün eğitim müesseselerinden sağlanıyordu. Kuruluş ve teşekkül devresindeki bir takım sıkıntıları gidermekle meşgul olan Osmanlı Devleti, teşkilatlı ilmî müesseseleri kuramadığından ilimde yükselmek isteyenlere yüksek öğrenim veya ihtisas imkânını sağlayamamıştır. Bu sebeple, Osmanlı kuruluş dönemi âlimlerinin yetişmesinde ilmî seyahatlar önemli rol oynamış, birçok Anadolu Türk çocuğu İslâm âleminin belli başlı ilim merkezlerine giderek yüksek öğrenim veya ihtisaslarını tamamlamışlar ve tekrar Anadolu'ya dönüp açılmakta olan medreselerde görev almışlardır[223].

İlmî seyahatlar, Osmanlı âlimlerinden önce Anadolu Selçuklu âlimleri için de söz konusu idi. Bunlar da yüksek tahsillerini Suriye, Mısır veya İran ve Orta Asya'daki medreselerde yapmışlardı[224]. XIV. ve XV. asırda Anadolu medreselerinden üstün olan Suriye, Mısır, İran ve Orta

---

[219] Bilge, *a.g.e.*, s. 54, 55; Baltacı, *a.g.e.*, 37.

[220] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 21.

[221] *a.g.e.*, s. 21.

[222] *a.g.e.*, s. 23; Bilge, *a.g.e.*, s. 52 vd.

[223] Uzunçarşılı, *OT*, I, 521; a.mlf., *İlmiye*, s. 227; Bilge, *a.g.e.*, s. 6.

[224] Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 227.

Asya'daki ilim müesseseleri[225], Anadolu âlimleri için *ihtisas merkezleri* niteliğini taşımaktaydı.

Suriye ve Mısır, genel olarak dinî ve hukukî ilimlerle tefsir, hadis, tarih, edebiyat ve kavaid gibi ilimler üzerinde duruyordu. İran ve Maveraunnehir'de ise riyaziye, heyet, kelâm ve felsefe ilimleri revaçta idi[226]. Özellikle Maveraunnehir Karahanlılar döneminde Hanefî mezhebine merkezlik yapmıştır[227]. Ayrıca Buhara, Semerkand, Uşrusana ve Fergana gibi şehirler de birer ilim merkezi idi[228].

Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Sünnî İslâm düşüncesini Maveraunnehir'den gelen ilim ve fikir adamlarının öncülüğünde geliştirdi[229]. İlk Osmanlı âlimlerinin yüksek tahsillerini tamamlamak için gittikleri yerlerin başında Suriye, Mısır ve İran gelmektedir.

Suriye'ye giden âlimlerin bazıları; Şeyh Edebâli, Hattâb Karahisârî, Ebulhayr Muhammed el-Cezeri, Şeyh Abdurrahman b. Ali ve Kara Ya'kub'dur. Bu âlimler, Suriye'ye genellikle fıkıh ve usûl-i fıkıh ihtisası için gitmişlerdir. **Mısır'a giden âlimlerin bazıları**; Davûd-i Kayserî, Molla Fenârî, Bedreddin Simavî, Molla Muslihuddin Karamânî, Kara Ya'kub, Hızır Şâh, Kâfiyeci ve Hasan Çelebi'dir. **İran'a gidenler de**; Alâeddin Esved, Alâeddin Rûmî, Alâeddin Koçhisari ve Ali Tûsî'dir.

Bu âlimlerden bazıları sözü edilen ilim merkezlerinden sadece birine değil, bir kaçına gitmişlerdir. Meselâ; Şeyh Abdurrahman b. Ali ve Kara Ya'kub Suriye ve Mısır'a; Kâfiyeci, İran ve Mısır'a; Ali Tûsî, İran ve Maveraunnehir'e; Ebu'l-Hayr Muhammed el-Cezerî, Suriye, Mısır ve İskenderiye'ye; Musannifek de, Horasan'dan Herat'a gitmiş, oradan da Anadolu'ya gelmiştir.

XIV. ve XV. asırda bu ilim merkezlerinin Anadolu'dan üstün olması sebebiyle Anadolu'dan dışarıya giden âlimler olduğu gibi dışarıdan Anadolu'ya gelenler de olmuştur. XV. yüzyılın son yarısından itibaren bu

---

[225] Uzunçarşılı, *OT*, I, 521. Uzunçarşılı burada sekiz âlimden ve Suriye, Mısır, İran, Horasan, Maveraunnehir ve Semerkand gibi ilim merkezlerinden bahsetmektedir.

[226] Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 227.

[227] bk. Kavakçı, *Karahanlılar Devri Maveraunnehir İslâm Hukukçuları*, s. 305.

[228] Geniş bilgi için bk. Kavakçı, *a.g.e.*, s. 305 vd.

[229] Ocak Yaşar, "İbn Kemal'in Yaşadığı XV ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı", *Şeyhulislâm İbn Kemal Sempozyumu*, s. 32.

üstünlük yavaş yavaş azalmış ve İstanbul ilim merkezi olarak birinci sırayı almaya başlamıştır. Çünkü gerek dışarıya gidip ihtisas yaparak dönenler ve gerek muhtelif sebeplerden dolayı Anadolu'ya gelen âlimler sayesinde Anadolu'daki ilmî hareketlenme birdenbire yükselmiştir[230].

Yabancı âlimlerin Anadolu'ya gelmelerinde en etkili unsur, Osmanlı sultanlarının ulemayı himaye etmeleri ve onlara saygı duymalarıdır[231]. Muhtelif yerlerden Anadolu'ya gelerek ilmî gelişmelere katkıda bulunan âlimler şunlardır :

> Abdurrahman b. Ali, İbn Arapşah, Fahreddin Acemî, Molla Şerefüddîn, Molla Kırımî, Fethullah Şirvânî, Musannifek, Ali Kuşçu, Molla Gürânî, Ali Tûsî, Haydar Herevî, Şeyh Muhammed Cezerî, Ahmed Cezerî, Abdülvâcid, Seyyid Ali Acemî[232].

Bunlardan başka Safeviyye Devleti'nin İran'da kurulmasından sonra da birçok âlim ve sanatkâr Osmanlı ülkesine gelmiştir[233]. İşte bu yoğun gidiş ve gelişler Osmanlı Devleti'nin ilmî faaliyetlerin başına geçmesine sebep olmuştur[234].

b. Fıkıh eğitim-öğretiminin yapıldığı yerler

İslâm coğrafyasının büyümesiyle ortaya çıkan yeni problemleri halletmek ve idarî sorumluluğu yerine getirmek amacıyla başta yöneticiler olmak üzere halkın dinî bilgilerini en güzel bir şekilde alabilmesini sağlamak için tesis edilen eğitim-öğretim müesseselerinin her birinde en çok talebesi, hocası ve ders saatleri olan fıkıh olmuştur.

Yukarıda ifade edildiği gibi, dinî ilimlerin okutulduğu ilk müessese camidir. Hz.Peygamber'in hicretinden sonra cami İslâm'ın sosyal yapısına giren ilk müessesedir. Cami, hem ibâdet, hem de eğitim-öğretim yeriydi[235]. Nitekim İslâm hukukunda birer otorite kabul edilen mezhep imamları ve talebeleri camilerde yetişmişlerdir.

İslâm dünyasında *Beytü'l-hikme, Dâru'l-hikme* gibi bağımsız araştırma enstitüleri veya akademiler kurulmadan ya da medreseler

---

230 Uzunçarşılı, *OT*, I, 521.

231 Bilge, *a.g.e.*, s. 6.

232 Uzunçarşılı, *OT*, I, 521. Osmanlı fakihlerinden kimin nereye gittiği ve nereden geldiği konusunda geniş bilgi için *Ekler* kısmına bakılabilir.

233 *a.g.e.*, I, 521.

234 *a.g.e.*, I, 522.

235 Hamidullah, *a.g.e.*, s. 74; Atay, *a.g.e.*, s. 27.

açılmadan önce, ilmî çalışmalar başlamış ve temel eserler verilmişti. Örneğin; Mâlik (179/795)'in hadis ve fıkha dair olan *Muvatta*'ı, Ebû Hanîfe'nin talebesi Ebû Yûsuf (182/798)'un maliyeye dair *Kitâbü'l-harâc*'ı, Ebû Hanîfe ve Mâlik'in talebesi Muhammed Hasen eş-Şeybânî (189/804)'nin *el-Câmi'u'l-kebîr* ve *el-Câmi'u's-sağîr*'i ve Şâfiî (204/819)'nin *er-Risâle*'si ve *el-Umm*'u, hala ilk müracaat eserleri olarak önemlerini korumaktadırlar.

Sadece fıkıh öğrenimi yapılan ilk medrese Taberan'da (X.yy), sonra Bağdat'ta açıldı. Daha sonra fıkıhla beraber tefsir, hadis, kelâm, Kur'ân ve öteki İslâm bilimlerinin okutulduğu müstakil ilk medrese Ebu'l-Velid Hassan b. Muhammed Emevi tarafından büyük Şâfiî fıkıhçısı Neysaburi (349/960) adına Nişabur şehrinde açıldı[236]. Yine Kahire'de 400/1012'de el-Hakim tarafından Sünnî *Dâru'l-ilim* kuruldu. Burada iki Mâlikî fakihi görevlendirildi[237].

Daha sonra şöhret kazanmış dört mezhepten birinin veya tümünün eşit seviyede okutulduğu medreselere rastlıyoruz. Sünnî dört mezhepten sadece birinin okutulduğu medreselere *Tekli medreseler* diyen Nâcî Mâruf, Nizamiye medreselerinin bu tip medreselerden olduğunu belirtmiş ve her bir mezhebin okutulduğu medreseleri şu şekilde sıralamıştır:

Tekli medreseler:

Hanefî mezhebinin okutulduğu; Ebû Hanîfe, Muğisiye, Muvaffakiye, Zeyrek (Bağdat'ta), Tütüşiye, Türkân Hâtun vb. medreseler. Mâlikî mezhebinin okutulduğu; Sadriye, Şerâbisiye (Şam), Tunus, Cezayir ve Endülüs'te Ebû Yûsuf Ya'kub el-Mansûr (1184-1199 m.) tarafından inşa edilen medreseler[238]. Şâfiî mezhebinin okutulduğu; Nizâmiye medreseleri, Belh, Nişabur, Herat, İsfahân, Basra, Âmil[239], Horasan, Mücahidiye, Ömeriye, Şerefiye vb. medreseler.

İki mezhebin beraber okutulduğu medreseler:

Hanefî ve Şâfiî mezhebi, Esediye, Mercâniye medreselerinde; Hanefî ve Mâlikî mezhebi, Emir Seyfeddin Mengutemr'in Mısır'da

---

[236] Tekindağ, a.g.m., s. 4; Ayrıca bk.Subkî, *Tabakât*, I, 137; Nâcî Mâruf, *Ulemâu'n-Nizâmiye*, s. 4 vd.

[237] bk. Pedersen, Jons, "Mescid", *İA*, VIII, 50.

[238] Baltacı, *a.g.e.*, s. 9.

[239] Subkî, *a.g.e.*, III, 135.

yaptırdığı medresede; Şâfiî ve Mâlikî mezhebi, Fâdiliye medreselerinde okutulmuştur.

Üç mezhebin birlikte okutulduğu medreseler:

Şâfiî, Malikî ve Hanbelî mezhebinin okutulduğu, Medine'de Şihabiye Medresesi ve Şam Emevi Camii[240].

Bunlardan sonra **dört mezhebin eşit seviyede okutulduğu medrese** olarak Mustansıriyye görülmektedir[241]. Bugünkü anlamıyla bu medrese tam bir üniversite nizami içinde kurulmuştur[242].

Nâcî Mâruf, Mustansıriyye medresesinin hocaları ve talebeleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

> "Medreseye kabul edilecek öğrenciler, telif ve eğitim-öğretimde isim yapmış zeki kimseler arasından seçiliyordu. Şeyhler, müderrisler ve muidler[243] İslâm âleminin her yerinden seçilerek getirilirdi. Büyük âlimlerin içinde bazı sebeplerden dolayı bu medresede hocalığı kabul etmeyenler de vardı."[244]

Mustansıriyye'ye alınacak talebeler için ileri sürülen şartlara bakıldığında buradaki öğrenimin lisans üstüne denk olduğu söylenebilir[245].

Kur'ân, hadis, tıp, edebiyat ve fen fakülteleri gibi bölümleri bünyesinde toplayan Mustansıriyye'nin en önemli bölümleri şüphesiz dört mezhebin okunduğu dâru'l-fikh, bugünkü deyimi ile Hukuk Fakülteleri'dir[246]. Günümüzdeki Hukuk, İlâhiyât ve Siyasal Bilgiler fakültelerinin öğretimini içine alan Mustansıriyye'de her mezhebin müderris (profesör)lerden bir reisi ve dört muidi bulunmaktaydı[247].

Abbasi halifesi Mustansır Billâh (623-640/1226-1242) tarafından yaptırılan Mustansıriyye Medresesi Osmanlılar'da da aynı maksatla

---

[240] N. Mâruf, *Ulemâu'l-Mustansıriyye*, s. 4-6.

[241] N. Mâruf, *a.g.e.*, a.y.

[242] Atay, *a.g.e.*, s. 32.

[243] *Şeyh*, ordunaryus profesöre; *müderris*, profesöre ve *muid*, asistana tekabül etmektedir. bk.Atay, *a.g.e.*, s. 33.

[244] N. Mâruf, *a.g.e.*, s. 16.

[245] Atay, *a.g.e.*, s. 33.

[246] Geniş bilgi için bk. N. Mâruf, *a.g.e.*, s. 42 vd.

[247] *a.g.e.*, s. 42 vd.

kullanılmıştır[248]. Mustansıriyye'nin eğitim-öğretim hizmetine başlamasından sonraki on sene içinde İslâm dünyasında berzerleri açılmaya başlamıştı. Meselâ; Melik Salih Necmeddin Eyyüp 641/1243 yılında Kahire'de Sâlihiye medresesini dört mezhebin okutulması için yaptırdı[249].

Görüldüğü üzere fıkıh eğitim-öğretimi camilerden medreselere intikal etmiştir. Bunun sebebi, *kurulan ve sürekli büyüyen İslâm Devletleri'nin idare gibi, ilmi de tek elde toplamak ve yetişecek elemanları belli yerlerde istihdam etmek istediği* şeklinde düşünülebilir[250]. Çünkü devletin bekası güçlü olmasına ve birliği tesis etmesine bağlıdır. Bu da devletin siyaset, ilim ve ekonomi gibi daha pek çok alanda güçlü olması ve otoriteyi sağlaması ile mümkündür.

Siyasî alanda bağımsızlığını ilân ederek müslüman Türkleri bünyesinde toplayan ve dünyanın en büyük İslâm Devleti olma durumuna gelen Osmanlılar'da da *tevhîd-i tedrisat* diye ifade edebileceğimiz öğretim birliğini sağlamak ve yetişen âlimleri kontrol altında tutmak gibi bazı gayeler için resmi medreselerin tesis edildiği ve eğitim-öğretime el atıldığı bilinmektedir. Söz gelimi; Orhan Bey'in kurduğu İznik Medresesi ilk ve resmi medresedir[251]. Bundan böyle Osmanlılar'da da eğitim-öğretim medreselerde yürütülmüş, camiler öğretimin dışında değil ama gerilerde kalmıştır.

İznik şehrinde tesis edilen bu resmi medreseden sonra başta sultanlar olmak üzere vezirler, paşalar ve komutanlar tarafından hızlı bir şekilde kurulan birçok medreseye rastlıyoruz. Bu medreselerin bir kısmı umûmi, bir kısmı da husûsi yani ihtisas medreseleriydi.

Umûmi medreselerde, fıkıh ağırlıklı olmakla beraber diğer naklî ve aklî ilimler de okutuluyordu. Ayrıca bazı ilimlerin daha özel ve derinliğine öğretimini sağlayacak dâru'l-kurra, dâru'l-hadis ve dâru't-tıp[252] gibi ihdtisas medreseleri de bulunuyordu.

---

[248] Baltacı, *a.g.e.*, s. 9.

[249] Geniş bilgi için bk.Baltacı, *a.g.e.*, s. 8 vd.

[250] bk. Çelebi, *a.g.e.*, s. 212.

[251] bk. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 1; Bilge, *a.g.e.*, s. 11.

[252] Baltacı, *a.g.e.*, s. 12 vd.

Osmanlılar'da kıraat, hadis ve tıp, müstakil birer medresede okutulmasına rağmen fıkha böyle bir imkan sağlanmamıştır. Yani Osmanlılar'da fıkıh ihtisasının yapıldığı müstakil bir dâru'l-fıkh medresesine rastlamamaktayız. Her ne kadar Bilge, dâru'l-hadis ve dâru'l-kurralar gibi ilk Osmanlı medreseleri arasında sadece fıkıh ilmi ve fıkhî mezhepler arasındaki farkları derinliğine inceleyecek *Fıkıh İhtisas Medreseleri* nin de açıldığını belirtiyor ve ilgili vakfiyeden bahsediyorsa[253] da, bu bilgileri ancak vakfiyenin şartlarından çıkarmaktadır. Yoksa adı geçen medrese dâru'l-fıkh ismini taşımamaktadır. Buna rağmen vakfiyede fıkhın dört mezhebe göre okutulacağı kaydının bulunması, Osmanlılar'da hukuk eğitim-öğretiminin bağnaz bir karakter artzetmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

Çalışmasında müstakil başlık kullanarak dâru'l-hadis medreselerine yer veren Bilge, dâru'l-fıkh ile ilgili bir başlığa yer vermemektedir. Baltacı, *XV-XVI asırlarda Osmanlı Medreseleri* adlı çalışmasında, 324 aded umûmi ve 20 dâru'l-hadis, 15 dâru'l-kurra ve 7 dâru't-tıp gibi ihtisas medreselerinden bahsettiği halde dâru'l-fıkh medresesinden söz etmemektedir[254].

Yine eserinde, *İslâm Dünyası'nda Medreseler*[255] ve *Osmanlı Eğitim-Öğretim Faaliyetine Toplu Bakış*[256] gibi başlıklar altında medreseleri, umûmi ve ihtisas diye ikiye ayıran Baltacı, ihtisas medreselerini de yukarıda olduğu gibi üçe ayırmakta ve yine dâru'l-fıkh'tan bahsetmemektedir.

Kırklı medreselere *Telvîh*[257] diyen Uzunçarşılı, Fatih'in açtığı Sahn-ı Semân medreselerine *İlâhiyat ve İslâm Hukuku Fakültesi* demektedir[258].

---

253 Bilge, *a.g.e.*, s. 41 ve 149-152. Vakfiye ve medrese sahibi Şâh Melek b.Şadi Bey, vakfiye şartnâmesinde bu medreseyi fıkıh, fıkıh usûlü, cedel ve hilâf ilimlerini okuyacaklara ve dört mezhebe göre okutacaklara vakfettiğini belirtmektedir. bk. Bilge, *a.g.e.*, s. 150 vd.

254 bk. Baltacı, *a.g.e.*, s. 583, 607, 612.

255 *a.g.e.*, s. 7.

256 *a.g.e.*, s. 16.

257 Uzunçarşılı bu medresede okunan esere nisbetle *Telvîh* demiş olabilir. Ne varki, Kırklı medresede *Telvîh* değil, *Tavdîh* okunmuştur. bk. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 11.

258 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 3; Yazar eserinin başka bir yerinde (*a.g.e.*, s. 33), *İlahiyat, İslâm Hukuku ve Arap Edebiyatı Fakültesi* demektedir.

Yine o, Sahn medreselerinin doğu tarafındaki bir medreseye *Müftü medresesi* dendiğini kaydetmektedir[259].

Bu bilgilerin ışığında Osmanlılar'da diğer ihtisas medreseleri gibi bir **dâru'l-fıkh** ihtisas medresesinin tesis edilmediği ifade edilebilir.

c. Fıkıhtan okutulan eserler ve ders programı

İlk Osmanlı medreselerinde aşağıdan yukarıya her derecede hangi ders ve kitapların ne ölçüde okutulduklarını kesinlikle söyleyebilmek güçtür. Bazı kanunnamelerde ve vakfiyelerde okunması istenilen bir kısım eserler zikredilmişse de bunların okutulan eserlerin tümü olmadığı, müderrislerin belirli temel ilimlerle ilgili eserler yanında onları anlamayı sağlayacak yardımcı eserleri de okuttukları anlaşılmaktadır[260]. Özellikle fıkıhtan müderrisin ilmi kudreti nisbetinde ders okutması tavsiye edilmiş, ancak bunların hangi eserler olduğu belirtilmemiştir[261].

Osmanlı medreselerinde genel olarak Hanefî fıkhı okutulmuş[262] ve eğitim-öğretimde önceki medreselerin usûlü takip edilmiştir[263].

Fıkıhtan okutulan eserler *usûl* ve *furû* diye ayırıma tâbi tutularak verilecektir.

aa. Usûlden okutulanlar

Genel olarak ilk Osmanlı medreselerinde usûl-i fıkıhtan; *Muhtasaru'l-Müntehâ, Muğnî, Menâru'l-Envâr, Tenkîh, Tavdîh, Telvîh, Fusûlü'l-bedâyi', Mirkât, Mir'ât* ve bunların şerh ve hâşiyeleri okutulmuştur[264].

Muhtasaru'l-Müntehâ : *Muhtasaru İbnü'l-Hâcib* diye de bilinen eser, Cemâleddin Ebû Amr Osman b. Ömer b. Hâcib (646/1249)'in *el-Müntehe's-sûl ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel* adındaki geniş eserinden bizzat kendisinin ihtisar ederek *Muhtasaru'l-Müntehâ* adıyla meydana getirdiği, fıkıh usûlüne dair şöhret bulmuş bir çalışmasıdır[265]. Müellif eserinin başında evvelâ fıkıh usûlüne dair olan ilk eserini

---

[259] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 7, dipn*OT* 1.
[260] Baltacı, *a.g.e.*, s. 36.
[261] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 27.
[262] Bilge, *a.g.e.*, s. 9.
[263] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 2; Ayrıca bk. Baltacı, *a.g.e.*, s. 44.
[264] Uzunçarşılı,*İlmiye*,.s. 22.
[265] Cheneb, Moh. Ben, "İbn Hâcib", *İA*, V/II, 856.

hazırladığını, sonra da onu güzel bir şekilde muhtasar hale getirdiğini belirtir[266].

Malikî fıkıh, kelâm ve dil âlimlerinden olan İbnü'l-Hâcib'in bu eserine Kutbuddin Mahmud b. Mes'ud eş-Şîrâzî (710/1310) ve Adudüddîn Abdurrahman b. Ahmed el-Îcî (756/1355) şerh yazmışlardır[267]. Özellikle Osmanlı medreselerinde el-Îcî'nin şerhi takip edilmiştir.

Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan bu esere; birçok Osmanlı âliminin hocaları durumunda olan, eserleriyle XIV-XV. asır ulemasını etkilemiş bulunan Taftâzânî ve Seyyid Şerîf başta olmak üzere Ahmed b. Mûsâ el-Hayâlî, Molla Hüsrev, Ali Tûsî, Hatipzâde Muhyiddin, Efdalzâde Hamîdüddîn ve Molla Samsûnizâde olmak üzere pek çok âlim hâşiye yazmıştır[268].

Molla Fenârî'nin *Fusûlü'l-bedâyi''* adlı eserine birinci derecede kaynak olan[269] *Muhtasaru'l-Müntehâ*, Fenârî tarafından 20 defa okutulmuştur[270].

el-Muğnî : Celâleddin Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Habbâzî el-Bahtiyârî el-Hûcendî (691/1292)'ye ait olan bu eser,[271] Osmanlı medreselerinde fıkıh usûlü derslerinde okunmuştur[272]. Hanefî fıkıh âlimi olan el-Habbâzî usûl ve furû otoritelerindendir[273].

Osmanlı âlimlerinden İznik Orhan Gazi Medresesi müderrisi Alâeddin Esved 732/1385'de hocalığı sırasında el-Habbâzî'nin bu eserine mufassal bir şerh yazmıştır[274]. Ayrıca Cemâleddin Mahmud b. Ahmed

---

266 *Keşf*, II, 1853.

267 Şerhler için bk. *Keşf.*, II, 1853-1857.

268 Esere yazılan diğer hâşiyeler için bk. *Keşf.*, II, 1857 vd..; Gümüş (*a.g.e.*, s. 135) 16 âlimin hâşiye yazdığını zikretmektedir. *Muhtasaru'l-Müntehâ*, Taftâzânî ve Seyyid Şerîf'in hâşiyeleri ve el-Îci'nin şerhiyle beraber basıldı (Kahire 1326).

269 Fenârî, *Fusül*, I, 3.

270 Leknevî, s. 167.

271 Özel, *a.g.e.*, s. 70.

272 Bilge, *a.g.e.*, s. 51.

273 Özel, *a.g.e.*, s. 70.

274 Mecdî, s. 29; *Keşf.*, II, 1749.

Konevî (770/1368) ve Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed'in de şerhleri vardır[275].

Menâru'l-envâr : Fıkıh usûlü'ne dair olan bu eserin müellifi büyük Hanefî âlimi ve müctehidi Ebu'l-Berekât Hâfizuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî (710/1310)'dir. Nesefî fıkıh usûlünün yanı sıra fıkıh, kelâm tefsir ve hadiste de zamanın büyük âlimlerinden biriydi[276].

Osmanlı âlimlerinden İbn Kemal, Ebu'l-Berekât'ı kuvvetli ile zayıfın arasını ayırabilecek kudrette olan *mukallidler* tabakasından sayarken, başkaları onu *müctehid fi'l-mezheb* kabul etmişlerdir[277].

Hemen bütün eserleri ulema nezdinde kabul gören Nesefî'nin adı geçen eseri de fıkıh usûlüne dair önemli bir çalışma olup başta kendisi olmak üzere başka âlimler tarafından da şerhedilmiştir[278]. Bizzat müellif tarafından şerhedilen ve *Keşfü'l-esrâr*[279] ismi verilen *Menâr* şarihleri arasında Osmanlı âlimlerinden Hattâb Karahisârî, İbn Melek, Şerefüddîn Kırımî ve Kara Sinan olmak üzere Türkistanlı Şücâ'uddîn Hibetullah (733/1332), Kâki (749/1348), Babertî (786/1384), Sadeddin Dehlevî (891/1486), Abdurrahman el-Aynî, İbn Nüceym (970/1562) ve Haskefî (1088/1677) gibi pek çok âlim görmek mümkündür[280]. *Menâru'l-envâr*, Kevâkibî (1096/1685) tarafından nazma çevrilmiştir[281].

et-Tenkîh ve't-Tavdîh : Her iki eser, Sadruşşerîa es-Sânî veya el-Asgar diye bilinen Ubeydullah b. Mes'ûd b. Mahmud b. Ahmed b. Ubeydillah el-Mahbûbî (747/1347)'ye aittir. *et-Tenkîh* telif, *et-Tavdîh* ise bu eserin şerhidir[282].

Osmanlı hukukçularından Molla Hüsrev, Hacı Hasanzâde, Kestellî ve Hatipzâde bu eserlere şerh ve hâşiye yazmışlardır. Bunların dışında en

---

[275] Şerhler için bk. *Keşf.*, II, 1749.

[276] Bilmen, *a.g.e.*, I, 439; Özel, *a.g.e.*, s. 72.

[277] Geniş bilgi için bk. Bilmen, *a.g.e.*, I, 439.

[278] Şerhler hakkında geniş bilgi için bk. Atay, Hüseyin, *İslâm Hukuk Felsefesi (Giriş)*, s. 148-157. Nesefî, şerhinin önsözünde, "*Pezdevî (482/1089) ve Serahsî (490/1096)'nin usûllerini cemettiğini ve Pezdevî'nin tertibini esas aldığını*" belirtmektedir. bk. *Keşfu'l-esrâr*, I, 4.

[279] Bilmen, *a.g.e.*, I, 440; Özel, *a.g.e.*, s. 73.

[280] *Şakâik*, s. 108; Ayrıca geniş bilgi için bk. *Keşf*, II, 1823-1827.

[281] Özel, *a.g.e.*, s. 73.

[282] Bilmen, *a.g.e.*, I, 448; Özel, *a.g.e.*, s. 77.

çok meşhur olanı Taftâzânî (792/1390)'nin *et-Tavdîh*'e yazdığı *et-Telvîh* adındaki hâşiyesidir.

et-Telvîh : Sadruşşerîa Ubeydullah b. Mes'ûd el-Mahbûbî'nin fıkıh usûlüne dair *Tenkîhu'l-usûl* adıyla telif etmiş oluduğu eserine yine kendisinin yazdığı *et-Tavdîh fî halli gavâmidi't-Tenkîh* adındaki şerhine Sadeddin Taftâzânî (792/1389) tarafından yapılan hâşiyedir. Bu hâşiye eserin aslından daha fazla rağbet görmüş ve Osmanlı medreselerinde fıkıh usûlü derslerinde en çok okutulan kitap haline gelmiştir[283].

Osmanlı fakihlerinden Musannifek, Molla Hüsrev, Hasan Çelebi, Hatipzâde ve Hızır Şâh Menteşevî başta olmak üzere toplam 14 âlim *Telvîh*'e hâşiye yazmıştır. Bu sayı usûl hâşiyelerinin yarısından fazlasına tekabül etmektedir[284].

Fusûlü'l-bedâyi' fî usûli'ş-şerâyi' : İlk Osmanlı şeyhulislâmı Molla Fenârî (834/1431) tarafından kaleme alınan ve otuz yılda tamamlanan eser bir telif çalışmasıdır[285]. Her ne kadar Uzunçarşılı ve Bilge tarafından adı geçen eserin medreselerde okutulduğuna dair bilgi verilmemişse de, biz üzerinde şerh, hâşiye ve ihtisar çalışması yapılmış olan bu eserin de hem yazarı ve hem de başkaları tarafından medreselerde takip edilmiş olacağını düşünerek usûle dair okutulan eserlere dahil etmiş bulunuyoruz.

Mirkâtu'l-vusûl ve Mir'âtu'l-usûl : Fatih tarafından "*zamanın Ebû Hanîfe'si*" diye nitelendirilen Molla Hüsrev, önce fıkıh usûlüne dair *Mirkât*'ı yazmış sonra da yine kendisi onu *Mir'ât* adıyla şerhetmiştir[286]. Her iki eser de Osmanlı medreselerinde fıkıh usûlü derslerinde okunmuştur[287]. Yazar ve eserler hakkında ileride daha geniş bilgi verilecektir.

Fıkıh usûlü ile ilgili bu altı kitabın dışında Abdurrahman el-Îcî'nin *Şerhu'l-Adud* diye bilinen İbnü'l-Hâcib'in *Muhtasaru'l-Müntehâ*'sına yazdığı şerhi, Taftâzânî'nin aynı esere yazdığı hâşiyesi, Hasan Çelebi ve Molla Hüsrev'in *Telvîh* hâşiyeleri de Osmanlı medreselerinde fıkıh usûlü

---

283 Meselâ, Molla Arabî, *Telvîh*'i ezbere bilir ve hergün iki sahife okuturdu. bk. *Şakâik*, s. 242; Yine Hasan Çelebi'nin hayatı anlatılırken bu kitabın talebe ve müderris ellerinde dolaştığı kaydedilmektedir. bk. *Şakâik*, s. 289.

284 Geniş bilgi için *Bu Çalışma*'nın Usûl hâşiyeleri bölümüne bakınız.

285 Eser hakkında bilgi için *Bu Çalışma*'nın Molla Fenârî bölümüne bakınız.

286 Bilmen, *a.g.e.*, I, 434.

287 Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 22.

derslerinde okutulmuştur[288]. Bunlara Pezdevî'nin *Usûlü'l-Pezdevî* diye de bilinen *Kenzu'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*'ünün de eklenebileceğini düşünüyoruz.

Usûlden okutulan eserler hakkında verilen bu bilgilerden sonra eserler bir tablo halinde verilerek kısaca değerlendirilecektir.

Sıra No	ESERİN		YAZARIN		
	Adı	Türü	Adı	Vefatı	Mezhebi
1	Muhtsr. Müntehâ	Metin	İbn Hâcib	(646/1249)	Mâlikî
2	el-Muğnî	Metin	Habbâzî	(691/1292)	Hanefî
3	el-Menâr	Metin	Nesefî	(710/1310)	Hanefî
4	et-Tenkîh	Metin	Sadruşşerîa	(747/1346)	Hanefî
5	et-Tavdîh	Şerh	Sadruşşerîa	(747/1346)	Hanefî
6	et-Telvîh	Hâşiye	Taftâzânî	(792/1389)	Hanefî
7	Fusûlü'l-bedâyi'	Metin	Molla Fenârî	(834/1431)	Hanefî
8	Mirkât-Mir'ât	Mtn.-Şrh.	Molla Hüsrev	(885/1480)	Hanefî

Bu tabloya bakarak şu tespitleri yapalabiliriz:

1. Eserlerin tamamı muteahhirîn âlimleri tarafından kaleme alınmıştır.

2. Eserler toplam dokuz tanedir. Bunlardan altısı metin, ikisi şerh ve biri de hâşiyedir. Yani *Tavdîh*, *Telvîh* ve *Mir'ât* hariç, diğerleri metindir.

3. Yazarlardan Mâlikî fakihi İbnü'l-Hâcib hariç, tümü Hanefî'dirler. Usûl programında Hanefî ve Mâlikî dışında kalan mezheplere ait eserlere yer verilmemiştir.

4. Molla Fenârî ve Molla Hüsrev'in dışında kalanlar Osmanlı fakihi değildir.

5. Usûlden en çok okunan eserler, Nesefî'nin *Menâr*'ı ile Sadruşşerîa'nın *Tenkîh* adlı eseri ve bunun şerh ve hâşiyesidir. Çünkü *Tavdîh*, *Tenkîh*'in şerhi olup bizzat yazarı tarafından kaleme alınmıştır. *Telvîh* de *Tavdîh*'in üzerine yapılan bir hâşiye çalışmasıdır. Güçlü bir hâşiye olduğundan daha çok şerh diye bilinmektedir.

---

[288] *a.g.e.*, s. 22. Burada her ne kadar Uzunçarşılı, *İbn Melek ve Molla Hüsrev'in Telvîh hâşiyeleri* ifadesini kullanıyorsa da, aynı eserin İbn Melek (s. 229) kısmında bu hâşiyeden bahsetmemektedir. Doğrusu da budur. bk. *Bu Çalışma*, İbn Melek bölümü.

6. Osmanlı fakihlerinin, Hanefî hukuk felsefesini elde etmelerinde Nesefî'nin genel olarak Pezdevî ve Serahsî'nin usûllerine dayanarak meydana getirdiği *Menâr* adlı eserinin büyük tesiri bulunduğunu söyleyebiliriz. Zira bu iki hukukçu, mezhebin usûl otoriteleri olarak görülür[289].

7. Usûl-i fıkıh, Osmanlı medreselerinde Ellili Haric medrese dışında Kırklı medreseden başlayarak yukarıya doğru her derecede okunmuştur.

8. Bu eserlerden her biri Osmanlı fakihleri tarafından şerh ve hâşiyeye konu edilmiştir. Hatta usûle dair kaleme alınan şerh ve hâşiyelerin çoğu, bu çalışmalar üzerinedir.

9. Osmanlı fakihleri tarafından kaleme alınan şerh ve hâşiyelerin daha çok medreselerde ders kitabı olarak takip edilen eserlerin üzerinde yoğunlaşmış olduğundan hareketle usûl ders programına Pezdevî'nin *Kenzü'l-vusûl*'ünü de ekleyebiliriz. Zira Pezdevî'nin bu eserine Osmanlı Devleti'nin hukuk otoritelerinden sayılan Molla Fenârî başta olmak üzere Musannifek ve Molla Hüsrev gibi fakihler şerh ve hâşiye yazmışlardır.

bb. Furûdan okutulanlar

Osmanlı medreselerinde furûdan; *Muhtasar-ı Kudûrî, Hidâye, Ferâizü's-Sirâciyye, Kenzu'd-dekâik, Vikâye, 'İnâye, Gurer* ve *Dürer* gibi eserler ve bunların şerh ve hâşiyeleri okutulmuştur[290].

el-Muhtasar : Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî (428/1037) tarafından Hanefî fıkhı üzerine yazılmış bir eserdir. Bezzâzî ve Fenârî Mahmud b. Pir Muhammed bu esere hâşiye, İbnü't-Türkmânî ta'lîk yazmıştır[291].

el-Hidâye : Ebu'l-Hasan Burhâneddin Ali b. Ebûbekir b. Abdilcelîl el-Merğînânî (593/1197), eş-Şeybânî (132-189/749-805)'nin *el-Câmi'u's-sağîr* ve Kudûrî (428/1037)'nin *el-Muhtasar*'ına dayanarak *Bidâyetü'l-mübtedi* ismini verdiği eserini kaleme alır. Daha sonra buna *Kifâyetü'l-müntehi* adıyla 80 ciltlik bir şerh yazan aynı yazar, bunu uzun bularak *el-Hidâye* ismini verdiği ikinci bir şerh daha yazmıştır. Yani *el-Hidâye*,

---

289 bk. Hamidullâh, *İslâmHukuku Etüdleri*, s.67-74.

290 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 22; Bilge, *a.g.e.*, s. 48 vd.

291 bk. *Keşf*, II, 1631; *GAS*, I, 454-455.

müellifi tarafından *Bidâyetü'l-mübtedi* ismindeki kendi eserine yazılan ikinci şerhin adıdır[292].

Merğînânî'nin onüç yıllık bir emekle 573/1177'de tamamladığı bu esere 60 civarında şerh ve hâşiye yazılmıştır[293]. *Hidâye* üzerine Ebussena Mahmud (771/1369) Babertî (786/1384), Cürcânî (816/1413), İbnu'l-Humâm (861/1457) ve söz konusu dönem Osmanlı âlimlerinden Kara Ya'kub, Musannifek, İbn Kâdî-i Ayasluğ'un şerhleri, Hüsâm Çelebi'nin ta'lîki vardır.

Hidâye'nin hadislerinin tahrici ile ilgili İbn Hacer'in *ed-Dirâye,* Zeyla'î'nin *Nasbu'r-râye* ve İbni Kutlu Boğa'nın *Munyetü'l-elmei* adlı eserleri bulunmaktadır[294].

el-Ferâizü's-Sirâciyye : Hanefî fıkıh âlimi Ebû Tâhir Sirâcüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirreşîd es-Secâvendî (596/1200)'nin İslâm miras hukukuna dair bu eseri,[295] konusunda en çok tanınan ve en çok kullanılan eserdir[296]. Osmanlı medreselerinde daha çok Seyyid Şerîf'in bu esere yaptığı şerhi okunmuştur[297]. Bundan başka Ekmelüddîn Babertî (786/1384), Molla Fenârî, Şihâbüddin Ahmed es-Sivâsî (860/1456), Burhâneddin Haydar Herevî (830/1426) ve Seyfeddin Ahmed Herevî (916/1510) gibi pek çok âlimin şerhi vardır[298]. Seyyid Şerîf'in şerhine de Acemzâde hâşiye yazmıştır[299].

Kenzü'd-dekâik : İslâmî ilimlerin hemen her branşında eser vermiş velûd bir yazar olan Ebu'l-Berekât en-Nesefî (710/1310)'ye ait olan bu eser, aynı müellifin *el-Vâfî* adlı çalışmasının bir özeti mahiyetindedir[300].

---

[292] *Keşf*, II, 2032; *Miftâh*, II, 264; Leknevî, *a.g.e.*, s. 141; Bilmen, *a.g.e.*, I, 342; Uzunçarşılı, *İlmiye*, s 29; Bu konuda farklı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Haffening, "Mergînânî", *İA,* VII, 761.

[293] bk. *Keşf*, II, 2032.

[294] Geniş bilgi için bk. Kayapınar, Hüseyin, "Mergînânî ve Eseri Hidâye" *DD.*, c. XXII; sy. 2, s. 26-41.

[295] *Keşf*, I, 1250; *Suppl*, I, 650.

[296] Özel, *a.g.e.*, s. 58.

[297] Baltacı, *a.g.e.*, s. 37; Gümüş, Sadreddin, *Seyyid Şerîf Cürcânî*, s. 137.

[298] Şerhler için bk. *Keşf*, II, 1247-1250.

[299] *Keşf*, II, 1250; Gümüş, *a.g.e.*, s. 137.

[300] *Keşf*, II, 1515; Leknevi, s. 101; Bilmen, *Kamus*, I, 539; *GAL*, II, 251; *Suppl.*, I, 761, II, 263; Heffening, "Nesefi", *İA,* IX, 199-200; Daha geniş bilgi için bk.

Kenzü'd-dekâik, Kudûrî (428/1274)nin *el-Muhtasar*'ı ve Tâcüşşerîa el-Mahbûbî (673/1274)'nin *el-Vikâye*'si ile beraber *mütûn-i selâse* (üç metin) içinde, Mevsılî (683/1284)'nin *el-Muhtâr*'ı, Tâcuşşerîa'nin *el-Vikâye*'si ve İbnu's-Sâatî (694/1294)nin *Mecma'u'l-bahreyn*'i ile beraber *mütûn-i erbaa* (dört metin) içinde sayılmış ve Osmanlı medreselerinde de fıkıhtan yıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur[301].

Nesefî'nin diğer eserleri gibi bu eseri üzerinde de pek çok çalışma yapılmıştır. Eser üzerinde çalışma yapanların bazıları İsa b. İsmail Aksarâyî (727/1326), Bedreddin Aynî (762-855/1351-1451) ve Hattâb Karahisârî ile Ali b. Musa Koçhisârî'dir.

el-Vikâye : Esas ismi *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâili'l-Hidâye* olup, Tâcuşşerîa'nındır. Müellif bu eserini torunu Sadruşşerîa es-Sânî için telif etmiştir[302]. *el-Hidâye*'den yaptığı seçmelerle telif edilen eser; *el-Muhtâr*, *Kenzü'd-dekâik* ve *Mecma'u'l-bahreyn* ile birlikte *mütûn-i erbaa*'yı oluştururlar.

Hanefî fıkıh kitabı olarak şöhret bulan *Vikâye* üzerine, Osmanlı âlimlerinden İbn Melek, Alâeddin Esved, Seyyid Ali Komenâtî (Tokâdî), İbn Melekzâde, Musannifek ve Kirmastîzâde gibi birçok âlim şerh yazmıştır[303].

Sadruşşerîa'nın yazdığı ve *Vikâye*'nin en meşhur şerhi olarak kabul edilen çalışmaya, dönemin Osmanlı fakihlerinden başta Fahreddin Rûmî, Hasan Çelebi, Sinan Paşa ve Kara Sinan olmak üzere toplam on bir âlim hâşiye yazmıştır. *Vikaye*'ye yapılan şerh ve hâşiye gibi önemli çalışmaların yanı sıra tercüme çalışması da, Osmanlı âlimlerinden Devletoğlu Yusuf Balıkesirî tarafından manzum tarzda yapılarak Türkçe'ye kazandırılmıştır.

el-'İnâye fî şerhi'l-Vikâye: İznik medresesi müderrislerinden Alâeddin Esved, Tâcuşşerîa'nın *el-Vikâye* adlı eserini şerhetmiş ve *el-*

Yaman, Ahmet, "Ebu'l-Berekât en-Nesefî ve Kenzü'd-dekâik", *DD.*, c. XXIX, sy. 1, s. 87; *el-Vâfî*, eş-Şeybânî'nin *el-Asl* diye bilinen *Zâhiru'r-rivâye* kitaplarını ve özellikle *el-Câmi'u's-sagîr*, *el-Câmi'u'l-kebîr* ve *ez-Ziyadât*'ının meselelerini bir araya getiren bir furû kitabıdır. bk. Yaman, a.g.m., *DD.*, c. XXIX, sy. 1, s. 88.

[301] Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 22.

[302] Bilmen, *a.g.e.*, I, 342, 460.

[303] Şerhler için bk. *Keşf*, II, 2020-2024.

'İnâye ismini vermiştir. Bu eser hem şarih, hem de başkaları tarafından İznik Medresesi'nde ve diğer medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur[304].

el-Gurer ve'd-Dürer : Her iki eser de tanınmış Osmanlı hukukçusu ve şeyhulislâmı Molla Hüsrev'e aittir[305]. Eserle ilgili daha geniş bilgiye çalışmamızın Molla Hüsrev'le ilgili kısmında verilmiştir.

Osmanlı medreselerinde furû-i fıkha dair bu eserlerin yanı sıra bunlara yazılan şerh ve hâşiyelerle, müderrisin kudretine göre Hanefî mezhebine ait başka eserler de okunmuş ve okutulmuştur.

Furûdan okutulan bu eserler, bir tablo halinde verilerek değerlendirilecektir.

Sıra No	ESERİN		YAZARIN		
	Adı	Türü	Adı	Vefatı	Mezhebi
1	Muhtsr. Kudûrî	Metin	Kudûrî	(428/1037)	Hanefî
2	el-Hidâye	Metin	Merğînânî	(593/1197)	Hanefî
3	el-Ferâiz	Metin	Secâvendî	(596/1200)	Hanefî
4	Kenzü'd-dekâik	Metin	Nesefî	(710/1310)	Hanefî
5	el-Vikâye	Metin	Tâcuşşeria	(693/1294)	Hanefî
6	İnâye Şrh. Vikâye	Şerh	Alâeddin Esved	(800/1397)	Hanefî
7	Gurer-Dürer	Mtn.-Şrh.	Molla Hüsrev	(885/1480)	Hanefî

Bu tablodan hareketle şu tespitlerde bulunmak mümkündür:

1. Furû-i fıkıh, Osmanlı medreselerinde Yirmili medreseden başlayarak Altmışlı medreseye kadar her derecede okunmuştur.

2. Furûdan okutulan toplam eser sayısı sekiz olup, altısı metin ikisi şerhtir.

3. Okunan eserlerden Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı hariç, diğerleri muteahhirîn fakihlerine aittir.

4. Yazarların tamamı, usûldekinin aksine Hanefî'dir.

5. *Mütûn-i erbaa*'dan *Vikâye* ve *Kenzü'd-dekâik*[306], *mütûn-i selâse*'nin tamamı okunmuştur[307].

---

[304] Bilge, *a.g.e.*, s. 49.

[305] *Keşf*, II, 1199; Leknevî, s. 184.

[306] Mutûn-i erbaa; *Vikâye*, *Kenzü'd-dekâik*, *Muhtâr* ve *Macma'u'l-bahreyn*'dir.

[307] Mutûn-i selâse; *Muhtasar*, *Vikâye* ve *Kenzü'd-dekâik*'tir.

6. Nesefî, Osmanlı fakihlerini eser ve düşünceleriyle en çok etkileyen hukukçudur. Zira hem usûlü, hem de furûu medreselerde takip edilmiştir.

7. Osmanlı fakihlerince yapılan şerh çalışmalarına bakıldığında, 7'sinin *Vikâye*'ye, 4'ünün *Hidâye*'ye, 2'sinin de *Kenzü'd-dekâik* üzerine yapıldığı görülmektedir.

8. Bu eserlerden hiçbiri şerhe konu olmamıştır. Ancak *Vikâye*'ye Sadruşşerîa tarafından yazılan ve *Şerhu'l-Vikâye* diye bilinen şerhe, toplam 11 hâşiye yapılmıştır ki, furû hâşiyelerinin toplam sayısı 12'dir.

9. *Vikâye, Hidâye* üzerine; *'İnâye* de *Vikâye* üzerine yapılan çalışmalar olduğudan aynı düşüncenin ürünü sayılırlar. Bu itibarla furû noktasında Osmanlı fakihlerini en çok etkileyen 12. asır Maveraünnehir hukukçusu Merğînânî'nin olduğunu ifade edebiliriz.

10. Biz bu eserlere ek olarak *mütûn-i erbaa*'dan sayılan Mevsılî'nin *Muhtâr*'ı ile İbnu's-Sâatî'nin *Mecma'u'l-bahreyn*'inin de medreselerde okunmuş olabileceğini düşünmekteyiz. Zira *Muhtâr* ilk devir Osmanlı fakihi Karahisârî tarafından, diğeri de Osmanlıda hatırı sayılır fakihlerden İbn Melek ve İbn Kâdî-i Ayasluğ tarafından şerhedilmiştir. Ayrıca Cemâleddin Aksarâyi tarafından da bir reddiye yazılmıştır.

Usûl ve furû tablosunu dikkate alarak, eserleriyle dönemin Osmanlı fakihlerini en çok etkileyenlerin *Merğinânî, Nesefî, Sadruşşerîa* ve *Molla Hüsrev* olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu hukukçulardan her birinin usûl ve furû ile ilgili eserleri mevcut olup, bunların üzerinde çeşitli türlerde çalışmalar yapılmıştır.

cc. Usûl ve furû ders programı

Osmanlı medreselerinde fıkıhtan okutulan bu eserlerin hangi programa göre düzenlenip okutulduğunu bilmiyoruz. Fakat eğitim-öğretimin periyodik bir şekilde devam ettiğini dikkate alarak esas çalışmamızın dışında kalmakla birlikte, özellikle fıkıh eğitim-öğretimi açısından bize ışık tutacağı düşüncesiyle burada Taşköprîzâde Ahmed Efendi (965/1564)'nin fıkıh ve usülden okuttuğu eserlere yer verilecektir[308].

Taşköprîzâde aşağıdan yukarı Yirmili medresede fıkıhtan Cürcânî (740-816/1340-1413)'nin *Şerhu'l-Ferâiz*'inin tamamını, Otuzlu

[308] bk. Mecdî, s. 525 vd.; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 40; Baltacı, *a.g.e.*, s. 37.

medresede fıkıhtan Sadruşşerîa (747/1347)'nın *Şerhu'l-Vikâye*'sinin başından itibaren *Kitâbu'l-buyû*'a kadar, Kırklı medresede fıkıhtan *Şerhu'l-Vikâye*'nin buyû bahsinden sonuna kadar ve Seyyid Şerîf'in *Şerhu'l-Ferâiz*'ini, usûl-i fıkıhtan *et-Tavdîh*'in tamamını, Ellili Haric medresede fıkıhtan Merğînânî (593/1197)'nin *el-Hidâye*'sini başından *Kitâbu'z-zekât*'a kadar, Ellili Dahil medresede fıkıhtan *el-Hidâye*'yi zekât bahsinden sonuna kadar ve usûl'den *et-Telvîh*'i başından birinci taksime kadar, Sahn-ı Semân'da *el-Hidâye*'yi *Kitâbu'n-nikâh*'tan buyû'a kadar ve *et-Telvîh*'i birinci kısımdan ahkâm'a kadar ve Altmışlı medresede fıkıhtan *el-Hidâye*'yi buyû'dan şuf'a'ya, *Şerhu'l-Ferâiz*'i başından tashih'e kadar ve usûlden *et-Telvîh*'i ahkâm'dan sonuna kadar okutmuştur.

Taşköprîzâde iki senelik aradan sonra tekrar Sahn'a döndüğünde daha önce tamamlayamadığı kısımları tamamlamıştır. Özetle o, ikinci Sahn hocalığında fıkıhtan *el-Hidâye*'yi şuf'a'dan sonuna kadar ve usûlden *et-Telvîh*'i başından dördüncü kısma kadar okutmuştur[309]. Bu programa göre, furû-i fıkıh Yirmili medreseden başlayarak Altmışlı medreseye kadar her derecede okutulurken; usûl, Kırklı medreseden başlayıp Ellili Haric dışında yukarıya doğru her derecede takip edilmiştir.

Bir başka önemli husus, Taşköprîzâde'nin okuttuğu bu eserlerin tümünün şerh olmalarıdır. Bu programa göre, Osmanlı ilim hayatını eserleriyle etkileyen âlimlerin *Merğînânî, Sadruşşerîa, Taftâzânî* ve *Seyyid Şerîf*'in olduğu söylenebilir. Nitekim Osmanlı âlimleri tarafından yazılan şerh, hâşiye ve ta'lîklerin büyük bir kısmı bunların eserleri üzerinde gerçekleşmiştir.

Muhtasaru'l-Müntehâ dışında okutulan eserlerin hepsi, Hanefî mezhebini benimseyen fakihler tarafından yazılmıştır.

---

[309] Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 42 vd.; Ayrıca fıkıh ile beraber diğer naklî ilimlerden okutulan eserler için bk. Mecdî, s. 525 vd; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 40 vd; Baltacı, *a.g.e.*, s. 37 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

DÖNEMİN OSMANLI FAKİHLERİ VE ESERLERİ

I. ESER VERMİŞ OLAN FAKİHLER

Osmanlı âlimleri çalışmalarını genel olarak aklî, dinî ve diğer ilimlerden sadece birine değil, bazan biri, bazan ikisi ve bazan da tamamına hasretmişlerdir. Bununla birlikte yapılan ilmî çalışmalara bakıldığında diğerlerine nisbetle dinî ilimlerde daha çok eser verildiği gözlenmektedir. Dinî ilimlerden de fıkıh, kanımızca birinci sırayı oluşturmaktadır. Dinî ilimlere dair kaleme alınan eserlerin sayısal mukayesesi fıkıhla ilgili çalışmaların daha çok olduğunu göstermektedir.

Burada fıkha dair az veya çok eseri bulunan bu dönem Osmanlı fakihleri ile bunların fıkha dair olan eserleri ele alınacaktır. Bunun yanı sıra bu fakihlerin, fıkhın dışında hangi ilimlerle ilgili eserleri bulunduğu belirtilecek, ayrıca eserler isimleriyle zikredilmeyecektir.

Osmanlı fakihlerinin fıkıhla ilgili gerçekleştirdikleri çalışmalarının tamamı şüphesiz günümüze ulaşmamıştır. Yaptığımız kütüphane taramaları sonunda; bazılarının bütün eserlerinin veya bir kısmının günümüze ulaştığına, bazılarının da hiçbir eserinin günümüze ulaşmadığına şahit olduk. Dolayısıyla konu, *eserleri günümüze ulaşanlar* ve *eserleri günümüze ulaşmayanlar* şeklinde iki alt başlıkta ele alınacaktır.

Eserleri günümüze ulaşan fakihlerin hayatları hakkında kısa bilgi verilecek ve kütüphanelerde görme ve inceleme imkânını elde ettiğimiz eserleri de *Giriş*'te belirtilen çerçevede tanıtılacaktır. Eserleri günümüze ulaşmayan fakihlerin ise hayatları hakkında bilgi verilmeden sadece isimleri ve eserleri zikredilecektir.

Fakihler, vefat tarihleri itibariyle kronolojik bir sıra içinde ele alınacaktır

A. ESERLERİ GÜNÜMÜZE ULAŞANLAR

1. HATTÂB KARAHİSÂRÎ[1]

Hayatı

Hattâb b. Ebilkâsım, Osman Bey devri fakihlerindendir. Karahisâr[2] doğumludur. İlk tahsilini memleketinde tamamlayan Karahisârî yüksek tahsil için Şam'a[3] gitmiş ve orada tefsir, hadis ve fıkıh okumuştur[4].

Molla Hattâb'ın, eserinde *"hocam Celâleddin Habbâzî"*[5] şeklindeki ifadesinden Şam'da ilminden en çok istifade ettiği hocasının tanınmış Hanefî fıkıh âlimi Habbâzî (691/1292)[6] olduğunu anlıyoruz. Buna göre Karahisârî'nin Şam'da Habbazî'nin müderrislik yaptığı el-Hâtuniyye ve el-İzziyye medreselerinde talebelik yaptığı söylenebilir.

Ebulkâsım Karahisârî'nin vefat tarihi[7] bilinmemektedir. Kabri Bilecik'te Şeyh Edebâli'nin türbesindedir[8].

---

1 Yazar, incelediğimiz *Manzûme* şerhinde ismini böyle yazmıştır. bk. *Manzûme*, vr. 1b. Karahisârî'nin ismi "Hattât Mevlana Karahisârî" (NMPş., s. 105) ve "Hattâb Haydar" (*OM*, I, 289) şeklinde de kaydedilmiştir.

2 Karahisâr, İznik-İzmit yolu üzerinde bir yer olup Osman Gazi tarafından m. 1308 Temmuz'unda fethedilmiştir. bk. Uzunçarşılı, *OT*, I, 110. Nişancı Mehmed Paşa, fetih tarihini 1287 olarak verir. bk. NMPş., s. 103.

3 bk. Uzunçarşılı, *OT*, I, 109. Karahisarî de şerhinde *"Rabbim beni Dımaşk ile rızıklandırdı"* ifadesini kullanır. bk. Karahisârî, *Manzûme*, vr. 1b.

4 *Şakâik*, s. 5; Mecdî, s. 21; NMPş., s. 105; Temîmî, vr. 195a.

5 Karahisârî, *a.g.e.*, vr. 4a.

6 Hayatı için bk. Leknevî, s. 151; *GAL*, I, 477; *Suppl.*, I, 644, 657.

7 Bursalı Tahir, (*a.g.e.*, I, 289) vefat tarihini 817/1414 olarak vermektedir. Ancak bu tarih isabetli gözükmemektedir. Çünkü *Manzûme* şerhinin yazılış tarihi (717/1317) ile vefat tarihi arasında 100 senelik bir zaman farkı vardır.

Eserleri

Bütün eserleri şerh olan Karahisârî'nin üçü furûa, biri de usûle ait olmak üzere dört eseri kaydedilmektedir[9]. Furûa dair eserleri *Şerhu Manzûmeti'n-Nesefî fi'l-hilâf, Şerhu Kenzi'd-dekâik ve Şerhu'l-Muhtâr fî furû'i'l-Hanefiyye*'[10]dir. Usûle ait eseri de *Şerhu'l-Menâr*'dır[11].

Hattâb Karahisârî'nin, fıkha yönelik çalışmalarını genel olarak Nesefî'lerin eserleri üzerine yoğunlaştırmış olduğu gözükmektedir. Örneğin, *Manzûmetü'n-Nesefî fi'l-hilâf* Ebû Hafs Necmeddin Ömer en-Nesefî'nin, *Kenzü'd-dekâik* ve *Menâr* da Ebu'l-Berekât Hâfizüddin en-Nesefî'nindir[12].

Molla Hattâb'ın eserlerinin tümünü fıkıh sahasına hasretmiş bulunmasının, tanınmış Hanefî hukukçusu Habbâzî'den ders almasından kaynaklandığı söylenebilir. Burada, *Manzûme* ve *Muhtâr* şerhleri üzerinde durulacaktır.

1. Şerhu Manzûmeti'n-Nesefî fi'l-hilâf[13]

Karahanlılar devri Mâverâunnehir'in velûd hukukçularından[14] sayılan ve *müfti's-sakaleyn*[15] diye nitelendirilen Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî (461-537/1069-1142)'nin[16] *Manzûmetü'n-*

Kaldı ki Osman Bey dönemi de bu tarihe varmamaktadır. Taşköprîzâde, Mecdî ve NMPş. gibi biyografistler de vefat tarihini vermemektedirler.

8 Uzunçarşılı, *OT*, I, 106;

9 bk. *Şakâik*, s. 5; Mecdî, s. 21; *OM*, I, 289.

10 Bu eserlerden *Kenz* ve *Muhtâr*, *mutûn-i erbaa* (dört metin)dendir. *Kenzü'd-dekâik* Ebu'l-Berekât Hafizüddin en-Nesefî (710/1310)'ye *Muhtâr* da Ebu'l-Fadl Mecdüddin el-Mevsilî (599-683/1203-1284)'ye aittir. bk. Leknevî, s. 101, 106; Bilmen, *Kamûs*, I, 439.

11 *OM*, I, 289.

12 Nesefî'lerden diğer biri de "Ebu'l-Fadl Burhaneddin en-Nesefî (687/1288)" dir. bk. Leknevî, *a.g.e.*, s. 106.

13 İlm-i hilâf: İlmî münazara ve münakaşaları konu edinen eserlere hilâf eserleri, bu tip çalışmayı konu edinen ilme de *ilm-i hilâf* (*mukayeseli hukuk*) denir. bk. Hamidullah, *İslâm Hukuku Etüdleri*, s. 66; Karaman, *Hukuk Tarihi*, s. 130.

14 Kavakçı, *a.g.e.*,s. 89.

15 Karahisârî, *a.g.e.*, vr. 6b; Taşköprîzâde, *Tabakât*, s. 92.

16 Taşköprîzâde, *Miftâh*, I, 108-109; a.mlf., *Tabakât*, s. 92; *GAL*, I, 472-478.

Nesefî fi'l-hilâf[17] adlı mukayeseli hukuka dair olan eserine Hattâb Karahisârî tarafından yapılan şerhdir[18].

Nesefî'nin, vefatından 33 yıl önce 504/1110'da telif ettiği[19] bu eser[20], hilâfiyât hakkında manzum, basit ve çok enteresan bir kitap olup[21] fıkıh sahasında ilk manzum eserlerden olma özelliğini taşımaktadır[22].

Bilindiği gibi mukayeseli hukuk (hilâf) ilmine dair ilk eser[23] veren Debûsî (367-430/978-1039) aynı zamanda bu ilmin kurucusu kabul edilir[24]. Nesefî ise ondan tam bir asır sonra aynı dalda bu manzum eserini daha kolay ezberlenir ve muhafaza edilir düşüncesiyle, beş yıllık gayret neticesinde[25] ortaya koymuştur. Bu esere Osmanlı âlimi Karahisârî'den başka Alâeddin Semerkandî[26], İbn Dikhan[27], Hâfizuddin en-Nesefî ve Mahmud b. Muhammed el-Lü'lüî el-Efsencî de şerh yazmışlardır[28].

Karahisârî'nin bu şerhi; 234 varak, 29 satır, Mikaîl b. Yusuf tarafından 762/1360'de Arap hattıyla istinsah edilmiş olup, Sülm. Ktp., Lâleli bölümü 1044 numarada kayıtlı bulunmaktadır[29]. 10 babdan meydana gelen eserin her babında sayıları 6 ila 49 arasında değişen furû konuları bulunmaktadır. İlm-i hilâf'a dair olan bu şerh Arapça'dır. Eserin baş tarafında Ömer b. Muhammed tarafından hazırlanan dört sahifelik

---

17 Bazı kaynaklarda bu eser, *el-Mu'takad* şeklinde kaydedilmektedir. bk. Bağdâdî, I, 783.

18 *Şakâik*, s. 5.

19 Kavakçı, *a.g.e.*, s. 91.

20 Önemli bir nüshası için bk. Sülm. Ktp., H. Hüsnü, 404; Türhan Sul., 160.

21 Kavakçı, *a.g.e.*, s. 91.

22 Taşköprîzâde, *Tabakât*, s. 92; Leknevî, *a.g.e.*, s. 149-150.

23 Hilâfiyât ile ilgili eserler için bk. Karaman, *a.g.e.*, s. 131; Kavakçı, *a.g.e.*, s. 28, 60, 81, 88, 141.

24 İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i hilaf*, s. 4; *Miftâh*, II, 53-54; Leknevî, *a.g.e.*, s. 109; *GAS*, I, 456; Hamidullah, *a.g.e.*, s. 66; Karaman, *a.g.e.*, s. 131; Kavakçı, *a.g.e.*, s. 34.

25 Karahisârî, *a.g.e.*, vr. 6b.

26 Sülm. Ktp., Turhan Sultan, 132b Kavakçı bu eserin ona ait olmadığını savunur. bk. Kavakçı, *a.g.e.*, s. 98.

27 Sülm. Ktp., Turhan Sultan, 174.

28 Özel, *Fıkıh Âlimleri*, s. 47.

29 Eserin başka nüshaları için bk. Sülm. Ktp., Damad İbrahim Paşa, 572; Fatih, 1818.

fihrist vardır. Fihristten sonra eserin ismi, tamamlandığı tarih (717/1317) ve tamamlandıktan 36 sene sonra da Muhammed Nazzâm tarafından satın alındığı kaydedilmektedir[30].

Hattâb Karahisârî, şerhe başlamadan önce besmele, hamdele ve salveleyi içeren, kendisi ve Nesefî'den bahseden, eseri niçin kaleme aldığını belirten 77 satırlık manzum bir giriş yapmıştır.

Nesefî'nin eserinde usûl ve kaideleri verdiğini, birçok âlimin bu esere şerh yazdığını, şarihlerden bazısının manaların zahirine, bazısının usûl ve kaidelere, bazısının da lafzı ve rumuzu keşfe yöneldiğini kaydeden Karahisârî, kendisinin künûzunda saklı olanı açıklamayı hedeflediğini, bununla amacının *Manzûme*'ye aklî ve naklî delilleri kapsayan bir şerh hazırlamak olduğunu ifade etmektedir[31].

Karahisârî, bu kitabın birçok ihtilâflı meseleyi ve bunlara verilen cevapları kapsadığını, bu meselelerin elfazını öğrenen, manasını, inceliklerini ve usûllerini kavrayan kişinin imamlarının mezheplerini bileceğini, bu vesileyle de seviyesinin yükselip emsallerini geçeceğini zikrederek mukayeseli hukuk (hilâf) ilminin önemine işaret etmekte ve imamların görüş ve ictihatlarını anlamada bu ilmin ne denli fonksiyonu bulunduğuna dikkat çekmektedir[32].

Eserininin birinci babında yer alan (*Kitâbu's-salât*'tan kerâhiye'ye kadar) 49 kitabın her biri hakkında fıkıhçıların görüş ve delillerine geçmeden önce o konu ile ilgili tanım, şart, rükûn, hüküm ve hikmet gibi hususlara değinerek okuyucuyu mevzuya hazırlayan Karahisârî, namaz bahsinden önce *umûr-i din*'in; *itikâdât, ibadât, muâmelât, zevâcir* ve *âdâb* şeklinde beş kısım olduğunu[33], âdâb'ın dört, diğerlerinin beşer çeşiti bulunduğunu kaydetmektedir. Onun burada itikadın esaslarından kabul edilen *kaza* ve *kader*'e yer vermemesi ve cihadı ibadetin beşinci şartı olarak kabul etmesi dikkat çekici bir husustur.

Şarih, Nesefî'ye ait beyitlerin aslını verdikten sonra bu beytleri harf, kelime ve kavram olarak ele alıp ayrı ayrı açıklamalarda bulunmakta, ilgili

---

30 Karahisârî, *a.g.e.*, vr. 1a.

31 *a.g.e.*, vr. 1b.

32 *a.g.e.*, vr. 8a.

33 *a.g.e.*, vr. 9b.

âyet ve hadisleri vermekte ve özellikle konunun fayda ve hikmetleri üzerinde dururken tasavvuf ehlinin görüşlerine de müracaat etmektedir[34].

Karahisârî, Nesefî'nin beytini verip bazan "*ey*"[35], bazan da "*sûretü'l-mes'ele*" diyerek meseleyi açmakta, caiz veya caiz değil, olur veya olmaz tarzında görüşleri vermekte, "*el-aslü fîh*"[36] tarzında görüşlerin delillerini zikretmekte, "*fein kîle-kîle leh*"[37] şeklinde soru ve cevaplara, "*kîle*"[38] ifadeleri ile de başka görüşlere yer vermekte ve kendi görüşünü de ilâve ederek konuyu açıklamaktadır[39].

Karahisârî, ihtilâflı konuları özellikle usûl-i fıkıh açısından ele almakta ve bu çerçevede *usûlü'l-fıkıh, vâcib, hüküm, tahsîs, delâletü'n-*

---

34 *a.g.e.*, vr. 5a. Meselâ, Nesefî'nin ilk beytini izah ederken "*kavlühû Rab, kavlühû el-İlâh, kavlühû bismillâh...*" tarzında bir yol izlemekte ve ***Rab*** kavramı için "*Rab; İlâh'ın sıfatıdır ve hakk, seyyid, melik, mürebbî ve bâkî gibi manalara gelir*" (vr. 3a) demekte ve her biri ile ilgili âyetlerden örnekler vermektedir.

35 *a.g.e.*, vr. 113, 128, 139.

36 *a.g.e.*, vr. 15a.

37 *a.g.e.*, vr. 1a, 10a, 12a.

38 bk. *a.g.e.*, vr. 15a.

39 Bunu bir beytin anlamını vererek gösterelim.: "*Cünüp mûkimin, soğuk havada teyemmüm etmesi, İmâmeyn'in hilâfına yeterlidir (caizdir).*"

Karahisârî, önce *cünüp* ve *mukim* gibi kavramların izahını yapmakta, sonra ilgili görüşlere geçmektedir. Şöyle ki: Cünüp mukimin soğuk havada teyemmümü Ebû Hanîfe'ye göre caizdir. Soğuk su ile hasta olma ihtimali vardır. Buradaki asıl (kaide) şudur: Nassın delâleti (delâletü'n-nass) ile sabit olan nass ile sabit olan gibidir. Ve hasta hakkında, hastalığı sebebiyle (vuku bulacak) *acz illeti*'nden dolayı nass varid olmuştur. Cünübün teyemmümü meselesi de onun gibidir. İmameyn'e göre caiz değildir. Bu hususta aslolan şudur: Şer'î hükümler genele ve galib olana bina edilirler, şaz ve nadire değil.

Denildi ki: Ebû Hanîfe bu fetvayı sıcak suyun bulunmadığı yerde vermiştir. İmameyn ise sıcak suyun bulunduğu yerde vermiştir.

Yine denildi ki: Bu farklı görüş zaman ve belde farklılığındandır. Yoksa hüccet ve burhan ihtilâfından değil. Ebû Hanîfe zamanında hamam ücreti girmeden verilirdi. Kişinin parası yoksa hamama giremez ve yıkanamazdı. İmameyn zamanında ise, hamamdan çıkarken verilirdi. Her ne kadar çıkarken zorluk olsa da bu, girişteki gibi olmadığı için buna hüküm bina edilemez ve etmemişlerdir.

Karahisârî derki : Buna göre, hükmün, her belde ehlinin âdet ve örfüne bina edilip verildiği ortaya çıkmaktadır. bk. Karahisârî, *a.g.e.*, vr. 15a.

nass, nass, kıyas[40], *sabit bi'd-delâle, sabit bi'l-ibâre,*[41] *örf,*[42] *asl,*[43] *icmâ*[44] gibi terimleri çokça kullanmaktadır.[45]

Şarih, Ebû Hanîfe'ye olan muhabbeti sebebiyle -birçokları gibi- "*o, ümmetimin ışığıdır*"[46] mevzû hadisini kaydetmiş, İmameyn'in karşı görüşlerini "*emmâ kavlühümâ*" diye verdikten sonra "*kulnâ*" ifadesiyle Ebû Hanîfe adına cevap vererek onları reddetmiştir.

On babdan meydana gelen eserin her bir babında furû kapsamı içine giren konularla ilgili başta Hanefî mezhebi imamları olmak üzere Mâlik ve Şâfiî'ye de yer verilmiştir[47].

---

40 *a.g.e.*, vr. 12b.

41 *a.g.e.*, vr. 7b.

42 *a.g.e.*, vr. 15a.

43 *a.g.e.*, vr. 12a.

44 *a.g.e.*, vr. 12a.

45 *a.g.e.*, vr. 7b, 8a, 12b.

46 Hadis için bk. İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 30; Bu konuda geniş bilgi için bk. Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler*, s. 47.

47 Bablarla ilgili bilgileri kısaca şöyle verebiliriz:
I. Bab: *Makâlâtü'n-Numân*; Ebû Hanîfe'nin Ebû Yûsuf ve Muhammed'in hilâfına görüş ve kanaatları. *K. Salat*'dan *K. Kerahiye*'ye kadar 49 kitap bulunmaktadır.
II.Bab: *Makâlâtü'l-İmam es-Sânî*; Ebû Yûsuf'un Ebû Hanîfe ve Muhammed'in hilâfına görüşleri. *K. Salat*'tan *K. Kerahiye*'ye kadar 40 kitap bulunmaktadır.
III.Bab: *Fetâva'l-Âlim er-Rabbânî*; Muhammed'in Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un hilâfına kanaatları; *K. Salat*'tan *K. Feraîz*'e kadar 31 kitap bulunmaktadır.
IV. Bab: *Tenâzu'u'ş-Şeyhân*; Yalnız Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf arasında ihtilâf bulunan meseleler. *K. Salat*'tan *K. Vesâya*'ya kadar 14 kitap bulunmaktadır.
V. Bab: *İhtilâfu't-tarafeyn*; Yalnız Ebû Hanîfe ve Muhammed arasındaki farklı görüşler. *K. Nikâh*'tan *K. Siyer*'e kadar 6 kitap bulunmaktadır.
VI. Bab: *İhtilâfu'l-ahireyn*; Yalnız Ebû Yûsuf ve Muhammed arasındaki ihtilâflı görüşler. *K. Salat*'tan *K. Ferâiz*'e kadar 35 kitap bulunmaktadır.
VII.Bab: *Yuhtasaru kulle vahidin fihi*; Her birine ait farklı görüşlerin bulunduğu hususlar. *K. Salat*'tan *K. Ferâiz*'e kadar 29 kitap bulunmaktadır.
VIII.Bab: *Fetâva'z-Züfer*; Züfer'in Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in hilâfına görüşleri. *K. Salat*'tan *K. Vesâya*'ya kadar 31 kitap bulunmaktadır.

2. Şerhu'l-Muhtâr fi furû'i'l-Hanefiyye

Ebu'l-Fadl Mecdüddin el-Mevsılî (683/1284)'nin *el-Muhtâr* adlı eserine Karahisârî tarafından yazılan şerhtir. Şerh; 212 varak, 25 satır, Arabî hatla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp. Cârullah Efendi bölüm 712 numarada kayıtlı bulunmaktadır[48]. Furûa dair olan çalışma, Arapça kaleme alınmıştır. Şerhte *kitab, bab* ve *fasıl*'lar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eser *gaslu'l-vech*'ten başladığına göre, baş tarafında biraz eksik bulunduğu anlaşılmaktadır.

Karahisârî hemen her *kitab*(bölüm)da, önce müellifin ifadelerini nakletmekte, ya da "*i'lem enne: bil ki*" diye başlayarak konu hakkında bilgi vermektedir.

Hattâb Karahisârî, *kahkaha*'nın abdesti bozmasıyla ilgili şu bilgilere yer vermektedir:

> "Bize göre *kahkaha* hem namazı, hem de abdesti bozar. Şâfiî'ye göre ise abdesti bozmaz. Çünkü abdest ancak necasetin çıkmasıyla bozulur. Bizim delilimiz, gülme konusundaki hadistir. Bu yüzden biz, burada hadisle kıyası terkediyoruz. Sabinin abdesti kahkaha ile bozulmaz. Bu hususta da hadisle değil, kıyasla amel ediyoruz."[49]

Bu örnekte de görüldüğü üzere şarih, konu hakkında hem mezhep görüşüne, hem de Şâfiî'nin görüşüne yer vermekte, görüşlerin delillerini zikretmekte ve mezhep görüşünü *bize göre* ifadesiyle, görüşün delilini de *bizim delilimiz* diyerek kaydetmektedir. Buradan onun, mezhep görüşüne sıkısıkıya bağlı olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Aynı durum *Manzûme* şerhinde de gözlenmektedir[50].

"*Kavlühû*" diyerek metni nakleden şarih, "*i'lem*" (2b, 14a) ifadesiyle şerhe geçmekte, "*fein kulte-kultü*" (2b) tarzında tartışmalara girmekte, "*ekûlü*" (93a) ve "*esahh*" (127b) gibi ifadelerle de tercihlerde bulunmaktadır.

IX. Bab: *Fetâva'ş-Şâfiî*; Şâfiî'nin ashabımızın hilâfına görüşleri, *K. Salat*'tan *K. Kerahiye*'ye kadar 41 kitap bulunmaktadır.

X. Bab: *Fetâva'l-Mâlik b. Enes*; Mâlik'in ashabımıza ve Şâfiî'nin hilâfına görüşleri. *K. Salat*'tan *K. Kerahiye*'ye kadar 33 kitap bulunmaktadır.

48 Bu nüshanın, eserin birinci cildi olduğu anlaşılmaktadır. Diğer cilt ile ilgili her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.

49 Karahisârî, *Şerhu'l-Muhtâr*, vr. 2b.

50 bk. Karahisârî, *Manzûme*, vr. 15a.

Şarih, Hanefî fetva ve furû kaynaklarından yararlanmaktadır. En çok müracaat ettiği eserler; Kâdîhân'ın *Fetâvâ*'sı ve *Mebsût*'tur[51].

2. CEMÂLEDDİN AKSARÂYÎ (791/1389)

Hayatı

Cemâleddin Muhammed b. Muhammed el-Aksarâyî, Sultan I.Murad devri âlimlerindendir[52]. Meşhur Fahreddin Râzî[53]'nin soyundan olup dördüncü batında ona ulaşır[54].

Tahsilini zamanına göre en yüksek seviyede tamamlayarak aklî ve şer'î ilimlerde ihtisas sahibi olan Aksarâyî, hocalık için Cevherî'nin *es-Sıhâh* adlı lügat kitabının ezbere bilinmesi şart olan Aksaray[55] Zincirli Medresesi'ne müderris oldu[56]. Aksarâyî'nin ayakta (meşşâiyyûn), revâkta (revâkıyyûn) ve medresenin içinde okuttuğu üç çeşit talebesi olmuştur[57]. Bugünkü ifadeyle o, meşşâiyyûn ve revâkıyyûn öğrencileri ile *yaygın eğitim*'i, medrese içindekileriyle de *örgün eğitim*'i birlikte yürütmüştür. Aksarâyî'nin *revâkıyyûn* talebeleri arasında bulunan Molla Fenârî de, ondan feyz alan âlimlerden biridir[58].

Müderris ve musannif[59] olarak birçok hizmetlerde bulunan Aksarâyî'nin nâmı etrafa yayılmış ve duyanlardan bazıları, onunla görüşmek ve istifade etmek için İran'dan Anadolu'ya ilim seferine çıkmıştır. Böyle bir maksatla Anadolu'ya gelen Seyyid Şerîf'in, Aksarâyî'nin vefatı dolayısıyla görüşemediği kaydedilir[60].

---

51 bk. Karahisârî, *Şerhu'l-Muhtâr*, vr. 126a.

52 *Şakâik*, s. 17; Mecdî, s. 40; *OM*, I, 265; Karakaş, Mahmut, *Müslüman Âlimler*, s. 425-28.

53 Fahreddin Râzî'nin hayatı, fikirleri ve eserleri hakkında Süleyman Uludağ'ın, *Fahreddin Râzî* adlı eserine bakılabilir.

54 *Şakâik*, s. 18; Mecdî, s. 40, NMPş, s. 115.

55 "Aksaray" hakkında geniş bilgi için bk. Şahin, İlhan, "Aksaray", *DİA*, I, 291.

56 *Şakâik*, s. 18; Mecdî, s. 40. Bu medreseyi İznik'te gösterenler de vardır. bk. Aydın, Hakkı, *Molla Fenârî*, s. 49.

57 *Şakâik*, s. 19; Mecdî, s. 41.

58 *Şakâik*, s. 18; Mecdî, 41.

59 *Şakâik*, s. 17; Mecdî, s. 40.

60 bk. *Şakâik*, s. 19; Mecdî, s. 41.

Şâfiî mezhebinden olduğu belirtilen[61], kazaskerlik görevinde bulunan[62] ve tasavvufî yönü de olan Cemâleddin Aksarâyî, 791/1389'da vefat etmiştir[63].

Eserleri

Tefsir, hadis, fıkıh, meânî ve tıp[64] gibi şer'î, aklî ve pozitif ilme dair eserleriyle çok yönlü bir âlim olan Aksarâyî'nin onbeşin üzerinde eseri vardır[65].

Kaynaklarda Aksarâyî'ye ait ikisi de hâşiye olmak üzere fıkıhla ilgili iki eserden bahsedilmektedir. Bunlardan *Hâşiye-i Multekâ* adlı eseri kütüphane taramalarında bulamadığımızdan diğer eseri üzerinde durulacaktır[66]. Her ne kadar kütüphane kataloglarında *Risâle fî beyâni deverâni's-sûfiyye* isminde bir eser ona nisbet ediliyorsa da[67], adı geçen eserde Bulkînî (805/1403)[68] ve Suyûtî (911/1505) gibi çok sonra yaşamış ulemanın isimlerinin bulunması, risâlenin ona değil, Suyûtî'nin çağdaşı ve Cemâleddin Aksarâyî'nin torunlarından Muhammed b.Muhammed'e ait olduğunu göstermektedir[69].

Kitâbu'r-Red 'alâ Şerhi Mecma'i'l-bahreyn

Mecma'u'l-bahreyn, İbnu's-Sâatî (694/1295) diye bilinen Muzafferüddin Ahmed İbn Ali el-Bağdâdî'ye aittir. *Muhtasar-ı Kudûrî* ile *Manzûme-i Nesefî*'nin cemedilip bazı ilâvelerin yapılmasıyla oluşturulan bu eser, başta müellifi olmak üzere başkaları tarafından da şerhedilmiştir[70]. Eser; 94 varak, 23 satır, Abdullah Kayserî tarafından

---

61 *Şakâik*, s. 19; Mecdî, s. 41.

62 Mecdî, s. 40.

63 Özel, *a.g.e.*, s. 86.

64 *OM*, I, 266.

65 Eserleriyle ilgili geniş bilgi için bk. Leknevî, s. 191; *OM*, I, 265; *Suppl.*, II, 328.

66 Adıvar, onun tıpla ilgili eseri üzerinde durmuştur. bk. Adıvar, *Osmanlı Türkleri'nde İlim*, s. 25.

67 Sülm. Ktp., Hkm, 438.

68 Bulkînî hakkında geniş bilgi için bk. Uzunpostalcı, Mustafa, "Bulkînî, Ömer b. Reslân", *DİA*, VI, 410-411.

69 *Bu Çalışma*'nın Muhammed b.Muhammed Aksarayî bölümüne bakınız.

70 bk. *Keşf*, II, 1599-1601; Bilmen, *Kamus*, I, 415.

772/1370'de nesih hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Fatih bölümü 1472 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Furû-i fıkha dair olan bu çalışma Arapça'dır. *Kitâbu't-tahâre*'den başlayıp *Kitâbu'l-ferâiz*[71] ile biten eser, 45 kitaptan meydana gelmektedir.

Aksarâyî tarafından İbnu's-Sâatî'nin mezkûr eseri üzerinde yapılan çalışma, kütüphane tasnif fişinde *Hâşiye 'alâ Şerhi Mecma'i'l-bahreyn* şeklinde gösterilirken adı geçen eserde *Kitâbu'r-Red 'alâ Şerhi Mecma'i'l-bahreyn* diye kayıt bulunmaktadır[72].

Mecdî, Aksarâyî'nin Şâfiî olduğunu ve *Mecma'* sahibinin şerhine mezhebi doğrultusunda itirazları bulunduğunu kaydetmektedir[73].

Aksarâyî, İbnu's-Sâatî diye bilinen Muzafferüddin'in *Mecma'u'l-bahreyn*[74] adlı eserine şerh yazdığını ifade ettikten sonra eserin, ince ve derin tevcihleri bulunan tertipli ve düzenli bir şerh olduğunu, ancak bazı hususların kendisinde şüphelere yol açtığını, bu sebeple, kendisinde şüphe bırakan hususlardan bir kısmını toplayarak asrın fakihlerini eserde mevcut eksikler üzerine uyarmak istediğini belirtmektedir[75].

Şârihin, *gaye* manasına gelen "*ilâ*" harf-i cerri ile ilgili beyanının, nahivcileri esas alarak delilsiz olduğunu[76] zikreden Cemâleddin, devamla, "*başlarınızı meshedin...(el-Mâide*, 5/6)" meâlindeki âyetin üzerinde cereyan eden ihtilâf konusunda şu değerlendirmede bulunmaktadır:

> "Bu âyetteki '*ba*'nın yapıştırmak (:ilsak) mânâsına geldiği ve ba'du'r-re's (başın bir kısmı) anlamını taşıdığı görüşünüzü kabul etmeyiz. Yine sizin 'nâsıye, rub'u'r-re's (başın dörtte biri)dir' tarzındaki sözünüzde de hata açıktır. Bu meselenin izahı şudur: '*Ba*'nın ilsaken kullanılması Mâlik'in dediği gibi başın tamamını kapsar. Hanefîler'e göre '*ba*' ilsak mânâsınadır ve meshin miktarı *nâsıye hadisi* ile beyan edilmiştir. Biz bunu kabul etmiyoruz. Bunun gibi '*ba*'nın teb'îd için olduğunu ileri sürenlerin görüşü de reddedilir. Çünkü hiçbir nahivci böyle bir beyanda bulunmamıştır.

---

71 Aksarâyî, *a.g.e.*, vr. 2a.

72 Aksarâyî, *Kitâbu'r-Red*, vr. 1a.

73 bk. Mecdî, s. 41.

74 *a.g.e.*, vr. 3a.

75 *a.g.e.*, vr. 1b.

76 *a.g.e.*, vr. 2a

Hatta onlardan biri, bunun Arapça'dan haberi olmayanların sözü olduğunu belirtir"[77].

Bu örnekte, Hanefîler'in *ba'du'r-re's* ve *rub'u'r-re's* şeklindeki görüşlerini ve Şâfiîler'in "*ba*"nın teb'îd için olduğu kanaatini[78] reddeden Aksarâyî, Mâlik'in görüşünü tercih etmiştir. Halbuki *Şakâik* mütercimi Mecdî, onun Şâfiî olduğunu ve *Mecma'* adlı şerhe Şâfiî mezhebine göre itirazda bulunduğunu kaydetmişti[79]. Mecdî'nin verdiği bu bilgi doğru ise, bu farklı hareketi onun mezhep taassubundan uzak olduğunu ortaya koymaktadır[80]. Ancak bu eserdeki tercihlerine bakılacak olursa onun daha çok Mâlik'e meylettiği söylenebilir.

İbnu's-Sâatî'nin görüşünü kayderek probleme dikkat çeken Aksarâyî, "*bu fâsiddir*" ifadesiyle reddetmiş ve "*çünkü lâfız lügat bakımından itiraz edilen şeye delâlet etmemektedir*" tarzında da gerekçesini belirtmiştir[81]. Şerhte, metindeki lâfızların mânâları açık bir şekilde ortaya konmadığını[82] ileri süren Aksarâyî, es-Sâatî'nin tevil yoluyla maksadını ortaya koyduğunu, bu tevilin de batıl olduğunu belirterek onu reddetmiştir[83].

---

77 *a.g.e.*, vr. 2a.

78 A. Esved, '*İnâye*, Sülm. Ktp., Fatih, 1383, I, vr. 2b.

79 Mecdî, s. 41.

80 Aksarâyî'nin *kahkaha* hakkındaki görüşü de şöyledir : "Kahkaha ile ilgili hadis, haber-i vâhid olup Kur'ân'a muhaliftir. Hz. Peygamber, "*hadisleri Kur'ân'a arzetmemizi, uygunsa almamızı ve değilse reddetmemizi*" istemiştir ki, biz onun Kitâb'a aykırı olduğunu savunuyoruz. Nitekim bu hadis *umûm-i belvâ*'yı dikkate alan Hanefîler için de kıyasa aykırıdır. Haber-i vâhid ile Kur'ân'a yapılan ilâvenin nesh sayıldığını savunan Hanefîler, kahkaha hadîsini almakla bu duruma düşmüşlerdir. Üstelik hadisin râvisi Ebu'l-Alâiyye için İbn Sîrîn '*lâ ne'huzuhû anhu* : *ondan almayız*' ifadesini kullanır. Kaldı ki onların iddia ettiği husus Peygamber'in, '*gülmek namazı bozar, abdesti değil*' şeklindeki hadisiyle de çelişmektedir". Bu açıklamalarıyla Aksarâyî, *hadislerin Kur'ân'a arzı* konusuna sıcak bakmayan Şâfiî'ye muhalefet etmiştir. bk. Aksarâyî, *a.g.e.*, vr. 6a; Ayrıca bk. Serahsî, *Usûl*, II, 78 vd.; Esved, *İnâye*, I, vr. 2b; *hadislerin Kur'ân'a arzı meselesi* hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Yıldırım, Suat, "Hadisleri Kur'ân'la Karşılaştırma Meselesinin Kaynakları", *M. Tayyip Okiç Armağanı*, s. 105-114.

81 Aksarâyî, *a.g.e.*, vr. 2a.

82 *a.g.e.*, vr. 2a.

83 *a.g.e.*, vr. 2b.

Cenaze ve Bayram namazlarının kaçırılması endişesiyle teyemmümün cevazını[84] da reddeden Cemâleddin Aksarâyî, eserinde ihtilâflı mevzulara, kendi ifadesiyle gönlünde şüphe bırakan noktalara temas etmekte, usûl ve furû çerçevesinde itirazlarda bulunarak asrın fukahâsını uyarmağa çalışmaktadır.

"*Kâle ilâ âhirih*" tarzında şârihin görüşünü kısaca naklettikten sonra kendi görüşünü "*ekûlü*" diyerek veren Aksarâyî, kendine güvenin bir sonucu olarak, eleştirirken "*Fehûve fâsid*(2a), *yud'afu min cihet, hâze't-te'vîl bâtıl*(2b), *lâ nüsellimü* (13a, 16b, 17a), *memnû* (4a), *zâhiru'l-hata* (3a), *muhâlif li'l-Kur'ân* (6a)" şeklinde sert ifadeleri kullanmakta ve çalışmasında yararlandığı kaynakları vermemektedir.

3. İBN MELEK (797/1395)

Hayatı

Asıl ismi İzzeddin Abdüllatif b. Melek olmakla beraber daha çok *İbn Melek* veya *Ferişteoğlu* diye meşhur olmuştur[85]. Yıldırım Bayezid devri âlimlerinden olup[86] Tire'lidir[87]. Kaynaklarda, *İbn Melek* lâkabının ona, temiz ahlâkı, saflığı, erdemi ve melek tabiatından dolayı verildiği kaydedilmektedir[88].

Seyyid Bey, İbn Melek'in kendisinin büyük dedelerinden olduğunu, aslen Türkistan'lı olup babasının Aydınoğulları'nın hususi daveti üzerine Türkistan'dan Aydınoğulları sancağına geldiğini belirtmektedir[89].

Özellikle dinî ilimlerde mütehassıs olan İzzeddin Abdüllatif'in kimlerden ders aldığı bilinmemektedir. İbn Batuta'nın Birgi kadısı[90] diye bahsettiği *Kadı İzzeddin Ferişteh*, muhtemelen onun babasıdır[91]. İbn

---

84 *a.g.e.*, vr. 13a.

85 *Şakâik*, s. 45; Mecdî, s. 66; NMPş., s. 125; Temîmî, vr. 316b; *OM*, I, 219; Kehhâle, VI, 11; Ziriklî, IV, 182.

86 *Şakâik*, s. 45; Mecdî, s. 66; *OM*, I, 219; Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 229.

87 Uzunçarşılı, *OT*, I, 263; a.mlf., *Beylikler*, s. 113. Tire, miladî 1390'a kadar Aydınoğulları Beyliği'nin, daha sonra (Yıldırım Bayezid zamanında) Osmanlı Devleti'nin bir şehri olmuştur. bk. Uzunçarşılı, *Beylikler*, s. 29.

88 *Şakâik*, s. 45; *SO*, III, 454; Bağdadî, I, 617.

89 bk. Seyyid Bey, *Usûlü Fıkıh (Medhal)*, s. 55.

90 İbn Batuta, *Seyahatname*, s. 29.

91 Baktır, Mustafa, "Tireli İbn Melek", *AÜİFD*- sy. 9, s. 48.

Melek'in bazı eserlerinde *şeyhim*[92] tarzında zikrettiği ve istifade ettiği kimse de babası olabilir.

Manisa'da Saruhan Medresesi'nde ilim tahsil ettiği ve orada halen ziyaret edilen bir hücresinin bulunduğu kaydedilen[93] İbn Melek, Aydınoğlu Mehmet Bey'in İsa Çelebi, Selim Çelebi ve Hızır Şâh adlı şehzadelerine hocalık[94], Tire'de İbn Melek adına Aydınoğlu Mehmet Bey tarafından yaptırılan ve İbn Melek Medresesi diye şöhret bulan medresede[95] hem Aydınoğulları ve hem de Osmanlı idaresi zamanında müderrislik yapmıştır[96]. İbn Melek'in Muhammed ve Ca'fer isminde iki âlim oğlu, bir hurûfi kardeşi ve *Hafidu İbn Melek* diye tanınan Abdurrahman isminde bir torunu vardır[97].

Doğum tarihi bilinmeyen İbn Melek'in vefat tarihi de kaynaklarda 793/1391, 797/1395, 801/1399, 820/1417, 821/1418 şeklinde farklı olarak verilmektedir. İbn Melek kendi ismiyle bilinen medresenin avlusunda medfundur[98].

Eserleri

İbn Melek'in fıkıh, hadis[99], tasavvuf ve lügata[100] dair eserleri bulunmaktadır. Taşköprîzâde iki[101], Mecdî üç[102], Bursalı Tahir altı[103] fıkıh

---

92 İbn Melek, *Mebârik*, s. 10.

93 Evliya Çelebi, IX, 74.

94 *a.g.e.*, IX, 120. Taşköprîzâde, onun Aydınoğlu Mehmed Bey'e de hocalık yaptığından bahsediyorsa da, bu kronolojik olarak mümkün gözükmemektedir. Zira Mehmed Bey'in vefat tarihi 733/1334'tür. Buna göre Mehmed Bey'e hocalık yapan muhtemelen İbn Melek'in babası *Kadı İzzeddin Ferişteoğlu*'dur. İbn Batuta da *Seyahatname*'sinde bundan bahsetmektedir. bk. Baktır, a.g.m., *AÜİFD*, sy. 9, s. 49.

95 Baltacı, *a.g.e.*, s. 100.

96 *Şakâik*, s. 45; Mecdî, s. 66; *OM*, I, 219; Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 229.

97 *Şakâik*, s. 45; Mecdî, s. 67. İbn Melek, *Vikâye*'yi Ca'fer adlı oğluna okuttuğunu adı geçen esere yazdığı şerhin önsözünde ifade etmektedir.

98 Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 229; *OM*, I, 219; *Hediyye*, I, 617; SO, II, 546; Akün, Ömer Faruk, "Firişhte-Oğlu", *EI*, II, 293; Kütüphane tasnif fişlerinde vefat tarihi daha çok h. 797 ve 801 diye gösterilmektedir.

99 Hadis'e dair olan *Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr* hakkında geniş bilgi için bk. Baktır, a.g.m., *AÜİFD*, sy. 9, s. 51-53; Ayrıca bk. Yıldırım, Selâhattin, *Anadolu Muhaddisleri*, s. 89.

eserinden söz etmektedir. Başka biyografistlerin de verdikleri dikkate alındığında toplam eser sayısı yediye çıkmaktadır. İbn Melek'in fıkha dair eserleri oğlu Muhammed'in eserleriyle karıştırılmıştır. Örneğin; Bursalı Tahir tarafından İbn Melek'e nisbet edilen *Şerhu Tuhfeti'l-mulûk, Münyetü's-sayyâdîn* adlı eserlerin, yaptığımız incelemede oğlu Muhammed'e ait oldukları tespit edilmiştir. Gerek bazı eserlerde[104] ve gerekse kütüphane tasnif fişlerinde[105] her ikisine nisbet edilen *Bedru'l-vâ'izîn ve zuhru'l-'âbidîn* adlı eserin, yaptığımız incelemede her ikisine de ait olmadığı görülmüştür[106].

Yine her ikisine nisbet edilen *Şerhu'l-Vikâye*'ye gelince, asıl şerhin İbn Melek'e ait olduğu, oğlu Muhammed'in bu şerhte bazı tasarruflarda bulunarak ilâve ve çıkarmalar yaptığı bizzat kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır[107]. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*[108] ve *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-fıkhıyye*[109] adlı iki esere kütüphane kayıtlarında rastlanmamıştır.

---

[100] İbn Melek'in lügatı üzerinde Cemal Muhtar tarafından doktara çalışması yapılmış olup İstanbul'da 1993'de basılmıştır.

[101] *Şakâik*, s. 45; Ayrıca bk. NMPş., s. 125; Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 229.

[102] Mecdî, s. 67.

[103] *OM*, I, 219-220.

[104] bk. Mecdî, s. 67; *Keşf*, I, 231.

[105] Meselâ, Sülm. Ktp., Yazma Bağışlar, 474 numarada kayıtlı olan İbn Melek'e, aynı kütüphanenin Lala İsmail bölümü 688/3 numarada kayıtlı olan da İbn Melekzâde'ye nisbet edilmektedir.

[106] Zira yazar, önsözde Sultan b. Sultan Muhammed b. Murad Han b. Beyazıd Han'ın vezirine övgülerde bulunduktan sonra eseri onun tavsiyesiyle kaleme aldığın; *Bedru'l-vâ'izîn ve zuhru'l-'âbidîn* ismini verdiğini, vaaz ve nasihat olarak kâfi geleceğini ve eseri *yirmi meclis*'ten meydana getirdiğini kaydetmektedir. bk. İbn Melek, *Bedru'l-vâ'izîn*, Sülm. Ktp., Yazma Bağışlar 474, vr. 2b; Mustafa Baktır adı geçen makalesinde "eserin kesin olarak kime ait olduğunu tesbit edemediğini, gözden geçirdiği yazmalardan da kime ait olduğu hususunda bir kanaate varamadığını (a.g.m., s. 57) ifade etmekte ve Kâtip Çelebi'nin eserin telif tarihi ile ilgili verdiği "*fâyid*" kelimesinden hareketle bu tarihin 891/1486'ya tekabul ettiğini, buna göre eserin İbn Melek'e ve oğluna aidiyet ihtimalinin azaldığını, sonuç olarak da eserin her ikisinden de sonra yaşamış ve İbn Melek diye meşhur olmuş başka birinin olması gerektiği (a.g.m., *AÜİFD*, sy. 9, s. 58) kanaatına ulaşmaktadır.

[107] bk. İbn Melekzâde, *Şerhu'l-Vikâye*, (mukaddime).

[108] *Suppl.*, II, 315; Akün, a.g.m., *EI*, II, 923.

[109] bk. *OM*, I, 220.

Burada İbn Melek'e ait birisi usûl, ikisi furûa dair üç eser üzerinde durulacaktır[110].

a. Usûle dair olan

Şerhu Menâri'l-envâr[111]

Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed Hâfizüddîn en-Nesefî'nin (710/1310) *Menâru'l-Envâr* [112]adlı fıkıh usûlüne dair eserine yazılan şerhtir.

Menâr, başta yazarı olmak üzere başkaları tarafından da şerhedilmiştir. Nesefî'nin yazdığı şerhe başka şerh, hâşiye ve ta'lîk yazılmadığı halde diğer şarihlerin şerhlerine şerh ve hâşiye yazılmıştır[113]. Söz gelimi, şerhler arasında en çok şöhret bulan, doğuda ve batıda birçok âlimin elinden düşmeyen[114] İbn Melek'in yazdığı şerh[115] üzerine, Zekeriyya Yahya b. Ruhavi (949/1452), Muhammed b. İbrahim Halebi (1040/1630) gibi birçokları tarafından hâşiye yazılmıştır[116]. Bu hâşiyelere de hâşiyeler yazılmıştır. Meselâ Azmizâde'nin hâşiyelerine Yahya el-Aracı (1130/1717) hâşiye yazmıştır.

İbn Melek şerhinde eski Hanefî usûllerini esas almış, fukaha arasında ihtilâf bulunmayan meseleleri normal olarak zikretmiş, ihtilâflı meselelerde diğer mezheplere de yer vermiş, Hanefî mezhebinden olan gerek eski usûlcülere ve gerekse *Menâr*'ın yazarı Nesefî'ye yer yer

---

110 İbn Melek'e ait diğer eserler hakkında geniş bilgi için bk. Baktır, a.g.m., *AÜİFD*, sy. 9, s. 50-59.

111 Mustafa Baktır tarafından adı geçen makalede eser etraflıca incelenmiş olup burada ondan da yararlanılmıştır.

112 *Menâru'l-envâr* hakkında geniş bilgi için *Bu Çalışma*'nın Fıkıh usûlüne dair okutulan eserler bölümüne bakınız. İbn Melek'in şerhini yanlışlıkla Uzunçarşılı (*İlmiye*, s. 229) *Menâzilu'l-envâr* şeklinde, Atay (*Hukuk Felsefi*, s. 146) da *Mebariku'l-ezhâr fî şerhi Menâri'l-envâr* diye kaydetmişlerdir. Halbuki İbn Melek, *Meşâriku'l-envâr*'a yaptığı şerhe *Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr* ismini verdiğini belirtmektedir. bk. İbn Melek, *Mebârik* I, 2-3.

113 Atay bu hususu özellikle vurgulamaktadır. bk. Atay, *a.g.e.*, s. 146.

114 *Şakâik*, s. 45; Mecdî, s. 67.

115 İbn Melek'in bu şerhi bazı hâşiyeleriyle birlikte İstanbul'da 1315/1897'de basılmıştır.

116 Eserlerin ismi ve bulundukları yerler için bk. Atay, *a.g.e.*, s. 150; Ayrıca bu ve diğer hâşiyeler için bk. Baktır, a.g.m., *AÜİFD*, sy. 9, s. 52.

itirazlarda bulunmuş ve kendi tercihini çekinmeden ortaya koymuştur. Örneğin; haber-i mutevâtiri izah ederken Pezdevî'nin haberi verenlerin müslüman ve adil olma şartını koyduğunu ifade eden şarih, aksine bunun şart olmadığını, hatta Kostantiniyye halkının krallarının öldüğü konusunda verecekleri haberin -onlar kâfir olmakla beraber- kesin ilim meydana getireceğini kaydetmiştir. Bunun gibi haber-i mutevâtirin şartları konusunda Nesefî'ye itiraz eden İbn Melek, *"bu şartların sadece haber verende arandığını, halbuki haberi alanlarda da aynı şartların aranması gerektiğini"* belirtmiştir[117].

İhtilâflı konularda gerek fıkıh mezheplerine ve gerekse itikadî mezheplere yer veren İbn Melek, Hanefî mezhebinin ve Ehl-i Sünnet'in görüşüne âyet ve hadislerden delil, şiirlerden şahidler getirip diğerlerine cevap vermeye çalışmıştır[118].

"Kâle, kulte" ifadeleriyle söze başlayan şarih, *"kulna, kultü"* diyerek cevap vermekte, yine kendi özel kanaatini belirteceği zamanda da *"i'lem"* diye söze başlamaktadır.

Usûl-i fıkıhtan başta Pezdevî ve Serahsî olmak üzere Kerhî (340/951), Cassâs (370/980), Debûsi (430/1039), Ahsiketî (644/1246), Taftâzânî (792/1389), Sadruşşerîa (747/1346) ve Ömer Habbâzî (691/1291) gibi Hanefî usûlcülerine müracaat eden İbn Melek, diğer mezheplerden Gazzâlî (505/1111), Fahreddin Razî (606/1209) ve İbnü'l-Hâcib (646/1246) gibi usûlcülere yer vermekte, furûdan da *el-Emâlî, el-Câmi'u'l-kebîr, es-Siyeru'l-kebîr, ez-Ziyâdât, el-Muhît, el-Hidâye, el-Hâniyye, el-Kunye* ve *el-Mebsût* gibi Hanefî eserlerine ve ayrıca Zemahşerî, Cevherî, Sîbeveyh ve Zeccâc gibi lügatçılara, el-Bakıllânî (403/1013) gibi de kelâmcıya müracaat etmektedir[119].

İbn Melek'in, eserinde pek çok âlim ve esere yer verip, onların görüşlerini tartışması ve tercihlerde bulunması şerhe bir telif eser niteliği kazandırmaktadır.

---

[117] bk. İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, s. 206.

[118] *a.g.e.*, s. 13, 14, 15, 48, 124, 130, 209.

[119] Geniş bilgi için bk. Baktır, a.g.m., *AÜİFD*, sy. 9, s. 62-66; Ayrıca bk. DİB. *Elyazması Eserler Kataloğu* (Haz. Abdullah Ceyhun), s. 410.

b. Furûa dair olanlar

1. Şerhu'l-Vikâye

Tâcuşşerîa (8/14. asır)'nın kaleme aldığı *mütûn-i erbaa: dört metin* arasında mütalâa edilen *el-Vikâye*[120] adlı esere yazılan şerhtir[121]. Şerhe, Taşköprîzâde *Şakâik*'te değil, *Tabâkât*'ında yer vermekte, Mecdî de eserinin kenar hâşiyesin(tezyîl)de zikretmektedir. Taşköprîzâde *Şakâik* adlı eserinde bu eseri İbn Melek'e değil, oğlu Muhammed'e nisbet ettiği halde[122], *Tabakât*'ında İbn Melek'e ait göstermiştir[123].

Mecdî, Kâtip Çelebi, Leknevî ve Bursalı Tahir gibi âlimler her ikisinin de ayrı ayrı *Vikâye* şerhleri bulunduğunu ileri sürmüşlerdir[124]. Biz bu konuda bizzat Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan altı farklı nüshadan çıkardığımız sonuçları ve en eski olanının oldukça uzun olan mukaddimesini özetle verdikten sonra kanaatımızı belirtmek istiyoruz.

Yaptığımız incelemeye göre; verilen bilgilerin, eserin farklı nüshalarında mevcut olduğunu[125], nüshalardan bir kısmının İbn Melek'e[126], bir kısmının da oğlu Muhammed'e nisbet edildiğini[127], nisbetler farklı olmakla beraber mukaddimedeki cüz'î farklılıklar bir yana, tamamında yaptığımız karşılaştırmada bütün nüshaların aynı olduğunu, hemen hemen nüshaların tamamında *"oğlum Ca'fer'i okuturken"* veya *"oğlum Ca'fer benden Vikâye kitabı(metni)nı okurken"* ifadesi bulunduğunu ve nüshalardan bazılarının müstensihleri ile istinsah tarihlerinin bilinmediğini söylemek mümkündür[128].

En eski nüshanın mukaddimesinde yer olan ifadeler şöyledir:

---

120 Genel olarak *el-Vikâye* ile *Şerhu'l-Vikâye* karıştırılmaktadır. Bunlardan ilki Tacüşşerîa'ya, diğeri de Sadruşşerîa'ya aittir. bk. *Keşf*, II, 2021.

121 Taşköprîzâde, *Tabakât*, s. 131; Mecdî, s. 67; Sehâvî, IV, 329; Şevkânî, I, 374; Bağdadî, I, 617; *OM*, I, 220.

122 *Şakâik*, s. 46.

123 Taşköprîzâde, *Tabakât*, s. 131.

124 Mecdî, s. 67; *Keşf*, II, 2021; Leknevî, s. 107; *OM*, I, 219.

125 bk. Sülm. Ktp., Pertevniyal, 311; Şehid Ali Paşa, 866; Serez, 687.

126 a.Ktp., a.y.

127 bk. Sülm. Ktp., Serez 687; M. Hafid Efendi, 81; Hafız Ahmed Paşa, 23.

128 İstinsah tarihleri bilinenler şunlardır: Sülm. Ktp., Hafız Ahmed Paşa, 23 (859/1454); Serez, 687 (880/1475); Pertevniyal, 311 (909/1503).

"Muhammed b. Abdullatif der ki: *Mecma'u'l-bahreyn* şarihi şeyhim *Kitâbu'l-Vikâye*'deki kapalı hususları ortaya çıkaran, faydalı yönleri açıklayan, temel esasları belirleyen ve ihmal edilenleri tespit eden bir şerh yazmayı düşündü. Çünkü bu özellikleri içeren bir şerh henüz bilinmemektedir. O, bu işe başladı. Hastalıklar gibi bazı sebeplerden dolayı kesinti söz konusu olduysa da sonunda telifini tamamladı. Sonra rahatsızlandı ve vefat etti. Bu arada kitap çalınıp kayboldu. Uzun süre onu elde etmeye çalıştıysam da elde edemedim. Oldukça üzüldüm. Sonra elimdeki müsveddeleri yeniden toparlayıp tamamladım. Zikretmeyi faydalı gördüğüm bazı bilgileri ilâve ettim, gereksiz bulduğum bazı meseleleri de kısa tutmaya çalıştım"[129].

İbn Melekzâde'nin vefat tarihinden beş sene sonra 859/1455'de istinsah edilen bu nüshadaki bilgilerden ve bir üst paragrafta zikrettiklerimizden hareketle diyebiliriz ki; şu anda mevcut olan ve İbn Melek ya da oğlu Muhammed'e nisbet edilen *Şerhu'l-Vikâye*'lerde yer alan bilgilerin tamamında İbn Melek'in büyük payı bulunmakla beraber, oğlu Muhammed'in de katkısı söz konusudur. Bu itibarla *Şerhu'l-Vikâye*'nin müşterek bir çalışmanın ürünü olduğunu, sadece birine nisbet etmenin yanlış olacağını ifade edebiliriz.

Bu genel bilgilerden sonra eserle ilgili tespitlerimize geçebiliriz.

Eser; 199 varak, 27 satır, Hacı İlyas b. Hacı İbrahim tarafından ta'lîk hattıyla 909/1503'da istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Pertevniyal bölümü 311 numarada kayıtlı bulunmaktadır[130]. Furûa dair bir çalışma olup Arapça'dır.

Oğlu Ca'fer'i okuturken eserdeki gizli hususları açıklamak maksadıyla bir şerh yazdığını[131] kaydeden İbn Melek'in, adı geçen esere başkaları tarafından yapılan şerhleri yeterli bulmadığından bu çalışmayı yaptığı söylenebilir. Yazarın, şerhinde "*bazı şarihler*"[132] diye kullandığı ifadeden, yanında *Vikâye*'nin başka şerhleri de bulunduğu anlaşılmaktadır.

---

[129] bk. Muhammed b. Abdullatif (İbn Melekzâde), *Şerhu'l-Vikâye*, (mukaddime), Sülm. Ktp., Hafız Ahmed Paşa, 23,.

[130] İstinsah tarihi en eski olan nüsha olmamakla beraber, İbn Melek'e nisbet edilen nüsha olduğu için bunu inceledik.

[131] İbn Melek, *Şerhu'l-Vikâye*, (mukaddime).

[132] *a.g.e.*, vr. 2a. Oğlu Muhammed, babasının şerh teşebbüsünden bahsederken "...çünkü... özellikleri içeren orta seviyede bir şerh bilinmemektedir" ifadesini kullanmıştır. bk. Muhammed b. Abdullatif, *a.g.e.*, (mukaddime).

Eserin giriş kısmında varak numaraları da gösterilen bir fihrist, içerde de metin kenarında yer yer "*matlab*"lar bulunmaktadır. Metin, üzerindeki kırmızı çizgi ile ayırdedilmekte, ancak *Kitâbu't-tahâre*'den babu'l-mesh'in sona yakın kısmına kadar metin ve şerh, önlerinde bulunan kırmızı renkli "**M**" ve "**Ş**" rumuzlarıyla ayırdedilmektedir.

Abdest konusunda; "*..namaza kalktığınız zaman..*" ifadesinin, "*hadesli iken namaza kalkmayı murad ettiğiniz zaman*" anlamında oduğunu belirten şarih, âyetin mefhumuna dayanarak "*mutlak kıyamın vudû' sebebi olduğu*" tarzında yapılacak muhtemel itiraz çerçevesinde şu açıklamalarda bulunmuştur:

> "Derim ki: Bizzat kıyam eğer abdestin vücûbu için bir sebep olsaydı, insan ebedi olarak abdestsiz sayılacak, bu da bir zorluk(harac) meydana getirecekti. Ayrıca Nebi (s.)'nin Uhud savaşında bir abdestle beş vakit namaz kıldığı da sabittir. Bütün bu açıklamalardan sonra diyoruz ki: Abdest, hades sebebine bağlıdır. Çünkü teyemmûm abdestten bedeldir. Her ikisi de hades durumunda söz konusudur. İşte sebep budur. Her ne kadar bazı şarihler abdest için teyemmümdeki gerekçenin bulunmadığını ileri sürüyorlarsa da bu uygun değildir"[133].

Şarih, müellife ait metni verdikten sonra "*ey*"[134] "*ya'nî*"[135] ifadesiyle şerhe başlamakta, daha sonra "*in kulte*" ifadesiyle muhtemel sorularla konuyu açıp "*kultü, kulnâ*"[136] diyerek mezhep görüşleri doğrultusunda verdiği cevaplarla tartışma zemini oluşturmakta ve nihayet "*i'lem*"[137] ifadesiyle kanaatını ortaya koymaktadır. Ayrıca "*ba'dü'ş-şârihîn*" diye başka şarihlere de yer veren İbn Melek, "*felâ yasluhu*"[138] ifadesiyle zaman zaman onları reddetmektedir.

Bu çalışmada en çok dikkat çeken nokta, onun metindeki lâfızların bablarını vermiş olması, hemen her konuda muhtemel sorular çerçevesinde delillerini de zikrederek tartışmalara girmiş bulunması ve daha çok mezhep görüşü üzerinde durup Ebû Hanîfe başta olmak üzere

---

[133] İbn Melek, *Şerhu'l-Vikâye*, vr. 2a.
[134] *a.g.e.*, vr. 2b.
[135] *a.g.e.*, vr. 5a.
[136] *a.g.e.*, vr. 2a, 2b.
[137] *a.g.e.*, vr. 2b, 4b.
[138] *a.g.e.*, vr. 2a.

mezhebin diğer iki imamına her yerde öncelik tanımış olmasıdır.Nitekim yazar, şerhte izlediği metoda ilişkin şu bilgilere yer vermektedir:

> "Ebû Yûsuf ve Muhammed gibi iki arkadaşı dışında İmâmü'l-e'imme ve ni'me'l-halîfe Ebû Hanîfe'ye muhalefet edenlerin görüşlerini terkederek her hükmün delilini ortaya koydum."[139]

Zaman zaman Hanefî mezhebinin güvenilir kaynaklarına[140] müracaat eden İbn Melek, genel olarak kaynak vermemektedir.

2. Şerhu Mecma'i'l-bahreyn

İbnü's-Sâatî (694/1296)'nin[141] Hanefî mezhebine göre kaleme aldığı furûa dair olan eserine yazılan en meşhur şerhlerden biridir[142]. Eser hakkında Taşköprîzâde, "*Anadolu'da matlub bir eser*"[143], Kâtip Çelebi "*muteber ve ellerde dolaşan eser*"[144] ve Leknevî de "*çok faydalı bir eser*"[145] tarzında övgü dolu ifadeler kullanmışlardır.

Kaynaklarda genel olarak *Şerhu Mecma'i'l-bahreyn*[146] diye kaydedilen eser, kütüphane kataloglarında *Şerhu Mecma'i'l-bahreyn*[147], *Kitâbu Şerhi Mecma'i'l-bahreyn*[148], ve *Hâşiye 'alâ Şerhi Mecma'i'l-bahreyn*[149] şeklinde farklı isimlerle kayıtlıdır. 263 varak, 33 satır, ta'lîk hattıyla istinsah edilmiş olan ve Sülm. Ktp., Fatih bölümü 1760 numarada kayıtlı bulunan eser, furûa dair olup Arapça'dır[150].

İbn Melek şerhinin önsözünde yazma sebebini ve şerhin bazı özelliklerini şu ifadelerle dile getirmektedir:

---

139 *a.g.e*, (mukaddime).

140 *a.g.e.*, vr. 4a.

141 Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Özel, *a.g.e.*, s. 70.

142 *Şakâik*, s. 45; a.mlf., *Tabakât*, s. 131; Mecdî, s. 67; *Keşf*, II, 1599 vd.; Sehâvî, XI, 329; Kehhâle, VI, 11; *OM*, I, 219; *Suppl*, II, 315.

143 *Şakâik*, s. 45.

144 *Keşf*, II, 1599.

145 Leknevî, s. 107.

146 *Şakâik*, s. 45; Mecdî, s. 67; *OM*, I, 219.

147 Sülm. Ktp., Fatih, 176; Erzincan, 34; DİB., Ktp., Yazm. Dairesi, No: 483.

148 Sülm. Ktp., Şehid Ali Paşa, 841.

149 Sülm. Ktp., Rşd, 214.

150 Sülm. Ktp., Bağdatlı Vehbi, 485'de *Riyâdu's-sâlihîn* (314 vr, 29 st, ta'lik) ismiyle kayıtlı bulunan eser de, bu şerhin değişik nüshasıdır.

> "Bazı dostlarım sohbet esnasında bana, *Mecma'u'l-bahreyn*'in furûda benzeri görülmemiş kıymetli bir kitap olduğunu, bazı kısımlarının çok icaz bir şekilde anlatıldığını, buna karşılık sadra şifa olacak kâfi bir şerhi de bulunmadığını ileri sürerek benden, fevaidi tahlil eden, ibarelerdeki gizlilikleri gideren, ilgili konuları kapsayan geniş delillerden ve ifrat ve tefritten uzak bir şerh istediklerini arzettiler. Her ne kadar onlara bazı özürler belirttimse de kabul etmediler ve yine ısrar ettiler. Ben de külfetine rağmen bu teklifi kabul ettim. Allah'tan kolaylaştırmasını ve muvaffak kılmasını dileyerek başladım."[151]

İbn Melek metindeki ifadeleri varsa âyetlerle delillendirmeye çalışmakta[152], *Vikâye* şerhinde olduğu gibi burada da hemen her konuda önceliği mezhebin ilk üç imamına vererek farklı görüşlerinin delillerini de zikretmekte, ihtilâf sebepleri üzerinde durmakta ve zaman zaman tercihlerde bulunmaktadır[153]. Mezhepler arası ihtilâflı konulara (*niyet*[154] ve *delk*[155] gibi) yer veren şarihin delillerini de kısaca kaydetmekle beraber mezhep görüşünü savunmaya özen gösterdiği gözlenmektedir[156].

Meselâ şarih, *"abdestte yüzün yıkanması farz kılındı"* tarzındaki metin ifadesiyle ilgili; bunun, *"yüzünüzü yıkayınız"* kat'î delil(âyeti) ile sabit olan bir hüküm olduğunu belirtmektedir.

Yine şarih, izar (favori) gerisinde kalan kısmın yıkanması konusunda; Ebû Yûsuf'a göre yıkanması gerekmediğini, diğer iki imama göre ise vacip olduğunu zikredip delillerini verdikten sonra *Kâfî* adlı eserde de esah olanın Muhammed'e ait görüşün olduğunu ilâve ederek hem söz konusu ihtilâfa dikkat çekmekte ve hem de tercihini yapmaktadır.

Gasilde *"delk"*in Mâlik'in aksine, abdestte de *niyet*'in Şâfiî'nin aksine şart olmadığını kaydeden yazar, her iki görüşün delilleri üzerinde durarak şu bilgilere yer vermektedir:

> "Şâfiî'ye göre niyet şarttır. Çünkü abdest hükmî temizliktir. Bu nedenle teyemmümde olduğu gibi abdest de ancak niyetle mümkün olur. Bize göre abdest namaz için bir anahtardır. Bu

---

151 İbn Melek, *Şerhu Mecma'*, (mukaddime).
152 *a.g.e.*, vr. 5a.
153 *a.g.e.*, vr. 5a.
154 *a.g.e.*, vr. 6a.
155 *a.g.e.*, vr. 7b.
156 *a.g.e.*, vr. 6a.

itibarla niyet şart değildir. Ancak '*kurbet*' anlamını taşıyan abdestte niyet şarttır. Bunda ittifak vardır. Bize göre su mutlak temizleyicidir. Halbuki toprak böyle değildir. Dolayısıyla abdest teyemmümden çok farklıdır."[157]

İbn Melek genel olarak; "*kâle musannif, ey, ya'ni*"[158] tarzında izahlar da bulunmakta, "*kâle Şâfiî*"[159] tarzında diğer mezhep imamlarına yer vermekte, "*fein kulte-kultü*"[160] tarzında muhtemel sorulara cevaplar vermekte, "*ve kayyednâ, ve lenâ*"[161] tarzında da Hanefî mezhebinin görüşlerini savunarak delillendirmeye çalışmaktadır.

Fıkıh kaynaklarında *Kitâbu't-tahâre, Kitâbu's-salât* vs. şeklinde geçen hemen hemen bütün konularla ilgili genel bilgiler veren İbn Melek'in şerhte kolay bir üslûp, anlaşılır bir ifade kullandığı görülmektedir. Bütün şerhlerini güvenilir Hanefî kaynakları üzerine yapan İbn Melek'in, mukayeseli hukuk örneklerini sergilediğini ve özellikle Hanefî mezhebinin ilk üç imamına ağırlık verip onların görüşleri istikametinde tercihler yaparak eserlerini tamamladığını söyleyebiliriz.

4. ALÂEDDİN ESVED (800/1397)

Hayatı

Asıl ismi Alâeddin b.Ömer[162] olmakla beraber *Alâeddin Esved* veya *Kara Hoca* diye bilinir[163]. Aslen Afyonkarahisar'lıdır. Orhan Bey, Sultan I.Murad ve Yıldırım devrinde yaşamıştır. Memleketinde başladığı tahsilini İran'da tamamlamış olan Esved, Anadolu'ya döndüğünde Orhan Bey tarafından Tâceddin Kürdî'nin vefatı üzerine boşalan İznik Medresesi müderrisliğine atandı ve bu görevini uzun süre devam ettirdi[164].

Alâeddin Esved, Cemâleddin Aksarâyî (791/1389)'den ders almış ve başta oğlu Hasan Paşa olmak üzere Çandarlı Kara Halil (788/1386) ve

---

157 *a.g.e.*, vr. 6a.
158 *a.g.e.*, vr. 5a, 7b.
159 *a.g.e.*, vr. 7a, 7b.
160 *a.g.e.*, vr. 5b, 6b, 8b.
161 *a.g.e.*, vr. 6a, 7a.
162 bk. Mecdî, s. 30; *Keşf*, II, 1749.
163 *Şakâik*, s. 9; Mecdî, s. 29; Kefevî, *Ketâib*, vr. 121.
164 *Şakâik*, s. 10; Mecdî, s. 29; NMPş., s. 110.

Molla Fenârî de ondan (834/1431) okumuşlardır[165]. Orhan Gazi'ye hatiplik yapmış[166] olan Esved onun kendisinden fetva işlerinde yardımcı olacak birini istemesi üzerine talebelerinden Kara Halil'i almasına müsade etmiştir[167]. Kara Hoca devrinin bütün yöneticileriyle güzel münasebetlerde bulunmuş, I.Murad'a ithafen *Künûzü'l-envâr* adlı eserini yazmıştır[168].

26 Muharrem 800/1397'de vefat eden Alâeddin Esved, İznik'te Şerefzâde mahallesinde bulunan türbede medfundur[169].

Eserleri

Alâeddin Esved'in bütün eserleri fıkıhla ilgilidir. Kaynaklarda ikisi usûl biri furû ile ilgili olmak üzere üç eserinden söz edilmektedir[170]. Burada usûl'e dair olan ve kütüphanelerde bulamadığımız *Şerhu'l-Muğnî fi'l-usûl*[171] adlı eseri dışında, diğer iki eseri üzerinde durulacaktır.

1. el-'İnâye fî şerhi'l-Vikâye

Esas ismi *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâili'l-Hidâye* olan eserin müellifi Tâcuşşerîa (v. 8/14. asır)'dır. Müellif bu eserini torunu Sadrüşşerîa es-Sânî için telif etmiştir[172]. *el-Hidâye*'den yaptığı seçmelerle telif edilen bu eser; *el-Muhtâr, Kenzü'd-dekâik ve Mecma'u'l-bahreyn* ile birlikte Hanefî mezhebinde güvenilir *mütûn-i erbaa*'yı oluştururlar.

Alâeddin Esved, İznik Medresesi'nde müderris iken[173] *Vikâye*'ye yazdığı şerhe, *el-'İnâye fî şerhi'l-Vikâye* ismini vermiştir[174]. Bu şerh de *Vikâye* ile birlikte furû eseri olarak Osmanlı medreselerinde kendisi ve

---

165 bk. H. Hüsameddin, "M. Fenârî", *TTEM*, sy. 96, s. 154.

166 Âşıkpaşazâde, s. 42, 47.

167 *Şakâik*, s. 10; Uzunçarşılı, Kara Hoca'nın 800/1397'deki vefatını dikkate alarak Kara Halil'e hocalık yapamayacağını ileri sürmüş, ancak ders arkadaşı olabileceğini belirtmiştir. bk. Uzunçarşılı, *Vezir Ailesi*, s. 5.

168 Esved, *Künûz*, vr. 3a.

169 *OM*, I, 351.

170 bk. *Şakâik*, s. 9; Mecdî, s. 29; NMPş., s. 110.

171 bk. Mecdî, s. 29; *Keşf*, II, 1749. el-Habbâzî'nin eseri üzerine yapılan bu şerhin 787/1385'de Kara Hoca'nın müderrisliği esnasında kaleme alınması, onun bir hoca olarak öğrencilerin huzuruna nasıl hazırlıklı çıktığı açısından önemlidir.

172 Bilmen, *Kamus*, I, 460, 342.

173 *Şakâik*, s. 9; Mecdî, s. 29.

174 *Keşf*, II, s. 2021; Bilmen, *a.g.e.*, I, 342.

başkaları tarafından okutulmuştur[175]. Taşköprîzâde eseri iki cilt halinde gördüğünü, okuduğunu, istifade ettiğini ve onun *Vikâye*'deki müşkilleri çözmeyi hedefleyen bir kitap olduğunu belirtmiştir[176].

2 cilt, 23 satır, 51 kitap, 95 bab, 16 fasıldan meydana gelen eser, Muhammed b. Halil tarafından 841/1437'de ta'lik hattı ile istinsah edilmiş olup, Sülm. Ktp., Fatih bölümü 1383, 1384 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Eserin birinci cildi 364 varak olup *Kitâbu't-tahâre*'den *Kitâbu'l-vakfa*, ikinci cildi 368 varak olup *Kitâbu'l-buyû*'dan *Kitâbu'l-hünsa*'ya kadardır. Furû-i fıkha dair olan şerh Arapça'dır.

Abdest âyetinin manasının *"namaza kalkmayı murad ettiğiniz zaman"* şeklinde olup, *irade-i kıyam*'ın yalnız *kıyam* ile ifade edildiğini, *kıyam*'ın, iradenin müsebbebi -sonucu-[177] bulunduğuna dikkat çekerek abdest âyetinin belâğî izahını yapan Kara Hoca, tahâret-namaz ilişkisine yer vererek bazı görüşlerin tenkidini şöyle yapmaktadır :

> "Ashab-ı zevâhir, âyetin zahiri ile istidlâlde bulunarak taharetin vücûb sebebinin kıyam olduğunu ileri sürmüştür. Fakat bu fasittir. Çünkü Hz. Peygamber, beş vakit namazı bir abdestle kılmış ve bu farklı uygulamasıyla ilgili Ömer'in sorusuna, bunu **harac** olmasın diye bilinçli yaptığını belirterek cevap vermiştir. Bunun gibi, taharetin vacip olmasının sebebi hadestir görüşü de fasittir. Taharetin vacip olmasının sebebi namazdır. Hades sebebin şartıdır. Çünkü namaz taharete nisbet edilir ve onunla kaim olur. Taharet namazın şartı olunca vücûbunun sebebi de namaz olması gerekir"[178].

Başa meshetme konusunda; Şâfiî, Mâlikî ve Hasan-i Basrî'nin görüşlerine değinen Esved, mezhep görüşü olarak *rub'u'r-re's*'in delili üzerinde durmuştur. Haber-i vâhid ile amel ederek nassı neshetme gibi bir duruma düştüklerini ileri sürenlere[179], *"hadis, ta'yin ve miktarın beyanını içermekte olup ihtimalli bir nasstır. Onu ta'yine hamletmek nesih, miktara hamletmek beyandır. Haber-i vâhid ise neshe değil, beyana uygundur. Biz de onu uygun olana hamlettik"*[180] diyerek cevap vermiştir. Burada diğer

---

[175] bk. Bilge, *a.g.e.*, s. 49.
[176] *Şakâik*, s. 9.
[177] Esved, *'İnâye*, I, 1b.
[178] *a.g.e.*, ay.
[179] Cemâleddin Aksarâyî bunlardandır. bk. Aksarâyî, *a.g.e.*, vr. 6a.
[180] Esved, *'İnâye*, I, 2b.

mezheplerin sadece görüşlerine yer veren şârih, onların delillerini vermemiştir.

Niyet mevzuunda, Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasındaki ihtilâfa da temas eden şârih; kurbet ve ibadet anlamını taşıyan abdestte niyetin şart olduğunda ittifak, niyetsiz alınan abdestle namazın kılınıp kılınamayacağı hususunda ihtilâf bulunduğunu kaydederek önceki izah ve yorumlarına benzer bir yol izlemiştir[181].

Şârih genel olarak ;"*kavlühû-ey*" tarzında şerh etmiş (2a), "*fein kulte-kultü*" tarzında itiraza cevap vermiş (2a), "*li enne'l-asle-ey*" tarzında sebep/gerekçelerini zikretmiş (1b, 2a), "*hâzâ fâsid*" tarzında reddetmiş (1b) ve "*ve hüve sahîh, el-aslü fîh*" tarzında da tercihlerde (2a, 14a) bulunmuştur.

Kara Hoca, eserinde *âyet* (1b), *hadis* (2a), *icmâ* (2a), *tevîl* (2b), *umûm-i belvâ* (14b, II, 368b), *zarûret* (14b) ve *taharrî* (II, 368b)[182] gibi delil ve prensiplere sıkça müracaat etmiştir.

Esved; Bedreddin Kerderî (1b), Cevherî (7a), Timurtâşî (14b) ve Şeyhu'l-Esad (92a) gibi fıkıh, hadis ve lügat âlimlerinden istifade ederek çalışmasını tamamlamıştır.

2. Künûzü'l-envâr fî şerhi Rumûzi'l-esrâr

Eser; 334 varak, 27 satır, Muhammed b. Necib el-Karahisârî tarafından 769/1367'de nesih hattı ile istinsah edilmiş olup Nuruosmaniye Kütüphanesi 1334 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Usûl-i fıkha dair olup onbir fasıl ve otuz konudan meydana gelen şerh, Arapça'dır.

Esved; Ebû Bekir İbrahim'in *Rumûzu'l-esrâr* isimli usûl-i fıkha dair eserine[183], aylar ve zamanlar onu fani kılmasın diye, *Künûzü'l-envâr* adıyla bir şerh yazdığını ve bunu yüce Sultan I.Murad'a ithaf ettiğini belirttikten sonra şöyle demektedir:

> "Kapalılıkları gidermek, lâtif sırların gerektirdiğini açıklamak, ibarelerin delâletini ortaya koymak, usandıracak kadar uzun ve anlaşılmayacak kadar kısa tutmadan sakınarak, metni şerh ile mezcederek asıl ile ziyade benzemesin diye aralarını temyiz ve

---

[181] *a.g.e.*, I, 1b.

[182] Metinde şöyle geçiyor: "Bir şehirde süt kardeşi bulunan ve onu tanımayan kişi *galebet-i helâl ve umûm-i belvâ*'dan dolayı o şehirdeki herhangi biriyle evlenebilir".

[183] Esved, *Künûz*, vr. 1b.

Şehinşah Melik'in gönlünü yapmak üzere adı geçen esere şerh yazmakla emrolundum"[184].

Bu sözlerine kısa bir dua ilâve eden şârih, "*bu dua iyi ve kapsamlıdır. Meliklerin ve ekâbirin töhmet ve kudretinden emin olmak için bir vesile olsun diye böyle bir dua âdet oldu*"[185] diyerek duanın gerekçesini de belirtmiştir.

İnsan fıtratını dikkate alarak sözü kısa tutmanın önemini kaydeden Esved, usûl-i fıkıhla ilgili tezhib ve tertibe riâyet ederek, aklî ve naklî delilleri kullanarak, usûl ile furûu tatbik ederek muhtasar bir eser tasnif ettiğini kaydeder[186]. Esved eseri niçin yazdığını ve maksadının ne olduğunu belirttikten sonra usûl-i fıkıh[187], fıkıh[188] ve fakihin[189] tanımlarını vererek usûl-i fıkhın gayesi, konusu ve faydası üzerinde durmuştur[190].

"*Aksâmu'l-meâhiz*" başlığı altında; **kitab** (*emir, nehiy, âmm, hâs, musarrah, kinâye, nâsih, mensûh*), **sünnet** (*kavlî, fiilî, takrîri, mütevâtir, âhad, müsned, mürsel*), **icmâ** (*sarih-muhtemel*), **kıyas** (*celî-hafî*)[191] gibi deliller üzerinde duran Esved, Kur'ân'ın tanımını vererek Ebû Hanîfe'nin "*namaz kılanın -nazm gayri lazımdır gerekçesiyle- Farsça da okuyabileceği*" şeklindeki görüşünden İmameyn'in kanaatına döndüğü rivayetinin bulunduğunu zikrettikten sonra, "*her ne kadar onun rucû ettiğine dair rivayet varsa da tercihe şayan olan Ebû Hanîfe'nin görüşüdür*"[192] diyerek fikrini ortaya koymuştur.

---

184 *a.g.e.*, vr. 3a.

185 *a.g.e.*, ay. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere ulema, eserleri kaleme alırken sultan ve ekabiri hep dikkate alagelmiştir. İşte Esved bu cümleleriyle gerçeği gözler önüne sermektedir.

186 *a.g.e.*, vr. 2b.

187 *a.g.e.*, vr. 3b.

188 *a.g.e.*, vr. 4a.

189 *a.g.e*, 4b. Kara Hoca; fakih'in tanımı üzerinde fazlaca durmuş, bazılarının **ilmi**, bazılarının **ilim-amel** bütünlüğünü ve bazılarının da **ilim, itkân** ve **amel** üçlüsünü savunduğunu kaydettikten sonra kendisinin de paylaştığı bu sonuncu görüşü, Serahsî'nin "*bu üç özelliği kendinde toplayan mutlak fakîhtir*" şeklindeki ifadesiyle desteklemeye çalışmıştır.

190 *a.g.e.*, vr. 5a vd.

191 *a.g.e.*, vr. 4b.

192 *a.g.e.*, vr. 7b. Alâeddin Esved, Farsça secde âyeti okunsa -li kıyâmi rükni'l-asli- ihtiyaten secde yapılabileceğini ilâve eder. bk. *a.g.e.*, vr. 7b.

Birçok Hanefî fıkıhçısı, Ebû Hanîfe'nin rucûunu isabetli bulup İmameyn'in kanaatında hemfikirken[193], Esved onların aksine *onun rücûunu* ihtiyatla karşılamakta ve mezhebin ilk imamı ile aynı görüşü paylaşmaktadır.

Kara Hoca, abdest-niyet ilişkisi ile ilgili düşüncesini şöyle ortaya koymaktadır:

> "Abdest li gayrihi, namaz li aynihi farzdır. Abdest şarttır. Şartlar tâbilerdendir. Şart meşrûtun düşmesi sebebiyle düşer, ama şart düşse de meşrût düşmez. Namaz meşrût ve asıl, abdest şart ve tâbidir. Biz niyete vacip, yani farz dersek; asıl ile tâbi arasında müsavat söz konusu olur. Halbuki asıl (namaz, farz li aynihi) ile tâbi (abdest, farz li gayrihi) arasındaki fark sabittir. İşte aralarındaki farklılığı izhar için diyoruz ki, abdest şart, niyet sünnettir"[194].

Nasların kat'î ve zannîliğini dikkate alan şârih, mezhebimize mahalefet edenin (biri hâssın konumunu –derecesini- âhad haber seviyesine indirmek, diğeri de âhad haberin derecesini nassın konumuna yükseltmek anlamında) iki yönden yanılmış olacağını ileri sürer[195]. Hâssın fonksiyonu ile ilgili Şâfiî'den kaide[196] vererek nadir de olsa başkalarının usûlünden yararlanmaya çalışan Esved, emirle ilgili konulara mufassal bir şekilde yer vermiştir[197].

Musannifin "*emrin mûcebi, amelen ve ilmen vücûbdur*" şeklindeki sözüne şârih, şu ilâvede bulunur :

> "Bu Irak'lı hocalarımıza aittir. Halbuki Semerkand'lı hocalarımıza göre emrin gereği, itikaden değil amelen vaciptir. Çünkü emir sıygası bizzat vücûb için değildir."[198]

Bu kanaatıyla hem çoğu Hanefîlere hem de cumhûra muhalefet eden Esved'in, yalnız eskilerin görüşlerini tekrar etmekle yetinen ve onlardan farklı düşünmeyen bir hukukçu olmadığı anlaşılmaktadır[199].

---

193 bk. Karahisârî, *Manzûme*, vr. 13a.

194 Esved, *Künûz*, vr. 9a.

195 *a.g.e.*, 9b.

196 *a.g.e.*, vr. 12b.

197 *a.g.e.*, vr. 13b-17b. Esved, emrin muktezasını 19 mânâ sayarak vermiştir. Aynı konuda Serahsî, 7 (*Usûl*, I, 14) ve Gazâlî ise, 15 (*Mustasfâ*, I, 164) mana üzerinde durmuştur.

198 *a.g.e.*, vr. 14b.

Müellif, Şâfiî ve Mâlikîlerin görüşlerine de yer vererek *harflerin manaları*[200], *istidlâlin sahih ve fasid kısımları*[201], *ictihadın tanımı ve müctehidde aranan şartlar*[202], *sebep, illet, şart, alâmet*[203] ve *ehliyet*[204] üzerinde durarak eserini tamamlamıştır.

Esved, müellifin verdiği bilgilere ilâvelerde bulunmakta, diğer mezheplerin sadece görüşlerine (delillere fazla yer vermeden) işaret etmekte, mezhebe -özellikle Ebû Hanîfe'ye- bağlı kalarak karşı çıkanları reddetmekte ve furûdan bol örnekler vererek müddellel bir eser meydana getirmektedir. Bütün bu özellikleriyle çalışmanın telif niteliğini taşıyan bir eser olduğunu ifade edebiliriz.

Şârih, Cevherî (1b, 2a), Serahsî (4b), İmam Fahreddin (7a), Gazzâlî (6b), Ebûbekir Muhammed (7a), Şâfiî (12b) Mâlik (14a), Ebû Mansur (13b), Ebu'l-Yusr-Sadru'l-İslâm (46a) ve İmam Muhammed (54b) gibi âlimlerin eserlerinden yararlanmıştır.

Alâeddin Esved; "*fein kîle-kultü* (14a), *fein kulte-kultü* (7b), *fe hellâ kultüm-kulnâ*" (9a) tarzında soru ve cevaplarda bulunmuş, "*es-sahîh 'indena* (17b), *hâzâ mezhebü meşâyihi'l-Irâk* (14b), *ve 'aleyhi'l-i'timad*" (7b) tarzında tercihler yapmış ve "*ve leyse fîh* (13a), *sehv min vecheyn* (9b), *ve'n-nazaru fîh* (251b), *ve nahvü zâlik fâsid*" (130a) tarzında da reddetmiştir.

5. MUSLİHUDDİN MUSTAFA KARAMÂNÎ (809/1406)

Hayatı

Asıl adı Muslihuddin Mustafa b. Zekeriyya b. Aydoğmuş[205] olup Karaman'lıdır[206]. Vefatını dikkate alarak Yıldırım Bayezid devri âlimlerinden olduğunu söyleyebiliriz. İlk tahsiline memleketindeki

---

[199] Emrin mûcebi ile ilgili geniş bilgi için bk. Serahsî, *Usûl*, I, 20; Gazâlî, *Mustasfâ*, II, 2; İbnu'l-Humâm, *Tahrîr*, I, 351.

[200] Esved, *Künûz*, vr. 106a.

[201] *a.g.e.*, vr. 130.

[202] *a.g.e.*, vr. 251 vd.

[203] *a.g.e.*, vr. 284 vd.

[204] *a.g.e.*, vr. 296 vd.

[205] Kütüphane fişlerinde *Aydoğuş* şeklinde kayıtlıdır. bk. Sülm. Ktp., M. Hafid Ef. İlâvesi, 9; Kasidecizâde, 691/5.

[206] *Şakâik*, s. 211; Mecdî, s. 228.

âlimlerden başlayan Muslihuddin, yüksek öğrenimini Kahire'de tamamlamış ve bilâhare memleketine dönmüştür[207]. Seçkin bir âlim, iyi bir inceleyici ve eleştirici[208] diye nitelenen Muslihuddin Mustafa 809/1406'de vefat etmiştir[209].

Eserleri

Hadis, fıkıh ve nahve dair eserleri bulunan Karamânî'nin bütün eserleri şerh ve hâşiyedir[210]. Fıkha ait iki eseri olup biri, *Hidâye* şerhi, diğeri de Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin *Mukaddime* adlı eserinin şerhidir. Kütüphanelerde sadece *Mukaddime* şerhini bulabildiğimizden burada ondan söz edeceğiz.

et-Tavdîh Şerh li Mukaddime Ebi'l-Leys

Şerh; 28 varak, 21 satır, nesih hattıyla 1136/1723-4'da istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Kasidecizâde bölümü 631/5 numarada kayıtlı bulunmaktadır[211]. Arapça kaleme alınan çalışma furû-i fıkha dairdir.

Hanefî fakihlerinden Ebu'l-Leys es-Semerkandî (373/983)'nin[212] *el-Mukaddimetü fi's-salât* adlı eserinin şerhidir[213]. Taşköprîzâde eserle ilgili şöyle demektedir: *"Bu birçok faydaları kapsayan makbul bir kitaptır. Karamânî, ona et-Tavdîh ismini vermiştir."*[214]

Müellifin, *"bil ki, namaz farzdır"* şeklinde başlayan ve *"kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir"* tarzında devam eden ifadelerini aynen

---

[207] *Şakâik*, s. 212; Mecdî, s. 228; *OM*, II, 17.

[208] *OM*, II, 17; NMPş, s. 149.

[209] *OM*, II, 17.

[210] bk. *Şakâik*, s. 212; Mecdî, s. 228; NMPş, s. 149; *Keşf*, II, 1795; *GAL*, I, 376, *Suppl.*, s. I, 637; *GAL*, II, 214, *Suppl.*, II, 300.

[211] Diğer bir nüshası için bk. Sülm. Ktp., M. Hafid Ef. İlâvesi, 9; DİB. Ktp., Yazma Dairesi, No: 319.

[212] Hayatı için bk. Leknevî, s. 220; Kehhale, XIII, 91; Bilmen, *a.g.e.*, I, 357.

[213] bk. *Şakâik*, s. 212; Mecdî, s. 228; *Keşf*, II, 1795; *OM*, I, 391; Ayrıca diğer şerhleri için bk. Sülm. Ktp., Yazma Bağışlar, 54/2; Lâleli, 3693/5.

[214] *Şakâik*, s. 212. Bu furû eseri, DİB. *El Yazması Eserler Kataloğu*'nda Abdullah Ceyhun tarafından, Sadruşşerîa'nın *et-Tenkîh* adlı kendi eserine yaptığı *et-Tavdîh* adlı şerhiyle karıştırılmıştır. Bu nedenle, *Keşf* (I. 496)'in *Tenkîhu'l-usûl* ile ilgili bölümü gösterilmiştir.

kaydeden[215] Karamânî, şarih sadakatından kaynaklanan bir anlayışla aldığı bütün bu ifadeleri kelime kelime şerhe çalışmış, mezheplerin ilgili görüşlerini vererek mukayeseli hukuk çalışması örneğini sergilemiş ve gerektiğinde bunlardan birini tercih edip sebebini de zikretmiştir.

Karamânî'nin, konuları ele alış tarzını görmek için *salât-ı vustâ* ile ilgili değerlendirmesini aktarmak uygun olacaktır. O şöyle der:

> "Bu, Ebû Hanîfe'ye göre ikindi namazıdır. Çünkü sabah ve öğle gündüz tarafı, akşam ve yatsı gece tarafı namazlarıdır. Şâfiî ve Züfer'e göre öğle namazıdır. Çünkü ikindi ve akşam gündüz tarafı, yatsı ve sabah gece tarafıdır. Mâlik'e göre de sabah namazıdır. Bu konuda aslolan, bütün namazların salât-ı vustâ olmasıdır. Çünkü biri kılındığı zaman geriye iki tarafta da ikişer taneden dört namaz kalmışdır"[216].

Şarih, "*namazı terkeden dini yıkmış olur*"[217] hadisini "*bize göre bu üç gün üç gece, Şâfiî'ye göre bir gün bir gece, Mâlik'e göre yedi gün yedi gece ve Beşîr'e göre de kırk sabah namazını kasden terk edip tevbe etmemekle olur*"[218] şeklinde açıklamıştır.

Abdestli bulunanların sırf Allah'a yaklaşmak için temiz bedende kullanarak yeniden aldıkları abdest suyunun *mâ-i musta'mel* olmayacağını[219] belirten Muslihuddin, "*..izâ kumtum ile's-salâti fağsilû..* (el-Mâide, 5/6)" âyetinin "*..izâ kumtum ile's-salâti* **in küntüm muhdisîne** *fağsilû..*"[220] şeklinde anlaşılması gerektiğini vurgulayarak başkaları gibi *irade* ve *niyet*'ten [221] bahsetmeden hadese dikkatleri çekmiştir.

Muslihuddin eserinde sürekli âyet ve hadislere müracaat ederek daha ziyade aslî kaynaklardan yararlanmıştır.

İslâm'ın ibadetlerle ilgili esaslarından birini veya tamamını konu edinen çalışmalar *ilmihâl* olarak mütalâa edildiğine göre, Karamânî'nin bu çalışması, hem Osmanlı'da ilk ilmihâl eseri, hem de *ilmihâl geleneği*'nin

---

[215] bk. Karamânî, *Tavdîh*, vr. 39a-b; Mukayese için bk. Semerkandî, *Mukaddime*, Sülm. Ktp., Fatih, 5338/1, vr. 1.

[216] Karamânî, *a.g.e.*, vr. 39b.

[217] Hadis için bk. Buhârî, *İman*, 30.

[218] Karamânî, *a.g.e.*, vr. 40a.

[219] bk. *a.g.e.*, vr. 43b.

[220] bk. *a.g.e.*, vr. 44b.

[221] bk. İbn Melek, *Şerhu'l-Vikâye*, vr. 2a; A. Esved, *Künûz*, I, vr. 1b.

ilk adımı sayılır. Daha sonra bu gelenek, pek çok Osmanlı âlimi tarafından Arapça ve Türkçe kaleme alınan ilmihâllerle devam etmiştir[222].

6. KUTBUDDİN MUHAMMED İZNİKÎ[223] (821/1418)

Hayatı

Kutbuddin Muhammed, Yıldırım Bayezid ve I.Mehmed devri âlimlerinden olup İznik doğumludur[224].Tahsilini memleketinde tamamlayan İznikî, Hasan Paşa b. Alâeddin Esved[225] ve Molla Fenârî gibi devrin âlimlerinden ders almış ve Eşrefoğlu Rûmî'nin sohbetlerinde bulunmuştur[226].Aklî ilimlerde, özellikle de şer'î ilimlerde söz sahibi olan Kutbuddin, İznik'te Orhan Gazi Medresesi'nde hocalık yapmıştır[227].

Olgun bir kişiliğe sahip olan İznikî, eserinde "*bu zayıf, bu miskin*"[228] şeklindeki ifadelerle kendinden tevazu ile bahsetmiştir.

Devrin dirayetli âlimî Kutbuddin, Anadolu'ya gelen Timur ile görüştüğünde "*haram olan kanı döküp Allah'ın kullarını öldürmekten vazgeçmen gerekir*" deyip onu sert bir dille azarlamış, buna karşılık huzurunda övünmeye devam eden Timur'a "*sen akıllı değil, cahil birisin, çünkü şeytanın niteliklerinden olan gurur sende bulunmakta*" diyerek çekinmeden onu uyarmıştır[229].

---

[222] Meselâ, Kutbuddin İznikî ve oğlu Türkçe ilmihâller kaleme almışlardır.

[223] İznikî kendisinin istinsah ettiği *Tefsir-i Kâdî*'nın sonunda ismini böyle kaydetmiştir. bk. Mecdî, s. 59.

[224] *Şakâik*, s. 34; Mecdî, s. 58; NMPş., s. 124; *Keşf*, I, 547; Kefevî, *Ketâib*, vr. 129.Bağdâdî, I, 184; Kehhâle, XII, 81.

[225] İznikî istinsah ettiği bir şerhin sonunda Hasan Paşa'yı *üstad-ı kâmil* diye övmüş ve 795/1393'de ondan tahsilini tamamladığını ifade etmiştir. bk. Mecdî, s. 59.

[226] Bursalı Tahir Efendi, İznikî'nin tasavvufî yönünden dolayı, ona *ulemâ* bölümünde değil, *meşâyih* bölümünde yer vermektedir. bk. *OM*, I, 144.

[227] *Şakâik*, s. 34; Mecdî, s. 58; Bilge, *a.g.e.*, s. 70.

[228] İznikî, *Mukaddime*, vr. 2a.

[229] *Şakâik*, s. 34, Mecdî, s. 59.

Kesin olmamakla birlikte 821/1418'de vefat ettiği[230] kaydedilen İznikî'nin türbesi, İznik'te Yeşil Cami ile Nilüfer hatun imâreti arasında olup hala, İznik sakinlerince bazı menkıbelerle bilinmektedir[231].

Eserleri

Kutbuddin Muhammed devrin âlimlerinden iyi bir tahsil görüp Arapça'yı bilmesine rağmen çeşitli dallara[232] dair eserlerinin bazılarını Türkçe kaleme alarak hem ilme hizmet etmiş, hem de millî dile katkıda bulunup Türkçe'nin konuşma dilinin yanı sıra yazma (ilim) dili haline gelmesine öncülük etmiştir. Zira onun fıkha dair olan *Mukaddime* adlı eseri, Osmanlılar'da Türkçe kaleme alınan ilk eserler arasında mütalâa edilebilir.

İznikî'nin fıkha dair eserleri *Mukaddime*[233], *Zâdu'l-me'âd fi'l-furû'i ve'l-ahlâk*[234] ve *Mürşidü'l-mute'ehhilîn*'dir.[235]

Burada zikrettiğimiz eserler kaynaklarda farklı isimlerle de kaydedilmişlerdir. Ayrıca *Kutbuddinzâde* diye bilinen oğluna ait eserlerle kendi eserleri karıştırılmıştır. Örneğin; Kutbuddin İznikî adına kaydedilen *'Ikdu's-semin ve'l-'akdu'l-yemîn*[236] adlı eser oğluna ait olup ileride temas edilecektir. Burada onun, kütüphanelerde görme imkânını elde ettiğimiz *Mukaddime ve Mürşidü'l-müte'ehhilîn* adlı eserleri üzerinde durulacaktır.

---

230 bk. Mecdî, 58; *OM*, I, 144. Yanlışlıkla oğlunun vefat tarihini (885/1480) babasına nisbet edenler olmuştur. Örnek için bk. Bilge, *a.g.e.*, s. 70.

231 Öksüz, Yusuf Ziya, "Kutbuddin İznikî", *AÜİFD*, *M. Tayyib Okiç Armağanı*, s. 225.

232 İznikî'nin fıkıh, hadis, kelâm ve tasavvufa dair eserleri bulunmaktadır. Eserler için bk. Sülm. Ktp., Fatih, 1125; Hacı Mahmud Ef., 4223/2, 3, 6.

233 *Şakâik*, s. 34; Mecdî, s. 58; *GAL*, II, 225; *Suppl.*, 315; Öksüz, a.g.m, *AÜİFD*, *M. Tayyib Okiç Armağanı*, s. 228-242.

234 *OM*, I, 144. Kütüphane taramalarında tespit edemediğimiz bu eser de, muhtemelen *Mukaddime*'nin aynısı olup başka bir isimle kaydedilmiş halidir. Nitekim *Râhatu'l-kulûb* diye farklı isimle kaydedilen eser, *Mukaddime*'nin aynısıdır.

235 bk. Sülm. Ktp., Lâleli, 930.

236 bk. *OM*, I, 144.

1. Kitâbu'l-Mukaddime

Kaynaklarda ve kütüphane tasnif fişlerinde *Kitâbu's-Salât*[237], *Râhatu'l-kulûb*[238], *Kitâbu Mukaddime-i salât*[239], *Mukaddime*[240] ve *Mukaddime-i Kutbuddin*[241] şeklinde farklı isimlerle kaydedilen eser, İznikî'nin eserleri içinde en çok istinsah edilme şansına sahip olanıdır. Mukaddime; 175 varak, 19 satır, nesih hattıyla istihsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Fatih bölümü 1927 numarada bulunmaktadır.

Furû-i fıkha dair telif niteliğindeki bu eser, Türkçe'dir. Taşköprîzâde, "*İznikî, Mukaddime adlı faydalı bir eser telif etti ve onda namazla ilgili meseleler bulunmaktadır*"[242] derken, Mecdî, onun, enbiya varisi ulemaya faydalı bir eser bıraktığını söylemektedir[243].

Aslında İznikî'nin bu eseri, Hanefî fakihlerinden Ebu'l-Leys es-Semerkandî (373/983)'nin[244] sadece namazı konu edinen *el-Mukaddimetü fi's-salât*[245] adlı Arapça esere bazı ilâvelerin yapılmasıyla meydana gelmektedir. Zaten incelemeye esas aldığımız nüshanın kenarında *Mukaddime Ebu'l-Leys Tercümesi* kaydı bulunmaktadır. Ancak asıl metnin 6 varak ve 25 satırdan ibaret[246] olduğunu dikkate aldığımızda bu tercümede, mütercime ait çok fazla ilâvelerin olduğunu ifade edebiliriz. Bu itibarla bu eser için *yarı telif* veya *telif ağırlıklı tercüme* diyebiliriz.

İznikî'nin hayatı ve bu eseri hakkında makale çalışması yapan Yusuf Ziya Öksüz, çalışmanın konusu, yapısı ve özellikle de üslubu üzerinde

---

237 *Şakâik*, s. 34.

238 *OM*, I, 144; Sülm. Ktp., Ayasofya, 1171.

239 Sülm. Ktp., Hamidiye, 550/1.

240 Sülm. Ktp., H. Hayri-Abdullah Ef., 24. Bu nüsha(nın vr.1a') da eserin adı şöyle geçmektedir: *Hâzâ Kitâbu buniye'l-islâm.*

241 Sülm. Ktp., Çelebi Abdullah Ef., 136. Eserin Vatikan ve Paris nüshalarından da bahsedilmektedir. bk. Öksüz, a.g.m, *AÜİFD*, *M. Tayyib Okiç Armağanı*, s. 244.

242 *Şakâik*, s. 34.

243 Mecdî, s. 58.

244 Semerkandî'nin hayatı için bk. Leknevî, s. 220; Bilmen, *a.g.e.*, I, 357.

245 Serkîs, I, 1045.

246 Nüshaları için bk .Sülm. Ktp., Fatih, 5358/1; Hacı Mahmud Efendi, 1025. Muslihuddîn Mustafa Karamânî (809/1406-7) tarafından yapılan şerh üzerinde *Bu Çalışma*'da daha önce durulmuştu.

durmuştur. Ayrıca metinde yer alan şahıs ve kaynak eserler tek tek ele alınmış ve kısaca haklarında bilgi verilmiştir[247].Biz ise, incelememizde daha çok eserin muhtevasına ve fıkhî yönüne bakmaya çalıştığımızdan Öksüz'ün çalışmasından daha farklı bir yol izlemiş olacağız.

Kutbuddin Muhammed, yaptığı çalışmaya yönelmenin sebebini ve gereğini şöyle ifade etmektedir:

> ".....Ve dahi bu zayıf gördü ki, farz-ı ayn olan ilim için de kitablar düzmüşlerdir. Ama ol kitapların kimisi Arabî, kimisi Fârisî. Her kişi onları okuyarak istifade edemez ve öğrenemez. Hal böyle olunca bu miskin de ister ki, o farz-ı ayn olan ilimde bir Türkçe *Mukaddime* düzeceğim. Mübtedi olan oğlanlara baliğ oluncaya yakın olunca onlara bu *Mukaddime*'yi tâlim edip öğreteler. Taki onların itikadına ve gönlüne evvel emirde şerîat emrini ve müslümanlık kaydını gerek düze. Baliğ olduktan sonra bunun içindeki ilim ile amel ede ve saadet ve devlet bula."[248]

Genel olarak ibadet ve ahlâktan meydana gelen eser; *iman, namaz, oruç, zekât, hac* ve *iyi ve kötü sıfatlar* şeklinde yedi babdan meydana gelmektedir.

Bunları bilmenin *farz-ı ayn* olduğunu ısrarla belirten ve *farz-ı ayn ilmi*'nin tanımını tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve sûfilere göre ayrı ayrı zikreden Kutbuddin, sûfi olması itibarıyla da tasavvufçuların *"kişinin kendi halini ve makamını ve nefsin afetlerini bilmesidir"* şeklindeki tanımlarını benimsemiş ve Ebû Hanîfe'nin de bunu *fıkh-ı kâmil* diye nitelediğini vurgulamıştır[249].

Farz-ı ayn ilmi'ni, müslümanlığın temel direği[250] kabul eden Kutbuddin, *zâhir-bâtın*[251], *makam-ı fetva-makam-ı takva*[252], *halk katında*

---

[247] Öksüz, a.g.m., *AÜİFD, M. Tayyib Okiç Armağanı*, s. 228-241. Bu makelede 64 şahsa ve 34 kaynağa yer verilmiştir. Fakat bazı eserlerin müellifleri yanlış verilmiştir. Örneğin, *Münyetü'l-musallî* adlı eser (a.g.m., s. 239) Ebû Abdullah Muhammed el-Kaşgârî (705/1305)'ye ait olduğu halde (bk. *Keşf*, II, 1603) yanlışlıkla İbrahim Halebî (956/1594)'ye nisbet edilmiştir. Halbuki Halebî, İznikî'den yaklaşık bir buçuk asır sonra yaşamıştır. Ancak Halebî'nin, el-Kaşgârî'nin *Münyetü'l-musallî* adlı eserine şerhi bulunmaktadır. bk. Mecdî, s. 492.

[248] İznikî, *Mukaddime*, vr. 2a.

[249] *a.g.e.*, ay.

[250] *a.g.e.*, vr. 2b.

[251] *a.g.e.*, vr. 3a.

müslümanlar-halk ve hak katında müslümanlar[253] gibi ifadelere sık sık yer vermiş ve fazla uzatmamak için âyet, hadis ve evliya menâkıbına çok az yer verdiğini belirtmiştir[254].

Eserinde *zahir uleması*'na[255] saldırmaktan geri durmayan İznikî, iman konusunu işlerken itikadî mezheplere de değinmiş; bazılarını küfürle itham etmiş ve gerekçelerini de şöyle özetlemiştir:

> "Pes bize vacip oldu, kim ol ehl-i hevânın meşhur sözlerini getiririz. Batıl ve fasid olduklarını bildiririz. Ehl-i sünnet mezhebinin gereklisini tafsil ederiz. Ta kim âlimlerin itikadları onun üzerine olub hatadan saklana. Zira fukahanın ekseri bunun üzerinedir. Cebrî, Kaderî, Mu'tezilî'ler kâfir oldular. Kur'ân ve hadis hükmüne muhalefet idüp nefislerinin arzularına uydular. Ama ehl-i usûlün ekserisi derler ki, onlar mukalliddir, münkir değil. Bu meselenin tafsîli ilm-i kelâmdadır"[256].

"*İşlemek farz olan şeyi bilmek de farzdır, meşrûtu bilmek ve işlemek farz ise şartlarını da bilmek ve işlemek farzdır*"[257] şeklinde kaideleri vererek konuları işleyen Kutbuddin, Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebi olan Hanefî'ye bağlı kalmış, fakat mezhepte ileri gelen üç imamın görüşlerini zikrettikten sonra "*ihtiyâten,*[258] *sahîh olan budur*"[259] tarzında ifadelerle tercihlerde bulunmuştur.

Tartışmalı meselelerden sayılan *mâ-i musta'mel* ve *namaza niyet* konusunda İznikî'nin görüşü şöyledir:

> "Mâ-i musta'mel murdardır, mutahhir değildir. Ebû Yûsuf'un bu görüşüne karşılık Muhammed onun mutahhir olduğunu ifade eder. Ancak ihtiyâten bu suyu kullanmamak gerekir"[260]. "Niyet, namazı gönül ile bilmektir. *Kunye*'de 'gönül ile bilmek yetmez, kılmayı da kasdetmek gerekir' denmektedir ki sahih olan da budur"[261].

---

252 *a.g.e.*, vr. 3b.
253 *a.g.e.*, vr. 3a.
254 *a.g.e.*, vr. 3b, 6a.
255 *a.g.e.*, vr. 3b.
256 *a.g.e.*, vr. 15b.
257 *a.g.e.*, vr. 5b.
258 *a.g.e.*, vr. 34a.
259 *a.g.e.*, vr. 39b.
260 *a.g.e.*, vr. 34a.
261 *a.g.e.*, vr. 39b.

Kutbuddin Muhammed bu çalışmasını; *Hulâsâ* (25a), *Mecma'u'n-nevâzil* (25a), *Muhît* (25a), *Zahîre* (25a), *Muhtasar-ı Muhît* (32a), *Nevâdır* (32a, 88a), *Mebsût* (33a), *en-Nihâye şerhu'l-Hidâye* (40b), *Mukaddime* (56b), *Şerhu't-Tahâvî* (58b), *Şerhu Mecma'* (59a), *Şerhu Kudûrî* (107b) vs. kaynaklara ve Gazzâlî (9a), Kâdî Ebû Bekr (9a), Ebû Bekr Satalânî (16a), Sadruşşehid (34a, 41b), Ebû Ca'fer (49a); Ebu'l-Fadl Kirmânî (32b), Cüneyd-i Bağdâdî (113b) ve Ebû İsmâil Ensarî (114a) vs. fakih ve sûfilere müracaat ederek meydana getirmiştir.

Böylece o, genel olarak Hanefî mezhebinin âlimleri ve temel eserlerine müracaat etmiştir. Diğer mezheplere gelince, Ahmed b. Hanbel'e bir yerde, Şâfiî'ye, özellikde Gazzâlî'ye bir kaç yerde yer vermiş, Mâlik'ten hiç söz etmemiştir. İznikî bu eseriyle *Türkçe ilmihâl geleneği*'ni başlatmış ve Türkçe'nin ilim dili olmasına katkıda bulunmuştur.

2. Mürşidü'l-müte'ehhilîn[262]

Kaynaklarda zikredilmeyen bu eser, yaptığımız kütüphane taramalarında ortaya çıkmıştır. Günümüzde de baskısı yapılan eser daha çok ailevi konuları, karı-koca hukukunu konu edinmekte olup bir vaaz kitabı görünümündedir. Bununla beraber eser, nikah konusunu ele aldığından furû-i fıkha dair telif çalışması olarak değerlendirilerek incelenmiştir.

Eser; 35 varak, 19 satır, Yahya b. Ahmed tarafından 1092/1681'de nesih hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Lâleli bölümü 930 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Arapça olarak kaleme aldığı eseri yazma sebebini müellif şöyle ifade etmektedir:

> "Kadınların ahvâlini, nikâhın adâbını ve ilgili konuları, zinanın ne olduğunu ve çeşitlerini anlatan bir risâle yazmayı istiyordum. Bu esnada kalbim bana şöyle seslendi: Böyle bir risâle yazarsan, zamane insanları senin hakkında iftiralar uydurmaya, hakaretler yağdırmaya başlarlar. Çünkü onlara göre lâşe yemek, nasihat dinlemekten daha makbuldur. Ben de kalbime; Ey kalbim, kimseden korkma. İnsanlar ne derse dersin, sen hayırlı yoldasın,

---

[262] Kitabın Osmanlıca baskısı da bulunmaktadır. Bunlardan biri Bedir Yayınevi tarafından *Pembe kitaplar* serisinin ikinci kitabı olarak İstanbul 1991'de yeni harflerle basılmıştır.

kitabı yazmakta acele et dedim ve sonra Allah'ın inayetiyle risâleyi yazmaya başladım"[263].

İznikî risâlesinin önsözünde o günkü kadınların genel olarak hareket ve davranışlarıyla ilgili şu bilgilere yer vermektedir.

> "Zamane kadınları güzel elbiseleriyle süslenip sokaklara dökülürler. Kırlar ve yollarda tozarlar. Gizli yaptıklarını (veya yapmaları gerekeni) açıkta da yaparlar. Yabancı erkeklerin yanında zinetlerini gizlemezler. Erkekleri kendilerine meylettirmek için düğünlerde oynarlar. Böylece Allah'ın gazabına uğrarlar. Bunların kocalarına bir din adamı nasihat etmek istese, dinlemezler ve şöyle acâip karşılık verirler: 'Bu sizin sözleriniz eskilerin tekerlemeleridir...' Bu erkekler, karılarının İslâmî ve ahlâkî olmayan yerlerde bulunmalarından dolayı iftihar ederler. Bunlar artık şeytanın kardeşi ve dostudurlar. Kendilerinde kıskançlık ve gayret gibi erkeklere has güzel nitelikler kalmamıştır. Sakallarını karılarının ellerine vermiş, dinlerini onların arzu ve heveslerine bırakmış bu kimseler fasıklar grubundan olmuşlardır. Ne yazık ki, ortalık böyleleriyle dolmuştur. Dinin emirleri nerede kaldı? Allah'ın emirleri hiçe sayıldı. Allah hidayet versin..."[264]

Endişe ve korkularını böylece dile getiren Kutbuddin İznikî, risâlesini *nikâha teşvik ve terhib* (2a), *nikâhın faydaları* (4b), *nikâhın zararları* (8a), *hayırlı ve hayırlı olmayan evlilikler* (11b), *akdin âdâbı* (9a), *kadının hakları* (13a), *kocanın hakları* (16b), *düğün âdâbı* (24a) ve *çocuk terbiyesi* (30a) gibi konulara yer vererek tamamlamıştır. Bu şekliyle risâle, dokuz fasıldan meydana gelmektedir.

Tesettüre ve gözlerini korumaya riayet etmek şartıyla kadın ve erkeklerin hamamlardan yararlanabileceklerini[265] söyleyen İznikî, nikâh akdinde *dünür, hatip, veli* ve *şahit*'lerden oluşan dört salih kişinin[266] bulunmasına dikkat çekmiş ve düğünlerde de yalnız zilsiz defin kullanılabileceğini kaydetmiştir[267].

Genel olarak kaynak eserlere değil de, konularla ilgili âyet ve hadislere müracaat edilerek kaleme alınan bu çalışma, 14 ve 15. asırdaki

---

263 İznikî, *Mürşid*, vr. 1a.
264 *a.g.e.*, vr. 1b-2a.
265 *a.g.e.*, vr. 20a.
266 bk. *a.g.e.*, vr. 9a.
267 bk. *a.g.e.*, vr. 24a.

kadınların davranışlarına ilişkin bilgileri, erkeklerin bunlara karşı tutumlarını ve yazarın olaya yaklaşımını içermesi yönüyle belge niteliği taşımakta ve tarihi vesika olarak da önem arzetmektedir.

Gerek ilmihâl ve gerekse bu risâlesiyle Kutbuddin İznikî'nin, sadece medresede hocalık ve eser yazmakla iktifa etmediği, bunun yanı sıra yaşadığı zamanda içinde bulunduğu ortama yön vermeye de çalıştığı ifade edilebilir.

7. BEDREDDİN SİMÂVÎ (823/1420)

Hayatı

Asıl ismi Şeyh Bedreddin Mahmud b. İsrâîl b. Abdilazîz[268] olup babasının mesleği dolayısıyla İbn Kâdî-i Simavne (Simavna Kadısı Oğlu)[269] diye tanınmıştır[270]. Edirne yakınlarında, bugün Yunanistan topraklarında bulunan Simavna kasabasında 760/1359 yılında Murad Hüdavendigar devrinde doğdu[271].

İlk tahsiline memleketinde babasından başlayan Bedreddin, Şâhidî, Mevlana Yusuf, Bursa kadısı Şeyh Mahmud (Koca Efendi) ile oğlu Mûsâ Çelebi, Mevlâna Feyzullah, İbnu'l-Askalânî, Mübarek Şâh el-Mantıkî ve Ekmelüddîn Babertî gibi âlimlerden, sarf-nahiv, mantık, astronomi, felsefe ve fıkıh ilimlerini sırasıyla Edirne, Bursa, Konya ve Mısır'da tamamladı. Özellikle fıkıh ilmini Mevlânâ Yûsuf'tan ve Molla Fenârî gibi birçok Osmanlı âlimine hocalık yapan Bâbertî'den okudu.

---

[268] *Letâîfu'l-işârât* adlı eserinde ismi şöyle kaydedilmektedir: "*eş-Şeyh, el-İmâm, el-Allâme, Hüccetü'l-islâm, Efdalü'l-müteahhirîn, Zeynü'l-milleti ve'd-dîn, Vârisu ulûmi'l-enbiya ve'l-murselîn, Şemsu'l-islâm ve'l-müslimîn, Ebu'l-Fedâili Mahmud b. Kâdî Simavne, el-Mulakkab eş-Şeyh.*" bk. Bedreddin, *Letâîf*, vr.1a.

[269] Bedreddin'in babasının mesleği ile ilgili farklı bilgiler için bk. Gökyay, Orhan Şaik, "Şeyh Bedreddin'in Babası Kadı mı?", *Tarih ve Toplum*, sy. 2, 1984, s. 16.

[270] *Şakâik*, s. 50; Mecdî, s. 71; Sadeddin, II, 421; Leknevî, s. 127; *OM*, I, 39; Bilmen, *Kamus*, I, 406; a.mlf., *Tefsir*, II, 589; Yaltkaya, *Şeyh Bedreddin*, s. 52; a.mlf., "Bedreddin Simâvî", *İA*, II, 444 vd; Uzunçarşılı, *OT*, I, 360-367; *GAL*, II, 291, 573; *Suppl.*, II, 314; Kissling, H. J., "Bedr al-Din b. Kadı Simawna", *EI*, I, 869; Zirikli, VIII, 40; Karaman, *Hukuk Tarihi*, s. 160; Kaygusuz, N., *Şeyh Bedreddin*, s. 33.

[271] *Şakâik*, s. 50; Mecdî, s. 71; Gölpınarlı, A., *Simavna Kadısı Oğlu*, s. 40.

Mısır'da Sultan Berkuk'un, sarayında düzenlediği ilmi sohbetlere katılan Simâvî, burada devrin ileri gelen âlimleriyle yaptığı tartışmalarda gösterdiği başarılarından dolayı Sultan tarafından oğlu Ferec'i okutmak üzere saraya alındı ve cariyelerinden Câzibe ile evlendiriidi[272].

Önceleri tasavvufun aleyhinde olan Şeyh Bedreddin, bu evlilikle kazandığı baldızı Meryem ile yaptığı tasavvufî sohbetlerden etkilenerek[273] Mısır'da hocası Ahlatlı Şeyh Hüseyin'e intisab etti. Bir süre sonra hocasının tavsiyesiyle muhtemelen 1402 veya 1403'te Mısır'dan Tebriz'e gitti. Burada da Timur'un huzurunda yapılan tartışmalı ilmî sohbetlerde bizzat tartışmacı ya da hakem olarak katıldı. Başarısıyla Timur'un dikkatini çekti. Ondan memnun kalan Timur, ona kızını vermek istemişse de Bedreddin bu teklifin üzerinde durmayarak tekrar Mısır'a döndü[274].

Mısır'da şeyhinin vefatına kadar kalan İbn Kâdî-i Simavne, onun vefatından sonra tâlimatı üzere şeyhlik makamına geçti. Altı ay sonra Edirne'ye dönmeye karar veren Simâvî, Şam, Halep yoluyla Konya'ya geldi. Konya'da büyük ilgi gördü. Orada kalması için teklifler aldı. O bunların hiçbirini dikkate almadı. Buradan Tire'ye geçti. İsyan hareketlerinin başı Börklüce Mustafa ile tanıştı. Daha sonra İzmir, Kütahya, Bursa ve Gelibolu'dan sonra Edirne'ye geldi ve anne-babasına kavuştu[275].

Fetret devri diye bilinen şehzadeler mücadelesinde Edirne'yi ele geçiren Mûsâ Çelebi onu kazasker olarak atadı (1411)[276]. Böylece Simâvî'nin siyasî hayatı başlamış oldu. Daha sonra Çelebi Mehmed'in Mûsâ Çelebi'yi yenmesi üzerine Şeyh Bedreddin ailesiyle birlikte İznik'e sürülerek göz hapsine alındı. Ancak o bunu kabullenemedi ve göz hapsinde iken kaçmayı başararak Kastamonu'ya gidip İsfendiyar Bey'e sığındı. Buradan Zağra'ya, oradan da Silistre, Dobruca ve Deliorman'a giderek burada yerleşti. Burayı âdeta karargah merkezi yaptı. Her tarafa adamlar göndererek propagandasına devam etti.

Şeyh Bedreddin ve çevresinde toplanan insanların ileride sağlayacakları başarılarından endişe eden I.Mehmed, Şeyh'in üzerine

---

272 a.e., a.y.; a.e., a.y.; Dindar, B., "Bedreddin Simâvî", *DİA*, V, 332.

273 bk. Dindar, a.g.m., *DİA*, V, 332.

274 *Şakâik*, s. 50; Mecdî, s. 72; Sadeddin, II, 421.

275 *a.g.e.*, s. 50; *a.g.e.*, s. 72; *OM*, I, 39; Kaygusuz, *a.g.e.*, s. 66.

276 *a.g.e.*, s. 51; *a.g.e.*, s. 73.

büyük bir kuvvet gönderdi ve taraftarlarını dağıtarak Bedreddin'i ele geçirmeye muvaffak oldu. Simâvî Serez'de bulunan Padişah'ın huzuruna götürüldü. Çelebi Mehmed, onun hakkında hüküm vermek üzere devrin ilim adamlarından Burhaneddin Haydar el-Herevî ve Fahreddin el-Acemî'den oluşan bir fetva komisyonu oluşturdu. Bu heyet Bedreddin'in düşüncelerini ve faaliyetlerini dikkate alarak malına dokunmamak şartıyla idamına hüküm verdi[277]. Bu fetva üzerine Şeyh Bedreddin 823/1420'de Serez'de idam edildi ve aynı yere defnedildi[278].

Birçok kaynakta Şeyh Bedreddin'in ilmî yönü üzerinde fazla durulmayıp, daha çok siyasî faaliyetlerdeki rolü ve tasavvufî görüşleri üzerinde durulmuştur. Halbuki o, gerek tefsir ve gerekse fıkıhta otorite sayılabilecek bir mevkiye sahiptir. Onun fıkha dair eserleri bunun kanıtıdır. Mecdî, İbn Arapşah'tan, o da bizzat Bedreddin'den şu beyanını nakleder: "*Benim el-Hidâye sahibine 99 yerde, henüz cevabı verilememiş sorum bulunmaktadır*"[279].

Bu büyük ilim otoritesi hep *Vâridât*'ıyla yargılanmış, bazıları tarafından hak etmediği yere konmuş ve hakkında taraflı yorumlar yapılarak yanlış tanıtılmıştır[280]. Hatta onun sünnî İslâm düşüncelerini reddettiğini, gayri İslâmî fikirleri benimsediği ileri sürülmüş, diğer eseri karıştırma yoluna gidilmemiştir[281].

---

277 Rivayete göre Bedreddin, kendisi de bu fetvayı onaylamıştır. bk. Uzunçarşılı, *OT*, I, 365. İdamın hukuki yönü ve tahlili için bk. Mumcu, A., *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, s. 125-126.

278 Vefat tarihi *Şakâik*'te (s. 51) 818/1415, Mecdî'de (s. 73) 820/1417 olarak verilmektedir. Uzunçarşılı (*OT*, I, 365) konu ile ilgili değerlendirmeleri yaptıktan sonra en doğrusunun 823/1420 olduğunu ifade etmektedir. Ayrı geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Dindar, B., a.g.m., *DİA*, V, 323.

279 bk. Mecdî (tezyîl), s. 73.

280 Necdet Kurdakul'un *Bütün Yönleriyle Bedreddîn* isimli çalışması buna örnek teşkil eder.

281 Bu düşüncelerin sahibi Bahaeddin Yediyıldız, onun fıkıh ve tefsire dair eserleri hakkında yeterli araştırmaların yokluğundan söz ederek yakınmaktadır. bk. Yediyıldız, B., "Tarih Kaynağı Olarak İbn Kemal", *Şeyhulislâm İbn Kemal Sempozyumu*, s. 69.

Eserleri

Tefsir,[282] tasavvuf[283] ve diğer ilmlere dair eserleri[284] olan Bedreddin Simâvî'nin fıkıhla ilgili dört eseri bulunmaktadır. Bunlardan üçü furû, biri de fetva çalışmasıdır. Diğer taraftan eserlerden üçü metin, biri şerhtir. Şerh, bizzat kendisi tarafından yine kendi eserine yapılmıştır. Burada furû çalışmalarından başlanarak eserler üzerinde ayrı ayrı durulacaktır.

a. Furûa dair olanlar

1. Letâifu'l-işârât

Letâifü'l-işârât, İbn Kâdî Simavne'nin furû-i fıkha[285] dair kaleme aldığı ilk telif eseridir. Eser; 235 varak, 21 satır, nesih hattıyla 825/1422'de istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Yeni Cami bölümü 540 numarada kayıtlı bulunmaktadır. *Kitap, fasıl* ve *tekmile*'lerden oluşan çalışma Arapça'dır[286].

Mukaddimede eserini, rivayet konusunda bir hatırlatma olsun diye telif ettiğini, usûl ve furûu topladığını, icâz ve itnâbtan uzak kaldığını, hilâfiyâta dair kaideleri dercettiğini ve *Mecma'*, *Muhtâr*, *Kenz* ve *Vikâye*'deki mesâili ortaya koyduğunu belirten Bedreddin, devamla eserde izlediği metodu şu ifadeleriyle ortaya koymaktadır:

> "Fasıllarını *Mecma'u'l-bahreyn* tertibine göre düzenledim. Meselelerin tamamını verdim. Ayrıca her fasılda *Kudûrî* (*Muhtasar*), *Manzûme* ve *Mecma'*da zikredilmeyen hususlara *tekmile, müteferrika* ve *şettâ* gibi başlıklar altında değindim. Arzu

---

[282] Tefsiri ile ilgili bilgi için bk. Demir, Z., *Osmanlı Müfessirleri*, s. 166 vd.

[283] Şeyh Bedreddin'in tasavvufî görüş ve faaliyetleri için bk. Yaltkaya, "Bedreddin Simâvî", *İA*, II, 445 vd; Dindar, a.g.m., *DİA*, V, 333 vd.

[284] Eserleri hakkında bilgi için bk. *Şakâik*, s. 50; Mecdî, s. 72; *Keşf*, I, 566; Leknevî, s. 127; *OM*, I, 39; *GAL*, II, 291, 573; *Suppl*, II, 314; Ziriklî, VIII, 40.

[285] Yazar mukaddimede bu eserin hilâfiyata dair kaideleri ihtiva ettiğini ifade ettiğine göre söz konusu çalışma *hilâf eseri* olarak da görülebilir. bk. Bedreddin, *Letâif*, vr. 1b.

[286] Kitaplar, fasıllar ve rumuzlar kırmızı olarak yazılmıştır. Metin dışında, satırda geçen harf, kelime ve konu ile ilgili açıklamalar vardır. Ayrıca metinde de satır aralarında hâşiye türü ilâveler bulunmaktadır. Tekmile'lerde genel olarak kaydedilenlerin bir değerlendirilmesi yapılmakta nadiren şahsi görüş ızhar edilmektedir. Tekmile'lere ibâdet bölümlerinden sonra daha çok yer verilmektedir.

edenlere kolaylık olsun diye bazı meseleleri tekrar ettim. Ayrıca *esah, akva* ve *aleyhi'l-fetâvâ* olanlara işaret ettim."

Yazar, başta Hanefî mezhebinin ilk dört imamı olmak üzere Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi her bir imam için "isim cümlesi[287], fiili muzari[288], fiili mazi[289], selâs[290], cümletân[291], sahibeyn[292], fiili mazi nefsi mütekellim maal gayr[293] ve fiili muzari nefsi mütekellim maal gayr"[294] gibi kalıpları kullandığını belirtmektedir. Yine de bu konuda doğabilecek karışıklığın önlenmesi ve kolaylığın sağlanması amacıyla cümlenin ya da kelimenin üstünde, görüş kime aitse onun rumuzu kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Eserde, Ebû Hanîfe "**H**", Ebû Yûsuf "**S**", Muhammed "**M**", Züfer "**Z**", Şâfiî "**A**", Mâlik "**K**" ve Ahmed b. Hanbel "**E**" rumuzlarıyla verilmekte, başka âlimlere yer verildiğinde ise onların ya kendi isimleri ya da eser isimleri bizzat zikredilmektedir.

Yazar tartışmalı konularda, Hanefî imamlarından ilk üçü ittifak etmişse delillerine geçmeden önce "*ücîbü*"[295] diye bir kayıt koymaktadır.

Kitâbu't-tahâre başlığı altında abdestin farzlarını kaydeden[296] Bedreddin; *yüzün yıkanması*'ndan başlayarak yüzün tanımını yapmakta, izar arkasını Ebû Yûsuf hariç diğerlerinin yüz kapsamından çıkarmadıklarını belirtmekte ve delillerine kısaca işaret etmektedir. Devamla "iki eli dirseklerle, iki ayağı topuklarla beraber yıkamak abdestin farzlarındandır" diyen yazar, burada dirseklerin (merafik) dahil olup olmadığı tartışmasına fazla girmeden "yıkamada ovalamayı (delki) şart koşmadılar, başın tamamının meshini de farz kılmadılar, çünkü '*ba*' teb'îd

---

[287] Ebû Hanîfe için kullanılmıştır.

[288] Ebû Yûsuf için kullanılmıştır.

[289] Muhammed için kullanılmıştır.

[290] Hanefî mezhebinin ilk üç imamı için kullanılmıştır.

[291] Hanefî mezhebinin (Muhammed hariç) ilk üç imamı için kullanılmıştır.

[292] Ebû Yûsuf ve Muhammed için kullanılmıştır.

[293] Züfer için kullanılmıştır.

[294] Şâfiî için kullanılmıştır.

[295] bk. Bedreddin, *a.g.e.*, vr. 3a, 50b, 66a.

[296] Yazar abdestin farzlarını kaydederken genel olarak "*ve fürida fi'l- vüdûi*" şeklinde fiilleri meçhul sıygasıyla kullanmaktadır. bk. Bedreddin, *a.g.e.*, vr. 2a.

içindir" dedikten sonra Hanefîlerin rub'u'r-re'si ve Şâfiîlerin teb'îdi dikkate aldıklarını vurgulamaktadır. Ancak burada *mirfak, delk, istîâb, rub'u'r-re's, teb'îd* ve *üç parmak* gibi, mezhep içinde ve mezhepler arasında tartışmaların söz konusu olduğu noktalara fazla girmemektedir. Ayrıca mensubu olduğu Hanefî mezhebine bağlı olmanın yanı sıra genellikle ibadetlerde tercihini Ebû Hanîfe'den yana yapmaktadır. Söz gelimi, "izar-kulak arasını abdest organı olmaktan çıkarmadılar" diyerek Ebû Yûsuf'tan, "kollar dirseklerle beraber yıkanacaktır" diyerek Züfer'den ayrılmakta ve Ebû Hanîfe ile aynı görüşü paylaşmaktadır[297].

Müellif, teferruata fazla girmediği ve geniş tartışmalara yer vermediği bu konuları *Câmi'u'l-fusûleyn* adlı eserinden sonra kaleme aldığı *et-Teshîl fî şerhi Letâifi'l-işârât* isimli çalışmasında geniş bir şekilde ele almakta[298], mukayeseli hukuk örneğini sergileyen oldukça güzel değerlendirmeler yapmaktadır.

Kitâbu't-talak'ta, talakın tanımı, hasen ve bid'î talakların nasıl ve hangi durumlarda olacağı üzerinde duran yazar, daha sonra *"sünnet üzere üç talakla boşsun"* ve *"biri hanımını bin defa boşasa üç bâin talak vaki olur"* gibi örnekler üzerinde durmakta, sünnî ve bid'îlik durumlarına göre az da olsa farklı görüşlere girmekle beraber, tartışma yapmayıp sadece bilgileri aktarmakla yetinmektedir[299].

Kitâb'larda belli ölçüde ilgili mezhep görüşlerini kaydeden Şeyh Bedreddin, *"müteferrika"* (48a) ve *"tekmile"* (68a, 92b, 138b) gibi başlıklarda ilâve bilgiler vermekte ve tercihlerini yapmaktadır. Genel olarak yararlandığı kaynakları kaydetmeyen İbn Kâdî-i Simavne, mukaddimede ifade ettiği gibi bu çalışmasında mukayeseli hukuka (hilâfiyât) da yer vermiştir.

2. Câmi'u'l-fusûleyn

Câmi'u'l-fusûleyn; Şeyh Bedreddin'in, Yıldırım'ın Timur'la yaptığı Ankara savaşında yenik düşüp Osmanlı dağıldıktan ve kardeşler arasında saltanat mücadelesi başladıktan sonra Edirne'de saltanatını ilan eden Musa Çelebi'nin kazaskeri iken kaleme aldığı ve 813-814/1410-1411 arasında on ayda tamamladığı eseridir.

---

[297] Bedreddin, *a.g.e.*, 2a.

[298] Bedreddin, *Teshîl*, vr. 1a-b, 65a-b.

[299] Bedreddin, *Letâîf*, vr. 135b-138b.

Bu eser, hakim ve mûftülerin ellerinde dolaşan bir kitaptır. *el-Fusûlu'l-İmâdiyye* ile *el-Fusûlu'l-Usrüşeniyye* adlı eserlerin cemedilmesiyle telif edilmiştir. Mükerrer konu (mesele)lar ve el-İmâdî'nin *Ferâiz* bölümü esere alınmamıştır. Ayrıca bu iki esere, *Hülâsâ, Kâfî* ve kendi eseri *Letâifu'l-işârât*'tan da bazı ilâveler yapılmıştır. Kırk fasıldan meydana gelen eserin ilk 16 faslı kaza ve muhâkemeye, geriye kalanı muâmelâta dairdir[300].

İbn Kâdî-i Simavne'nin konuları nasıl ortaya koyduğunu, nelere dikkat çektiğini ve nasıl değerlendirmeler yaparak sonuçlara ulaştığını, kısaca metodunu görmek bakımından *bey' bi'l-vefâ* ile *hiyâru'ş-şart* bahisleri üzerinde durulacaktır. Bey' konusuna 31. fasılda[301] yer verip 8 sayfa ayıran yazar, bey' bi'l-vefâ'yı 18. fasılda[302] 13 sayfa olarak ele almaktadır.

Bey'u'l-vefa hakkında, "*zamanımız âlimleri tarafından 'ribâ hîlesi' olarak örfleştirilen bir bey'dir ki, ona 'bey'u'l-vefâ' ismini vermişlerdir*" diyen Şeyh Bedreddin, bunun hakikatte rehin olduğunu, malikin izni olmadan mülk edinmek ve yararlanmanın mümkün olmadığını kaydettikten sonra "*bize göre onunla rehin arasında hükümler bakımından her hangi bir fark söz konusu değildir*" şeklinde görüşünü serdetmekte ve devamla başka âlimlerin görüşlerine şu şekilde yer vermektedir:

"Âlimlerden biri, Ebu'l-Hasen el-Mâturîdî'ye büyük bir mahzur bulunmakla birlikte insanlar arasında bu bey'in yaygınlaştığını belirterek, 'senin, onun rehin olduğuna dair fetvan var. Bana göre, bu konuda doğru olan, eimmenin toplanıp konuyu görüşerek ittifakı sağlaması ve sonucu halka bildirmesidir' dedi. O da buna karşılık, 'bu gün güvenilir olan fetvamızdır. Halk arasında bu böyle duyuldu. Bize muhalefet eden kendini ibraz etsin ve delil getirsin' şeklinde cevap verdi"[303].

Yine aynı konuda yazar, Nesefî'nin "zamanımız meşayihi seleften bazıları(nın da kabul ettiği) gibi onun sahih bir bey' olduğuna dair görüş birliğine vardı. Çünkü âkideyn her hangi bir şart zikretmeksizin bey'

---

[300] *Keşf*, I, 566.

[301] bk. Bedreddin, *Câmi'*, II, 82-90.

[302] bk. *a.g.e.*, I, 234-247.

[303] bk. *a.g.e.*, I, 234.

lafzını kullandı. İtibar maksûda değil melfûzadır"[304] şeklindeki kanaatını kaydetmektedir.

Şeyh Bedreddin *Letâifü'l-işârât* adlı ilk (ve telif) eserine yazdığı *et-Teshîl* isimli şerhinde, *Kitâbu's-salât*'ta, "kolları ve ayakları dirseklerle ve topuklarla beraber yıkamak"[305] ifadesinden sonra gaye-mugayya konusuna kısaca değinip bunun, aynı eserin *Kitâbu'l-buyû*'un *şartu'l-hiyâr*[306] başlığı altında genişçe işlendiğini, bu bölümün sonunda da "bu konuda probleme muttali olmak isteyen *Câmi'u'l-fusûleyn*'in 26. faslına baksın, orada problemi açıkladım"[307] diyerek en son çalışması olan söz konusu esere atıfta bulunmaktadır.

Câmi'u'l-fusûleyn'in 26. faslı "Akitlerden şart ile bâtıl olan ve olmayanlar, ta'lîli ve izafeti sahîh olan ve olmayanlar"[308] başlığını taşımakta olup bu faslın *şartu'l-hiyâr* kısmında gaye-mugayya konusuna değinilmektedir.

Yazar Bedreddin gerek *Teshîl*'de[309] ve gerekse *Câmi*'de satış muhayyerliği[310], yemin, icâre, oruç ve semeni ödeme konularındaki süre konusunda ve mirfak, duvar, talak, para konularındaki sayı (aded) ve miktar hususunda '*ilâ*' ile ifade edilen gayenin durumunu ele almakta, Ebû Hanîfe, İmameyn, ve Züfer arasındaki görüş farklılıklarına ve buna ilâveten Pezdevî (482/1089) ve Nesefî (710/1310) gibi hukukçuların değerlendirmelerine yer verip delillerini de zikrettikten sonra "bu konuda onların mesâillerinden benim için zahir olan şudur"[311] diyerek "*enti tâlikun min vâhid ilâ selâs: birden üçe kadar boşsun*" örneği üzerinden hareketle şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

> "Gâyenin farzlar konusundaki durumu hakkında onların ihtilâf etmelerinin nedeni örfün bulunup bulunmamasıdır. Yukarıda

---

304 *a.g.e.*, I, 235. Nesefî'nin buradaki "*itibar, maksûda değil melfûzadır*" ifadesi, Mecelle'deki "*akitlerde itibar mekâsıd ve meâniyedir, elfâz ve mebâniye değildir*" şeklindeki (madde: 3) kaideye aykırıdır.

305 Bedreddin, *Teshîl*, vr. 1a-b.

306 *a.g.e.*, vr. 65a.

307 *a.g.e.*, vr. 65a.

308 Bedreddin, *Câmi*', II, 12.

309 bk. Bedreddin, *Teshîl*, vr. 65a vd.

310 *a.g.e.*, vr. 1a-b; Bedreddin, *Câmi*', II, 7, vd.

311 Bedreddin, *Teshîl*, vr. 65a; a.mlf., *Câmi*', II, 9.

zikredilen misallerde hak olan (ayırdedici-farik-unsur) örftür. Çünkü kişi, bu ifadeleriyle en çok bilineni ve yaygın (müteâref) olanı kasdeder. O halde, terketmeyi gerektirecek delil bulunmadıkça örfe riayet edilmelidir. Kolların yıkanmasında dirseklerin dahil olması ise, Nebi (s.)'in yıkaması nedeniyledir. Aslında imamların mesaildeki ihtilâfları '*örfe itibar*' noktasındaki ihtilâflarından kaynaklanmaktadır. Örfe itibar *Hidâye*'nin '*talak bahsi*'nde kaydedilmiştir. Eğer biri eşine 'birden üçe kadar boşsun' dese Züfer'e göre gaye mugayyaya dahil olmadığından kıyâsen bir talak, İmameyn'e göre; bu sözün benzeriyle örfte tamamı murad edildiğinden istihsânen üç talak, Ebû Hanîfe'ye göre; onun benzeri ile azın çoğu, çoğun azı kasdedildiğinden iki talak vaki olur"[312].

Bu örneklerde de görüldüğü gibi yazar, önce konuyu ortaya koymakta, imamların özellikle Hanefî mezhebinin ilk dört imamının[313] konu ile ilgili ihtilâflarına dikkat çekmekte, görüşlerin delillerini vermekte, ihtilâfın kaynağını tespit etmeye çalışmakta, mezhep içinde tercihlerde bulunmakta[314], gerektiğinde Pezdevî ve Nesefî gibi hukukçuları eleştirmekte ve bütün eserlerinde aynı konuyu genişleterek kendi kanaatını da belirtmektedir.

Şeyh Bedreddin'in Edirne'de Musa Çelebi[315]'nin kazaskeri iken bu eseri kaleme aldığı noktasından hareketle eserin Hanefî mezhebinin bir hülâsası olduğu ve özellikle fetva ve kada (mahkeme) işlerinde bir hukuk kodu olarak işlem görmesi için kaleme alındığını ifade edebiliriz.

İbni Kâdî-i Simavne çalışmasında konuyu ortaya koyup "*ekûlü*" (I, 234, II, 7-8) ya da "*fe alâ hâzâ yenbeği*" (II, 7) diyerek değerlendirme yaptıktan sonra "*fein kîle-yukâlü, feli kâilin en yekûle-yümkinü'l-cevâb*" (II, 7-8) tarzında muhtemel sorulara cevaplar vermekte, "*hâzâ yüşkilü bi zâhiri'r-rivâye*" (II,8) tarzında reddetmekte ve "*bihî yüftâ, 'indenâ, ekûlü*" tarzında da tercihlerde bulunmaktadır.

---

[312] Bedreddin, *Câmi'*, II, 9.

[313] Ebû Hanîfe "**H**", Ebû Yûsuf "**S**", Muhammed "**M**", Ebû Yûsuf ve Muhammed "**SM**" rumuzlarıyla, Züfer ise bizzat ismiyle verilmektedir.

[314] Meselâ yazar, "*bu, Ebû Hanîfe'nin değil, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in mezheplerine daha uygundur*" demektedir. bk. Bedreddin, *Teshîl*, vr. 98a; Burada Bedreddin hem Ebû Hanîfe ve hem de İmameyn için *mezheb* ifadesini kullanmaktadır.

[315] bk. Uzunçarşılı, *OT*, 360.

Diğer mezheplere genel olarak yer vermeyen yazar, Pezdevî, Nesefî ve en çok *Zahiru'r-rivâye*'yi kaynak göstermektedir.

İbn Kâdî-i Simavne'nin söz konusu eserdeki es'ile (soru) ve itirazlarına cevap teşkil etmek üzere bazı eserler kaleme alınmıştır. Osmanlı âlimlerinden Fahreddin Yahya b. Abdullah er-Rûmî (864/1460) *Ferâidu'l-leâlî* adlı eserini bu amaçla kaleme aldığını eserinin mukaddimesinde belirtmektedir[316]. Yine aynı maksadla Şeyh Süleyman b. Ali el-Karamânî (924/1518), 380 civarında cevap içeren bir eser, Zeyneddin İbrahim b. Necmeddin el-Mısrî (960/1553) bir ta'lîk ve Nişancızâde diye bilinen Muhammed b. Ahmed (1031/1622) tekrar ve ziyadeleri çıkararak *Nûru'l-'ayn fî ıslâhı Câmi'i'l-fusûleyn* adlı birer çalışma yapmışlardır[317].

Ahîzâde (1013/1604)'nin *Câmi'u'l-fusûleyn*'e hâşiyesi vardır. *Câmi'u'l-fusûleyn* Kırk Emre el-Humeydî el-Hanefî'nin *Câmi'u'l-fetâvâ* adlı eserinin telifinde esas aldığı birkaç eserden biridir[318]. Yine *Câmi'u'l-fusûleyn*, Molla Hüsrev (886/1486)'in furû-i fıkha dair kaleme aldığı *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm* adlı eserin yüz civarındaki kaynağından biridir. Burada dikkati çeken husus, Molla Hüsrev'in selefi sayılan Osmanlı âlimlerinden hiçbirine eserinde yer vermediği halde, sadece onun söz konusu eserini kaynakları arasına almış olmasıdır[319].

3. et-Teshîl fî şerhi Letâifi'l-işârât

Bedreddin Simâvî'nin *Câmi'u'l-fusûleyn* adlı usûl-i muhakeme ve muâmelâta dair eserini bir kazasker sıfatıyla on ayda tamaladıktan sonra tekrar ilk telif eserine yazdığı şerhtir. Şerh; 338 varak, 25 satır, Sinan Bekir b. Abdillah tarafından 846/1442'de[320] ta'lîk hattıyla istinsah edilmiş

---

316 bk. Fahreddin Rûmî, *Ferâid*, (mukaddime).

317 bk. *Keşf*, I, 566-567.

318 Bedreddin, *Câmi'*, I, 565.

319 Mukayese için M. Şener'in, *Dürer'in Kaynakları* (s. 83) adlı eserine bakılabilir.

320 Eserin başında mufassal bir fihrist bulunmakta ve bu fihrist kitap ve fasılları içermektedir. Metin ifadeleri, üstünde bulunan kırmızı çizgi ile ayırdedilmekte, yazar istediği yerde açıklamada bulunmakta, yoksa metin nakline devam etmektedir. Metinde kitap ve fasıllar kırmızı mürekkeple yazılmış olup, kenarda açıklamalar bulunmaktadır. Kitaplar hakkında önce öz bilgi verilmekte, görüşlere rumuzlarla işaret edilmektedir (Metinde olduğu gibi).

olup Sülm. Ktp., Rşd bölümü 213 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Klâsik kitap ve fasıllardan meydana gelen bu çalışma, furû-i fıkha dair olup Arapça kaleme alınmıştır.

816/1413 Şevval'inde başlayıp 818/1415 Cemâziyelahir'de İznik'te hapis belası, sıkıntı, gurbet ve hüzün dolu günlerden oluşan yıllarda, iki yıllık emekle tamamladığı eserinin mukaddimesinde, Allah'ın kendisini nakil ile aklı, usûl ile furûu kapsayan *Letâifu'l-işârât*'ını yazmaya muvaffak kıldığını belirten yazar Bedreddin, talebelere onun manalarını anlamanın zor geldiğini, onlara yardımcı olmak maksadıyla fazla uzatmaksızın bu çalışmasında her nükteyi zikrettiğini vurgulamakta, karine hariç tüm "*ekûlü*" ifadesi ile söylenenlerin kendine ait olduğunu ifade etmektedir. Devamla, bu ilmin diğer ilimlerden daha önemli olduğunu, ancak daha çok ihtilâfın bulunduğunu söyleyen yazar, diğer dallarda katkıları bulunan birçok âlimin bu dalda âdeta sağır ve dilsiz kesildiğini, taklidin elinde esir olduğunu, daha doğrusu çoğu tasarrufu anlayamadığını bir ıstırab ifadesi olarak zikretmektedir.

Eserinde yaklaşık 7670 meseleye değindiğini vurgulayan Bedreddin Simâvî, *Kitâbu't-tahâre* ile konuya girmekte, metin ifadelerini aynen nakletmekte, şerhte daha çok ayrıntıya inmekte, meseleleri tartışmakta, delillerini serdetmekte, özellikle Hanefî mezhebinin ilk dört imamı arasındaki farklı görüşlerin delillerine varıncaya kadar teferruata girmekte, başka âlimlere de yer vermekte ve tercihlerde bulunduğu görülmektedir.

"*Abdestte yüzün yıkanmasına izar arkasının dahil edildiğini*" metin ifadesi olarak kaydeden yazar, Mâlik'in bunu mutlak olarak çıkardığını, Ebû Yûsuf'un da çenedeki sakalla kıyaslıyarak sakal bittikten sonra müvacehe olmaktan çıktığından dolayı yıkanması gerekmediğini ileri sürdüğünü, Şemsü'l-eimme el-Halvânî'nin de "*yüzü ya da bir organı su akıtmadan sadece su ile ıslatmanın caiz olduğu*" şeklindeki Ebû Yûsuf'un görüşüne dayanarak izar arkasını ıslatmayı yeterli gördüğünü ilâve etmekte ve kendisi tercihe gitmemektedir[321]. Bu bölümde yazarın en geniş bir şekilde üzerinde durduğu konu, dirseklerin ve topukların yıkamada dahil olup olmadığı, diğer bir ifadeyle gaye-mugayya konusudur.

Asıl metinde çok az yer verilen bu konu, şerhte genişçe ele alınmakla beraber *Kitâbu'l-buyû*'un *şartu'l-hıyar* bölümünde zikredildiğini, orada cevap verildiğini bizzat yazarı ifade etmektedir. Söz

[321] Bedreddin, *Teshîl*, 19.

konusu yerde, "*ilâ*"nın farklı yerlerdeki durumlarına göre örnekler getirilmekte, görüş farklılıklarına temas edilmekte, delilleri zikredilmekte, görüş ayrılıklarına neden olan ana unsurun örf olabileceği belirtilmektedir.

Bedreddin Simâvî talak konusunda kullanılan "*ilâ*"nın hangi anlamda kullanıldığına dair Hanefî mezhebinin dört imamına ait görüşleri ortaya koymakta ve sonunda bu konuda daha tatmin edici bilgi ve değerlendirmeler için *Câmi'u'l-fusûleyn* adlı eserinin 26. faslındaki *şartu'l-hıyar* bölümüne isteyenlerin müracaat edebileceğini belirtmektedir.

Sonuç olarak dirseklerin yıkanmaya dahil olmasının Peygamber tatbikatıyla sabit olduğunu, Zemahşerî dahil hemen bütün âlimlerin de ihtiyatı dikkate alarak bu görüşe kail olduklarını kaydeden yazar, *talak* konusunda da "*mâ lâha lenâ min tahkîk-i hâze'l-bâb*" diyerek *Câmi'*de zikrettiği görüşü aynen tekrar etmektedir[322].

Bütün eserlerinde aynı metodu izleyen İbn Kâdî-i Simavne, konuyu ortaya koyduktan sonra "*ekûlü*" diyerek bir değerlendirme yapıp tercihte bulunmakta, "*fe'eşkele*" (1a-b) tarzında reddetmekte ve "*nebbehtü 'ale'l-cevâb*" (1b) tarzında cevap vermektedir.

Eserde yararlanılan âlim ve kaynaklar zikredilmemektedir. Bütün bu özellikleriyle çalışmanın telif niteliğinde bir eser olduğu ifade edilebilir.

b. Fetvaya dair olan

Câmi'u'l-fetâvâ

Eser; 201 varak, 17 satır, ta'lîk hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Hekimoğlu bölümü 400 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Baş tarafta fihrist bulunmaktadır. Eserde klâsik furû kitaplarındaki usûl takip edilmekle beraber *kitaplar*, *bab*'lardan değil, *mesâil* ve *fasıllar*'dan meydana gelmektedir[323]. Eserde, satır aralarında yer yer açıklamalar yer almaktadır.

Bedreddin, -kendi devrini kastederek- himmetlerin uzun metinlerden muhtasarlara kaydığını, bu sebeple kendisinin güvenilir fetva kaynaklarından önem arzeden meseleleri topladığını, *Munye, Kunye, Hâniyye, Ğunye, Tuhfe, el-Fetâva'l-Bezzâziyye, el-Fetâva'l-Hâsiriyye,*

---

[322] *a.g.e.*, 65a; a.mlf., *Câmi'*, II, 9.

[323] Meselâ, *Kitâbu't-tahâre*, 1 mesâil, 7 fasıldan; *Kitâbu's-salât*, 22 fasıldan oluşmaktadır.

Câmi'u'l-fusûleyn gibi kaynaklardan ve yaygın olarak bilinen diğer şerhlerden yararlanarak bu eseri hazırladığını kaydetmektedir.

Genel olarak nakillerle yetinen[324] ve delillere fazla yer vermeyen Şeyh Bedreddin, bazan delilleri zikretmekte ve tercihlerde bulunmaktadır. Söz gelimi; diğer eserlerde gerek mezhep içinde ve gerek diğer mezhepler arasında tartışılan izar-kulak arası (beyaz) kısmın yıkanması, niyet ve delk gibi konular delillere girmeden kısaca verilmekte, yine diğer çalışmalarının *hiyâru'ş-şart* bölümünde geniş bir şekilde üzerinde durduğu *gaye-mugayya* meselesine burada girmemektedir[325].

Ağaçtan olan *misvak*'ın kullanılması konusunda, onun bulunması durumunda parmakların onun yerine geçmeyeceğini kaydeden yazar, olmaması halinde, parmakların onun yerine geçeceğini belirtmekte ve Peygamber'in böyle yaptığını zikretmektedir[326]. Boyun meshinin bazılarına göre sünnet, bazılarına göre de hem sünnet olmadığını, hem de edepten sayılmadığını kaydeden Şeyh Bedreddin, "*sahih olan onun müstehab olmasıdır*" demekte ve Hz. Peygamber'in bazen meshettiğini, bazen de terk ettiğini ilâve etmektedir[327].

Bey'u'l-vefa ile ilgili bilgileri diğer eserlerinde olduğu gibi kaydeden yazar, özetle; onun hakikatte rehin olduğunu, hükümler bakımından da ondan farkı bulunmadığını, her ne kadar bey' lafzı kullanılıyorsa da insanların onunla rehin maksadını taşıdıklarını, tasarruflarda elfâz ve mebâniye değil, maksûda ve meâniye itibar edilmesi gerektiğini, onu rehin kabul etmeyenlerin maksûdu değil elfâzı dikkate aldıklarını zikretmektedir. Buna rağmen insanların, çoğu zaman ihtiyaç duymalarından dolayı bu çeşit hîlelerden menedilemeyeceklerini ilâve etmektedir[328].

İbn Kâdî-i Simavne, *Fetâvâ*'sının son bölümünde insanın ağzına ve burnuna sövmenin hükmü ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir:

---

[324] bk. Bedreddin, *Fetâvâ*, vr. 2a. Eserde, "*Ebû Hanîfe şöyle dedi, Ebû Yûsuf böyle dedi*" şeklinde görüşler nakledilmektedir.

[325] *a.g.e.*, vr. 72b-76a. Aynı konu Bedreddîn'e ait *Teshîl*'in vr. 65a ve devamında genişçe ele alınmaktadır. Ayrıca bk. Bedreddin, *Letâîf*, vr. 2a.

[326] *a.g.e.*, vr. 5a.

[327] *a.g.e.*, vr. 5b.

[328] *a.g.e.*, vr. 81a-b.

"Âlimlerin çoğuna göre, mü'min bir kimsenin ağzına ve burnuna söven kâfir olur. Çünkü ağız iman ve Kur'ân'ın yeri sayılır. Dolayısıyla ağıza söven Kur'ân'a sövmüş olur. Kâfir bir kimsenin ağzına sövme konusunda âlimlerin ihtilâfı söz konusudur. Ebû Hanîfe'ye göre kâfir olur. Ancak ben, güvenilir fetva ve elfâz-ı küfürle ilgili kaynaklarda insan ağzına söven kimsenin kâfir olacağına dair herhangi bir bilgiye rastlamadım."[329]

Şeyh Bedreddin, çalışmasında "*ve lâ-be'se 'indenâ*" (2a), "*esahh*" (6a) "*ve's-sahîh*" (82a) gibi ifadelere çok yer vermekte, yukarıda zikrettiği kaynakların dışında fazla kaynak zikretmemektedir.

8. HASAN b. ALİ el-HANEFÎ[330]

Hayatı

Sadece Mecdî Efendi'nin yer verdiği Molla Hasan hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Mecdî Efendi onun *Şakâik*'te bulunmadığını, (826/1422) senesinde kazaskerlik yaptığını ve bu görevi esnasında bir kaç eser yazdığını kaydetmekte, vefat tarihini ise vermemektedir[331].

Eserleri

Molla Hasan'ın bir kaç eser kaleme aldığını kaydeden Mecdî, eserlerin isminden bahsetmemektedir. İsminden hareketle yaptığımız kütüphane araştırmaları sonunda fıkha dair sadece bir risâlesini tespit etme ve inceleme imkanımız oldu.

Risâle fi'l-fıkh 'alâ mezhebi Ebî Hanîfe

Furû-i fıkha dair bir telif çalışması olan risâle; 49 varak, 7 satır, Abdullah b. Ömer tarafından nesih hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Ayasofya bölümü 1178 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Arapçadır.

Bazı kardeş ve dostların Ebû Hanîfe'ye latif bir hediye eser için kendisine işarette bulunmaları üzerine Allah'a dayanarak işe başladığını belirten yazar, önce tevhid akidesine temas ettiğini, sonra da ahkâmlar - namaz, oruç, zekât, hac- ile tamamladığını ve bu eserin, ele alan herkese fayda sağlayacağını zikretmektedir.

---

329 *a.g.e.*, vr. 191a.

330 Yazar eserinin mukaddimesinde ismini böyle zikretmektedir.

331 Mecdî, s. 126.

İlk dört varağı inançla ilgili hususlara ayıran yazar, dördüncü varakta *namaz kitabı* başlığı altında, namazın kimlere farz olduğunu bir cümleyle ifade ettikten sonra namazın farzlarla sahih; vacibler, sünnetler ve âdâp ile mükemmel olacağını söylemektedir. Farzların 12 olduğunu zikreden yazar, öncekilere şart dendiğini ve bunların 5, vaciblerin 12 (4b), sünnetlerin de 20 (5a) olduğunu kaydetmekte ve her bir konuyu ayrıca fasıllar halinde mufassal bir şekilde işlemektedir.

Yararlandığı eserleri belirtmeyen yazar, bu çalışmasıyla klâsik *ilmihâl* türüne bir yenisini daha kazandırmıştır.

9. MOLLA FENÂRÎ (751-834/1350-1431)

Hayatı

Şemseddin Muhammed b. Hamza Fenârî, daha çok *Molla Fenârî* diye şöhrete ulaşmış olmakla beraber *Şemseddin* olarak da bilinir[332]. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi büyük âlim ve müctehidlerinden olup[333] ilk Osmanlı şeyhulislâmıdır[334]. Orhan Gâzî, I.Murad, I.Bayezid, I.Mehmed ve II.Murad gibi Osmanlı sultanlarının beşinin döneminde yaşamıştır. Babertî (786/1384), İbn Haldun (808/1406), Taftâzânî (792/1390) ve Seyyid Şerîf (816/1413) gibi devrin ileri gelen âlimleri arasında yerini almıştır.

"Fenârî" nisbesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre, Fenârî'nin Maveraunnehir'de "Fenâr" köyünde[335] veya Yenişehir ile İnegöl taraflarında bulunan "Fenar kasabası"nda[336] doğmuş olmasıdır. Bazılarına göre de babasının fenercilik mesleğine nisbetle bu lâkabı almıştır[337].

---

[332] *Şakâik*, s. 22; Mecdî, s. 47; NMPş., s. 124; Şevkânî, II, 266; Leknevî, 166-168; *OM*, I, 390-392; *Salname*, s. 322; Serkîs, II, 1460; *GAL*, II, 303-304; *Suppl.*, II, 328-329; Ziriklî, VI, 342; *Davha*, s. 3; Danışmend, *OTK*, I, 141, 433; Adıvar, *a.g.e.*, s. 17 vd.; Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 229; a.mlf., *OT*, I, 397; Altunsu, Abdulkadir, *Osmanlı Şeyhulislâmları*, s. 1.

[333] Leknevî, s. 166; Aydın, Hakkı, *Molla Fenârî*, 67.

[334] *Şakâik*, s. 23; Leknevî, s. 166; *Davha*, s. 3; *Salname*, s. 322.

[335] *OM*, I, 392; Bilmen, *Kamus*, I, 363.

[336] Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 228; a.mlf., *OT*, II, 648.

[337] Leknevî, s. 64; Sehâvî, II, 218.

İlk tahsiline Anadolu'da başlayan Molla Fenârî, Cemâleddin Aksarâyî (791/1388), Alâeddin Esved (800/1397)[338] gibi Türk âlimlerinden ders aldı. Sadreddin Konevî'nin talebe ve halifesi olan babasından tasavvuf öğrendi. Daha sonra yüksek tahsilini tamamlamak için devrin ileri gelen ilim merkezlerinden sayılan Mısır'a giden Molla Fenârî, burada Seyyid Şerif'le birlikte Babertî'den şer'î ilimleri okudu[339]. Yüksek öğrenimini tamamladıktan sonra Mısır'dan dönen Fenârî, Sultan Yıldırım Bayezid tarafından Bursa kadılığına ve Manastır Medresesi müderrisliğine tayin edildi[340].

Molla Fenârî kadılık ve müderrislik görevlerini yürütürken[341] usûl ve furû konusunda Saferşah[342]'dan, tasavvuf konusunda da *Somuncu Baba* diye tanınan Şeyh Hâmid-i Kayserî (815/1412)'den istifade etmiştir[343]. Bursa Manastır Medresesi'nde müderrislik yapan Molla Fenârî'nin bilinen talebeleri Kâfiyeci (879/1474)[344], İbn Hacer el-Askalânî (852/1449)[345], Abdurrahman b. Muhammed (858/1454)[346], Şemseddin Muhammed el-Buharî (Emir Sultan) (833/1430)[347], Sarı Yâ'kub[348], Kara Yâ'kub (832/1430)[349] ve Molla Yegan[350]"dır.

Molla Fenârî, Osmanlı Devleti'nde medrese kolunun reisi olduğu gibi aynı zamanda Ekberiyye, Erdebiliyye (Bistamiyye) ve Zeyniyye gibi üç tarikatın Osmanlı ülkesinde yayılmasına birinci derecede amil

---

338 Uzunçarşılı, Alâeddin Esved'in Fenârî'ye hocalık yapamıyacağını ifade eder. bk. Uzunçarşılı, *Vezir Ailesi*, s. 5.

339 Leknevî, s. 127; *Davha*, s. 4; *OM*, I, 350.

340 *Şakâik*, s. 23; *Salname*, s. 322; *Davha*, s. 4.

341 Hayatı için bk. *Şakâik*, s. 32; Mecdî, s. 52; *GAL*, II, 294.

342 Hayatı için bk. *Şakâik*, s. 46-47; *OM*, I, 55-56.

343 Geniş bilgi için bk. Aydın, *a.g.e.*, s. 50-51.

344 Hayatı için *Bu Çalışma*'nın Kâfiyeci bölümüne bakınız.

345 Hayatı için bk. Sehâvî, *Dâv'ü'l-lâmi'*, II, 36-40; Arendonk, E. Van, "İbn Hacer el-Askalânî", *İA*, V/II, 735-737; Bilmen, *Kamus*, I, 404.

346 Hayatı için bk. *Şakâik*, s. 46; Mecdî, s. 67; *Keşf*, I, 514; Bağdâdî, I, 531.

347 Hayatı için bk. Danışmend, *OTK*, I, 196-197.

348 Hayatı için bk. *Şakâik*, s. 61; Leknevî, s. 226.

349 Hayatı için bk. *a.g.e.*, ay; *a.g.e.*, ay.

350 Hayatı için bk. *a.g.e.*, 80; Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 76.

olmuştur[351]. Hatta tasavvuf ehlinin giyim-kuşamına dair *Sufiyye'nin Libas ve Etvar ve Meslekine Dair İtirazlara Reddiye*[352] isimli bir risâle kaleme almıştır.

İslâmî ilimlerin hemen her dalında kalem kullanarak birçok eser meydana getiren[353] Fenârî, gerek Mısır ulemasıyla[354] ve gerekse Anadolu'ya gelen Bezzâzî gibi bazı âlimlerle ilmî tartışmalarda bulunmuştur. Hatta Bezzâzî ile yaptığı münâzarada usûlde kendisinin, furûda Bezzâzî'nin üstün geldiği rivayet edilir[355].

Osmanlı Devleti'nde başlangıçtan itibaren iki-üç asır süreyle devlet adamı veya ulema yetiştiren aileler olmuştur. Örneğin Çandarlı ailesi her devirde devlet adamı yetiştirmiştir. Bunun gibi ilim hayatında da Fenârîler ve Yegan aileleri bulunmaktadır[356]. Hatta Fenârîler, Osmanlı Devleti'nde *imtiyazlılar* sınıfını meydana getirmiştir[357].

Fahreddin Razi kolunun Osmanlı ülkesindeki temsilcisi durumunda olan Fenârî[358], Osmanlı devlet adamları[359] ve âlimlerince üstünlüğü tartışmasız kabul edilen bir ilim otoritesidir. Bu itibarla, Sahn-ı Semân'a müderris olmak için imtihana giren Çivizâde Mehmed Efendi (954/1547), Fenârî'nin görüşünü "*kîle*" ifadesiyle verdiğinden imtihanda başarılı sayılmamıştır[360].

Molla Fenârî'nin "*toprak, yaşayışları bilgilerine uygun olan ulemanın etini yemez*" haberinin doğruluğunu tespit etmek için hocası Alâeddin Esved'in kabrini açtığını ve cesedinin çürümediğini gördüğünü[361] belirten bazı yazarlar, Fenârî'nin bu yönünü dikkate alarak

---

351 *OM*, I, 390.

352 Sülm. Ktp., Yazma Bağışlar, 71/2.

353 Geniş bilgi için; bk. Aydın, *a.g.e.*, s. 68-82.

354 bk. *Şakâik*, s. 23; Leknevî, s. 167; *Davha*, s. 4.

355 bk. *Şakâik*, s. 29.

356 Bilge, *a.g.e.*, s. 30.

357 Baltacı, *a.g.e.*, s. 61; Örnek için bk. Bilge, *a.g.e.*, s. 31.

358 Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 76.

359 Fenârî, Ankara savaşında Timur'a esir düşmüş olmasına rağmen ondan iltifat ve saygıdan başka bir şey görmemiştir. bk. Adıvar, *a.g.e.*, s. 8.

360 *Şakâik*, s. 64.

361 bk. *Şakâik*, s. 28.

onu ilmi tecessüse sahip, ilim ve felsefede sorgulayan bir bilgin olarak kabul etmişlerdir[362].

Molla Fenârî'nin çocukları Muhammed Şâh[363] Yusuf Bâlî[364], Hasan Paşa, Ahî Yusuf, Halil Paşa ve Ümmügülsüm'dür[365]. İki kez hacca giderek hem ibadetini eda eden ve hem de birçok zevatla tanışıp, onlarla ilim alışverişinde bulunan Fenârî'nin Bursa'da cami ve medresesi ve Kudüs'te medrese ile bir mescidi vardır[366]. Âlim, amil ve vakûr[367] bir hukukçu olarak tanınan Fenârî, 834/1431'de Bursa'da vefat etti ve yaptırdığı câmiin haziresine defnedildi. Ölümüne *cennetü'l-firdevs* terkibi tarih düşürüldü[368].

Eserleri

Ölümünde onbinlerce cilt yazmadan oluşan bir kütüphane bıraktığı kaydedilen[369] Fenârî, şeyhulislâmlık ve müderrislik[370] görevlerinin yanı sıra tefsir, kelâm, fıkıh, fıkıh usûlü, tasavvuf, mantık, nahiv ve belağat gibi ilimlere dair toplam yüzü aşkın eser kaleme almıştır[371]. Ancak bunların bir çoğu tamamlanamamış veya müsvedde halinde kalmıştır[372]. Hadise dair herhangi bir eserine rastlanmamıştır.

Velûd bir yazar olan Fenârî, aklî ve naklî ilimlerle ilgili pek çok eser vermekle beraber, en çok eser verdiği alan fıkıh ve tasavvuf olmuştur. Tasavvuf'a dair dokuz eseri[373] bulunan yazarın fıkha dair furû ile ilgili

---

362 bk. Adıvar, *a.g.e.*, s. 17.

363 Geniş bilgi için *Bu Çalışma*'nın Muhammed Şâh bölümüne bakınız.

364 Hayatı için bk. *Şakâik*, s. 33; *Mevzûatü'l-ulûm*, I, 574; Leknevî, s. 231; *OM*, I, 392.

365 bk. *OM*, I, 392; *SO*, III, 159.

366 bk. Bilge, *a.g.e.*, s. 30 vd.

367 *Şakâik*, s. 22; *Davha*, s. 5.

368 *OM*, I, 390.

369 *Şakâik*, s. 25; Şevkânî, II, 267.

370 *Davha*, s. 4; *Salname*, s. 322.

371 *OM*, I, 390; Eserler hakkında geniş bilgi için bk. Aydın, *a.g.e.*, s. 68-82.

372 *Şakâik*, s. 24; *Davha*, s. 5.

373 Tasavvufla ilgili eserleri için bk. Aydın, *a.g.e.*, s. 73-74.

dokuz, usûl ile ilgili de iki tane olmak üzere toplam onbir eseri vardır[374]. Furûa dair eserlerin dördü şerh, beşi risâle tarzında, usûle dair olanlardan biri telif, diğeri de hâşiyedir. Molla Fenârî, Türk olmasına ve Türkçe bilmesine rağmen eserlerinin hepsini Arapça olarak kaleme almıştır.

a. Usûle dair olanlar

Kaynaklarda Fenârî'ye ait iki eser verilmesine rağmen bunlardan *Hâşiye-i Dibace-i Usûl-i Pezdevî*[375] adındaki eseri kütüphane taramalarında bulunamamıştır. Dolayısıyla diğer eseri üzerinde durulacaktır.

Fusûlü'l-bedâyi'

Fusûlü'l-bedâyi' fî usûli'ş-şerâyi'[376] Hakkı Aydın tarafından üzerinde doktora çalışması yapılmış olup basılmıştır[377]. Bu nedenle biz, eserle ilgili geniş ve teferruat sayılacak bilgileri adı geçen esere bırakarak çalışmamızın genel metoduna uygun bazı kısımları üzerinde duracağız.

Bir giriş, iki matlab ve bir sonuçtan meydana gelen eserin giriş kısmında, fıkıh usûlünün mahiyeti, faydası, mevzuu ve bu ilmin faydalandığı diğer ilim dalları, matlab kısmında ana ve tali delillerin mahiyeti, temel bilgiler, kelâmî ve mantikî bilgiler, lafzî bilgiler ve şer'î hüküm ve kısımlarına dair bilgiler ve sonuçta ictihat, fetva ve taklit ele alınmaktadır.

Fenârî eseri kaleme alış nedenini; "*Hanefî ve Şâfiî usûlüne göre ortaya konmuş olan esas ve kaideleri bir araya toplamak*"[378] şeklinde ifade etmektedir.

Müellif, eserinde birçok meseleye yer vermesine rağmen, bu meseleleri birbirine bağlı, gayet sistemli ve metodik bir şekilde incelemiş ve izah etmiştir. Ele almış olduğu mevzu ile ilgili olarak önce hazırlık

---

[374] *Konya Bölge Yazma Eserler Kataloğu*, 156 numarada kayıtlı ve *Mesâilü'l-fetâvâ* adlı eser, Molla Fenârî'ye nispet edilmekle birlikte, yapılan incelemede ona aidiyetinin şüpheli olmasından dolayı incelemeye alınmamıştır.

[375] *Keşf*, I, 113; *OM*, I, 391.

[376] *Fusûl*'ün yazma nüshaları için bk. Sülm. Ktp., Laleli, 777; Murad Molla, 703.

[377] Bu çalışma, İşaret yayınları tarafından *Bilimsel Araştırma Dizisi*'nin onuncu eseri olarak *Molla Fenârî ve İslâm Hukûku*, İstanbul'da 1992 yılında basılmıştır.

[378] *Fusûl*, I, 2.

mahiyetinde bir veya bir kaç mukaddime ile konuya girmiş ve böylece okuyucuyu konuya hazırlama yoluna gitmiştir[379].

Fenârî, hemen her konuda, naklî ve aklî delillere yer vermekte, ancak önce aklî delili, sonra da naklî delîli zikretmektedir[380]. Fer'î delilleri dört aslî delile irca eden Fenârî, bunlardan sadece *şer'u men kablena*[381] *ve sahâbe kavlini*[382] *genişçe ele almış, diğerlerinin isimlerini saymış, ayrıca fasid deliller başlığı altında da istıshâbu'l-hâl, nefyu'l-medarik (ihticâc bilâ delil), taklid* ve *ilham*[383] gibi konulara yer vermiştir. O, yer yer örf-âdet[384] ve şiir[385]lerden de deliller getirmiştir. Türk olmasına rağmen, bütün eserlerini Arapça kaleme alan Fenârî, Fusûl'de diğer usülcüler gibi zor bir üslub ve veciz ifadeler kullanmıştır[386].

Hanefî mezhebine son derece bağlı olan Fenârî, eserini diğer Hanefî âlimlerinin kitaplarının tertibi gibi tertiblediğini ve onların görüşlerini daha iyi açıklamak maksadıyla yazdığını belirtmiştir[387]. Bununla birlikte o, mezhebi içerisindeki farklı görüşleri zikretmiş, bunlar arasında tercih ettikleri olmuştur[388]. Fenârî, bir konuda kendi mezhebi içerisindeki farklı görüşlerin yanı sıra diğer mezheplerin de değişik görüşlerini delilleriyle kaydettikten sonra kendi mezhebinin delillerinin daha kuvvetli olduğunu isbat etmeye çalışan bir hukukçudur[389]. Böylece o, mukayeseli hukuka da fazlaca yer vermiş gözükmektedir[390].

Başka fıkıhçıların da görüşlerine çokça yer veren Molla Fenârî, zayıf bulduklarını "*kîle*"[391] ile zikretmiş, tercihlerini de "*ben diyorum ki* (I, 26, 29), *biz diyoruz ki* (I, 36), *bana-bize göre* (I, 108, 164), *mezheb* (II, 46),

---

379 Aydın, *a.g.e.*, s. 97; Geniş bilgi ve örnekler için bk. Aydın, *a.g.e.*, s. 97.
380 *a.g.e.*, s. 102; Örnekler için bk. *a.g.e.*, ay. vd.
381 *Fusûl*, II, 382.
382 *a.g.e.*, II, 384.
383 *a.g.e.*, II, 388-391.
384 *a.g.e.*, I, 145, II, 110 vd.
385 *a.g.e.*, II, 19, 198 vd.
386 Aydın, *a.g.e.*, s. 105, vd.
387 *Fusûl*, I, 81.
388 Aydın, *a.g.e.*, s. 108.
389 *a.g.e.*, s. 124.
390 Örnekler için bk. Aydın, *a.g.e.*, s. 110, vd.
391 *Fusûl*, I, 24.

zâhir (II, 36), *hak* (I, 14, 29), *sahih-esah* (I, 22, 82), *hayırlı* (I, 165), *hakikat olan* (I, 8, 18), *tercih edilen* (II, 52, 68)" gibi ifadelerle yapmıştır[392].

Çalışmasında tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usülü, kelâm, Arap dili ve edebiyatı ve mantık gibi pek çok bilim dalına ait kaynakları kullanan Molla Fenârî özellikle fıkıh usûlünden başta Hanefî usûl eserleri olmak üzere Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî, Mutezilî kaynaklarına ve Şia, Evzâî, Sevrî ve Zahirî gibi diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermiştir[393].

Fusûlü'l-bedâyi', şerh, hâşiye ve ihtisar(telhis) gibi çalışmalara konu olmuştur. Nitekim *Fusûl*, Fenârî'nin oğlu Muhammed Şâh tarafından ihtisar edilmiş ve bir hâşiye yazılmış[394], Yusuf bin İbrahim el-Ma'ribî el-Hanefî tarafından *Gâyetü't-tahrîr* adlı ihtisar çalışması[395] ve yine aynı yazar tarafından *Gâyetü't-tahrîr*'e şerh yazılmıştır[396].

b. Furûa dair olanlar

Fenârî'nin furûa dair eserlerini *risâleler* ve *şerhler* diye iki başlık altında ele alacağız.

ba. Risâleler

Molla Fenârî'nin furûa dair kaleme aldığı risâlelerin tamamı namazla ilgilidir. Konuları aynı olan bu risâlelerin muhtevaları da aynıdır. Risâlelerin hacimleri beş ile on üç varak arasında değişmekte olup çoğu eksik ve müsvedde halinde kalmıştır. Pek çokları tarafından istinsah edilen[397] risâlelerin orijinal adları şöyledir:

Risâletü's-salâtiyye, Şurûtü's-salât[398], *Risâle fî beyâni'l-meşrû'i ve gayri'l-meşrû'i mine'l-ef'âl fi's-salât*[399], *Mürşidü'l-musallî*[400] ve *Risâle fi'l-istincâ*[401].

---

[392] bk. Aydın, *a.g.e.*, s. 125 vd.

[393] Geniş bilgi için bk. Aydın, *a.g.e.*, s. 83-97.

[394] Bilgi için *Bu Çalışma*'nın Muhammed Şâh bölümüne bakınız.

[395] Yazma nüshası için bk. Sülm. Ktp., Reisü'l-küttâb, 291.

[396] *Suppl.*, II, 328.

[397] Meselâ *Şurûtü's-salât*'ın Sülm. Ktp'nde 29 adet yazma nüshası bulunmaktadır.

[398] Sülm. Ktp., Hacı Mahmud Efendi, 1008/2(Bu çalışma on varaktır).

[399] Sülm. Ktp., Reisü'l-küttab, 1196/6 (Risâle beş varaktır).

Görüldüğü üzere bütün risâlelerin konusu namazdır. Belkide Fenârî'nin bu konudaki bir eseri farklı kişilerce istinsah edilmiştir[402]. Konuları aynı, muhtevaları da birbirine çok yakın olan risâlelerden sadece birincisi üzerinde durulacaktır.

Risâletü 's-salâtiyye

Namaza dair olan risâle; 7 varak ve ta'lîk hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., İzmir bölümü 832/2 numarada kayıtlıdır. Furûa dair Arapça bir telif çalışmasıdır.

Akıl-baliğ olan herkesin inanç konusunda iman esasları (*âmentû*) ile, amel hususunda da *namaz, oruç, zekât* ve *hac*[403] ile mükellef olduğunu kaydeden Fenârî, Cibrîl hadisini vererek konuya giriş yapmakta, namazın farziyetini ve farzların (aynî, kifâî) kısımlarını belirtip namazın şartlarından abdesti ele almakta ve mevzuyu *abdestin farzları, sünnetleri, müstehabları, edebleri, nevâfili, mekruhları, nehiyleri* (*suyu fazla kullanmak gibi*[404]) ve *bozanları* şeklinde bir plan çerçevesinde işlemektedir.

Ağızda meydana gelen kanamadan dolayı tükürükteki durumun dikkate alınacağını ifade eden Fenârî şöyle der:

---

400 *Keşf*, II, 1655. Kütüphanelerde bulamadığımız bu risâlede, Regâib ve Kadir gecesi namazları üzerinde durulduğu, kılınmasının caiz görüldüğü ve teşvik edildiği belirtilmektedir.

401 *Suppl.*, II, 329.

402 Gerçekten daha sonra bilgisayardan yaptığımız, yeniden tespit ve kontrol taramasında önceden bulamadığımız bazı eserleri bulduğumuz gibi, kaynaklarda zikredilmeyen bir kaç esere de rastladık. Bunlardan biri de Molla Fenârî'ye nisbet edilen *Şerhu'l-Mukaddimeti's-salât* olup İ.Ü. Merkez Ktp., Arapça bölümü 6829 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Nesih hattıyla istinsah edilen ve 54 varaktan meydana gelen eser üzerinde yaptığımız incelemede risâlelerle ilgili buradaki tespitimizin doğru olduğuna şahit olduk. Eserin ilk beş varağında *farz, vacib, sünnet, müstehab* gibi hükümler ele alınmakta, 5-54 arasında da bu sayılan hükümler bablara ayrılarak; **I. bab**, *farzlar* (5b), **II. bab**, *vacipler* (13a), **III. bab**, *mekruhlar* (39a), **IV. bab**, *haramlar* ve **V. bab**, *namazı bazanlar* (52b) şeklinde bir sıra içinde işlenmektedir.

403 Fenârî, *Risâle*, vr. 29b.

404 *a.g.e*, vr. 30a-31b.

"Tükürük sarı renkte ise abdest gerekmez. Kırmızı galib ise abdest gerekir. Eşit ise '*ihtiyâten*' abdest alır"[405].

Aynı ifadeye gusul konusunda da yer veren Fenârî, "*uyandığında elbisesinde menî veya mezi gören 'ihtiyâten' yıkanır*" demektedir.

Namazın şartlarını, necasetten tahareti (elbise, mekân ve beden temizliği olmak üzere) üç sayarak sekize[406] çıkaran Fenârî, namazın rükünlerinin de sekiz olduğunu, ancak bunlardan ikisinde yani kendi iradesiyle çıkma ve ta'dil-i erkânda ihtilâf bulunduğunu ifade eder[407]. Fenârî bu risâlesinde cuma ve bayram namazları ile oruç, itikâf, sadaka-i fıtır ve kerâhiye[408] gibi konulara da yer vermiştir. O, buraya kadar tüm konuları iki fasıl ile dört babda toplamış, üçüncü faslı açmış ve öylece kalmıştır. Anlaşılıyor ki, Fenârî bu çalışmasını tamamlayamamıştır. Ya da çalışmanın tamamı istinsah edilememiştir.

Fenârî, fasıllardaki ara başlıklara "*sümme i'lem*"[409] ifadesiyle mukaddime yapmakta ve nadir de olsa *Fetâvâ-i Mağribî*[410] gibi fetva kitaplarına müracaat etmektedir.

bb. Şerhler

Molla Fenârî dört (esere) şerh yazmıştır. Hepsi de furû-i fıkha dairdir. Şerhlerden (en uzun olan) biri ferâiz yani İslâm miras hukuku ile ilgilidir. Diğer üçü de ibadetlerle ilgili olup *ilmihâl* eserlerindendir. Onun, önce bu şerhleri, sonra bazı ilâvelerle risâleleri yazdığı söylenebilir. Zira şerh ve risâlelerde konu, uslub ve ifade benzerlikleri bulunmaktadır. *Şerhu'l-Mukaddimeti's-salât*'a yukarıda kısaca temas edildiğinden burada tekrar üzerinde durulmayacaktır.

Şerhlerin hacimleri 5 ile 105 varak arasında değişmektedir.

1. Şerhu's-Sirâciyye

Kataloglarda *Şerhu'l-Ferâiz*[411], *Ferâiz Secâvendî*[412], *Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye*[413] ve *Şerhu'l-Ferâizi's-Secâvendî*[414] gibi farklı

---

405 *a.g.e.*, vr. 31b.
406 *a.g.e.*, vr. 34b.
407 *a.g.e.* vr. 35a.
408 *a.g.e.*, vr. 41b.
409 *a.g.e.*, vr. 30a, 33b, 34a.
410 *a.g.e.*, vr. 32a.

isimlerle kayıtlı bulunan şerhin incelediğimiz nüshası; 105 varak, 19 satır, Arap neshi hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Giresun bölümü 117 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Aynı kütüphanede onbeş civarında nushası bulunmaktadır. Furûa dair olan bu şerh Arapça'dır.

Eser; Hanefî fıkıh âlimi Ebû Tahir Sirâcuddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirreşîd es-Secâvendî (596/1200 yıllarında)'[415]nin İslâm miras hukukuna dair yazdığı *el-Ferâîz* adlı eserin şerhidir. Fenârî'nin bu şerhi, *Sirâciyye* üzerine yazılan şerhlerin en güzellerinden biri ve en meşhuru olarak kabul edilmiştir[416].

Molla Fenârî, ferâîz ilminin önemi ile ilgili hadisi verdikten sonra eseri şerh eden diğer yazarların tutumu ile kendi tutumu hakkında şu ifadelere yer vermektedir:

> "İşte bu eser, bu konuda yapılan muhtasar çalışmalardan biridir. Ona pek çokları şerh yazdılar. Her insanın kendine özgü bir metodu vardır. Bu itibarla şarihlerden bir kısmı usandıracak kadar geniş tuttu. Bir kısmı maksad anlaşılmayacak kadar kısa tuttu. Bir kısmı mühimmi daha çok mühim olana tercih etti. Bir kısmı da maksadın anlaşılmasını dikkate alarak o konuda söylenmesi gerekenleri bile söylemedi. Talebelerin ferâiz (kaidelerin)i öğrenmek için gösterdiği yoğun ilgi, beni diğer şerhlerin ince noktalarını toplamaya sevketti. Bu konuda zihnimde ne varsa hepsini ortaya koydum. Bununla gayem asla '*musannifler*' sınıfından ve '*şarihler*' grubundan sayılmak değildir."[417]

Fenârî, bu tevazu dolu ifadelerinden sonra müellifin "*el-hamdü li'l-lâhi rabbi'l 'âlemîn*" ile ilgili açıklamalar üzerinde durmakta, *hamd, rab, âlem* kavramlarını tek tek ele alarak cumhûr ve *Keşşâf* sahibi (Zemâhşerî)'nin bu kavramlarla ilgili görüşlerine yer vermekte ve bu konuda bazı şarihlerin açıklamalarını eleştirmektedir[418].

---

411 Sülm. Ktp., H. Hüsnü Pş., 360/.

412 Sülm. Ktp., Hüsrev Pş., 118.

413 Sülm. Ktp., Laleli, 1310/1.

414 Sülm. Ktp., Yazma Bağışlar, 318.

415 Hakkında geniş bilgi için bk. Paret, R., "Secâvendî", *İA*, X, 302.

416 bk. *Şakâik*, s. 24; Leknevî, s. 166; Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 22.

417 Fenârî, *Ferâiz*, vr. 2a.

418 bk. *a.g.e.*, vr. 2b. Meselâ, eleştiri ifadeleri, "*bu asla doğru değildir, çünkü ne akla ve ne de nakle uymaktadır*" şeklindedir.

Mutekaddimîn âlimlerinden tevarüs edilen bir âdet gereği, musannifin de eserinin başında *ferâîz hadisi*'ni kaydettiğini belirten Fenârî, hadis konusundaki farklı tevil ve yorumlara değinmekle beraber kendisinin paylaştığı görüşün sahiplerini *ehl-i selâmet* diye nitelendirerek şöyle der:

> "Zira ferâîz (ilmi), ilmin yarısıdır. Burada asıl bellidir. Ama keyfiyet meçhuldur. Bu itibarla bunu böyle kabul etmek ve vasfındaki cehaleti (bilinmezliği) dikkate alarak aslını inkar etmemek gerekir. Aksi halde, usûl prensibi gereğince metbuun tâbiye dönüşmesi söz konusu olur."[419]

"Terike"nin sözlükte "metrûke: terkedilmiş", ıstılahta da "başkasının hakkına taalluk etmeksizin ölünün saf olarak bıraktığı mal varlığıdır" şeklinde tanımlarını veren Fenârî, aynı konuda Şâfiî'ye atıflarda bulunmaktadır[420]. Terike'nin ölünün bıraktığı borçlarla ilgili durumuna da değinen Molla Fenârî, borçları "Allah'a yönelik ve insanlara yönelik" tarzında ikiye ayırarak mezheplerin farklı görüşlerini özetledikten sonra "İki borç ictima eder ise, kulların borcuna evleviyetle öncelik tanınır. Bize göre doğrusu budur. Şâfiî'ye göre ise, deynullah daha önce gelir."[421] demektedir.

Molla Fenârî, "*kavlühû*" (2a) tarzında müellifin ifadesine, "*fein kulte-kultü*" (3a) tarzında tartışmalara, "*kâle ba'dü'ş-şârihîn*" (2b) tarzında başka şarihlere, "*leyse bi sevâb*" (2b) tarzında redde, "*li 'ennehû-fe'innehû*" (2b, 4b) tarzında sebep ve izahlara, "*kulnâ, hâzâ kavlü ehli's-selâmet, fe's-sahîh, evlâ 'indenâ*" (3a, 4b, 6b, 7b) tarzında tercihlere yer vererek başka âlim ve kaynakları zikretmeden çalışmasını tamamlamıştır.

Fenârî'nin bu çalışmasında yeni veya orijinal denebilecek fazla bir şey yoktur. Ancak onun konuya hakim olduğu, kullandığı ifade ve yaptığı değerlendirmelerinden anlaşılmaktadır.

2. Şerhu Telhîs-i Câmi'i'l-kebîr fi'l-furû'

Eser, İmam Kemâleddin Muhammed b. Ubbad b. Melek el-Hallâtî el-Hanefî (652/1254)'nin *Telhîsu Câmi'i'l-kebîr* adlı eseri üzerine yazılan şerhdir. Adı geçen şerh; 76 varak, 35 satır, ta'lîk hattıyla istansah edilmiş

---

419 *a.g.e.*, vr. 4a-4b.

420 *a.g.e.*, vr. 6b.

421 *a.g.e.*, vr. 7b.

olup Sülm. Ktp., Cârullah bölümü 656 numarada kayıtlıdır[422]. Arapça olarak kaleme alınmış olan eser furûa dairdir.

İncelediğimiz yazma nushanın kapak içinde şu bilgilere yer verilmiştir:

"Esere birçokları şerh yazmıştır. Fenârî de onlardan biridir. Fenârî, *Kitâbu's-salât*'ı sekiz bab olarak, *Kitâbu'z-zekât*'ı beş bab olarak ve *Kitâbu'l-eymân*'ı yirmi dokuz bab olarak yazmıştır. Böylece üç kitap ve kırk iki bab şerhedilmiştir. Bu da kitabın altıda biri kadardır. Çalışma noksan kalmıştır. Eğer tamamlansaydı benzeri yazılamayacak kadar güzel bir şerh olacaktı."[423]

Musannifin *hamdele*'sinden şerhe başlayan Fenârî, aynı esere yazılan şerhlerden bahsetmekte[424] ve devamla *"fein kulte-ekûlü"*[425] tarzında bir metodla geniş tartışmalara yer vererek şerhini tamamlamaktadır. Fenârî'nin bu çalışması da bir *ilmihâl* eseridir.

3. Şerhu Fıkhi'l-Keydânî

Eser, Lutfullah en-Nesefî el-Keydânî (750/1343)'nin eserine yazılan şerhdir. Küçük hacimli bu şerh; 182-192 varak, 17 satır, nesih hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Darülmesnevi bölümü 512/22 numarada kayıtlıdır. Arapça'dır.

Fenârî, besmele, hamdele ve salveleden sonra şöyle bir giriş yapar:

> "Bil ki, kullar iyilikler ile kötülükler arasında imtihan ediliyor... Bu nedenle meşrû olanlarla gayr-i meşrû olanların türlerini açıklamak ve onların manalarını, hükümlerini, rükünlerini ve zabtlarını belirtmek gerekir ki isteyenler kolay bir şekilde kavrayabilsinler."[426]

Meşrû olanları *farz, vâcib, sünnet* ve *müstehab* şeklinde dört, gayr-i meşrû olanları *haram* ve *mekruh* tarzında iki kısımda ele aldıktan sonra bunların ayrı ayrı tanımları üzerinde duran Fenârî, *vâcib*'i şöyle tarif eder:

---

[422] Diğer nüshalar için bk. Sülm. Ktp., Lâleli, 962, 963/1; Yeni Cami, 428/2.

[423] Şerhin altıda biri 76 varak olduğuna göre, tamamlanmış olsaydı tamamı 450 varak civarında hacimli bir eser olacaktı.

[424] Fenârî, *Şerhu Telhîs*, vr. 1b.

[425] *a.g.e.*, vr. 5b, 8b, 32a.

[426] Fenârî, *Şerhu'l-Fıkh*, vr. 182b.

"Vâcip; şüpheli bir delil ile sabit olan, hükmü itikaden değil amelen farz olan ve inkâr edeni dinden çıkarmayan şeydir."[427]

Fenârî devamla, "*bil ki*" ifadesiyle başlayıp namazın şart (farz) ve vaciplerinden bahsetmekte, *vâcib*'i, âmm (yani imam ve cemaata birlikte gerekli olan) ve hâs (yanlız imamın yapması gereken) diye ikiye ayırmakta ve daha sonra namazı sırasıyla *farzlar, vâcipler, sünnetler, müstehaplar* (185a), *haramlar* (185b), *mekruhlar* (186), *mubahlar* (187a) ve *bozanlar* (187b)" olmak üzere sekiz babda ele almaktadır.

10. ABDÜLVÂCİD b. MUHAMMED (838/1434)

Hayatı

Abdülvâcid İran'dan Anadolu'ya gelen II.Murad devri âlimlerindendir[428].

Edebî, aklî ve tefsir, hadis ve fıkıh gibi şer'î ilimleri memleketinde tamamlayan Molla Abdülvâcid, II.Murad zamanında Anadolu'ya geldi. Anadolu'da âlimlerle ilmî tartışmalar yaptı. Pek çoğunda rakipleri karşısında başarı sağladı. Buna şahid olan Sultan II.Murad onu Kütahya'da bir medreseye müderris atadı[429]. Daha sonra bu medrese onun adıyla yani Vâcidiyye veya Molla Vâcid Medresesi[430] diye bilinir oldu.Uzun süre bu medresede kalan Abdulvâcid, 838/1431'de vefat etti[431].

Eserleri

Başka branşlara dair de eserleri bulunan Molla Abdulvâcid'in fıkıhla ilgili bir eseri bilinmektedir[432]..

Kitâbu'l-İhtiyârât fî şerhi'n-Nukâye

Sadruşşerîa'nın, dedesi Tâcuşşerîa'nın kendisi için telif ettiği *el-Vikâye* adlı eserini ihtisar ederek *en-Nukâye*[433] ismini verdiği esere yazılan

---

427 *a.g.e.*, vr. 182b-183a.

428 *Şakâik*, s. 44; Mecdî, s. 66; *OM*, I, 279; Uzunçarşılı, *OT*, I, 539.

429 Abdulvâcid, *İhtiyârât*, Fihrist varağı.

430 Vâcidiye Medresesi hakkında bilgi için bk. Baltacı, *a.g.e.*, s. 111.

431 Uzunçarşılı, *OT*, I, 539. Baltacı (*a.g.e.*, s. 111) tarafından vefat tarihi olarak gösterilen 806/1403 aslında onun fıkha dair kaleme aldığı eserin bitiriliş tarihidir.

432 Diğer eserleri için bk. Sayılı, Aydın, "Vâcidiye Medresesi", *Belleten*, sy. 12, s. 655 vd.

şerhtir. Şerh; 186 varak, 25 satır, Halid b. Tûr tarafından ta'lîk hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., İsmihan Sultan bölümü 214 numarada kayıtlı bulunmaktadır[434]. Eser, furû-i fıkha dair olup Arapça kaleme alınmıştır.

Molla Abdülvâcid, hocalığı esnasında kaleme aldığı ve 806/1403'de bitirdiği eserini II.Murad'a takdim etmiştir.Taşköprîzâde, eserin güzel bir şerh olduğunu kaydetmektedir[435].

Mukaddimede fıkhın önemi üzerinde duran ve *"her şeyin bir direği vardır. Bu dinin direği de fıkıhtır"*[436] Ebû Hüreyre hadisini kaydeden müellif, *İhtiyârât* isimli bir muhtasar çalışmayı arzu ettiğini, bunun için de meşhurlardan gelen mühim görüşleri toplayan *Kitâbu'n-Nukâye*'yi seçtiğini belirtmektedir. Yine bu eserin öneminden bahseden şarih, onda garip meselelerin bulunduğunu, fetvada bulunan âlimleri kapsadığını, bu sebeple onun meselelerini tekrar tekrar okuduğunu, başka kitaplardan ona bazı nakiller yaptığını, bununla devrin hülâsası diye bahsettiği Sultan Murad'a bir hizmette bulunmayı istediğini zikretmektedir.

Musannifin ifadelerinden bir kısım naklettikten sonra ya normal bir şekilde ya da *"ey"* veya *"ya'nî"* (21a, 26a) diyerek şerhe başlayan Molla Abdülvâcid, metinde kaydedilen görüşlerin kime ait olduğunu belirtmekte, hükümlerin delillerini zikretmekte, bilgilerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için izahlar yapmakta, görüş ve hükümleri başta *Fetâvâ-yı Kâdîhân*[437] olmak üzere *İsbicâbî*[438] ve *Nihâye*[439] deki benzeri görüş ve hükümlerle teyid etmekte ve kısa kısa açıklamalarda bulunmaktadır.

Musannifin "sahih olan onun tahir olmasıdır" ifadesini; "bu Nasr b. Yahya'nın kavlidir" diye açıklayan yazar, yine musannifin "müstehap

---

433 bk. *Keşf*, II, 1971-1972; Kehhâle, VI, 246.

434 Asıl metnin dışında kenarlarda hemen hemen her varakta kırmızı mürekkeple yazılmış *"mes'ele"* diye kayıtlar bulunmaktadır. Başta üç varak vardır. Bunlarda meseleler, kitabın ismi, yazarın ismi, fihrist (12 kitap) ve bu kitabın yazarı hakkında bilgiler mevcuttur. Metin (aynen nakledilmekte ve) üzerinde kırmızı çizgiler bulunmaktadır. Kitap, fasıl ve bablar da kırmızıdır.

435 *Şakâik*, s. 44. Eser isminin kaydedildiği varakta, "Ebû Hanîfe'nin mezhebine göre" yazıldığına dair kayıt bulunmaktadır.

436 *Kütüb-i Sitte*'de böyle bir hadise rastlanmamıştır.

437 *a.g.e.*, vr. 3a.

438 *a.g.e.*, vr. 3b.

439 *a.g.e.*, vr. 3a.

abdest, uyku için olandır"[440] sözünü, "yani kişinin uyumayı istediği zaman abdest alması müstehap olur"[441] diyerek açıklamaktadır. "Her hangi bir şeye dayanmadan uyuyana abdest gerekmez" görüşünü de; "yani onun abdesti bozulmaz"[442] tarzında ilâvede bulunmaktadır.

"Ebû Hanife'ye Ehl-i sünnet ile ilgili bir soru sorulduğunu, onun da cevaben '*şeyhayn*'i tafdil etmektir.... dediğini" musannifin ifadesi olarak nakleden şarih, '*şeyhayn*' kavramını; "yani Ebû Bekr ve Ömer'dir" diye açıklamaktadır[443].Yine o, "bir kişi üçe niyet ederek boş ol dese, niyeti sahih olur" sözünü; "çünkü onun lafzı, ihtimalli bir lâfızdır" şeklinde gerekçeli bir şekilde açıklamıştır[444].

Şerhte daha ziyade açıklamalara yer verilerek yetinilmekte ve tercihlere girilmemektedir.

11. MUHAMMED ŞÂH (839/1435)

Hayatı

Muhammed Şâh b. Muhammed b. Hamza el-Fenârî Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhulislâmı Molla Fenârî'nin oğludur[445].

Bütün tahsilini babasından tamamlayan Muhammed Şâh'a, Fahreddîn Acemî muidlik[446] yapmıştır. 18 yaşında Bursa Sultaniye Medresesi'ne müderris olmuştur. İlk dersinde hazır bulunan zamanın ilim adamları tarafından çeşitli konularda kendisine yöneltilen sorulara cevap vererek ilmî yeterliliğini isbat etmiştir[447].

---

440 *a.g.e.*, vr. 5b.

441 *a.g.e.*, vr. 21a.

442 *a.g.e.*, vr. 26a.

443 *a.g.e.*, vr. 29a.

444 *a.g.e.*, vr. 98b.

445 *Şakâik*, s. 33; Mecdî, s. 56-57; NMPş., s. 125; Leknevî, s. 187; *OM*, II, 15; *GAL*, II, 304; *Suppl.*, II, 328.

446 *Salname*, s. 327.

447 İlk dersinde hazır bulunanlardan Molla Hüsrev şöyle demiştir. "*Diyâr-ı Rûm'da iki ders dinledim. Biri Sultan Medresesi'nin müderrisi Fenârî Muhammed Şah'ın dersi, diğeri de Manisazâde Muhyiddin Efendi'nin dersidir.*" bk. Baltacı, *a.g.e.*, s. 380.

Muhammed Şâh, 839/1435'de vefat etmiştir[448].

Eserleri

Kelâm, tefsir ve fıkha dair 10'u aşkın eseri bulunan Muhammed Şâh'ın da babası gibi hadisle ilgili eseri bulunmamaktadır. Kaynaklarda usûl ve furûa dair şerh, hâşiye ve telhis tarzında toplam dört eseri kaydedilmektedir.

Ona ait gösterilen *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye* adlı eserin her iki nüshasının mukaddimesinde *Muhammed b. Ali b. Yusuf b. Muhammed b. Hamza* şeklinde kaydın bulunması, eserin Muhammed Şâh'a değil, kardeşi Yusuf Bâlî'nin oğluna ait olduğunu gösterir[449]. Yine onun adına kaydedilen *Şerhu'l-Ferâizi's-Secâvendî*[450] isimli eserin ona ait olup olmadığı şüphelidir. Zira babasının aynı adı taşıyan çalışmasıyla bizzat karşılaştırdığımızda nüsha farkından başka bütün ifadelerin aynı olduğunu gördük. Dolayısıyla burada *Fusûlu'l-bedâyi'* adlı esere yazdığı hâşiye ile yaptığı ihtisar çalışmaları üzerinde durulacaktır.

1. Hâşiye 'alâ Fusûli'l-bedâyi'

Eser; 228 varak, 19 satırdan meydana gelmiş ve ta'lîk hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Lâleli bölümü 732 numarada kayıtlı bulunmaktadır[451].

Müellifin ifadelerini "*kavlühü*" diyerek bazan bir kelime, bazan bir cümle bazan da bir kaç satır olarak nakleden Muhammed Şâh, daha çok kısa nakil, kısa şerh şeklinde bir metod izlemektedir. Mesela; "*kavlühü*" ifadesine varak 172b'de 22, 173a'da 17 ve 227a'da 31 defa yer verilmektedir. Asıl metni kısa kısa nakleden yazar, hemen her yerde "*ey*" diyerek kendisi de kısa açıklamalarda bulunmakta, yaptığı bu açıklamaları daha çok kelime ve kavramlara hasretmektedir.

---

448 Vefat tarihini Nişancı Mehmed Paşa (s. 125), 841/1437 olarak, Bursalı Tahir (*OM*, II, 15) de 830/1426 diye göstermektedir.

449 Nüshalar için bk. Sülm. Ktp., Rşd, 189; Şehid Ali Pş., 757. Ayrıca Sülm. Ktp., Süleymaniye 624 numarada Muhammed Şâh b. Yusuf (830/1426) adına kayıtlı bulunan nüshanın da yapılan karşılaştırmada diğer ikisinin aynısı olduğu görülmüştür.

450 Eser için bk. Sülm. Ktp., Crh., 1118/1.

451 Başka bir nüshası için bk. Sülm. Ktp., Hamidiye, 420.

Muhammed Şâh, metindeki bazı ifadelerin kaynaklarına inmeye çalışmakta veya niçin ve kime karşı söylendiğini izah etmektedir. Söz gelimi; "denildi ki, iki delil" ifadesini, "bu söz *el-Mevâkıf* adlı eserde vardır"[452]; "kül ile ilgili söz" ibaresini, "yani İbnü'l-Hâcib'e itiraz içindir, çünkü o dedi ki kül, vahid manasınadır"[453]. "Tercîh'in manâsı sözlükte, vasıf (sıfat, nitelik) olarak iki taraftan birinde üstünlüğün isbatıdır" sözünü, "yani başlangıçta kendisiyle mümaselenin kasdedilmediği şey ve kesreti delâlet ile olan tercih böyle değildir"[454] şeklinde açıklamaktadır.

Yazarın bu çalışmada sadece metni açıklamayı hedeflediği söylenebilir. Genel olarak da *hâşiye* denince anlaşılan budur.

2. Telhîsu'l-Fusûl ve tarsîsu'l-usûl

Eser; 92 varak, 21 satır ve ta'lîk hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Kütp., Lâleli bölümü 691 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Mukaddimede, Sultan Muhammed b. Bayezid Han'a dualar ve övgülerde bulunan Muhammed Şâh, *"faydalı cümlelerle öğrenilmesi ve korunması kolay olsun"* diye böyle bir ihtisara teşebbüs ettiğini, bununla Sultan'a hizmet etmiş olacağını umduğunu kaydetmektedir.

Muhammed Şâh, aynen nakil değil, eseri kendi ifadelerine sokarak ihtisar etmiştir. Yani asıl metindeki ifade (bilgi)lerden bazılarını atarak aynen nakletmek şeklinde değil, konuyu kendi potasında eriterek ve ilgili bilgileri kendi ifadelerine sokarak kısaltmaktadır. Metinde zikredilen bütün görüşleri ve bunların delillerini vermemektedir. Kaydettiği farklı görüşleri de babasının zikrettiği gibi değil, yine kendi cümleleriyle aktarmaktadır. Tekrarlardan uzak kalmaktadır.

Yasaktan sonra gelen emrin mutlak emir gibi olduğunu kaydedip delilini zikrettikten sonra *"kîle"* diyerek üç ayrı görüşe yer veren Molla Fenârî, bunları ibaha, nedb, tavakkuf ve illete dayandırma şeklinde özetlemekte ve İmam Şâfiî'nin ibahayı tercih ettiğini, İmâmu'l-Harameyn'in tavakkufu benimsediğini kaydetmektedir.

Muhammed Şâh, yasaktan sonra gelen emir ile ilgili kısmı ihtisar ederken genel görüşü aynen kaydetmekle beraber delilini zikretmemekte, *"kîle"* ifadesiyle verilen görüşlerin üçüne değil, ikisine yer vermekte,

---

[452] Muhammed Şâh, *Hâşiye*, vr. 19a.

[453] *a.g.e.*, vr. 48a.

[454] *a.g.e.*, vr. 227b.

babasının aksine Şâfiî'yi tavakkuf edenlerden göstermekte, İmâmu'l-Harameyn'i İmâmü'l-Hüda diye kaydetmekte ve yine babasının *"nedbi benimseyenler, cumadan sonra yapılan akdi müstehap kabul etmişlerdir"* şeklindeki görüşe hiç yer vermemektedir[455]. Bu örnekten hareketle Muhammed Şâh'ın *Telhîsu'l-Fusûl* adını verdiği ihtisar çalışmasında bazı tasarruflarda bulunduğunu söylebiliriz.

12. SEYYİD HASAN b. ALİ el-KOMENÂTÎ (840/1436)

Hayatı

Seyyid Hasan, Tokat yakınlarında bir yer olan Kumenât'lıdır[456].

Taşköprîzâde onu Fatih devri âlimlerinden kabul etmekte ve 800'lü yılların sonuna doğru vefat ettiğini kaydetmektedir[457]. Bursalı Tahir ise, onun müellifler zümresinden olup Sivas'ta oturduğunu, orada eğitim-öğretim ve telifle meşgul bulunduğunu, 840/1436'da[458] vefat ettiğini ve kabrinin Amasya'da olduğunu zikretmektedir[459].

Eserleri

Seyyid Hasan'ın astronomiye[460] ve fıkha dair birer eseri bulunmaktadır. Fıkha dair eseri furû-i fıkıhla ilgili olup şerh türünde ve *Vikâye* üzerinedir.

el-'İnâye fî şerhi'l-Vikâye

Bizzat müellifin nesih hattıyla kaleme aldığı eser,377 varak, 31 satırdan meydana gelmiş olup Sülm. Ktp., Fatih bölümü 1887 numarada

---

[455] bk. Molla Fenârî, *Fusûl*, II, 20 (Sülm. Ktp., Tırnovalı, 552, matbu); Muhammed Şâh, *Telhîs*, Sülm. Ktp., Lâleli, 691, vr. 37b.

[456] Bugünkü ismi *Gümenek*'tir. *Şakâik*, s. 102(dipnot).

[457] *Şakâik*, s. 102; Mecdî, s. 122; Ayrıca bk. *Keşf*, II, 2020-2021; Kehhale, IV, 34; *GAL*, I, 315.

[458] *DİB. El Yazması Eserler Katoloğu* (s. 317)'nda vefat tarihi 832/1428 olarak gösterilmiştir. Bunun, eseri bitirme tarihi olduğu kesin olmakla beraber vefatının bu tarihte olduğu kesin değildir.

[459] *OM*, I, 322. Kâtip Çelebi vefat tarihini 832/1428 şeklinde kaydetmektedir. bk. *Keşf*, II, 969.

[460] *Şakâik*, s. 102; *Keşf*, II, 969; *OM*, I, 322.

kayıtlı bulunmaktadır[461]. Yazarın 827/1423'de başlayıp beş yıllık emekle 832/1428'de tamamladığı şerh, furû-i fıkha dair olup Arapça'dır[462].

Eserinin mukaddimesinde *Vikâye*'nin önemi üzerinde duran Seyyid Ali, onun delillerden uzak, lâfızlarının ise son derece kısa (icaz) olduğunu, onu mütalâa etmeyi arzu ettiği halde icmal ve tafsilinden dolayı bıkmış dostların bulunduğunu, buna karşılık onların isteklerine uygun her hangi bir şerhin de mevcut olmadığını ileri sürerek zamanının elverdiği ölçüde bu hâşiyeyi yazdığını, onda rumuzuna işaret ettiğini, künûzundakini açtığını ve *el-'İnâye fî şerhi'l-Vikâye* ismini verdiğini belirterek yararlandığı kaynaklarla ilgili şu bilgileri vermektedir:

> "Bil ki, bu şerhde ortaya koyduklarımın hepsi *Hidâye, Kifâye, Gâyetü'l-beyân* (li's-Serûcî), *Beyân* (Kıvâmuddîn el-Ebânî), *Zeylâî, Kâfî, Sadruşşerîa* gibi eserlerden alınmış olup uzatmamak için bunlara rumuzlarla işaret ettim. Bunların dışında nadiren bazı konularda istifade ettiğim eserlerin isimlerini yerinde kaydettim"[463].

Kitâbu't-tahâre'de *"**umûr-i dîn**'in; itikâdât, âdâb, ibâdât ve muâmelât'tan ibaret olduğu, ibâdâtın da cihadla birlikte beş olup, bunun fıkıh kitaplarında muamelâta takdim edildiği"* şeklinde musannifin kaydettiği bilgileri aktaran yazar, *"ekûlü fîhi nazar"* diyerek bu konuda başka uygulamaların bulunduğuna dikkat çekerek cihadın ibadetten sayılmasına rağmen onun hiçbir zaman muamelâtdan önceye alınmadığını ifade etmektedir. Daha sonra *"belli organların belli bir şekilde yıkanmasıdır"* şeklinde taharetin ıstılâhî tanımını *Mustasfâ*'dan nakleden Seyyid Ali, bu tanımın da uygun olmadığına işaret ederek şöyle demektedir:

---

[461] Başka bir nüshası için bk. Sülm. Ktp., Fatih, 1888 (182 varak, 29 satır, ta'lîk, 837 h., Derviş Muhammed Kırımı); Süleymaniye'de 8 nüshası, DİB. Ktp. Yazma Dairesi, No: 436'da bir nüshası bulunmaktadır.

[462] Metinde kitap, bab, *"kale"*nin türevleri ve rumuzlar kırmızı olup müellifin ifadeleri, üstünde bir kırmızı çizgi ile ayırdedilmiştir. Eserden önce 4 varak bulunmakta, birinde sadece kitapları gösteren fihrist yer almaktadır.

[463] Yazarın eserlerle ilgi verdiği rumuzlar şöyledir: *Hidâye* **"D"**, *Kifâye* **"ŞS"**, *Gâyetü's-Serûcî* **"ŞCH"**, *Beyân* **"ŞKH"**, *Zeylâî* **"Z"**, *Sadruşşerîa* **"SD"**, *Kâfî* **"K"**.

"O, tahareti değil abdesti tarif etmektedir. Halbuki taharet teyemmümü de kapsar. Çünkü o da, gasil olmadığı halde ıstılahta bir temizliktir."[464]

Seyyid Ali, musannifin gasil ile ilgili tanımını "*delk (ovma) şart olmaksızın akıtmaktır*" diye verdikten sonra bu konuda "*derim ki; zahir olan delkin özellikle Türk lisanında gaslin (yıkamanın) hakikatine dahil olmasıdır*"[465] tarzında ilâvede bulunmaktadır. Böylece o, bu tür kavramlarda mahallî örfün de etkili olduğuna dikkat çekmektedir.

Yine yazar, kadına dokunma konusunda, "*kim cinsel organına dokunursa abdest alsın*"[466] hadisini ileri sürerek abdestin bozulacağını savunanlara, bu hadisi bir cemaatin zayıf addettiğini, hatta Yahya b. Main (223/838)'in bununla beraber "*her sarhoş edici haramdır, nikâh ancak veliye aittir*"[467] hadislerinin de sahih olmadığını belirttiğini kaydederek mezhep görüşünü savunmaya çalışmaktadır[468].

Talak konusunda, bid'î talakın geçerli olduğunu belirterek[469] genel olarak nakillerle yetinen Seyyid Ali, *Kitâbu'l-gasb* bölümünde; misliyattan olup yürürlükte olmayan bir mal gasbe konu olmuşsa kıymetinin ödenmesi gerektiğini, ancak kıymete esas alınacak zamanın husumet ve kada günü olduğunu, Ebû Yûsuf'un gasb gününü, Muhammed'in de inkıta (bittiği veya yürürlükten kalktığı) günü esas aldığını ilâve etmektedir[470].*Kitâbu'l-buyû*'a hiç yer vermeyen yazar, buyû' ile ilgili sadece bey'i fâsid'e temas etmektedir. Ancak orada da bey' bi'l-vefâ yoktur[471].

---

464 Seyyid Hasan, *'İnâye*, vr. Xb.

465 *a.g.e.*, vr. 1a.

466 Hadis için bk. İbn Mâce, *Tahâret*, 63; Ebû Dâvud, *Tahâret*, 69.

467 Hadisler için bk. **Birinci hadis**: Müslim, *Tahâret*, 71; A. b. Hanbel, IV, 23. Buhârî, *Ahkâm*, 22; Müslim, *Eşribe*, 73; Tirmizî, *Eşribe*, 1; Ebû Dâvûd, *Eşribe*, 5; Neseî, *Eşribe*, 53; İbn Mâce, *Eşribe*, 9; **İkinci hadis**: Buhârî, *Nikâh*, 36; Tirmizî, *Nikâh*, 14. Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Dârimi ve Ahmed b. Hanbel de hadisi açıklamışlardır.

468 Seyyid Hasan, *a.g.e.*, vr. 5a.

469 bk. *a.g.e.*, vr. 114a.

470 *a.g.e.*, vr. 312a.

471 *a.g.e.*, vr. 201.

Yazar Seyyid, musannifin ifadelerini[472] naklettikten sonra bazan normal, bazan da "*ey*" diyerek açıklamalarda bulunmakta, "*fîhi nazar, fîhi kelâm, ...mahallü nazar*" (1a) tarzında problemlere dikkat çekmekte, "*fein kulte-kultü*" (2a) tarzında muhtemel sorular üzerinde durmakta, "*kulnâ, kultü, ekûlü*" (1a) tarzında gerek kendi görüş ve kanaatlerini gerekse mezhep görüşünü vermektedir.

Genel olarak nakillerle iktifa eden[473] Seyyid Ali, katılmadığı bazı hususlarda özellikle ihtilâflı meselelerde açıkça görüşünü belirtmekte, yine tartışmalı hususlarda özellikle mezhep görüşünü savunurken aklî ve naklî delillerden ileri sürdükleri hadislerin rahat bir şekilde zayıf olduklarını söyleyebilmektedir.

Sonuç olarak Seyyid Ali'nin, genel olarak musannifin görüşlerine katılmakla beraber tartışmalı noktalarda az da olsa ortaya koyduğu farklı görüşleriyle şerhe katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz.

13. ŞEREFÜDDÎN KIRIMÎ (840/1436)

Hayatı

Şerefüddîn b. Kemal el-Kırımî[474] dışarıdan Anadolu'ya gelen II.Murad devri âlimlerindendir.Öğrenimini memleketinde Bezzâzî ve benzeri âlimlerden gören Şerefüddîn, bir yandan eğitim-öğretimle, diğer yandan irşad ve telifle meşgul oldu.

Kırım'da savaşlar yüzünden bir takım kargaşalıklar meydana gelince, âlimler oradan başka yerlere gitmeye başladılar. Şerefüddîn Kırımî, bu yeni vatan arayışında Anadolu'yu seçti. Sultan II.Murad devrinde Anadolu'ya gelen Kırımî, sultanın ikramlarını gördü ve kendisine maaş tahsis edildi.

Seyyid Ahmed b. Abdillah[475] ve benzeri birçok talebe yetiştiren Şerefüddîn, Edirne'de 840/1436'da vefat etti. Kabri, Tatarhan kabristanındadır.

---

[472] Musannif'den yapılan nakiller (asıl metin) üzerinde kırmızı çizgi bulunmaktadır.

[473] Nitekim yazar, nakillerde bulunduğu eserleri mukaddimesinde zikretmiş ve ilgili rumuzları göstermiştir.

[474] *Şakâik*, s. 81; Mecdî, s. 100; *Keşf*, II, 1824; Kefevî, *Ketâib*, vr. 129; *OM*, I, 397.

[475] *OM*, I, 397.

Eserleri

Başka ilimlerle ilgili eserlerinin bulunup bulunmadığı konusunda kaynaklarda bilgi bulunmayan Kırımî'nin fıkıh usûlüne dair *Şerhu'l-Menâr* adlı bir çalışması vardır. Biz kısaca bu çalışmayı tanıtacağız.

Şerhu'l-Menâr

Nesefî'nin *Menâru'l-envâr* adlı usûl-i fıkha dair eserine yazılan bu şerh; nesih hattıyla istinsah edilmiş olup 243 varaktan meydana gelmekte ve Sülm. Ktp., Esad Efendi Medresesi bölümü 63 numarada kayıtlı bulunmaktadır.Fıkıh usûlüne dair olan şerh, Arapça kaleme alınmıştır.

Taşköprîzâde, söz konusu eserle ilgili kayıtların olduğunu, ancak kendisinin bizzat çalışmayı göremediğini ifade etmektedir[476]. Kâtip Çelebi ise, adı geçen şerhten söz etmekte ve yazarının onu 810/1407'de tamamladığını, Şam âlimlerine gösterdiğini, onların bu eseri çok beğendiklerini itiraf ettiklerini kaydetmektedir[477]. Bursalı Tahir de aynı eserden bahsetmektedir[478].

Mukaddimede, hayatını bu ilme hasrettiğini, hatta usûl kaynaklarının çoğunu mütalâa ettiğini, usûlün bazı konularıyla ilgili özel çalışmaları bulunduğunu, fıkıh usûlünü alanın mütehassıslarından okuduğunu ve dinlediğini belirten Şerefüddîn, Nesefî'nin söz konusu eserinin önemini vurguladıktan sonra, yazarının bazı hususları eksik bıraktığını, kendisinin ise bu eksikleri gidermeyi hedeflediğini belirtmektedir. Kırımî, daha sonra hac vesilesiyle Şam'a gittiğinde yanında taşıdığı müsvedde metinleri oradaki âlim ve fakihlere gösterdiğini, onlarla çalışmasıyla ilgili fikir alış verişinde bulunduğunu, müsveddeyi çok beğendiklerini, en kısa zamanda temize çekilmesini arzu ettiklerini, kendisinin de onların bu arzularını dikkate alıp yolculuk esnasında eseri temize çektiğini ifade etmektedir.

Telvîh'ten, "*Ebû Hanife'ye göre, muhtar olan, Neml Sûresi'ndeki âyettir, diğerleri değildir. Meteahhirîn ulemasına göre ise, yazılarak surelerin başında bulunan besmeleler fasıl için gelmiş âyetlerdir*" şeklinde nakilde bulunan Şerefüddîn, konu ile ilgili şu değerlendirmede bulunmaktadır:

---

[476] *Şakâik*, s. 82; Mecdî, s. 101.
[477] *Keşf*, II, 1824.
[478] *OM*, I, 397.

> "Bu, Hanefîyyeye bir saldırıdır. Çünkü bu ifadelerden, mutekaddimîn âlimlerinin onun âyet olduğunu kabul etmedikleri, muteahhirîn âlimlerinin ise, bu zaafı tespit edip doğrusunu ortaya koydukları anlaşılmaktadır. Halbuki merfu rivayete göre, İmam Muhammed aynı görüşü ileri sürmüştür ki o, mutekaddimîn âlimlerinin ileri gelenlerindendir."[479]

Kırımî, Kur'ân'ın nazım ve mana için bir isim olduğu hususunda da şu açıklamada bulunmaktadır.

> "Bazıları, Kur'ân'ın sadece mana için bir isim olduğunu, Ebû Hanîfe'nin de bu görüşü savunduğunu iddia ederek bunu özür halinde Farsça kıraatla namazın caiz olacağına delil getirdiler. Muhakkık ulema ise, bu nisbeti reddederek şöyle dediler: Ona göre sahih olan, çoğu ulemanın da paylaştığı görüştür. Yani onun nazma ve manaya isim olmasıdır. Ancak o, namazın caiz olması hususunda nazmın, rüknü lazım olduğuna itibar etmedi. Daha doğrusu burada nazmın farziyetini ıskat ruhsatı çerçevesinde düşürdü."[480]

Bu iki örnekten anlaşılmaktadır ki, şarih, birinci örnekte, özellikle besmele konusunda *Telvîh*'ten yaptığı nakle itirazda bulunmakta, mutekaddimîn ulemaya tabi olmayı vurgulamaktadır. İkinci örnekte ise, Ebû Hanîfe'nin görüşünü savunmayı hedefleyerek bazı açıklamalarda bulunmaktadır.

Şarih, Şâfiî mezhebi başta olmak üzere zaman zaman diğer mezheplere de yer vermekle birlikte genel olarak konuları Hanefî mezhebi çerçevesinde ele almakta ve izahlar yapmaktadır[481].

"Emir ve nehyin, zıdlarında (yani me'mûrun bih'in zıddında) hüküm ifade edip etmediği konusunda ihtilâf vardır" şeklinde metin ifadesini nakleden Şerefüddîn, "emir ve nehiy; zıdlarında hüküm ifade etmezler, hüküm ifade ederler[482], zıdlarının mekruh olmasını gerektirir, zıdlarının mekruhluğuna delâlet ederler" gibi görüşleri kaydettikten sonra, tercih

---

[479] Şerefüddîn, *Şerhu'l-Menâr*, vr. 4a. Şarih, burada olduğu gibi eserde yer yer *Telvîh* sahibine itiraz etmektedir. Bu konuda örnek için bk. Şerefüddîn, *a.g.e.*, vr. 122a.

[480] *a.g.e.*, vr. 5a.

[481] Örnek için şarihin *başa mesh* ve *talak* konusundaki değerlendirmelerine bk. Şerefüddîn, *a.g.e.*, vr. 107a-128a.

[482] Bu, Cassâs'ın bir görüşü olarak verilmektedir.

edilen (muhtar) görüş olarak şunu vermektedir; "*lehinde ve aleyhinde delil olması için bir şeyi emir, zıddının mekruh olmasını iktiza eder.*"[483]

Yazar; "*kavlühü*"[484] (2b, 3b) veya "*kavlühü-ilâ ahir*" (96a, 129a) tarzında metni naklettikten sonra "*i'lem* (2b, 3b), *hâzâ* (4b), *el-aslü fîh*" (111a) tarzında veya normal bir şekilde şerhe başlamakta, "*fein kulte-kultü* (4a), *fein kîle-kulnâ* (5a), *fein kîle-ücîbü*" (105b) ve "*kîle-ve'l-cevâb*" (114b) tarzında muhtemel sorulara cevap aramakta ve tartışmakta, "*ve fihi ma fîh*" (5a) tarzında probleme dikkat çekmekte ve "*li 'ennâ nekulü* (96a), *kultü lâ nizâ'a*" (122a) tarzında da kendi veya mezhep görüşünü savunmaktadır.

Şerefüddîn Kırımî bu çalışmasında en çok *Keşşâf* (3a) ve *Telvîh* (4a) gibi eserlerden ve Fahru'l-İslâm (4b), Sahibu't-Tahkîk (6a) ve İmam Râzî (121a) gibi âlimlerden yararlanmıştır.

14. ALÂEDDİN er-RÛMÎ (841/1437)

Hayatı

Hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Taşköprîzâde, onu Yıldırım Bayezid devri âlimleri arasında zikretmekte, Taftâzânî ve Seyyid Şerîf'ten ders aldığını, çeşitli vesilelerle özellikle Kahire ulemasıyla ilmî tartışmalarda bulunduğunu ve her defasında üstün geldiğini kaydetmektedir[485]. Molla Hüsrev, *Ecvibe*[486] ismini verdiği ve Alâeddin Rûmî'nin sorularına yazdığı cevapları kapsayan risâlesinin mukaddimesinde ondan, "*münazara ve mübahesecilerin önderi, Ali er-Rûmî diye şöhretli Mevlânâ Alâeddin*" şeklinde bahsetmektedir.

Hem Molla Hüsrev'in ve hem de Taşköprîzâde'nin kaydettiği bilgilerden onun tartışmacı (münazaracı) kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zira risâlede hocası Taftâzânî'ye de itirazları bulunmaktadır[487]. *Şakâik* mütercimi Mecdî de onun 840/1436'da

---

[483] Şerefüddîn, *a.g.e.*, vr. 129a.

[484] "*Kavlühü*" ifadeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

[485] *Şakâik*, s. 47; Mecdî, s. 69; Ayrıca bk. Taşköprîzâde, *Tabakât*, s. 131.

[486] *Ecvibe*, Sülm. Ktp., Giresun bölümü 92 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

[487] Söz konusu *Risâle*'nin birinci bölümü *Keşşâf* ve *Taftâzânî*'ye yaptığı itirazları içermektedir.

Kahire'den hacca gittiğini ilâve etmektedir[488]. Alâeddin Rûmî 841/1437'de vefat etmiştir[489].

Eserleri

Alâeddin Rûmî'nin fıkha dair müstakil bir eseri yoktur. Taşköprîzâde onun çeşitli ilimleri ihtiva eden bir risâlesi bulunduğunu ve bizzat kendisinin yanında olduğunu belirtmektedir[490].

Risâle:

Taşköprîzâde'nin bahsettiği söz konusu risâleyi görememekle beraber, Molla Hüsrev'in yukarıda bahsedilen *Ecvibe Risâle*'si[491]'nin üçüncü faslında yer verdiği fıkıh bahsinden hareket ederek Molla Alâeddin'in sadece *vitir*'le ilgili soru ve itirazlarını kısaca aktarmaya çalışacağız. Zira Molla Hüsrev'in ilgili bölümünde bu konu daha geniş ele alınmıştır.

Alâeddin Rûmî, Hanefî ulemasının "*inne'l-lâhe zâdeküm salâten elâ ve hiye'l-vitr fe sallûhâ mâ beyne'l-'aşâ ilâ tulû'i'l-fecr : Allah size bir namaz daha ziyade etti. Dikkat edin! O, vitirdir. Onu yatsı ile tan yeri ağarıncaya kadar kılın.*"[492] hadîsine dayanarak vitrin vücûbuna kail olduklarını, yine bu hadis ile yaptıkları istidlâlin sonunda vitrin kazasının icmâ ile vacip olduğunu ileri sürdüklerini zikrettikten sonra kendi kanaatını şu şekilde ifade etmektedir:

> *Hidâye*'de de böyle zikredilmektedir. Deriz ki; bunda bahs vardır. Çünkü İmameyn'in muhalefetiyle beraber kazanın vücûbu üzerindeki icmâ'ın meydana gelmeyeceği açıktır. Öyleyse bu icmâ'ın vechi nedir?"[493]

Molla Alâeddin, fıkıhla ilgili olan ve on bahisten meydana gelen üçüncü faslın hemen her birinde başta *Hidâye* sahibi olmak üzere başka Hanefî âlimlerine de çeşitli itirazlarda bulunmakta ve sorular yöneltmektedir.

---

[488] Mecdî, s. 69.

[489] *Keşf* (zeyl), I, 91.

[490] *Şakâik*, s. 47; Mecdî, s. 69.

[491] Bilgi için *Bu Çalışma*'nın Molla Hüsrev bölümüne bakınız.

[492] Hadis için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, I, 188; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, II, 108.

[493] Alâeddin, *Risâle*, vr. 26b; Ayrıca bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, I, 65.

15. KARA SİNÂN (852/1448)

Hayatı

Kara Sinan diye şöhret bulan Sinânüddîn Yusuf b. Abdilmelik er-Rûmî[494] Akhisar yakınlarında Seydi köyünden olup[495] II.Murad devri âlimlerindendir[496].

Zamanın âlimlerinden ilmini tamamlayan Kara Sinan bazı medreselerde müderrislik yaptı. Dini ilimlerde ve edebiyatta devrin âlimleri arasında hatırı sayılır bir âlim olan Sinânüddîn Yusuf, 852/1448'de vefat etti. Mezarı bilinmemektedir[497].

Eserleri

Sarf ve astronomiye dair eserleri de bulunan Kara Sinân'ın biri furû, diğeri usûle dair olmak üzere fıkıhla ilgili iki eseri bulunmaktadır. Taşköprîzâde sadece *Şerhu'l-Vikâye* hâşiyesinden[498], Bursalı Tahir buna ilâveten *Menâru'l-envâr* şerhinden de bahsetmektedir.

a. Furûa dair olan

Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye

Eser; 317 varak, 21 satır, Muhammed b. Mustafa tarafından 958/1551'de ta'lîk hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Lâleli bölümü 866 numarada kayıtlı bulunmaktadır[499]. Hamdele ve salveleye çok uzun yer veren Kara Sinân, mukaddimede ilim ve ulema hakkında âyet ve hadisler kaydettikten sonra fıkıh ve fakihlerin önemi hakkında da hadisler[500] zikretmektedir.

---

494 Yazar, *Şerhu'l-Menâr* (vr. 1b)'da ismini böyle kaydetmektedir.

495 Kitabın isminin kaydedildiği varakta bu bilgi verilmektedir.

496 *Şakâik*, s. 211; Mecdî, s. 228; *OM*, I, 397.

497 *OM*, I, 397. Kütüphane tasnif fişlerindeki kayıtlarda da vefat tarihi 852/1448 diye gösterilmektedir. bk. Sülm. Ktp., Yozgat, 373.

498 *Şakâik*, s. 221; Mecdî, s. 228; *Keşf*, II, 2022.

499 Diğer bir nüshası için bk. Sülm. Ktp., Damad İbrahim Paşa, 583/1. Eserin başında sadece kitap fihristinin bulunduğu bir varak vardır.

500 Hadislerden birinin manası şudur: "*Ümmetimden iki sınıf vardır. Onlar salih olursa bütün insanlar salih olur. O iki sınıf 'ümerâ ve fukahâ'dır.*" Hadis, *Kütüb-i sitte* kaynaklarında bulunamamıştır.

Kitâbu's-salât'da, *kitab* kelimelerinden başlayarak taharetin sözlük ve ıstılâhî tanımları üzerinde duran ve abdest âyeti hakkında "*zahiri mana, aksine delâlet etmekteyse de cumhur, hilâfına karar verdi*" diyen yazar, Cenab-ı Hakk'ın bu kavlinde, "*ve entüm muhdisûne*" ifadesini, taharet âyetini *hades*'i zikrederek açmanın kerahatinden dolayı gizlediğini, bunun gibi "*hüden li'l-müttekîn*" âyetinde de, "*hüden li'd-dâllîne's-sâbirîne ile't-takvâ*"' şeklinde bir ifadeye, *dalâl* zikriyle Kitâb-ı Kerîm'i açmanın kerahatinden dolayı yer vermediğini belirtmektedir[501].

Kara Sinân, ayakların yıkanması konusunda *nasb* ve *cer* şeklinde iki kıraatın söz konusu olduğunu ileri sürenlere; cer kıraatının icmâ ile terkedildiğini, meşhur hadislerin gaslin vücûbuna, terkedenin vaîdine delalet ettiğini, bu konuda pek çokların kararsız kaldığını hatırlatarak kendi kanaatini şöyle belirtir:

> "Bana öyle geliyor ki, taharetteki asıl gayenin tahakkuku vudû iledir. Buna göre ihtiyata en yakın olan mesh değil gasildir."[502]

Müellif, beyaz (izar-kulak arası) kısımla ilgili Ebû Hanîfe, Muhammed ve Ahmed b. Hanbel'in yıkanmasından yana olduğunu, musannifin bunu tercih ettiğini, *Muhît, Bedâyi'* ve *Dirâye*'de bunun en sahih görüş kabul edildiğini ve bununla fetva verildiğinin kaydedildiğini belirttikten sonra aksini savunan Ebû Yûsuf'a "*ücîbü*" diyerek cevap vermeye çalışmakta ve Mâlik'e göre de hiç yıkanması gerekmediğini ifade etmektedir[503].

Aynı konuda musannifin, Serahsî'nin üstazı Halvanî'den "*ıslatmak yeterlidir*" tarzında bir görüşe yer verdiğini kaydeden yazar, konuyu şöyle açıklamaktadır:

> "Denildi ki burada bahs vardır. Çünkü Ebû Hanîfe, Muhammed, Şâfiî onu abdest organı olarak kabul ettiler. O halde abdest organını da ıslatmak kifayet etmez. Onu abdest organı kabul etmeyen Ebû Yûsuf da bunu kabul etmemektedir. Halvânî'nin müctehid olduğunu, bu itibarla, onu abdest organı olarak kabul ettiği halde yıkamayı gerekli görmediğini, buna ilâve olarak müctehid olması hasebiyle başkasını taklit etmesinin de caiz olmadığını söylemek mümkündür. Ancak biz diyoruz ki, bir müctehidin başka birini taklit etmesinin caiz olmadığı hususu

---

501 Kara Sinân, *Hâşiye*, vr. 2a-2b.

502 *a.g.e.*, vr. 5b.

503 *a.g.e.*, vr. 6a.

> doğru değildir. Zira, Ebû Hanîfe'den gelen bir rivayete göre, (Şâfiî ve Mâlik gibi mutlak müctehid olsa da) kendinden daha üstün olanı taklit etmek caizdir. Kaldı ki Şemsü'l-eimme mutlak müctehid değildir."[504]

Talak konusunda[505] klâsik bilgileri aktaran Kara Sinân, bey-i fâsid konusuna geniş yer vermekte ve bey' bi'l-vefâ hakkında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır.

> "Bey' bi'l-vefâ hakkında ihtilâf edildi. Ekseri meşâyih onun hükmünün rehin gibi olduğuna kail oldu. Sahih olan, akit bey' lafzı ile yapılınca rehin olmaz. Çünkü akit anında ileri sürülen fesih şartı, bey'i fasid kılar. Eğer şart koşmadan akit yapar, sonra şartı vaadleşme kabilinden zikrederse caizdir. Vaad ile vefa lüzum eder. Zira vaadin bozulmaması gerekir. İşte insanların ihtiyacından dolayı bu akit, uygun görülmüştür. *Mi'râc* adlı eserde de böyledir"[506].

"*Kavlühû-âh*" tarzında metni nakleden yazar "*fein kulte–kultü, kulnâ*" (3a-b, 105b) veya "*fein kîle–kultü, kulnâ*" (3a, 6b) tarzında tartışmakta, "*ve fîhî bahs* (6b), *kîle bahs*" (105a) tarzında konulara dikkat çekmekte ve "*ücîbü*" (6a) tarzında cevap vermektedir.

Yazar bu çalışmasında *Mecma'u'l-bahreyn* (3a), *Hidâye* ve güvenilir Hanefî kaynaklarına müracaat etmektedir.

Ulemanın ihtilâfını rahmet olarak gören müellif, gerçekten daha çok ihtilâflı konular üzerinde durmakta, özellikle mezhep görüşünü (ilk üç imam) savunmaya yönelik izah ve açıklamalara ağırlık vermekte, nadiren tercihlerde bulunmakta ve mukayeseli hukuk örneğini sergilemektedir.

b. Usûle dair olan

Zeyyinu'l-Menâr

Müellifin ta'lîk hattıyla kaleme aldığı ve 842/1438'de bitirdiği eser, 156 varak, 19 satır olup Sülm. Ktp., Yozgat bölümü 373 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Mukaddimede en Nesefî'nin *Menâr* adlı eserine *Zeyyinu'l-Menâr* isimli bir şerh yazdığını, bunu II.Murad zamanında 842/1438'de Zilhicce'nin terviye gününde bitirdiğini kaydeden Kara Sinân, "*delillerin*

---

504 *a.g.e.*, vr. 6b.
505 *a.g.e.*, vr. 102b.
506 *a.g.e.*, vr. 186b.

Kur'an, sünnet, icmâu'l-ümmet ve kıyas'tan ibaret olup diğer delillerin bunlara mülhak olduğunu" belirttikten sonra birinci delil olan Kur'ân'a geçmekte ve onun tanımı üzerinde durmaktadır[507].

Kur'ân'ın tarifinde geçen *mütevâtiren gelmiştir* kaydı ile ilgili açıklamada; bu sebeple âhad haberle gelen recm âyetinin ve Ubey[508] ile İbni Mes'ud[509]'un bazı kıraatlarının Kur'ân'dan çıkarıldığını söyleyen yazar, daha sonra *nazmen ve ma'nen* kaydı hakkında, Ebû Hanîfe'nin sadece namaz konusunda *nazmu'l-Arabî*'nin farziyetinin luzumuna kail olmadığını, bu nedenle namazda herhangi bir özürden kaynaklanmaksızın Farsça okumaya cevaz verdiğini ilâve etmektedir[510].

Hâs ile ilgili bölümde, ta'dil-i erkanı farz yoluyla rukû ve secde emirlerine ilhak etmenin caiz olmadığına dikkat çeken şarih bu konuyu şöyle izah etmektedir:

> "Rükû edin, secde edin şeklinde âyet vardır. Burada hâs mübeyyendir. Bu nedenle beyan kabilinden herhangi bir ilhak yapılamaz. Yapılırsa, ancak haber-i vâhidle nassa ziyâdede bulunulmuş olur ki bu, caiz değildir"[511].

Musannifin, "*emrin gereği*" ifadesini naklettikten sonra "*ey*" diyerek açıklamaya başlayan Kara Sinân, emrin 18 manada kullanıldığını, ancak bunların hepsinde hakikat olmadığı noktasında ittifak, onun vucûb, nedb, ibâha ve tehdîd anlamlarından hangisinde bağlayıcı olduğunda ihtilâfın bulunduğunu belirtmekte ve bu konudaki farklı tartışmaları geniş bir şekilde aktarmaktadır[512].

Yasaktan sonra gelen emir konusunda musannifin "mutlak emir gibidir" şeklindeki kanaatini naklettikten sonra, Şâfiîlerden bazılarının "*feizâ haleltüm fe'stâdû*" âyetine dayanarak; "*o, ibaha içindir. Zira o, yasağın izali için gelmiştir ki, bu durum onun zarûri olarak mübah olmasını gerektirir.*" görüşünü benimsediklerini zikreden yazar, "*kulnâ*" diyerek mezhep görüşünü şu ifadeleriyle savunmaya çalışmaktadır:

---

507 Kara Sinân, *Zeyyinü'l-Menâr*, vr. 1b.

508 Ubey'in kıraatı: "*Fe 'iddetün min eyyâmin uharu mütetâbi'âtün.*"

509 İbn Mes'ûd'un kıraatı: "*Fe sıyâmu selâseti eyyâmin mütetâbi'âtün.*"

510 Mest üzerine meshetmekte de özür şartı yoktur.

511 Kara Sinân, *a.g.e.*, vr. 2a.

512 *a.g.e.*, vr. 6a.

"*Sıyganın iktizası bağlayıcı (ilzâmî) olup hükmünde tefâvüt söz konusu değildir...*"[513]

Kaza (zamanında yapılamayan bir şeyin başka zamanda yapılması) konusunda da musannifin ifadelerini kelime kelime alıp, birer kelime veya birer cümle ile basit açıklamalarda bulunmakta ve mezhebin genel görüşleri üzerinde durmaktadır[514].

Musannifin ifadelerini aynen (üstünde kırmızı çizgi ile) nakleden Kara Sinân büyük ölçüde onun görüşlerini açıklamakta, açıklamalarda aklî ve naklî deliller getirmekte ve şahsi görüş ve tercihlerde bulunmaktadır.

16. HIZIR ŞÂH MENTEŞEVÎ (853/1449)

Hayatı

Hızır Şâh aslen Menteşe'lidir. II.Murad devri âlimlerindendir. Babası Molla Abdullatîf Balat kadısıdır[515]. İlk tahsiline memleketinde devrin âlimlerinden başlayan Menteşevî, yüksek tahsil için Mısır'a gitmiş ve on beş seneye yakın bir süre orada kalmıştır. Daha sonra Molla Ali et-Tûsî (887/1482)'nin[516] de İran'dan Anadolu'ya geldiğini duyunca, o da memleketine dönmüş ve ondan istifade etmiştir.

Mısır dönüşü Balat medresesinde müderris olarak göreve başlayan Hızır Şâh, II.Murad'ın Bursa'daki medresesine davet etmesine rağmen yerinde kalmayı tercih etmiştir. Mola Zeyrek gibi talebeler yetiştiren iki çocuk sahibi Menteşevî, 853/1449-50'de memleketinde vefat etmiştir[517].

Eserleri

Daha çok kelâma dair eseri bulunan Menteşevî'nin fıkha dair iki çalışması vardır. Kaynaklar, *Ta'lîka 'alâ Hâşiyeti't-Telvîh* adlı eserinden bahsetmekle birlikte onun, Molla Hüsrev'in *velâ* ile ilgili risâlesini tenkit maksadıyla kaleme aldığı risâlesinden söz etmemişlerdir. Biz risâleyi, yazarın isminden hareketle yaptığımız kütüphane taramaları esnasında

---

513 *a.g.e.*, vr. 6b.
514 *a.g.e.*, vr. 8b.
515 Mecdî, s. 116.
516 Hayatı için bk. *Şakâik*, s. 124; Mecdî, s. 142.
517 *Şakâik*, s. 95-96; Mecdî, s. 116; *OM*, I, 289; Temîmî, vr. 194b.

tespit ettik. Ancak Molla Hüsrev'in cevap kabilinden Molla Gürâni'ye yazdığı risâleyi[518] incelerken *velâ*'ya dair bir başka risâleye de rastladık.

Kemalpaşazâde (940/1934)'ye nisbet edilmiş olan bu risâle'nin[519], ifadeler bakımından Hızır Şâh Menteşevî'nin risâlesi ile aynı olduğuna şahid olduk. Bu durumda gerçekten bu risâlenin kime ait olduğu hususunda bizde tereddüd meydana geldi. Üstelik Menteşevî'nin vefatı 853/1449-50'de olup Molla Hüsrev'in vefatından 32 sene öncedir. Buna göre Hüsrev, adı geçen risâlesini vefatından 35 sene önce kaleme almış olmalı ki, Menteşevî de bunu görüp tenkit amacıyla söz konusu risâlesini yazmış olsun. Molla Hüsrev'in risâlesini ne zaman kaleme aldığını kesin olarak bilememekle birlikte[520], Kâtip Çelebi'nin Hızır Şâh'a böyle bir risâle atfetmesinden[521] dolayı biz de bu risâleyi onun çalışması olarak değerlendirdik.

a. Furûa dair olan

1. Risâle fi reddi 'alâ Risâleti'l-velâiyyeti'l-Hüsreviyye

Risâle; 9 varak, 23 satır, nesih hattıyla Mustafa Mehmed tarafından 1071/1660'da istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Şehid Ali Paşa bölümü 2755/24 numarada bulunmaktadır[522]. Molla Hüsrev (887/1482)'in *velâ* konusunda bir risâle yazdığını, bunun *mukaddime, maksad, fasıl* ve *teznib*'ten oluştuğunu kaydeden Hızır Şâh, onun güvenilir kaynaklardan (*Hidâye* gibi) yaptığı nakilleri aynen aldıktan sonra Hüsrev'in yorumları üzerinde durmakta ve reddetmekte, hatta nakillerdeki bazı ifadelerin asıl metinde bulunmadığını ifade edip mefhum olduğuna dikkat çekmektedir[523].

Hidâye sahibinin ve başkalarının, "*velâ, milkin zevâline mebnidir*" şeklindeki sözleri umumi olup gerçek velâ'nın nesebe bağlı bulunduğunu zikreden Menteşevî, ilgili hadisleri vermekte ve Hüsrev tarafından

---

518 Risâle için bk. Sülm. Ktp., Süleymaniye, 1051.

519 a. Ktp., a.y..

520 Molla Hüsrev, 877/1472'de kaleme aldığı *Dürer* adlı eserinin *Kitâbu'l-velâ* (II, 36) bölümünde "*bu konuda pek çok fevâidi Velâ risâlesi'nde zikrettik. Arzu eden ona müracat etsin*" demektedir ki bu, risâlenin önceden yazıldığını göstermektedir.

521 bk. *Keşf*, I, 899.

522 Diğer nüshaları için bk. Sülm. Ktp., Esad Efendi, 692/8; Hamidiye 198/37.

523 Hızır Şâh, *Risâle*,vr. 203b-204a.

hadislere zıt olduğu ileri sürülerek reddedilen Bedâyi''deki ifadeleri izaha çalışarak Hüsrev'i reddetmekte ve annenin durumundan kaynaklanan nizânın, hadisin[524] mefhumuyla ilgili olduğunu ifade etmektedir[525].

Hızır Şâh, "Meşayihtan gelen rivayetler *velâ*'ya dair hadislere ve genel usûle uygunsa kabul, değilse reddedilir" şeklinde geçmişle ilgili ölçüyü verdikten sonra, Hüsrev'in "çocuk, kölelik ve hürriyet noktasında anneye tabidir" sözünü eleştirerek velâ'nın hükmünü beyan konusunda gelen haberlerde bunun olmadığını belirtmektedir[526]. Kendine göre zayıf görüşe giden Hüsrev'e, "Hüsrev düşünsün ve adalete temessük etsin" tarzında uyarı ve ikazda bulunan Menteşevî'nin bazı konularda onunla aynı görüşü paylaştığı da olmuştur[527].

Hızır Şâh, "*fe kâle* (203b), *ve minhâ mâ kâle* (204a), *ve emmâ kavlühû* (206a, 207b), *ve emmâ naklühü'l-fâdılü*' (208b), *sümme kâle ekûlü* (211a)" şeklinde Hüsrev'den ve başkasından yaptığı nakillere yer vermekte, "*i'lem*" (205a, 209a) tarzında dikkat çekmekte, "*ekûlü*" (203b, 208b) ve "*ve cevâbühû*" (210a) ifadeleriyle kendi görüşünü serdederek karşı tarafa cevap vermekte, "*ve yüraddü 'aleyhi min vucûh*" (204a) diye muhatabı reddetmekte ve Hüsrev için "*el-fâdıl*" (211a) gibi saygı ve iltifat dolu sözler kullanmaktadır.

Menteşevî bu küçük çalışmasını meydana getirirken ilgili âyet ve hadislerin yanı sıra *Hidâye, Muhît, Bedâyi', Kifâye, Münye, Nihâye (Şerhu'l-Hidâye), Fetâvâ-yı Kâidiyye, Vecîz (Sahibu'l-Vasît), Hülâsâ, Mecma'u'l-fetâvâ, Fetâvâ-yı Tatarhâniyye, Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr, Şerhu'l-Hidâye, Vecîzü'l-Muhît, Muhtasaru'l-Mes'ûdiyye* gibi kaynaklara ve Serahsî, Şeyh Ebû Muhammed b. el-Hüseyn, Attâbî (*Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* sahibi) gibi âlimlere müracaat etmiştir.

b. Usûle dair olan

Hâşiyetü't-Telvîh

Mecdî ve Bursalı Tahir'in *Ta'lîka 'alâ Şerhi't-Telvîh* diye kaydettiği eser[528], kütüphane tasnif fişinde ve incelediğimiz eserin başında

---

[524] Hadis için bk. Darimi, *Ferâiz*, 53.

[525] Hızır Şâh, *a.g.e.*, 205a-207a.

[526] *a.g.e.*, vr. 207a.

[527] *a.g.e.*, vr. 211b.

[528] bk. Mecdî, s. 116; *OM*, I, 289.

Hâşiyetü't-Telvîh şeklinde kaydedilmektedir. Hâşiye; 74-102 varak, 21 satır, ta'lîk hattıyla istinsah edilmiş olup Atıf Efendi Kütüphanesi 276/4 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Fıkıh usûlüne dair bir çalışma olup Arapça'dır.

Hızır Şâh, Osmanlı âlimleri arasında *et-Telvîh* adlı esere hâşiye yazanların ilki olarak gözükmektedir. Aynı esere hocası Ali Tûsî'nin de hâşiyesi vardır. Ancak Tûsî 887/1482'de vefat etmiştir. Yazar *et-Telvîh* ile *et-Tavdîh*'i karşılaştırmalı bir şekilde ele almakta ve gerekli izah ve açıklamalarda bulunmaktadır. Bu noktada yazarın daha çok şarihin kaydettiği ifadelerin sebebleri üzerinde durduğu görülmektedir. Söz gelimi yazar, şarihin *tesmiye* konusundaki tutumunu şöyle ifade etmeye çalışmaktadır:

> "Tesmiye, musannifin kelâmında yoktur. Şarih musannifin kelâmını tashih ederek bunu kaydetmiştir"[529].

Hızır Şâh Menteşevî, hemen her konuda Ebû Hanîfe ve Şâfiî gibi mezhep imamlarının görüşlerine yer vermekte, ayrıntıya inerek onların delillerine, hükmün illetini nasıl tespit ettiklerine de kısaca değinmektedir. Söz gelimi; oruçlunun yemesi, şarab içmesi, zina (livata)da bulunması karşılığında hem keffaret ve hem de had cezası ile sorumlu tutulup tutulmayacağı konusu buna bir örnektir[530].

Genel olarak şarihin açıklamalarını geliştirmeye çalışan yazarın, bazan şarihe karşı musannifi savunduğu gözlenmekte ve musannif adına şarih'e "*derim ki, musannifin lazım ile....kasdetmesi caizdir.... o halde bu itiraz nasıldır.*" tarzında soru yöneltmektedir[531].

"*Kavlühû-âh*"[532] tarzında şarihin ifadelerini kısaca kaydeden yazar, "*ey* (74b), *ekûlü* (86a) ve *fein kulte-kultü*" (95a) tarzında açıklamalarda bulunmakta ve ilgili sorulara da cevap vermeye çalışmaktadır. Ayrıca pek çok yerde açıklama esnasında "*fein kulte-kultü*" (74b, 75b, 92b) tarzında muhtemel sorulara cevaplar vererek müdellel bir çalışma meydana getirmiş, ancak yararlandığı kaynakların ismini vermemiştir.

---

[529] Hızır Şâh, *Hâşiye*, (mukaddime).

[530] *a.g.e*, vr. 96b.

[531] *a.g.e.*, vr. 96b.

[532] "*Kavlühû*" ifadesi ilk varaklarda kırmızı, geri kalanlar da siyah mürekkeple yazılmıştır.

17. DEVLETOĞLU YUSUF BALIKESİRÎ (II.Murad devri)

Hayatı

Balıkesir doğumlu[533] Devletoğlu Yusuf'un hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Onun, II.Murad devri hukukçularından olduğunu eserlerindeki ifadesinden anlıyoruz[534]. Tahsilini nerede yaptığını da bilemiyoruz. Ancak, iyi bir Arapça ve fıkıh öğrenimi gördüğünü söyleyebiliriz. Zira Hanefî mezhebinin güvenilir kaynakları arasında yer alan *Hidâye* üzerine yapılan *Vikâye*'yi tercüme ederek, Osmanlı Türk okuyucusuna kazandırmıştır. Ayrıca eseri manzum tarzda tercüme ettiğine göre şair ruhlu bir hukukçu olduğu anlaşılmaktadır. Hatta "*Türkî olmak manzûm olmak bes kelâm*"[535] ifadesinden onun daha çok şiire mahsus olan "*nazm*"ı, Türk'ün ayrılmaz bir vasfı olarak gördüğü ve Türkler'le özdeşleştirdiği söylenebilir.

Şakâik müellifi ve Mecdî, bu âlimden bahsetmemişlerdir. Bursalı Tahir, bir-iki cümleyle memleketini ve ulemadan olduğunu kaydederken[536], Uzunçarşılı onun sadece *Hidâye* ve *Vikâye Tercümesi*'nin sahibi olduğunu belirtmektedir[537]. Doğum tarihi bilinmeyen Devletoğlu Yusuf'un, ölüm tarihi de bilinmemektedir.

Eserleri

Bursalı Tahir ve Uzunçarşılı, Devletoğlu Yusuf'un bir eserinden bahsetmekte, hatta Bursalı Tahir ona ait eserin bir nüshasını ele geçirdiğini, bir süre sonra da Balıkesir Kütüphanesi'ne bağışladığını kaydetmektedir[538].

Devletoğlu Yusuf'un *Hidâye* ve *Vikâye Tercümeleri* olduğunu söyleyen Uzunçarşılı, eserin Türkçe oluşuna ve II.Murad devrinde yazılışına dikkat çekerek II.Murad'ın millî dile sahip çıktığını

---

533 *OM*, I, 304; Uzunçarşılı, *OT*, I, 540. Yazarın kendi ifadesi de böyledir. bk. Devletoğlu, *Manzûm Fıkıh*, vr. 3a. Balıkesir Orhan Bey tarafından m. 1335'de fethedildi. bk. NMPş., s. 107.

534 Eserinde II.Murad'a hediye ettiğini zikretmektedir. bk. Devletoğlu, *a.g.e.*, vr. 2b.

535 Devletoğlu, *a.g.e.*, vr. 2b.

536 bk. *OM*, I, 304.

537 bk. Uzunçarşılı, *OT*, I, 540.

538 bk. *OM*, I, 304.

vurgulamaya çalışmıştır[539]. Böylece XV. asırda edebî eserlerin yanı sıra, fıkıh gibi temel İslâmî bilimlere ait bazı eserlerin de tercüme edildiğine şahid olmaktayız[540].

Manzûm Fıkıh Kitabı

Eser; 244 varak, 13 satır, nesih hattıyla Yusuf b. Bâlî tarafından 975/1567'de istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Yazma Bağışlar bölümü 1571 numarada bulunmaktadır[541]. Furû-i fıkha dair olan eser, *Vikâye*'nin manzum Türkçe tercümesidir[542]. Eserin *Manzûm Fıkıh Kitabı*[543], *Tercüme el-Manzûme*[544], *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâili'l-Hidâye*[545] gibi isimlerle kayıtlı Türkçe ve Arapça nüshaları bulunmaktadır.

Devletoğlu Yusuf 827/1423'de başlayıp 828'de tamamladığı bu çalışmasını II.Murad'a ithafen yazdığını bizzat kendisi eserinde ifade etmekte ve ithaf etme sebebini de *"sultanın istifade etmesi"* diye belirtmektedir[546]. Besmele, hamdele ve salveleden sonra *Faslun fî beyâni sebebi nazmi'l-Kitâb* başlığı altında manzum tercümesine başlayan[547]

---

[539] bk. Uzunçarşılı, *OT*, I, 540. Uzunçarşılı, II.Murad devrinde özellikle Türkçe kaleme alınan eser ve yazarlar üzerinde uzun uzun durmuştur. bk. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, I, 540-542; *Vikâye Tercümesi*'ne, edebiyatçılarımızdan Vasfi Mâhir Kocatürk *Vikâye-name* (Türk Edebiyatı, s. 223), Neclâ Pekolcay da *Murâd-name* (İslâm Türk Edebiyat; II, 61-62) demektedir. Pekolcay, ayrıca bu tercüme için sehven *"Manzûm bir akâid kitabı"* ifadesini kullanmaktadır. Pekolcay, *a.g.e.*, II, 61.

[540] XV. asırda yapılan Türkçe çalışmalar için bk. Uzunrçarşılı, *OT*, II, 630.

[541] Eserin başka nüshaları için bk. Sülm. Ktp., Hacı Mahmut Efendi, 4439; Çelebi Abdullah Efendi, 138; İzmir, 215, 217-218; Fatih, 1533, Şehid A. Paşa, 714.

[542] Süleymaniye'de 13 adet nüshası vardır. Bu durum, o dönemde fıkıhla ilgili Türkçe tercüme eserlere olan rağbeti bir ölçüde göstermektedir.

[543] Sülm. Ktp., Yazma bağışlar, 1571.

[544] Sülm. Ktp., Çelebi Abdullah Ef., 138.

[545] Sülm. Ktp., Hacı Mahmud Ef., 39.

[546] bk. Devletoğlu, *a.g.e.*, vr. 2b.

[547] Devletoğlu amacını şöyle dile getirir (bk. Devletoğlu, *a.g.e.*, vr. 2a.):

"Dinle imdi Türkçe bir manzûm kitâb
İtduğum çun siz bana itmen ıtâb
Ey nice gördüm ulu âlimleri
İlmiyle âmil-i kâmilleri
Türk dilince düzdiler bunca kitâb

Devletoğlu, daha sonra *manzûm* kitapların var olduğunu[548], yazarlarının kınanmadığını ve bu eserleri orijinalleriyle nakletmenin sevap olduğunu beyan ettiklerini, bu eserlerin itibar gördüğünü ve diğer âlimlerin de onları kabul ettiklerini hatırlattıktan sonra, birçok Türk muhaddis ve müfessir müderrislerin derslerini Türkçe olarak işlediklerini belirtmekte ve bunları kendisinin manzum ve Türkçe tercümesine gerekçe göstererek şöyle demektedir:

"Türkî olmak manzûm olmak bes kelâm
Ana hiç ayıp olmazmış vesselâm"[549]

Buna rağmen mütercimde eserini Türkçe ve manzum kaleme aldığından dolayı bir tedirginlik sezilmektedir. Şüphesiz bu, o dönemde ilim dilinin Arapça olmasından kaynaklanmaktadır[550].

Sahibu'l-usûl Ebû Hanîfe'nin, *"aslolan manadır, lâfız alettir"* düşüncesiyle ve Kur'an'da mananın lâfızdan önemli olduğu gerekçesiyle Farsça kıraatı caiz gördüğünü ve onunla kılınacak namazı uygun bulduğunu ileri süren Balıkesirî, Türkün de Türkçe söylemesinden dolayı kınanmayacağını ilâve eder[551].

Devletoğlu, tercümesinde şer'î hükümleri tamamladığını ve onları bilmenin herkese farz olduğunu kaydettikten sonra özellikle kadıların bu kitabı iyi okuması gerektiğini, Türkçe olmasından dolayı da zorluk çekmeyeceklerini ifade etmektedir[552]. Bu ifadelerden, tercümenin kadılar için bir *el kitabı* olması amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Mâna yüzünden getirdiler nikâb
Kimse onu görüp inkâr etmedi
Hem idenler dahi hiç ar itmedi
Uzrini hem anda kıldılar beyân
Hayrun nâs olmak dilediler hemân"

548 Meselâ, Nesefî'nin manzum fıkıh kitabı vardır. Bu eser, Osmanlı âlimi tarafından şerhedilmiştir. Bilgi için *Bu Çalışma*'nın, Hattâb Ömer Karahisârî bölümüne bakınız.

549 Devletoğlu, *a.g.e.*, vr. 2b.

550 Geniş bilgi için *Bu Çalışma*'nın, Medreselerde dil bölümüne bakınız.

551 Devletoğlu, *a.g.e.*, vr. 2b.

552 *a.g.e.*, vr. 3a.

İlm-i furû öğrenilsin diye bu çalışmasını yaptığını kaydeden Devletoğlu, eserde nelere dikkat edildiğini şöyle kaydeder:

> "Ebû Hanîfe'nin mezhebini, yani onun sözlerini açıkladım. Bazı yerlerde kolaylık olsun diye *Fetâvâ*'dan nakiller yaptım. Sözü uzatmadan vezinli ve kafiyeli söyledim. Çeşitli meseleleri açıkladım. Kendimden birşey katmadım"[553].

Devletoğlu'nun bu ifadelerinden, tıpatıp bir tercüme olmadığı, başka âlimlerden de yararlanarak tevillere girmeden eseri içerik noktasında zenginleştirdiği anlaşılmaktadır. Eserin *kitab, bab* ve *fasıl* başlıkları Arapça olup, kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Diğer bölümleri Türkçe'dir. Devletoğlu, bu eseriyle hem hukuk ilmine, hem de Türkçe'ye katkıda bulunmuştur.

18. MOLLA MECDÜDDİN (II.Murad devri)

Hayatı

II.Murad devri âlimlerinden olan Molla Mecdüddin[554] hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Âlim, fazıl ve iyi bir kişiliğe sahib olan Mecdüddin, II.Murad tarafından Molla Gürânî (893/1488)'den sonra kazaskerliğe getirilmiştir. Vefat tarihi bilinmemektedir[555].

Eserleri

Hayatından bahseden kaynaklar, herhangi bir eserinden söz etmemişlerdir. Ancak isminden yaptığımız kütüphane taramalarında ona nisbet edilen bir risâle tespit ettik ve bunu kısaca tanıttık.

Risâle fî usûli'l-fıkh

Risâle; 99-105 (5) varak, 19 satır, ta'lîk hattıyla 1021/1612'de istinsah edilmiş olup, Sülm. Ktp., Lala İsmail bölümü 710/28 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Fıkıh usûlüne dair olup Arapça kaleme alınan risâle, tasnif fişlerinde *Risâle fî usûli'l-fıkh 'alâ mezhebi âdâbi'l-bahs* şeklinde, eserin başında ise *Risâle fî usûli'l-fıkh 'alâ menheci edebi'l-bahs* diye kaydedilmiştir.

---

553 *a.g.e.*, vr. 3b.

554 Eserinde ismini şöyle zikretmektedir: *Mevlânâ Mecdu'l-hakkı ve'd-dîn*. bk. Mecdüddin, *Risâle*, vr. 99b.

555 *Şakâik*, s. 91; Mecdî, s. 111.

Kitap, sünnet, icmâ, kıyas ve aklı ileri sürerek Hanefî mezhebinin bazı görüşlerine karşı çıkanları reddetmek ve onlara cevap vermek gayesiyle Molla Mecdüddin tarafından yazılan bu risâle beş fasıldan meydana gelmektedir. Ancak *Kur'ân'ı ileri sürüp itiraz edenler hakkında fasıl* şeklindeki ilk kısmı mevcut nüshada bulunmamaktadır.

Müellif, *Sünneti ileri sürüp itiraz edenler hakkında fasıl*[556] kısmında, evvelâ karşı tarafın ileri sürdüğü hadis (haber-i vâhid)'i ele almakta, sonra onu ileri sürenlere; "*denilir ki; niçin bu nadiri ortaya atıyorsunuz. Halbuki hakkında çeşitli dedikodular bulunmaktadır*" diyerek cevap vermekte, daha sonra da benzeri haber-i vâhidlerden bir kaçı üzerinde durarak haber-i vâhid'in nasıl hüccet olamıyacağını ısbat etmeye çalışmaktadır.

Örneğin; zekât konusunda "*zinetten dolayı zekât yoktur*"[557] şeklindeki haber-i vâhid'i ileri sürenlere "raviler arasında çeşitli dedikodulara konu olan bu hadisi niçin ortaya atarsınız" tarzında bir soru yönelten yazar görüşünü pekiştirmek için "yakınlarının ağlaması sebebiyle kişiye azab edilir, cünüp olarak sabahlayanın orucu yoktur" gibi hadislere de yer vermekte, birinci hadisin "*hiç kimse başkasının günahını yüklenmez*"[558] âyetiyle, ikincisinin de "*Hz. Peygamber, Ramazan günlerinde çoğu kez fecirden sonra yıkanırdı*" şeklindeki Hz. Aişe hadisiyle reddedileceğini kaydettikten sonra şunları ilâve etmektedir:

> "Biz bunları ileri sürsek de siz bunların bu noktada hüccet olduklarını kabul etmezsiniz. Sizin ileri sürdüğünüz haberi kabul etmeyiş gerekçemiz şudur:
>
> Birincisi, ravinin bu hadisi şuhud makamındadır.
>
> İkincisi, kadı muamelât, hudud ve kısasta bir kişinin şehadetiyle hükmedemez.
>
> Eğer haber-i vâhid hüccet olsaydı kadının da onunla (bir kişinin şehadetiyle) hükmetmesi caiz olurdu"[559].

---

[556] Mecdüddin, *a.g.e.*, vr. 100a.

[557] *Kütüb-i sitte*'de bulamadığımız hadis için bk. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 439; Ayrıca hadis ve zinet konusundaki değerlendirmelerle ilgili geniş bilgi için, bk. Yavuz, Yunus Vehbi, *İslâm'da Zekât Müessesi*, s. 199-202.

[558] Âyet için bk. *el-İsrâ*, 17/15.

[559] Mecdüddîn, *a.g.e.*, vr. 100a.

İmam Muhammed'in *Kitâbu'l-İstihsân*'ından bir örnek verip haber-i vâhid'in delil olamayacağını kaydeden Molla Mecdüddîn sözlerine şöyle devam etmektedir:

> "Kaldı ki onun hüccet olduğunu kabul etsek bile, Hz. Peygamber zamanında mı, yoksa günümüzde mi? şeklinde bir soruyla karşı karşıya kalırız ki, doğru olan da birinci durumdur. Günümüzde, haber-i vâhid'i hüccet kabul etmek ancak onun Kur'an'a uygun olması durumunda söz konusu olur, aksi halde olmaz".

İcmâ'ın, Hz. Peygamberden sonra vuku bulduğunu kabul etmediklerini ileri sürüp, icmâ'a dayalı hükümlere karşı çıkanlara âyet[560], hadis[561] ve aklî delillerle cevap vermeye çalışan yazar, kıyasla ilgili varid olan itiraza[562] "*biz kıyas'ın kesin hüccet olduğunu kabul etmiyoruz, ancak o, ilim konusunda değil amel konusunda delildir*" şeklinde cevap vermektedir.

Molla Mecdüddin, "*şer'î hüküm akılla sabit olmaz, akıl (iyi ve kötüyü) temyiz için yaratılan ilahi kuvvettir, ahkâm-ı şer'iyye şer'î sebeblere dayanır*" diyerek aklı hüccet kabul edenlere itirazda bulunanlara da öncekilere benzer bir yol ve üslûpla cevap vermektedir.

İtiraz ve cevapların bir arada işlendiği bu risâlede müellif, her fasılda muarızların görüş ve delillerinden sonra "*fe yukâlü* (100a), *ve beyânühû min vücûh* (100b), *el-cevâb* (101b, 102b), *el-cevâbü 'anhü min vücûh*" (103b) şeklinde ifadeler kullanarak cevap vermektedir.

Hanefî bir fakih olan Molla Mecdüddin, fıkıh usûlünün kaynaklarını teşkil eden Kitap, sünnet, icmâ, kıyas ve akıl konusunda mukayeseli bir çalışma yaparak hem mezhebinin metoduna, hem de fıkhın kaynaklarına ilişkin önemli bir eser meydana getirmiştir.

19. İBN KÂDÎ-İ AYASLUĞ (II.Murad devri)

Hayatı

Molla Muhammed b. Kâdî-i Ayasluğ, *Ayasluğ Çelebisi* diye tanınmıştır. Ayasluğ kadısının oğludur. II.Murad devri âlimlerindendir. Tahsilini başta babası olmak üzere, Molla Yegan gibi devrin âlimlerinden

---

560 "*Biz sizi vasat (adil) ümmet kıldık.*"(*el-Bakara*, 2/143).

561 "*Ümmetim dalâlette birleşmez.*" (İbn Mâce, *Fiten*, 8).

562 Kıyası reddedenler şöyle derler: "*Kıyası kabul edenler Kitab'ı kâfî görmeyenlerdir*", bk. Mecdüddin, *a.g.e.*, vr. 103a.

tamamlayan Molla Muhammed, Ağras Medresesi'ne[563] müderris oldu ve orada Hocazâde ve Molla İyas gibi talebeleri okuttu.

Ayasluğ Çelebisi'nin II.Murad devrinde vefat ettiği kaydedilmekle beraber yılı verilmemektedir[564].

Eserleri

Molla Arapzâde'den gelen rivayete göre Fahreddin Razî'nin *Tefsir-i Kebîr*'ini telhis eden Molla Muhammed'in, fıkha dair Taşköprîzâde bir, Nişancı Mehmet Paşa bir, Bursalı Tahir ise iki eserinden söz etmektedir. Bunlardan Bursalı Tahir'in kaydettiği *Hidâye* üzerine yazdığı şerhi, kütüphane taramalarımızda göremedik. Bu itibarla burada yalnız *Mecma'u'l-bahreyn* şerhi ele alınacaktır.

Şerhu Mecma'i'l-bahreyn[565]

Eser; 424 varak, 25 satır, nesih hattıyla bizzat müellifi tarafından yazılmış olup Sülm. Ktp., Lâleli bölümü 995 numarada kayıtlı bulunmaktadır[566]. Furûa dair olan şerh, Arapça kaleme alınmıştır. Taşköprîzâde, eseri gördüğünü, mütalâa ettiğini ve yararlandığını, onun çok faydalı bir çalışma olduğunu, orada *Hidâye* şerhlerine itirazları bulunduğunu belirtmektedir. Mecdî ise, tefsir ve fıkıh şerhini Sultan Muhammed merhumun vakıflarında gördüğünü, ikisini iki yılda mütalâa ettiğini söylemektedir[567].

Şarih hemen her kitapta metin şerhine geçmeden önce konu hakkında genel ve özet bilgi vermektedir. O kadar ki burada kaydettiği bilgi ve görüşlere getirdiği izah, yaptığı tenkit ve tercihlerin, onun ilmi kudretini göstermeye yeterli olduğunu ifade edebiliriz. Söz gelimi, *Kitâbu't-tahâre*'ye ayırdığı bir sayfalık yerde musannifin ibâdeti muamelâta takdim etmesinin "*ins ve cinnin ibadet için yaratılmış*

---

563 Medrese hakkında bilgi için bk. Baltacı, *a.g.e.*, s. 325.

564 *Şakâik*, s. 96; Mecdî, s. 117; NMPş., s. 137; *OM*, I, 389.

565 *Mecma'u'l-bahreyn*'in yazma nüshası için bk. Sülm. Ktp., Turhan Sultan, 151 (157 varak, 15 st, nesih, 731 h.).

566 Metin kırmızı, şerh siyah mürekkeple yazılmış olup metin dışında kenarda açıklamalar bulunmaktadır. Konu ile ilgili hemen metin satırının hizasında başka âlimlerin görüşleri kaydedilmektedir.

567 bk. *Şakâik*, s. 97; Mecdî, s. 117.

oldukları"na ilişkin âyetten[568] alınan ilhamdan kaynaklandığını kaydettikten sonra, kitap ve taharetin sözlük ve ıstılâhî tanımları, taharetin sebebi, şartı ve hükmü üzerinde durmakta, bilahare taharet-sebep (namaz-taharet) ilişkilerine değinmektedir[569].

Abdest sebebinin namaza kalkmak olduğunu ileri süren Ehl-i zahire *"bunda nazar vardır"* diyerek itiraz eden şarih görüşünü şöyle delillendirmeye çalışmaktadır:

> "Hz. Peygamber, Fetih gününde beş vakti bir abdestle kılmıştır. Ayrıca sizin görüşünüz teselsülü gerektirir ve namaz için boş kalınmamış olur. Zira bu durum, ayakta abdest alanın ondan sonra hep kıyamda kalmasının vucûbuna götürür ki, bu icmâ ile bâtıldır. *Hidâye* şerhlerinde de böyle kaydedilmiştir."[570]

Abdest sebebinin hades olduğu görüşünde de bahs bulunduğunu belirten şarih, hadesin ancak onun şartı olduğunu, kıyamın hadese mahsus kılındığını, işin başında kerahattan korunma (kaçınma) amacına binaen hadesin zikredilmediğini zikretmektedir. Hades şartının haber-i vâhid ile Kitab'a ziyade olduğunu ileri sürenlere de, bunun sıkıntının giderilmesi (*nefyu'l-harac*) prensibine dayandığını, âlimlerin *"Allah size kolaylık diler"*[571] âyetini dikkate alarak *"eftara"* lafzını ziyade ettiklerini kaydederek son derece mantıklı bir cevap vermiştir[572].

"Abdestte yüzün yıkanması farz kılındı" şeklindeki metin ifadesini naklettikten sonra, bunun *abdest âyeti*'ne dayandığını belirten şarih, gasil ve meshin tanımlarını vermekte, Ebû Yûsuf'a göre ıslaklığın (belel) da gasil yerine geçeceğini vurgulayarak izar ile kulak arasında kalan beyaz kısım hakkında cereyan eden tartışmaları şöyle özetlemektedir:

> "Ebû Yûsuf'a göre yıkanması gerekmez. Zira izar (favori) çıktıktan sonra onun gerisinde kalan beyaz kısım *yüz* (muvacehe) olmaktan çıkmış olur. Ebû Hanîfe ile Muhammed'e göre favori çıkmadan önce yıkanması gerektiği gibi çıktıktan sonra da gerekir. Çünkü favori yıkanmasını düşüren bir unsur değildir. Sadruşşerîa, Şemsu'l-eimme el-Halvânî'den söz konusu yerin ıslatılmasının kâfi geleceği tarzında bir görüş nakletmektedir. Bu, Ebû

---

[568] Âyet için bk. *ez-Zâriyât*, 51/56.
[569] bk. Ayasluğ, *Şerh*, vr. 3b.
[570] *a.g.e.*, vr. 3b.
[571] Âyet için bk. *el-Bakara*, 2/185.
[572] bk. Ayasluğ, *a.g.e.*, vr. 3b.

> Yûsuf'tan; uzvun ıslatılmasının gasil yerine geçeceğine ve caiz olacağına ilişkin yapılan rivayete dayanmaktadır. Bu noktada diyoruz ki; Ebû Yûsuf, favori arkasının yıkanması gerekmediğini, diğer ikisi ise ıslaklığın gasil yerine geçmeyeceğini (ileri sürerek yıkanması gerektiğini)söyledi. O halde bu (Halvânî'nin görüşü), **iki asıl'a** da uygun düşmemektedir."[573]

Buradan hareketle şarihin, mezhebin ilk üç imamının görüşlerini asıl kabul ettiği, âdeta onlara aykırı düşecek görüş ve kanaat beyan etmenin doğru olmadığı kanaatına sahip olduğunu söyleyebiliriz[574].

Mesh konusunda *istiâb* gerektiğini ileri sürüp, bunun Peygamber fiili ile sabit olduğunu savunanlara karşı yazar, "*Peygamber'in fiili, rükniyye değil, faziletin ikmaline matuftur. Yoksa nassa ziyade olurdu. İstiâbu'l-vech ise nassa değil, meşhur hadise dayanmaktadır*"[575] şeklinde kendi kanaatini belirtmektedir.

"Eşlerden biri irtidâd ederse talak olmaksızın fırkat vaki olur" şeklindeki metin ifadesini; "*Zâhiru'r-rivâye*'ye göre böyledir." Buhâra âlimleri (meşâyih) de aynı görüştedir. Bazı Belh ve Semerkand âlimleri, fırkattan (ayrılık) sonra nikâhın münafatına ve talakına fetva vermişlerdir" diye açıklayıp sebebini kaydeden yazar, "riddeyi, talak kabul etti" sözünü de; Ebû Yûsuf'un burada her fırkatin talak için değil fesih için müşterek sebeb kılındığı kaidesine dayandığını, "Ebû Hanîfe'nin ise fırkati, riddeye değil talaka dayandırdığını ve riddenin ismeti nefyetmesi nedeniyle nikâhı da nefyedeceğini, canı ve malı helâl, milkî nikahı ve talakı batıl kılacağı görüşünü benimsediğini" belirterek açıklamaktadır[576].

Ayasluğ,metnin tamamını gerek aklî gerek naklî delillerle teyid etmekte, konuları daha çok mezhebin ilk üç imamı arasında tartışmakta, nadiren başkalarına yer vermekte, kendisi tartışmaya girmeksizin görüş sahipleri ve delillerini vermekle iktifa etmekte, nadiren kendi görüşünü zikretmektedir.

Metinde, genel olarak yalnız görüşlere ve genel hükümlere yer verilmesine rağmen şerhte, her görüşün ve her hükmün delillerine yer

---

573 *a.g.e.*, vr. 3b-4a.

574 Aynı konuda başka şarihler, el-Halvânî'yi adeta yargılar gibi bir tavır sergilemişlerdir. Bu konuda geniş bilgi için *Bu Çalışma*'nın Mezhep görüşüne ağırlık verilmesi bölümüne bakınız.

575 Ayasluğ, *a.g.e.*, vr. 4a.

576 *a.g.e.*, vr. 256b.

verilmektedir. Bu nedenle şerhin telif niteliği taşıdığını söyleyebiliriz. Ayrıca şerhte bir bakıma ilm-i hilâf örneği verildiği gözlenmektedir. Bu haliyle şerh, sadece kelime ve deyimlerin "*ey*" ya da "*ya'nî*" ile açıklandığı basit bir çalışma değildir.

Musannifin ifadelerini aynen (kırmızı olarak) nakleden şarih, "*ve fîhî nazar*" (3b) tarzında probleme dikkat çekmekte, "*fein kîle-kultü*" tarzında muhtemel sorulara cevap aramakta, "*i'terada ve cevâbühû*" veya "*i'terada ve ekûlü*" (4a, 5b, 6b) tarzında yapılan itirazlara cevap vermekte, "*kulnâ* (4a), '*ındenâ* (6b), *nekûlü*" (53b) tarzında mezhep görüşünü savunmakta, ayrıca "*ekûlü*" diyerek şahsi görüşünü ortaya koymaktadır.

Müellifin eserinde en çok müracaat (6b) ettiği eserler, *Şerhu'l-Vikâye* (4a), *'İnâye* (5b) ve *Telvîh*'tir. Bazan bu eserlerin kendilerini değil, *Sahibu'l-'İnâye, Sahibu't-Telvîh* gibi ifadelerle yazarlarını zikretmiştir.

20. İBN MELEKZÂDE (854/1450)

Hayatı

İbn Melek'in hayatı hakkında bilgi verirken onun ulema ailesinden geldiğini, babasının devrin kadısı olduğunu, Muhammed ve Ca'fer[577] isminde iki âlim oğlu bulunduğunu ifade etmiştik[578]. Esas ismi Muhammed b. İzzeddin Abdullatîf b. Melek olmakla beraber, *İbn Melekzâde* diye şöhret bulmuştur.

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan İbn Melekzâde için Taşköprîzâde "*âlim, âmil, fâzıl* ve *kâmil*"[579] ifadelerini kullanmakta, Bursalı Tahir Efendi de "*fâzıl oğlu fâzıl bir zat*" diye söze başlayarak hakkında bir iki cümleye yer vermektedir. İbn Melekzâde 854/1450'de vefat etmiş olup babasının yanında medfundur[580].

---

[577] İbn Melek *Şerhu'l-Vikâye*'sini, Ca'fer isimli oğluna *Vikâye*'yi okuturken kaleme aldığını şerhin mukaddimesinde belirtmektedir. bk. İbn Melek, *Şerhu'l-Vikâye*, (mukaddime); Ayrıca bk. Mecdî, s. 67; *Keşf*, II, 2021; Leknevî, s. 107; *OM*, I, 220.

[578] bk. İbn Batuta, *a.g.e.*, s. 29; Mecdî, s. 67; *OM*, I, 220.

[579] *Şakâik*, s. 46.

[580] bk. *OM*, I, 220; *Suppl.*, II, 315, 316.

Eserleri

Babası bazı eserlerini oğlu Muhammed'e yazdırdığından[581] dolayı bazı eserlerin baba-oğuldan kime ait oldukları hususunda farklı bilgiler mevcuttur[582]. Taşköprîzâde, sadece *Vikâye* şerhinden bahsetmekte[583], mütercim Mecdî Efendi (tezyilde) *Zuhru'l-'âbidîn* adlı eseri ilâve etmektedir[584]. Kâtip Çelebi ise, bunların dışında *Şerhu Tuhfeti'l-mulûk* adlı eserini zikretmektedir[585]. Bursalı Tahir Efendi de *Vikâye* ve *Zuhru'l-'âbidîn*'i kaydetmekte[586], ayrıca hem *Şerhu Tuhfeti'l-mulûk*'ü hem de *Münyetü's-sayyâdîn*'i İbn Melek'e nisbet etmektedir. Son eser, Brockelmann ve Ö. Faruk Akün tarafından da İbn Melek'e nisbet edilmektedir.

Yaptığımız incelemeye göre, *Şerhu Tuhfeti'l-mulûk* ile *Münyetü's-sayyadîn* İbn Melekzâde'ye aittir. *Bedru'l-vâ'izîn ve zuhru'l-'âbidîn*'in her ikisine de ait olmadığını yukarıda ifade etmiştik[587]. Bursalı Tahir, Brockelmann ve Ö. Faruk Akün tarafından İbn Melek'e nisbet edilen *Münyetü's-sayyâdîn* ise,eserde geçen "Bu zayıf kul Muhammed b. Abdullatîf İbn Ferişteh, bu risâlede ..."[588] şeklindeki ifade, eserin İbn Melek'e ait olmadığını göstermektedir. Bu müelliflerin hataya düşmeleri sadece kütüphane tasnif fişlerindeki nisbeti dikkate almalarından kaynaklanmıştır. *Şerhu'l-Vikâye*'ye gelince, aslında İbn Melek'e ait olmakla beraber oğlu Muhammed'in de bazı katkılarda bulunmasından ötürü onu, müşterek bir çalışma olarak görmenin uygun olacağını yukarıda belirmiştik.

---

581 Özellikle Bursalı Tahir (I, 219-220) oğluna ait olan pek çok eseri babasına nisbet etmiştir. Geniş bilgi için *Bu Çalışma*'nın İbn Melek ve Eserleri bölümüne bakınız.

582 *OM*, I, 220.

583 *Şakâik*, s. 46.

584 bk. Mecdî, s. 67.

585 *Keşf*, I, 374, 375.

586 bk. *OM*, I, 220.

587 Bilgi için *Bu Çalışma*'nın İbn Melek ve Eserleri bölümüne bakınız.

588 İbn Melekzâde, *Münyetü's-sayyâdîn*, Sülm. Ktp., Ayasofya, 1464, vr. 26-40.

Şerhu'l-Vikâye ile ilgili yukarıda gerekli bilgi verildiğinden burada ona yer verilmeksizin, biri metin diğeri şerh olmak üzere onun iki eseri üzerinde durulacaktır[589].

1. Kitâbu Münyeti's-sayyâdîn

113 varak, 9 satır, bizzat yazarı tarafından 846/1441'de nesih hattıyla kaleme alınan eser, Sülm. Ktp., Ayasofya bölümü 1464 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Furû-i fıkha dair telif bir çalışma olup, Arapça'dır.

Halk, melikler ve sultanların avcılık yaptığı, ama nelerin avlanacağı konusunda bilgi sahibi olmadıklarına muttali olduğunu kaydeden müellif, devamla şöyle der:

> "Bu zayıf kul Muhammed b. Abdullatif İbn Ferişteh, bu risâlede tefsir, hadis, usûl ve furû gibi kaynaklara müracat ederek avlanma ile ilgili birçok faydalı bilgileri ve prensipleri topladım. En güzel şekilde tertip ettim. Av ve avcılıkla ilgili bilgileri ve hükümleri kapsadığından esere *Münyetü's-sayyâdîn* ismini verdim"[590].

İbn Melekzâde'nin dört fasıldan meydana getirdiği eserin *ilk faslı*; Ademoğlu'nun fazileti ve Allah'ın onlara neler lütfettiği, avcılığın helâl olması ve helâl ve haram olan avlar gibi konulara[591], *ikincisi*; av ve avcılıkta kullanılacak hayvanlarının yetiştirilmesi, silahla veya tuzak kurarak yapılan avlanma ve alınıp satılması helâl ve haram olan hayvanlar gibi hususlara, *üçüncüsü;* deniz avlarına, *dördüncüsü* de hayvanların boğazlanması ve bunlarla ilgili hükümlere dairdir[592].

Yazar, konu ile ilgili hem Hanefî mezhebindeki fıkıhçılar arasında[593], hem de Şâfiî[594] ve Mâlikî[595] gibi diğer mezheplerde ihtilâf arzeden hususlara yer verdikten sonra tercihini belirtmektedir. Meselâ, at etinin yenilip yenilmemesi konusunda; Ebû Hanîfe'nin "*mekruhtur*", İmameyn'in ve Şâfiî'nin "*beis yoktur*" şeklinde görüşlerini verdikten sonra, "tenzîhî veya tahrîmî mekruhtur" görüşleri için "*kile*" ifadesine yer

---

589 İbn Melekzâde'nin hadis ve ahlâka dair olan diğer eserleri için bk. Baktır, a.g.m., *AÜİFD*, sy. 10, s. 54-55.

590 İbn Melekzâde, *a.g.e.*, vr. 2b-4a.

591 *a.g.e.*, vr. 4a.

592 *a.g.e.*, vr. 4b.

593 *a.g.e.*, vr. 80a.

594 *a.g.e.*, vr. 85a.

595 *a.g.e.*, vr. 96a.

veren İbn Melekzâde, bu konuda esas olan "*:ahrîmî olmasıdır*" diyerek tercihte bulunmuştur[596].

Câmi' (67b), *Fetâvâ-yı Kâdî* (68b), *Vecîz* (69a), *Mebsût*, (100a), *Kâdîhân* (100b) ve *Şerhu't-Tahâvî* (101a) gibi eserlere müracat eden müellifin, müdellel bir çalışma meydana getirdiği ifade edilebilir. Eser, sadece avcılık konusuna dair fıkhî hükümleri toplamış olması bakımından orijinal bir çalışma sayılır.

2. Şerhu Tuhfeti'l-mulûk

Şerh, 162 varak, 21 satır, nesih hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Esad Efendi bölümü 727 numarada kayıtlı bulunmaktadır[597]. Zeyneddîn Muhammed b. Ebîbekir b. Abdilmuhsin er-Râzî[598] (666/1267-8'den sonra)'nin *ilmihâl*'e dair olan *Tuhfetü'l-mulûk*[599] adlı eserine yazılan şerhtir. Furû-i fıkha dair olan bu çalışma Arapça olarak kaleme alınmıştır.

Besmele, hamdele ve salveleden sonra "*zayıf kul Muhammed b. Abdillatîf*" diye ismini kaydeden şarih, fakih İmam Zeyneddîn'in "bazı dostlarının, aralarında sürekli meydana gelen birçok problemin halline ışık tutacak bir eser talep etmeleri"[600] üzerine kaleme aldığı *Tuhfetü'l-mulûk*'un ihtiyaç duyulan önemli pek çok konuları kapsadığını ifade etmekte ve eserde açıklanması gereken mana ve lâfızların bulunduğunu, bu nedenle inceliklerini açıklamağa kâfi gelecek, güvenilir kitaplarda uzun bir şekilde ortaya konan meseleler hakkında fıkıhçıların görüşlerinin genel özetini vererek kendi dostlarının arzularını yerine getirdiğini belirtmektedir[601].

Tuhfetü'l-mulûk; *tahâret, salât, savm, zekât, hacc, cihâd, av ve zebâih, kerâhiye, ferâiz, kesb ma'a'l-edeb* olmak üzere on kitap

---

596 *a.g.e.*, vr. 106a.

597 Diğer bir nüshası için bk. Sülm. Ktp., Şehid Ali Paşa, 796.

598 Hayatı hakkında bilgi için bk. *Keşf*, I, 374; Bağdâdî, II, 124; *GAL*, I, 428; *Suppl*, I, 658.

599 *Tuhfetü'l-mulûk*'a Zeylâî (X. hicri asır)'nin yaptığı *Hediyyetü's-sâlik* adlı şerhi (Kazan 1877 ve 1902'de), Aynî (855/1451) tarafından *Minhâcü's-sulûk* adıyla yapılan şerh ve İbn Melekzâde'nin adı geçen şerhi (Lahor 1313, 1328, 1914'de) basılmıştır. bk. Özel, *a.g.e.*, s. 68.

600 İbn Melekzâde, *Tuhfe*, vr. 1a.

601 *a.g.e.*, vr. 1b.

(bölüm)'tan oluşmakta, ayrıca her bölüm de kendi içinde fasıllara ayrılmaktadır[602].

İbn Melekzâde, konu hakkında mezhep görüşünden veya mezhebin önde gelen fıkıhçılarından başlayarak her birinin ayrı ayrı kanaatlarını aktarmakta, başta Şâfiî, olmak üzere diğer mezheplere de yer vermekte ve gerektiğinde kendi kanaatını belirtmektedir. Söz gelimi, fısk meclisinde tercih edilen görüşe göre Kur'ân okumanın ve dinlemenin haram olduğunu kaydeden şarih, kabirde Kur'ân okumanın Ebû Hanîfe'ye göre mekruh, İmameyn'e göre caiz olduğunu ve ölünün istifade edeceğini zikrettikten sonra şu bilgilere yer vermektedir:

> "Muhtar olan İmameyn'in görüşüdür. *Kunye*'de bunun bid'at-ı hasene olduğu, âdet olmuşsa okuyanın menedilemeyeceği, ancak okurken seslerini aşırı yükseltmeleri ve yırtınmalarından dolayı sûfiyyenin menedileceği ifade edilmektedir. Zira bunlar dinde haramdır. Çünkü, özellikle günümüzde bu tip davranışlarda riya söz konusudur"[603].

Cuma, Kurban ve Ramazan bayramı namazlarının ancak şehir (mısır) camiinde caiz olacağını ifade eden şarih, şehrin tanımı noktasında ihtilâf bulunduğunu zikrettikten sonra kendisinin benimsediği şu tanımı vermektedir: Şehir, devlet başkanının ve kadının bulunduğu, had (Allah tarafından Kur'an'da sınırları belirtilen) cezalarının infaz edildiği yerdir"[604].

İbn Melekzâde, müellifin ifadelerini "*kâle'l-muss*" şeklinde verdikten sonra "*ey, ya'nî* (162b) *ve hüve'l-murâdu min kavlihî*" (1a) gibi ifadelerle izah etmeye çalışmakta, ayrıca "*hüve ihtiyârü Belh, ba'dü meşâyihi Belh*" (2b, 55a) gibi ifadelerle başkalarının görüşlerini vermekte ve "*ve hâzâ hüve'l-muhtâr*" (161b) diye de kendi kanaatını ortaya koymaktadır.

Hanefî mezhebi göre kaleme alınan metin ve şerh, ibadet (ve kısmen de muamelât) konularını kapsadığından *ilmihâl* eserlerinden sayılır.

---

602 Meselâ, *Kitâbu't-tahâre* 6 fasıl, *Kitâbü's-salât* 16 fasıldır. bk. İbn Melekzâde, *a.g.e.*, vr. 1b.

603 *a.g.e.*, vr. 161b-162b.

604 *a.g.e.*, vr. 54b-55a.

21. ABDURRAHMAN b. YUSUF AKSARÂYÎ (854/1450'den sonra)

Hayatı

Abdurrahman b. Yusuf, Aksarây'da yetişen âlimlerdendir. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Aksarayî'nin vefat tarihi de bilinmemektedir[605]. Fakat aşağıda adı geçen eserinde kaynak olarak *Bedru'l-vâ'izîn ve zuhru'l-'âbıdîn* adlı eseri kullandığına göre, Aksarâyî'nin vefat tarihi, bu yüzyılın son çeyreğine doğru olabileceği düşünülebilir.

Eserleri

Başka branşlarda da fazla eseri[606] olmayan Aksarayî'nin, fıkha dair *'İmâdü'l-islâm* adlı bir eseri bulunmaktadır.

'İmâdü'l-islâm[607]

Eser; 285 yaprak, 17 satır, Beşir b. Halil b. Hamza tarafından 1097/1685'de nesih hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Fatih bölümü 2740 numarada kayıtlı bulunmaktadır[608]. Bunun *fıkıh* ve *ahlâk*'a dair bir eser olduğunu belirten Bursalı Tahir, aslında bu eserin, Molla Abdulazîz'in *'Umdetü'l-islâm* adlı Farsça eserine yapılmış bir tercüme olduğunu kaydetmektedir[609].

Besmele, hamdele[610] ve salveleden sonra *"büniye'l-islâmü 'alâ hamsin.."* hadisinin belâğî izahını yapan Aksarâyî, hadiste *istiâre-i mekniyye* yoluyla İslâm'ın eve benzetildiğini, bir ölçü verildiğini ve buna göre burada zikredilen ibadetlerden birini terkedenin müslüman

---

605 *OM*, I, 265.

606 Bir eseri için bk. Sülm. Ktp., Kılıç Ali, 716/4.

607 Bu eser, Mehmet Rahmi tarafından lâtinize edilmiş ve Sağlam Kitabevi tarafından İstanbul'da 1990 yılında basılmıştır.

608 Bazı nüshaları için bk. Sülm. Ktp., Yazma Bağışlar, 895; Lâleli, 1102, İbrahim Ef., 00381; Hüsrev Pş., 173; Halet Efendi ilâvesi, 130/2. Bunların bazısında eser; *'İmâdü'l-islâm fi terceme 'Umdeti'l-islâm* (Sülm. Ktp.,-Lâleli, 1102) ve *'İmâdü'l-islâm şerhu 'Umdeti'l-islâm li Abdilazîz Fârisî* (Sülm. Ktp., Fatih, 2740) gibi isimlerle kayıtlıdır.

609 bk. *OM*, I, 265.

610 Bu kısımda *Fâtiha*'nın Türkçe anlamını vermiştir. bk. Aksarâyî, *'İmâdü'l-islâm*, vr. 1b.

sayılmayacağını[611] ifade ettikten sonra eseri kaleme alışıyla ilgili olarak şu bilgilere yer vermektedir:

"Uzun zamandır düşünüyordum. Zahiri ibadetleri topluca kapsayan ve cevâmi-i kelimden sayılan "*büniye'l-islâm...*" hadisini cahil (avam) insanlara nasıl arzedeyim ki, halk arasında Ebu'l-Leys'in *Mukaddime*'si gibi hüsnükabul görüp kullanılsın. Bir zaman sonra '*Umdetü'l-islâm*'ı gördüm ve bunun, gönlümden geçenden daha güzel olduğunu düşündüm. Zira Hanefî mezhebine göre 70-80 kaynaktan Mevlana Abdulazîz Fârisî tarafından Farsça derlenmiştir. Maksad hasıl oldu diye Allah'a hamdedip bir süre eseri kullandıktan sonra, bu Farsça kitabdan Anadolu halkının haberi olmadığını gördüm ve acilen onlara kazandırılması gerektiğine karar verdim. "*İnsanların en hayırlısı onlara faydalı olandır*"[612] hadisi gereği müslümanlara ibadetle ilgili bilgiler kolay olsun diye dedim ki, bu eseri Türkçe'ye tercüme edeyim. Allah'ın yardımıyla şer'î meseleleri, bazı hadisleri ve İslâm'da mühim pek çok müşkili açıkladım. Namaz, abdest ve kıyametle ilgili hususlarda altmış eserden yararlanarak yazdım. İslâmın tüm farizalarını (vâcibât) ve müşkillerini içine aldığından '*İmâdü'l-islâm* ismini verdim. Kitabın sonunda da yararlandığım kaynakların hepsini kaydettim. Bununla biz, ulemanın yolunu tuttuk. Onlar halkı Hakk'a çevirmek için birçok eser telif etmişlerdir. Bu kitabımın, *Türkçe* olmasından dolayı hafife alınarak uygun olmadığını söylemek doğru değildir"[613].

Türkçe bir eser kaleme almanın tedirginliğini hisseden Aksarâyî, ilmin Arapça indiğini ve Arapça olarak hocadan alınması gerektiğini, aksi halde farzın terkedilmiş olacağını ileri süreceklere şöyle cevap verir: "*Hz. Peygamber bu diyarda (ülke) olsaydı o da Türkçe anlatırdı. Çünkü maksad halkın istifade etmesidir*"[614].

"Bu kitabın maksadı, avam ile sohbet ve dini onlara Türkçe anlatmaktır"[615] diyen Aksarâyî, halka yönelik eser kaleme almanın gereğini şu şekilde açıklamaktadır:

---

611 Aksarâyî, *a.g.e.*, vr. 1b.
612 Hadis için bk. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 393.
613 Aksarâyî, *a.g.e.*, vr. 2a.
614 *a.g.e.*, vr. 3a.
615 *a.g.e.*, vr. 5a.

> "İlim Arab'a indi. Ondan Acem'e intikal etti. Eserler Farsça kaleme alındı. Fakat ulemanın anlayacağı konular Arapça yazıldı. Yani avamî bilgiler Farsça idi. İlim Rûm'a intikal edip ulema, ilmi Arapça açıklayınca avama gizli kaldı. Zamanın müftüleri Türkçe fetva verip yazdıkları gibi zamane insanlarına kolay olsun diye hasedcilerin kınamaları pahasına Türkçe açıkladık"[616].

Bu genel bilgilerden sonra imanın lugât ve şer'î tanımları, kısımları, amel-ihlas ilişkisi[617] üzerinde duran Aksarayî, iman bilinmeden mü'min olmanın mümkün olmadığını, ibadetlerin de kabul olmayacağını[618], imanın sekiz şartı ve iki rüknü bulunduğunu belirttikten sonra şöyle der: "*Sekizincisi, kelâmullah (Kur'ân)'ı çeçel yere bırakmaya, ardına ve ayağ ucuna koymaya...*"[619].

Yusuf Aksarâyî eseri aynen değil, bazı ilâvelerde bulunarak tercüme etmiştir. O nafilelerle ilgili bilgi verirken Abdulazîz'in eserinde zikretmediği birçok nafile namazı kendisinin güvenilir kaynaklardan aldığını ve yazdığını, bundan dolayı da sevab ve hayır dua ümit ettiğini belirtmektedir[620].

Eserin muhtevasına ışık tutması bakımından müellifin verdiği bazı bilgileri aynen aktarmamız uygun olacaktır:

> "Ebû Hanîfe'ye sordular: Ehl-i Sünnet ve cemaatın özelliği nedir? Dedi ki: Ebû Bekir ile Ömer'in insanların en faziletlisi olduğuna inanmak, Osman ile Ali'yi sevmek ve mest üzerine meshetmektir[621].

---

616 *a.g.e.*, vr. 7a.

617 *a.g.e.*, vr. 4a, 5a, 6b.

618 *a.g.e.*, vr. 7b.

619 *a.g.e.*, vr. 8a-b.

620 bk. *a.g.e.*, vr. 89b. Eserde elc alınan otuzbir nâfile namazın isimleri şöyledir:

> "Küsûf, rîh, husûf, istiskâ, tesbîh, valideyn, tevbe, vudû', tahiyye, ihrâm, tavaf, sefer, regâib, beraat, kadir, leyle-i arefe, leyle-i îd, yevm-i îd, leyle-i udhiyye, teheccüd, Azrâil, nâsiye. Receb, leyle-i Ramazan, rü'yet-i Nebi, işrak, duha, sukûn, istiğnâ, kabir ziyareti, leyle-i Cum'a."

Bu namazlarla ilgili kaynaklar da şunlardır: "*Zuhru'l-âbidin, Tenbîhu'l-gafilîn, Vasiyyetü'l-muluk.*" Geniş bilgi için bk. Aksarâyî, *a.g.e.*, vr. 69b-89b.

621 *a.g.e.*, vr. 16a.

Sahâbe'nin en faziletlisi Ebû Bekir ve Ömer'dir. Ali'yi onlara tercih eden Râfizi, Ali'yi reddeden Hârici'dir[622].

Kaf dağı yeri kuşatmıştır. Yolu 500 yıllıktır. Enini Allah bilir. Kaf dağının arkasında Adem ve İblis'i duymamış yaratıklar vardır. Yerden göğe 500 yıllıktır. Hatta gökten domuz tüyü salıverilse 500 senede yere iner. Her gökte birer yıldız vardır. Müster'in büyüklüğü 85 yer miktarıdır. Sems'in büyüklüğü 167 yer miktarıdır. Doğudan batıya yedi iklim vardır. Mu'tedil iklim Horasan ve Konya dolaylarındadır. Bu iklimdeki nimet ve mizaç hiçbir iklimde yoktur[623].

İnsanın ana unsurları su, hava, ateş ve topraktır[624].

Namazı bilerek terk(in cezası), Şâfiî'ye göre ölüm, bize göre ta'zirdir. Ama bu tür ahkâm kitaplarının konusu sevap ve cezadan bahsetmek değildir[625].

Bıyığı kesen şefaattan mahrum olur, havz şarabı nasip olmaz ve Munker-Nekir sert bir şekilde gelir. Yemek yerken bir bıyık kılı dokunmuş olsa her lokma için 100 lokma domuz etini yemiş olur[626].

Teravih namazı sünnet-i müekkede değildir demek Râfiziliktir[627].

Teravih'te her iki rekâtta bir niyete gerek yoktur[628].

Teşehhüdden sonra duaların terki caizdir."[629]

İman, İslâm, insan yaratılışı, kaf dağı, astronomi ve namaz gibi değişik konuların bahsedildiği bu kitap, 141 eserden istifade edilerek meydana getirilmiştir[630]. Bazıları şunlardır: *el-Câmi'u'l-kebîr, Hulâsâ, Keşfu'l-esrâr, Mebsût, Mukaddime, Menâr, Fetâvâ-yı Tetimme, el-Câmi'u's-sağîr, Şerhu't-Tahâvi, Hâşiye-i Rûmî, Nesefî, Meşârik, Zahîre,*

---

622 *a.g.e.*, vr. ay.

623 *a.g.e.*, vr. 19a-b. Yer ile gök arasındaki mesafe konusunda Suyûtî'nin *Keşfu'z-zelzele 'an vasfi'z-zelzele* adlı eserinde de benzeri bilgiler bulunmaktadır. bk. Suyutî, *Keşfu'z-zelzele*, Millet K., Ali Emiri Ef (Arabi), 2189, vr. 16a.

624 *a.g.e.*, vr. 21b.

625 *a.g.e.*, vr. 29a.

626 *a.g.e.*, vr. 34b.

627 *a.g.e.*, vr. 68b.

628 *a.g.e.*, vr. 69a.

629 *a.g.e.*, vr. 69a.

630 *a.g.e.*, vr. 2a.

Muhtâr, Kenz, Vikâye, Bezzâzî, Hidâye, Kunye, Kâsânî, Nihâye, Tenbihu'l-ğâfilîn, Bedru'l-vâizîn, Vasiyyetü'l-mulûk, Fedâil-i Ramazan, Divân-i Çelebi, Necâtü'z-zâkirîn, Fetâvâ-yı Sûfiyye, Kısâs-ı Enbiyâ, Mesnevî ve Fetâvâ-yı Zâhiriyye.

Aksarâyî bu çalışmasında; sahih ve zayıf demeden aldığı[631] bazı hadislerin belâğî izahını yapmakta, izahı ve kabulu zor bazı menkıbe ve bilgiler vermekte, yer yer âyetlere müracaat etmekte, verdiği bilginin kaynaklarını yerinde zikretmekte, özellikle fıkıh konusunda oldukça fazla kaynak kullanmakta, Hanefî mezhebi ağırlıkta olmakla beraber başta Şâfiî olmak üzere az da olsa diğer mezheplere yer vermekte ve avama yönelik itikad ve namazın yanı sıra bilinmesinde kendince fayda mülâhaza ettiği bilgileri de vererek çalışmasını tamamlamaktadır.

Eserde görülen en önemli özellik, kullanılan kaynakların kitabın sonunda bir liste halinde verilmesidir. Aksarayî, izlediği bu metodun doğruluğunu vurgulamak için Kur'ân'ın âyetleri kesin olduğu halde Allah Teâla'nın *"işte bu evvelki (İbrahim ve Musa'nın sahifeleri gibi) sahifelerde de vardır"* buyurduğunu kaydeder[632].

Kaynak verme konusundaki bu titizliği ile onun günümüzde yaygın olan bibliyografya geleneğinin öncülerinden biri olan Aksarâyî, hem *Mukaddime* ile başlayan *ilmihâl geleneği*'nin, hem de *Türkçe ilmihâl geleneği*'nin takipçisi olmuştur.

22. HÜSÂMEDDİN TOKÂDÎ (860/1456)

Hayatı

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Hüsâmeddin Tokâdî, *İbnü'l-Meddâs* diye tanınır[633]. Mecdî Efendi ondan *Hüsâm Çelebi*[634] şeklinde bahsederken, Bursalı Tahir onun *Nalbantzâde* diye meşhur olduğunu kaydetmektedir[635].

---

631 Örnek olmak üzere kaydetiği iki hadis verelim: Birinci hadis: *"men 'arefe nefsehû fekad 'arefe rabbehû"* (vr. 19a). Hadis için bk. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 262. İkinci hadis: *"sallû halfe külli birrin ve fâcirin"* (vr. 16a). Hadis için bk. Aclûnî, *a.g.e.*, II, 29.

632 bk. Aksarâyî, *a.g.e.*, vr. 2b.

633 *Şakâik*, s. 102.

634 Mecdî, s. 122.

635 *OM*, I, 272.

İlmi seven, âlim ve salih bir kişi[636] olarak bilinen Tokâdî 860/1456'da dersaadette vefat etmiş ve kendisinin yaptırdığı İbn Meddâs diye bilinen caminin karşısına defnolunmuştur[637].

Eserleri

Kelâm, nahiv ve astronomiye[638] dair eserleri bulunan Hüsâmeddin Tokâdî'nin, fıkıhla ilgili üç çalışması bulunmaktadır. Bunlardan, *Risâle (fetvâ) fî cevâzı deverâni's-sûfiyye* adlı risâlesinden Mecdî ve Bursalı Tahir söz etmekte, *Şerhu'l-Vikâye*'yi ise Ahîzâde *Zahîretü'l-'ukbâ* adlı eserinin kaynakları arasında zikretmektedir[639]. Diğer çalışması *Ta'lîka 'alâ bâbi'ş-şehîd mine'l-Hidâye ve'l-Vikâye ve alâ Sadrişşerîa* adını taşımakta olup katalog taramaları esnasında tespit edilmiştir. Kaynaklarda sözü edilen *Fetvâ risâlesi*[640] ile *Vikâye* şerhini görme imkânımız olmadığından burada sadece ta'lîk üzerinde durulacaktır.

Ta'lîka 'alâ bâbi'ş-şehîd mine'l-Hidâye ve'l-Vikâye ve 'alâ Sadrişşerî'a

Eser; 150b-154b varak, 19 satır, 974/1546'da ta'lîk hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Esad Efendi bölümü 816/4 numarada kayıtlıdır.

Müellif, eserini yazma amacını şöyle ifade eder:

> "Zamanımızda bazı fudala *Hidâye*, *Vikâye* ve *Şerhu Sadrişşerî'a*'nin 'bâbu'ş-şehîd' bölümlerine dayanarak insanda şüphelere yol açacak hususlar ileri sürdüler. Ben de bu şüpheleri gidermek için onların zaaflarına dikkat çekmek istedim."[641]

---

636 *Şakâik*, s. 102; Mecdî, s. 122.

637 *OM*, I, 272.

638 *Esbâb-ı Kavsı Kuzah* adında yaptığı ta'lîkatın sonunda gök kuşağı üzerine bazı bilgilere yer verdikten sonra, *"bu (söylediklerim), mezhebi hükemaya (filozofların öğretilerine) göredir, muttakinin buna inanmaması gerekir"* şeklinde bir ilâvede bulunmuştur. bk. *Şakâik*, s. 108; Mecdî, s. 122; Ayrıca bk. Adıvar, *a.g.e.*, s. 29.

639 bk. Ahîzâde, *Zahîre*, (mukaddime).

640 Mecdî bu risâle için şu bilgilere yer vermektedir: "Bu risâle, Bezzâzî'nin *'sûfilerin devranı küfürdür'* şeklindeki fetvasını reddetmek ve cevazını savunmak maksadıyla kaleme alınmıştır. Amma galiben devrin merdudiyeti ve cevazı ehliyete bağlıdır. Vecd ve hal ehline caiz olduğu açıktır." bk. Mecdî, s. 122.

641 Hüsâmeddin, *Ta'lîka*, vr. 150b.

"Şehid, tahir ve baliğ olup öldürücü aletle zülmen öldürülen, yahut savaşta aldığı yaradan dolayı ölü olarak bulunan kimsedir" şeklindeki genel tanıma, *tâhir* kaydının bulunmaması gerektiğini ileri sürüp itiraz edenlere Tokâdî, burada gasli terkedilen Uhud şehidleri mânasının anlaşılması gerektiğini vurguladıktan sonra, "yıkanmaz" sözünün de "ölüm vuku bulduğu için şehid yıkanmaz, hatta bu konuda yıkanması gerekenler de dahildir" diye tevil edilebileceğini belirtmektedir.

"Tahir ve baliğ olan" ifadeleriyle, mutlak olarak cünüp ve sabi olanın şehid olamayacağı kasdedilmişse, bunun kabul edilemiyeceğini ifade eden Tokâdî, bu sözleriyle savunduklarına da karşı çıkabilmektedir.

"*Kâle*" ifadesiyle bazan *Hidâye* sahibinin[642], bazan *Vikâye* sahibinin, bazan Sadruşşerîa'nın[643] ve bazan da karşı çıkanların[644] söz ve görüşlerini nakleden Tokadî, genelde birincide *Hidâye*, *Vikâye* ve *Şerhu'l-Vikâye* sahiplerine, ikincide bunlara itiraz edenlere yer vermekte, sonra "*ekûlü*" diyerek kendi yorum ve kanaatını zikretmektedir[645].

"*...ve izâ te'emmelte*" ve "*fe'l-yete'emmel..*"[646] şeklinde muhatabı düşünmeye davet etmekte olan Hüsâmeddîn, "*zahara vechü fesâdi zâlike'l-ba'd*" tarzında da karşı çıkanları reddetmektedir.

23. ŞİHÂBUDDİN es-SİVÂSÎ (860/1456)

Hayatı

Şihâbuddîn Ahmed b. Mahmûd[647] Sivâs'ta doğdu. Yıldırım, Çelebi Mehmed, II.Murad ve Fatih devri âlimlerindendir. Azadlı bir köle olduğu kaydedilen[648] es-Sivâsî, ilk ve yüksek öğrenimini Anadolu âlimlerinden tamamladı. Daha sonra tasavvufa girip bu alanla ilgili ilmini arttırdı. Şeyhi ile birlikte Sivas'tan Ayasluğ'a gelip buraya yerleşti. Bu nedenle Sivâsî ve Ayasluğî diye tanındı. Aydınoğlu ile tanıştı ve ondan birçok ikram gördü.

---

642 *a.g.e.*, vr. 151b; Ayrıca bk. Mergînânî, *Hidâye*, I, 94.

643 *a.g.e.*, vr. 151b, 152a.

644 *a.g.e.*, vr. 150b, 151b, 152b.

645 *a.g.e.*, vr. 150b, 151a, 151b, 152a.

646 *a.g.e.*, vr. 151a.

647 *Şakâik*, s. 31; Mecdî, s. 55; Sadeddin, II, 415; *Keşf*, II, 1247; *OM*, I, 90; Bağdâdî, I, 188; *SO*, III, 176; Kehhâle, IV, 309; Ziriklî, I, 257; *GAL*, II, 224; *Suppl.*, II, 319.

648 *Şakâik*, s. 31; Mecdî, s. 55.

Ayasluğ merkez ve civarında ilmî ve sosyal hizmetlerini sürdüren Şihâbuddîn 860/1456'da vefat etti ve aynı yere defnedildi[649].

Eserleri

Başta tasavvuf olmak üzere tefsir ve hadis ile ilgili eserleri olan Şihâbuddîn Ahmed'in fıkha dair *Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye*'si bulunmaktadır.

Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye

Ebû Tâhir Sirâcüddîn (596/1200)'in *el-Ferâizü's-Sirâciyye* adlı eseri üzerine yazılan şerhtir. Eser; 113 varak, 15 satır, nesih hattıyla Davud b. Ali tarafından 1007/1598'de istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Lâleli bölümü 1314 numarada kayıtlı bulunmaktadır[650]. Miras hukukuna dair olan eser, Arapça'dır. Eserde metinler, üzerinde bulunan kırmızı çizgilerle şerhten ayrılmaktadır. Kenarlarda bazan açıklamalar yer almaktadır.

Şihâbüddin, daha çok müellifin ifadelerini açıklamakla iktifa etmektedir. O konuyla ilgili önce aklî izahlara, sonra da yer yer hadislere müracaat etmektedir. Daha doğrusu açıklarken verdiği bilgileri âyet ve hadislerle takviye etmektedir[651].

"Miras taksimine ashâb-ı ferâiz ile başlanır... ilh." şeklinde müellifin ifadesini kısaca kaydeden şarih, taksimde önce ashâb-ı ferâize pay verilir, sonra kitapta zikredilen sıraya göre taksime geçilir dedikten sonra terekeden yararlanacak yedi sınıfı *"ashâb-ı ferâiz, asabe (nesebiyye, sebebiyye), red, zevi'l-erhâm, mevle'l-muvâlât, mukarrun leh bi'n-neseb ale'l-gayr ve mûsa leh."*[652] şeklinde sıralar ve bunun dayandığı delilleri de şöyle verir:

> "Terekeden pay alanlar (sahibu'l-farz), nass ile başkalarına mukaddemdir. Sonra asabe-i nesebiyye, sonra asabe-i sebebiyye diğerlerine hadis ve icmâ ile; red, Ömer ve Ali'nin ittifakıyla; zevi'l-erham, Abdullah b. Mes'ud hadisi ile diğerlerine mukaddemdir."[653]

---

649 *OM*, I, 90; Taşköprîzâde vefat tarihini 880/1480 civarı, Kâtip Çelebi de 803/1400 olarak göstermektedirler.

650 Başka bir nüshası için bk. DİB. Ktp., Yazma Dairesi, No: 345/A.

651 bk. Şihâbuddîn, *Şerhu'l-Ferâiz*, vr. 8b.

652 *a.g.e.*, vr. 7b.

653 *a.g.e.*, a.y.

"*Kavkuhû-ilâ âhir*"[654] şeklinde metni nakleden şarih, "*ekûlu* (4a-b), *el-murâdü* (6a), *ey*" (6a, 9b, 17b) gibi ifadelerle şerhetmeye başlayıp sürdürmekte ve yararlandığı kaynakları zikretmemektedir.

24. FAHREDDİN er-RÛMÎ (864/1460)

Hayatı

Fahreddîn Yahya b. Abdillah er-Rûmî es-Sûfî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmadığı gibi yaşadığı devir konusunda da kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Taşköprîzâde, Bursalı Tahir gibi yazarlar onun I.Bayezid devrinde 772-805/1389-1402 yıllarında Mudurnu'da yaşadığını kaydederlerken[655], Kâtip Çelebi ve bazıları vefat tarihini 864/1460 olarak vermektedirler[656].

Hanefî fıkıh âlimi ve mutasavvıf Fahreddîn er-Rûmî'nin şer'î ilimlere, özellikle fıkıh bilgisine vakıf olduğu ve selefin ibadetlerde ücretin alınmasını kerih gördüğü düşüncesinden hareketle ihtiyaten ücretli imamların peşinde namaz kılmadığı belirtilmektedir.

Eserleri

Fahreddin er-Rûmî'nin fıkha dair dört eseri bulunmaktadır[657]. Bunlardan üçü fetva, biri de hâşiye'dir. *Ferâidü'l-leâlî* adlı eserinin mukaddimesinde *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye* diye kendisinin zikrettiği esere[658] kütüphane kayıtlarında rastlanmamıştır[659]. Bu itibarla burada diğer üç eseri ele alınacaktır.

---

654 "*Kâle*" ve türevleri kırmızıdır.

655 Şakâik, s. 47; *OM*, I, 139; Ayrıca bk. *GAL*, II, 290, *Suppl.*, II, 314.

656 *Keşf*, II, 1692; Bağdâdî, II, 528; Kehhâle, XIV, 208. Vefat tarihini 864/1460 diye kaydeden Kâtip Çelebi, (Keşf II, 1692) onun *Müştemilü'l-ahkâm fi'l-fetâva'l-Hanefiyye* adlı eserini Edirne'de 879/1474'da Sultan Fatih'e ithafen kaleme aldığını zikretmekte, ayrıca *ed-De'avâtü'l-me'sûre* isimli eserini kaydettiği yerde (I, 755) de vefat tarihini aynen kaydettikten sonra, parantez içinde onun Sultan Yıldırım Bayezid devri âlimlerinden olduğunu ifade etmektedir. Buna göre Fahreddin Rûmî, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II.Murad ve Fatih gibi dört Osmanlı sultanını görmüş bir âlimdir. Eserlerinin kayıtlı bulunduğu bazı tasnif fişlerinde de vefat tarihi 879/1474 diye gösterilmektedir. bk. Sülm. Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, 516, 580.

657 *Keşf*, II, 1692; Bağdâdî, II, 528; *OM*, I, 139; *GAL*, II, 224 (290).

658 Fahreddin, *Ferâidü'l-leâlî*, vr. 1a.

1. Müştemilü'l-ahkâm fi'l-Fetâvâ'l-Hanefiyye[660]

Eser, 326 varak, 23 satır, 873/1468'de[661] nesih hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Molla Çelebi bölümü 90 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Eserin başında, kırmızı mürekkeple yazılmış *kitâb, bab, fasıl* ve *mesâil*'lerin yer aldığı beş varaklık fihrist bulunmaktadır. Fihrist oldukça ayrıntılı hazırlanmış olup bazan kitap, bazan fasıl, bazan bab ve bazan da mesailde, asıl metinde işlenen konular özetlenmektedir. Söz gelimi, "tahâre; evvelinde farzlar, sünnetler, müstehablar ve diğerlerinin açıklanması, ondan sonra fasıllar ve bablar vardır" şeklinde kısa bilgi verilmektedir.

Eserinin mukaddimesinde, *Hidâye* asıl olmak üzere *Mecma'*, *Vikâye*, *Kenz* ve *Muhtâr*'ın ibarelerini aynen alıp, diğer fetva ve şerhlerden de yararlanarak ihtiyaç duyanların taleplerine kolayca ulaşmalarını sağlamak amacıyla bunu yazdığını ifade eden müellif, yararlandığı eserleri isimleriyle birlikte kaydettiğini, nakil yaptığı zaman bittiğini göstermek için sonunda "*temme*" ifadesiyle işaret ettiğini, bazan kaideleri zikrettiğini vurguladıktan sonra sözkonusu metinleri ve başka eserlerde de yer alan birçok faydalı hususları kapsadığından bu çalışmasına *Müştemilü'l-ahkâm* adını verdiğini ve bunun 57 kitabı ihtiva ettiğini belirtmektedir.

Kitâbu't-tahâre'de önce abdest âyetini kaydedip "taharetin farzı üç organı yıkamak ve başı meshetmektir" diyen Fahreddin, devamla gasil ve meshin tanımlarını vermektedir. Yıkamada "Züfer'in aksine bize göre dirsek ve topuklar dahildir" diyen yazar, başa yapılan meshin miktarı konusunda "bize göre dörtte biri yani mikdaru'n-nâsıye, Şâfiî'ye göre üç kıl, Mâlik'e göre istiâb, ashabımızdan bazılarına göre de üç parmaktır" şeklinde delilleri vermeden sadece görüşleri zikretmektedir.

Fahreddin er-Rûmî daha sonra taharetin (abdest) sünnetlerini zikrederken niyetin ve tertibin Şâfiî'ye göre farz olduğunu

---

[659] Kâtip Çelebi, (*Keşf*, II, 1244) *Ferâidü'l-leâlî*'yi kaydettiği yerde, eserin mukaddimesini nakledip bu hâşiyeyi de kaydetmesine rağmen *Vikâye*'yi verdiği kısımda, onun üzerinde yapılan çalışmaları birer birer zikretmekle beraber söz konusu hâşiyeye yer vermemiştir. bk. *Keşf*, II, 2020-2024.

[660] *Keşf*, II, 1692.

[661] Katip Çelebi'nin eserine aldığı nüshanın istinsah tarihi 879/1474'tür. Çelebi, yazarın onu bu tarihte, Fatih adına yazdığını ifade etmektedir. bk. *Keşf*, II, 1692.

belirtmektedir[662]. Mukaddimede de ifade ettiği gibi yazar, sadece söz konusu eserlerden hükümleri alarak aynen eserine almakta, delilleri vermemekte ve tartışmalara girmemektedir. Nadiren "*sahîh, esahh*"[663] gibi ifadelerle tercihlerde bulunmaktadır. er-Rûmî yukarıda zikrettiği metinlerin dışında başlıca *Bezzâziyye, Tatarhâniyye, Cevâmi'u'l-fikh* ve *Munye* gibi kaynaklara atıflarda bulunmaktadır.[664].

2. Ferâidü'l-le'âlî

Fetvaya dair olan eser; 146 varak, 17 satır, 891/1486'da istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Kara Çelebizâde bölümü 177 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

İbn Kâdî-i Simavne'nin *Câmi'u'l-fusûleyn* adlı eserine cevap sadedinde kaleme aldığını kaydeden Fahreddin Rûmî, mukaddimede eseri fetva ve şerhlerden meydana getirdiğini, uzun geceler hasrettiğinden dolayı çalışmasına *Ferâidü'l-leâlî* diye isim verdiğini, Sadruşşerîa'nın şerhine hâşiye yazdıktan ve *Müştemilü'l-ahkâm*'ı bitirdikten sonra bunu yazdığını zikretmektedir.

Kitab ve *mesail*'lerden meydana gelen eserin başında fihrist yer almakta, nadiren kenarında açıklamalar bulunmaktadır[665]. Biz burada yazarın düşüncelerini yansıtabilmek için eserin sonunda yer alan *Kitabü'l-müftî* başlığını taşıyan bölümden bir kısım aktarmak istiyoruz:

Münîfe'den (naklediyor): "Bazıları iftâyı mekruh addetti. Sahih olan, ehli olana onun mekruh olmamasıdır. Nebi'den şöyle bir rivayet geldi: '*İnsanlara bilmeden fetva verene gök ve yer melekleri lanet ederler*'. Hiç kimseye fetva vermek gerekmez. Ancak ulemanın kavillerini bilmesi, nereden söylediklerine vakıf olması ve insanların muamelelerini tanıması gerekir ve hikâye yoluyla fetva vermesi gerekir. Muhamed b. Hasan'a fetva vermenin ne zaman helâl olacağı konusu soruldu. O da; (sorulan

---

662 Fahreddîn, *Müştemilü'l-ahkâm*, vr. 2a.

663 *a.g.e.*, vr. 2a.

664 Kâtip Çelebi (*Keşf*, II, 1692), bazı âlimlerin, bu eserin yaygın olmakla beraber zayıf görüşleri ihtiva ettiğini ileri sürdüklerini kaydetmektedir.

665 Metinde *kitab* ve *mesail*'ler kırmızıdır. Yazar *Kitâbu't-tahâre*'yi altı (vr. 2b-4b), *Kitâbu's-salât*'ı onsekiz (vr. 5a-14a) mesâilden meydana getirmiştir. "*fi'l-Mecma*'" örneğinde olduğu gibi eserin başında yazılı "*fî*" harfleri büyük olup, başka eserlerden yapılmış nakillerin nereden başlayıp nerede bittiği çok rahat anlaşılmaktadır.

sorulara verdiği cevaplarda) *'doğru olanın hatalıdan fazla olması halinde'* diye cevap verdi. Ebû Bekir, ictihat mesailinin vecihlerini bilen ve akranlarından muhalefet edenlerle münazara yaptığı zaman onlara üstün gelen kişinin fetva verebileceğini söyler. Yine denildi ki: İctihat edebilmenin en basit şartı *Mebsût*'u ezbere bilmektir."[666]

Fahreddîn aynı konunun devamında ifta usûlü ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

> "Fetvada Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, Züfer ve Hasan b. Ziyad şeklinde bir sıra takip edilmelidir. Denildi ki: Ebû Hanîfe, bir taraf; diğer ikisi (Ebû Yûsuf ile Muhammed), bir taraf ise müftü muhayyerdir. Birincisi daha sahihtir. Müftü müctehid değilse, iki fakih de bir meselede farklı fetva vermişlerse, onları araştırdıktan sonra daha çok fakih olana uyar. Denildi ki: Ahval-i tenzili öğrenmeden, lügat vecihlerini bilmeden hiç kimseye, Kur'ân'ı re'yine göre yorumlaması yakışmaz. Müftüye sorulmadığı zaman delil söylemesi gerekmez. Hata ettiğini anlayınca müftünün, utanmadan yanıldığını söylemesi gerekir."[667]

Yazarın, bu eserini Şeyh Bedreddin'in söz konusu eserine bir cevap sadedinde kaleme aldığını dikkate alıp bu ifadeleriyle amacı arasında bir ilişki kurduğumuzda, açıklamalarında bazen mezhep imamlarına itiraz eden ve şahsi görüş serdeden Simâvî'ye bir uyarı niteliğini taşıdığını söyleyebiliriz.

Fahreddin çalışmasında, *Hülâsâ, Muhît, Tebyîn (1b), Tuhfe, Kifâye, Nevâdir, Tatarhâniyye, Nevâdir-i Hişâm, Bezzâziyye, el-Câmi'u's-sağîr, Kunye (2a), Musaffâ, Nihâye, Yenâbi (2b), Şerhu'l-Multekâ (3a), Gâye (4a), Fetâvâ-yı Sa'dî (3b), Mi'râcu'd-dirâye (8b), Cevâmi'u'l-fıkh (10a), Kitâbu'n-Nesefî (12a), Timurtâşî (13b), Fetâvâ-yı Valvâlâcî (18a)* ve *Zahîre (127a)* gibi eserlere müracaat etmektedir.

3. Câmi' Rûmî

Eser; 230 varak, 17 satırdan meydana gelmiş ve 1135/1723'de Hüseyin Molla tarafından talik hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi bölümü 580 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Arapça kaleme alınan eser fetva türleri arasında mütalâa edilebilir. Eserin

---

[666] Fahreddin, *Ferâid*, vr. 145b-146a.

[667] *a.g.e.*, vr. 146a.

başında kitab ve babları gösteren fihrist bulunmakta, bazı kitaplarda *el-müteferrikât* diye bir bab[668] yer almaktadır.

Ömürlerin kısa, ilmin ise geniş olduğunu söyleyen yazar, ilim sever dostlarının isteklerini yerine getirmek, talebelere ve ihtiyaç duyan herkese fayda sağlamak amacıyla, genelde vukuu söz konusu meselelerle ilgili, *Fetâvâ-i Kebîr*'den de yararlanarak gafilleri tezkiye etmek[669] ve yeni başlayan öğrencilerin kolayca anlamalarını sağlamak bu muhtasarı topladığını[670], ayrıca vâkıât, nevâzil ve fetva meselelerine, ulema ve musannifler arasında güvenilir olan ve kendisinin de itibar ettiği kitaplardaki konulara yer verdiğini ilâve etmektedir[671].

Kitâbu't-tahâre'ye, diğer eserlerinde de olduğu gibi abdest ile ilgili âyetle başlayan yazar, abdestin farzlarını zikrettikten sonra yüzün tanımını yapmakta, izar-kulak arasının yıkanmasıyla ilgili tartışmaya girmeden Ebû Yûsuf'un aksine yıkamanın farz olduğunu belirtmekte, başa meshetmenin ölçüsü hakkındaki tartışmaları sadece aktarmakta ve devamla abdestin sünnetleri başlığı altında bilinenleri saydıktan sonra organları üçer defa yıkamanın hükmü konusunda teferruat sayılacak derecede başta Ebû'l-Leys'ten uzun bir nakil yaparak konuya girmekte ve mevzuyu Ebû Bekr b. Ebî Said'in "birinci yıkama farz, diğerleri sünnettir" şeklindeki görüşüyle toparlamaktadır[672].

Delk'in Mâlik'in aksine sünnet, "tertip ve peşpeşe yıkamanın" da Şâfiî'nin aksine müstehap olduğunu kaydeden Rûmî, tertibi bozmanın caiz olmadığını ileri süren Şâfiî'ye cevap sadedinde Serahsî'nin "Şâfiî'nin aksine bize göre icmâ ile caizdir" tarzındaki görüşünü vermektedir[673].

Kitâbu's-salât'ın *bâbu'l-müteferrikât* başlığı altında "kişi dört rekâtlı tatavvu (nafile) namazın ikinci rekâtında kasden oturmazsa

---

668 Meselâ, *Bâbü'l-müteferrikât, Kitâbu's-salât* (vr. 66), *Kitâbu'n-nikâh* (vr. 136), *Kitâbu'l-itak* (vr. 198) ve *Kitâbu's-sirkat* (vr. 224) gibi bölümlerde bulunmaktadır.

669 Bu ifadeyle Şeyh Bedreddin'i kasdediyor olabilir. Bilindiği gibi, Fahreddin Rûmî özellikle bir eserini ona cevap maksadıyla kaleme aldığını eserinin mukaddimesinde bizzat ifade etmektedir. bk., Fahreddin, *Ferâid*, (mukaddime).

670 Fahreddin, *Câmi'*, vr. 1b-2a.

671 *a.g.e.*, vr. 2a.

672 *a.g.e.*, vr. 2b.

673 *a.g.e.*, vr. 3a.

İmameyn'e göre istihsânen fasit olmaz. Ebû Hanîf'e ve Züfer'e göre kıyâsla fasit olur"[674] tarzında ek bilgi verip delilleri üzerinde duran yazar, *Kitâbu'n-nikâh*'ın *müferrikât* babında da "nikâh akdi talakın dışında hangi hallerde bozulur" konusu üzerinde durmaktadır[675].

Fahreddîn er-Rûmî, eserin son kısmında da Hanefî mezhebinde esas olan ifta (fetva) usûlünü vermekte ve bir önceki eserindekine "imamlar arasındaki ihtilâf, kada ve adalet gibi zaman ve asırla ilgili ise İmameyn'i tercih edin"[676] bilgisini ilâve etmekte ve "müctehid kimdir" sorusuna; "Dediler: on soruda sekizine doğru cevap veren, insanların âdet ve muamelelerini ve ulemanın fıkıhtaki görüşlerini bilen feraset sahibi kimsedir"[677] şeklinde cevap vererek çalışmasını tamamlamaktadır.

Eserinde genel olarak tercihlere yer vermeden nakillerle iktifa eden er-Rûmî, önceliği ilk dört imama vermekte, mezhep görüşü üzerinde durmakta ve başta Şâfiî olmak üzere diğer mezheplere nadiren yer vermektedir. Genel olarak güvenilir kaynaklara yer verilen çalışmasının ilk varaklarında göze çarpan hukukçular şunlardır: *Fakıh Ebu'l-Leys, Kirmânî, Ebû Bekr b. Sa'd, Fakîh Ahmed b. İbrahim ve Serahsî*[678].

25. MOLLA HAYALÎ (875/1470)

Hayatı

Molla Hayali veya *Molla İznikî*[679] diye şöhret bulan Şemseddin Ahmed b. Mûsâ, Fatih devri âlimlerinden olup İznik'lidir[680]. Öğrenime devrin kadısı babasından başlayıp ondan bazı ilimleri okuyan Molla Hayâlî, daha sonra Hızır Bey'den ders aldı ve ona muîd oldu. Bazı medreselerde müderrislikten sonra Filibe ve İznik medreselerinde de müderrislik yaptı[681].

---

674 *a.g.e.*, vr. 66a.

675 *a.g.e.*, vr. 136a-b.

676 *a.g.e.*, vr. 229b.

677 *a.g.e.*, vr, 230a.

678 *a.g.e.*, vr. 2b-3a.

679 *OM*, I, 291.

680 *Şakâik*, s. 139; Mecdî, s. 158; NMPş., s. 146; Temîmî, vr. 114a; Şevkânî, I, 122; Leknevî, s. 43; *OM*, I, 291; *Suppl.*, II, 318; Kehhâle, II, 187.

681 Müderrisliği hakkında bilgi için bk. Baltacı, *a.g.e.*, s. 327.

Paşa Çelebi, Kara Kemâl ve Molla Giyâseddin gibi talebeler yetiştiren ve Hocazâde ile yaptığı müzakerelerde ona üstün gelen Molla Hayâlî, 875/1470'de 33 yaşında iken Bursa'da vefat etti. Kabri Bursa'da Zeynîler semtinde Molla Hüsrev'in kabrine yakındır[682].

Eserleri

Eserleri daha çok kelâma dairdir. Taşköprîzâde, fıkha dair herhangi bir eserinden söz etmemekle beraber, *Kitâbu't-Telvîh*'i bizzat kendi hattıyla istinsah ettiğini ve bazı kelimelerine hâşiye yazdığını[683], Mecdî Efendi, *Şerhu'l-Vikâye, Hâşiye 'alâ Sadrişşerî'a* ve *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Adûd* adlı çalışmalarını, Bursalı Tahir Efendi de sadece *Hâşiyetu'l-Ferâiz*'ini kaydetmektedir.

Yaptığımız araştırmaya göre, bunlardan günümüze ulaşan sadece *Hâşiyetu'l-Adûd*'a Seyyid Şerîf tarafından yazılan hâşiyenin hâşiyesidir.

Hâşiye 'ale'ş-Şerîf

Veliyyuddîn tarafından Kostantiniyye'de 1098/1687'de ta'lîk hattıyla istinsah edilen ve 186-195 varak, 23 satırdan meydana gelen çalışma, Sülm. Ktp., Crh bölümü 471 numarada kayıtlı bulunmakta olup Arapça'dır.

"*Kavlühû-âh*" tarzında nakilde bulunan yazar, hemen "*in kulte-kultü*" tarzında soru-cevap veya "*li 'ennâ nekûlü-lâ yukâlü*" şeklinde red ve gerekçe metoduyla daha çok Seyyid Şerîf'i savunmak amacıyla eserini kaleme almıştır[684]. Kenarlarda da bazan açıklamaların bulunduğu eserde "*kâle*" ve türevleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Hayâlî, deliller konusunda, onun "*..ve's-sünnetü'l-mütevâtiretü ve'l-icmâ'ü*" sözünü; "icmâın da aynı şekilde kat'îliği sağlayacak bir kayıtla takyid edilmesi evlâdır, zira her icmâ kesin hüccet değildir" diye açıklamıştır[685].

---

682 *OM*, I, 291.

683 *Şakâik*, s. 142.

684 bk. Hayâlî, *Hâşiye*, vr. 187b.

685 *a.g.e.*, vr. 187a.

26. MUSANNİFEK (804-875/1403-1470)

Hayatı

Sultan Fatih devri âlimlerinden biri olan Şeyh Ali b. Muhyiddin b. Mes'ûd 804/1401'de, Bistâm'ın Şahrûd köyünde doğmuştur. Bu sebeple kendisine *Bistâmî* veya *Şahrûdî* lâkabı verilen[686] Ali b. Muhyiddin, küçüklüğünden beri telif ve tasnif ile meşgul olduğundan küçük yazar manasına Farsça *Musannifek* lâkabını da almıştır[687]. Soyu Fahreddîn Râzî'ye dayanır[688].

Musannifek, 812/1410'da yani 8 yaşında iken öğrenimini tamamlamak için kardeşiyle birlikte Herat'a gitmiş, orada edebî ilimleri Taftâzânî'nin talebesi Celâleddin Yusuf Evbehî'den ve Evbehî'nin talebesi Kutbuddin Amed b. Muhammed el-Herevî'den okumuştur[689]. Şâfiî fıkhını Abdülazîz Ebherî'den[690] okuyan Musannifek, Hanefî fıkhını Fesîhuddîn Muhammed b. Muhammed'den almıştır[691]. Horasan'dan Herat'a gelerek tahsilini burada tamamlayan Alâeddin Ali, 842/1438'de Rûm'a (Anadolu) gelerek[692] Konya'da müderris olmuştur. Daha sonra Bursa Sultaniye Medresesi'nde hocalık yapan[693] Şeyh Ali, Mahmud

---

686 *Şakâik*, s. 163; Mecdî, s. 185; Sadeddîn, I, 496; *Kâmûs*, VI, 4312; Bağdâdî, I, 375; *SO*, III, 486; Ziriklî, V, 9.

687 Mecdî, s. 184; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, II, 82.

688 *Şakâik*, s. 163; Mecdî, s. 185; NMPş., s. 147; Uzunçarşılı, *OT*, II, 82. Bazı eserlerinde nesebini Râzî'ye kadar götürdüğünü belirten Taşköprîzâde (*Şakâik*, s. 162), şeceresini şöyle verir: "*Molla Alâeddin eş-Şeyh Ali Mecdüddîn b. Muhyiddin b. Mes'ûd b. Mahmud b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ömer eş-Şahrûdî el-Bistâmî el-Herevî er-Râzi el-Ömerî el-Bekrî*". Musannifek de soyunu şöyle kaydeder: "*Şeyh Ali b. Muhyiddin b. Mes'ûd Şahrûdî el-Bistâmî el-Herevî*". bk. Musannifek, *Kitâbu'l-hudûd ve'l-ahkâm, Sülm. Ktp.*, Esad Efendi, 363/41, vr. 345b. Başka bir eserinde de nesebini şöyle verir: "*Mahmud b. Mes'ûd eş-Şahrûdî el-Bistâmî*". bk. Musannifek, *Şerhu'l-Hidâye*, Sülm. Ktp., Esad Efendi, s. 637, vr. 36.

689 *Şakâik*, s. 165, Mecdî, s. 186.

690 Bu âlim *Humâm Abdulazîz b. Ahmed* şeklinde de verilmektedir. bk. Herzfeld, Ernst "Bistâmî",.*İA*, II, 650.

691 *Şakâik*, s. 165; Mecdî, s.·186.

692 *Şakâik*, s. 163; Bu tarih 848/1444 diye de gösterilir. bk. Herzfeld, a.g.m., *İA*, II, 650; Uzunçarşılı, (*OT*, II, 82), 840/1436 diye gösterir.

693 *Şakâik*, s. 167; Mecdî, s. 187.

Paşa'nın daveti üzerine İstanbul'a gelmiş ve Fatih'in de takdirini kazanıp kendisine 80 akçe yevmiye verilmiştir[694].

Taşköprîzâde, Musannifek'e talebelik yapan babasından onun zühd ve takvasına ilişkin bilgileri ve kerâmetlerini kaydetmekle beraber, Hasan Çelebi Fenârî'nin onun hakkında pek iyi konuşmadığını belirtir. Şeyh Ali, padişah ve sadrazam nezdinde belli bir itibara sahipti. Hatta o, Sultan Mehmed II'nin talebi üzerine, sadrazam Mahmud Paşa tarafından Bosna Kralı'na bahşedilen kapütülasyonun ilgasına dair bir fetva da vermiştir[695].

Sahip olduğu tüm eserlerini Sahn müderrislerine[696] vakfeden Musannifek, 875/1470'de İstanbul'da vefat etmiş ve Eyüp mezarlığına defnedilmiştir[697].

Eserleri

Şeyh Ali, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, nahiv ve edebiyat gibi hemen her dalda 25'i aşkın eser[698] vermiştir. Eserlerini Farsça ve Arapça kaleme almıştır[699]. Velûd bir yazar olan Musannifek'in eserlerinin çoğu şerh ve hâşiye olup ikisi metindir[700].

Fıkha dair eserlerinin sayısı 6 olup; 2'si telif, 3'ü şerh ve 1'i de hâşiyedir. Diğer taraftan bu eserlerden biri kamu hukukuna, ikisi fıkıh usûlüne, üçü de furû-i fıkha dairdir. *Istılâhât-ı fukahâ* adlı eserin,

---

694 *Şakâik*, s. 165; Mecdî, s. 186.

695 Sadeddin, I, 496; Herzfeld, a.g.m., *İA*, II, 650.

696 Mecdî, s. 187. "Sahn talebelerine" (Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 6); "Sahn medreselerine" (Herzfeld, a.g.m., *İA*, I, 650) şeklinde de kayıtlar bulunmaktadır.

697 *Şakâik*, s. 165; Mecdî, s. 186; Vefat tarihi 871/1466 olarak da gösterilir. bk. *Keşf*, I, 497.

698 Eserler için bk. *Keşf*, I, 113; Kehhâle, VII, 192; *GAL*, II, 234; *Suppl.*, II, 329.

699 *Şakâik*, 164; Mecdî, s. 186; NMPş., s. 147. 858/1454'den sonra Farsça eser yazmıyacağını belirten müellif, Fatih'in arzusu ve teklifi üzerine *Mülteka'l-bahreyn* isimli tefsirini 863/1469'da Edirne'de bizzat kendisi Sultan Fatih'e ithafen Farsça kaleme almış, fakat *memur mazurdur* diyerek gerekçeyi zikretmeyi ihmal etmemiştir. bk. *Şakâik*, s. 164; Mecdî, s. 186. Görüldüğü gibi o dönemlerde ilim dili olarak Arapça yaygın olduğundan Farsça ve Türkçe kaleme alınan eserlerde mutlaka özür beyan etme ihtiyacı hissedilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için *Bu Çalışma*'nın Medreselerde dil bölümüne bakınız.

700 Eserlerin genel listesi için bk. *Şakâik*, s. 164 vd.; Mecdî, s. 186.

kütüphane tasnif fişlerinde[701] ona nisbet edilmekle birlikte yapılan incelemede ona ait olmadığı anlaşılmıştır. Zira eserin kaynakları arasında Molla Hüsrev'in *Dürer*'i bulunmaktadır ki, *Dürer*'in kaleme alınış tarihi 877/1472'dir. Bu da Musannifek'in vefatından iki yıl sonrasına rastlamaktadır[702].

Şeyh Ali Muhyiddin, *Hidâye* ve *Vikâye* (839/1435'de) şerhleri ile *Telvîh* (835/1431'de) hâşiyesini Herat'ta, *Tuhfetü'l-mulûk, Kitâbu'l-hudûd ve'l-ahkâm* ve *Şerhu'l-Pezdevî* gibi eserlerini de İstanbul'da kaleme almıştır.

Bu genel bilgilerden sonra eserleri *metinler* ve *şerhler* diye iki başlık altında ele alabiliriz.

a. Metinler

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi yazarın fıkha dair olan altı eserinden sadece ikisi metindir. Bunlar, *Tuhfetü'l-mulûk* ile *Kitâbu'l-hudûd ve'l-ahkâm*'dır. Yazarın gerek ilmî ve gerekse siyasî bakımdan hayatının en verimli döneminde kaleme aldığı bu iki eserden ilki kamu hukukuna, ikincisi de furûa dairdir.

aa- Kamu hukukuna dair olan

Tuhfetü'l-mulûk

Çalışma; 38-40 varak, 21 satır, talik hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Esad Efendi bölümü 1663/5 numarada kayıtlı bulunmaktadır[703]. Kütüphane tasnif fişlerinde *Tuhfetu's-selâtin* diye kayıtlı bulunan çalışma, kaynaklarda *Nasîhatu'l-vüzerâ* veya *Kitâbu Tuhfeti'l-Mahmûdiyye* şeklinde de zikredilmektedir[704]. Söz konusu nüshanın ismi başlıkta kaydettiğimiz şekliyledir[705]. Bu eser, Fatih'in veziri

---

[701] Sülm. Ktp., H. Hüsnü Paşa, 313/3.

[702] Kasım el-Konevî (978/1570)'nin *Enîsu'l-fukahâ* adlı ıstılahlara dair eserin tahkikini yapan Ahmed b. Abdurrazzak el-Kubeysî, Konevî'ye ait bu eserin yanlışlıkla Musnannifek'e nisbet edildiğini belirtmektedir. Geniş bilgi için bk. Kasım el-Konevî (978/1570), *Enîsü'l-fukahâ* (thk. Abdurrazzak el-Kubeysî), Suud-Cidde 1986.

[703] Başka bir nüshası için bk. Sülm. Ktp., Şehid Ali Paşa, 2797/12 (72-74 varak, 15 satır, ta'lîk).

[704] bk. *Şakâik*, s. 164; Mecdî, s. 186; Sülm. Ktp., Esad Efend, 1663/5.

[705] bk. Musannifek, *Tuhfe*, vr. 40b.

Mahmud Paşa (879/1474)'ya ithafen yazılmış olup, Farsça'dır. Nasihatları içerdiği ve bir vezire ithafen yazıldığından Uzunçarşılı, esere *Siyasetname* demektedir[706].

Tuhfe, vezir ve sultanlara yönelik belli tavsiyeleri içerdiğinden *kamu hukuku* eseri olarak değerlendirilmiştir. Eser, 42 bab ve her bapta 4 adet olmak üzere tamamı 168 nasihattan meydana gelmektedir.

Birinci bab; padişahlara dair dört şey hakkında, *ikinci bab*; ikisini bir arada tutmak mümkün olmayan dört şey hakkında, *üçüncü bab*; dört şey için dört şeyin şart olduğu hakkında, *kırkıncı bab*; ömrü kısaltan ve ölüm korkusu veren dört şey hakkında ve *sonuncu bab* da iki cihan saadetini sağlayan dört şey hakkındadır.

Bunlardan *birinci* ve *sonuncu* bablarda zikredilen dört hususu aktaralım.

Birinci bab: Padişahlara dair dört şey şunlardır:

Dine riayet ve onu muhafaza,

Temkinli vezir,

Kararlılık (Azmin korunması),

İleri görüşlülük.

Sonuncu bab: İki cihan saadetini sağlayacak dört şey şunlardır:

Allah ve Resûlü'nün emirlerine itaat,

Ana-babanın rızası,

Ulemâ ve hükemâya hizmet,

Allah'ın yarattıklarına şefkat[707].

bb.Furûa dair olan

Kitâbu'l-hudûd ve'l-ahkâm

Eser; 34 varak, 37 satır, nesih hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Esad Efendi bölümü 3631/41 numarada kayıtlı bulunmaktadır[708]. Furûa dair olan çalışma, telif ve Arapça'dır. Musannifek bu telif

---

[706] Uzunçarşılı, *OT*, II, 630.

[707] Farsça çalışmanın muhtevasıyla ilgili verilen bu bilgiler, Süleymaniye Kütüphanesi memurelerinden Başak Ayçın Büyükkurt'un, talebimiz üzerine yaptığı tercümeden seçilmiştir.

[708] Müellifin ta'lîk hattı ile kaleme aldığı başka bir nüsha için bk. Sülm. Ktp., Süleymaniye, 617/3.

çalışmasını 873/1468 yılında yani ömrünün son zamanlarında şerh ve hâşiyelerden sonra kaleme almıştır.

Hidâye ve *Vikâye*'yi şerhettikten sonra eserini kaleme aldığını[709] belirten müellif, özellikle zühd ve takva ehline yardımcı olmak maksadıyla onu yazdığını ve kıyamet gününde de bu sebeple Allah'ın her türlü zorluğu kendisine kolaylaştıracağını ümit ettiğini ve eserine *Kitâbü'l-hudûd ve'l-ahkâm* ismini verdiğini kaydetmektedir[710].

Musannifek; besmele, hamdele ve salveleden sonra yaşadığı devrin bazı özellik ve sıkıntılarını dile getirdiği cümlelerinde şu hususlara yer vermektedir:

> "Zamane insanlarında genel olarak şer'î ilimlerde, özel olarak da fıkıhta gayretlerin az olduğunu ve dedikodunun (kîl-u kâl) alıp yürüdüğünü müşahede ettim. Asrın fukahasını ilmi kaybetmiş ve *'lime lime'* (niçin niçin) ile meşgul olan bir topluluk olarak gördüm. Münazarada bulunduğumda da, onlarda (niçin anlamına gelen) *'lime*'den başka bir şey görmedim. Hatta bunlar, kendilerini ulemadan saymakta ve birçok büyük hocaları da cahil kabul edip kendileri nefse, şehvete ve hevaya göre fetva vermektedirler. Üstelik bunlar fıkıhtan zıhar nedir, mülk ve akit şirketleri nelerdir, mufavada, inan, vücuh ve adil hükümet vs. nedir bilmeden fetva veriyorlar. Onlar, devlet başkanının kabulüyle kendilerini ulemadan sayan kişilerdir. Ama biz böyle bir durumdan Allah'a sığınırız. Biz, *iyilik ve takvada yardımlaşma (te'âvün ale'l-birr ve't-takvâ)* kuralına göre, özellikle zühd ve fetva ehline yardımı hedefledik. Bu eserimde öyle sayılamıyacak faydalar ve incelikler topladım ki, ancak rivayet ve dirayet ilmine vakıf, büyük bir anlayış sahibi onu anlıyabilir. Allah, beni bunda muvaffak kılarak gönlümü huzurla doldurdu."[711]

Bu genel bilgilerden sonra, *Kitâbu't-tahâre*'den başlayan müellif, tahâretin lügat ve dini tanımlarını verdikten sonra, fukahanın tahâreti genel ve özel[712] diye, nahivcilerin de hakiki ve mecaz şeklinde iki anlamda kullandıklarını kaydedip abdestin farzlarının *Hidâye*'deki rivayete göre dört, *Hülâsa* ve *Vikâye*'deki rivayete göre de beş(incisinin sakalın meshi) olduğunu belirterek şu açıklamada bulunmaktadır:

---

[709] Musannifek, *Kitâbu'l-hudûd*, vr. 347a.
[710] *a.g.e.*, vr. 346a.
[711] *a.g.e.*, vr. 346a.
[712] *a.g.e.*, vr. 346.

> "Burada asıl olan âyettir. Âyette hem açık farzlar hem de müctehidlerin istınbatında ihtilâfa yol açacak gizlilikler vardır. Açık olanlar; el, yüz ve ayak yıkamak ve başa meshetmekdir. Bunları inkar küfürdür. Gizli olanların keyfiyyeti gizlidir. Mesela yüz nereye kadardır?"

Devamla *vech*'in tanımı üzerinde duran Musannifek, *Hidâye*'nin "saç bitiminden çene altına ve iki kulak yumuşağına" ve *Vikâye*'nin "saçtan kulaklara ve çene altına" şeklindeki tanımlarını zikrettikten sonra *Muhtasar-ı Vikâye*'de de benzeri tariflerin yapıldığını söylemekte, bunların sahih bir tanımı yapamamalarından dolayı taaccub ettiğini ilâve etmekte ve kendisi vechin sahih bir tanımını şöyle vermektedir:

> "Vech(yüz); uzunluğuna saç bitiminden çene altına ve genişliğine bir kulak yumuşağından diğerine kadardır. Dört taraftan yüzün tamamı böyledir. İşte bu en sahîh tariftir."[713]

Âyette ihtilâfa yol açan ve beyana ihtiyaç duyan diğer hususun *gaye* meselesi olduğunu söyleyen Ali, "*onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin*"[714] âyetinden istinbatla "*bize göre gaye mugayyaya dahildir ve dirseklerin yıkanması farzdır*"[715] demektedir. Bu hususta tatmin olmayanların çıkacağını dikkate alan Musannifek "Burada başka izahlar da vardır. Biz onları *Vikâye* ve *Hidâye* şerhlerimizde zikrettik, arzu edenler geniş bilgi için onlara müracaat edebilirler"[716] diyerek diğer çalışmalarını önermektedir.

Niyet ve meshin miktarı konusunda da kapalılık bulunduğunu vurgulayan yazar, buralarda özellikle Şâfiî ve Hanefî arasındaki tartışmalara yer vermektedir.

Abdest âyetindeki "*...namaza kalktığınız zaman*" ifadesinin, "*namaza kalkmayı murat ettiğiniz zaman*" şeklinde anlaşılması gerektiğini ve bunda ittifakın bulunduğunu vurgulayarak *niyetin farz* olduğunu belirten Musannifek, buna rağmen bir kapalılığın bulunduğunu, bu sebeple

---

713 *a.g.e.*, vr. 347a.
714 *en-Nisâ*, 4/2.
715 Musannifek, *Kitâbu'l-hudûd*, vr. 347a.
716 *a.g.e.*, ay..

de Şâfiî ve Hanefîlerce farklı görüşler serdedildiğini kaydetmiştir[717]. Yazar bu konularda da geniş bilgi için şerhlerini göstermektedir[718].

Bu minval üzere fıkhın diğer konularına giren musannifin, çalışmasında en çok yer verdiği bahis şirketlerdir.

Hadler bahsinde, sahâbe icmâına dayanarak, kadın bilgisinin hüccet olmadığını ileri süren Musannifek, eserinde genel olarak ihtilâflı konulara geniş yer vererek *mukayeseli hukuk* çalışması örneğini sergilemekle beraber çalışmanın Hanefî ve Şâfiî gibi iki mezhep düzeyinde kaldığı ve diğer mezheplere yer verilmediği gözlenmektedir.

"Fe'in kulte-kultü"[719] ve *"fe'in kîle-kulnâ"*[720] tarzında mevzu ile ilgili açıklamalara ve tartışmalara yer veren Şeyh Ali, *"ve'l-'aceb min sâhibi'l-Muhtasar,*[721] *ve e'cebü min zâlik, leyse kezâlik"*[722] şeklinde ifadelerle katılmadığı görüşleri reddetmektedir.

Musannifek, eserinde; *Hidâye* (347a), *Vikâye* (347a), *Muhtasar-ı İbnü'l-Hâcib* (346b), *Nihâye* (357b), *Zahîre* (357b) ve kendisinin yazdığı *Hidâye* ve *Vikâye* şerhleri başta olmak üzere benzeri güvenilir kaynaklardan yararlanmıştır.

b Şerhler

Musannifek, görebildiğimiz kadarıyla dirayetli ve farklı kanaatları bulunan bir hukukçu olmasına rağmen kalemini daha çok Pezdevî, Merğînânî, Sadruşşerîa ve Taftâzânî gibi hukukçuların çalışmaları üzerinde şerh ve hâşiye yazmaya hasretmiştir.

Yukarıda (Eserleri bölümünde) da ifade edildiği gibi, yazarın fıkha dair eserlerinden üçü şerh, biri de hâşiyedir. Hâşiye'ye ayrı bir başlık açmadan onu da bu başlık altında ele alacağız. Zira hâşiye bir bakıma şerhin şerhidir. Şerhlerden ikisi usûle, ikisi de furûa dair olup önce usûl, sonra furû eserleri ele alınacaktır.

---

717 *a.g.e.*, vr. 347b.
718 *a.g.e.*, ay.
719 *a.g.e.*, vr. 346b.
720 *a.g.e.*, vr. 355a.
721 *a.g.e.*, vr. 347a.
722 *a.g.e.*, vr. 347b.

aa- Usûle dair olanlar

1. Kitâbu't-Tahrîr Şerhu Kitâbi'l-Pezdevî fî usûli'l-fıkh[723]

152 varak, 27 satır, Sülm. Ktp., Fatih bölümü 1324 numarada kayıtlı bulunan eser, bizzat müellif tarafından nesih hattıyla kaleme alınmıştır. Şerh, fıkıh usûlüne dair olup Arapça'dır. Eserin başında fihrist bulunmamaktadır. Kenarlarda az da olsa açıklamalar yer almaktadır. Eser, harekesiz ve pek çok harf noktasızdır.

Mukaddimede fıkıh ilminin önemi üzerinde duran yazar; Konya'ya geldiğini, bu vesile ile Allah'ın kendisini birçok afetten koruduğunu belirttikten sonra, bazılarının kendisinden *Kitâbu'l-Pezdevî*'yi dinlemek istediklerini belirtmelerinden dolayı bu şerhi kaleme aldığını kaydetmektedir.

Eseri niçin kaleme aldığını kısaca zikreden Musannifek, aynı eserin başka şarihlerini, "*bazı şarihlere şaşarım*"[724] diyerek onu anlayamadıkları gerekçesiyle eleştirmiştir.

Musannifi savunarak, onun felsefeye dalmadığını, bunun için ilim ve mevzuları gibi konulara girmediğini ve kitabına *usûlü'ş-şer'*den[725] başladığını kaydeden şarih, "*kavlühü*" ifadesiyle müellifin görüşünü kısmen verdikten sonra, "*ey* (74b, 75a), *ya'nî* (104a), *e'nî* (47a, 49b) *yürîdü*" (59a) gibi ifadelerle açıklamalarda bulunmakta, "*fe'in kîle-kulnâ*" (150a) tarzında tartışmakta, "*fe'l-vechu*" ifadesiyle görüşü delillendirmekte ve savunmaya çalışmaktadır[726]. Yine o "*li 'ennâ nukavvî*" tarzında tercihli görüşün sebebini vermektedir.

Musannifek, çalışmasında daha çok nahvî izahlarda bulunmaktadır[727].

---

[723] Musannifek,*Tahrîr*, vr. 1a. Bu isim katalogta *et-Tahrîr fî şerhi'l-Pezdevi el-Usûl* şeklinde geçmektedir.

[724] *a.g.e.*, vr. 17a.

[725] *a.g.e.*, vr. 30b.

[726] *a.g.e.*, vr. 49a.

[727] *a.g.e.*, vr. 47a, 74b.

2. Hâşiyetü't-Telvîh[728]

Hâşiye; 10 varak, 27 satır, talik hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Yazma Bağışlar bölümü 1951 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Yazarın 835/1431'de Anadoluya gelmeden[729] önce kaleme aldığı çalışma, fıkıh usûlüne dair olup Arapça'dır.

İlimler arasında, dünyevi ve uhrevi saadeti sağlama bakımından en faziletli ilmin "usûlü'ş-şerî'a: fıkıh usûlü"nün olduğunu kaydeden yazar; Taftâzânî'ye ait olan *Telvîh* adlı eserin bu alanda yazılanların en iyisi olduğunu, buna rağmen müellifinin garib ve mazlum bırakıldığını, Rûm meliklerinin zâlim ellerinde esir kaldığını, birçoklarının hadlerini aşarak ona sataştığını belirterek şöyle demektedir:

> "Haberiniz olsun ki, onun her kitabı[730] birçok hakaik ve dekaiki taşır ki, onları anlamak, o ilimlere vakıf bir üstadın tavassutu ile mümkün olabilir. Diraye veya rivayede mahir olan âlimler bu eser hakkında ihtilâfa düştüler. Ben duruma muttali olunca, eserde kapalı kalan hususları açmak ve kastedileni ortaya koymak için harekete geçtim. Allah'tan, ayağımı kaymaktan ve kalemimi hatadan korumasını isteyerek, özellikle niza ve ihtilâflı mevzularda taassuptan uzak kalarak esere başladım. Taassubun doğru olmadığını bilen biri olarak, selef imamlarıyla ilgili hak ölçüsüne riayet ettim. Çok kısa ve çok uzun tutmaksızın icaz ve ihtisara riayet ettim. Rabb'imden kurtuluşumu ümit ediyorum"[731].

Bu güzel niyetle işe başlayan Şeyh Ali, *Telvîh* sahibinin sadece hamdele ve salvelesini açıklayabilmiştir. Buna göre, çalışma tamamlanmamıştır.

bb- Furûa dair olanlar

1. Şerhu'l-Hidâye

Eser; 148, varak 17 satır, nesih hattı ile Muhammed b. Şeyh İmamzâde tarafından 960/1552'de Kostantiniyye'de istinsah edilmiş

---

[728] Eser, tasnif fişlerinde *Hâşiyetü't-Tenkîh* diye kayıtlı olmakla beraber adı geçen eserin ikinci varağında yazarı tarafından *Telvîh*'den bahsedilmektedir. Biz bunu dikkate alarak eseri böyle kaydettik.

[729] *Keşf*, I, 497.

[730] Musannifek, Taftâzânî'nin nahve dair bazı eserlerini de şerhetmiştir. bk. *Şakâik*, s. 164.

[731] Musannifek, *Hâşiyetü't-Telvîh*, vr. 2a.

olup[732] Sülm. Ktp., Esad Efendi bölümü 637 numarada kayıtlı bulunmaktadır[733].

Besmele, hamdele ve salveleden sonra fıkıh ilminin önemine dikkat çeken[734] yazar, bütün organlarının konuşması halinde bile bu ilmin gerçek niteliğini anlatamayacağını belirtmektedir[735]. Edebî ilimleri gençliğinde ikmal ettikten sonra yüce Allâh'ın kendisine şer'î meselelerin derinliklerini keşfetmeyi bağışladığını söyleyen Musannifek, helâl ve haramı açıkladığını ve şerîata yardımcı olan olgun fakihlere de müracaat ettiğini[736] belirterek şöyle demektedir:

"Ayakta-oturarak daima yönümü fıkıh kitaplarını mütalâaya ve şer'î fetvaları düşünmeye çevirdim. Özellikle Hanefî mezhebinin resmî statü kazanmasını sağlayan *Şeyhu'l-imam* ve *Kudvetu'l-ulema*[737] olan Merğînânî'nin *Hidâye*'sini seçtim. Onun bütün bahislerini eksiksiz anlamak için bütün gayretimi ortaya koydum ve konuları tekrar tekrar düşünerek gözden geçirdim. Sonra kalemimi, özellikle niza ve hilâf mevzularında, taassubun vuku bulduğu yerlerde ve Şâfiî ve Hanefîler arasında cereyan eden ihtilâflarda kullanarak meseleleri delilleriyle birlikte vuzuha kavuşturdum."[738]

Selef ve imamlar hakkında yapılacak tenkidin dinde noksanlığı meydana getireceğini savunan şarih, böyle bir davranışa asla ruhsat verilemiyeceğini vurgulayarak bütün müctehidlerin, başta Ebû Hanîfe olmak üzere, Şâfiî ve diğer âlimlerden istinbatta bulunduklarını ve onların nurlarından ışık aldıklarını ilâve eder[739].

"*Kâle'l-musannif... ekûlü*" tarzında şerhe başlayan ve kitabı besmele ve hamdele ile açmanın sır sahiplerince farz olduğunu zikreden Şeyh Ali, *Hidâye* sahibinin besmele ve hamdelesi üzerinde harf harf, kelime kelime

---

[732] Müellifin ta'lîk hattıyla 847/1443'de kaleme aldığı başka bir nüsha için bk. Sülm. Ktp., Fatih, 1965.

[733] Başka bir nüshası için bk. Sülm. Ktp., Fatih, 1966.

[734] Musannifek, *Şerhu'l-Hidâye*, vr. 1b.

[735] *a.g.e.*, vr. 2a.

[736] *a.g.e.*, vr. 2a.

[737] Saydığı diğer nitellikler için bk. *a.g.e.*, vr. 2b.

[738] *a.g.e.*, vr. 3a.

[739] *a.g.e.*, vr. 3a.

durmaktadır[740]. *Şerîat*[741], *fıkıh*[742] ve *ictihâd*'ın[743] tanımlarını kaydeden yazar, bütün müctehidlerin *musîb* ve *muhtî* olup-olmadıkları hususundaki tartışmaları şu şekilde değerlendirmektedir:

> "Hanefî ve Şâfiîlere göre her müctehid hem hata, hem de isabet eder. Eş'arîler, Kadı Bakillânî, Gazzâlî, Müzenî ve Mu'tezîlenin çoğu 'Her müctehid musîbdir' görüşündedirler. Bundan çıkan sonuç şudur: Hak birdir veya müteaddittir. 'Hak birdir' diyenler, müctehidin hata ve isabet edeceğini ileri sürerler. 'Hak müteaddittir' diyenler de, müctehidin herhalükârda isabet ettiğini savunmaktadırlar. Fahru'l-İslâm dedi ki: Hak birdir. Denilse ki; Ebû Hanîfe hakkın bir tane olduğunu savunuyor ama her müctehidin de musîb olacağını belirtiyor. Derim ki: Onun bu sözünü tevil ettiler ve dediler ki: Onun muradı 'ibtidâ-i ictihâdda musîb, intihâ-i ictihâdda muhtîdir. Başında ve sonunda isabet edilse iki, sadece sonunda hata edilse bir ecir var' şeklindedir. Ebû Zeyd ed-Debûsi'ye göre bunun manası şudur: Müctehid, ortaya koyduğu amel (cehd) noktasında musîbdir"[744].

Musannifek daha sonra, hata ve savab ifadelerinin ictihadî konularda, hak ve bâtıl ifadelerinin de itikadî mevzularda kullanıldığını belirterek furû ve itikâd hakkında mezhep ve meşayihin görüşlerini şöyle özetlemektedir:

"Mezhebimiz (yolumuz) doğrudur, hataya ihtimali vardır. Muhaliflerin mezhebi hatadır, doğruya ihtimali vardır. İtikad konusunda hak, üzerinde bulunduğumuz şeydir. Batıl, üzerinde bulunmadığımız şeydir. Herkes böyle söyler."[745]

---

[740] bk. *a.g.e.*, vr. 3b.

[741] bk. *a.g.e.*, vr. 11a.

[742] *a.g.e.*, vr. 24a. O, fıkhın tarifi ile ilgili çerçeveyi şöyle verir: "Fıkha yalnız bilmekle ulaşılmaz. O ancak amel ile tamam olur. Çünkü fıkhın mefhumu üç cüzden mürekkeptir. Birincisi; ilmu'l-meşru, ikincisi; itkan bi'l-ma'lûm, üçüncüsü de amel mukteda'l-ulûm. İşte bu mana ile ilgili araştırmamızın tamamı *et-Tahrîr fî şerhi'l-Bezdevî* isimli çalışmamızda olup isteyenler oraya müracaat edebilirler.".

[743] *a.g.e.*, vr. 25b.

[744] *a.g.e.*, vr. 26a-b.

[745] *a.g.e.*, vr. 26b.

Musannifin, "ulema meseleleri celi ve dakik bir şekilde ortaya koydu"[746] şeklindeki sözü üzerinde duran Musannifek, onun bu ifadesiyle bazı hususlara dikkat çektiğini vurgulayarak şöyle demektedir:

> "Evvelâ; avamın bazı meselelerde imamının, bazılarında da başka bir mezhep imamının görüşünü alması caiz değildir. Çünkü o, mezhebinin doğru diye inandığı görüşünü bırakıp, hata diye kabul ettiği başka bir mezhebin kanaatını almış olur ki, bu uygun değildir. Hatta İmâmu'l-Harameyn, herkesin mutlaka belli bir mezhebe bağlı kalması gerektiğini farz olarak telakki etmekte, farklı mezheplerle amel etmenin caiz olmadığını savunmaktadır. İkinci olarak, yukarıda bahsedilen konu, sahâbe ve tâbiûn arasında da ihtilâflıdır. Ancak sahâbe döneminde böyle olaylar oluyordu ama kimse kimseyi menetmiyordu. Onlar buna cevaz verdiler, fakat onları takip eden tâbiûn nesli, bu uygulamayı caiz görmedi."[747]

Hidâye sahibi Merğînânî'nin "ulema meseleleri celi ve dakik bir şekilde ortaya koydu" ifadesinden hareketle yukarıdaki bilgileri kaydeden Musannifek, bunu musannifin bir ikazı olarak değerlendirmekte ve şu hususlara yer vermektedir:

"Sahâbe, zamanın ortaya çıkardığı vakalara göre kaide ve usûl koydu. Ama zamanla olaylar gelişti ve onların tespit ettiği kaideler yetmez oldu. Hatta onların kendi zamanlarında bile Ebû Bekr'in ve vs.'nin mezhebi kâfi gelmedi. Bu sebeple hükmü başkalarından alma söz konusu idi. Zaten Ebû Bekr şerîata yardımla, Ömer ise fetihlerle meşgul oldu. Onların dışında kalanlar da usûl ve kaideler vaz etmediler. Böylece ihtiyaçları halletmek için usûl ve kaideler kâfi gelmeyince, halkın onlardan (sahâbeden) birinin yolundan gitmesi vacip değildir. Bunlardan sonra Ebû Hanîfe geldi ve usûl ve küllî kaideleri vaz, furûu tefri, mesaili de tafsil etti. Diğer imamlar da böyle yaptı"[748].

Musannifin "celî ve dakîk" ifadeleriyle ilgili, *Nihâye* ve başka bir şarihten de bilgi aktaran Şeyh Ali, her ikisinin de fasid olduğunu zikrettikten sonra, Ebû Hanîfe'nin 38 bin asıl (kâide) ibadetlerle, 45 bin kâide de muamelâtla ilgili olmak üzere toplam 83 bin veya 60 bin fıkıh

---

746 *a.g.e.*, vr. 31a.
747 *a.g.e.*, vr. 32a.
748 *a.g.e.*, vr. 32a.

meselesini hallettiğini[749] belirtmekte, müellifin hemen bütün cümlelerinin irab ve izahını yapmakta ve aynı esere yazılan *Nihâye* şerhini de birçok yerde tenkit etmektedir[750].

Abdest âyeti üzerinde genişçe duran şarih, abdest âyetinin zahirini dikkate alarak; oturup abdest alan ve sonra da namaza kalkan kimsenin yeniden abdest alması gerekir[751] diyen Serahsî'nin bu görüşünü *"fesadı açıktır"*[752] diyerek reddetmektedir.

Yazar, uykudan kalkan kimsenin abdesti hakkında geniş bilgi edinmek isteyenlere kendisinin *Şerhu'l-Vikâye*'sine müracat etmelerini tavsiye etmektedir[753].

Musannifek; *"kâle-ekûlü"* tarzında izah ve şerh (vr. 3b), *"fe'in kîle-kulne'l-beyân, cevâbu hâzâ"* tarzında soru ve cevap (vr. 17a, 54a, 90a), *"hâzâ tenbîh"* tarzında uyarı (vr. 10a, 52a), *"kilâhumâ fâsid* (vr. 33a), *ve fihi nazar* (vr. 53a, 54a), *kelâmun lâ ma'ne leh* (vr. 54a), *fehuve memnû'* (vr. 54b), *ve fesâdühü beyyin"* (vr. 59a) gibi ifadelerle red ve *"ve'l-muhtâr 'indî"* tarzında da tercih (vr. 57a) de bulunmaktadır.

Musannifek bu çalışmasında Zeccâc (10b), Zemahşerî (10a), İmâm er-Rağib (11b), Serahsî (34a, 59a), Fahru'l-İslâm (26a), Ebû Zeyd ed-Debûsi (26a), İmâmu'l-Harameyn (32a-b), Cevherî (33a), Sahibu'l-Kâfi (56a) ve Nesefî (56b) gibi âlimlere ve eserlerine, ayrıca kendisinin *Tahrîr fî şerhi'l-Pezdevî* (26a) adlı eserine müracaat etmektedir.

2. Şerhu'l-Vikâye

Müellif, Osmanlı topraklarının dışında Herat'ta kaleme aldığı bu eseri *Hidâye* şerhinden sonra ve 839/1435'te tamamlamıştır. Birinci cildi 371, ikinci cildi 360 olmak üzere toplam 731 varak olan eser, Ahmed b. Ahmed tarafından 967/1559'da nesih hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Rşd. bölümü 228, 229 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Eser Arapça'dır.

---

749 *a.g.e.*, vr. 33b.

750 bk. *a.g.e.*, vr. 33a, 53b.

751 *a.g.e.*, vr. 59a.

752 *a.g.e.*, vr. 59a. Ancak bu görüş Serahsî'nin değildir. Serahsî, Ashâb-ı Zevâhir'in *"ki onlara göre abdest farz, sebebi de namaza kalkmaktır"* şeklinde görüşünü verdikten sonra bunun fasid olduğunu söylemiştir. bk. Serahsî, *Mebsût*, I, 5.

753 *a.g.e.*, vr. 59b.

Besmele, hamdele ve salveleden sonra ilmin hakikat ve inceliklerini kavramak için Allah'ın gönlüne genişlik verdiğini, yüksek makamlara ulaştırdığını belirten Musannifek, fıkıh ve fetva ilminin önemini vurguladıktan sonra, kendini tamamen bu eserleri incelemeye ve anlamaya hasrettiğini ve muvaffak olduğunu zikretmektedir[754].

Sekiz varaklık uzun bir girişte önemle altını çizdiği husus, *taassup* ve *asabiyye'*den uzak kaldığını vurgulamasıdır[755]. Gerçekten mezhep taassubundan uzak kaldığı görülen şarih, sadece söylenenlerin tekrarını yapmakla kalmamakta, başka âlim ve mezheplere ait olsa da gerektiğinde tercih etmekte ve şahsi kanaatlarda bulunmaktadır.

Şârih fıkıhla ilgili gerek metin, gerek şerh ve hâşiye olsun, hemen hemen bütün eserlerinde abdest konusunda ayrıntıya inmeye çalışmıştır. Bu konudaki ayrıntılı bilgi, onun *Kitâbu'l-hudûd ve'l-ahkâm*[756] adlı eserinde verilmişti. Ancak Musannifek orada bu konuda daha geniş bilgi arzu edenlere *Şerhu'l-Vikâye*'sine müracaat edebileceklerini kaydetmişti. Şimdi onun aynı konuda bu şerhteki açıklamalarına göz atalım:

Musannifek, âbdest âyetindeki "*..izâ kumtüm ile's-salâti*" ifadesinin "*..izâ eradtümü'l-kıyâme ile's-salâti*" anlamında kullanıldığını belirttikten sonra, bütün dilcilere göre âyetin böyle anlaşıldığını ileri sürüp, onların ittifakına dayanarak, abdestte niyetin farz olduğunu çok açık bir şekilde söylemiştir. Hatta Şâfiî'nin de aynı görüşte olduğunu belirtmiş ve hiç çekinmeden bu hususta Hanefîlerden farklı olan kanaatını ortaya koymuştur.

"*Kâle, kâle'l-mus...*" (I, 11b) şeklinde musannifin ifadelerini naklettikten sonra "*fe'in kulte- kultü* (II, 350a), *fe'in kîle-kulnâ* (I, 73b) *fe'in kulte-ücîbu*" (I, 270a) tarzında da konu ile ilgili tartışmalara yer vermiştir.

Şarih görüşlerle ilgili âyet, hadis ve ıstılâhlara dayanarak açıklamalarda bulunmakta, delillerde de genel olarak kavramların tanımlarına yer vermektedir.

---

[754] Musannifek, *Şerhu'l-Vikâye*, vr. 3a.

[755] *a.g.e.*, vr. 8a.

[756] bk. Musannifek, *Kitâbu'l-hudûd*, vr. 347a.

27. KÂFİYECİ (879/1474)

Hayatı

Asıl ismi Ebû Abdillah Muhammed Muhyiddîn b. Süleyman b. Sa'd b. Mes'ûd er-Rûmî el-Hanefî olmakla beraber İbnü'l-Hâcib (646/1249)'in *el-Kâfiye* adlı nahiv kitabını çok okuyup okuttuğu için *Kâfiyeci* lâkabıyla anılmıştır. Bergama doğumlu olan Kâfiyeci, tanınmış Hanefî fıkıh âlimidir[757].

İlk tahsilini Anadolu'da tamamlayıp oradan İrân'a ve Mısır'a giden Kâfiyeci, burada I. Kral Barsbay'ın[758] takdirini kazanmış ve İbnu'l-Humâm'dan boşalan Şeyhûniye Medresesi'nin meşihatlığı kendisine verilmiştir.

Tefsir, hadis, fıkıh, usûl, kelâm, nahiv, irab, meâni, beyân, cedel, mantık, felsefe ve astronomi gibi birçok dalda eser vermiş olan Kâfiyeci; Molla Fenârî, Burhaneddin Haydar, İbn Melekzâde ve Bezzâzî[759] gibi âlimlerle görüşmüş ve onlarla bilgi alış verişinde bulunmuştur.

Kâfiyeci, Ehl-i Sünnet'e bağlı, tasavvufu seven, bid'atçıları kötü gören ve ibadete düşkün bir âlimdir. Bu nitelikleri, çağdaşı bazı âlimlerin kendisi hakkında mersiye yazmalarına sebep olmuştur[760]. Kâfiyeci, 879/1474'de vefat etmiş olup Kahire'de Eşrefiyye Türbesi'ne defnedilmiştir[761].

Eserleri

Aklî ilimlerle ilgili sayılamıyacak kadar eseri bulunduğunu kaydeden Taşköprîzâde, telif eserlerinin çokluğundan dolayı Kâfiyeci'nin sayısını unuttuğunu belirtmekte ve çalışmalarının muhtasar yani küçük

---

[757] Sehâvî (Kâfiyeci'nin talebesi), doğum yeri olarak Saruhan'ın Gökçe köyü'nü gösterir. bk. Sehâvî, VII, 259.

[758] Bursalı Tahir, "Pars Bey" diye kaydeder. bk. *OM*, I, 4.

[759] Bezzâzî'nin hayatı için bk. *Şakâik*, s. 29; Mecdî, 53; *Keşf*, I, 242; Leknevî, s. 187; *GAL*, II, 291; Özel, "Bezzâzî", *DİA*, VI, 113.

[760] Meselâ, Şihâb Mansur, onun hakkında 10 beytin üzerinde bir mersiye yazmıştır. bk. Mecdî, s. 8.

[761] *Şakâik*, s. 64; Mecdî, s. 85; Sehâvî, VII, 259; Şezerât, VII, 226; Şevkânî, II, 171; Leknevî, s. 169; Bağdâdî, II, 208; *Suppl.*, II, 140; Kehhâle, X, 15; Ziriklî, VI, 22.

hacimli olduklarını ifade etmektedir[762]. Kâfiyeci'nin tefsir[763], hadis, kelâm ve iraba dair eserler bıraktığını zikreden *Şakâik* yazarı, onun fıkha ait eseri olup olmadığından söz etmemiştir. *Şakâik* mütercimi Mecdî Efendi de bu hususta herhangi bir ilâvede bulunmamıştır. Bursalı Tahir Efendi ise onun beş eserini kaydetmiştir[764]. Ancak bunlardan biri, telif eserinin şerhidir.

Kâfiyeci, fıkha dair müstakil eserlerin yanı sıra başka dallara ait kaleme aldığı bazı eserlerde de fıkhî konulara yer vermiştir. Örneğin *"ameller niyyetlere göredir"* hadisini konu edinen *Kitâbu hülâsâti'l-akvâl fi'l-hadîs* adlı çalışmasında ictihat, müctehid ve ictihadın şartları gibi mevzulara değinmiştir[765].

Kâfiyeci'nin fıkıhla ilgili bütün eseleri, Taşköprîzâde'nin de belirttiği gibi hacimleri bakımından küçüktür. Söz gelimi eserlerinden en küçük hacimli olanı, 10; en büyüğü de 73 varaktır.

a- Usûle dair olanlar

1. Kitâbu'l-Ferah ve's-surûr fi beyâni'l-mezhebi'l-erba'a[766]

Eser; 42-51 varak, 21 satır, Ahmet Safiyyüddin tarafından talik hattıyla 1160/1747'de istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Esad Ef. bölümü 3577/2 numarada bulunmaktadır. Kâfiyeci'nin 866/1462'de kaleme aldığı eser, usûl-i fıkha dair olup Arapça'dır.

Bazı hususları uzatmadan halletmeye yöneldiğini[767] belirten yazar, çalışmasında mezheplerle ilgili bilgilerden bahsettiğini, bu yönüyle damarların okyanusa nisbeti gibi olduğunu, bunu bitirdikten sonra güvenilir bir kitabın tedvin edileceğini ümit ettiğini ifade etmektedir[768].

---

[762] *Şakâik*, s. 64.

[763] Kâfiyeci'nin tefsirle ilgili *Kitâbu't-Teysîr*'i, İsmail Cerrahoğlu tarafından tercümesiyle birlikte Ankara'da 1989'da neşredilmiştir.

[764] *OM*, II, 6 (Yazar, bütün ilimlerle ilgili 41 eserini verir).

[765] Eser için bk. Sülm. Ktp., Ayasofya, 525 (73 varak, 11 satır, nesih). Kâfiyeci bu eserinde yukarıda belirtilen konulara tam 15 varak (46b-61a) ayırmıştır. İctihadın şartlarını; *"**Kitâb't, Sünnet'i*** (hükümlere taalluk edenleri) **ve *marifeti*** (metnini, senedini, ravilerinin hallerini, cerh ve ta'dili) **bilmektir**" şeklinde özetlemiştir. bk. Kâfiyeci, *Hülâsatü'l-akvâl*, vr. 61a.

[766] Kâfiyeci, *Kitâbu'l-Ferah*, vr. 42b.

[767] *a.g.e.*, vr. 42b.

[768] *a.g.e.*, vr. 42b.

Üç babdan meydana gelen bu çalışmanın *birinci bab*'ında mezheplerin hakikatini beyan, ictihat ve taklit[769], *ikinci bab*'ında mukallidin kendi ve diğer mezhepler için nasıl düşünmesi gerektiği[770], *sonuncu bab*'da da dört imamla ilgili bilgiler verilmektedir[771].

"*Ekûlü*: *derim*" ifadesiyle söze başlayıp mezhep kavramının aslı ve cem'i üzerinde duran Kâfiyeci, sözlükte, gidilen yer ve yol anlamına geldiğini, sonra bunun ictihat yoluyla ulaşılan şer'î hükümlere intikal ettiğini belirtmekte ve ictihatla ilgili "*ictihad müctehidlerin yoludur. Onlar orada zannî bir hükmün tespiti için söz ayaklarıyla yürürler*"[772]. tespitini yaparak, mukallidle ilgili şöyle bir ölçü vermektedir:

> "Mukallidin, kendi mezhebinin hak ve doğru olup hataya ihtimali bulunduğuna, başka mezheplerin ise mesailde hatalı olduğuna ve doğruya ihtimali bulunduğuna inanması gerekir"[773].

Son kısımda Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî ve Hanbel hakkında bilgiler veren yazar, eserini *Neşâtu's-sudûr* adıyla şerhetmiştir[774].

2. Neşâtu's-sudûr fî şerhi Kitâbi'l-Ferah ve's-surûr

Eser; 121-129 varak, 35 satır, talik hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Esad Efendi bölümü 1480 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Usûl-i fıkha dair olan şerh, Arapça'dır.

Usûl-i fıkhın bazı konuları ile ilgili olan *Kitâbu'l-Ferah* adlı çalışmasının kısa sürede hüsnükabul gördüğünü kaydeden Kâfiyeci, adı geçen eserine yazdığı şerhte metindeki görüşlerinin delillerini vermekte, metine göre biraz daha fazla tartışmalara girmekte, mezhep usûlleri üzerinde durmakta[775] ve son kısımda da Ebû Hanîfe ile Şâfiî ve yine Ebû Hanîfe ile İbn Ebî Leylâ arasındaki ihtilâflara değinmektedir[776].

Mukallidin mezhep değiştirmesi konusunda geniş tartışmalara yer veren Kâfiyeci; bazılarının bunu caiz görmediğini, bazılarının da bu

---

769 *a.g.e.*, vr. 42b.
770 *a.g.e.*, vr. 47a.
771 *a.g.e.*, vr. 50a.
772 *a.g.e.*, vr. 42b.
773 *a.g.e.*, vr. 42a.
774 *OM*, II, 6.
775 Kâfiyeci, *Neşâtu's-sudûr*, vr. 127b.
776 *a.g.e.*, vr. 128a.

konuda teferruata daldığını belirttikten sonra, kendi kanaatini şöyle belirtmektedir:

> "Mukallit bir konuda her hangi bir mezhebi taklit ediyorsa, o konuda başka bir mezhebi taklit edemez. Yani o mesele ile ilgili hükümden dönemez. Mesele vuku bulmadan önce başka bir mezhebe geçmişse, o konuda o mezhebi taklit etmesi caizdir"[777].

Yazar; "*kâle*" ifadesi ile metni naklettikten sonra "*ekûlü*" diyerek şerhetmekte, "*fe'in kulte-kultü, ekûlü*"[778] tarzında muhtemel sorulara cevap vermektedir.

Kâfiyeci, metinde olduğu gibi şerhte de kaynak zikretmemektedir.

3. Kitâbu Vecîzi'n-nizâm fî izhârı medâriki'l-ahkâm[779]

Ali Emin b. Muhammed el-İbâdî tarafından 828/1425'de nesih hattıyla istinsah edilen eser; 30 varak, 11 satır olup Sülm. Ktp., Ayasofya bölümü 1743 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Fıkıh usûlüne dair olan çalışma, Arapça'dır.

Kâfiyeci, sözün en kısasıyla selef ve halef metoduna işaret edildiğini belirttikten sonra eserin iki marsaddan oluştuğunu ifade etmektedir[780]. Selef'in; Arapça'yı bilmeleri, sarf, nahiv ve usûl gibi ilimlere ihtiyaç duymamaları sebebiyle nasslardan doğrudan hüküm çıkarmak[781] şeklinde bir yol izlediğini belirten Kâfiyeci, halefin durumu ile ilgili şu hususlara yer vermektedir:

> "Halef, selefe gerekmeyen ilimleri bilme zorunluluğunun yanı sıra selefin halletmediği veya zamanın ilerlemesine bağlı olarak meydana gelen hadiselerle karşı karşıya bulunma ve hükümleri çıkarmaya yarayacak ilmî ıstılahları toplayan eserlerin yokluğu nedeniyle bu konuda istifade edememe[782] gibi birçok problemle

---

777 *a.g.e.*, vr. 125a.

778 *a.g.e.*, vr. 12b. Şerhte "*kâle*" ve türevleri kırmızıdır.

779 Bu isim adı geçen eserin, vr. 51b den alınmıştır. Tasnif fişlerinde *Kitâbu Remzi'l-vecîzi'n-nizâm muzhirü medâriki'l-ahkâm* tarzında kaydedilmiştir. bk. Sülm. Ktp., Ayasofya, 1743.

780 bk. Kâfiyeci, *Vecîz*, vr. 23b. *Birinci marsad*'da, metod ve ona uygun bulunanın beyanı (24a), *ikinci marsad*'da, halefin marifet yoluyla bazı hükümleri almasının caizliğinin beyanı (33a) ele alınmaktadır.

781 *a.g.e.*, vr. 24a.

782 *a.g.e.*, 27a-28a.

yüzyüzedir. İhtilâf rahmet[783] olduğuna göre, yeni istinbatların caiz olması gerekir[784]. Zira şerîatın maksadı kulların maslahatını sağlamaktır"[785].

Kâfiyeci, bu çalışmasında istinbatta selef-halef kavramları arasındaki fark üzerinde durmakta, zamana bağlı olarak yeni problemler varsa ictihadın da var olacağını savunmakta ve ictihadın faydalarından bahsetmektedir.

b- Furûa dair olan

Seyfu'l-kudât ale'l-buğât

Eser; 18 varak, 21 satır, nesih hattıyla intinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Şehid Ali Paşa bölümü 948/1 numarada kayıtlı bulunmaktadır[786]. Eser, furû-i fıkha dair olmakla beraber metodoloji üzerinde de durulmuştur. Çalışma, telif ve Arapça'dır.

Eser, üç babdan oluşmaktadır. *Birinci bab*'da ıstılâhlar[787], *ikinci bab*'da hükmün araştırılması, gereği ve muteahhirîn âlimlerinin görüşleri[788] ve *üçüncü bab*'da hükmün yanlış verilmesi üzerinde durulmuştur[789].

"*Ekûlü*" diye söze başlayan müellif, kadâ'nın vezni, sözlük, ıstılâh ve örfî tanımlarını vermekte, kadı'nın hükmünün bağlayıcılığı (2b), kadâ'nın akit ve diğer tasarruflara taalluku (3b), alış-veriş ve vakıfla ilgili bazı hususlara değinmektedir (7b).

Daha sonra muteahhirîn âlimlerinin, hükmün araştırılmasıyla ilgili görüşlerine yer veren yazar, ictihadî konulardaki kadâ'nın nâfiz (geçerli) olduğunu, hakimin her meselede vereceği hüküm konusunda ihtilâfın bulunduğunu belirttikten sonra kendi kanaatini şu ifadeleriyle ortaya koymaktadır:

---

[783] *a.g.e.*, vr. 29b. "*Ümmetimin ihtilâfı rahmettir*" hadisi ve diğerleri için bk. Aclûnî, *a.g.e.*, I, 64.

[784] Kâfiyeci, *a.g.e.*, vr. 34b.

[785] *a.g.e.*, vr. 35b.

[786] Diğer nüshaları için bk. Sülm. Ktp.,-Lâleli, 3643/4; Hacı Mahmud Ef., 486.

[787] Kâfiyeci, *Seyfu'l-kudât*, vr. 2a.

[788] *a.g.e.*, vr. 9a.

[789] *a.g.e.*, vr. 16b.

"Böyle bir hüküm nassa, icmâ'a, celî kıyasa ve küllî kaidelere ters düşmüyorsa yeni icmâ ile bile nakzolunamaz"[790].

Kâfiyeci, küçük hacimli bu çalışmasında *Nevâzil*, Ebu'l-Leys, *Fetâvâ-yı sağîr*, Hassaf (3a) ve Cevherî (6b) gibi âlim ve eserlere müracaat etmiştir.

c- Kamu hukukuna dair olan

Seyfu'l-mulûk ve'l-hukkâm

Eser, 28 varak 21 satır, nesih hattıyla 870/1465'de Mısır'da istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Şehid Ali Paşa bölümü 1353/2 numarada kayıtlıdır. Kamu hukukuna yönelik bir çalışma olan bu risâle, Arapça kaleme alınmıştır.

Kâfiyeci'nin bu eseri de üç babdan meydana gelmektedir.

Birinci bab'da; saltanat, idarecilik ve valiliğin şerefi üzerinde kısaca durulmuş, ayrıca adalet ve zulme emr-i bi'l-ma'ruf, nehy-i ani'l-münker ve emr-i bi'l-adl ve'l-ihsan çerçevesinde temas edilmiştir[791].

İkinci bab'da; melik ve halka taalluk eden hükümlerin izahı yapılmış, şerîat'a göre halkın imam ve valilere saygı göstermeleri gerektiği âyet, hadis ve kıssalara müracaat edilerek açıklanmış[792], imam ve valiler, hatta sultan için neler yapmaları gerektiği hususunda nasihatlara yer verilmiştir. Yine sultanın kadı ataması (49a), imamın siyaset yaparak kendi fikriyle amel etmesi (53a) gerektiği vurgulanmış ve Ebû Hanîfe'nin Ebû Yûsuf'a yaptığı "*sultana saygılı ol, onun makamını büyük tanı, senin ilmine ihtiyaç duyup çağırdığında onun huzurunda asla yalan söyleme*" şeklindeki tavsiyeleri zikredilmiştir[793].

Üçüncü bab ve *hatime*'de "itibar'ın beyanı"[794] konusuna giren yazar, Hz. Adem'den Hz. Ömer'e kadar bazı melikleri ve icraatlarını ele almaya çalışmıştır[795].

---

790 *a.g.e.*, vr. 11a-15b.

791 Kâfiyeci, *Seyfu'l-mulûk*, 38b vd.

792 *a.g.e.*, 45a vd.

793 *a.g.e.*, 54a.

794 *a.g.e.*, vr. 57b.

795 *a.g.e.*, vr. 58b vd.

Kâfiyeci, eserinde başta Ebû Yûsuf'un *Kitâbu'l-harâcı*'na ve Ebu'l-Leys Fakih (49a)'e müracaat etmiştir.

Sultan, melik, vâli, kadı ve reaya gibi konuların ele alındığı bu çalışma, *kamu huku eseri* olarak görülebilir.

Bütün eserlerini üç bap üzere kaleme alan ve konuları belli plan içersinde işleyen yazar, mezhepler, ictihat, müctehid, taklit, selef, halef, sultan, melik, vali ve kadâ gibi günümüzde de güncel sayılan konular üzerinde durmuştur .

28. MOLLA KIRIMÎ (879/1474)

Hayatı

Seyyid Ahmed b. Abdillah el-Kırımî, II.Murad zamanında Anadolu'ya gelen ve Sultan Fatih'in takdirini kazanan bir âlimdir.

Tahsilini Kırım'da Hâfizuddîn el-Bezzâzî'nin talebesi Şerefüddîn b. Kemâl el-Kırımî'den[796] tamamlayan Molla Kırımî, Anadolu'ya geldiğinde Sultan Murad tarafından önce Merzifon'da bir medreseye müderris olarak atandı. Bilâhare Fatih zamanında İstanbul'a gelen Kırımî, 879/1474 yılında burada vefat etti. Kabri oğlu Muhyiddin'in Molla Kestel Camii yanında yaptırdığı mescidin yanındadır[797].

Eserleri

Bir müderris olarak eğitim-öğretimde görev alan Molla Kırımî, daha ziyade kelâm ile ilgili eser vermiştir. Fıkha dair ise *Telvîh* üzerine hâşiyesi bulunmaktadır.

Hâşiyetü't-Telvîh

Hâşiye; 269 varak, 31 satır, 879/1474'de bizzat müellifi tarafından nesih hattıyla kaleme alınmış olup Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa bölümü 619 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Fıkıh usûlüne dair olan eser, Arapça'dır.

Molla Kırımî, "*kavluhû*" diye şarihin ifadesini kaydettikten sonra hemen her hâşiye yazarının yaptığı gibi daha çok şarihin ifadeleri üzerinde durmakta, uzun olanlara fazla katkıda bulunmamaktadır. Kısa olan ve

---

[796] Hayatı hakkında bilgi için bk. *Şakâik*, s. 81; Mecdî, s. 100; *OM*, I, 397.

[797] *Şakâik*, s. 82-83; Mecdî, s. 101-102; Leknevî, s. 25, *OM*, I, 397; Bağdâdî, I, 131.

kendine göre de açıklanmasında fayda mülahaza ettiği yerlerde "*bu meselede vecihler vardır*"[798] diyerek vecihler üzerinde duran yazar, bazan şarihin muhatabına verdiği cevaplar hususunda "cevabın tahkiki bütün kısımların beyanına dayanmaktadır"[799] dedikten sonra kendisi de cevapları destekleyici açıklamalara yer vermektedir. Kırımî, şarihin ifadelerini bazan çok kısa, bazan çok uzun bir şekilde aynen aktarmakta ve bazı konularda özellikle farklı görüşlerin bulunduğu ihtilâflı meselelerde başta Hanefî mezhebi olmak üzere diğer mezheplere de yer vermekte ve mukayeseli hukuk örneğini sergilemektedir. Örneğin; Molla Kırımî, yasaktan sonra gelen emir konusunda; Hanefîlere göre, öncesinde olduğu gibi yasaktan sonra da vücûbdur, tavakkufçulara göre, tavakkuf söz konusudur ve Şâfiîlere göre de, yasaktan önce emir vücûb, sonra ibâha ifade eder şeklinde farklı mezhep ve görüşlere yer vermiştir[800].

Şarihin "*ikrâh-i gayri mülcî ile içki içene had vurulamaz*" şeklindeki görüşünü Molla Kırımî şöyle açıklamaktadır:

> "Bu istihsana göredir. Kıyasa göre had cezası uygulanır. Çünkü eksik ikrah(*ikrah-i kâsır*)'ın bu konuda (had cezasını düşürecek derecede) tesiri yoktur. Varlığı ile yokluğu aynıdır. Yani var olsa bile yok gibidir. İstihsanın delili yani dayanağı, eksik ikrah bile olsa, şüphenin bulunmasıdır".

Nadir de olsa "*fenekûlü*"[801] diyerek mezhep görüşünü savunan yazar, eserinde başta Şîrâzî'nin *Şerhu Muhtasari'l-usûl*'ü, Fahreddin er-Râzî'nin *el-Mahsûl*'ü, İbnü'l-Hâcib'in *Muhtasaru'l-Müntehâ*'sı olmak üzere diğer güvenilir usûl ve furû kaynaklarını zikretmektedir[802].

29. ALİ KUŞÇU (879/1474)

Hayatı

Kuşçu lâkabıyla anılan Alâeddin Ali b. Muhammed, Fatih devrinde Semerkand'dan Anadolu'ya gelen âlimlerdendir[803].

---

798 Molla Kırımî, *Hâşiye*, vr. 666 vd.

799 *a.g.e.*, vr. 113b.

800 *a.g.e.*, vr. 98b.

801 *a.g.e.*, vr. 133b.

802 *a.g.e.*, vr. 269a.

803 *Şakâik*, s. 159; Mecdî, s. 180; *SO*, III, 486; Adıvar, *a.g.e.*, s. 47; a.mlf., "Ali Kuşçu", *İA*, I, 321-323; Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 20; Baltacı, *a.g.e.*, s. 475;

Dinî ilimlerin yanı sıra astronomi ve matematik alanlarında da otorite sayılan Ali Kuşçu, Kadızâde-i Rûmî ve Uluğ Bey'den okumuştur. Kendisi de torunu Mîrim Çelebi ile Molla Lütfi gibi âlimleri yetiştirmiştir. Uluğ Bey'in takdirini kazanmış olan Kuşçu, onun ölümünden (1449) sonra Timurlular'ın sarayından ayrılarak hac vesilesiyle Mekke'ye giderken Tebriz'e uğramıştır. Burada Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'dan büyük ilgi gören Kuşçu, elçilik göreviyle Fatih'e gönderilmiştir.

Ali Kuşçu, Fatih'in ısrarı üzerine elçilik görevini tamamladıktan sonra İstanbul'a dönmüş ve Ayasofya Medresesi'nde müderris olarak göreve başlamıştır. Bazı kaynaklarda onun, Fatih zamanında Molla Hüsrev'le beraber Semâniye medreselerinin ders programlarını yapmakla görevlendirildiği belirtilmektedir[804].

Ali Kuşçu, 879/1474'de İstanbul'da vefat etmiş ve Eyüp mezarlığına defnedilmiştir.

Eserleri

Kelâm, astronomi, matematik, dil ve gramer gibi ilimlere dair eser vermiş olan Ali Kuşçu'nun fıkıhla ilgili bir çalışması bulunmaktadır. Fıkıh usûlüne dair olan eser, hâşiye türünde olup Arapça'dır[805]

Hâşiye 'ale't-Telvîh

Hâşiye; 13-20 varak, 26 satır, talik hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Cârullah Efendi bölümü 1438 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Kütüphane tasnif fişlerinde *Fevâid-i Mevlânâ Ali Kuşçu* diye kaydedilen çalışma, Taftâzânî'nin söz konusu eserine yazılmış bir hâşiyedir. Taşköprîzâde, *Şakâik*'te Ali Kuşçu'nun bu çalışmasından söz etmemekle[806] beraber Mecdî Efendi, hâşiyeyi zikretmektedir[807]

Aydın, Cengiz, "Ali Kuşçu", *DİA*, II, 408-410; Geniş bilgi için Süheyl Ünver'in *Ali Kuşçî; Hayatı ve Eserleri* adlı eserine bakılabilir.

804 bk. Âlî, *Kunhü'l-ahbâr*, vr. 86b.

805 bk. *Şakâik*, s. 162; Mecdî, s. 180; *Keşf*, I, 286; *GAL*, II, 305; *Suppl.*, II, 329; Adıvar, a.g.m., *İA*, 322 vd; Bütün eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Aydın, a.g.m., *DİA*, II, 409 vd.

806 *Şakâik*, s. 162.

807 Mecdî, s. 184.

Kuşçu, bu küçük hacimli çalışmasında Taftâzânî'nin adı geçen eserinde konu edinilen hüsün-kubuha değinmektedir. Taftâzânî'ye karşı asıl yazarı savunmayı hedeflediği gözlenen Kuşçu'nun, az da olsa onun ihmallerini de dile getirdiği şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: *"Musannif, vad'î hitab'ın tanımında mania'yı zikretmeyi ihmal etmiştir."*[808]

Yazar *"kavluhû"* diye *et-Telvîh*'ten kısmen nakilde bulunduktan sonra *"ya'nî* (13b), *fîhi bahs* (14a), *âh* (14b), *ekûlü"* (15b) şeklinde açıklamalara devam etmekte ve *"fe'in kîle-kulnâ"* (14a) tarzında da muhtemel sorular üzerinde durup cevaplar vermektedir.

Kuşçu, çalışmasında yararlandığı kaynakları zikretmemektedir.

30. KUTBUDDİNZÂDE (885/1480)

Hayatı

Asıl adı Muhammed Muhyiddin b. Kutbuddin olmakla beraber *Kutbuddinzâde* diye tanınır[809]. İznik doğumludur. Kutbuddinzâde II.Murad ve Fatih devri âlimlerindendir.

Şer'î ve aklî ilimleri Molla Fenârî (834/1431)'den okuyan Kutbuddînzâde, emsallerini geçmiş ve daha sonra da tasavvufa girmiştir[810]. Muhammed İznikî, anavatanında sırasıyla müderrislik, kadılık ve müftülük[811] gibi görevlerde bulunmuştur. Mecdî Efendi, İznik'te ona ait vesika ve fetva sûretlerinin bulunduğunu kaydetmektedir[812].

Kutbuddinzâde 885/1480'de vefat etmiştir[813].

Eserleri

Şer'î ve aklî ilimleri tamamladıktan sonra tasavvufa giren Kutbuddinzâde, eserlerini daha çok tasavvuf alanına hasretmiş ve Sadreddin Konevî'nin eserlerine şerhler yazmıştır[814].

---

808 Ali Kuşçu, *Hâşiye*, vr. 14a.

809 *Şakâik*, s. 106; Mecdî, s. 124; Bağdâdî, II, 211; *OM*, I, 159; Kehhâle, II, 153; Ziriklî, VII, 50; *Suppl.*, II, 328.

810 *Şakâik*, s. 107; Mecdî, s. 124; NMPş., s. 138.

811 Mecdî, s. 125.

812 Mecdî, s. 125.

813 *Şakâik*, s. 107; Mecdî, s. 124.

814 bk. *Şakâik*, s. 107; Mecdî, s. 124 vd.; NMPş., s. 138; Bütün eserlerinin isimleri için bk. *Şakâik*, s. 107; Mecdî, s. 124-125; *OM*, I, 160.

Kaynaklarda veya kütüphane tasnif fişlerinde Kutbuddinzâde'nin ve babasının adına kaydedilen eserlerin karıştırıldığı görülmektedir. Örneğin, Bursalı Tahir'in Kutbuddin İznikî'ye nisbet ettiği *el-'Ikdu's-semîn ve'l-'akdü'l-yemîn*[815] adlı eserin oğluna ait olduğu, Kudbuddinzâde'nin kullandığı "Bizim ceddimiz Mevlana Kutbuddin merhumun Mukaddime'sinde eydür"[816] şeklindeki ifadesinden anlaşılmaktadır. Nitekim baba-oğul, her ikisinin de fikha dair eserleri fazla değildir. Burada onun bir eseri üzerinde durulacaktır.

el-'Ikdu's-semîn ve'l-'akdü'l-yemîn

Kutbuddinzâde'nin, babasının *Mukaddime* adlı eserinden ilham alarak yazdığı eser; 86 varak, 13 satır, nesih hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., İbrahim Efendi bölümü 246 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Başı ve sonu eksik olan eser, Türkçe ve teliftir.

Eserin girişinde "maksadımız, itikadın detayını açıklamak değil, salât-ı mesâili beyan etmektir" diyen Kutbuddinzâde, sözlerine şöyle devam etmiştir: "Akâid-i diniyyeyi ve şerîat-i İslâmiyye'yi ceddimiz Mevlana Kutbuddin merhum Türkçe *Mukaddime*'sinin başında açıklamış olup müslümanların istifadesine sunmuştur"[817].

Amellerin en faziletlisinin *namaz* olduğunu[818] söyleyen Kudbuddinzâde, bu konuda âlimlerin ihtilâf ettiğini, ancak bu ihtilâfın, Peygamberimiz'in *"ümmetimin ihtilâfı rahmettir"*[819] hadisine dayanarak rahmet olduğunu belirtmekte ve hadisin açıklanması ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir:

> "Yani, benim ümmetimin şerîat hükümlerinde birbirine muhalif söyledikleri, halka rahmettir. Çünkü birinin tercih ettiği zor ise de, diğerininki kolaydır. Bu, bize Allah'ın lütfudur, inayetidir. İmamlarımız farklı ictihatlarda bulundular. Zira hak yolu geniştir. Artık hangisinin görüşüyle amel olunsa caizdir."[820]

---

[815] bk. *OM*, I, 160.

[816] Kutbuddinzâde, *'İkdu's-semîn*, vr. 1b, 86a.

[817] *a.g.e.*, vr. 1b.

[818] Namazın önemini vurgulamak için şu ilâvede bulunur: "Namaz ve oruç ilmini öğrenmeden bir kişi tarikat şeyhine tabi olup, tasfiye noktasında teveccühe ulaşsa da, savabı hatasına kâfi gelmez." bk. Kutbuddınzâde, *a.g.e.*, vr 1a.

[819] Hadis için bk. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 64.

[820] Kutbuddinzâde, *a.g.e.*, vr. 2a.

Bu genel girişten sonra sırasıyla, *tahâret* (3b), *istibrâ* (9a), *gusül* (11b), *abdest* (17a), *ıskât-ı salât* (21b), *sahib-i özür* (25b), *sehiv secdesi* (55a), *bayram* (61a), *teravih ve nafile namazlar* (77a), *Kur'an'a dokunmak* (86b) gibi konulara yer vererek çalışmasını meydana getiren Kutbuddînzâde, özellikle nafile namazların (teravih dahil) cemaatle kılınıp kılınamıyacağı veya hangi şart ve hallerde kılınacağına dair Halvânî, Sadruşşerîâ ve başka âlimlerin görüşlerine dayanarak sonuçlara ulaşmaya çalışmaktadır[821].

Kutbuddinzâde, *Kur'ân'a abdestsiz dokunulması, dokunulmaması* hakkında Sadruşşerîa'nın, "âyet yazılı yere dokunmak haram"; *Hidâye* sahibinin, "dini eserlere dahi mekruh"; bazılarının, "âyetin yazılı olduğu yere haram, onun haricine değil"; diğer bazılarının da "okumak caiz olduğu gibi, dokunmak da caizdir" şeklinde görüşlere sahip bulunduklarını kaydederek, özellikle ihtilâflı konularda farklı görüş ve kaynaklara yer vermiştir. Bununla birlikte çalışmada, daha çok nakillere yer verilmiş ve bununla yetinilmiş olup tartışmalara girilmemiştir.

Bezzâzî (1b, 3b), *Mukaddime-i Kutbuddin* (2a, 60a, 71b, 86a), *Mesâbih* (2a), *Fetâvâ-yı Cevâhir* (2b), *Münyetü'l-fetâvâ* (2b), *Şerhu'l-Mecma'* (3b), *Nihâye* (3b), *Mecma'u'l-fetâvâ* (5a), *Kunye* (5a), *Vikâye* (6a), *Hidâye* (6a), *'İnâye* (14a), *Hulâsâ* (17b), *Şerhu'z-Zahidî* (18a), gibi eserlere ve Bezzâzî (1b, 3b), Tâcuşşerîa (6a), Kâdîhân (6b), Sadruşşerîa (13b), Halvânî (77a) ve Kâfî gibi âlimlere müracaat ederek eserini tamamlayan Kutbuddînzâde, babası gibi hem millî lisan olan Türkçe'ye katkıda bulunarak Türkçe'nin ilim dili olmasında öncülük etmiş hem de Osmanlılar'da babasıyla başlayan *Türkçe ilmihâl geleneği*'ne bir yenisini daha eklemiştir.

31. MOLLA HÜSREV (885/1480)

Hayatı

Molla Hüsrev[822] diye tanınan Muhammed b. Ferâmûz[823] b. Ali el-Hanefî, II.Murad ve Fatih devri âlim ve hukukçularından olup Osmanlı

---

821 bk. *a.g.e.*, vr. 77a.

822 Asil adi Muhammed olup *Hüsrev* adinda enistesinin himayesinde kalmasindan dolayi ona *Hüsrev kayni* denirken, bilâhare *Hüsrev* onun mahlasi olmus, ilminden ötürü de *Molla Hüsrev* denmistir. bk. Babinger, Franz, "Hüsrev", *IA*, V, 605.

Devleti'nin üçüncü şeyhulislâmıdır[824]. Molla Hüsrev Sivas ile Tokat arasında Yerköy'e yakın Kargın köyünde doğdu. Bu yörede yerleşik Türkmenlerden Ersak (Varsak) kabilesindendir[825].

Bazı kaynaklar onun Türkmen asıllı bir müslüman[826], bazıları da Rûm asıllı bir muhtedinin oğlu olduğunu kaydetmektedirler[827]. Ancak onun, eserlerinin "*ketebehû*" kayıtlarında ismini *Muhammed b. Ferâmûz b. Ali el-Hanefî* şeklinde kaydettiğine[828] dayanarak müslüman bir aileden geldiğini savunanlar[829] daha isabetli gözükmektedirler. Zira Taşköprîzâde, *Şakâik*'te Rûm asıllı bir mühtedi olduğunu[830] söylediği halde, diğer eseri *Miftâh*'ta dedesinin isminin Ali olduğunu, müslüman ve hoca olduğunu[831] ifade etmektedir.

Molla Hüsrev yüksek öğrenim dahil bütün tahsilini memleketinde yapan bir hukukçudur. Bursa'da Molla Fenârî'nin oğlu Bursa kadısı Yusuf Bâlî (840/1436)'den[832] ve Edirne'de Taftâzânî'nin talebesi Burhaneddin Haydar el-Herevî (830/1427)'den ders aldı[833].

İlmini tamamladıktan sonra Edirne'de Şâh Melek[834] ve Halebiye (Çelebi) medreselerinde müderrislik yaptı[835]. Bunlardan özellikle ilk

---

[823] Bu ismin farklı okunuşları için bk. Ziriklî, VII, 219; *OM*, I, 292; Ünver, Süheyl, *Fatih Külliyesi ve Zamani Hakkinda Ilim Hayati*, s. 9 (dp. 2).

[824] *Sakâik*, s. 116 vd.; *Miftâh*, II, 192; NMPs., s. 146; Mecdi, s. 135 vd.; *Kesf*, II, 1199; Temîmî, vr. 193a; Kefevî, *Ketâib*, vr. 131a; Leknevî, s. 184; Bagdâdî, II, 211; *OM*, I, 293; *SO*, II, 271; Serkîs, I, 1790; *GAL*, II, 292; *Suppl.*, II, 316; Babinger, a.g.m., *IA*, V, 605; Altunsu, Abdulkadir, *a.g.e.*, s. 6-7.

[825] *Sakâik*, s. 116; Mecdi, s. 135; *OM*, I, 292.

[826] Mecdî, s. 139; *OM*, I, 292; Danisman, Zuhûrî, *Osmanli Imparatorlugu Tarihi*, IV, 232.

[827] *Sakâik*, s. 116; Mecdî, s. 135; Sezerât, VII, 242; Kehhâle, XI, 122; *Salnâme*, s. 328; Hammer, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi* (trc. Muhammed A'ta), III, 327 vd.

[828] Mecdî, s. 139; Ziriklî, VII, 219. *Dürer* adli matbu eserin sonunda da ismi böyle kaydedilmektedir. bk. Hüsrev, *Dürer*, II, 453.

[829] *OM*, I, 292.

[830] *Sakâik*, s. 116.

[831] *Miftâh*, II, 192.

[832] Uzunçarsili, *OT*, II, 657.

[833] *Sakâik*, s. 117; Leknevî, s. 184; *Sezerât*, VII, 342.

[834] Medrese hakkinda genis bilgi için bk. Bilge, *a.g.e.*, s. 149-152.

medresenin vakfiyesinde zikredilen şartnâmede, okunacak derslerin fıkıhla ilgili olması ve okutacak hocaların da dört mezhebi okutabilecek nitelikte fakih olmaları gerektiğine işaret edilmektedir[836]. Molla Hüsrev'in bir bakıma fıkıh ihtisas medresesinde hoca olarak göreve başlamış olmasından onun öğrencilikte de bu branşta temayüz ettiği anlaşılmaktadır.

II.Murad zamanında 828/1428'de kazasker olan[837] Molla Hüsrev, Sultan Fatih devrinde de bu göreve devam etti. İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey (863/1458)'in vefatı üzerine İstanbul kadılığına atandı. Buna ilâveten Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılıkları ile Ayasofya müderrisliğini de yürüttü[838]. Şeyhulislâm Fahreddin Acemî'nin 865/1460'da vefatı üzerine o şeyhulislâm oldu[839].

Devrin Sultanı Fatih ile araları iyi olmakla beraber çağdaşı bazı âlimlerle, özellikle Molla Gürânî ile pek iyi olmadığı kaydedilmektedir[840]. Vefatına kadar şeyhulislâmlık vazifesini yürüten Molla Hüsrev'e, Sultan Fatih *zamanımızın Ebû Hanîfe'si* diyerek iltifat ederdi[841]. Molla Hüsrev Sultan huzurunda yapılan ilmî tartışmalarda *reîsu'l-ulemâ* sıfatıyla hakemlik yapar, oturumu idare ederdi[842]. Fatih'in emri üzere Molla

---

835 *Sakâik*, s. 117; Leknevî, s. 184; *Davha*, s. 8; *Salnâme*, s. 328; Kehhâle, V, 92.

836 Bu medresenin vakfiyesinde, medresenin fikih, fikh usûlü, hilâf ve cedel okuyacaklara, müslümanlara dört mezhebin farklarini anlatip izah edecek olan âlimlere ve fakihlere vakfedildigi belirtilmektedir. Bu ifadelerden medresenin hukuk ihtisasinin yaptirilmasi hedeflendigi anlasilmaktadir. Söz konusu vakfiye Mustafa Bilge tarafindan *Ilk Osmanli Medreseleri* adli eserinde nesredilmistir. bk. Bilge, *a.g.e.*, s. 274-294.

837 *Salnâme*, s. 329.

838 *Sakâik*, s. 117; *Davha*, s. 9; Leknevî, s. 184; *Salnâme*, s. 328; Kehhâle, IV, 92.

839 *Salnâme*, s. 329.

840 a.e., a.y.. *Ilmiye Salnâmesi*'nde söyle bir hatira nakledilir: Devrin Sultani Fatih'in bir velime yemeginde Molla Gürânî'yi sagina, kendisini soluna oturtacagi haberi üzerine Hüsrev, 867/1462'de Istanbul'u terkederek Bursa'ya gider ve yaptirdigi medresede tedrise baslar. Bunun üzerine Fatih, gönlünü almak maksadiyla onu Istanbul'a davet ederek Istanbul müftüsü olarak atar.

841 *Sakâik*, s. 118; *Davha*, s. 9; *Salnâme*, s. 329.

842 *Davha*, s. 9.

Hüsrev'in Ali Kuşçu (879/1471) ile beraber medreselerdeki ders programını hazırladığı ifade edilmektedir[843].

Hasan Çelebi (886/1481), Hasan b. Abdissamed es-Samsûnî (891/1486), Yusuf b. Çüneyd et-Tokadî (905/1499), İsmâil Kemâlüddîn, Karamânî (920/1514)[844], Zembilli Ali Cemâli Efendi (932/1525) ve Molla Manisaoğlu Mehmed[845] onun talebelerinden sayılan bazı âlimlerdir.

Molla Hüsrev'in Celâleddin adında bir oğlundan[846] ve Hüsrevzâde diye bilinen Mustafa Efendi (1000/1501) isimli bir torunundan bahsedilmektedir[847].

Şair ruhlu[848], devrin ilim otoritesi Molla Hüsrev, 885/1480'de İstanbul'da vefat etti. Bursa'ya götürülerek Zeynîler semtinde medresesinin haziresine defnedildi[849].

Eserleri

Tefsir, kelâm, mantık ve Arap dili ve Edebiyatına dair eserleri bulunan[850] Molla Hüsrev'in fıkıhla ilgili -*Vasiyetnâme* ile beraber- onüç eseri vardır[851]. Bunlardan altısı usûle, yedisi furûa dairdir. Usûle dair olanların biri metin, üçü şerh ve ikisi hâşiye türündedir. Furûa dair olanların biri metin, biri şerh, dördü risâle türünde olup sonuncusu Vasiyetnâme'dir.

---

843 *a.g.e.*, s. 11; Atay, H., *a.g.e.*, s. 79.

844 Leknevî, s. 49, 184.

845 Ünver, *Fatih Devri Hamlelerine Umumi Nazar*, s. 7.

846 Mecdî (kenar hâşiyesinde), s. 137.

847 *OM*, I, 292.

848 *OM*, I, 292.

849 *Sakâik*, s. 118; Mecdî, s. 139; Leknevî, s. 184; *Davha*, s. 3; *Salnâme*, s. 329. Bursali Tahir Efendi (*a.g.e.*, I, 292) vefat tarihini 887/1482 diye vermektedir.

850 Bu eserler hakkinda bilgi için bk. *Sakâik*, s. 119; *Miftâh*, II, 192-193; Mecdî, s. 138-139; NMPs., s. 146; *Kesf*, I, 839; II, 1657; Leknevî, s. 184; *Davha*, s. 9; *OM*, I, 292; *GAL*, II, 226, 227; *Suppl.*, II, 316, 317; Serkis, II, 1791; Babinger, a.g.m., *IA*, V, 605 vd.

851 Molla Hüsrev'in hadisle ilgili eseri yoktur. Dikkat çekici bir husustur ki, Osmanli Devleti'nde hukuk otoriteleri arasinda yer alan ilk seyhulislâm Molla Fenârî ve oglu Muhammed Sâh ve Bedreddin Simâvî'nin de hadise dair eserleri bulunmamaktadir.

Usûle dair olanlardan *Pezdevî*[852] ve *Tavdîh*[853] şerhleri ile furûdan *Risâle fî beyti'l-mal ve keyfiyeti tasarrufihi ve fî mesarifi'l-uşr*[854] adlı eserler, kaynaklarda zikredildiği halde kütüphane kayıtlarında bulunamamıştır. Ayrıca kütüphane kayıtlarında bulunan *Risâle fi'l-istihlâfi'l-hutbe ve's-salât*[855] ile *Kitâbu'l-hacc min Gureri'l-ahkâm*[856] adlı çalışmaların, yaptığımız karşılaştırmada *Dürer*'in ilgili bölümleriyle aynı oldukları tespit edilmiştir. Yine kütüphane de Adudüddîn'in *Müntehâ Şerhine Hâşiye*[857] diye kayıtlı bulunan eserde, Seyyid Şerîf'in hâşiyesinin aynısı olup Molla Hüsrev buna hâşiye yazmıştır. Dolayısıyla burada dördü usûl ve altısı furû olmak üzere toplam onbir eser üzerinde durulacaktır. Usûl ve furûdan şerhleri bulunan metinler, şerhleriyle beraber ele alınacaktır.

a. Usûle dair olanlar

Yukarıda da ifade edildiği gibi burada, *Mir'âtu'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vusûl* ile *Hâşiye 'ale't-Telvîh* ve *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid li Muhtasari'l-Müntehâ* olmak üzere üç eser üzerinde durulacaktır.

1. Mir'âtu'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vusûl

Metin ve şerhin her ikisi de Molla Hüsrev'e aittir. Molla Hüsrev, delillere ve tartışmalara girmeden, sadece mezhebin görüşlerine ya da kendi tercih ettiklerine yer vererek kaleme aldığı *Mirkâtu'l-vusûl ilâ 'ilmi'l-usûl* adlı usûl metnine, bizzat kendisi izaha muhtaç yerlerin giderilmesi için[858] *Mir'âtu'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vusûl* ismini verdiği bir şerh yazmıştır. Kâtip Çelebi metin ve şerhin isimleriyle ilgili, "Telif olduğu için metne *Mir'âtu'l-usûl*, araştırıcıyı manaya ulaştırdığı için de şerhe *Mirkâtu'l-vusûl* diye isim verilseydi daha uygun olacaktı" şeklinde bir tespitte bulunmaktadır[859].

---

[852] Mecdî, s. 138; *Kesf*, I, 113; *OM*, I, 292.

[853] *Kesf*, I, 497.

[854] *a.g.e.*, I, 851.

[855] Sülm. Ktp., Süleymaniye, 1051/4 (1 vr., 17 st., nesih).

[856] a.Ktp. Sehid Ali Pasa, 984 (11 vr., 19 st., nesih). Bu nüshada satirlar arasinda ve kenarlarda zamir ve kavramlarin izahlari yapilmakta, Sadrusserîa'dan nakillerde bulunulmaktadir.

[857] a.Ktp., Damad Ibrahim Pasa, 453/1 (1-64 vr., 23 st., nesih).

[858] Atay, H., *Islâm Hukuk Felsefesi (Giris)*, s. 140.

[859] *Kesf*, II, 1657.

Molla Hüsrev'in, kendisinin yazdığı şerh nüshasını Fatih'e takdim ettiği kaydedilmektedir[860]. Yine bizzat kendisinin yazdığı nüshada[861] *Mir'ât*'ın 27 Ramazan 850/1446 yılında bitirildiği kaydedilmektedir[862].

Molla Hüsrev, mukaddimede, öncekilerin fikirlerini özetleyerek sonrakilere yardımcı olacak temel bilgileri toplayan bir mecelle yazdığını, ancak zamanın hasetçi ve inatçı âlimlerinden dolayı yıllarca yastık altında sakladığını, daha sonra ifadelerini delillendirerek bu şerhi yazdığını ve *Mir'âtu'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vusûl* ismini verdiğini belirtmektedir. Yine mukaddimede yararlandığı kaynakların isimlerine değinip fıkhın ve usûlü'l-fıkhın tanımı, önemi, konusu ve faydası üzerinde duran Molla Hüsrev, eserini *iki maksad* ve *bir hatime*'den oluşturmaktadır.

Müellif, *Mir'ât* şerhinde Fahrü'l-İslâm Pezdevî'nin metodunu esas aldığını ifade etmektedir.

Eserle ilgili bu kısa bilgilerden sonra yazarın konuları nasıl ele aldığına, nasıl tartışıp değerlendirdiğine ve sonuçlara nasıl ulaştığına ışık tutacak bir kaç örnek üzerinde duralım.

Fıkhın tanımını, *"Ma'rifetü'n-nefs mâ lehâ ve mâ aleyhâ amelen: Kişinin amel bakımından hak ve vazifesini bilmesidir"* diye kendisinin de katıldığı şekliyle veren yazar, Ebû Hanîfe'nin tarifinde *amelen* kaydının bulunmadığını, ancak ilâve edilen bu kayıtla tariften kelâm ve tasavvufun çıkarıldığını belirtmektedir. Molla Hüsrev ayrıca Şâfiî'nin, *"Şer'î amelî meseleleri tafsîli delillerden çıkarıp hükümleri bilmektir"* şeklindeki tanımını vermekle birlikte buna, *"kîle"* ifadesiyle yer vermektedir[863].

Birinci marsad'in "deliller" bölümünde yer verdiği "Kitab" konusunda, âyetin üzerinde duran yazar, ilgili görüşleri ve delillerini zikrettikten sonra *"telhîsu'l-makâm"* diyerek konuyu şu şekilde özetlemektedir:

> "Kur'ân'dan olan her bir kelime, hakikaten Kur'ân olup hükmen ve örfen değildir. Her bir kısa âyet, hakikaten ve hükmen Kur'an olup örfen değildir. Her üç kısa âyet veya üç kısa âyet kadar olan

---

[860] bk. *OM*, I, 339.

[861] Bu nüsha için bk. Köprülü Ktp., 527.

[862] Hüsrev, *Mir'ât*, s. 7.

[863] *a.g.e.*, s. 10.

bir uzun âyet, hem hakikaten hem de hükmen ve örfen Kur'ân sayılır."[864]

Konuyu bu şekilde hülâsa eden yazar, es-Serahsî'nin görüşünün de bu yönde olduğunu ve kendi kanaatlarını destekler nitelik taşıdığını ilâve etmektedir[865].

Metinde, Kitâb'ı; *"mana üzerine delâlet eden nazmın ismidir"* şeklinde tarif eden Molla Hüsrev, şerhte ayrıntıya inmekte ve tanımla ilgili tartışmalara değinmektedir. Mesela, Ebû Hanîfe'nin *"Kur'ân, hassaten mana için bir isimdir"* tarzındaki kanaatından dolayı namazda Farsça kıraatın caiz olacağı görüşünden kaynaklanan vehmi gidermek için çoğu fakihler(meşayih)in *"Kur'ân, nazım ve manaya birlikte şamil olan bir isimdir"* diye bir tanımı benimsediklerini ifade etmektedir. Onların bu hareket noktasını olumlu bulmayan müellif, onun sözünün namazda Kur'ân okumanın farz olduğu gerçeğinden, farz olmadığı sonucuna götürdüğü tarzındaki bir düşüncenin, Ebû Hanîfe'nin asıl gaye ve maksadına uygun düşmediğini belirtip gerekçesini şu şekilde ortaya koymaktadır:

> "Onların, Ebû Hanîfe'nin sözünün namazda Kur'ân okumayı bütünüyle kaldıracağı şeklindeki korkularını kabul etmeyiz. Çünkü onun sözü Farsça kıraata yöneliktir. Daha doğrusu o, manaya ilişkindir. Ebû Hanîfe, *'Allah'ın Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyunuz'*[866] âyetini, kendine göre delil kabul ederek lâfza değil de, manaya riayetin vücûbuna hamletmiştir. Bununla birlikte Fahru'l-İslâm Pevdevi, onun İmameyn'in görüşüne döndüğünü Nûh b. Meryem'den naklettikten sonra, bunu en sahih görüş diye nitelendirmiştir"[867].

Molla Hüsrev, emri, "İsti'lâ bakımından fiilin yapılması için vaz edilmiş bir kalıpla kesin olarak fiilin yapılmasının istendiği bir lâfızdır"[868] diye tanımladıktan sonra, konu ile ilgili uzun uzun açıklamalara yer vermektedir. "Me'mûrun bih mendup olmaz" diye kendi görüşünü belirten Molla Hüsrev "me'murun bih'in mendup olup olmadığı" hususunda ihtilâfın bulunduğunu zikredip farklı görüşleri kaydetmekte; Kadı Ebû

---

[864] *a.g.e.*, s. 16.
[865] bk. *a.g.e.*, s. 18.
[866] Âyet için bk. *el-Müzzemmil*, 73/20.
[867] Hüsrev, *a.g.e.*, s. 15.
[868] *a.g.e.*, s. 28 vd.

Bekr ile bir cemaatın "mendup olduğu" görüşünde olduklarını, Kerhî, Cassâs, Serahsî, Sadru'l-İslâm Yusr ve Şâfiîlerden birçok muhakkik fakihin de "me'mûrun bih'in mendup olmadığı" kanaatını taşıdıklarını ilâve etmekte ve bu ikinci grupla kendi görüşünü desteklemektedir[869].

Usûl-i fıkhın tartışmalı konuları içinde yer alan "yasaktan sonra gelen emrin mûcebi" ile ilgili; bazılarının tavakkufu, bazılarının ibâhayı benimsediklerini belirtip delillerini aktaran yazar, "*ve cevâbuhû*" diyerek şu şekilde konuyu toparlamaktadır:

> "Bize göre, tercih edilen onun mûcebinin de vucûb olmasıdır. Çünkü emrin mûcebinin vucûb olduğuna delâlet eden deliller, emrin yasaktan sonra gelmesiyle, mutlak gelmesinin arasını ayırmamaktadır. Vücûba hamletmeye mani bir karine varsa, o zaman hangisine uygunsa ona hamledilir. Aksi halde emir, mutlak olarak vucûb içindir."[870]

Molla Hüsrev, eserinin *hâtime* bölümünde de, *ictihad* konusuna yer verip ictihadın sözlük ve ıstılahtaki tanımlarını yapmakta, ictihat edebilmek için gerekli olan şartları saymakta, müctehidin *muhtî* ve *musîb* bakımından durumuna işaret etmekte ve tercihe değer olanın "müctehidin hem musîb, hem de muhtî olmasıdır" tarzındaki görüş olmakla birlikte Mu'tezilenin *musîb* kanaatını benimsediğini kaydetmektedir[871]. Aynı konunun devamında "ictihadın tecezzi edip etmeyeceği" hususuna temas eden yazar, kendisinin de katıldığı "ictihad tecezzi etmez" şeklindeki görüşü kaydedip tartışmaktadır.

Peygamberlerin, özellikle Peygamberimizin ictihadı konusunda ihtilâflar bulunduğunu belirten Hüsrev, vahiy geciktiğinde ictihatta hata ihtimali bulunmakla beraber onun ictihat ettiğini, hata yaptığında vahiy ile düzeltildiğini, yapılan ictihatlarda vahyî müdahele söz konusu değilse, o ictihadın isabetli olduğunu ifade etmektedir[872]. Burada o, mukallidin belli bir mezhebe bağlılığı, diğer mezhepler karşısındaki durumu ile ilgili hususlara da yer vermektedir.

---

[869] *a.g.e.*, s. 30.

[870] *a.g.e.*, s. 31.

[871] *a.g.e.*, s. 365 vd.

[872] Bu konuda genis bilgi için bk. Toksari, Ali, "Molla Hüsrev'in Hadis ve Hz. Peygamber'in Ictihadi Hakkindaki Bazi Görüsleri", *EÜIFD*, sy. 6, s. 131-145.

Molla Hüsrev, metni açıklarken ya normal ya da "*ya'nî* (s. 5), *ey* (s. 5) *e'nî*" (s. 19) tarzında ifadeler kullanmakta, şerhte yer verdiği uzun tartışmaların sonunda "*hâzâ yecib* (s. 11) *ve telhîsu'l-makâm* (s. 16), *ve telhîsu'l-cevâb* (s. 18), *ve cevâbu ennehû*" (s. 31) gibi ifalerle konuyu toparlayıp değerlendirmesini yapmakta, "*fein kîle-kulnâ, ücîbu*" (s. 10, 18, 19, 367) tarzında muhtemel sorulara cevaplar vermekte, "*ve leyse kezâlik* (s .15), *lâ yehfâ fesâdüh* (s. 19), *lâ nüsellimu* (s. 20), *hüve bâtıl*" (s. 368) tarzında görüşleri reddetmekte ve "*efsah* (s. 18), *muhtâr* (s. 19), *ve huve'l-esah*" (s. 20) tarzında tercihlerde bulunmaktadır.

Eserinin başında yararlandığı kaynakları veciz ve edebi ifadelerle kaydeden Molla Hüsrev'in zikrettiği eserler şunlardır:

> "*Bihâr, Dürer, Burhân, Mîzân, Takvîm, Mahsûl, Hakâik, Mustasfâ, Hâfî, İhkâm, Tenkîh, Muğnî, Tebyîn, Gâye, Keşfu'l-esrâr, Tavdîh, Menâr, Takrîr, Tahkîk, 'İnâye, Hidâye, Kenz, Kifâye, Bidâye, Nihâye, Vikâye.*"[873]

Ayrıca o, sık sık Serahsî, Zemahşerî, Pezdevî, Kadı Ebû Bekr, Cassâs ve Kerhî gibi âlimlere yer verip görüşlerine müracaat etmektedir[874].

Bütün bu bilgilerden sonra *Mir'ât*'ın da *Mirkât* gibi, hatta ondan daha farklı nitelikleri haiz bir telif eser olduğunu söyleyebiliriz. Zira *Mir'ât*'ta farklı görüşler ve bu görüşlerin sahipleri zikredilmekte, görüşlerin dayandığı deliller verilmekte, daha çok Şâfiî olmak üzere diğer mezheplere yer verilip tartışmalar yapılmakta, bazı görüşlerin tenkidi yapılmakta ve tercihlerde bulunulmaktadır. Bu itibarla *Mir'ât*'ın usûl alanında o bir çalışma olduğunu söylemenin yanlış olmayacağını düşünüyoruz.

Mezhep görüşüne ağırlık verilmekle beraber burada zikrettiğimiz özellikler çerçevesinde *Mir'kât* ve *Mir'ât*'ın, zamanına göre usûl çalışmalarının en iyilerinden olduklarını ve söz konusu dönem fıkıh çalışmaları içinde; gerek başka çalışmalara, gerek istinsah ve gerekse basılmaya konu olma bakımından birinci sırayı oluşturduklarını ifade edebiliriz.

---

873 Bu konuda genis bilgi için bk. Özket, Hasan, *Molla Hüsrev ve Mir'âtu'l-Usûl Adli Eserinin Kaynaklari* (Basilmamis Yük. Lisans Tezi), Erzurum 1992.

874 Hüsrev, *a.g.e.*, s. 30.

Mir'ât; hâşiye, ta'lîk, tercüme ve yüksek lisans gibi birçok çalışmaya konu olmuştur.

Hâşiyeleri basılmış olanların bazıları şunlardır:

"Hamid b. Mustafa el-Konevî (1098/1687)[875], Süleyman Efendi el-İzmirî (1102/1690)[876], Muhammed Ahmed et-Tarsûsî (1117/1706)[877], Mehmed b. Ahmed et-Tarsûsî (1145/1733)[878], Mehmed b. Veli b. Resul el-Kırşehrî (1165/1752)[879], Mustafa el-Vedinî (1271/1854)[880], Abdurrazzak b. Mustafa el-Antakî (1279/1862)."[881]

Ta'lîk yazanların bazılarını; "Şakir Ahmed Efendi (1315/1912), Ali Yekta Efendi (1327/1924) ve Dramalı Hacı İsmail Efendi" diye sıralamak mümkündür[882].

Mir'ât üzerinde tercüme çalışmalarını; "Osman b. Abdullah Gelibolulu (1136/1723), Rahmi Efendi (1327/1909), Büyük Haydar Efendi (1321/1904) ve Sava Paşa" gibi âlimler gerçekleştirmişlerdir[883]. Bunlardan Gelibolulu'nun *Teshîlu Mir'âti'l-usûl fî tercemeti Mirkâti'l-vusûl* adlı çalışması 1298'de İstanbul'da basılmıştır. Yine Büyük Haydar Efendi'nin çalışması *Usûl-ı Fıkıh Dersleri* ismi ile sadeleştirilerek İstanbul'da basılmıştır. Baskı tarihi bilinmemektedir. Sava Paşa, Batı'da İslâm Hukukunun tanıtılması için yazdığı *Etude Sur La The orıe Du Droit Musulman* adlı eserinde bizzat kendisi Molla Hüsrev'in *Mir'âtü'l-usûl*'ünü hülâsa ettiğini ifade etmektedir[884].

---

875 *Kesf*, II, 1657; *OM*, I, 339; Serkîs, I, 738.

876 *OM*, I, 357. Bu hâsiye iki cilttir.

877 *Kesf*, II, 1657; Bagdâdî, II, 309; *GAL*, II, 316; Serkîs, II, 13, 28.

878 *OM*, I, 457; Uzunçarsili, *OT*, IV, 523.

879 *a.g.e.*, I, 339; *a.g.e.*, IV, 524.

880 *Takrîru'l-Mir'ât* adini tasiyan ve Istanbul'da 1297'de basilmis olan bu çalisma, yanlisikla kütüphane kayitlarinda Hocazâde Muslihuddin Mustafa el-Bursevî (893/1486)'ye nisbet edilmistir. Kütüphane kayiti için bk. Sülm. Ktp., Kasidecizade, 192.

881 *GAL*, II, 316.

882 *OM*, I, 470. Ayrica genis bilgi için bk. Özket, *a.g.e.*, s. 45.

883 bk. *OM*, I, 430; Özket, *a.g.e.*, s. 46.

884 bk. Sava Pasa, *Islâm Hukuk Nazariyati Hakkinda Bir Etüd*, I, 19. Sava Pasa'nin bu eseri iki cilt halinde Fransa'da 1892'de yayimlanmis olup bilâhare Baha Arikan tarafindan Türkçe'ye çevrilerek 1955-56 yillarinda Diyanet Yayinlari arasinda nesredilmistir.

Mir'ât üzerine günümüzde yapılan çalışma, Hasan Özket'in *Molla Hüsrev ve Mir'ât Adlı Eserinin Kaynakları* adlı yüksek lisans tezidir. Erzurum'da 1992'de hazırlanmış olup henüz basılmamıştır.

2. Hâşiye 'ale't-Telvîh

Taftâzânî'nin, *Telvîh* isimli hâşiyesine Molla Hüsrev'in yaptığı hâşiyedir[885]. Eser; *Tavdîh*, *Telvîh* ve Hasan Çelebi'nin *Telvîh* hâşiyesi ile birlikte üç cilt (iki mücelled) olarak basılmıştır[886]. Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okunan eserlerden biri de budur[887].

Molla Hüsrev, mukaddimede Taftâzânî'den uzunca bir nakilde bulunduktan sonra, *asl-ı fer', şerîat, şehâdet, usûl, akâid-i diniye*[888] gibi kavramlar üzerinde durmakta ve ilgili yerlerde açıklamalarda bulunacağını ifade etmektedir[889].

"Taftâzânî'nin, *emrin mûcebî* konusunda, ihtilâfın bulunduğunu, Şâfiî'nin arkadaşlarından İbn Süreyc'in 'emrin hakikat ve mecaz gibi manalarda kullanılması nedeniyle mûcebinin hakikat olduğunu ileri sürdüğünü, Gazzâlî ve muhakkikûndan bir cemaatın da aynı görüşü paylaştığını' belirttikten sonra, birçok manalara gelmesine rağmen nehiyde tavvakkuf söz konusu olmadığı" şeklindeki kanaatını kaydeden Molla Hüsrev, *"bunda bahs vardır"* dedikten sonra *et-Tenkîh*'ten ilgili metni ve müellifinin *et-Tavdîh* adlı şerhindeki açıklamasını vermektedir. Daha sonra Taftâzânî'nin musannifin ifadelerine ilişkin yaptığı yorumundan, "eğer emirde tavakkuf vacip olsaydı, birçok manalarda kullanılan nehiyde de tavakkuf vacip olurdu" şeklinde bir sonucun çıktığını vurgulamakta ve bu noktada *"fe'l-yete'emmel"* diyerek konuya dikkat çekmektedir[890].

---

885 *Sakâik*, s. 119; Mecdî, s.139; *Davha*, s. 9. Bu hâsiye, Delhi'de 1267'de basilmistir. (bk. Serkîs, II, 1791).

886 Eser Misir'da 1322/1904'de basilmistir. Biz incelemede Sülm. Ktp., Izmirli I. Hakki Bölümü 470 ve 471 numarada bulunan Matbaatü'l-hayriyye, Misir 1322/1904 baskili matbu nüshayi esas aldik. Eserin yazma nüshasi için bk. Sülm. Ktp., Sehid Ali Pasa, 618 (353 vr., 25 st., 220 x 148, 166 x 78 m., nesih, 948/1541).

887 Uzunçarsili, *Ilmiye*, s. 22.

888 bk. Hüsrev, *Hâsiye 'ale't-Telvîh*, I, 5.

889 *a.g.e.*, I, 6, 11.

890 *a.g.e.*, II, 51.

Taftâzânî'nin ifadelerini "*kâle*" (I, 5, 6, 7) diyerek nakleden Molla Hüsrev, "*ekûlü enne'ş-şârihe* (I, 5) *ekûlü* (I, 7, II, 51), *ey*" (II, 55) tarzında genel olarak kısa olmakla beraber bazan uzun açıklamalarda bulunmakta, ayrıca "*seyazharu in şâallâhü*" (I, 5, 6), ya da "*senübeyyinü*" (I, 11) gibi ifadelere yer vermekte, "*ekûlü fihi bahs* (II, 43, 51), *fe tedebber* (I, 49), *fe'l-yete'emmel* (II, 51) *bedîhi'l-butlân*" (II, 51) tarzında reddetmekte ve delillerini de kaydetmektedir.

Hidâye (I, 9), *Keşşâf* (I, 11), *Muğnî* ve şerhleri (II, 45) gibi kaynaklara müracaat eden Molla Hüsrev, aynı esere hâşiye yazan Hasan Çelebi gibi izahlara fazla yer vermemekte, sadece görüş beyan edeceği husus üzerinde durmaktadır.

3. Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Muhtasar li's-Seyyid Şerîf

Hâşiye; 84-102 varak, 23 satır, talih hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm, Ktp., Cârullah Efendi bölümü 471 numarada kayıtlı bulunmaktadır[891].

Molla Hüsrev, çalışmasında hem el-Îcî'nin hem de Seyyid Şerîf'in ifadeleri ve kanaatları üzerinde durmaktadır. el-Îcî'nin ifadelerini nadiren "*ekûlü*"[892] diyerek izah eden yazar, daha çok ona hâşiye yazan Seyyid Şerîf'in ifade ve kanaatları üzerinde durmakta, "*ekûlü*" diyerek kendi görüşünü zikretmekte ve "*fihi bahs*"[893] tarzında konuya dikkat çekmekte ya da reddetmektedir.

Molla Hüsrev, Seyyid Şerîf'i yaptığı nakiller konusunda da reddetmektedir. Söz gelimi; onun "*kâle'l-imâm fi'l-Mahsûl*"[894] şeklinde yaptığı nakil hakkında Molla Hüsrev, "*el-Mahsûl*'ün ifadesi, sahih nüshada onun naklettiği gibi değildir" demektedir. Çalışmada *şerîat, usûl, fıkıh, usûlü'l-fıkıh* ve *delil* gibi kavramlar ele alınmaktadır. Kısaca eser, Seyyid Şerîf'in *Muhtasar*'a yaptığı hâşiyenin mukaddimesine yazılmış bir hâşiyedir.

---

[891] Diger nüshalari için bk: Sülm. Ktp., Hamidiye 424; Damad Ibrahim Pasa, 229/2 ve 453/1.

[892] Hüsrev, *Hâsiye*, vr. 84b, 88a.

[893] *a.g.e.*, vr. 98b, 99a.

[894] *a.g.e.*, 99b.

Molla Hüsrev, hâşiyesinde "*kâle'l-muhakkık, kâle'l-fâdıl-ekûlü* (84b, 89a), *kâle'l-fâdılü'l-şerîf ekûlü, sümme kâle-ekûlü*" (85b, 86a)[895] tarzında bir metod takip etmekte ve yararlandığı kaynakları vermemektedir.

b. Furûa dair olanlar

Molla Hüsrev'in furû-i fıkha dair *Vasiyetnâme* ile birlikte yedi eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri metin, biri şerh ve dördü risâle türündedir. Metin ve şerh kendisine ait olduğundan bir başlık altında, diğerleri ayrı ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

1. Düreru'l-hukkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm

Metin ve şerhin her ikisi de Molla Hüsrev'e ait olup Hanefî fıkhını esas alan bir eserdir[896].

Kısaca *Dürer* diye bilinen[897] eser, bütün Osmanlı medreselerinde şerh ve hâşiyeleriyle birlikte ders kitabı olarak okutulmuş[898], Osmanlı mahkemelerinde[899] en çok müracaat edilen bir kaynak olmuş ve çoğu hukuk dallarında Osmanlı Devleti'nin resmî hukuk kodu olarak görülmüştür[900].

Eserinin sonunda "*diğer ilimlerin bu ilme nisbeti damlanın denize nisbeti gibidir*" diyen Molla Hüsrev, bu nedenle fünûn-i âliyede kemal sahibi olmak ve güvenilir tasnifleri bulunmakla birlikte muteahhirîn ulemasının bu ilim etrafında fazla dönüp dolaşmadığını ilâve etmekte ve

---

895 Metinde "*kâle*" ifadeleri ve türevleri kirmizidir.

896 *Kesf*, II, 1199. Eserin baski yer ve yillari söyledir: Istanbul 1310, 1317, 1329, Kahire 1294 ve 1297 (Kenarinda Surunbulâlî'nin *Gunyetü zevi'l-erhâm fî bugyeti Düreri'l-hukkâm* adli hâsiyesiyle birlikte iki cilt halinde basilmistir).

897 Babinger, a.g.m., *IA*, V, 605-606.

898 Uzunçarsili, *Ilmiye*, s. 22, 29.

899 Inalcik, *Osmanli Hukukuna Giris*, s. 126.

900 Akgündüz, *Kanunnameler*, I, 6. Molla Hüsrev'in bu eseri o kadar ilgi görmüstür ki, yalniz Süleymaniye Kütüphanesi'nde 250 civarinda yazma nüshasi bulunmaktadir. Türkiye'de diger kütüphaneler ile Yurt disindaki kütüphanelerde bulundugu yerler hakkinda genis bilgi için bk. *GAL*, II, 226; Karatay, Fehmi Ethem, *Topkapi Sarayi Ktp., Arapça Yazmalar Katalogu*, II, 552.

şerhe 877/1472'de başladığını ve 883/1478'de 6 yıllık bir emekle bitirdiğini belirtmektedir[901].

Eserin mukaddimesinde, fıkıh ilminin önemi üzerinde duran ve Hanefî mezhebi büyüklerinin bu ilmin erkânını belirtmek için bütün gücünü harcadığını, bununla beraber günün hadiselerinin belirlenenlerin dışında kaldığını vurgulayan Molla Hüsrev, hükümlerini bilmek kıyamete kadar gerektiği halde nasların zahirinin onları çözmeye yetmediğini, bu itibarla onları halletmeye yetecek bir yol gerektiğini ifade etmektedir. Kadim ulemanın -özellikle İmam Azam'ın- müşkilleri açıkladığını, pek çok müctehidin onun mezhebine tabi olduğunu belirten yazar, istemediği halde kadılık verildiğini, böylece ömrünün boş ve avamla muhalâta ve ehl-i İslâm'ın dışındakilerle muhatab olmakla geçtiğini, Allah'tan sonunu değiştirmesini istediğini, bununla beraber bu görevin hizmet, faide ve maslahattan hâli olmadığını, zira bunun vekayi ve nevâzilin cüz'iyyatının hükümlerini tetebbuya, metinlerde bu meselelerle ilgili kayıtları bulmaya sebep olduğunu ve kendisini, zikredilenlerin niteliklerini kapsayan bir metin yazmaya sevkettiğini söylemektedir. Nihayet Allah'ın bu görevden ve diğer taun hastalığından da kurtardığını zikreden Hüsrev, bu iki nimete şükür maksadıyla *Gurer*'i şerhettiğini ve *Düreru'l-hukkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm* ismini verdiğini kaydetmektedir[902].

Kitâbu's-salât bölümünde, *tahâret*'in lügat ve ıstılâh tanımları[903] üzerinde duran Molla Hüsrev, abdest âyetinin Medine'de nazil olduğunda ittifakın bulunduğunu dikkate alarak namazların Mekke'de abdestsiz kılınmış olabileceğini ileri sürenlere, Sahih-i Müslim gibi hadis kaynaklarına dayanarak ilgili hadisleri kaydedip, abdestin vahy-i gayri metlüv ile sabit olması veya eski şeriatlardan alınmış bulunması da söz konusu olabileceğini belirterek cevap vermektedir[904].

Osmanlı âlimlerinin eserlerinde en çok tartışmaya konu olan izar ile kulak arası (beyaz) kısmın yıkanıp yıkanmıyacağı hususunda yazar,

---

[901] Hüsrev, *Dürer*, II, 453. Süleymaniye Kütüphanesi'nin Amcazâde Hüseyin Pasa bölümü 189 numarada kayitli yazma nüshada da serhin 877/1472-883/1478 yillari arasinda yazildigi ifade edilmektedir.

[902] *a.g.e.*, I, 2-8.

[903] *a.g.e.*, I, 6.

[904] *a.g.e.*, I, 7.

teferruata girmeden "*Ebû Yûsuf'un hilâfına yıkanması gerekir*" diyerek Ebû Hanîfe ve Muhammed'in görüşlerini tercihte bulunmuştur[905].

Molla Hüsrev, abdestte ayakları yıkamanın nassın delâletiyle veya Peygamber devrinden sonra söz konusu olan icmâ ile değil, onun devrinde sabit olan ve tevatür yoluyla gelen Peygamber fiiliyle sabit olduğunu kaydetmektedir. Cer kıraatının da, mütevâtiren geldiğini belirterek meshetmeyi savunanlara cer kıraatına bağlı uygulamanın icmâ ile terkedildiğini ve meşhur hadislerin gaslin vücûbuna delâlet ettiğini ifade eden yazar, terkedenler için de vaîd (tehdid) bulunduğunu zikretmekte ve bunun, çoğunun ortak kanaatına daha uygun olduğunu ilâve ederek naklî delillere yer vermekte, ayrıca tahâretin maksadına ve ihtiyata daha yakın olanın meshetmek değil, yıkamak olduğu tarzında aklî delil zikretmektedir[906].

Metinde, "*Cuma namazının şehirin her hangi bir yerinde kılmanın caiz olduğunu*" kaydeden Molla Hüsrev, şerhde "*bunun Ebû Hanîfe ile Muhammed'in görüşü olduğunu*" belirttikten sonra şu şekilde izaha devam etmektedir:

> "Sahih olan görüş budur. Çünkü büyük bir şehrin bir yerinde, insanları bir araya getirmekte sıkıntı(harac) söz konusudur. Bu da giderilmiştir."[907]

Cuma hutbesi ve namazında kadı ve naibin başkalarını istihlaf etmeleri, sultanın bu konuda onlara vereceği izne bağlı olduğunu belirten yazar, bunun bilinmesi gereken bir husus olmasına rağmen insanların bundan gafil bulunduğuna dikkat çekmektedir.

Metinde "*ilk ezanda koşmak vaciptir*" diyen Molla Hüsrev, şerhte bunun "*..izâ nûdiye li's-salâti... fes'av...*" âyetine dayandığını, Peygamber devrinde birinci ezanın bulunmamasını dikkate alarak koşma emrinin ancak ikinci ezanla vacip olması gerektiğini savunanların bulunduğuna "*kîle*" ifadesiyle işaret ederek, bu görüşün zayıf olduğunu vurgulamaktadır. Buna, "*ikinci ezanla camiye gelenler, ilk sünnete yetişememiş olur*" ifadesini ilâve etmektedir[908].

---

905 *a.g.e.*, I, 7.
906 *a.g.e.*, I, 9.
907 *a.g.e.*, I, 136.
908 *a.g.e.*, I, 139.

Molla Hüsrev'in bu ifadelerinden o dönemde sünnetlerin camide kılındığı anlaşılmaktadır. Yazar bu sünnetin öneminden hareket ederek ona yetişememe ve kılamama, dolayısıyla da hutbeyi tümüyle dinleyememe gibi sonuçları dikkate alıp ilk ezanla birlikte *koşunuz* emrinin başladığını ifade etmektedir. Burada onun zaman ve uygulama farklılığına dayanarak tercih yaptığı görülmektedir"[909]. Ancak Molla Hüsrev burada Peygamber'den sonra Hz. Osman zamanında başlayan iki ezan uygulamasına dair her hangi bir bilgiye yer vermemektedir. Acaba Hz. Osman devrinde insanları uyarmak ve daha önce namaza hazırlanmalarını sağlamak amacıyla başlayan iki ezan uygulamasında, ezanlar arasındaki süre ne kadar idi. Günümüzde olduğu gibi sadece dört rekatlık bir sünneti kılabilecek kadar bir fasıladan mı ibaretti. Halen Arabistan yöresindeki uygulamada iki ezan arasında yaklaşık yarım ile bir saatlik fasıla bulunduğu oralara gidip görenler tarafından ifade edilmektedir. Eğer bu uygulama Hz. Osman döneminde başlayan ilk uygulamaya yakın ise, Osmanlı dönemindeki 4-5 dakikalık fasılalı uygulama Molla Hüsrev'i haklı çıkartmaktadır. Kaldı ki bugün Türkiye'de iki ezanın dışında duyuru sadedinde namazdan bir saat önce başlayıp onbeş dakika kalana kadar ki zamanda bir de *salâ* verilmektedir.

Molla Hüsrev metin ifadesini parantez içinde kısa ya da uzun bir şekilde naklettikten sonra şerhe geçerek metindeki ifadeleri izah etmekte, görüşlerin kimlere ait olduğunu zikretmekte, konuları daha çok Hanefî mezhebi içinde özellikle ilk dört imam arasında tartışmakta, delillerini vermekte ve bunların arasından birini, özellikle Ebû Hanîfe'yi (Muhammed ile beraber ise öncelikle) tercih etmekte[910], başka mezheplere

---

[909] *a.g.e.*, I, 139.

[910] Yukarida zikredilen "izar konusundaki kanaati ve cuma namazinin sehrin herhangi bir yerinde kilinabilecegi görüsü" ibadetlerle ilgili bir örnektir. Talakla ilgili diger bir örnek de sudur: Yazar, talak çesitlerini *ahsen, hasen* ve *bid'î* diye kaydettikten sonra *birden ikiye kadar* ya da *birden üçe kadar bossun* ifadesine bagli olarak vuku bulacak talak sayisiyla ilgili su bilgilere yer vermektedir:

> "Ebû Hanîfe'ye göre, birinci durumda gaye mugayyaya dahil olduğundan iki talak, ikinci durumda ise gaye mugayyaya dahil olmadığından yine iki talak vaki olur. İmameyn'e göre, her iki durumda da gaye mugayyaya dahil olduğundan iki ve üç talak vaki olur. Züfer'e göre ise, her iki durumda da gaye mugayyaya dahil

karşı mezhep görüşünü savunmakta, deliller serdederken önce naklî, sonra aklî delillere yer vermekte, diğer mezheplere fazla yer vermemekte, verdiği zamanda da genel olarak "*hilâfen li'ş-Şâfiî, 'inde'ş-Şâfiî*" şeklinde mukayese sadedinde temas etmektedir[911].

Molla Hüsrev'in yaptığı tercihlere bakıldığında onun genel olarak *örf-âdet, zaman, sosyal şartlar*[912], *harac, ruhsatın gerçekleşmesi* ve *insanların teâmülü* (II, 297) gibi esasları dikkate aldığı gözlenmektedir.

Müellif, eserinde "*ve hüve's-sahîh* (I, 8, 136), *ve bihî yüftâ* (I, 8), *ekrab, hâzâ evfak* (I, 9), *ehvat* (I, 12), *hâzâ sahîh* (II, 297)" tarzında tercih (II, 297) "*fe'in kîle-kulnâ*" (I, 7, 9, II, 299) soru-cevap, "*lâ yelzemü* (I, 7), *hâzâ leyse*" (I, 359), tarzında red ve "*li 'ennâ nekûlü* (I, 9), *ve lenâ*" (I, 138) tarzında mezhep görüşünü savunmakta ve *4 tefsir, 6 hadis, 2 lügat, 1 Arap dili ve Edebiyatı, 1 Fars dili ve Edebiyatı, 2 hilâfiyât, 6 usûl* ve *60 furû* olmak üzere toplam yüze yakın kaynağa müracaat etmektedir.

Furû-i fıkhın tüm konularına temas eden Molla Hüsrev'in, ne ayrı bir bap olarak ne de *Kitâbu'l-buyû'* ve *Kitâbu'r-ribâ*'da *bey' bi'l-vefâ*'ya yer vermediği anlaşılmaktadır. Halbuki konu, o dönemin fetva kaynaklarında işlenmektedir. Söz gelimi, Şeyh Bedreddin, bu konuya *Câmi'u'l-fusûleyn* adlı eserinde 13 sayfalık yer ayırmıştır.

Dürer üzerinde yapılan çalışmaları şu şekilde özetlemek mümkündür:

İsmail b. Abdilğanî b. en-Nablûsî el-Hanefî (1062/1651) şerh, Muhammed b. Mustafa el-Vânî (Vankulu) (1000/1591), Mustafa b. Muhammed Azmizâde (1040/1630) ve Hasan b. Ammâr b. Ali eş-Şurunbilâli el-Hanefî (1069/1658) hâşiye; İbn Kemâl Paşa (940/1533), Kınalızâde (Ali b. Emrullah) (979/1571), Şeyhulislâm Zekeriya b. Bayram el-Ankaravî (1001/1592) ve Fadıl Hasan Çelebi (Kınalızâde'nin oğlu) (1012/1603) ta'lîk yazmışlardır.

---

olmadığından birinci durumda talak vaki olmaz, ikinci durumda da bir talak vaki olur." bk.Hüsrev, *Dürer*, I, 362.

Iste serhte bu kadar genis açiklamalara yer veren Molla Hüsrev, metinde sadece Ebû Hanîfe'nin görüsünü tercih edip onu kaydetmistir.

911 Molla Hüsrev, *Gurer* metninde genel olarak görüs sahiplerini ve görüslerin delillerini vermemekte, serhte ise bütün bunlara genis bir sekilde yer vermektedir.

912 Bu son ifadeye özellikle *Velâ* risâlesinde yer vermekte ve onu yeni sartlara göre kaleme aldigini zikretmektedir.

Ayrıca *Dürer* Ahmed b. Molla Muhammed el-Halebî (1003/1594) ile Ali el-Basîr el-Hanefî (1090/1679) tarafından nazma çevrilmiş[913], Kadı Süleyman b. Velî el-Ankaravî (1043/1633), Gelibolulu Osman (1136/1723) ve Boyabatlı Karabekir (1316/1898) tarafından da Türkçeye tercüme edilmiştir[914]. *Dürer* üzerinde yapılmış yeni çalışmalardan biri de, Mehmet Şener'in *Dürer'in Kaynakları* adlı eseridir[915].

2. Risâle fi'l-velâ

Molla Hüsrev'in içinde bulunduğu zaman ve şartları dikkate alarak yazmış olduğu risâlesi, onun kölelik konusundaki ictihadı sayılır. Bu çalışmasında o, eski hukukçuların görüşlerinin dışında yeni bir kanaat ortaya koyduğundan Hızır Şâh Menteşevî ve Molla Gürânî gibi çağdaşı bazı âlimlerin hücumuna uğramış ve karşılıklı reddiye yazmalarına neden olmuştur[916].

Besmele, hamdele ve salvele ile başlanılan ve "bu konuda araştırmak, çözmek ve üstesinden gelmek vehhâb olan Rabb'imin lutfuyla bana müyesser oldu" ifadeleriyle bitirilen risâle; 17b-19b varak, 21 satır, nesih hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp. Şehid Ali Paşa bölümü 2795/4 numarada kayıtlı bulunmaktadır[917]. Arapça olarak kaleme alınan risâle, furûa dairdir.

Molla Hüsrev'in, risâleyi kaleme alış gayesini, cumhur ve icmâ anlayışını ve eski ulemayı nasıl değerlendiğini kapsayan girişini aynen vermek istiyorum:

> "Bu memleketin melikleri; -selefleri gibi- kâfir, fâcir, şaki ve inatçılarla cihat edip diğer ülkelerin yöneticilerinden bu farızanın düşmesini sağlamışlardır. Bu, onlara Allâh'ın bir lutfudur. Savaş, esir alma, köleleştirme ve bunun sonucu olarak da velâ gibi problemlerle onları karşı karşıya getirdi. Buradaki idareciler, bu konuda başka ülkelerdeki yönetici(melik)lerin aksine bir yol izlediler. Meşhur kaynaklarda bu konu (velâ) ele alınmakla birlikte, diğer mevzular gibi tafsılatlı değildir. Özellikle hür(asil) ve atîk'den doğan çocuk konusu. Bu, günümüzde çok vuku bulan bir olay haline gelmiştir. Buna rağmen azı hariç, birçokları

---

913 *Kesf*, II, 1199, 1200.

914 *OM*, I, 294.

915 Bu eser, 1987'de Izmir'de basilmistir.

916 *Kesf*, I, 899; Leknevî, s. 184.

917 Diger nüshaslari için bk. Sülm. Ktp., Sehid Ali, 2755; Süleymaniye, 1051.

konunun hakkını veremedi. Bunların çocukları da gerçeği göremedi. Çünkü onlar hep baba tarafına baktılar. Onu dikkate aldılar. Anne tarafını ise ihmalden dolayı meydana gelecek zararın farkına varamadılar. İtâk'ın sübûtunda şehadeti ve semâyı kâfi gördüler. Bunu, cumhura, daha doğrusu icmâa muhalefet olur düşüncesiyle terketmediler. Kaldı ki, büyük âlimlerin umumi menfaatı dikkate alarak kanaatlarını ortaya koydukları bir gerçektir. Oysa onlara, maksatlarını farklı yorumlayıp sarıldılar. Bir kısmı, reddilmesi gerekli olan zahiri, bazısı da zahirin zıddını ele aldı. Ama açık delil sebebiyle onların bu düşüncelerini terketmek gerekir. Bazıları da hata etti. Çünkü bunlar, doğruyu yanlışla birlikte öğrendiler. Bunlara da sözlerinin fasit olduğunu hatırlatıp akıl ve nakil ile yanlışlarını göstermek gerekir. Rabb'imden doğrusunu lutfetmesini isteyerek bu konuda bir risâle yazdım. En güzel tertibe riayet ettim. Bu risâlem; *mukaddime, maksad, fasıl* ve *teznîb*'den meydana gelmektedir."[918]

Mukaddimede, risâlede işleyeceği konulara yer vermekte olup fukahaya göre *hürrü'l-asl*'ın tanımı, velâ hakkında *Hidâye* sahibi ve başkalarının görüşleri ve Kâsânî, *Tuhfe* sahibi, *Kunye* sahibi ve Abdullah es-Serûcî'ye göre de velânın sübût şarları üzerinde duran yazar "*ve tahkîkühû ennehû...*" ifadesiyle onlara cevap sadedinde şöyle demektedir:

"Onlara göre velâda şart, annenin hürre-i asliyeden olmamasıdır. Aksi halde çocuk için velâ söz konusu değildir. Baba azadlı ise çocuk hürriyet ve kölelik noktasında anneye tabidir. Hiç kimse için, anne hakkında velâ hakkı olmadığı gibi, çocuk hakkında da yoktur. İkisi de azadlı iseler, velâ konusunda çocuk babaya tabi olur. Bu itibarla onun velâsı babanın efendisine ait olur. Çünkü velâ nesep gibidir. Nesepte de aslolan babadır"[919].

Anne ve babanın durumuna göre değişik şekillerde onların çocuğu üzerinde cereyan edecek velâ hakkına dair müdellel, mukayeseli bir çalışma örneğini ortaya koyan Molla Hüsrev; Şeyh Reşîdüddin Muhammed en-Nisâbûrî'yi "*reddün 'aleyh*" (18a), Serahsî'yi "*hâze'l-hükmü lâ yestekîmü*" (18a), Şeyh Ebû Muhammed Mes'ûd b. el-Hüseyin'i "*fe yecibü reddühû*" (18a), Attâbî'nin *el-Câmi'u's-sağîr* şerhine yazılan kitapları "*ve lem yûced, keyfe yesıhhu, ğayru sahîh* (19b), *fihî bahs*" (19a) gibi ifadelerle reddetmiştir.

---

[918] Bu risâle, *Dürer*'den önce kaleme alınmıstır. Çünkü Molla Hüsrev, *Dürer*'de *velâ* bahsinin sonunda genis bilgi almak isteyenlere risâlesini önermektedir. bk. Hüsrev, *Dürer*, II, 36.

[919] Hüsrev, *Risâle*, vr. 18a.

Onun bu sert eleştirilerine tahammül edemeyen Hızır Şâh Menteşevî[920] ve Molla Gürânî[921] gibi âlimler, aynı konuda özellikle Gürânî çok ağır bir dil kullanarak ithamlarla dolu bir risâle yazma ihtiyacını hissetmişlerdir. Hızır Şâh Menteşevî'ye aldırmayan Hüsrev, sert bir uslup kullanarak Gürânî'ye cevabî bir risâle yazmıştır.

Molla Hüsrev çalışmasında, *Hidâye*, *Bedâyi'*, Abdullah es-Serûcî, Serahsî, *Tuhfe*, *Kunye*, Şeyh Reşîdüddîn Muhamed en-Nisâbûrî, Ebû Muhammed Mes'ûd b. el-Huseyin, *Münye*, Attâbî, *Şerhu'z-Zâd*, *Şerhu'l-Hidâye* ve *Şerhu'l-Akta'* gibi eserlere ve âlimlere müracaat etmiştir.

3. Ecvibe 'alâ Molla Gürânî

Eser; 11b-14b varak, 17 satır, Arap neshi ile istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp. Süleymaniye bölümü 1051 numarada kayıtlıdır.

"*E'immetü'r-râşidîn*" şeklinde kullandığı ifadenin hatalı, doğrusunun ise "*el-e'immetü*" tarzında olması gerektiğini söyleyerek kendisini *lügat bilmez* diye suçlayan Gürânî'nin terkip hatalarına dikkat çeken Molla Hüsrev, *cihad farz-ı kifâyedir* sözünden dolayı eleştirildiğini, halbuki burada büyük problemin bulunmadığını, nefir-i âm (seferberlik) durumunda *farz-ı ayn*, diğer hallerde ise *kifâî* olarak bağlayıcı olacağını belirterek cevap vermektedir[922].

Gürânî'nin risâlesinde ibareleri değiştirerek anlaşılmaz hale getirdiğini, icmâı ve cumhuru dikkate almamakla itham ettiğini ve konunun maksadını kavrayamamakla suçladığını kaydeden Molla Hüsrev, yeni yorum ve yaklaşımlarla izahlar getirmekte ve muarızın suçlamalarına cevap vermeye çalışmaktadır[923].

Onun gülünç duruma düştüğünü, fudaladan yaptığı nakillerden isabetli hiçbir şey çıkarmadığını, bütün bu kabahatlara rağmen (utanmadan) kendisine "*el-Fâdıl*" diye hitap ettiğini söyleyen yazar, üç varaklık risâlesinde "*kavlühû*" ifadesini 46 defa kullanarak Gürânî'nin ifadelerine, görüşlerine ve delillerine değinmekte ve savunmasının

---

[920] Bilgi için *Bu Çalisma*'nın Hızır Şâh Menteşevî bölümüne bakınız.

[921] Bilgi için *Bu Çalisma*'nın Molla Gürânî bölümüne bakınız.

[922] Hüsrev, *Ecvibe*, vr. 11b.

[923] Savunma maksadiyla Bezzâzî'yi ileri süren Gürânî'ye M. Hüsrev söyle cevap verir: "*Bezzâzî'nin zikrettigi ne size fayda ne de bize zarar verir. Çünkü bizim asil üzerinde durdugumuz husus, ona taalluk etmemektedir.*" bk. Hüsrev, *a.g.e.*, vr. 14a.

sonunda Arapça şu ifadelere yer vermektedir: "*...ve yahfâ 'alâ men lehû etâ müsket, felâ tef'al ve lâ tekün misleh, fe tedebber ve lâ tekün misleh*" (14a).

Kısaca Molla Hüsrev, çağdaşları içinde daha cesur hareket eden bir hukukçudur. Adı geçen risâlesine reddiye yazan gerek Hızır Şâh Menteşevî ve gerekse Molla Gürânî, yurt dışında tahsil görmüş fıkıhçılardır. Hızır Şâh Anadolu'dan gitmiş ve tahsilini tamamladıktan sonra tekrar dönmüş, Gürânî ise II.Murad devrinde gelmiştir. Bu sebeple olmalı ki, Gürânî, onu Arapçayı bilmemekle itham etmiştir. Buna rağmen Molla Hüsrev, bir fakih olarak asra damgasını vurmuş ve daha sonraki asırları fikir ve eserleriyle en çok etkileyenlerden biri olmuştur[924].

4. Ecvibe 'alâ Es'ileti Alâeddin er-Rûmî

Risâle; 62 varak, 23 satır, talik hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Giresun bölümü 92 numarada kayıtlı bulunmaktadır[925]. Altı fasıldan meydana gelen risâlenin *ilk faslı; Keşşâf* ve *Taftâzânî*'ye yöneltilen sorular, *ikincisi;* ahbâru'n-Nebevî, *üçüncüsü;* fıkıh, *dördüncüsü;* kelâm, *beşincisi;* belâgât ve *altıncısı;* mantık gibi ilimlerle ilgilidir. Fıkha dair olan üçüncü fasıl, *Faslun fîmâ yete'allaku bi ilmi'l-fikh ve'l-Hidâye* ismini taşımakta olup on bahis[926] ve altı varaktan (26-32) oluşmaktadır[927].

---

924 Molla Hüsrev'in bu risâlesinden sonra adi geçen nüshada *velâ* ile ilgili baska kaynaklardan yapilan nakiller ve verilen bazi fetvalar yer almaktadir.

925 Baska bir nüshasi için bk. Sülm. Ktp., Esad Efendi, 91/24.

926 Bahislerde su konulara yer verilmektedir.
Birinci bahis; "*... in küntüm ev 'alâ seferin ev câe ehadün minküm...*" âyeti ile ilgilidir.
Ikinci bahis; "*Hanefî ulemasinin, vitrin vucûbuna hadis ile istidlal etmeleri*" ile ilgilidir.
Üçüncü bahis; "*...izâ kumtüm ile's-salâti...*" âyeti ile ilgilidir.
Dördüncü bahis; *Hidâye*'deki, "*hadisi en iyi bilenlerin imamete en layik olduklari*" görüsü ile ilgilidir.
Besinci bahis; "*dirsekleri yikamanin Züfer'in aksine eimmeye göre farz oldugu*" görüsü ile ilgilidir.
Altinca bahis; *Hidâye*'deki, "*hayzin en azinin üç gün oldugu*" görüsü ile ilgilidir.
Yedinci bahis; *Hidâye*'deki, "*mekfûlun leh için kefaletin sihhat sartinin arandigi*" görüsü ile ilgilidir.
Sekizinci bahis; "*vekâlette asil olan*" ile ilgilidir.
Dokuzuncu bahis; *Hidâye*'deki "*...velâ ciz'in min sakfin ve lâ zirâ'in..*" ifadesi ile ilgilidir.

Molla Hüsrev, eserin mukaddimesinde, münazara ve mübahasecilerin önderi, Ali er-Rûmî diye şöhret bulan Mevlânâ Ale'l-milleti ve'd-dîn'in[928] farklı ilimlerde çeşitli sorulardan meydana gelen bir risâle yazdığını, kendisinin de ona cevap verdiğini kaydetmektedir.

Burada her iki âlimin görüşlerini yansıtabilmek için *vitir* konusu üzerinde durulacaktır.

Molla Hüsrev, "Ali er-Rûmî'nin, Hanefî âlimlerinin *'Allah vitir namazını ziyade etti'* hadisi ile vitrin vücûbuna dair istidlâlde bulunduklarını, bu istidlâlin sonunda da vitrin kazasının icmâ ile vacip olduğunu ileri sürdüklerini zikrettikten sonra, *Hidâye*'de de böyle zikredilmektedir. Ancak bunda bahs söz konusudur. Çünkü İmameyn'in muhalefetiyle beraber kazanın vacip olduğuna dair olan icmâ'ın men'i açıktır. O halde bu icmâın vechi nedir" şeklindeki kanaatını belirttikten sonra bu itiraza şu şekilde cevap vermektedir:

"Bu husus, İmam Hamîdüddîn'in *Hidâye*'ye yaptığı itirazlarından olup şarihlerce cevap verilmiştir. Şeyh Ekmelüddîn bu konudaki görüşünü şöyle ortaya koymuştur: Denildi ki; icmâ ile murad *zâhirü'r-rivâye* ashabıdır. Çünkü o, Ebû Yûsuf ve Muhammed'den nakletti.

Kifâye sahibi de şöyle der: Onun, Ebû Yûsuf ve Muhammed'den naklettiği şeylerden dolayı *'icmâ ile'* sözü hakkında nazar vardır. Zira o ikisine göre vitir sünnet-i müekkededir, terkedene kaza gerekir. İdrak sahibi için bu zor değildir. İmameyn'den gelen rivayet muhteliftir. Biri diğerine tercih edilmez. O halde bu konudaki icmâ iddiasını nasıl sahih kabul ederiz. Fakat Şeyh Ekmelüddîn onu ihtiyar etti.

Bana göre her iki şarihin açıklamalarında bahs söz konusudur. *Kifâye* sahibine gelince; o, sözün sonunda 'ikisine göre, vitir sünnet-i müekkededir, terkedene kaza gerekir' diyerek bir bakıma itiraz edilen şeye uygun olanı söyledi. Halbuki, *'ve 'aleyhi'l-kadâ'* kelimesi her ikisinin de kazanın vucûbunu kabul ettiğine delâlet eder. Netice olarak da icmâ iddiasının doğruluğu gerçekleşir ve *Hidâye* sahibinden gelen bu konudaki problem giderilmiş olur. İşte şârihin dikkatini bundan ayırarak

---

Onuncu bahis; *"mûcib için digerinin kabulünden önce dönme muhayyerliginin oldugu"* ile ilgilidir.

927 Eserde fasillar, bahisler ve *"kâle"* ve türevleri kırmızıdır.

928 Kâtip Çelebi bu sahsi, Ali b. Mûsâ er-Rûmî diye kaydetmekte ve vefat tarihini 841/1437 seklinde vermektedir. bk. *Kesf* (zeyl), I, 91.

onların ayrı ayrı görüşlerine çevirmemesi gerekirdi. İkincisine gelince; o, *Hidâye*'ye itiraz etmedi. Bilakis onun sözünü icmâın beyanında tahric etti"[929].

Hemen hemen bütün bahislerde geniş tartışmalara yer veren Molla Hüsrev, "*kâle'l-Mevle'l-Bâhis*" tarzında Alâeddin er-Rûmî'nin[930] ve "*kâle'l-Mevle'l-Mucib*"[931] tarzında Sirâceddin et-Tevfîkî (886/1481)'nin sözlerini naklettikden sonra "*yekûlü'l-fakîr*" diyerek cevaba başlamakta, bir çırpıda cevap verip geçiştirmek yerine son derece ilmî ölçüler çerçevesinde hareket ederek aynı konunun başka şarihlerce nasıl ele alındığına değinmekte, "*ve lî fî küllin min kelâmeyi'ş-şârihîn*"[932] ifadesiyle gerekirse onların da tenkidini yapmaktadır. Söz gelimi, Hüsrev, yukarıdaki açıklamalarında *Hidâye* şarihi Ekmelüddîn'i bu konuda *Hidâye*'ye itiraz etmemekle, diğer şarih *Kifâye* sahibini de dönüp dolaşıp itiraz edilen noktaya gelmekle tenkit etmektedir. Nihayet kendi kanaatını kaydettikten sonra "*fetedebber velâ tef'al*"[933] diyerek düşünmeye ve aynı duruma düşülmemeye dikkat çekmektedir.

5. Vasiyetnâme

Vasiyetnâme'nin, Osmanlı Devleti'nin önde gelen hukukçularından olan Molla Hüsrev'e ait olması itibarıyla önemi haiz bir vesika değerini taşıdığını düşünerek bazı nakillerde bulunmak istiyoruz.

Türkçe kaleme alınan *Vasiyetnâme,* 196b-197a varak, 23 satır, talik hattıyla 1123/1711'de istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Lâleli bölümü 905/2 numarada kayıtlı bulunmaktadır[934].

Söz konusu eserde Molla Hüsrev şöyle demektedir:

> "Ruhum kabzolunduğunda 14 kişi yanımda (baş ucumda) 70 bin *kelime-i tevhid* söylesinler ve sevabını bana hibe etsinler. Bunların her birine 20'şer akçe verilsin.
>
> Definden sonra kabrimin başında yine aynı şekilde yapsınlar.

---

929 Hüsrev, *Ecvibe 'alâ Es'ile*, vr. 26b-27a-b.

930 bk. *a.g.e.*, vr. 26b, 27b, 28a vd.

931 bk. *a.g.e.*, vr. 26b, 28b, 29a-b, 30a-b, 31a-b.

932 bk. *a.g.e.*, vr. 27b.

933 bk. *a.g.e.*, vr. 27b.

934 Diger bir nüshasi için bk. Sülm. Ktp., Pertevpasa, 621/16 (34b-36a vr., 32 st., ta'lîk).

Halk gittikten sonra bir salih kişi kalıp baş tarafımda durarak telkîn ve şehadette bulunsun. Buna 50 akçe verilsin.

Üç salih kişi şu duayı[935] üç ayrı taşa okuyup birini baş tarafıma, birini göğüs üzerime, birini de ayak üzerime koysunlar. Her birine 20'şer akçe verilsin.

Toprak atıldıktan sonra *Fâtiha, İhlâs, Muavvizeteyn, Âyete'l-kürsî, şehidellâhu...inne'd-dîne 'indellâhi'l-islâm...*[936] âyetleri, *Nasr, Kâfirûn* ve *Kadir* sûreleri okunsun. Okuyana 50 akçe verilsin. Sonra bir testi ile ayaktan başlıyarak su döksün."[937]

Molla Hüsrev *Vasiyetnâme*'nin son bölümünde de kıyamette kurtulmak için bir *hasım namazı*'ndan bahsetmekte, tarifini yapmakta[938] ve yılda beş defa kılınacağını[939] ifade etmektedir.

32. FENÂRÎZÂDE (841-886/1437-1481)

Hayatı

Osmanlı Devleti'ndeki ilmi gelişmelere iki-üç asır eleman vererek katkıda bulunan ulema ailesinden[940] ve devletin imtiyazlılar sınıfından sayılan[941] Fenârîler soyundan Hasan Çelebi, Molla Fenârî'nin torunu, Muhammed Şâh Fenârî'nin oğludur[942].

Hasan Çelebi Fatih devri âlimlerindendir. Devrin ileri gelen âlim ve müderrislerinden Molla Ali Tûsî, Molla Fahreddin ve Molla Hüsrev'den

---

[935] Molla Hüsrev, Peygamber'in fiilî ve kavlî sünneti olarak naklettigi duayi okumalarini istemektedir. Dua metni buraya alinmamistir.

[936] *Âl-i Imrân*, 3/17, 18.

[937] bk. Hüsrev, *Vasiyetnâme*, vr. 197b.

[938] Hasim namazinin tarifi söyledir(bk. Hüsrev, *a.g.e.*, 197b.):

Birinci rekât'ta, 1 Fâtiha, 10 İhlas,

İkinci rekât'ta, 1 Fâtiha, 3 Kâfirun ve 10 İhlas,

Üçüncü rekât'ta, 1 Fâtiha, 3 Tekâsûr ve 10 İhlas,

Dörcüncü rekât'ta, 1 Fâtiha, 11 Âyete'l-Kürsi ve 10 İhlas.

[939] Vasiyetnâme'de namazin kilinacagi günler; *Ramazan ayinin sonunda, Kurban Bayrami arefesi, Kurban Bayrami günü, Asûra günü ve Berat günü* seklinde siralanmaktadir. bk. Hüsrev, *a.g.e.*, vr. 198a.

[940] Bilge, *a.g.e.*, s. 30.

[941] Baltaci, *a.g.e.*, s. 61.

[942] *Sakâik*, s. 185; Mecdî, s. 204; NMPs., s. 148; Kefevî, *Ketâib*, vr. 140b; *OM*, I, 272; *GAL*, II, 297.

ders alarak ilmini tamamlamıştır. Edirne Halebiyye Medresesi'nde bir süre müderrislik yaptıktan sonra devrin kazaskeri amca oğlu Ali Fenârî aracılığıyla Fatih'ten izin alarak Mısır'a gitti. Burada İbn Hişâm'ın *Muğni'l-lebîb* isimli nahve dair eserini ve İbn Hacer'in talebelerinden de Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'ini okudu. Mısır'dan Mekke'ye giderek haccını ifa etti ve memleketine döndü. Mısır dönüşü İznik Orhan Gazi Medresesi'nde[943] ve Sahn-ı Semân'da hocalık yaptı[944].

İlme ve ibadete düşkün, tasavvufi yönü de olan Fenârîzâde, II.Bayezid devrinde Bursa'da ikamet ederken 886/1481'de[945] vefat etti ve Bursa'da Zeynîler tekkesi kabristanına defnedildi[946].

Eserleri

Kaynaklarda onun fıkha dair üç eseri bulunduğu zikredilmektedir. Bunlardan biri furûa, diğer ikisi de usûle dairdir. Kütüphane taramalarımızda usûle dair olan *Hâşiye 'alâ Fusûli'l-bedâyi'* adlı eserine rastlayamadık. Bursalı Tahir tarafından Hasan Çelebi'ye nisbet edilen *Fusûlü'l-bedâyi '* hâşiyesinin babası Muhammed Şâh'ın aynı ismi taşıyan eseriyle karıştırılmış olacağını düşünüyoruz. Zira çalışmamız boyunca Tahir Efendi'nin bunun gibi nispet hatalarına oldukça fazla rastlanmıştır.[947]

Burada *Telvîh* ve *Şerhu'l-Vikâye* hâşiyeleri ele alınacaktır[948].

a. Usûle dair olan

Hâşiyetü't-Telvîh

Taftâzânî'nin usûl-i fıkha dair olan eserinin hâşiyesi olup asıl metin (*et-Tavdîh*), şerh (*et-Telvîh*) ve Molla Hüsrev'in de hâşiyesi ile birlikte üç

---

943 Sadeddin, II, 504.

944 *Sakâik*, s. 185; Mecdî, s. 205; Sevkânî, I, 208; Leknevî, s. 64; Bagdâdî, I, 288; Baltaci, *a.g.e.*, s. 385.

945 Leknevî, s. 64; Çelebi'nin vefat tarihini Bursali Tahir Efendi (I, 271) 841, Mecdî Efendi (s. 204, kenar hâsiyede) de 860 olarak vermektedirler.

946 Mecdî, s. 204 vd., *Sezerât*, III, 324 vd.

947 Örnek için *Bu Çalisma*'nin Ibn Melek ve Ibn Melekzâde'nin eserleri bölümüne bakiniz.

948 *Kesf*, II, 2022.

cilt (iki mücelled) olarak basılmıştır[949].Birinci cild 419 sayfa, *Hutbetü'l-kitâb*'dan *muhkem*'e, ikinci cild 412 sayfa, *et-Taksîmu'r-râbi*'den *ve'l-hak fi isbâti'l-illeti*'ye, üçüncü cild 236 sayfa, *Faslun fi'l-istihsân*'dan *yecibu ale'd-damân*'a kadardır[950].

Taftâzânî'nin bu eseri pek çok Osmanlı âliminin üzerinde hâşiye yazmalarına konu olmuştur[951]. Hocası Ali Tûsî (887/1487)'nin bu esere hâşiye yazmasına rağmen Hasan Çelebi kendisi de yazmıştır. Hasan Çelebi, bu eserini Sultan Fatih'in sağlığında ona değil de, oğlu şehzâde Bayezid'e ithafen yazdığından, Fatih tarafından pek sevilmediği bazı kaynaklarda zikredilmektedir[952].

Mukaddimede usûl-i fıkhın faydaları ve önemi üzerinde duran yazar, doğuda ve batıda pek çok mezhep hukukçuları tarafından bu branşta eserler kaleme alındığını, ancak *Telvîh*'in ayrı bir konumu bulunduğunu vurgulayarak bu ilmin bahçesinin onunla açıldığını ifade etmekte, sultanlarla görüşmelerinde sürekli bu eserin konu edildiğinden bahsetmekte ve gönlünden geçen hâşiye yazma düşüncesini böylece tahakkuk ettirdiğini belirtmektedir.

Hasan Çelebi, Taftâzânî'nin ifadelerinin belli bir kısmını aldıktan sonra tekrar başa dönerek kelime kelime lügat, nahiv ve belâgat yönünden izahını yapmanın yanı sıra, *hüküm, kitap, usûl, şerîat* ve *akâid* gibi kavramların hem tanımlarını vermekte, hem de birer ıstılâh olarak önemleri üzerinde durmaktadır[953].

"*Bu ilmin bahçesi onunla açıldı*" diyerek fıkıh usûlünde *Telvîh*'i yegâne eser kabul eden yazar, Taftâzânî'ye o kadar çok itirazlarda bulunmuş ve onu tenkit etmiştir ki, âdeta eser bu görünümüyle bir hâşiye değil, güçlü bir reddiyedir. Zira hemen her itirazında izahlar yapmakta ve

---

[949] Biz incelemede Sülm. Ktp., Izmirli I. Hakki bölümü 470 ve 471 numarada kayitli bulunan (Matbaatü'l-hayriyye, Misir 1322/1904 baskili) nüshayi esas aldik.

[950] Eserin yazma nüshasi için bk. Sülm. Ktp., Sehid Ali Pasa 618; (Bu eserin tavsifi söyledir: 353 y. 25 st. 220 x 148, 166 x 78 m. Nesih, 948 h.).

[951] *Telvîh*'e hâsiye yazan Osmanli âlimleri sunlardir: *Hizir Sâh Mentesevî, Molla Kirimî, Hasan Çelebi, Molla Hüsrev, Ali Tûsî, Hüsâmzâde, Mevlânâzâde, Efdalzâde.* Yaptigimiz incelemeye göre, bunlarin içinde en hacimli hâsiye yazanlar, Hasan Çelebi ile Molla Hüsrev'dir.

[952] bk. *Sakâik*, s. 186; Mecdî, s. 205.

[953] bk. Hasan Çelebi, *Hâsiye*, I, 3-8.

deliller serdetmektedir. Ayrıca o, zaman zaman musannifi korumak veya onun beyanı ile ilgili yanlış anlamaları telafi etmek için de, şarihe itirazlarda bulunmaktadır. Söz gelimi yazar, şarihe yaptığı itirazdan sonra gerekçeyi belirtirken "*çünkü bu, musannifin âdetine aykırıdır*[954], *zahir olan muradın bu olmamasıdır*"[955] şeklinde ifadeleri kullanmaktadır.

Taftâzânî'nin, İbnü'l-Hâcib (646/1249)'in emir ile ilgili tanımında[956] "*ğayru keffin*" ifadesine yer verilmesinin, bazılarına göre, "*ğayru keffin ani'n-nehyi*"[957] tarzında olduğunu zikredip bunun yanlış, doğrusunun ise "*ğayru keffin ani'l-fi'l*" şeklinde olduğunu kaydettiğini belirten Hasan Çelebi, her ikisinin de yanlış olduğunu ileri sürmekte ve Şîrâzî'nin konu ile ilgili geniş açıklamalarını nakletmektedir[958].

"*Kavlühü-elah*" şeklinde şarihin ifadelerini nakletmekte, "*e'ni*" diyerek ya da normal bir şekilde açıklamalarda bulunmakta, "*fihi bahs*" (II, 42, 52) tarzında konu ile ilgili şüphelere dikkat çekmekte, "*yuraddü aleyh* (II, 45) *u'türide aleyh*" (II, 46, II, 52) şeklinde itiraz etmekte ve itirazın gerekçelerini vermektedir.

Çalışmasında pek çok usûl ve furû kaynağına müracaat eden yazar, daha çok dedesi Molla Fenârî'nin kaleme aldığı ve babası Muhammed Şâh'ın üzerine hâşiye yazdığı *Fusûlü'l-bedâyi*'adlı eseri zikretmektedir[959].

b. Furûa dair olan

Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye

Sadruşşerîa'nın *Şerhu'l-Vikâye* adlı şerhine yazılan hâşiye; 25-28 varak, 17 satır, ta'lîk hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Tırnovalı bölümü 1870 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Hasan Çelebi, küçük hacimli hâşiyesinde abdestle ilgili hususları ele almaktadır. Abdest âyetinden başlayıp meshin miktarı ile bitirmektedir.

---

954 bk. *a.g.e.*, II, 46.

955 bk. *a.g.e.*, II, 51.

956 Emrin tanimi söyledir: "*Emir, isti'lâ sahibinin (baska birinden) men'i ifade etmeyen bir fiili talep etmesidir.*" bk. Hasan Çelebi, *a.g.e.*, II, 45.

957 Ibnu'l-Humâm da tanimdan nehyi çikarmak için talep edilen fiili "*men'i ifade etmeyen*" diye kayitlandirmistir. bk. Ibnu'l-Humâm, *Tahrîr*, I, 337.

958 Genis bilgi için bk. Hasan Çelebi, *a.g.e.*, II, 45.

959 Örnek için bk. *a.g.e.*, 45, 51, 52.

El ve ayakları yıkamada dirsek ve topukların dahil olup olmadığı hususunda *gaye-mugayya* meselesine de yer veren yazar, bu konuda daha çok *Telvîh*'ten nakillerde bulunmakta ve mezhebin genel görüşünü savunmaktadır[960].Yazar *mirfak (dirsek)* ve *meshin miktarı* ile ilgili şu değerlendirmede bulunmaktadır.

> "Dirseğin yıkanması ve başın dörtte birini meshetmek vaciptir. Burada zannî delil '*lâzım ma'nâ*' anlamındadır. İnkâr eden tekfir olunmaz. Farz, ilmen ve amelen kesinlik ifade eder (Namaz örneğinde olduğu gibi). Vacip ise ilmen değil, amelen kesinlik ifade eder (Vitir gibi). Hülâsa zan, kavilik ve zayıflık bakımından farklılık arzeder. Birincisi (zann-i kavi) amelî farzdır. İkincisi (zann-i zayıf) de vaciptir[961].

Yazar, "*kâle rahimeh*" veya "*kavlühü-âh*"[962] (25b) şeklinde metni nakletmekte, "*ey*" (25b) diyerek açıklamakta, "*fein kulte-kultü*" (25a) tarzında muhtemel sorulara cevap vermekte, "*hâzâ eşkele, velâ yehfâ, i'lem, kad yetevehhemü*" (25a) ve "*fe'l- yete'emmel*" (27a, 28a) diye de problemlere dikkat çekmekte ve uyarıda bulunmaktadır.

Hasan Çelebi, *Keşşâf*, *Hidâye*, *Nihâye*, *Tavdîh*, *Telvîh* ve *Fusûl* gibi tefsir, usûl ve furû kaynaklarına müracaat etmektedir.

33. ALİ TÛSÎ (887/1482)

Hayatı

Alâeddin Ali b. Muhammed et-Beterkânî et-Tûsî, aslen Semerkand'lı olup II.Murad devrinde Anadolu'ya gelen âlimlerdendir.

Aklî ve naklî ilimleri İran ulemasından aldı. Sultan Murad onu hemen babası Sultan I.Mehmed'in Bursa'daki medresesine müderris olarak atadı. Sonra İstanbul fethedilip Sahn-ı Semân medreseleri tesis edilince oraya müderris oldu. Böylece Tûsî, Semâniye'lerin ilk müderrisleri arasında yer aldı. Asrın en önemli ilim külliyesi sayılan Sahn-ı Semân'a müderris olanlar arasında dışarıdan gelen bir âlimin bulunması önemli bir husustur. Bazan derslerine girip dinlediği Tûsî'den memnun kalan Sultan Fatih, ona ve Hocazâde'ye Gazzâlî ile İbn Rüşd'ün *Tehâfüt*'leri arasındaki problemleri hükme bağlayacak bir kitap yazmalarını teklif eder. Böyle bir kitabı Hocazâde dört ayda, Ali Tûsî ise

---

[960] Hasan Çelebi, *Hâsiye 'alâ Serhi'l-Vikâye*, vr. 26b.

[961] *a.g.e.*, vr. 28a.

[962] "*Kâle, kavlühü*" ifadeleri kırmızıdır.

altı ayda tamamlar. Osmanlı âlimleri tarafından Hocazâde'nin eseri daha çok itibar görür. İşte bu olayın Tûsî'ye tekrar İran'a dönmesine neden olduğu kaydedilmektedir. Tûsî, İran'dan Tebriz'e ve Maveraunnehir'e geçti. Abdullah İlâhî ve Hâce Ubeydullah Ahrar ile görüşmeleri oldu.

Hızır Şâh Menteşevî gibi âlimler yetiştiren Ali Tûsî, 887/1482'de Semerkand'da vefat etti[963].

Eserleri

Eserlerinin bir kısmı kelâm ve felsefeye dair olan Allâme[964] Ali Tûsî'nin fıkıhla ilgili eseri *Telvîh* üzerine yaptığı hâşiyesidir[965]. Talebesi Hızır Şâh Menteşevî'nin de aynı esere hâşiyesi vardır.[966]

Hâşiye 'ale't-Telvîh

Taftâzânî'nin fıkıh usûlüne dair eserinin hâşiyesidir. Hâşiye; 21-60 varak, 24 satır, ta'lîk hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Cârullah Efendi bölümü 1438/3 numarada kayıtlı bulunmaktadır.Arapça kaleme alınan çalışma fıkıh usûlüne dairdir.

Özellikle *usûl, furû, kitab* ve *hüküm* gibi kavramlar hakkında, şarihin ifadelerini kısaca verdikten sonra belâğî ve nahvî[967] izahların yanı sıra, şarih ve musannifin neler kasdetmiş olabileceklerinden hareketle farklı ihtimaller üzerinde durarak geniş bir şekilde açıklamalarda bulunan[968] Tûsî, fıkhın tarifi konusunda şarihin musannife itiraz ettiğini,

---

963 *Sakâik*, s. 97-100; Mecdî, s. 117-120; NMPs., s. 137; Leknevî, s. 145 vd.; *GAL*, II, 261-262; *Suppl.*, II, 279; Kehhâle, VII, 185.

964 Seyyid Serîf'in *Muhtasar* hâsiyesine hâsiye yazan Ya'kub Pasa eserinde onu bu sifatla nitelemektedir. bk. Ya'kub Pasa, *Hâsiye*, vr. 162a-b, 168b.

965 Sülm. Ktp., Cârullah Efendi 471 nolu mecmuada basta Adudüddin'in *Muhtasaru'l-Müntehâ* üzerine yapilan serhi ve Seyyid Serîf'in buna yazdigi hâsiye olmak üzere Seyyid Serîf'in hâsiyesine hâsiye yazanlar kaydedilmekte ve bunlarin arasinda Ali Tûsî de zikredilmektedir. Ancak bastan sona yaptigimiz tetkikte Tûsî'ye rastlanmamistir.

966 Diger eserleri için bk. *Sakâik*, s. 100; Mecdî, s. 120. Tûsî'nin diger eserleri de hâsiye türünde olup Seyyid Serîf ve Taftâzânî'nin eserlerine yöneliktir. Onun sadece *Tehafüt*'lerin degerlendirilmesini konu edinen *ez-Zahîre* adli çalismasi teliftir.

967 bk. Alî Tûsî, *Hâsiye*, vr. 21a-22a.

968 bk. *a.g.e.*, vr. 21a-22b.

eksiğini ortaya koymaya çalıştığını, ancak musannifin, şarihin itiraz ettiği âlimlerden olmadığını belirtmektedir[969].

Yine Ali Tûsî, Ebû Hanîfe'nin Kur'ân'ın tarifinde, nazmın rükün olmadığına binaen Farsça (tercüme)'yi de Kur'ân kabul etmesini şarihin hoş karşılamayıp reddettiğine değinerek Taftâzânî'ye karşı Ebû Hanîfe'yi savunmakta ve onun maksadları üzerinde durmaktadır[970].

Ali Tûsî, Taftâzânî'ye genelde yapmış olduğu itirazlardan olmalı ki, şarihin hayranlarından Hüsamzâde gibi bazı âlimlerin hücumuna uğramıştır[971].

Tûsî, şarihin ifadelerini "*kavlühü-elaz*" şeklinde naklettikten sonra ya normal bir tarzda, ya da "*e'nî, ve'l-kelâmü yehtemilü*" (22a) gibi ifadelerle izahlarda bulunmakta, "*fe'in kîle-kultü,* (22b) *fe'in kulte-kultü*" (41b) tarzında muhtemel sorulara cevaplar vermekte, "*ve fî cevâzi misli hâzâ-nazarun*" (22b) tarzında da görüşle ilgili şüpheye dikkat çekmektedir.

Yazar, hâşiyesinde yararlandığı kaynakları zikretmemektedir.

34. MOLLA SAMSÛNÎZÂDE (891/1486)

Hayatı

Molla Samsûnîzâde diye de tanınan Hasan b. Abdissamed es-Samsûnî, Fatih devri âlimlerindendir.Anadolu ulemasından, özellikle Molla Hüsrev'den[972] şer'î ve aklî ilimleri, usûl ve furûu okuyarak tahsilini tamamlayan Samsûnîzâde, bazı medreselerde ve Sahn-ı Semân'da müderrislik yaptıktan sonra Sultan Fatih'in özel hocası oldu. Daha sonra kazasker olan Samsûnîzâde, kısa bir süre sonra azledilerek yeniden Semân'a müderris olarak atandı.

Molla Samsûnîzâde ikinci kez Semân müderrisliğinden sonra İstanbul kadısı oldu ve bu görevinde iken 891/1486'da vefat etti[973].

---

[969] bk. *a.g.e.*, vr. 48b-49a.

[970] bk. *a.g.e.*, vr. 54b.

[971] Hüsâmzâde, *Hasîyetü't-Telvîh* adli eserinde basta Taftâzânî'ye itiraz eden Ali Tûsî olmak üzere (vr. 3a, 13a) Molla Hüsrev'e de (vr. 19b, 23a, 37a, 49a, 51a) reddiyelerde bulunmaktadir.

[972] *Sakâik*, s. 157; Mecdî, s. 179.

[973] *Sakâik*, s. 157; Mecdî, s. 179; NMPs., s. 146; Sadeddin, II, 488.

Eserleri

Samsûnîzâde'nin kelâm[974] ve fıkha dair eserleri bulunmaktadır. Fıkıhla ilgili olan iki eserinin her ikisi de usûl hakkında olup biri hâşiye, diğeri ta'lîktir. Önce hâşiye, sonra da ta'lîk hakkında bilgi verilecektir.

1. Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid alâ Şerhi'l-Muhtasari'l-Müntehâ

İbnü'l-Hâcib (646/1248)'in *Muhtasaru'l-Müntehâ* adlı eserine Adudüddin el-Îcî (756/1355)'nin yazdığı şerhe, Seyyid Şerîf tarafından yapılan hâşiyenin[975] hâşiyesidir[976].Ta'lîk hattıyla istinsah edilen ve Sülm. Ktp., Fatih bölümü 1291 numarada kayıtlı bulunan hâşiye, 60 varaklık fıkıh usûlüne dair bir çalışma olup Arapçadır.

Samsûnîzâde, söz konusu eserin konularında bulunan gizli manalara dayanarak eksik düşüncelerde ısrar eden zamanının faziletli âlimlerine, doğruyu bulmalarına yardımcı olmak maksadıyla, Seyyid Şerîf'in açıklamaları olmasına rağmen kendisinin de delillerini açıkladığını ifade etmektedir.[977]

Meşhur esere yönelik vuku bulan tenkitlere tahammül edemeyen yazar, besmele ve hamdeleye 10 varak ayırmakta, daha sonra usûl gibi konulara girmekte, hemen her yerde lugavî (3a), nahvî (4a) ve belâğî (6b) izahlara, aklî ve naklî delillere yer vermekte[978] ve usûl-i fıkıhta belirlenmiş bazı ilke ve prensibleri de hatırlatmaktadır. Örneğin; "*iki hadis tearuz ederse tercihe gitmek gerekir. Sonrası için icmâ'a; öncesi için Kur'ân nassına bakılır. Zira iki hadis arasındaki tearuzda hak (ölçü) kitabın delâletidir ki, evleviyetle sünnete takdim edilir*"[979] diyerek haberler arasındaki tearuz konusuyla ilgili prensibi kaydetmektedir.

"*Kavlühü-âh*" veya "*kâle'l-Fâdıl eş-Şerîf*" (3b) tarzında şarihin ifadesini bir iki kelime ile kaydeden yazar, "*el-murad, ve*" ile izaha başlamakta, "*hâhünâ ebhâs*" (21a) diyerek geniş açıklamalarda

---

974 Kaynaklarda zikredilmeyen kelâma dair eser için bk. Sülm. Ktp., H. Hüsnü Pasa, 600/11.

975 *Kesf*, II, 1854; Sevkânî, I, 488.

976 Diger bir nüshasi için bk. Sülm. Ktp., Crh. 471 (55-81 vr. 23 st, ta'lîk). Bu nüshada (vr. 55a.) Samsûnîzâde'nin, bu eserini Efdalzâde'ye itiraz maksadiyla kaleme aldigi kaydi bulunmaktadir.

977 Samsûnîzâde, *Hâsiye*, vr. 1a, 2b.

978 *a.g.e.*, vr. 3a, 3b.

979 *a.g.e.*, vr. 4a.

bulunmakta, "*fe'in kulte-kultü*" (3a, 4b) tarzında muhtemel sorulara cevap vermekte, "*kad zahera-kararnâ...fe tedebber*" (3b) tarzında kanaatını ortaya koyarak muhatabı düşünmeye davet etmekte, "*fe te'emmel, ve kıs 'aleyh*" (4b) tarzında düşünmeyi ve belli ölçülere riayetle hareketi önermekte ve "*yüraddü 'alâ enne...*" (5a, 7a, 10b) tarzında da katılmadığı görüşlerin tenkidini yapmaktadır.

Yazar, *Keşşâf*'ın dışında fazla kaynak zikretmemektedir.

2. Risâle 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a

Yazarı tarafından önsözde *mecelle* ve *ta'lîka*[980], sonunda da *risâle*[981] şeklinde kaydedilen eser; kütüphane tasnif fişlerinde *el-Mukaddimâtü'l-erba'a*[982], *Hâşiye 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a, Hâşiye 'alâ Şerhi't-Tenkîhi'l-usûl*[983] ve *Ta'lîka 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a*[984] gibi farklı isimlerle kayıtlı bulunmaktadır[985].

Sadruşşerîa'nın *Tavdîh* adındaki eserinin *hüsün-kubuh* meselesine dair olan bölümündeki dört mukaddimeye Taftâzânî tarafından yazılan *Telvîh* ismindeki hâşiyeye yazılan bu risâle; 35 varak, 23 satır, nesih hattıyla Sa'di b. İsa tarafından 907/1501 de istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Esad Efendi bölümü 1279/1 numarada kayıtlı bulunmaktadır.Usûl-i fikha dair olan hâşiye, Arapça'dır.

Bunun *Mukaddimâtü'l-erba'a*'ya yazılmış pek güzel konuları kapsayan bir mecelle olduğunu ifade eden yazar, Sultan Muhammed Han[986] tarafından varid olan emre uyarak yazdığını önsözde belirtmektedir[987]. Bununla beraber yazmanın asıl sebebi "*çağdaş âlimler tarafından Tavdîh ve Telvîh'in hüsün-kubuh bahsine yöneltilen tenkitleri*

---

[980] Samsûnîzâde, *Risâle*, vr. 1b.

[981] *a.g.e.*, vr. 35a.

[982] Sülm. Ktp., Servili, 250/7.

[983] a.Ktp., Lâleli, 714/4.

[984] a.Ktp., Esad Efendi, 1279/1.

[985] Ayni eserin baska bir nüshasi olarak kaydedilen (Sülm. Ktp., Sehid Ali Ps. 472/4) eser, hadise dair olup Aliyyü'l-Kâri'ye attir.

[986] Yazar, Sultan Muhammed'i söyle takdim eder: "*Sultanu'l-a'zam, mâlikü'z-zimami umûri'l-ümem, muhyi'l-milleti'l-Hanefiyye, sultanu'l-guzat ve'l-mücahidîn, halîfetüllah, sultan b. sultan Sultan Muhammed Han b. Sultan Murad Han*". bk. Samsûnizâde, *a.g.e.*, vr. 1b.

[987] Samsûnîzâde, *a.g.e.*, vr. 1b.

çözmek"[988] diye zikredilmekte ve bu âlimler *felsefecilerin zulümatından sayılan hurafe sözlerle karışıklıklara neden olmakla*[989] suçlanmaktadır.

Samsûnîzâde, Eş'arî imamına sataşmayı uygun bulmadığını, bu konunun usûl meselelerinin anası mesabesinde, aklî bahislerin de mühimlerinden olduğunu vurgularak herkesin bunun gibi spesifik konulara girmemesi ikazını yapmakta ve "*memur mazurdur*"[990] diyerek eserini tamamlamaktadır.

Bir yönüyle kelâmın konusu olarak görülen hüsün-kubuh, hemen bütün fıkıh usûlü eserlerinin şer'î hükümler ve emir-nehiy bölümlerinde işlenmekte ve konu ile ilgili olarak itikadî mezheplerin görüşleri çerçevesinde tartışmalar yapılmaktadır.

35. YA'KUB PAŞA (891/1486)

Hayatı

Ya'kub Paşa b. Hızır Bey b. Celâleddin, Sinan Paşa ve Ahmed Paşa (927/1520)'ların kardeşidir[991]. Aklî ve naklî ilimleri babası Hızır Bey'den tamamlayan Ya'kub Paşa, Bursa Sultaniye ve Sahn medreselerinde müderrislik yaptı ve Bursa kadılığında bulundu.

Kadılık görevi esnasında Bursa'da 891/1486'da (kardeşi Sinan Paşa ile aynı yıl) vefat eden Ya'kub Paşa, aynı yerde Molla Fenârî Camii civarında defnolundu[992].

Eserleri

Devrinin tanınmış âlim ve kadısı olan babası Hızır Bey'den öğrenim gören Ya'kub Paşa, müderrislik ve kadılık görevlerinin yanı sıra kalemini de kullanmıştır. Bu sebeple ona *müdekkik* sıfatı verilmiştir[993].Ya'kub Paşa

---

[988] Samsûnîzâde, *a.g.e.*, vr. 14a.

[989] *a.g.e.*, vr. 35a.

[990] *a.g.e.*, vr. 35a.

[991] *Sakâik*, s. 177; Mecdî, s. 196; NMPs., s. 147; *OM*, I, 290; *Kesf.*, II, 1857, 2022; Leknevî, s. 228; Bagdâdî, I, 546; Sadeddin, II, 500; *GAL*, I, 468; *Suppl.*, I, 647.

[992] *OM*, I, 290. Mecdî, kenar hâsiyesinde kabrinin Istanbul'da Seyh Vefa zaviyesi karsisinda bulundugunu kaydetmektedir. bk. Mecdî, s. 196.

[993] bk. Edirnevî, *Mühimmü'l-fukahâ*, vr. 146b.

diğer kardeşlerine nisbetle kalemini daha çok fıkıh sahasına hasretmiş ve telif olmasa da birçok esere şerh ve hâşiye yazmıştır.

Onun biri usûl, diğeri furû olmak üzere fıkıhla ilgili iki eseri vardır.

1. Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye

Hâşiye; 261 varak, 21 satır, ta'lîk hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Ayasofya bölümü 1116 numarada kayıtlı bulunmaktadır[994]. Eserin başında kitab, bab ve fasılları gösteren fihrist bulunmaktadır. Metin içinde kitab, bab ve fasıllar kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Bu eserin, ulema arasında beğenildiğini kaydeden Taşköprîzâde, yazarının birçok incelikleri ortaya koyduğunu, veciz bir şekilde de şârihe bir takım sorular yönelttiğini zikretmektedir[995].

Şârihin ifadelerini kısmen naklettikten sonra özellikle *kitâb* diye ifade edilen ana başlıklarda, konu ile ilgili kavramların lügat, ıstılâh[996] ve fukahaya[997] göre tanımlarını yapan Ya'kub Paşa, diğer konularda başka eserlerden yararlanarak izahlar getirmekte, tenkit ve reddederken aklî ve naklî delillere müracaat etmekte, ihtilâflı konularda öncelikle Şâfiî' ye[998] yer vermekte, bazan onun görüşünü benimsediğini ifade ederek mezhepte kabul edilenin zıttı olan kanaatını rahat bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kitâbu't-tahâre[999] bölümünde *kitâp* ve *kitâbe* kavramlarından başlayan yazar, bütün şerhlerde bunların üzerinde durulduğunu kaydettikten sonra *Telvîh* ve *Mustasfâ*'dan *kitâb*'ın sözlük ve ıstılâhî tanımlarını vermekte, *Mustasfâ*'nın tanımıyla ilgili "*ve fîhi kelâm*" demekte ve daha sonra taharete geçmektedir. Yazarın, *Kitâbu't-talâk* bölümünde de aynı usûlü takip ettiği görülmektedir[1000].

Şarihin, abdest âyetinde, müsebbeb zikredilerek sebeb murad edildiğini ve fiilin tercihinin irade olmaksızın olamayacağını ileri

---

[994] Ayni kütüphanede adi geçen eserin dört nüshasi daha bulunmaktadir. Bunlardan "Fatih bölümü, nr. 1600"deki eser ayrica tasnif fislerinde yanlislikla Sinan Pasa adina kaydedilmistir.

[995] *Sakâik*, s. 177.

[996] Ya'kub Pasa, *Hâsiye*, vr. 1b.

[997] *a.g.e.*, vr. 83b.

[998] *a.g.e.*, vr. 85b, 86a.

[999] *a.g.e.*, vr. 1b.

[1000] *a.g.e.*, vr. 83b.

sürdüğünü belirten yazar, bunun *Hidâye* şerhlerinde ve başka eserlerde de kaydedildiğini, ancak buna hiç gerek olmadığını söyledikten sonra "*bir şeye kalktı demek, ona yöneldi veya ona doğru kasdetti demektir*" diyerek izahlar getirmektedir. Âyetin zahirinden; kıyamı abdest için sebeb kabul eden Zahirîleri reddeden Ya'kub Paşa, söz konusu âyeti "*muhdis olduğunuz halde namaza kalktığınız zaman*" şeklinde tahsis edenleri de aynı şekilde tenkit etmektedir. Paşa, bir karine sebebiyle "*kumtüm*" hitabı ile murâdın hassaten "*muhdisîne*" olduğunu ileri sürenlere katılmaktadır[1001].

Namazın Mekke'de, abdest âyetinin ise Medine'de nazil olduğunda ittifakın bulunduğunu ileri sürüp ilk zamanlarda namazların abdestsiz kılınmış olduğunu söylemenin doğru olmadığını kaydeden Ya'kub Paşa'nın, konuyla ilgili değerlendirmesi şöyledir:

> "Âyetin delâlet ettiği husus, abdestin farziyetidir. Abdestin kendisi değildir. Âyetin, abdesti eski şeriatlardan alarak öğrettiğini düşünmek de caizdir. Nitekim Hz. Peygamber'in '*...bu benim ve benden önceki peygamberlerin âdetidir*' ifadesi, bunu teyit etmektedir"[1002].

Boş ol veya *boşsun* ifadesi ile meydana gelecek birden çok boşama konusunda, usûl-i fıkıh kitaplarında ayrıntılı bilgilerin bulunduğunu kaydeden Ya'kub Paşa, bu konuda Şâfiî'nin niyeti esas aldığını, *Hidâye* şarihlerinin ise; bu ifadeden sözlükte birden çok boşama anlaşılmadığını, bu itibarla da burada niyetin değil, lafzın önem arzettiğini savunduklarını belirttikten sonra "*ve fîhi bahs*" deyip onlardan farklı olarak niyetin dikkate alınması gerektiğini vurgulamış ve Şâfiî'nin görüşünü tercih etmiştir[1003]:

"*Kavlühü-elah*" diyerek şarihten nakilde bulunan yazar "*ey* (2b), *i'lem,* (83b), *ve yu'lemü minh* (84b) *yu'lemü min hâzâ* (85a)" tarzında izahlar yapmakta, "*fîhi bahs,* (86a)[1004] *kemâ lâ yehfâ,* (1b) *fîhi kelâm,* (1b, 2b) *fe tedebber,* (2a), *fe'l-yete'emmel,* (2b, 249a) tarzında uyarılarda bulunarak itiraz etmekte, "*li ennâ nekûlü,* (2a, 85a) *ve nahnü kâilûn* (2b)

[1001] *a.g.e.*, vr. 2b.

[1002] *a.g.e.*, vr. 3a.

[1003] *a.g.e.*, vr. 86a.

[1004] Bu ifade ile *Hidâye*'ye ve sarihlerine itiraz etmektedir.

tarzında mezhep görüşünü savunmaya çalışmakta ve "*ezhar*" tarzında da tercihlerde bulunmaktadır.

İzahlarda nüsha farklılıklarına da[1005] bazan dikkat çeken yazar, eserinde özellikle mezhebin ilk üç imamına öncelik vermekte ve Ebû Hanîfe'yi "**H**" rumuzu ile, diğer ikisini de bizzat isimleriyle kaydetmektedir.

2. Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Muhtasar li's-Seyyid

Ta'lîk hattıyla istinsah edilen, 160-185 varak ve 21 satırdan meydana gelen hâşiye, Sülm. Ktp., Crh. bölümü 471 numarada bulunmakda olup Arapça kaleme alınmıştır.

Ya'kub Paşa'nın, başta Molla Samsûnî olmak üzere Seyyid Şerîf'e itirazda bulunan Ali Tûsî ve Molla Hüsrev gibi âlimleri reddetmek maksadıyla bu çalışmasını kaleme aldığı hususunda küçük not halinde varağın üst kısmında kayıt bulunmaktadır[1006].

Hâşiye'de metnin dışında kenarlarda açıklamalar yer almaktadır. Ayrıca yine kenarlarda, "*kâilühü Samsûnî* (162b, 169a), *kâilühü Mollâ Hüsrev* (164a), *el mütevehhimü el-'Allâme et-Tûsî* (162a), *el mu'teridu es-Samsûnî* (163b, 168b) gibi metindeki nakillerle ilgili kayıtlar vardır.

"*Kavlühü-âh, kavlühü*" tarzında nakillerde bulunan yazar, "*yurîdü* (163b), *yumkinü* (183b), *kultü'l-maksûd* (183b), *i'lem*" (165b) tarzında açıklamalar yapmakta, "*emme'l-i'tirâz* (163b), *te'emmel fîh* (165b), *el cevâb* (168b), *cevâbu'ş-şerîf*" (183b) tarzında itiraz edenlere cevaplar vererek reddetmekte ve bazan da onun görüşünü desteklemek maksadıyla Molla Fenârî'ye müracaat etmektedir[1007].

36. SİNAN PAŞA (891/1486)

Hayatı

Tanınmış Osmanlı âlimi ve veziri Sinan Paşa'nın esas ismi Sinaneddin Yusuf b. Hızır Bey b. Celâleddin'dir[1008]. *Şair Sinan*, *Sinan*

[1005] Örnek için bk. Ya'kub Pasa, *Hâsiye* alâ *Hâsiyeti'l-Muhtasar*, vr. 85a-b.

[1006] bk. *a.g.e.*, vr. 160a.

[1007] *a.g.e.*, vr. 164b.

[1008] *Sakâik*, s. 173-177; Mecdî, s. 194-196; NMPs., s. 148; Leknevî, s. 228; *OM*, II, 223-224; *OT*, I, 582, Bagdadî, II, 562; *Suppl*, II, 327; Mazioglu, Hasibe, "Sinan Pasa", *IA*, X, 666-670; Özel, *a.g.e.*, s. 104.

Paşa ve *Hoca Paşa* gibi lakaplarla meşhur olmuştur[1009]. 844/1440 senesinde ve Receb'in 16'sında doğmuştur[1010]. Doğum yeri olarak Sivrihisar, Bursa ve İstanbul gösterilmektedir[1011].

Sinan Paşa, dinî tahsilini Molla Hayâlî, Hocazâde ve Kestellî gibi tanınmış Osmanlı âlimlerinin de hocası ve ilk İstanbul kadısı olan babası Hızır Bey'den tamamladı. Mustafa Bilge, onun Molla Hüsrev'den de okuduğunu kaydetmektedir[1012]. Riyaziyye ilmini Ali Kuşçu'dan öğrendi[1013].

Babasının vefatında yaşı 20 olan Sinan Paşa, aklî ve naklî ilimlerde söz sahibi oluşu nedeniyle Fatih, onu önce Sahn-ı Semân'a (871/1466), sonra Edirne Dâru'l-Hadis Medresesi'ne müderris atadı. Daha sonra onu kendine danışman yaptı. Onun sohbetlerini büyük şevkle takip eden Sultan Fatih hocasını 875/1470'de vezir, 879/1474'de de Mahmud Paşa'nın öldürülmesi üzerine veziriazam[1014] olarak tayin etti. Daha sonra aralarında meydana gelen bir hadise, azline sebep oldu. Hatta Fatih'in onu hapsettirdiği ve bazı cezalar verdiği kaydedilir. Nihayet devrin ileri gelen âlimlerinin Fatih'e yönelik toplu olarak yaptıkları bazı uyarı ve tepkiler sonucu Sinan Paşa serbest bırakılır[1015]. Ancak Sinan Paşa için artık İstanbul ikamet ve hizmet merkezi olmaktan çıkar. Sivrihisar'da ikamete mecbur edilir. Bu, Sultan Fatih'in vefatına kadar devam eder.

Fatih'in vefatı üzerine tahta çıkan II.Bayezid, onu tekrar Edirne Dâru'l-Hadisi'ne müderris olarak atadı[1016]. Vefatına kadar bu göreve devam etti.Şeyh İbnu'l-Vefa'nın hayranlarından olan Hoca Paşa, namaz da besmelenin cehri okunmasıyla ilgi Molla Gürânî ve devrin diğer

---

[1009] Mecdî (tezyîl), s. 196; Mazioglu, a.g.m., *IA,* X, 666.

[1010] Mecdî (tezyil), s. 196.

[1011] Genis bilgi için bk. Mazioglu, a.g.m., *IA,* X, 666 vd.

[1012] Bilge, *a.g.e.*, s. 49(dipnot 270).

[1013] *Sakâik*, s. 174, Mecdî, s. 194. Genis bilgi için bk. Adivar, *a.g.e.*, s. 49. Ayrica Sinan Pasa'nin felsefi düsünceleri hakkinda bilgi için bk. Adivar, *a.g.e.*, ay.

[1014] Mecdî (tezyil), 196.

[1015] Bu konuda genis bilgi için bk. Mecdî (tezyil), s. 196; Leknevî, s. 228; Peremeci, Osman, *Edirne Tarihi*, s. 123.

[1016] Sadeddin, II, 500; Tasköprîzâde, *Tabakât*, s. 134.

âlimlerine karşı üstadı Şeyh Vefa'nın yanında yer alarak Gürânî'yi yönelttiği sorularla susturdu[1017].

Edirne'de kale içinde adına bir mahallenin bulunduğu kaydedilen[1018] Sinan Paşa 887/1482 veya 891/1486 senesi Ramazan'ında Edirne'de vefat etti. Mecdî, onun İstanbul'da 891 senesi 24 Safer'inde 47 yaşında iken vefat ettiğini, kabrinin Eyüp civarında olduğunu ifade etmekte[1019], Bâdi Efendi ise, Edirne'de Sinan Paşa'ya ait kabir ve mezar taşını bulduğunu kaydetmektedir[1020].

Eserleri

Kelâm, edebiyat[1021] ve astronomi ile ilgili Türkçe ve Arapça eserleri bulunan Sinan Paşa'nın fıkıhla ilgili *Hidâye*'nin taharet bahsine dair bir risâle ve *Hâşiye 'alâ Sadrişerîa* olmak üzere kaynaklarda iki ayrı eserinden bahsedilmektedir[1022]. Yaptığımız araştırmada ona ait *Hâşiye 'alâ Sadrişşerîa* adlı eseri görme imkanımız oldu. 10 varaktan meydana gelen eserde sadece *tahâret* konusu ele alındığına göre, *Hidâye*'nin taharet bahsine dair olan risâle de kanımızca aynı (aşağıda incelediğimiz) hâşiyedir.

Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye

10-19 varakdan meydana gelen ve ta'lik hattıyla istinsah edilen hâşiye, Sülm. Ktp., Fatih bölümü 538 numarada kayıtlı olup Arapça kaleme alınmıştır.

Sinan Paşa bu çalışmasında sadece *Kitâbu't-tahâre*'yi ele almakta, konuyla ilgili ayrıntılara inmekte ve mezhebin ilk üç imamı başta olmak üzere Şâfiî ve diğer âlimlere de yer vermekte, bizzat kendisi tercihlerde bulunmakta, aklî ve naklî delillere müracaat ederek müdellel bir çalışma meydana getirmektedir.

"*Yüz*"le ilgili tanımları Zeylâî ve Merğînânî'den nakleden Sinan Paşa, izar (favori) ile kulak arasında kalan kısmın abdestte yıkanması gereken uzuv olup olmadığı konusunda; Ebû Hanîfe, Muhammed, Şâfiî ve

---

[1017] Genis bilgi için bk. *Sakâik*, s. 177; Mecdî, s. 196.
[1018] bk. Gökbilgin, M. Tayyib, *a.g.e.*, s. 37.
[1019] bk. Mecdî (tezyil), s. 196.
[1020] bk. Ahmed Bâdi, *Edirne*, I, 90.
[1021] Edebiyattaki konumu hakkinda genis bilgi için bk. Pekolcay, *a.g.e.*, II, 46-54.
[1022] Mecdî, s. 194; *Kesf.*, II, 2037; *OM*, II, 223.

Ahmed'e göre "*birşey bitmeden hepsi yıkanıyordu, bitince sakal gibi onun da yıkanması düşer, fakat geri kalan kısım aynen kalır*", Ebû Yûsuf'a göre "*müvâcehe zail olduğundan yıkanması da düşer*", Mâlik'e göre "*bu kısmın, izar bitmeden önce de yıkanması gerekmezdi*" şeklinde, Hanefî mezhebinin ilk üç imamı ile diğer üç mezhep imamlarının görüşlerini verdikten sonra Şemsu'l-eimme el-Halvânî'nin "*onu, vudû' (abdest) organı kabul etmenin hiçbir anlam ve ve izahı yoktur*" tarzındaki kanaatını kaydetmekte ve musannifin "*vucûben gasli gerekir*" şeklindeki görüşünden yana tavır koyup Halvânî'yi şu şekilde eleştirmektedir:

> "Halvânî'nin müctehid olduğunu ve 'yüz'ün söz konusu kısmını abdest uzvundan kabul etmekle beraber kesinlikle onun yıkanması gerekmediği hususunu tercih ettiğini, başkasını taklit etmesinin de caiz olmadığını ileri sürerseniz, cevap olarak deriz ki; nasıl cevaz söz konusu değildir? Kaldı ki Ebû Hanîfe'den, bir müctehidin kendisinden daha yüksek derecede olan başka bir müctehidi taklit etmesinin caiz olduğuna ilişkin rivayet bulunmaktadır. Onun, Şâfiî ve Mâlik gibi '*müctehid-i mutlak*' olduğu iddia edilebilir. Ancak o, bunlar gibi mutlak müctehid değildir"[1023].

Bazı konularda şârihe de itirazlarda bulunan Sinan Paşa, bu küçük hacimli çalışmasında başlıca Zeylâî, *Hidâye*, *Kenz* (11a) ve *Tenbîh* (11b) gibi âlim ve kaynaklar göze çarpmaktadır.

37. MOLLA GÜRÂNÎ (893/1488)

Hayatı

Osmanlı Devleti'nin dördüncü şeyhulislâmı[1024] olan Molla Gürânî'nin, asıl adı Şemsu'l-milleti ve'd-dîn Ahmed b. İsmail Gürânî'dir[1025]. Diyarbakır il sınırları içinde bulunan Güran köyünde doğmuş olmasına nisbetle Gürânî diye bilinen bu âlimin, asıl doğum yerinin Diyarbakır'a bağlı Hilar köyü olduğunu savunanlar da vardır[1026]

Gürânî, tahsilini Diyarbakır havalisiyle Şam ve Kahire gibi ilim merkezlerinde tamamlamıştır[1027].Tahsilini tamamladıktan sonra 841/1437

[1023] Sinan Pasa, *Hâsiye*, vr. 11a.

[1024] *Davha*, s. 10; *Salname*, s. 334.

[1025] *Sakâik*, s. 83; Mecdî, s. 102. Degisik isimleri için bk. Yildiz, Sakip, *Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 18.

[1026] Ates, A., "Gürânî", *IA*, VIII, 406; Yildiz, *a.g.e.*, s. 22.

[1027] *Sakâik*, s. 88; Mecdî, s. 102; Sehavî, I, 241; Ates, a.g.m., *IA*, VIII, 406.

veya müteakip senede Kahire'de Berkûkiye Medresesi'nde fıkıh hocalığı yapan Gürânî, devrin sultanı Zâhir Çakmak (857/1453)'ın takdirini kazanmış ve sultan huzurunda yapılan ilmî sohbetlere katılmıştır[1028].

Mantık, nahiv, meânî, beyân, arûz, kıraat, tefsir, hadis ve fıkıh gibi aklî ve naklî birçok ilmin sahibi Gürânî; Ömer Kazvinî (836/1432), Alâeddin Buhârî (841/1437), Celâl Hulvânî, İbn Hacer el-Askalânî (852/1448), Zerkeşî (846/1442), Şirvânî (857/1470) ve Kalkaşendî (856/1452) gibi âlimlerden istifade etmiştir[1029].

Gürânî hadîste olduğu kadar fıkıhta da söz sahibidir[1030]. Şâfiî'nin eserini Kazvinî'den, Şâfiî fıkhını Kalkaşendî'den okuyan Gürânî, usûl-i fıkıhtan da *el-Hâvî* adlı eseri okuyarak fıkıh tahsilini tamamlamıştır[1031].

Gürânî'nin medrese hocalığı esnasında Ebû Hanîfe'nin soyundan geldiği söylenen Hamîdüddîn ile mezhep münakaşası yaptığı[1032], Gürânî'nin Ebû Hanîfe hakkında ileri geri sözler söylediği, sonunda olayın mahkemeye intikal ettiği ve Gürânî'nin suçlu bulunup ceza olarak 80 değnek vurularak hapsedildiğini kaydeden Şevkânî, olayı kınayarak şunu ilâve eder:

> "Allah Gürânî'ye yüksek mevkiler nasip etti. O, Osmanlılar'a teveccüh etti ve yüksek makamlara getirildi"[1033].

Hapishaneden 844 sonu, 845/1441 başlarında kaçarak Halep'e gelip bir süre orada takipten uzak kalan[1034] Gürânî, hacı adayı Molla Yegan ile tanışır[1035]. Onun tavassutu ile Anadolu'ya gelerek Sultan II.Murad ile buluşur ve onun emriyle Bursa'daki Kaplıca ve Yıldırım medreselerinde müderris olarak göreve başlar[1036]. Daha sonra 847/1443'de şehzâde hocalığına getirilir[1037].

[1028] Yildiz, *a.g.e.*, s. 27.
[1029] Yildiz, *a.g.e.*, s. 29 vd.
[1030] *Sakâik*, s. 88; Bikâî, *'Unvânu'z-zamân*, vr. 6b, I, 39; Sehavî, I, 241.
[1031] Sevkânî, I, 39; A. Münûfî, *Bedru't-tâli'*, vr. 143a.
[1032] Sehâvî, I, 242.
[1033] Sevkânî, I, 40.
[1034] Yildiz, *a.g.e.*, s. 48.
[1035] Bazi kaynaklar tanismanin Kahire'de oldugunu belirtirler. bk. *Sakâik*, s. 89; Mecdî, s. 103; *Salname*, s. 334.
[1036] Yildiz, *a.g.e.*, s. 48; Bilge, *a.g.e.*, s. 146-171.
[1037] Uzunçarsili, *Ilmiye*, s. 145.

Gürânî, Alâeddin Ali Arabî[1038], Sultan Fatih, Muhyiddin Acemî, Şükrullah Şirvânî, Mehmed b. Yahya ve Mehmed b. Ali gibi talebeler yetiştirdi[1039].

İbnu'l-Bezzâzî, Molla Fenârî, İbn Hacer, Hızır Bey, Molla Hüsrev, Hocazâde ve Kâfiyeci gibi birçok âlimle çağdaş olan Gürânî, Anadolu'ya geldikten sonra II.Murad'ın teklifi üzerine Şâfiî mezhebinden Hanefî mezhebine geçtiği kaydedilmektedir[1040].

Anadolu'dan Kudüs'e gittiği ve tekrar döndüğü belirtilen Gürânî'nin, müderrisliğinin yanında müftülük, kadılık, kazaskerlik ve şeyhulislâmlık yaptığı, vakıf ve medreseler inşâ ettirdiği de kaydedilir[1041].

Gürânî'nin devrin sultanları ile ilgili hatıralarının yanı sıra devrin âlimleri özellikle Molla Hüsrev ile olan şu hatırası zikredilir:

Uzun süre Fatih'in etrafından ayrılmayan bu iki ilim otoritesi, bir gün davetine birlikte icâbet edecekleri bir toplantıda Fatih'in sağına Gürânî'yi, soluna Hüsrev'i alacağı kararını duyan Hüsrev bunu ilmî haysiyetine yedirememiş, toplantıya katılmadığı gibi İstanbul'u terkedip Bursa'ya yerleşmiştir[1042]. Bu gerginlik sebebiyle Osmanlılar arasında Gürânî'nin eserlerinde itiraz ettiği tek muâsırı Molla Hüsrev olmuştur[1043]. Her ikisinin de *velâ* konusunda, risâle tarzında kaleme aldıkları reddiyeleri bulunmaktadır.

Dâru'l-hadis, dâru'l-kurra ve dâru't-ta'lim gibi medreseleri açıp vefatından dört sene önce bütün mal varlığını bu medreselere vakfeden Gürânî, 893/1488 senesinde vefat etmiş olup kabri Taşkasap'taki cami önündedir[1044].

[1038] Genis bilgi için *Bu Çalisma*'nin Alâeddin Ali Arabî bölümüne bakınız.
[1039] Yildiz, *a.g.e.*, s. 80.
[1040] Sehâvî, I, 242; *Dahva*, s. 10; Ates, a.g.m., *IA*, VIII, 407.
[1041] Yildiz, *a.g.e.*, s. 60, 64, 68, 75.
[1042] *Sakâik*, s. 126-127; Mecdî, s. 137; Sadeddin, II, 464.
[1043] Ates, a.g.m., *IA*, VIII, 407.
[1044] *SO*, III, 161; Baltaci, *a.g.e.*, s. 311.

Eserleri

Gürânî'nin, verdiği eser adedi yönünden velûd bir yazar olduğu söylenemez.Tespitlerimize göre, yazdığı 10 eserden[1045] *Şâfiye, Gâyetü'l-emânî*[1046], *Risâletü'l-velâ* ve *Kevseru'l-câri* telif, diğerleri şerh ve hâşiyeden ibârettir.

Osmanlı âlimlerinin bir çoğunda olduğu gibi Gürânî de, dinî ilimlerin hemen her dalında eser vermiş bir âlimdir. Ancak konumuz gereği onun yalnız fıkıhla ilgili iki eseri üzerinde durulacaktır. Fıkha dair olan bu eserlerin biri şerh(usûl), diğeri de risâle(furû)dir.

1. ed-Dürerü'l-levâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'

Eser; 158 varak, 25 satır, Ahmed b. Muhammed b. Ömer eş-Şâfiî tarafından nesih ile 863/1459'de müellif hattından istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Karaçelebizâde bölümü 81 numarada kayıtlı bulunmaktadır.Usûl-i fıkha dair Arapça kaleme alınan eser, 861/1457'de Mescid-i Aksâ'da tamamlanmıştır[1047].

Gürânî'nin ileri yaşlarında kaleme aldığı ilk eseridir. Gençlik yıllarında yapacağı iş, böylece olgunluk çağına kalmıştır. Ne talebeliğinin bitiminde iki sene kadar Berkûkıye'de eğitim-öğretimle uğraşırken, ne de Anadolu'ya gelişinden sonra geçen 15-20 yıllık zamanda yazma teşebbüsünde bulunmamıştır.

Şerhin aslı olan *Cem'u'l-cevâmi' fî usûli'l-fıkh*, büyük Şâfiî âlimi Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Ali es-Subkî (771/1370)'nin yüz kadar eserden topladığı muhtasar bir eseridir[1048]. Subkî'nin bu eserine Gürânî'den başka Mahallî[1049] ve birçokları tarafından da şerh ve hâşiye yazılmıştır[1050].

Sehavî, Gürânî'nin bu şerhini, Berkûkıye'den alınışının akabinde kendi yerine geçmesinden dolayı Mahallî'ye olan kırgınlık sebebiyle

---

[1045] Eserleri için bk. *Sakâik*, s. 92; Tasköprîzâde, *Tabakât*, s. 138; Mecdî, s. 106; Ates, a.g.m., *IA*, VIII, 407 vd.

[1046] Bu eser üzerinde Sakip Yildiz tarafindan *Molla Gürânî ve Tefsiri* isimli doçentlik tezi hazirlanmis olup Istanbul'da Sahhaflar Kitabevi tarafindan basilmistir.

[1047] Gürânî, *a.g.e.*, vr. 1b.

[1048] Bilmen, *Kamus*, I, 450; Özel, *a.g.e.*, s. 188.

[1049] Eseri için bk. Sülm. Ktp., Sehid Ali Pasa, 638.

[1050] bk. *Kesf*, I, 595-597.

kaleme aldığını, bu yüzden eserinin birçok yerinde onu tenkit ettiğini kaydeder[1051].Eserin bazı varaklarında sahife kenarlarında *"reddün 'ale'l-Mahallî"*[1052] ibaresine rastlamak mümkün olmakla birlikte bunu tasassuba bağlamanın doğru olup olmayacağı hususu üzerinde durulması gerekir.

Fıkıh usûlünün öğrenilmesinin Kur'ân ile teşvik edildiğini[1053], Hz. Peygamber'in onunla amel ettiğini ve onun, tüm ilimlerin en üstünü olduğunu belirten Gürânî, niçin Subkî'nin eserini tercih ettiğini ve şerhetme maksadının ne olduğunu şu ifadelerle ortaya koyar:

> "Selef ve halef bu sahada birçok eser meydana getirdi. Ben, Tâcu'l-milleti ve'd-dîn Abdulvehhâb es-Subkî'nin üslûbu kolay, terkibi akıcı, fevâidi en geniş ve kavâidi en iyi toplayan *Cem'u'l-cevâmi'* isimli eserini tercih ettim. Bu mühim eserin, zorluklarını giderecek ve kapalılığını kaldıracak bir şerhi yoktur. Bunun için müşkilâtını tavdîh, kapalı ifadelerini izhâr ve mücmelâtını tebyin edecek bir şerhe karar verdim. İlâhî takdir beni bir seyyah gibi bir o yana bir bu yana (garba-şarka) gezdirdiğinden gerçekleştiremediğim arzumu nihâyet bir lütuf sonucu Mescid-i Aksâ'da bulunduğumda tahakkuk ettirdim. Metni mütebâhhirce açıklayarak delillerini ortaya koydum ve şüpheli durumlarını giderdim. Duruma göre uzun ve kısa beyanlarda bulundum. Her yerde ilgili kavâidi verdim; hatta faydalı bulduğum başka esasları da ilâve ettim ve buna *ed-Dürerü'l-levâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'* ismini verdim"[1054].

Subkî'nin besmele, hamdele ve salvele ile ilgili ifadeleri üzerinde soru-cevap tarzında bir yol izleyerek duran Gürânî, öncelikle diğer şârihlere bilhassa Mahallî'ye yüklenerek onların tespit ve yorumlarını *"bu sahîh bir mânâ değildir*[1055]*, bazı kâsırûnun yaptığı gibi*[1056]*, bazı şârihler şunu ileri sürdü, ama onlardan uzak dur*[1057]*, bu fâhiş bir yanılmadır"*[1058] şeklindeki ifadeleriyle reddederek okuyucuya önce kendini kabul ettirmeye çalışmaktadır.

[1051] Sehavî, I, 242.
[1052] bk. Gürânî, *Dürer*, vr. 4a, 5a.
[1053] *et-Tevbe*, 9/122.
[1054] Gürânî, *Dürer*, (mukaddime),
[1055] Gürânî, *a.g.e.*, vr. 3a.
[1056] *a.g.e.*, 3a.
[1057] *a.g.e.*, 3b, 5a.
[1058] *a.g.e.*, 5a.

Gürânî, Subkî'nin fıkıh usûlü ile ilgili tanımını verdikten sonra[1059] Sadruşşerîa (747/1346), Beydâvî (691/1292) ve İbnü'l-Hâcib (646/1249) gibi usûlcülerin de tariflerini ilâve eder[1060].

Musannifin ifadelerini nahiv[1061] ve belâğât[1062] yönünden izah eden Gürânî, hüsün-kubuh konusunda Eş'arî, Hanefî ve Mu'tezilî (özellikle Eş'arî ve Mu'tezilî)lerin kanaatlarını geniş bir şekilde verdikten sonra Hanefîler için şöyle der:

> "Onlar, her ne kadar açık bir şekilde aklı hâkim kılmıyorlarsa da, onların bu konudaki kanaatı Mu'tezilîlerin görüşlerinden farklı değildir"[1063].

Emrin ma'duma taalluku meselesine[1064] değinen Gürânî, farz ve vacip mevzuunda Şâfiî ve Hanefîler arasındaki ihtilâfa yer vermiş; farz ve vacibin bizzat değil mefhumen müterâdif olduğunu belirterek bazı fakihlerin bu iki kavramı birbirlerinden farklı bulmalarını pek hoş görmemiş[1065], bu ayırımın amelin terki noktasında değil, inkâr etmenin doğuracağı sonuç açısından olması halinde doğru olacağını belirtmiştir[1066].

Gürânî, Subkî'nin "*vacip, nesh olunca cevaz bâki kalır*" şeklindeki görüşünü şu bilgilere yer vererek açıklamaktadır:

> "Bu konuda ihtilâf vardır. Gazzâlî, neshin olmasının, cevazın bâki kalmasına sebep teşkil etmediğini söyler. Aslında niza yoktur. Çünkü '*cevaz*' iki anlama gelir. Birincisi, mekruha, mubaha ve menduba şâmil olan bir işden sıkıntıyı gidermek; ikincisi, yapılmasında ve yapılmamasında (terkinde)ki zorluğu gidermek"[1067].

Gerek diğer şârihleri ve gerek musannifi "*bu, kapsamı az bir sözdür*[1068], *onda birçok yönden karşı çıkılabilir husus vardır*"[1069]

[1059] *a.g.e.*, 4a.
[1060] *a.g.e.*, 4b.
[1061] *a.g.e.*, 6a.
[1062] *a.g.e.*, 7a.
[1063] *a.g.e.*, 7a.
[1064] *a.g.e.*, 8b.
[1065] *a.g.e.*, 9b.
[1066] *a.g.e.*, ay.
[1067] *a.g.e.*, 18a.
[1068] *a.g.e.*, 5b.

tarzındaki beyanlarıyla tenkit eden Gürânî'nin, birçok tercihini Şâfiî mezhebinden yana yaptığı, nadiren Hanefîlerin (Fatihayı sehven terkedenin namazı bozulmaz gibi) görüşünü tercih ettiği görülmektedir[1070].

Onun tefsiri üzerinde çalışma yapan Yıldız, "*Gürânî'nin gençlik yıllarında Şâfiî fıkhını okuttuğunu, Anadolu'ya gelişinden kısa bir süre sonra II.Murad'ın ricasıyla Hanefî mezhebine geçtiğini ve hayatı boyunca bu mezhepten ayrılmadığını, buna rağmen tefsirinde dört mezhep imamının görüşlerine yer verdiğini, nadir de olsa Şâfiî görüşüne meylettiğini*"[1071] belirtmektedir. Ancak eserlerindeki tercihleri dikkate alındığında Yıldız'ın aksine Gürânî'nin nadiren Hanefî görüşüne meylettiğini söylemenin daha isabetli olacağı, en azından meseleye ihtiyatla bakılması gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü II.Murad'ın, ona mezhep değiştirmesi konusunda bir ricada bulunacağını tasavvur edemiyoruz. Ancak üstlendiği görev itibariyle başkalarına vereceği fetvalar konusunda sadece dikkat çekmiş olabileceği düşünülebilir. Kaldı ki, bu araştırmanın *Osmanlı Devleti'nde Mezhep Anlayışı*[1072] başlığı altında görüleceği gibi Osmanlılar'da, özellikle ilk dönemlerde başka mezheplere mensup kadılardan da yararlanıldığı bilinmektedir.

Çalışmasını Şâfiî ve Hanefî mezhebi çerçevesinde gerçekleştiren Gürânî, birçok âlimin eserlerine ve fikrine müracaat etmiş ve "*kâle-ekûlü, kavlühü...ilâ âhir-ekûlü*" (9b, 5b), "*ücîbü, el-cevâbü, yücâbü, lehû i'tirâd*" (6a) şeklinde görüşleri serdederek eseri tamamlamıştır.

Bu eser; ifadeleri kolay, anlaşılır ve bazı ilâve ve tenkitlerin yapıldığı müdellel, mukayeseli bir çalışma olup, Sehâvî'nin dediği gibi sadece Mahallî'ye olan kırgınlığından dolayı yazıldığını söylemek isabetli gözükmemektedir.

[1069] *a.g.e.*, 9a.

[1070] *a.g.e.*, 13b.

[1071] Yildiz, *a.g.e.*, s. 302 vd. Gürânî'nin tefsirindeki *fikhî yorum ve tercihleri* için bk. Yildiz, *a.g.e.*, s. 303-311.

[1072] Geniş bilgi için *Bu Çalisma*'nin Osmanlı Devleti'nde Mezhep Anlayışı bölümüne bakınız.

2. Risâletü'l-velâ

Risâle; 4 varak, 17 satır, nesih hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Süleymaniye bölümü 105 numarada kayıtlı bulunmaktadır[1073] 878/1468'de kaleme alınan risâle, furû-i fıkha dair olup Arapça'dır.

Besmele, hamdele ve salveleden sonra, "*velâ sebebiyle irs*'i ele alan fudaladan birinin yazdığı risâleye vâkıf olduk. O, risâlesinde zamanın âlimlerini hakikatı kaybetmiş ve dalâlete düşmüş kimseler olarak görmektedir"[1074] diyen ve "Evvelâ nizanın mahallini ortaya koyalım, sonra tevil ile ileri sürülen iddiayı zikredelim, daha sonra da hiçbir âlimin karşı çıkmadığı kaide ve prensipleri takdim edelim"[1075] şeklinde metodunu belirleyen Gürânî, konuyla ilgili iddianın "anne, hürre-i asliyeden olduğu zaman baba her ne kadar mu'tak ise de, o annenin çocuğu üzerinde hiçbir sûrette velânın söz konusu olmadığı"[1076] noktasında olduğunu kaydetmektedir.

Velâ ile ilgili hadisleri zikrederek Hüsrev'in görüşünü reddeden Gürânî, velânın lügat ve ıstılah anlamlarına yer vererek aklî ve naklî deliller ileri sürüp cevap teşkil edecek açıklamalarda bulunmuştur[1077]. Ayrıca Bezzâzî gibi[1078] birçok âlimin kanaatına da müracaat ederek görüşünü desteklemeye çalışmıştır.

Velânın nesep gibi olduğunu bildiren hadisin[1079], sahâbe rivâyetleriyle te'kid edilerek "*şâz*"lıktan meşhurluğa yükseldiğini[1080], *Hidâye* şârihlerinin bu hadisi görmemiş olabileceklerini[1081] ileri süren Gürânî, ferâizle ilgili eser veren hiçbir fakihin velânın şartları ve ahkâmında, Hüsrev'in iddia ettiği "annenin hürre-i asliye'den olmaması şartı"nı zikretmediğini de ilâve eder[1082].

[1073] Risâlenin Sülm. Ktp.'ndeki diger nüshalari için bk., Ayasofya, 1423/3; Yeni Cami, 1186/15; Hamidiye, 188/32.

[1074] Gürânî, *Risâle*, vr. 7b.

[1075] *a.g.e.*, vr. 8a.

[1076] *a.g.e.*, ay.

[1077] *a.g.e.*, vr. 9a.

[1078] *a.g.e.*, vr. 10b.

[1079] *a.g.e.*, vr. 8b. Hadis için bk. Dârimi, *Ferâiz*, 53.

[1080] *a.g.e.*, vr. 8b.

[1081] *a.g.e.*, vr. 9a.

[1082] *a.g.e.*, vr. 10b.

Gürânî bu küçük çalışmasında başta Buhârî ve Müslîm gibi hadîs kaynakları olmak üzere İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye şerhu'l-Hidâye*'si, *Bezzâziyye*, *Şerhu'l-Ferâiz*, *Kâfî* ve *Şerhu'n-Nâfî* gibi eserlere müracaat etmiştir[1083].

Gürânî, daha çok hadîs ve fıkıh kaynaklarına dayanarak Hüsrev'e yüklenmiştir.Gürânî gerek Arap dili grameri, gerek muhtevadaki fikirleri bakımından Molla Hüsrev'in *Risâle*'sini ele alıp bazı noktalarda tenkit ederek kendine göre açıklamalarda bulunduğu için devrin ilim otoritesi ve çağdaşı Molla Hüsrev'in şiddetli hücumuna uğramıştır. Gürânî'nin biyografisinde temas edildiği gibi zamanın ilim otoritesi bu iki âlimin arasında bazı sebeblerden dolayı kırgınlık meydana gelmiştir.

Âlimlerin belli ilmî ölçüler içinde böyle tartışmalar da bulunmaları süphesiz faydalıdır. Ne var ki, her iki âlim de risâlelerinde birbirlerine karşı *"akılsız, cahil, Arapça bilmez, işkembeden atan"* gibi uygun olmayan ifadeler kullanmıştır.

38. MOLLA HÜSAMZÂDE (893/1487'den sonra)

Hayatı

Muslihüddin Mustafa b. Hüsam, Hüsamzâde diye şöhret bulmuş olup Fatih devri âlimlerindendir.

Tahsilini devrin âlimlerinden tamamlayan Hüsamzâde başta usûl ve furû olmak üzere tefsir ve hadis gibi şer'î ilimlerde ve ayrıca edebî ilimlerde hatırı sayılır âlimlerdendi.Tahsilinin ardından çeşitli medreselerde müderrislikten sonra Bursa'da Sultan Medresesi müderrisi ve daha sonra aynı yerde müftü oldu.

Tasavvufi yönü de olan Hüsamzâde, Bursa müftülüğünü yürütürken 893/1488'den sonra vefat etti[1084]. Kabri Bursa'da Zeynîler'dedir[1085].

Eserleri

Değişik konularda risâle ve hâşiye türünde çalışmaları bulunan Hüsamzâde'nin fıkha dair biri usûl, diğeri furû ile ilgili olmak üzere iki eseri bulunmaktadır. Eserlerin her ikisi de hâşiyedir.

[1083] *a.g.e.*, vr. 8b, 9a, 10b.

[1084] Bizzat kendisinin yazdigi *Kitâbu't-Tesrîh* adli eserinin yazılma tarihi de 893/1488'dir.

[1085] *Sakâik*, s. 188; Mecdî, s. 207; NMPs., s. 148; Sadeddin, II, 505; *OM*, I, 275.

1. Hâşiye 'a:e't-Telvîh

Ta'lik hattıyla istinsah edilen hâşiye, 53 varak olup Sülm. Ktp., Cârullah Efendi bölümü 458 numarada kayıtlı bulunmaktadır[1086]. Bir *mukaddime* ve *mebahisü'l-emr* (25a), *nehiy* (44b), *niyet* (46b) ve *istisnâ* (52b) olmak üzere dört bahisten meydana gelen eser, Arapça'dır.

Eserin mukaddimesinde, ilm-i usûlün önemi üzerinde duran ve *Telvîh*'in bu alanda yazılan eserlerin en iyisi olduğunu kaydeden yazar, eserde bazı maksatların gizli kalmasından dolayı meydana gelen şüpheler ve tenkitlerin kendisini onun bir takım gizli taraflarını çözmeye sevkettiğini, bunun için bütün gücünü ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Hüsâmzâde'nin bu ifadelerinden hâşiyenin yazılma nedeni çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Kısacası amaç, Taftâzânî'nin savunulması, tenkit edenlerin eleştirilerine cevap verilmesidir.

"İbnü'l-Hâcib'in, emrin tarifinde '*ğayru keffin*' ifadesiyle taleb edilen fiili kayıtlandırmasını, bazı âlimlerin '*ğayru keffin* '*ani'n-nehyi*' şeklinde anladıklarını; Taftâzânî'nin, bunun yanlış, doğrusunun '*ğayru keffin* '*ani'l-fi'l*' tarzında olması gerektiğini[1087] ve *Telvîh* adlı eserinde de böyle kaydettiğini, *Mutavvel* hâşiyesinde ise doğru olanın, bu kaydın terkedilmesidir diye söylediğini" belirten yazar, onun emrin mûcebi konusunda vâkıfiyyenin kanaat ve delillerine ilişkin görüşünü verdikten sonra buna karşı çıkan (Molla Hüsrev gibi)[1088] âlimleri zan ile itham etmekte ve Taftâzânî'nin görüşünü desteklemek için Nesefî'nin *Şerhu'l-Menâr* adlı eserinde verdiği "*vâkıfiyye, nehiyde olduğu gibi emirde de tavakkufu benimser*" ifadesini nakletmektedir[1089].

Eserinde nahvî ve belâğî izahlara da yer veren Hüsâmzâde, şarihin ifadelerini "*kavlühü-âh-i'lem* (2a), *kavlühü-kâle'ş-şârih* (5a-b, 27a), *kavlühü..fe'in kulte-kultü*" (51a) ve "*kavlühü-âh*" şeklinde verdikten sonra "*i'lem* (2a), *kâle'ş-şârih* (5a-b, 27a), *kîle 'anhu- ekûlü*" (19b) ve "*fe'in kulte-kultü*" (51a) tarzında dört farklı metod izleyerek şarihi savunmakta ve başkalarını reddetmektedir. Ayrıca "*u'türida 'aleyhi* (23a), *kîle 'anhu*" (19b) gibi ifadelerinin bulunduğu yerlerde satırın hemen dışında "*raddün*" "**HS**" (37a, 47a, 49b, 51a), *raddün*" "**HD**" (46b) ve "*raddün 'ale't-Tûsî*"

[1086] Diger bir nüshasi için bk. Sülm. Ktp., Lâleli, 2225/2.

[1087] Hüsamzâde, *Hâsiye*, vr. 25a.

[1088] bk. Molla Hüsrev, *Hâsiyetü't-Telvîh*, I, 51.

[1089] bk. Hüsamzâde, *a.g.e.*, vr. 25b.

(3a, 13a) gibi red ifadeleri ve rumuzlar bulunmaktadır. Bu rumuzlarla Molla Hüsrev, Hızır Şâh ve Ali Tûsî'ye işaret edilmiştir. Zira bu âlimlerin *Telvîh* üzerine hâşiyeleri bulunmaktadır.

2. Kitâbu't-Teşrîh 'alâ Şerhi'l-Vikâye

Nesih hattıyla istinsah edilen ve 537 varak, 23 satırdan meydana gelen eser Sülm. Ktp., Hamidiye bölümü 453 numarada kayıtlı bulunmaktadır[1090].Furûa dair bir şerh (hâşiye) olup Arapça kaleme alınmıştır. Eser; *1 cild, 55 kitap, 23 fasıl, 100 bab, 30 tekmile, 22 nev'* ve *1 hatime*'den oluşmaktadır. Eserin başında 3 varaklık fihrist bulunmaktadır.

Mukaddimede *Vikâye* adlı eserde bazı eksiklere vâkıf olmasından dolayı bu eseri yazdığını ve *et-Tavdîh* üzerine yazılan *et-Telvîh* mesabesinde olması hasebiyle buna *et-Teşrîh* ismini verdiğini belirten yazar[1091], asıl metni "*kâle*" lafzı ile kaydettiğini ve buradaki kaideleri şerhettiğini, zikredilen konulara dair imamların karşı görüşlerini imkan nisbetinde açıkladığını, sonra kendisinin de benimsediği önemli meseleleri ilâve ettiğini, daha sonra şerhi "*kavlühü*" sözü ile naklettiğini ve yine Kudûrî'ye yazılan *Şerhu'z-Zâhidî* ve başka eserlerden aldığı *tekmile*'lerle de önemli konulara değindiğini belirtmektedir.

Mukaddimedeki bu ifadelerinden yazarın metodu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bunu şu örnekte de görmek mümkündür:

> "Müellif dedi: Sarhoş da olsa her erkeğin boşaması ile talak vaki olur. *Muntekâ*'dan (bir nakil yapıyor): Şarap içerek sarhoş olan bir şahıs '*boşsun*' dese, durum ne olur? Denildi ki: Boş olmaz. Çünkü o, bayılan bir kişi gibidir. Yine denildi ki: Talak vaki olur; risk olsa bile... Bu söz en sahih olanıdır. Buna göre sarhoşun talakı geçerlidir. İmam Zeylâî, Tahâvî ve Kerhî şu görüşü benimserler: Sarhoşun talakı vaki olmaz. Zira o uyuyan gibidir. İmam Zâhidî,

---

[1090] Bursali Tahir Efendi (*a.g.e.*, I, 275) tahrir tarihi 893/1488 olan ve bizzat müellifin yazdigi asil nüshanin, kendi kütüphanesinde oldugunu kaydetmektedir.

[1091] Bilindigi gibi *et-Tavdîh*, Sadrusserîa'nin *et-Tenkîh* adli kendi eserine yazdigi serhtir. Yani *et-Tavdîh* bir serhtir. *et-Telvîh* ise, *et-Tavdîh* adli serhe yazilan serh ya da hâsiyedir. Diger taraftan *el-Vikâye* asil metin, *Serhu'l-Vikâye* onun serhidir. Yazar, *Serhu'l-Vikâye*'ye bir serh ya da hâsiye yaziyor ve buna *et-Tesrîh* diyor.

Ebu'l-Kasım, Ebu'l-Hasan dedi ki: Vaki olmaz. Bu, Şâfiî'nin iki görüşünden biridir..."[1092]

Konu ile ilgili musannif ve şarihden nakiller yaptıktan sonra kendisi de delillerine varıncaya kadar ulemanın, özellikle Hanefî mezhebinin ilk üç imamının görüşlerine yer vermektedir. *Mesh* konusunda, musannifin "*sünnet ile caizdir*" sözünü şarihin, Ebû Hanîfe'nin görüşünden hareketle *sünnet-i meşhûre* diye tefsir ettiğini kaydeden Hüsâmzâde, meshi inkâr etmenin hükmü ile ilgili Hasan Basrî, Kübrâ ve Muhît'den nakiller yapmakta ve sonunda sözü Ebû Yûsuf ile Muhammed'e bırakarak şöyle demektedir:

"Ebû Yûsuf'a göre kâfir olur. Çünkü ona göre meşhûr mütevatir gibidir. Muhammed'e göre kâfir olmaz. Zira meşhur, âhad gibidir[1093].

Hüsâmzâde, nadir de olsa şarihten gelen bazı bilgiler için "*bu, bir yanılmadır*" [1094] diyerek düzeltmede bulunmaktadır.

Müellif, *hâtime*'de; yolda lehiv, raks ile meşgul olan biri hakkında el-Halvânî'den bir fetva naklederek ilimle ilgili hadisler vermekte ve İmam-Şâfiî ile İbnü'l-Mübârek'in bu konudaki kanaatlarını zikretmektedir.Hüsâmzâde "*kâle*" ve "*kavlühü*" ifadeleriyle musannif ve şarihten nakiller yaptıktan sonra bazen "*ey*" ifadesini kullanmakla beraber genel olarak kullanmamakta ve kendi sözlerinin nereden başladığı kolay anlaşılmamaktadır.

Eser, furû-i fıkha dair müdellel ve mukayeseli hukuk özelliğini taşıyan bir çalışmadır diyebiliriz.

39. YUSUF BÂLÎ (895/1490)

Hayatı

Molla Yeganzâde diye bilinen Yusuf Bâlî, II.Murad, Fatih ve II.Bayezid devri âlimidir. II.Murad devri meşhur Osmanlı âlimi Molla Yegan'in[1095] oğludur. Diğer oğlu Muhammed Şâh da[1096] Bursa'da

---

[1092] Hüsamzâde, *Tesrîh*, vr. 138a.

[1093] *a.g.e.*, vr. 22a.

[1094] *a.g.e.*, vr. 4b.

[1095] Molla Yegân diye meshur olan Mehmet b. Armagan b. Halil (878/1473), tahsilini Aydin'da muhtemelen Ibn Melek (797/1394)'den tamamladiktan sonra II.Murad devrinde Bursa'ya gelmis, devrin ilim otoritesi Molla Fenârî

müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuş, kadı iken vefat etmiştir. Böylece babası ile başlayan çocuklar ve torunlarla genişleyen Yegan ailesi, Osmanlının iki üç asırlık ilim hayatına yaptığı hizmetlerden dolayı *ulama ailesi* olarak tarihe geçmiştir[1097].

Tahsilini babası[1098] ve Bezzâzî (827/1424)'den[1099] tamamladıktan sonra Bursa'da bazı medreselerde müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuştur.Taşköprîzâde'nin babası Muhammed Muhyiddin en-Niksâri ve Molla Samsûnî[1100] başta olmak üzere pek çok talebe yetiştiren Yusuf Bâlî, Bursa'da müderrisliği esnasında 895/1490'da vefat etmiştir. Kabri bilinmemektedir[1101].

Eserleri

Herşeyden önce hayatını daha çok eğitim-öğretime hasreden Yusuf Bâlî'nin, velûd bir yazar olmadığını söylemek mümkündür. Taşköprîzâde bir, Bursalı Tahir ise üç eserinden bahseder. Bunlardan biri kelâma, ikisi fıkha dairdir. Onun, *Hâşiye 'alâ evâili't-Telvîh*'ini müşterek kaydetmelerine rağmen Bursalı Tahir buna bir de *Hidâye* şerhini ilâve etmektedir. Her ikisini de kütüphane taramalarımızda bulamamakla beraber araştırma esnasında kaynaklarda zikredilmeyen *Hâşiye 'ale'l-Muhtasar li's-Seyyid* adlı çalışmasına rastladık. Bu eseri kısaca tanıtmakla yetineceğiz.

---

ile tanismis ve ondan ders alarak müderrislik ve Bursa kadiliklarina yükselmistir. Genis bilgi için bk. Bilge, *a.g.e.*, s. 32; Baltaci, *a.g.e.*, s. 16, 315.

[1096] Bursali Tahir Efendi'nin Yusuf Bâlî'nin kardesi olarak gösterdigi Sinâneddin Yusuf, gerçekte Yusuf Bâlî'nin kardesi degil, Yegân ailesinden Fatih devri âlimleri arasinda yer alan Molla Alâeddin Yegân (1503 m.)'in oglu olup I.Selim devri âlimlerindendir. bk. Bilge, *a.g.e.*, s. 32 vd.

[1097] Osmanli ulema aileleri hakkinda genis bilgi için bk. Sadeddin, II, 439; Bilge, *a.g.e.*, s. 30-33; Baltaci, *a.g.e.*, s. 492.

[1098] *Sakâik*, s. 80; Mecdî, s. 100; *OM*, II, 53.

[1099] NMPs., s. 137.

[1100] bk. Yusuf Bâlî, *Hâsiye 'ale'l-Muhtasar*, vr. 55a.

[1101] *Sakâik*, s. 80, Mecdî, s. 100; Seyhî, *Vekâyinâme*, vr. 206a; Edirnevî, *Mühimmü'l-fukahâ*, vr. 116a-b.

Hâşiye 'ale'l-Muhtasari'l-Müntehâ li's-Seyyid

112-122 varak, 23 satırdan meydana gelen ve ta'lik hattıyla istinsah edilen eser, Sülm. Ktp., Cârullah Efendi bölümü 471 numarada kayıtlı bulunmakta olup Arapça kaleme alınmıştır.

"*Kavlühü*" ifadesiyle nakillerde bulunan yazar, "*ekûlü* (112b), *ey* (115b), *i'lem*" (121) tarzında açıklamalarda bulunmakta, bazan Seyyid'i savunmak maksadıyla başkalarını eleştirmekte[1102], bazan da şarihin, musannifin ifadelerini açıklarken konuları değiştirdiğini belirterek Seyyid Şerîf'i tenkit etmektedir[1103]. Kenarlarında da açıklamaların yer aldığı çalışmada, "*kavlühü*" ifadeleri kırmızıdır.

40. MUHAMMED b. MUHAMMED (899/1494)

Hayatı

Şeyh Muhammed b. Muhammed el-Cemâlî, *Çelebi Halife* veya *Cemâl Halvetî* diye tanınır[1104]. Cemâleddin Aksarâyî'nin torunlarındandır. Amasya doğumlu olup Karamân'da ikamet etmiştir. Bir süre ilimle meşgul olduktan sonra tasavvufa yönelmiş, Pîr Muhammed Bahâuddîn Erzincânî'den feyz almış ve halvetîlerin ileri gelenlerinden olmuştur.

II.Bayezid'in daveti üzerine İstanbul'a gelen Çelebi Halife, Koca Mustafa Paşa dergahında tasavvufî faaliyet ve irşadlarda bulunmuş ve hac yolculuğu esnasında Şam'a yakın bir yerde 899/1494'de vefat etmiştir[1105].

Eserleri

Çelebi Halife telif, şerh, hâşiye ve risâle tarzında yirmibirin[1106] üzerinde eser yazmıştır. Eserlerinin çoğu tasavvufa dairdir. Onun tefsirle ilgili üç[1107], hadisle ilgili iki ve fıkıhla ilgili de iki eseri vardır. Fıkha ait

---

[1102] bk. Yusuf Bâlî, *Hâsiye*, vr. 119b. Yazar burada el-Ebherî'yi elestirerek "*onun iddia ettigi husus hayret vericidir*" demektedir.

[1103] *a.g.e.*, vr. 119b.

[1104] Eserinde de bu lâkablari kullanir. bk. *Risâle fî beyâni esrâri'l-vudû'*; Sülm. Ktp., Lala Ismail, 686/17, vr. 28b.

[1105] *Sakâik*, s. 267 vd.; Mecdî, s. 284 vd.; *OM*, II, 51; Kehhâle, XI, 203; Bagdâdî, II, 212.

[1106] bk. *OM*, II, 52.

[1107] bk. Abay, Muhammed, *Osmanli Dönemi Müfessirleri*, s. 91.

olanlar risâle olup, ikisi telif ve Arapça'dır. Bunlardan biri furûa, diğeri fetvaya dairdir.

1. Şerhu Esrâri'l-vudû ve erkânih

Cemâl Halvetî'nin abdest konusunda *Risâle fî beyâni esrâri'l-vudûi'z-zâhiriyye ve'l-ma'neviyye*[1108] adıyla yaptığı çalışmasının şerhidir. Çalışma; 10 varak, 15 satır ve nesih hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Esad Efendi bölümü 3700/2 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Bazı talebelerinin istekleri üzerine risâleyi yazdığını ve şerhettiğini belirten Halvetî, bu çalışmalarıyla talebelerini önce abdestin zahiri yani farzları, sonra da hikmet ve işaretleri hususunda bilgilendirmeyi hedeflemektedir.

Maide Sûresi'ndeki abdest âyetine[1109] dayanarak abdestin rükünlerini sayan Şeyh Muhammed, âyetteki sıralamanın önemini de vurgulayarak abdest esnasında yapılan işlemlerin hikmetleri üzerinde durmaktadır[1110].

2. Risâle (Fetvâ) fî beyâni deverâni's-sûfiyye

Risâle; 10 varak, 23 satır, talik hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Hkm bölümü 438 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Kütüphane tasnif fişlerinde Cemâleddin Aksarâyî'ye nisbet edilen bu risâlenin, yaptığımız incelemede ona değil, torunu Muhammed b. Muhammed'e ait olduğu ortaya çıkmıştır. Zira yazar, eserinde Ömer el-Bulkînî ve Suyûtî gibi âlimlerin görüşlerine müracaat etmiştir.

Şeyh Muhammed, risâlesine "*zikir meclisi oluşturan ve ayakta zikir yapan sûfî cemâatın kınanıp kınanmıyacağı, men edilip edilmiyeceği*" şeklinde bir soru ile giriş yaparak problemi ortaya koyduktan sonra şöyle devam etmiştir:

> "Şeyhulislâm Sîrâceddin Ömer el-Bulkînî 805/1403[1111], Allâme Burhâneddin el-İnacî ve Cemâleddin es-Suyûtî (911/1505)[1112],

---

[1108] bk. Sülm. Ktp., Lala Ismail, 686/17.

[1109] *el-Mâide*, 5/6.

[1110] Muhammed, *Serhu Esrâri'l-vudû'*, vr. 25b, 26a vd.

[1111] Hayati için bk. Özel, A., *a.g.e.*, s. 191; Uzunpostalci, Mustafa, "Bulkînî, Ömer b. Reslân", *DIA*, VI, 460-471.

[1112] Hayati için bk. Leknevî, s. 13; Karahan, Abdulkadir, Suyûtî, *IA*, XI, 258-263.

onların bu hallerinden menedilemiyeceğini, hal sahibinin mağlup, münkirin mahrum olduğunu ittifakla beyan etmişlerdir."[1113]

Birçok Hanefî ve Mâlikî imamların cevaz verdiğini de vurgulayan Cemâl Halvetî, "*onlar ayakta, otururak ve yatarak Allah'ı zikrederler*"[1114] âyetini ve Cafer b. Ebî Tâlib'in Hz. Peygamber'in önünde raksettiğini, bunun üzerine Allah Rasûlü'nün ona, "*sen huyuma ve ahlâkıma benzedin*"[1115] dediğini ileri sürerek bu hadisi sûfiyyenin raksına delil getirmiştir. Ayrıca İzzeddin Abdusselâm (660/1262)'ın da "*zikir ve sema meclisinde raks ve kıyamı*" doğru bulduğunu kaydeden Halvetî, "*onun sözü son sözdür*" diyerek bu konuda Abdusselâm'ı Yegane merci kabul etmiştir[1116].

Daha sonra *cehrî* ve *hafi* zikre değinen müellif, genelde "*ve'emmâ men kâle*" (412a) ve "*ve'emmâ kavlü'l-kâil*" (412b) şeklinde karşı çıkanların görüşlerini vermiş, kendi görüş ve kanaatlarını da "*ve'emme'l-cevâb* (413a), *ve'emmâ kavlünâ, fe ecâbe*" (412a) tarzında kaydetmiştir[1117].

41. KADIZÂDE (899/1494)

Hayatı

Asıl ismi Molla Kasım'dır. Babasının Kastamonu kadısı olmasından dolayı *Kadızâde* diye tanınmıştır. Zamanın âlimlerinden okuyan Molla Kasım, en çok Hızır Bey (810-863/1407-1458)'den ders almıştır. Önce Tire'de, sonra Sahn-ı Semân'da hocalık yapan Kadızâde, Bursa kadılığında da bulunmuştur. Aziller nedeniyle iki kez Semân'da müderrislik, iki defa da Bursa'da kadılık yapmıştır. Aziller Sultan Fatih tarafından yapılmıştır.

Astronomi ilmine de vakıf olan Kadızâde, son Bursa kadılığı sırasında 3 Ramazan 899/1494'de vefat etti[1118].

[1113] Muhammed, *Fetvâ*, vr. 410b.
[1114] *Âl-i İmrân*, 3/191.
[1115] Hadis için bk. Buhârî, Sulh, 6; Tirmizî, *Menâkib*, 29; A. Hanbel, I, 98.
[1116] Muhammed, *Fetvâ*, vr. 411a.
[1117] bk. *a.g.e.*, vr. 416a. Buralarda yazar daha çok Gazâlî'den istifade etmistir.
[1118] *Sakâik*, s. 189; Mecdî, s. 207; Baltaci, *a.g.e.*, s. 381.

Eserleri

Kaynaklarda herhangi bir eserinden bahsedilmemektedir. Ancak kütüphane taramalarında müellif adı Kadızâde diye kayıtlara geçmiş olan üç risâle gördük. Yaptığımız incelemede bunlardan birinin, *Kadızâde* diye bilinen ve asıl adı Ahmed Efendi[1119] olan bir âlime ait olduğu adı geçen risâlenin sonundaki kayıttan anlaşılmıştır[1120]. Diğer iki risâleye gelince, Kadızâde'ye ait olmadığına dair herhangi bir kayda rastlanmadığından onlar, kısaca incelenmişlerdir.

Her iki risâle de birer varak olup bunlardan biri *İman* ve *İslâm,* diğeri de *Abdestin bozulması*'na dairdir.

1. Risâle fi'l-îmân ve'l-islâm

Risâle; 1 varak, 27 satır, talik hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Halet Efendi bölümü 827/12 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Furûa dair olan çalışma, Türkçe ve teliftir.

Besmele, hamdele ve salveleden sonra kısaca imanı tanımlayan[1121] yazar, namaz konusuna geçmiş; onları farz, vacip ve sünnete göre tasnif etmiş ve daha sonra da nafile namazların cemaatla kılınıp kılınamayacağına dair bilgi vermiştir. Sünnet-i gayr-i müekkede namazlar arasında *zifaf* ve *kabir* namazlarını da saymıştır.

Farz namazların önemini vurgulayan Kadızâde, 1000 rekât nafile namaz kılınsa yine de farz namazın bir rekatına denk olamayacağını ifade etmiştir[1122]. Eda edilemeyen namazın kaza edilebileceğini söyleyen Kadızâde, "*kazaya kalan namazlarını tamamlamayan kişi, kaza farz değil*

[1119] Bu zat için bk. *Davha*, s. 28; *Salname*, s. 393.

[1120] Risâle için bk. Sülm. Ktp., Ksd. 987/2. Risâlenin adi, *Risâle Muteallikat bi'l-hacr bi sebebi'd-deyn*'dir. Bir varak bile olmayan bu çalisma, icra-iflas hukuku ile ilgili olup önemli bilgileri içermektedir.

[1121] Yazar, imanla ilgili, Türkçe su bilgilere yer verir:

> "Ey talibi Hak olan ihvân-ı mü'minîn. Bil ki ve inan ol ki; İman ve İslâm Hz. Muhammed (s.)'in Cenâb-ı Âlisi canibinden getirdiği âyât-i Kur'âniyye ve ehadîs-i sahîha-i hak ve sıdk ittuğuna gönül ile inanmak ve gerçeklemekdir. Şeksiz ve şüphesiz yakın üzere cemi getirdiğinden kat'î olalardan birinde şüphe eylese münafiktır. Bundan sonra dili ile ikrar etmektir". bk. Kadızâde, *Risâle*, vr. 83b.

[1122] Kadizâde, *a.g.e.*, vr. 83b.

veya terkedilen namazlar ancak başka bir yolla düşürülür diye inansa fukahamıza göre kâfir olur"[1123] şeklinde bir görüşe yer vermiştir.

Beş vakit, cenâze, bayram, terâvih, Ramazan'da vitir, küsûf ve istiskâ namazlarının dışında cemaatla namaz kılmanın bid'at-ı kabîha ve mekruh olduğunu, bunda ısrar edenin günahkâr sayılacağını ifade eden Kadızâde, bazı mübtedi ve cahillerin *Reğâib, Berât* ve *Kadir* gibi nafile namazlar uydurduklarını, ancak din âlimleri ve fakihlere göre bu çeşit namazların cemaatle kılınmasının asla caiz olmadığını kaydeder ve şu ilâvede bulunur:

> "Fakir, yüz cild kitabdan ziyade kitablarda gördüm ve halen hayatta olan ulema-i Mekke, Medine, Kudûs-i Şerîf, Şam, Haleb, Mağrib, Özbek ve Hind ile söyleşdim. Cümlesi, kitaplarda gördüğüm gibi katiyen inkâr ederler. Ve ol diyarlarda kılmazlar"[1124].

Birçoklarının Hz. Peygamber'e iftira ederek zulmettiklerini zikreden Kadızâde, onlara "*bana yalan isnad eden cehenneme girsin*"[1125] hadisini hatırlatmış ve şöyle demiştir:

> "Kur'ân'a, sünnete ve icmâu'l-ümmeti'l-müctehidîne imtisâlı öğütler, cahillerin ve bâtılların sözlerine uymamayı tavsiye ederim"[1126].

2. Risâle fî nakdi'l-vudû'

Ta'lîk hattıyla istinsah edilen risâle, 136-137 varak olup Sülm. Ktp., Cârullah Efendi bölümü 847/19 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Furû-i fıkha dair olan risâle, Arapça'dır.

Kadızâde'nin yanı sıra Hatipzâde ve Kestellî gibi âlimler de aynı konuyu ele almışlardır. Birbirlerinin çağdaşı olan her üç âlim de hemen hemen aynı tarihlerde vefat etmişlerdir[1127].

Bilindiği gibi Sadruşşerîa, dedesi Tâcuşşerîa (8/14 asır)[1128]'nın telif ettiği *el-Vikâye*'ye şerh yazmıştır[1129]. Sadruşşerîa eserinde, dedesinin "*ve*

[1123] *a.g.e.*, vr. 83b.
[1124] *a.g.e.*, vr. 84a.
[1125] Hadis için bk. Buhârî, *Ilim*, 38.
[1126] *a.g.e.*, vr. 84a.
[1127] Meselâ vefat tarihleri; Kadizâde'nin 899/1494, Hatipzâde ile Kestellî'nin 901/1496'dir.

nâkıdühü mâ harace mine's-sebîleyn ev ğayrihi in kâne habisen sâle mâ yethuru" şeklindeki ifadesini kaydettikten sonra, "*ilâ mâ yethuru*" kısmının "*sâle*" fiiline değil, "*harace*" fiiline muteallık olduğunu, bu itibarla "*sâle ilâ mâ yethuru*" demenin caiz olmadığını, doğrusunun "*harace ilâ mâ yethuru*" şeklinde olacağını kaydetmiş ve bu kanaatını şu şekilde delillendirmeye çalışmıştır.

> "Fazla miktarda çıkıp taşan kan, yaranın başını (yani, çıktığı yeri) kirletmese de bize göre abdesti bozduğunda şüphe yoktur"[1130].

Görüldüğü üzere Sadruşşerîa, *harace*(çıktı) ile *sâle*(taştı) fiillerini ayırmayıp aynı kabul etmiştir.İşte onun bu beyanı birçok âlimin hakkında risâle yazmasına vesile olmuştur ki Kadızâde de onlardan biridir.

Kadızâde, önce *Vikâye* sahibinin konuyla ilgili ifadesini, daha sonra Sadruşşerîa'nın o cümle ile ilgili değerlendirmesini ve gerekçesini verdikten sonra onun görüşüne; musannifin, seylân ile tecâvüzü kasdetmiş olacağını veya ihtiyaten bunu yaptığını ileri sürüp itiraz edenlere, "*birinci ve ikinci ihtimalin cevabı şudur*" şeklinde ifadelerle Sadruşşerîa adına cevap vermeye çalışmıştır.

Bu itibarla adı geçen risâlenin savunma maksadıyla kaleme alındığı söylenebilir. Basit bir konuda da olsa bu tür çalışmalar, hem o devir hakkında sağlıklı değerlendirmeler yapmamıza yardımcı olur hem de o çağdaki ulemanın nelerle uğraştıklarını görme bakımından bize ışık tutacak vesika niteliğini taşırlar.

42. ACEMZÂDE (Fatih ve II.Bayezid devri)

Hayatı

Hayatı ile ilgili yeterli bilgi bulunmayan Muhyiddîn Muhammed b. Ali el-Acemî er-Rûmî, Fatih ve II.Bayezid devri âlimlerindendir.

Tahsilini Molla Gürânî ve Molla Hüsrev'den[1131] ders alarak tamamlayan Acemzâde, bazı medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Sahn-ı Semân'a yükseldi[1132]. Daha sonra Edirne'ye kadı tayin edildi ve

---

[1128] Tâcusserîa'nin vefatiyla ilgili farkli bilgi ve degerlendirme için bk. Özel, A., *a.g.e.*, s. 77.

[1129] bk. Leknevî, 109-112; Bilmen, *Kamus*, I, 342, 453.

[1130] Kadizâde, *Risâle fî nakdi 'l-vudû'*, vr. 137a.

[1131] Leknevî (s. 212) onun Molla Hüsrev'den de ders aldigini kaydetmektedir.

[1132] Müderisligi hakkinda bilgi için bk. Baltaci, *a.g.e.*, s. 385.

orada II.Bayezid devrinde vefat etti. Vefat tarihi bilinmemektedir. Kabri Edirne'de Kasım Paşa Camii'nde Kazasker Mirîm Çelebi'nin yanındadır[1133].

Eserleri

Kaynaklarda Muhyiddîn Acemî'ye ait iki fıkıh eserinden bahsedilmektedir. Bunlar; *Şerhu'l-Vikâye, Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Ferâiz* olup biri şerh, diğeri de hâşiyedir. *Şerhu'l-Vikâye*'ye kütüphane kayıtlarında rastlayamadığımızdan burada sadece hâşiyesi ele alınacaktır.

Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Ferâizi's-Sirâciyye li's-Seyyid Şerîf[1134]

Seyyid Şerîf'in *Şerhu's-Sirâciyye* adlı eseri üzerine yapılmış bir hâşiyedir.Miras hukukuna dair olan çalışma; 126-127 varak, 35 satır, nesih hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Antalya Tekelioğlu bölümü 815/3 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Seyyid Şerîf'in ifadelerini ve feraizle ilgili zikrettiği bazı meseleleri açıklamayı hedefleyen yazar, incelediğimiz nüshada *câib* konusunu ele almakta ve uzun uzun değişik örnekler üzerinde durarak açıklamağa çalışmaktadır.

Muhyiddîn Acemî *câib meselesi*'ni şöyle ele almaktadır:

> "Şarihin kendisinden mesele çıkardığı câib, peşpeşe gelen dokuz kızdan sonra yine peşpeşe gelen üç erkeğin bulunması durumudur. Mukabil (zıt) câib ise, peşpeşelik söz konusu olmaksızın dokuz kız ve üç erkek çocuğun bulunmasıdır. Bu durumda mesele onbeş üzerinden görülür. Altısı üç erkek çocuk için, dokuzu da dokuz kız çocuğu içindir. Böylece biz erkek çocukları bir tarafta, kızları da diğer tarafta birer gurup olarak almış olduk"[1135].

43. ALÂEDDİN ALİ ARABÎ (901/1496)

Hayatı

Molla Arab diye meşhur olan Alâeddin Ali, Halep doğumludur. Sultan Fatih ve II.Bayezid devri âlim ve müderrislerinden olan Molla Arab, Osmanlı Devleti'nin altıncı şeyhülİslâmıdır.

[1133] Mecdî, s. 318-319; Leknevî, s. 212; *Suppl.*, I, 650; Kehhâle, XII, 208.

[1134] Sülm. Ktp.'ndeki diger nüshalari için bk. Bagdatli Vehbi Ef., 600; Süleymaniye, 686; Giresun, 118; Lâleli, 1300; Sehid Ali Pasa, 1094.

[1135] Acemzâde, *Hâsiye*, vr. 126b.

İlk öğrenimini memleketinde tamamlayan Ali Arabî, İstanbul'a gelerek Molla Gürânî'den okumuş ve onun takdirini kazanmıştır. Daha sonra o, Hızır Bey'den de ders almış ve Edirne Daru'l-Hadis Medresesi müderrisi Fahreddin Acemî'ye muîd olarak göreve başlamıştır.Bursa'da Kaplıca Medresesi'ndeki hocalığı esnasında Halvetiyye şeyhi Alâeddin'e ihtisab eden Arabî, şeyhle birlikte Manisa'ya sürülmüş, aftan sonra İstanbul'da Sahn-ı Semân müderrisliğine ve İstanbul müftülüğüne yani şeyhulislâmlık makamına getirilmiştir.

Şakâik müellifi 99, Mecdî ise 100 erkek çocuğu olduğunu ve bunların her birine esmâ-i hüsnâ'dan birer isim verdiğini, yüzüncüye de *Abdu'n-nebî* adını koyduğunu zikrederler. İbadet ve zikre çok düşkün olduğu ifade edilen Molla Arab, bir yıl şeyhulislâmlık görevinde bulunduktan sonra 901/1496'da vefat etmiş ve Eyüp'te İdris Köşkü yakınlarına defnedilmiştir[1136].

Eserleri

Kaynaklarda şer'î ve aklî ilimlerde mâhir, tefsir, hadis ve fıkıh usûlünde mütehassıs olduğu belirtilen Alâeddin Ali'nin, özellikle Taftâzânî'nin *Telvîh*'ini ezbere bildiği, hergün iki yaprak okuttuğu, hatta Taşköprîzâde tarafından, babasının iki yılda bu eseri ondan okuduğu ve hocanın bazı zor konularda talebeleri imtihan ettiği, bilenleri mükâfatlandırdığı zikredilmektedir[1137].

İlmiye Salnâmesi'nde, onun tefsir ve fıkıh ihtisasını görmüş olmakla birlikte herhangi bir eseri bulunmadığı kaydedilmektedir[1138]. *Şakâik* müellifi ise, onun Edirne'deki muîdliği esnasında kelâmdan Nesefî'nin *Şerhu'l-Akâid*'ine, daha sonraki yıllarda da *Mukaddimâtü'l-erba'a*'ya hâşiye yazdığını, hatta babasının ondan bunu okuduğunu, bazı bölümlerinin de kendisinde bulunduğunu ifade etmektedir[1139]. Söz konusu eser, günümüze ulaşmıştır.

[1136] *Sakâik*, s. 153-154; Mecdî, s. 171-176; Kefevî, *Ketâib*, 369a-370b; Sadeddin, II, 67; *Davha*, s. 12-14; *SO*, III, 387; *Salname*, s. 339; Baltacı, *a.g.e.*, s. 353; Ipsirli, Mehmet Ipsirli, "Alâeddin Arabî Efendi", *DIA*, II, 319.

[1137] *Sakâik*, s. 154; Mecdî, s. 175.

[1138] bk. *Salname*, s. 339. Molla Arab'in eserleri konusunda Mehmet Ipsirli de, *Salname*'deki bu bilgilerle yetinmiş ve eseri olmadığını kaydetmistir. bk. Ipsirli, a.g.m., *DIA*, II, 319.

[1139] *Sakâik*, s. 155; Mecdî, s. 173.

Hâşiyetü't-Telvîh 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a

Taftâzânî'nin *Telvîh* adlı eserinin hüsün-kubuh konusuyla ilgili kaleme alınan hâşiye; 37 varak, 17 satır, ta'lîk hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp. Abdullah Efendi bölümü 460 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Çalışmada hüsün-kubuh; *aklî mi, şer'î mi? Teklif hangi durumda söz konusudur?* gibi sorular çerçevesinde ele alınmakta, fakat tercihlere girilmeden daha çok açıklamalarla yetinilmeye çalışılmaktadır.

Yazar, "*kavlühü*"[1140] ifadesiyle metinden bir kısım naklettikten sonra herhangi bir ifade kullanmadan normal bir şekilde açıklamaya devam etmektedir. Bu itibarla metnin nerede bittiğini, hâşiyenin nereden başladığını tespit etmek oldukça zor olmaktadır. Yine yazar "*fe'in kulte-kulnâ, kultü*"[1141] tarzında kısmen tartışmalara girmekte, izahlarda ise "*i'lem*"[1142] ifadesini kullanmaktadır.

44. KESTELLÎ MUSLİHUDDİN MUSTAFA (901/1496)

Hayatı

Muslihuddin Mustafa[1143] Bursa yakınında Kestel kasabasında doğmuş olup, Kestellî veya Kastallânî nisbesini doğduğu yerin adından almıştır[1144].

Devrin âlimlerinden özellikle Hızır Bey'den okuyup tahsilini tamamlayan Kestellî, Mudurnu'da Yıldırım Bayezid, Dimetoka'da[1145] Oruç Paşa ve Sahn-ı Semân medreselerinde hocalık yapmıştır[1146]. Daha sonra, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulunmuş, Fatih'in son zamanlarında kazasker olmuştur. Ancak kazaskerliğin Anadolu ve Rumeli diye ikiye ayrılması üzerine Molla Muslihuddin Rumeli kazaskeri, Hacı

[1140] Bu ifadeler kirmizdir.

[1141] Alâeddin Ali, *Hâsiyetü't-Telvîh*, vr. 19b.

[1142] *a.g.e.*, vr. 11b, 12a, 20a.

[1143] bk. *Sakâik*, s. 142; Mecdî, s. 161; NMPs., s. 146; Sadeddin, II, 480 vd; *Hadîka*, I, 199; Babinger, Franz, "Kastallânî", *IA*, VI, s. 399.

[1144] Mecdî, s. 161; Babinger, a.g.m., *IA*, VI, 399.

[1145] Dimetoka, 762/1360-61 de I.Murad devrinde Gazi Evranos Pasa tarafindan fethedilmis olup bugün Yunanistan sinirlari içindedir. bk. Sadeddin, I, 73.

[1146] *Sakâik*, s. 142; Mecdî, s. 62. Genis bilgi için bk. Baltaci, *a.g.e.*, s. 386.

Hasanzâde (911/1505) de[1147] Anadolu kazaskeri oldular. II.Bayezid zamanında Kestellî bu görevinden azledilmiştir.

Kestellî'nin İstanbul kadısı iken, vefat eden Musannifek (875/1470)'in cenazesine iştirak ettiği akşam Kadızâde (901/1496) ve İbn Mağnisa Muhyiddîn Muhammed'in[1148] davetlisi olarak onlarla buluştuğu ve özellikle Kadızâde'nin onun ilmine hayranlığını ifade ettiği kaydedilmektedir[1149]. Kestellî'nin Hızır Bey'den okuduğu devrede ona muid olan Hocazâde (893/1488), onun ilmini takdir etmiş fakat şer'î bir hükümde yanıldığında ondan dönmeyip ısrar ettiğini de ifade etmiştir[1150].

Müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunan ve İstanbul'da bir cami yaptıran[1151] Kestellî, 901/1496'da İstanbul'da vefat etmiştir. Mezarı Eyüp Sultan yakınlarındadır.

Eserleri

Eserleri daha çok kelâmla ilgili olan Molla Kestellî'nin fıkha dair iki eserinden söz edilmektedir. Bunlardan biri, *Risâle fî ciheti'l-kıble*, diğeri *Hâşiye 'alâ Mukadimâti'l-erba'a*'dır. *Kıble* ile ilgili olan risâleyi bulamamakla birlikte bu risâlenin fıkha değil, kelâma dair olduğunu düşünüyoruz. Zira başka âlimlere nisbet edilen ve aynı ismi taşıyan risâlelerin, kelâmın *cihet bahsi* ile ilgili olduğuna şahid olduk[1152]. Kütüphane kayıtlarında, kaynaklarda zikredilmeyen *Risâle fî nakdi'l-vudû'* isimli bir başka çalışmasını tespit ettik.Dolayısıyla burada hâşiye ile risâle üzerinde durulacaktır.

1. Hâşiye 'alâ Mukaddimâti'l-erba'a

Kaynaklarda bu şekilde kaydedilen çalışma, kütüphane tasnif fişinde *Ta'lîka 'alâ Mukaddimâti'l-erba'a mine't-Telvîh* şeklinde, eserin kendisinde ise *Ta'lîka* yerine *Risâle* diye kayıt bulunmaktadır. Eser; 151-164 varak, 21 satır, talik hattıyla istinsah edilmiş olup Âtıf Efendi Kütüphanesi 1570 numara da kayıtlı bulunmaktadır.Usûl-i fıkhın dar bir konusu ile ilgili olan çalışma, Arapça'dır.

[1147] *Sakâik*, s. 142; Mecdî, s. 62. Genis bilgi için bk. Baltaci, *a.g.e.*, s. 386.
[1148] Hayati için bk. *a.g.e.*, s. 191; *a.g.e.*, s. 210.
[1149] *Sakâik*, s. 144; Mecdî, s. 164.
[1150] *Sakâik*, s. 146; Mecdî, s. 166; *Hadîka*, I, 199.
[1151] *Sakâik*, s. 147; Mecdî, s. 166.
[1152] Bilgl için *Bu Çalisma*'nin Hatipzâde bölümüne bakınız.

Eserin son varağının, son cümlelerinde yazar, bu risâlesini *et-Telvîh*'i esas alarak ve eserin asıl müellifi ile karşılaştırarak kaleme aldığını belirtmektedir[1153].

Müellif, naklederken "*kavlühü*" ifadesini kullanmakla beraber kendi görüş ve kanaatlarını belirtmek için özel herhangi bir kelimeye yer vermemektedir. Bu nedenle bilgi ve değerlendirmelerin kime ait olduğunu ayırdetmek oldukça zor olup, ancak çok dikkatli bir takip ile bu gaye gerçekleşebilmektedir. Eserin kenarında yer yer açıklamalar bulunmaktadır.

"*Hüsün-me'mûrun bih*" ilişkisi hakkında ihtilâfın bulunduğunu kaydeden yazar, "*hadisçilere göre, hüsün-kubuh hakkında aklın asla payı bulunmadığı ve bunların akılla değil emir ve nehiy ile bilinecekleri, bize göre ise, me'murûn bihin bir kısmında hüsnün (güzelliğin) bir kısmının bilinmesinde aklın payı olduğu ve emrin, akıl ile güzelliği sabit olan için bir muarrife ve delil olduğu*" şeklinde *Kitâbu'l-Mîzân*'dan konu hakkında nakil yaptıktan sonra, "*onun bu sözünde iki yönden bahs bulunmaktadır*" diyerek, hüsün ve kubuhun esasen bizzat fiil(in kendisin)de bulunduğunu, bu nedenle de akılla onun kavranılabileceğini, ancak fiil hakkında emir veya yasak gelmedikçe akıl için muhakemenin söz konusu olmadığını belirtmektedir[1154].

2. Risâle fî nakdi'l-vudû'

Ta'lîk hattıyla istinsah edilen bu risâle, 141a-b varak olup Sülm. Ktp., Crh bölümü 847/23 numarada bulunmaktadır.Risâle furû-i fıkha dair olup, Arapça'dır.

Kestellî'nin bu çalışması da yukarıda Kadızâde'nin eserlerini tanıtırken temas ettiğimiz gibi[1155] Sadruşşerîa es-Sânî (747/1347)'nin "*harace-sâle*" veya "*hurûc-seylân*" hakkındaki değerlendirmesini konu edinmektedir.

Yazar, şarihin sözlerini aynen verdikten ve onun "*sâle ileyh*" ile "*harace ileyh*" ifadelerini ayırdetmediğini, birini nefyedip diğerini isbat etmesinin de sahih olamayacağını ileri sürüp itiraz edenlerin kanaatlarını

[1153] bk. Kestellî, *Hâsiye*, vr. 164b.

[1154] bk. *a.g.e.*, vr. 151b.

[1155] Kadizâde'nin ayni isimdeki risâlesini tanitirken gerekli bilgi verildiginden burada kisaca isaret edilmistir.

zikrettikten sonra, "*ve tahkîkuhu*" diyerek kendi görüşünü vermiş ve sebeblerini de şu şekilde belirtmeye çalışmıştır.

> "Hurûc ve seylân, her ne kadar fıkıhçılara göre mefhum itibarıyla farklı iseler de maksad hasıl olduğunda bir (manada kullanılabilecek) şeye tevil edilebilirler. Çünkü her ikisi de '*ilâ*' ile müteaddî olmazlar. Bu noktada uygun olan, onların hülâsalarının da aynı şey ve aynı gaye olmasıdır. Ayrıca '*sâle ileyh*'in manası, '*harace ileyh*'in manasını tahsis ettiğini söylemek de mümkün değildir. Zira birincisi has, ikincisi ise umûmidir. O halde has olanın nefyi, umûmi olanın da ısbatı sahihtir. Bu, bana göre duruma en uygun olandır."

Böylece Kestellî de, Kadızâde gibi tevil yoluyla Sadruşşerîa'yı savunmakta ve onunla aynı görüşü paylaştığını ifade etmektedir.

45. MEVLÂNÂZÂDE (901/1496)

Hayatı

Asıl ismi Nizâmüddin Osman b. Abdullah el-Hitâî olmakla beraber daha çok *Mevlânâzâde* diye tanınmıştır.

Hakkında yeterli bilgi bulunmayan Mevlânâzâde 901/1496'da vefat etmiştir[1156].

Eserleri

Mevlânâzâde bütün çalışmalarını Taftâzânî'nin meânî, beyân ve usûle dair eserleri üzerinde yapmış olup hepsi hâşiye türündedir. Onun fıkha dair eseri *Telvîh*'e yazdığı hâşiyesidir.

Hâşiye 'ale't-Telvîh

Taftâzânî'nin fıkıh usûlüne dair *Telvîh* adlı eserin yalnız ilk kısmı üzerine yazılan hâşiye, 48-56 varak[1157], 47 satır, nesih hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Damad İbrahim Paşa bölümü 451/2 numarada kayıtlı bulunmaktadır[1158].

Mevlânâzâde 8 varaklık hâşiyesinde daha çok *et-Telvîh*'in mukaddimesi üzerinde durmakta, nahvî ve belağî izahlarda

---

[1156] *Suppl.*, I, 518, II, 301; Kehhâle, VI, 258.

[1157] Tasnif fisinde hâsiye, 48-62 varak olarak gösterilmistir. Dogrusu bizim gösterdigimizdir. Zira adi geçen eserin (56b) varaginda "*Molla Hitâî'ye ait Hâsiyetü't-Telvîh tamam*" kaydi bulunmaktadir.

[1158] Baska bir nüshasi için bk. Sülm. Ktp., Crh., 1438/4.

bulunmakta[1159], şarihin maksadını ayrıntılı bir şekilde vermeye çalışmakta[1160], nadir de olsa musannifi şârihe karşı savunmaktadır[1161].

Şârihin *"bihâru'l-ilim"* ifadesinde, istiâre-i tasrîhiyye ve mekniyye bulunduğunu kaydeden Mevlânâzâde, aynı ifadeyi açıklarken fıkha dair şu eserlere yer vermektedir:

> *"Hidâye, Mîzân, Şâmil, Hülâsa, Mebsût, Vâfi, Kâmil, Hizâne, Muntahab, Kâfi, Bahru'l-muhît, Mustasfâ, Basît, Kenz, Vecîz, Muğnî, Vasît, Kifâye, Takvîm, Tehzîb, Tahsîl, Ziyâdât, Nihâye, Ta'dîl, Minhâc, Bedi', Keşfu'l-esrâr, Tahkîk, Menâr, Tetkîk, Mahsûl*[1162]."

"Kavlühü-âh" şeklinde şârihin ifadelerini nakleden yazar, bunları *"ey* (55a), *ya'nî"* (56a) veya *"kelâmühü"* (45b) diyerek açıklamaktadır.

46. HATİPZÂDE (901/1496)

Hayatı

Hatipzâde diye bilinen Muhyiddin Muhammed b. Taceddin İbrahim Kastamonu'lu[1163] olup Fatih ve II.Bayezid devri âlimlerindendir[1164].

İlk tahsiline babası Molla Taceddin İbrahim[1165]den başlayan Hatipzâde, Alâeddin Ali Tûsî ve Hızır Bey'den ders alarak tahsilini tamamladıktan sonra İznik'teki Küçük Medrese'de, daha sonra da Sahn-ı Semân'da müderrisliklerde bulunmuş ve Fatih'e özel hocalık yapmıştır.Fatih ile aralarında vuku bulan hadiseden dolayı Sahn müderrisliğinden azledildiyse de Molla Gürânî'nin tavassutuyla tekrar aynı medreseye dönmesi sağlanmıştır[1166].

[1159] bk. Mevlânâzâde, *Hâsiye*, vr. 49a.

[1160] bk. *a.g.e.*, vr. 49a, 54a.

[1161] bk. *a.g.e.*, vr. 56a. Burada söyle ifade kullanilmaktadir: *"Musannifin sözünün tasrihi, onun dedigine aykiridir. Burada te'emmül gerekir"*.

[1162] bk. *a.g.e.*, vr. 49a.

[1163] *OM*, I, 294.

[1164] *Sakâik*, s. 147; Mecdî, s. 166; Temîmî, vr. 57a; Kefevî, *Ketâib*, vr. 140a; Leknevî, s. 204; Kehhale, IX, 125; *GAL*, 296; *Suppl.*, II, 320.

[1165] Iznik'te medfundur. bk. *OM*, I, 294.

[1166] Mecdî, s. 167; Âlî, *Kunhü'l-ahbâr*, vr. 118b.

Muhyiddin Çelebi ve Kemalpaşazâde[1167] gibi daha sonraki devirde ilim otoriteleri sayılan hukukçulara ders vermiş olan Hatipzâde, Fâtih'in huzurunda yapılan bazı ilmî tartışmalara da katılmış, fakat sert ve geçimsiz karakterinden dolayı gerek sultan ve gerekse âlimlerce sevilmemiştir. Onun bu tavrından dolayı Fatih tarafından sürgün edildiği de kaydedilmektedir[1168].

Hasedinden dolayı çağdaşı Molla Lütfî'nin şehâdetine sebep olduğu ileri sürülen, hakkında *"ilmen zengin, ahlâken fakir"* gibi sözler kullanılan[1169] Hatipzâde 901/1496'da vefat etmiştir. Nerede medfun olduğuna dair bilgi bulunmamakla beraber bazı kaynaklarda Acemistan'da sürgünde iken vefat ettiği belirtilmektedir[1170].

Eserleri

Daha çok kelâm ve fıkıhta eser veren Hatipzâde'nin, bütün çalışmaları hâşiye, ta'lîk ve risâle türündedir.

Kaynaklarda fıkha dair *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye, Hâşiye 'alâ Mukaddimâti'l-erba'a, Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Muhtasar, Hâşiye 'ale't-Telvîh* ve *Risâle fî ta'yîni ciheti'l-kıble* olmak üzere toplam beş eseri zikredilmektedir.

Yaptığımız kütüphane taramalarında bunlardan *Telvîh* ve *Mukaddimâtü'l-erba'a* hâşiyelerini bulamamakla beraber, kaynaklarda zikredilmeyen *Risâle fî nakdi'l-vudû* isimli başka bir çalışmayı tespit ettik. Bulabildiklerimiz üzerinde yaptığımız incelemelerde, Bursalı Tahir Efendi'nin kaydettiği *Risâle fî ta'yîni ciheti'l-kıble*'nin fıkha değil, kelâmın cihet konusuna dair olduğu görülmüştür. Dolayısıyla burada *Risâle*, *Şerhu'l-Vikâye* ve *Şerhu'l-Muhtasar* hâşiyeleri üzerinde durulacaktır. Bunların ilk ikisi furûa, diğeri de usûle dairdir.

1. Risâle fî nakdi'l-vudû'[1171]

Ta'lik hattıyla istinsah edilen risâle, 140-141 varak olup Sülm. Ktp., Crh bölümü 847/22 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Arapça kaleme alınan bu çalışma, furû-i fıkha dairdir.

[1167] bk. Mecdî, s. 381-382; *Salnâme*, s. 346; *Davha*, s. 17.

[1168] Sadeddin, II, 483; Âlî, *a.g.e.*, vr. 119a.

[1169] *OM*, I, 294. Bazi özellikler için bk. *Sakâik*, s. 147; Mecdî, s. 167.

[1170] bk. Sadeddin, II, 483; Âlî, *a.g.e.*, vr. 119a.

[1171] Genis bilgi için *Bu Çalisma*'nin Kadizâde ve Kestellî bölümüne bakınız.

Sadruşşerîa (747/1347)'nin *Şerhu'l-Vikâye* şerhinde adı geçen konuyla ilgili *"hurûc"* ve *"seylân"* kavramlarını doğru kullanmadığı gerekçesiyle Hatipzâde, onu tenkit etmek üzere bu risâleyi yazmıştır.

"Kâle-elah" şeklinde Sadruşşerîa'nın ifadelerini verdikten sonra *"ekûlü"* diyerek risâlesine başlayan Hatipzâde, *Vikâye*'ye ve şerhine kaynak olan *Hidâye*'den nakil yapmakta[1172], *el-Kâmûsu'l-muhît* gibi kitaplara müracaat etmekte, Ebû Yûsuf'un görüşlerine yer vermekte ve başta şârih olmak üzere onun kanaatını paylaşanları ve tevil ve yorumlarla onu savunanları tenkit etmektedir.

Hidâye'den konuyla ilgili kısmı naklettikten sonra genişçe izahını yapan Hatipzâde, *"el-hâricü ilâ mâ yethuru"* ile *"sâle ilâ mâ yethuru"* ifadelerini aynı kabul edenler için şaşkınlığını ifade etmekte ve *"diyarımızın fakihlerinden sayılan bazı şârihlere şaşılır"* demektedir. Daha sonra, *el-Muhît* adlı eserden *"hurûc"* ve *"seylân"*ın tanımlarını veren Hatipzâde, Sadruşşerîa'nın ifadesini güzel kabul etmenin zayıf olduğunu vurgulayarak *"kad tebeyyene fesâdüh: fesadı ortaya çıktı"* demekte ve *"sâle"*nin, ancak bir açıklama sadedinde *"harace"*den sonra kullanılabileceğini belirtmektedir.

Son kısımda da *el-Muhît*'e göre, *"hurûc"* ve *"seylân"*ın tanımlarını verdikten sonra ikisini aynı kabul edenler için *"bunların sözlerinden dolayı taaccub ediyorum. Buna rağmen onlar nasıl fakîh olduklarını ve fıkıh kitaplarına dayandıklarını iddia ediyorlar"* demektedir. Daha sonra *"burada yaptığımız tek şey sözü uzatmak oldu"* diyen Hatipzâde, tedirginliğini ifade etmekte ve şu ifadelere yer vermektedir.

> "Çünkü bu, ayakların kaydığı, fikirlerin (anlayışların) daraldığı, ya da çok kavmin sapıttığı ve maksadını ortaya koyma noktasında doğru yoldan saptığı bir konudur".

Hatipzâde, Kadızâde ve Kestellî'nin aksine, konuyu daha geniş ve tenkit çervesinde ele almıştır.

2. Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye

Ta'lîk hattıyla istinsah edilen hâşiye; 149-168 varak, 23 satır olup Sülm. Ktp., Fatih bölümü 3896/3 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Arapça bir furû çalışmasıdır.

[1172] bk. Mergînânî, *Hidâye*, I, 14.

Yazar eserinde aklî ve naklî delillere müracaat ederek hem asıl metinde, hem de şerhte kullanılan ifadelere, görüş ve kanaatlara itiraz etmekte ve muhatabı ikna edici izahlar getirmektedir. Meselâ, "*kâle fi'l-metni*" diyerek musannifin, "*abdestle ilgili âyete dayanarak namaza kalkma halinin abdest (vudû) sebebi olmadığı konusunda herhangi bir gizliliğin ve ihtilâfın bulunmadığı, bununla beraber âyetin zahirini esas alarak kıyâmın abdest sebebi olduğunu benimseyen Zahirîlerin bu görüşlerinin fasid olduğu*" şeklindeki kanaatını aynen nakleden yazar, şu bilgilere yer vermektedir:

> "Onların 'her namaza kalkana abdest vacibdir' sözlerindeki '**kıyam**' lafzı ile maksadları, 'kıyamın vucûb sebebi olduğu' şeklinde anlaşılmamalıdır. Niçin onların bununla mecazî manayı kasdetmiş olmaları mümkün olmasın?.. Bununla beraber âyetin zahiri, umûmi hallere delâlet etmez. Bunun hadese hamledilmesi de (âyetin bizzat kendisinden değil), başka bir delilledir. İşte bütün bu izahlarımızdan 'âyet, umûma delâlet eder, lâkin hades haline tahsis edildi' demenin de fasit olduğu ortaya çıkmıştır"[1173].

"*Kâle fi'ş-şerh*" diyerek taharet-namaz ilişkisi hakkında nakillerde bulunan Hatipzâde, "*ekûlü yüraddü aleyh*" diye söze başlamakta ve şerhteki izah ve kanaatları da eleştirmektedir[1174].

Başlayıp tamamlayamadığı, diğer bir ifadeyle sadece tahâret ve abdest konularının ele alındığı bu çalışmada yazar; "*ekûlü*" tarzında izahlarda "*yüraddü 'aleyh* (149b, 153a), *ve hüve memnû'*, *ve fîhi nazar*" (150a) tarzında itirazlarda bulunmakta, "*fe in kulte-kultü, kulnâ, ekûlü*" (150a, 151b, 153a) tarzında muhtemel soru ve cevaplara yer vermekte ve "*sümme i'lem*" tarzında da son sözü söylemektedir[1175].

Hatipzâde, bu müdellel çalışmasında başta *Hülâsa, Vikâye* (168b) ve *Hidâye* (150a) olmak üzere güvenilir Hanefî furû eserlerine müracaat etmektedir.

3. Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Muhtasar

İbnü'l-Hâcib'in *Muhtasaru'l-Müntehâ* adlı eserine Adudüddîn el-Îcî tarafından yapılan şerhe, Seyyid Şerîf'in yazdığı hâşiyesine yapılan hâşiye; 132-159 varak, 23 satır, ta'lîk hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm.

[1173] Hatipzâde, *Hâsiye 'alâ Serhi'l-Vikâye*, vr. 150a.

[1174] Bilgi için bk. *a.g.e.*, vr. 149b.

[1175] Eserde geçen "*kâle*"nin tüm türevleri kirmizidir.

Ktp., Cârullah Efendi bölümü 471 numarada kayıtlı bulunmaktadır[1176]. Hâşiye'nin, Ali Tûsî'yi reddetmek amacıyla yazıldığı anlaşılmaktadır[1177].

Hatipzâde "*kavlühü*" ifadesiyle bazan Seyyid Şerîf'den, bazan da itiraz edenlerden nakiller yaptıktan sonra izah etmeye başlamakta, ancak Seyyid Şerif'in ifadelerine yöneltilebilecek muhtemel itirazları dikkate alarak onlara karşı Seyyid Şerif'i destekleyici açıklamalarda bulunmaktadır. Örneğin, "*ve's-sünnetü'l-mütevâtiratü ve'l-icmâ'u*" sözünü naklettikten sonra, burada "*el-icmâ'u'l-mütevâtiratü*" demenin gerekmiyeceğini belirterek izahına şöyle devam etmektedir:

> "Kitap ve mütevâtir sünnetin kat'îlik ifade etmesi, delâletlerinin kesin olmasından dolayıdır. Bütün mutlak icmâlar kesin bilgi ifade ederler. Mütevâtir kaydı konsaydı bazı icmâlar, bu kapsamın dışında kalacaklardı. Halbuki böyle bir kayda ihtiyaç olmaksızın icmâ, Kitap ve mütevâtir sünnet gibi kat'îlik ifade eder. Onun da icmâda '*mütevatir*' kaydını terketmesi, icmânın da kitap ve mütevâtir sünnet gibi olduğuna dikkat çekmek maksadıyladır."[1178]

"*Kâle fi'ş-şerh, kavlühü-âh*" tarzında nakiller yapan yazar, "*ekûlü*" diyerek açıklamalarda bulunmakta, çalışmasının son kısmında da "*i'lem*" ifadesiyle *kâmil insan*'ın özelliklerini içeren bilgilere yer vermektedir.

47. MUHYİDDİN NİKSÂRÎ (901/1496)

Hayatı

Muhyiddin Muhammed b. İbrahim b. Hasan, Niksâr'da dğmuştur. Sultan Fatih ve II.Bayezid devri âlimlerindendir.

İlk öğrenimine Hüsâmeddin Tokâdî'den başlayan Niksârî, Yusuf Bâlî b. Muhammed el-Fenârî ve Molla Yegan'dan da okuyarak tahsilini tamamladı. Kadızâde-i Rûmî'nin talebesi Fethullah Şirvânî'den riyaziyeyi öğrendi. Böylece aklî, şer'î ve riyâziye gibi ilimleri tamamlamış olan Muhyiddin Niksârî, Kastamonu'da İsmail Bey Medresesi'ne müderris

---

[1176] Baska bir nüshasi için bk. Sülm. Ktp., Crh. 471. Bu numarada bulunan kitabin tamami, Adudüddin'in serhi, Seyyid Serîf'in hâsiyesi ve bunlara yazilan hâsiyelerden meydana gelmektedir. Buradaki hâsiyeler sunlara aittir: *Ali Tûsî, Efdalzâde, Samsûnî, Molla Hüsrev, Hatipzâde, Bâlî Pasa, Ya'kub Pasa, Hayalî Çelebi* ve *Halhalî*.

[1177] bk. Hatipzâde, *Hâsiye 'alâ Serhi'l-Muhtasar*, vr. 132a. Eserde de "*raddün 'ale't-Tûsî*" (139b, 146a) seklinde metin disinda kayitlar bulunmaktadir.

[1178] *a.g.e.*, vr. 146a.

oldu. Daha sonra İstanbul'da Ayasofya ve Fatih medreselerinde hocalık ve aynı zamanda Ayasofya ve Fatih camilerinde vaizlik yaptı.

Muhyiddin Muhammed, 901/1496'da İstanbul'da vefat etti ve Şeyh Vefa Türbesi yakınlarına defnedildi[1179].

Eserleri

Tefsir ve fıkha dair eserleri bulunan Niksârî'nin fıkıhla ilgili çalışması, *Şerhu'l-Vikâye*'ye yazdığı hâşiyesidir.

Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye

Sadruşşerîa'nın *Şerhu'l-Vikâye*'sine yazılan hâşiye; 236 varak, 21 satır, nesih-ta'lîk karışımı bir hatla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Kadızâde Mehmed bölümü 133 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Furûa dair olan eser, Arapça'dır. *Kitâbu'l-hacc* ile başlayan hâşiyenin başında fihrist bulunmaktadır.

Yazar, eski ulemaya ait görüşlerin iyi anlaşılmasını hedeflediği çalışmasında, tenkit ve tercihlere fazla yer vermeden genel olarak açıklamalarla yetinmekte, mezhep görüşü üzerinde durmakta, mezhebin ilk imamları arasındaki ayrılıkları zikretmekte ve müellif ile şarihin verdiği bilgileri değerlendirip bazan özetlemeye gitmektedir.

Nikâh bahsinde, "baba ya da dede, kız veya erkek çocuklarını, küfüv söz konusu olmadığı halde ve birbirlerine göstermeden mehir belirleyip nikâhlasalar, Ebû Hanîfe'ye göre caiz, İmameyn'e göre caiz değildir. Çünkü nikâhta velâyet, görme şartı ile kayıtlıdır, gabn-i fâhişe ve gayr-i küfüve itibar edilmez, akit bâtıl olur" tarzında Hanefî mezhebi imamlarının görüşlerini ve delillerini zikreden yazar, müellifin, "çocuk büluğdan sonra fesih hakkına sahiptir" gerekçesiyle Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih ettiğini, şarihin de aynı görüşü benimsemekle birlikte müellifin sözlerinin tevil edilmesine yol açtığını belirtmektedir[1180].

Talak konusunda da, talakın; "*hasen, ahsen ve bid'î* veya *sünnî ve bid'î*" diye ayrıldığını nakleden Niksârî, ister sünnî, isterse bid'î olsun bize göre yani Ehl-i sünnet'e göre talakın vaki olacağını, çünkü Hz.

[1179] *Sakâik*, s. 273 vd.; Mecdî, s. 291; Sadeddin, II, 545; Leknevî, s. 155; Bagdâdî, I, 273; *SO*, IV, 340; *OM*- II, 16; Kehhâle, VII, 196; Baltaci, *a.g.e.*, s. 83.

[1180] Niksârî, *Hâsiye 'alâ Serhi'l-Vikâye*, vr. 52a.

Peygamber'in "*bir kimse eşini bin talakla boşarsa, eşi üç baîn talakla boş olur*" buyurduğunu kaydetmektedir[1181].

"*Kavlühü-elah*"[1182] tarzında metni nakleden yazar, "*li 'ennehü* (1b), *ey*" (2a, 20a, 51b) diyerek açıklamalarda bulunmakta, "*ve ene'd-da'îf ekûlü*" (52a) ve "*ve min hâzâ i'lem*" (52a, 83b) tarzında özetlemekte, "*arraftü'l-farka*" (83b) tarzında da okuyucunun dikkatini çekmektedir.

Niksârî fazla olmamakla birlikte zaman zaman "İbn Melek, Taftâzânî" gibi hukukçulara müracaat etmektedir.

48. AHÎZÂDE (902/1496)

Hayatı

Ahi Çelebi veya Ahîzâde diye de tanınan Yusuf b. Cüneyd, Tokat'lı olup Sultan Fatih ve II.Bayezid devri fakihlerindendir[1183]. Vefat tarihini dikkate alarak onu her ne kadar II.Bayezid devri âlimlerinden sayanlar varsa da[1184] Fatih devri âlim ve fakihlerinden Molla Hüsrev'den ders aldığından biz onu Fatih ve II.Bayezid devri fakihlerinden kabul ediyoruz.

Molla Hüsrev, Ahmed Kırîmî ve Sultan Bayezid'in hocası Molla Selâhaddin gibi devrin ulemasından ders alarak tahsilini tamamlayan Ahîzâde, bazı medreselerde, bu arada Bursa Molla Hüsrev ve Sultaniye, Edirne Haceriyye (Taşlık), İstanbul Kalenderiyye, Vezir Mahmud Paşa ve Semâniye medreselerinde hocalık yaptı[1185].

Bugün Fatih Camii yakınlarındaki Daruşşafaka caddesinde bulunan Ahîzâde Camii'ni yaptırıp bütün kitaplarını oraya vakfeden Ahîzâde, İstanbul'da Sahn-ı Semân'da müderris iken 902/1496'da vefat etti ve bu camiin haziresine defnedildi[1186].

[1181] Niksârî, *a.g.e.*, vr. 52a.

[1182] "*Kâle*" ve türevleri kırmızıdır.

[1183] *Sakâik*, s. 275, Mecdî, s. 292; *Kesf*, II, 1227, 2021-2022, 2043; Leknevî, s. 226-227; Bagdadî, II, 563; *OM*, II, 53; *GAL*, I, 293; *Suppl.*, I, 646; II, 318; Ziriklî, IX, 296; Kehhâle, XIII, 286.

[1184] Özel, Ahmet, *a.g.e.*, s. 107; Ünal, Halit, "Ahîzâde Yusuf Efendi", *DİA*, I, 549.

[1185] *Sakâik*, s. 275; Mecdî, 294 vd.; Sadeddin, II, 545-46. Müderrisligi ile ilgili genis bilgi için bk. Baltaci, *a.g.e.*, 383.

[1186] Vefat tarihi bazi kaynaklarda 904 ve 905/1498 ve 1499 olarak verilir. bk. *Kesf*, II, 2021; *Hadîka*, I, 42.

Eserleri

Tefsir, kelâm[1187] astronomi[1188]'nın yanı sıra, nahiv, mantık ve belağatın tariflerini konu edinen çalışmaları[1189] bulunan Ahîzâde'nin, fıkha dair üç eseri bulunmaktadır. Bunlardan her biri ayrı türde olup biri hâşiye, biri muhtasar biri de tercümedir. *Tercüme-i Feraizi's-Sirâciyye*'ye kütüphane kayıtlarında rastlamadığımızdan burada sadece hâşiye ve ihtisar üzerinde durulacaktır.

1. Zahîretü'l-'ukba fî şerhi Sadrişşerî'ati'l-'uzma.[1190]

Yazarın bizzat kendisinin nesih hattıyla kaleme aldığı ve 891-901/1486-1496 yılları arasında on yılda tamamladığı eser; 222 varak, 23 satır olup Sülm. Ktp., Turhan H. Sultan bölümü 106 numarada kayıtlı bulunmaktadır[1191]. Eserin başında tefsir, hadis, furû, usûl ve fetva kaynakları bir liste halinde verilmektedir[1192].

Furû-i fıkha dair olan ve Arapça kaleme alınan eser yanlışlıkla Molla Hüsrev'in diğer talebesi Hasan Çelebi'ye de nisbet edilmiş olup bir kaç defa basılmıştır[1193].

[1187] Eser için bk. Sülm. Kütp., Rsd. 985/27.

[1188] Eser hakkinda bilgi için bk. Adivar, *a.g.e.*, s. 67.

[1189] Bu eserler hakkinda genis bilgi için bk. *OM*, II, 53; Ünal, a.g.m., *DIA*, I, 549.

[1190] Ahîzâde, eserinin önsözünde yaptigi hâsiyenin ismini böyle kaydetmektedir.

[1191] Çesitli kütüphanelerde birçok yazmasi bulunmakta olup bazilari sunlardir. Sülm. Kütp., Fatih 1605; Hkm. 323; Haci Besir Aga, 226; DIB. Ktp., Yazma Dairesi, No: 459.

[1192] **Tefsir kaynaklari**; *Kessâf*, Taftâzânî'nin buna yazdigi hâsiye ve Kadi Beydâvî. **Hadis kaynaklari**; *Mesârik* ve serhleri. **Furû kaynaklari**: *Hidâye*; *Hidâye serhleri, Nihâye, Kifâye, Gâyetü's-Serûcî, Gâyetü'l-beyân, Inâyetü'l-Ekmeliyye, Mi'râcü'd-Dirâye, Habbâziyye, Serhu'l-Vikâye li Mevlânâ Hüsâmeddin et-Tokâdî, Serh li Nizâmiddin Ebdehî* ve *Tevfîk, Mecma'u'l-bahreyn* ve *Serh li Aynî ed-Dimaskî, Letâîfu'l-isârât* ve *Serhu li's-Seyh Bedreddin, Gurer* ve *Dürer, Kâfî, Mustasfâ, Kenz, Ihtiyâr, Serhu'l-Kudûrî li'z-Zâhidî, Feraizü's-Sirâciyye* ve *Serh li's-Seyyid Serîf ve Mevlânâ Semsu'l-milleti ve'd-dîn el-Fenârî*. **Usûl-i fikih kaynaklari**; *et-Tavdîh serhu't-Tenkîh* ve *et-Telvîh*. **Fetva kaynaklari**; *Hülâsatü'l-Fetâvâ, Fetâvâ-yı Kâdihân, Fetâvâ-yı Bezzâzî, Munyetü'l-Müftî, Mecma'u'l-Fetâvâ* ve *Hizânetü'l-Fetâvâ*.

[1193] Eserin baski yeri ve tarihleri söyledir. Kalkuta 1245; Leknev, 1873, 1882, 1304; Lahor 1897; Kanpür 1878. Bu konuda bilgi için bk. Ünal, a.g.m., *DIA*, I, 549.

Eserinin önsözünde fıkıh ilminin önemi, diğer ilimlerden üstünlüğü ve bu üstünlüğün nedenleri üzerinde duran Ahîzâde, bu konuda aklî ve naklî delillere yer vermekte ve şiirle istişhadda bulunmaktadır. Söz gelimi yazar; "*..ve men yu'te'l-hikmete...*"[1194] âyetindeki "*hayran*" ifadesiyle fıkhın övüldüğünü, bir grub tefsircilerin de aynı âyette geçen "*el-hikmetü*" lafzını, *ilm-i furû* diye tefsir ettiğini ve buna *fıkhu'l-kebîr* dediklerini belirtmektedir.

Hayatını fıkha haşrettiğini, istifade etmek ve talebelere anlatmak için seleften bu güne kadar gelen *Mecma'*, *Manzûme*, *Bihâr*, *Hidâye*. *Kifâye*, *Vâfi*, *'İnâye*, *Kenz*, *Bidâye*, *Nihâye*, *Gâye* ve *Şerhu'l-Vikâye* gibi eserleri mütalâaya ömrünü verdiğini ifade eden yazar, *Şerhu'l-Vikâye*'nin anlatılamayacak kadar güzel olduğunu, ancak bazı yerlerde kapalılık bulunduğundan ve yanlış anlamalara götürecek kadar da i'caz söz konusu olduğundan devrin pek çok âliminin bu problemleri gidermek maksadıyla girişimlerde bulunduğunu, ancak tamamlamak için kiminin zaman ve güçlerinin yetmediğini, kiminin de mizac ve imtiyazlarının kendilerine yardım etmediğini zikrederek asıl söylemek istediğine zemin hazırladıktan sonra özetle şöyle demektedir:

> "Gençliğimden beri bütün gücümü hocalara giderek bu kitabın bap ve fasıllarının mütalâasına ayırdım. Böylece arkadaşların açıklayamadığı birçok mananın şerhine muttali oldum. Akıl sahiplerinden hiçbirinin ortaya koyamadığı nükteler üzerinde durdum. İçimden buna bir hâşiye yazmak geçti. Başladım... Şerhlerde aşılamayan hususların bulunduğu metinlerin ibarelerini verdim. Yaklaşık on yılımı ayırdım. Yazma esnasında hacca gittim. Yaptığım çalışmaya *Zahîretü'l-'ukba fî şerhi Sadrişşerîati'l-'uzma* ismini verdim."[1195]

Kendi devirlerinde bu fende (fıkıh) mahir sayılmanın hakir görülme sebebi sayıldığını, hatta (neredeyse) güvenilir kitapların âhirette ateşten başka nasibleri bulunmayan felsefeciler yanında bir dirhem ya da bir dinara alınmaya değer kabul edilmediğini, zamanın böyle devrettiğini ve nihayet söz konusu ilmin iftihar vesilesi olmaya başladığını ve kitapların tüccarların geçim kaynağı için daha çok revaçta kaldığını söyleyen

---

[1194] Âyet için bk. *el-Bakârâ*, 2/269.

[1195] bk. Ahîzâde, *Zahîre*, vr. 2a, 2b.

Ahîzâde, bu ifadeleriyle gerçekten devirleriyle ve dönemleriyle ilgili günümüze ışık tutacak bilgileri bizlere aktarmıştır[1196].

Kitâbu't-tahâre'nin girişinde "bu makamda şu beş nükteyi bilmemiz gerekir" uyarısında bulunan yazar, beş nükteyi "*ibadetin muamelâta, namazın diğer ibadetlere ve taharetin namaza takdim edilmesi, konulara bap ile değil kitap lafzı ile başlanması* ve *taharetin mufret olarak kullanılması*" şeklinde zikrettikten sonra *kitap* konusunda Beydâvî'den nakilde bulunmakta, taharetin çeşitleri üzerinde genişçe durmaktadır[1197].

Ahîzâde, "*kavlühü izâ kumtüm*" diyerek şarihin abdest konusundaki görüşünü naklettikten sonra konu ile ilgili bir takım itiraz ve izahlarda bulunmaktadır ki, bunlar aynen Sinan Paşa'da da vardır[1198]. Yazar, aynı âyetle ilgili Nesefî'nin, "*iltifat sanatının bulunduğu, 'âmenû' ifadesinden 'kumtüm' hitabına geçildiği ve Kur'ân'da 82 yerde böyle geçtiği*" şeklindeki görüşlerini "*leyse kezâlik : böyle değildir*" diyerek reddetmekte ve sonunda "*böyle birşey asla işitilmemiştir*" ilâvesini yapmaktadır.

Abdest âyeti hakkında Zahirîlerin görüşleri ve âyetin Medine'de, namazın Mekke'de farz kılındığını ileri sürerek Mekke'de namazların abdestsiz edâ edildiği iddialarıyla ilgili bilgilerde, tıpkı Ya'kub Paşa'nın ifade, izah ve üslûbu göze çarpmaktadır[1199]. Hemen bütün Hanefî kaynaklarında yer verilen ve tartışılan *kulak ile sakal arasında kalan beyaz kısmı*'nın abdest organından sayılıp sayılmadığı konusunda Ahîzâde'nin görüşü şöyledir:

> "Ebû Hanîfe, Muhammed, Şâfiî ve Ahmed'e göre yıkanacak, Ebû Yûsuf'a göre yıkanmayacaktır. Her ikisinin ortak noktası; sakalın altında kalan kısmın yıkanmamasıdır. Çünkü o kısım örtülmekle, **yüz** olmaktan çıkmış ve altı ile ilgili hüküm üstünde geçerli hale gelmiştir. Ama örtülmemiş (kapanmamış) izar-kulak arası beyaz kısmın yıkanması gerekir. Bu konudaki ihtilâf, sakal örttüğü zamana aittir. O olmadığında yıkanması gerektiğinde Mâlik'in dışında ittifak vardır. Ona göre beyazın yıkanması ne sakaldan önce, ne sonra gerekir. Çünkü **vech**in tanımı galiben izardır. Ebherî'ye göre kulaklar da vecihtendir. İhtiyaten ikisinin de yıkanması gerekir. Bu görüş gayr-i kavîdir. Çünkü Nebî ve ashâbı onları meshetmişlerdir."

[1196] bk. *a.g.e.*, vr. 2b.

[1197] *a.g.e.*, vr. 4a.

[1198] Karsilastirmak için bk. Sinan Pasa, *Hâsiye 'alâ Serhi'l-Vikâye*, vr. 11a.

[1199] Mukayese için bk. Ya'kub Pasa, *Hâsiye 'alâ Serhi'l-Vikâye*, vr. 3a.

"*Kavlühü ve zekere Semsu'l-eimme*" tarzında şarihten nakilde bulunan Ahîzâde, konuyu şöyle ortaya koymaktadır[1200].

> "Denildi ki; bunda bahs vardır. Zira Ebû Hanife ve arkadaşları kabul ediyor, Ebû Yûsuf kabul etmiyor. Buna, 'o müctehiddendir, o halde tercih etmesi caizdir' diye cevap verildi. Yine denildi ki; eğer müctehid ise başkalarına uyması caiz değildir. Buna da, 'taklidin câiz olmaması kabu edilemez. Nitekim, Ebû Hanîfe'den bir müctehidin kendinden daha âlim olanı taklit etmesinin caiz olduğuna dair rivayet vardır. Onun, Şâfiî ve Malik gibi mutlak müctehid kabul edilmesi de, doğru değildir. Üstad da böyle zikretti' şeklinde cevap verildi"[1201].

Gaye-mugayya hususunda teferruat bilgiler için *Tavdîh* ve *Telvîh*'i zikretmekte ve isteyenlerin onlara bakabileceklerini belirtmektedir[1202].

Ahîzâde "*kavlühü-ez-zâhir*" (3b) veya "*kavlühü-elah*" (4b) tarzında nakilde bulunmakta, "*hiye* (3b), *hâzâ* (4a), *ey* (4a), *ekûlü* (4b), *kîle aleyh* (4b), *ya'nî*" (5a) tarzında açıklamakta, "*fe'in kîle-kulnâ* (4b, 5a) *ve hünâ sualün-ücîbu*" (5b) tarzında sorulara cevap vermekte, "*leyse kezâlik* (5a), *lâ yehfâ* (5b), *fihi bahs* (67a), *ğayru kaviyy* (6a) *lâ yüsme*'" (5a) tarzında reddetmekte, "*ücîbu* (5a-b),*icmâ'an* (5a), *li 'ennehü* (5a) *li 'ennâ nekûlü* (5b) *el-cevâb*" (67b) tarzında aklî ve naklî deliller getirerek şahsî veya mezhep görüşünü savunmaktadır.

Bu haliyle çalışmanan telif eser niteliğinde olduğu ifade edilebilir.

2. Muhtasaru Fetâvâ-yı Kâdîhân

Şeyh Mahmûd b. İbrahim tarafından ta'lîk hattıyla 896/1491'de istinsah edilen eser, 453 varak, 18 satırdan meydana gelmekte olup Sülm. Ktp., Yozgat bölümü 317 numarada kayıtlı bulunmaktadır[1203].

Yazar, eserin mukaddimesinde, "*her zaman karşımıza çıkan ve kendisine ihtiyaç duyulan şer'î mes'eleler ve dinî hükümlerden meydana gelen bir fevâid*" diye vasfettiği çalışmasını, *el-Fetâvâ'l-Hâniyye*'deki dağınık meseleleri toplayıp meydana getirdiğini, bununla amacının hem talebelerin ve hem de her arzu edenin kolay bir şekilde meselelere

---

[1200] Ahîzâde, *Zahîre*, vr. 6a.

[1201] *a.g.e.*, vr. 6b.

[1202] *a.g.e.*, vr. 7b.

[1203] *Müntehabü Fetâvâ-yı Kâdîhân* ismini tasiyan baska bir nüshasi için bk. Sülm. Ktp., Sehid Ali Pasa, 1080 (353 vr. 23 st, ta'lîk).

ulaşmalarını sağlamak olduğunu ve Sultan II.Bayezid'e ithaf ettiğini belirtmektedir.

Kâdîhân[1204] ile *Muhtasar*'ı karşılaştırdığımızda, ihtisarda takip edilen metodun şöyle olduğu görülür.

Ahîzâde, hemen her zaman karşılaşılan ve genişçe ele alınan meseleleri kısa kısa, nakletmekte *Kâdîhân*'da olduğu gibi onları izaha girmemektedir. Söz gelimi, *Kâdîhân*'ın *Kitâbu't-tahâre*[1205] bölümünde suyun çeşitlerine onbeş varak ayrılmışken, *Muhtasar*'da buna hiç yer verilmemiştir. Aynı bölümde abdestin farz ve sünnetleri *Kâdîhân*'da[1206] sayılmakta, izah edilmekte, tartışmalara girilmekte ve nakillerde bulunulmakta iken, *Muhtasar*'da yazarın kendi ifadeleriyle ana başlıklar sayılmakla itkifa edilmektedir[1207].

Ahîzâde, "*bey'u'l-vefâ*"yı şöyle özetlemektedir:

> "*İnsanların bey'u'l-vefâ* ve *bey'u'l-caiz*' diye isimlendirdikleri bey' konusunda âlimler ihtilâfı söz konusudur. Ekseri meşâyih, onun rehin hükmünde olduğunu, müşterinin ona malik olamayacağını, intifâ(yararlanma)sının mübah sayılmadığını ve yemesi veya helak etmesi halinde tazmin etmesi gerektiğini söylemiştir"[1208].

49. MOLLA EFDALZÂDE (903/1497)

Hayatı

Hamîdüddîn Efdalüddîn el-Hüseyin, Fatih ve II.Bayezid devri âlim, müderris, kadı ve müftülerinden olup Osmanlı devletinin yedinci şeyhülİslâmıdır[1209].

Tahsilini babasından, devrin âlimlerinden ve Molla Yegan'dan tamamlayan Efdalzâde, Bursa'da Kaplıca ve Murâdiye medreselerinde, İstanbul'da Sahn-ı Semân'dan Akkurşunlu Medresesi'nde müderrislik

---

[1204] Karsilastirmada esas aldigimiz *Kâdîhân* nüshasi için bk. Sülm. Ktp., Hamidiye, 607 (544 vr., 25 st., nesih).

[1205] Eserde *kitap, bap* ve *fasillar* kirmizidir.

[1206] bk. Kadihân, vr. 16b. 18b.

[1207] bk. Ahîzâde, *Muhtasar*, vr. 1b, 3b.

[1208] bk. *a.g.e.*, vr. 112b.

[1209] *Sakâik*, s. 171; Mecdî, s. 191; NMPs., s. 147; *OM*, I, 222; *Davha*, s. 14; *Salname*, s. 341; Sadeddin, II, 497; *Hadîka*, I, 185; Altunsu, *a.g.e.*, 12.

yaptı[1210]. Müderrisliği esnasında Sultan Fatih'in ilk devirlerinde iki defa görevinden alınan Molla Hamîdüddîn, Fatih zamanında Edirne[1211] ve İstanbul kadılıklarında bulundu[1212]. Şeyhülİslâm Alâeddin Arabî'nin (901/1496) vefatı ile boşalan şeyhülİslâmlık makamına II.Bayezid tarafından getirildi. Molla Efdalzâde, İstanbul'da Malta Çarşısı karşısında bir medrese yaptırmış ve oraya pek çok şey vakfetmiştir[1213].

Kendinden üç dönem sonra şeyhülİslâm olan Osmanlı devletinin onbirinci şeyhülİslâmı Muhyiddin el-Fenârî gibi talebeler yetiştiren Efdalzâde, şeyhülislâm iken (903/1498)'de[1214] veya (908/1503)'de[1215] vefat etti ve Eyüp Sultan mezarlığına defnedildi[1216].

Eserleri

Hayatının büyük bir kısmını eğitim-öğretim ile kadılık, müftülük ve şeyhülislâmlık gibi idari görevlerde geçiren Efdalzâde'nin yazmaya fazla vakit ayırmadığı görülmektedir. Zira kaynaklarda üç eserinden bahsedilmektedir. Bunlardan ikisi fıkha dair olup biri usûl, diğeri furû eseridir.

Ecvibe an i'tirâzâti'ş-Şeyh Ekmelüddîn fî şerhihi li'l-Hidâye[1217] ismini verdiği furû hakkında bir eser kaleme aldığı belirtilen

---

[1210] Müderrislik görevine iliskin genis bilgi için bk. Baltaci, *a.g.e.*, s. 438-439.

[1211] Mecdî (tezyil), s. 193.

[1212] Tasköprîzâde, Efdalzâde'nin mahkame meclisinde izleyici olarak bulunan Muhyiddin Fenârî'den onun kadilik görevindeki kararliligi hakkinda su bilgiyi nakleder: "*Bir erkekle esi arasinda cereyan eden bir meseleyi Efdalzâde, kadi sifatiyla hükme bagladi. Bunun üzerine kadin onu azarlardi. Ancak o, kadina fazla bir sey demeden sununla yetindi: Beni kizdirsan da Allah'in hükmü degismez. Kendini yorma.*" bk. *Sakâik*, s. 172.

[1213] Vakfettigi seyler hakkinda bilgi için bk. Baltaci, *a.g.e.*, s. 439.

[1214] Mecdî, s. 192; *Davha*, s. 14; *OM*, I, 222. Ölümüne "*lekad mâte'l-'ulemâu*" ibaresiyle tarih düsürülmüstür.

[1215] *Sakâik*, s. 172; Uzunçarsili, *Ilmiye*, s. 341; Danismend, *OTK*, I, 434. Abdulkadir Altunsu, *Osmanli Seyhülislâmlari* adli eserinde (s. 12, dipnot 1) vefat tarihinin *Sakâik*'te 903/1498 diye gösterildigini ifade etmektedir. Halbuki vefat tarihi *Sakâik*'te 908/1503 şekliinde kaydedilmektedir.

[1216] Uzunçarsili, *Ilmiye*, s. 34.

[1217] *Sakâik*, s. 172; Mecdî, s. 192; *Kesf*, II, 2030; *OM*, I, 222; *GAL*, I, 418; *Suppl.*, I, 743.

Efdalzâde'nin, diğer eseri *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ* olup usûle dairdir.

Yaptığımız araştırmada onun furû ile ilgili eserini bulamadığımızdan burada sadece usûl hakkındaki eseri üzerinde durulacaktır.

Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ

Mustafa b. Receb b. Mustafa tarafından 1096/1685'de ta'lîk hattıyla istinsah edilen hâşiye, 172-209 varak, 25 satır olup Atıf Efendi 1599/5 numarada kayıtlı bulunmaktadır[1218].

Efdalzâde, eseri kaleme alış nedenini belirtmemekle beraber Süleymaniye'deki nüsha(vr. 40a)'da Molla Samsûnîzâde'ye itiraz amacıyla yazıldığı kısa bir not olarak kaydedilmektedir. Zaten Hâşiye yazarının da, "*kâle ba'du'l-'ulemâ* (177b), *ze'ame'l-ba'd*" (183a) gibi ifadelerinden ve açıklamalarından, ayrıca onun başka eserlerine de[1219] müracaat etmesinden Seyyid Şerîf'i savunmayı hedeflediği düşünülebilir ki, bu hemen tüm hâşiyeler için geçerlidir.

"*Kavlühü-âh*" veya "*kavlühü ilâ kavlihi-âh*"[1220] tarzında Şerîf'in ifadelerini nakleden yazar; "*ey* (174a) *ekûlü* (176a-b, 181b vd.), *hâzâ beyân* (173a) *yüraddü enne'ş-Şârih* (183a) *kîle fîh*" (178a) şeklinde izah ve açıklamalarda bulunmakta, "*ve'türide 'aleyh* " (183a, 207b) ve "*hiye mine'l-ğarîbetî*" (205a) diye nadir de olsa Seyyid'e itiraz etmekte ve tüm açıklamalarının sonunda, "*fe'l-yetedebber, fe'l-yete'emmel*" (178a, 205a) gibi ifadelerle dikkat çekmektedir.

Seyyid'in ifadelerini bazen çok kısa, bazan da çok uzun bir şekilde nakleden ve konuyla ilgili bilgi verirken *Eş'arî, Mâtûridî* ve *Mu'tezilî* gibi itikadî mezheplere de yer veren Efdalzâde, Seyyid'in "*kâ'idetü ehli'l-hak*" ifadesini; "*yani, Eş'arî mezhebinin kaidesi*" diye açıklamıştır.

Çalışmada daha çok lafzî, luğavî ve nahvî izahların yer aldığı görülmektedir.

[1218] Diger nüshasi için bk. Sülm. Ktp., Crh, 471 (40-53 v., 23 st. tâlik).

[1219] *Tevhid* ile ilgili genis bilgilerin onun *Hâsiye 'ale'l-Metâli'* adli eserinde bulunabilecegini söylemektedir.

[1220] "*Kavlühü*" ifadeleri bazan kirmizi bazan siyahtir. Bazan da böyle bir ifade yazilmaksizin belli bir mesafe birakilmak suretiyle nakiller yapilmaktadir.

50. KİRMASTÎZÂDE (906/1500)

Hayatı

Molla Yusuf b. Hüseyin[1221] Sultan Fatih ve II.Bayezid devri âlim ve kadılarındandır. *Molla Kirmastî* veya *Kirmastîzâde* diye tanınır[1222].

Bursalı Hocazâde (893/1487)[1223] gibi devrin âlimlerinden Arapça ve şer'î ilimleri tamamlayan Kirmastîzâde değişik medreselerde hocalık yaptıktan sonra Sahn-ı Semân'a geçmiş, daha sonra da Bursa ve İstanbul kadılıklarında bulunmuştur[1224]. Molla Yusuf, evinin yanında *Kirmastî Mektebi* diye bilinen bir medrese yaptırmıştır[1225]. Molla Kirmastî, vezir vb. idarecilere karşı şahsiyetini korumuş ve çekinmeden gerekeni söylemiştir[1226].

906/1500'de[1227] vefat eden Kirmastîzâde, Fatih Camii civarında yaptırmış olduğu mektepte medfundur[1228].

Eserleri

Kirmastîzâde'nin fıkıh, kelâm ve meâniye dair metin, şerh, hâşiye ve risâle tarzında eserleri vardır[1229]. Onun usûle dair *Zübdetü'l-vusûl ilâ umdeti'l-usûl, el-Vecîz, Medârıku'l-aslıyye ilâ mekâsıdı'ş-şer'iyye* ve *Hayber*, furûa dair de *Şerhu'l-Vikâye* ile *Vakf, Cihâd* ve *Rehn* ile ilgili

---

[1221] Ayvansarayî babasinin Hüsrev oldugunu söyler. bk. *Hadîka*, I, 186.

[1222] *Sakâik*, s. 207; Mecdî, s. 224; NMPs., s. 149.

[1223] Hayati için bk. *Sakâik*, s. 126; Mecdî, s. 145; *OM*, I, 293.

[1224] *Sakâik*, s. 207; Mecdî, s. 224; NMPs., s. 149; *OM*, II, 53.

[1225] Mecdî, s. 224; Medreseyle ilgili genis bilgi için bk. Baltaci, *a.g.e.*, 103.

[1226] Vezir ile aralarinda geçen hadise ile ilgili bilgi için bk. *Sakâik*, s. 207.

[1227] *Kesf*, II, 954, 2001. *Sakâik* (s. 208)'te vefat tarihi 900/1494 civarinda gösterilmis ve kesin bir rakam verilmemistir. *Hadîka* (I, 186)'da vefat tarihi 912/1506 olarak gösterilirken, Atâî (s. 16)'nin kenar hâsiyesinde 960/1552 diye verilmistir. Kütüphane tasnif fislerinde ise 860/1456, 920/1514 tarihleri verilmektedir.

[1228] *Sakâik*, s. 208; Mecdî, s. 224.

[1229] Kirmastîzâde'nin kelâm ve meâniye dair eserleri için bk. *Sakâik*, s. 208; Mecdî, s. 224; Sülm. Ktp., Sehid Ali Pasa, 2283; Lâleli, 3753/1.

risâleleri olmak üzere sekiz eseri bulunmaktadır[1230]. Bunlardan *Hayber*[1231], *Zübde* ve risâleler telif, diğerleri ise şerh veya muhtasardır.

Usûl eserleri arasında zikredilen *Medârıku'l-aslıyye* aşağıda belirtildiği gibi *el-Vecîz*'in aynısıdır. *Hayber*, *Şerhu'l-Vikâye* ve *Cihad* risâlesine kütüphane kayıtlarında rastlanmadığından usûlden *Zubdetü'l-vusûl* ile *el-Vecîz*'i, furûdan *Vakf* ve *Rehn* risâleleri üzerinde durulacaktır.

a. Usûle dair olanlar

1- Zübdetü'l-vusûl ilâ 'umdeti'l-usûl

II.Bayezid zamanında 893/1488'de kaleme alınan eser; 69 varak, 17 satır, 10 fasıl, talik hattıyla istinsah edilmiş olup Topkapı Sarayı III.Ahmed bölümü 1270 numarada kayıtlı bulunmaktadır[1232].

Eserin ismini *Zübdetü'l-vusûl ilâ 'ilmi'l-usûl* diye kaydeden Kâtip Çelebi, "*umulur ki o, Zübdetü'l-fusûl'dür*" ilâvesinde bulunduktan sonra, bunun muhtasar bir çalışma olduğunu, on fasıldan meydana geldiğini, önsözünde II.Bayezid'den bahsettiğini ve aynı müellif tarafından ihtisar edilerek *el-Vecîz* ismi verildiğini belirtmektedir[1233]. Bursalı Tahir de eserin adını Kâtip Çelebi gibi kaydettikten sonra bunun bir şerh olduğunu söylemektedir[1234]. Hüseyin Atay da eserin ismini bu iki âlim gibi kaydettikten sonra, eserin asıl adının *Zübdetü'l-fusûl* olduğunu belirtmiş ve tetkik edilmesi gerektiğini vurgulamıştır[1235]. Eser üzerinde yaptığımız incelemede, eserin (vr. 16'da) esas isminin başlıkta kaydettiğimiz gibi olup, az önce temas ettiğimiz üç âlimin kaydettiği şekilde olmadığı görülmüştür.

Yine Kâtip Çelebi eserin metin, diğer ikisi ise şerh olduğunu söylemişlerdir. İncelememize göre eser, şerh değil teliftir. Çünkü müellif ne önsözünde, ne de başka bir yerinde şerh olduğunu ima eden herhangi

---

[1230] *Sakâik*, s. 208; Mecdî, s. 224; *Kesf.*, II, 954, 2001. *OM*, II, 53; Atay, *Hukuk Felsefesi*, s. 174. Onun rehin ile ilgili risâlesi kaynaklarda zikredilmemektedir.

[1231] bk. *OM*, II, 53.

[1232] Baska bir nüshasi için bk. Topkapi Sarayi, EH, 698; Sülm. Ktp., Esad Ef., 493'de Kirmastîzâde adina kayitli bulunan (73 varak, 11 satir, ta'lîk hattiyla istinsah edilmis olan) eser, Nesefî'nin *Menâru'l-envâr* adli eseridir.

[1233] bk. *Kesf*, II, 954.

[1234] bk. *OM*, II, 53.

[1235] Atay, *a.g.e.*, s. 174.

bir söz sarfetmemiştir. Kâtip Çelebi'nin söylediği gibi bu eser, *el-Vecîz* ismiyle ihtisar edilmiştir. Zira yaptığımız karşılaştırmada *Zübde*'nin birinci (fıkıh usûlü'nün faydası) ve üçüncü faslındaki (hafî, müşkil, müteşâbih, nesh ve tevil gibi)[1236] bazı konular *el-Vecîz*'de bunlara tekabül eden yerlerde yoktur[1237].

Kirmastîzâde'nin eserdeki metoduna ilişkin bazı tespitlere *el-Vecîz* adlı muhtasar çalışmasıyla ilgili bölümde yer verdiğimiz için burada tekrarını gerek görmüyoruz[1238]. Ancak onun, *Zübde* ile ilgili sözlerini ve Kur'ân tarifini vermek istiyoruz.

Molla Yusuf, eseri hakkında *Zübdetü'l-vusûl*'ün mukaddimesinde; "*bu, nakil ile aklı cemeden usûle dair muhtasar bir çalışmadır. Küllî kaidelerle hareket ederek tafsîli delillerden şer'î-amelî hükümleri çıkarıp bilmek ancak bununla mümkün olur*"[1239] demiştir.

Kur'ân'ı; "*Resûl'e indirilmiş, mushaflarda yazılmış ve mütevâtir yolla gelmiş ilâhi bir kitaptır*" diye tanımlayan Molla Yusuf şu ilâvede bulunmuştur:

> "Bütün fakihlere (âmmetü'l-fukahâ) göre; nazım ve mana, birlikte Kur'ân'ın rüknüdürler. Hanefî mezhebinde de sahih olan görüş budur. Ancak Ebû Hanîfe, namazın caiz olması noktasında nazmı, gerekli rükün olarak görmemiş ve özellikle manaya itibar etmiştir"[1240].

Kirmastîzâde burada önce bütün fakihlerin ortak görüşünü, sonra kendisinin meylettiği Hanefî mezhebinde de sahih kabul edilen kanaatı takdim etmiş, daha sonra da Ebû Hanîfe'nin görüşünü zikrederek onun yalnız kaldığını vurgulamaya çalışmıştır. Rücû ettiğine dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

2- el-Vecîz fi'l-usûl[1241]

Şakâik'te *el-Vecîz fi 'ilmi usûli'l-fıkh*[1242] diye kaydedilen eser, *Vecîz fi'l-usûl*[1243], *Vecîz fî usûli'd-dîn*[1244], *Medâriku'l-aslıyye ile'l-mekâsıdi'l-*

[1236] Kirmastîzâde, *Zübde*, vr. 1b, 3b vd.

[1237] bk. Kirmastîzâde, *el-Vecîz*, vr. 1b, 2a-10a.

[1238] Burada *el-Vecîz*'e atifta bulunmamizin sebebi, onu *Zübde*'den önce incelemis olmamizdan kaynaklanmaktadir.

[1239] bk. Kirmastîzâde, *Zübde*,vr. 1b.

[1240] bk. *a.g.e.*, vr. 33a.

[1241] *Kesf.*, II, 2001.

fer'iyye[1245] ve *Kitâbu'l-Vecîz fi'l-usûl*[1246] gibi isimlerle de zikredilmektedir.

Kirmastîzâde'nin *Zübdetü'l-vusûl ilâ 'umdeti'l-usûl* adlı eserini ihtisar ederek meydana getirdiği bu çalışma; 39 yaprak, 15 satır, Mustafa b. Hamza tarafından Dimatoka'da 965/1557'de nesih hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm Ktp., Hacı Mahmud Ef. bölümü 797/1 numarada kayıtlı bulunmaktadır[1247]. Molla Yusuf bu çalışmasıyla ilgili maksadını şöyle belirtmektedir:

> "Delil ve örneklere yer verip, Şâfiî usûlüne de işaret etmek suretiyle, Hanefî usûlünü yazmaktır. Çünkü öğrencilerin kolay bir şekilde anlayabilmelerini sağlayacak bir çalışmaya şiddetle ihtiyacın var olduğunu gördüm"[1248].

Çalışmasını tamamladıktan sonra maksat ve gayesine uygun olarak *el-Vecîz* ismini verdiğini söyleyen Kirmastîzâde, eserini *10 marsad* üzere planlayıp tamamladığını kaydetmektedir[1249].

İctihâdı, *"fakîhin şer'î hükümle, zannî bir hükmü çıkarmak için ortaya koyduğu gayrettir"* şeklinde tanımlayan Kirmastîzâde, ictihadın şartları, hükmü ve müctehidin hata ve musîb durumlarına da temas

---

[1242] bk. *Sakâik*, s. 208.

[1243] Sülm. Ktp., Damad Ibrahim Pasa, 486/1.

[1244] Sülm. Ktp., Izmirli Ismail Hakki, 513.

[1245] Sülm. Ktp., Fatih 5374/1.

[1246] *OM*, II, 53.

[1247] Diger nüshalari için bk. Sülm. Ktp., Izmir, 816/1; M. Arif M. Murad, 135; Bagdatli Vehbi Ef., 365.

[1248] Kirmastîzâde, *el-Vecîz*, vr. 1b.

[1249] *a.g.e.*, vr. 1b. *Birinci marsadda*; usûl-i fikhin lügat, lâkap ve fikha izafet açisindan tanimi ve mevzuu (vr. 1b), *ikinci marsadda*; âlem, yaraticisi ve sifatlari, *üçüncü marsadda*; Arapçaya taalluk eden bahisler (burada hakîkat, mecâz, sarîh, kinâye, âmm, hâss, mutlak, mukayyed, müsterek, mücmel, ibâre, isâre, delâle, iktizâ, zâhir, nass, müfesser, muhkem, mukâbele, beyân, mantik, mefhûm ve hurûfu'l-meâni gibi konular) bulunmakta olup her istilâhin tanimi, hükmü zikredilmekte ve tartismalara yer verilmekte (2a-10a), *dördüncü marsadda*; hükümler (11b), *besincide*; Kitâp (burada emir, nehiy isleniyor 17a), *altincida* sünnet (22a), *yedincide*; icmâ (burada Nazzam ve Haricîlerin görüslerine yer veriliyor) (26b), *sekizincide*; kiyâs (27b), *dokuzuncuda*; muâraza ve tercîh (33a) ve *onuncuda*; ictihad (38a) üzerinde durulmustur.

etmektedir[1250]. Taklit ile ilgili fakihlerin müsbet-menfi görüşlerini zikrettikten sonra taklîdin caiz olduğunu belirten Molla Yusuf, mukallidle ilgili şu bilgilere de yer vermektedir.

> "Taklit caizdir. Müctehidler birden fazla (müteaddid) olduğunda, ümmî herhangi bir meselede bir müctehidin ictihadıyla amel ettiyse, o konuda başka birinin ictihadıyla amel etmesinin caiz olmadığında ittifak vardır. Başka bir meselede ise, tercihe şayan olan başka bir müctehidin de taklit edilebilmesidir"[1251].

Kirmastîzâde'nin bu kanaatından; her meselede belli bir mezhep yerine, değişik meselelerde farklı mezheplerin de rahatlıkla taklit edilebileceği sonucunu çıkarmak mümkündür.

Gerek *Zübde*'yi ve gerek onun ihtisârı olan *el-Vecîz*'i kaleme alırken müracaat ettiği kaynakları zikretmeyen Kırmasitîzâde, hemen her konuda örnekler vermekte ve delillerini de zikretmektedir.Eserde Şâfiî usûlüne müracaat etmişse de bunu açıkca ifade etmemiş, bazı konularda farklı görüşleri verirken "bazıları" diye bir ifade kullanmıştır.

el-Vecîz, Buzcuzâde diye bilinen Ömer b. Hüseyin b. Ali Amidî (1200/1785) tarafından *el-Vasît şerhu'l-Vecîz fi'l-usûl* adıyla şerhedilmiştir[1252].

b. Furûa dair olanlar

1- Risâle fi'l-vakf

Eser; 77 varak, 17 satır, talik hattı ile 957/1550'de Molla Sinan b. Hüseyin el-Kirmastî tarafından istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Serez bölümü 981 numarada kayıtlıdır.Furû-i fıkha dair olan bu çalışma, Arapça'dır. *27 bab*'dan meydana gelen eserin, ayrıca her babında da birçok meseleye yer verilmiştir[1253].

Beytülmalı umeranın, zekâtı da zenginlerin ipotekleri altına almalarıyla, zamanın ulema ve fukara aleyhinde devrettiğini kaydeden

---

[1250] *a.g.e.*, vr. 38a.

[1251] *a.g.e.*, vr. 39a; a.mlf., *Zübde*, vr. 68b.

[1252] Eser için bk. Topkapi Sarayi, *EH*, No: 715. Bu çalisma 361 varak, 19 satir olup 1186/1772'de istinsah edilmistir.

[1253] *Birinci babda*; vakfin tanimi ve gerekçeleri, *ikinci babda*; ölüm Sonrasina bagli yapilacak vakiflar için kullanilacak lafizlar (2a) ve *yirmiyedinci (sonuncu) babda* da vesika hakkinda Ebu'l-Leys'in fetvasi (75b) üzerinde durulmaktadir.

Kirmastîzâde, "bu arz, onlardan hali olarak yaratılmadı"[1254] diyerek âlim ve fakirler zümresi için de özellikle maddi kaynak olacak vakıf konusu üzerinde çalışma ihtiyacını hissetmiş olduğunu imâ etmiştir.

Molla Yusuf, Ebû Hanîfe ile Muhammed'in görüşünü "**HM**"[1255], Ebû Yusuf ile Muhammed'in görüşünü de "**SM**"[1256] rumuzlarıyla vermektedir.

Altıncı babda[1257] menkûlun vakfı ile ilgili bilgileri güvenilir kaynaklardan nakiller yaparak özetleyen Kirmastîzâde, böyle bir uygulamanın örf haline gelmesi halinde ihtihsânen caiz olacağını söylemektedir. Yazar bunun delili olarak, Muhammed'in; "teâmül ile kıyasın terk edileceği"ne dair olan görüşünü belirtmekte ve benzeri fukahânın da bu kanaatte olduğunu ileri sürmektedir[1258]. Menkûlun vakfedilmesinin, teâmül(örf)den dolayı caiz olduğuna dikkat çeken Molla Yusuf, "bize göre, teâmül olmazsa menkûlun vakfı caiz değildir"[1259] diyerek konu ile ilgili fikrini ortaya koymaktadır.

Molla Yusuf eserinde; *Sirâciyye, Cassâs, Munye* (4a), *Tuhfe* (4b), *Kübra* (11a), *Kâdîhân* (6a), *Hulâsâ* (6a), *Fetâvâ* (8b), *Zahîre* (16a), *Tehzîb* (16b), *Mebsût* (17a) ve *Mecma'u'n-nevâzil* (20b) gibi kaynaklara müracaat etmektedir.

2- Risâle 'ale'r-rehn

Kaynaklarda zikredilmeyen bu risâle; 12 varak, 17 satır, talik hattıyla istinsah edilmiş olup Sülm. Ktp., Düğümlü Baba bölümü 446/43 numarada kayıtlı bulunmaktadır[1260]. Arapça olarak kaleme alınan eser, furû-i fıkıh ile ilgilidir.

Besmele, hamdele ve salveleden sonra, âlimler ve imamlar arasında rehine ait bazı durumların uzun münakaşalara yol açtığını belirten Molla Yusuf, problemi şu şekilde ortaya koymaktadır:

[1254] Kirmastîzâde, *Vakf*, vr. 1b.
[1255] Kirmastîzâde, *a.g.e.*, vr. 6b.
[1256] *a.g.e*, vr. 13b.
[1257] *a.g.e.*, vr. 15b.
[1258] *a.g.e.*, vr. 16a.-16b.
[1259] *a.g.e.*, vr. 16b.
[1260] Diger nüshasi için bk. Sülm. Ktp., Fatih, 1657.

"Râhine ait bazı eşyaların bulunduğu bir ev (dar), rehin olarak verilse, mürtehinin yanında helakı sözkonusu olduğundan mı, yoksa râhinin vefatından sonra rehine ait olacağından dolayı mı fasiddir"[1261]. Böylece probleme dikkat çeken Molla Yusuf, ilgili görüşleri ve kendi görüşünü kaydederek çalışmasını *üç maksat*'ta tamamlamıştır.

Kirmastîzâde başkalarına ait görüş ve delillerini *"temesseke"* ifadesiyle verdikten sonra *"ve fîhi nazar"* (157b) diyerek tartışmakta ve *"vücûhu'l-evvel..."* (158a) ifadeleriyle de gerekçelerini kaydetmektedir.

Çalışması esnasında; *Hidâye* (151a), *Câmi'*, *Mebsût* (151b), *Zahîre, 'İnâye, İhtiyâr* (152b), *Muhît, Nihâye* (154b), *Fusûleyn ve Muğnî* (162a) vs. gibi kaynaklara müracaat eden müellif, hacmi küçük, tartışmaları içeren, müdellel, faydalı bir çalışma meydana getirmiştir. Kirmastîzâde usûle dair eserlerinde faydalandığı kaynakları zikretmemekle beraber, furû ile ilgili yazdığı risâlelerin her ikisinde de onu aşkın eseri kaynak olarak vermiştir.

B. ESERLERİ GÜNÜMÜZE ULAŞMAYANLAR

1- Fahreddin Muhammed Efendi (723/1323):

– *Manzûmetü'l-Kudûrî*[1262].

2- Saîd b. İsmâil er-Rûmî el-Aksarâyî (850/1446 civarı):

– *Kitâbu Siyâseti'd-dünya*[1263].

3- Burhâneddin Haydar el-Herevî (830/1446 civarı):

– *Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye*[1264].

4- Sarı Ya'kub el-Kirmânî (I.Mehmed devri):

– *Risâle fî menâsiki'l-hacc*[1265].

5- Kara Ya'kub b. İdris en-Niğdevî (838/1430):

– *Hâşiye 'ale'l-Hidâye*[1266].

[1261] Kirmastîzâde, *Rehn*, vr. 149b. Kirmastîzâde bu konuda, bazilarinin *fesâd* ve *damân*'a, bazilarinin *damândan sonra butlân*'a kail olduklarina isaret eder.

[1262] *OM*, I, 303.

[1263] *a.g.e.*, I, 291.

[1264] *Sakâik*, s. 59; Mecdî, s. 83; NMPs., s. 129.

[1265] *a.g.e.*, s. 62; *a.g.e.*, s. 84; *a.g.e.*, a.y. *OM*, I, 341.

6- Alâeddin Ali b. Mûsâ el-Koçhisârî (841/1437):

– *Şerhu Kenzi'd-dekâik*[1267].

7- Ahmed b. Muhammed b. Arapşah (854/1450):

– *Hâşiye 'ale'l-Muhtasar li's-Seyyid*[1268].

8- Fethullah eş-Şirvânî (857/1453)[1269]:

– *Hâşiye 'ale't-Telvîh*[1270].

9- Fethullahzâde (Fatih devri):

– *Hâşiye 'ale't-Telvîh*[1271].

10- Veliyyüddin Efendi (Fatih devri):[1272]

– *Fetâvâ-yi Rûşen*[1273].

11- Hacı Baba İbnu'ş-Şeyh İbrahim et-Tosyavî (Fatih devri):

– *Risâletü'l-lehv*[1274].

12- Hocazâde Muslihuddin el-Bursevî (893/1487):

– *Hâşiye 'ale't-Telvîh*[1275].

[1266] *Sakâik*, s. 63; Mecdî, s. 84; NMPs., s. 129; *OM*, I, 397. Eseri, Bursali Tahir *Serhu'l-Hidâye* diye kaydetmektedir.

[1267] Mecdî, s. 124; NMPs., s. 187; *OM*, I, 352.

[1268] Mecdî, s. 74; Uzunçarsili, *OT*, I, 540; Kafesoglu, Ibrahim, "Ibn Arapsah", *IA*, V/II, 700. Mecdî, onun usûl-i fikha dair 5.000 beyt yazdigini ifade etmektedir. Kafesoglu da onun *Fâkihatü'l-hulefa* (Sülm. Ktp., Crh. 471, Bulak 1290/1873) adli eserinin bulundugunu ve bunun siyâsî görüs asilayan ve ahlâk telkin eden *Kelile ve Dimne* gibi bir kitap oldugunu belirtmektedir.

[1269] *Sakâik*, s. 107; Mecdî, s. 125; *OM*, I, 392.

[1270] *OM*, I, 392; Tasköprîzâde (*a.g.e.*, s. 108), es-Sirvânî'nin *Kitâbu't-Telvîh*'i babasinin dayisina okuttugunu ifade etmektedir.

[1271] *OM*, I, 392.

[1272] Mecdî, s. 217; *OM*, II, 15; Baltaci, *a.g.e.*, s. 120.

[1273] *OM*, I, 462.

[1274] *a.g.e.*, s. 273.

[1275] *Sakâik*, s. 130; Mecdî, s. 149; NMPs., s. 146; *OM*, I, 293; *GAL*, II, 297; *Suppl.*, II, 322; Ziriklî, VII, 148; Kehhâle, XII, 1290; Ayrica bk. Uzunçarsili, *Ilmiye*, s. 230; Baltaci, *a.g.e.*, s. 492. Kütüphane kayitlarinda (Sülm. Ktp., Kasidecizâde, 192), *Takrîru'l-Mir'ât* adli eser her nekadar Hocazâde (893/1487)'ye nisbet edilyorsa da, yapilan incelemede bu eserin Abdulhamid devri âlimlerinden Hoca Mustafa el-Vedînî'ye ait oldugu ortaya çikmistir.

13- Şükrullah el-Amasyavî (894/1488):[1276]

– *Menhecü'r-reşâd fî sulûki'l-'ibâd*[1277].

14- Abdülkerim Efendi (900/1495):

– *Hâşiye 'ale't-Telvîh*[1278].

15- Hacı Hasanzâde el-Balıkesirî (911/1505):[1279]

– *el-Mukaddimâtü'l-erba'a*[1280].

– *Hâşiye 'ale't-Tavdîh*[1281].

– *Mecma'u'l-bihâr*[1282].

II. ESER VERMEMİŞ OLAN FAKİHLER

Kaynaklarda, fıkıh öğrenimi gördüğü, fakih, fıkıhta mahir, usûl-furû âlimi olduğu ve ifta ve kaza görevlerinde bulunduğu belirtilmekle beraber fıkıhla ilgili her hangi bir eser kaleme almayan Osmanlı fakihleri de bulunmaktadır. Esasen bunlar da çalışmamızın kapsamına dahil oldukları halde biz, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları* adını taşıyan bu eserimizde, daha ziyade fıkıhla ilgili eser vermiş fakihlerin hayatları ve eserlerinin incelenmesini hedeflediğimizden, eserleri olmayan bu fakihleri belli bir plan içinde, hayatları ile ilgili bilgilere girmeden ele almakta fayda görüyoruz. Yine de bunlar, çalışmamızın bazı bölümlerinde eser kaleme almış olan fakihlerle birlikte değerlendirmeye alınmışlardır. Dolayısıyla burada eser vermemiş olan fakihler; *fıkıh öğrenimi gördüğü kaydedilenler, fıkıh âlimi olarak nitelendirilenler ve iftâ ve kaza teşkilatında görev yapanlar* şeklinde üç başlık altında ele alınacaktır.

[1276] *OM*, I, 332.

[1277] *Kesf*, II, 1881; *OM*, I, 443. Eserin tasnif fislerinde "Sülm. Ktp., Rsd. 1398" numarada oldugu kaydedilmekle beraber yaptigimiz incelemede adi geçen yerdeki eserin *Tasvîrâtü'l-enzâr* adini tasidigi görülmüstür.

[1278] *Sakâik*, s. 156; Mecdî, s. 177; NMPs., s. 147; *Davha*, s. 12; *Salnâme*, s. 336; *OM*, I, 352; Altunsu, *a.g.e.*, s. 10.

[1279] *a.g.e.*, s. 158; *a.g.e.*, s. 180; *OM*, I, 273; Baltaci, *a.g.e.*, s. 218.

[1280] *a.g.e.*, ay.; *a.g.e.*, ay.

[1281] *OM*, I, 273.

[1282] *a.g.e.*, ay.

A. FIKIH ÖĞRENİMİ GÖRDÜĞÜ KAYDEDİLENLER

Eser vermemiş olmakla birlikte fıkıh öğrenimi gördüğü kaydedilen Osmanlı fakihleri şunlardır: "Şeyh Edebâli (726/1326)[1283], Dursun Fakih (726/1326)[1284], Davûd-i Kayserî (751/1350)"[1285].

Bunlardan Edebâli yüksek öğrenimi Şam'da, Davûd-i Kayserî Mısır'da tamamlamıştır. Dursun Fakih'in bütün öğrenimini Şeyh Edebâli'den yaptığı zikredilmektedir.Her üç fakih de Karaman bölgesinde doğmuş, bilâhare Osman ve Orhan Bey'lerin maiyetinde iftâ, kaza ve eğitim-öğretim hizmetlerinde bulunmuşlardır.

Dursun Fakih, Şeyh Edebâli'nin tavassutuyla Osmanlı bölgesine gelmiş, yeni devletin ifta ve kaza işlerini yürütmüş ve Osman Bey adına ilk defa Cuma hutbesini okumuştur[1286].

B. FIKIH ÂLİMİ OLARAK NİTELENDİRİLENLER

Kaynaklarda her hangi bir eserinden söz edilmemekle beraber, haklarında *fakih, fıkıh âlimi, fıkıhta mahir, usûl-fıkıh* ve *usûl-furû âlimi* gibi kayıtlar bulunan Osmanlı fakihlerini şöyle sıralayabiliriz:

"Tâceddin Kürdî[1287], Bahâuddîn Ömer b. Kutbuddin[1288], Abdurrahman b. Ali[1289], Yar Ali eş-Şîrâzî[1290], Molla Fadlullah[1291], Molla İbn Minas (İbn Kadı Minasoğlu)[1292], Molla İyas[1293], Molla Hayreddin Halil b. Kasım (879/14)[1294], Abdullah Amasî"[1295].

Şîrâz'dan Anadolu'ya gelen Yar Ali eş-Şîrâzî'nin dışındaki bütün fakihler, Anadolu'da doğup büyüdükleri için Anadolu âlimi

---

[1283] *Sakâik*, s. 4; Mecdî, s. 20; NMPs., s. 105; Uzunçarsili, *OT*, I, 560.
[1284] *Sakâik*, s. 5; Mecdî, s. 21; Leknevî, s. 85; *SO*, III, 254; Temîmî, vr. 237a.
[1285] *Sakâik*, s. 7; Mecdî, s. 27; NMPs., 110; *Kesf*, I, 361; *GAL*, I, 267.
[1286] *Sakâik*, s. 6; Mecdî, s. 21; NMPs., s. 102.
[1287] *Sakâik*, s. 8; Mecdî, s. 28; NMPs., s. 110.
[1288] *Sakâik*, s. 35; *a.g.e.*, s. 59; *a.g.e.*, s. 35.
[1289] *Sakâik*, s. 46; *a.g.e.*, s. 68.
[1290] *a.g.e.*, s. 36; *a.g.e.*, s. 59; *a.g.e.*, s. 125.
[1291] *a.g.e.*, s. 64; *a.g.e.*, s. 85; Uzunçarsili, *OT*, I, 55.
[1292] *a.g.e.*, s. 105; *a.g.e.*, s. 123.
[1293] *a.g.e.*, s. 109; *a.g.e.*, s. 126.
[1294] *a.g.e.*, s. 122; *a.g.e.*, s. 140.
[1295] *a.g.e.*, s. 209; *a.g.e.*, s. 226.

sayılırlar.Abdurrahman b. Ali hariç diğerleri gerek ilk ve gerekse yüksek öğrenimlerini Anadolu'nun çeşitli ilim merkezlerinde görmüşlerdir. Abdurrahman b. Ali ise, Şam ve Kahire'de ihtisasını tamamlamıştır.

C. İFTA VE KAZA TEŞKİLATINDA GÖREV YAPANLAR

Fıkıhla ilgili her hangi eseri bulunmadığı halde fıkıhla yakından alakası olan ifta ve kaza teşkilatında görev yapmış Osmanlı hukukçuları şunlardır:

"Mûsâ Çelebi [İbn Kadı Mahmud] (759/1358)][1296], İbrahim b. Muhammed Hanefî[1297], Molla Necmeddin Hanefî[1298], Muhammed el-Cezerî[1299], Hasan Paşa b. Alâeddin Esved (841/1437)[1300], Molla Yegan (846/1442)[1301], Fahreddin Acemî[1302], Molla Hamza Karamânî (899/1493)[1303], Molla İlyas er-Rûmî[1304], Molla Zeyrek[1305], Ahmed Paşa b. Hızır Bey[1306], Kadı Mahmud[1307], Kara Halil Çandarlı (780/1378)[1308], Yusuf Bâlî b. Fenârî (846/1442)[1309], Şeyh Ramazan[1310], Abdurrahman b. Abdilkerim[1311], Şemseddin b. Yegan[1312], Hızır Bey (863/1458)[1313],

---

[1296] *Sakâik*, s. 14; *a.g.e.*, s. 37; Adivar, *a.g.e.*, s. 18.
[1297] *a.g.e.*, s. 35; *a.g.e.*, s. 59; NMPs., s. 125.
[1298] *a.g.e.*, s. 35; *a.g.e.*, s. 59.
[1299] *a.g.e.*, s. 38; *a.g.e.*, s. 62.
[1300] *OM*, I, 271.
[1301] *Sakâik*, s. 79; Mecdî, s. 99; NMPs., Uzunçarsili, *OT*, II, 52.
[1302] *a.g.e.*, s. 59; *a.g.e.*, 81; *Davha*, s. 5; *Salname*, s. 333.
[1303] *a.g.e.*, s. 100; *a.g.e.*, s. 120; *SO*, II, 252; Bagdâdî, I, 337.
[1304] *a.g.e.*, s. 104; *a.g.e.*, s. 123.
[1305] *a.g.e.*, s. 124; *a.g.e.*, s. 145.
[1306] *a.g.e.*, s. 178; *a.g.e.*, s. 197; Baltaci, *a.g.e.*, s. 105.
[1307] Mecdî, s. 37.
[1308] *Sakâik*, s. 10; *a.g.e.*, s. 30; NMPs., s. 110; Uzunçarsili, "Çandarli", *IA*, III, 351-357.
[1309] *a.g.e.*, s. 34; *a.g.e.*, s. 58; *a.g.e.*, s. 125.
[1310] *a.g.e.*, s. 48; *a.g.e.*, s. 70; Uzunçarsili, *OT*, I, 583.
[1311] Baltaci, *a.g.e.*, s. 91.
[1312] *Sakâik*, s. 80; Mecdî, s. 100; NMPs., s. 136.
[1313] *a.g.e.*, s. 91; *a.g.e.*, s. 111; Uzunçarsili, *Ilmiye*, s. 229; Babinger, "Hizir Bey", V/I, 471.

Zeyneddin Muhammed b. Hızır Şâh[1314], Ehaveyn Muhyiddin[1315], Ahmed Efendi[1316], İbrahim Paşa b. Halil[1317], Ahmed Paşa b. Veliyyüddin[1318], Molla Vildan (Muhammed) b. Beklek (893/1488)[1319], Süleyman Çelebi b. Halil Paşa[1320], Alâeddin Ali b. Yusuf Fenârî[1321], Mağnisazâde Muhyiddin Muhammed[1322], Küpelizâde[1323]."

Burada kaydettiğimiz 28 Osmanlı hukukçusundan "Muhammed el-Cezerî ve Fahreddin Acemî"nin dışındaki 26 fakih, Anadolulu olup, bütün öğrenimlerini Anadolu ilim merkezlerinde tamamlamışlardır. Muhammed el-Cezerî, Yıldırım zamanında Şîrâz'dan, Fahreddin Acemî ise II.Murad devrinde İran'dan Anadolu'ya gelmiştir.

[1314] *a.g.e.*, s. 96; *a.g.e.*, s. 116.
[1315] *a.g.e.*, s. 188; *a.g.e.*, s. 207; NMPs., s. 148.
[1316] Baltaci, *a.g.e.*, s. 110.
[1317] *Sakâik*, s. 205; Mecdî, s. 221; Baltaci, *a.g.e.*, s. 89.
[1318] *a.g.e.*, s. 201; *a.g.e.*, s. 219; Kut, Günay, "Ahmed Pasa", *DIA*, II, 111-112.
[1319] *a.g.e.*, s. 198; *a.g.e.*, s. 215; Baltaci, *a.g.e.*, s. 506.
[1320] *a.g.e.*, s. 109; *a.g.e.*, s. 126.
[1321] *a.g.e.*, s. 184; *a.g.e.*, s. 203; NMPs., s. 149; Bilge, *a.g.e.*, s. 31; Baltaci, *a.g.e.*, s. 235.
[1322] *a.g.e.*, s. 191; *a.g.e.*, s. 210; *a.g.e.*, s. 148.
[1323] *a.g.e.*, s. 198; *a.g.e.*, s. 215.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÖNEME AİT ESERLERİN ÖZELLİKLERİ VE FIKIH TARİHİ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. DÖNEMİN FIKIH ÇALIŞMALARI BAKIMINDAN ÖNEM TAŞIYAN ÖZELLİKLERİ

Bu başlık altında; *eğitim-öğretim, mezhep anlayışı, fakihlerin ifâ ettiği görevler* ve *bu dönem İslâm dünyasında fıkhî durum* gibi konulara yer verilecektir.

A. EĞİTİM-ÖĞRETİM

Çalışmamızın birinci bölümünde, Osmanlı öncesine de genel hatlarıyla işaret etmek sûretiyle bu konu geniş bir şekilde ele alınmıştı. Burada ise konu sadece, *eğitim-öğretime devletin katkısı, eğitim-öğretim kurumları* ve *eğitim-öğretimi yürüten hocalar* şeklinde üç başlık altında ele alınacaktır.

1. Eğitim-Öğretime Devletin Katkısı

Osmanlı yöneticileri, beyliğe bağımsız bir devlet hüviyetini kazandırmak ve fetihlere devam edip ülke sınırlarını genişletmek gibi temel hedeflerin yanında ilmî çalışmalara da önem vermişler, âlimleri himaye etmişler ve öğretim kurumlarına yenilerini ekleyerek ilmî gelişmelere katkıda bulunmuşlardır. Sultanların hayatlarına bakıldığında Osmanlı Devleti'nde ilme, âlimlere ve ilmî kurum ve kuruluşlara ne derece destek sağlandığı daha iyi görülür.

Osman Bey, Uç Beyliği'ni bir Osmanlı Devleti haline getirmenin sancısını ulemadan sayılan kayınpederi Şeyh Edebâli ile paylaşmış, onu kurulmakta olan yeni devletin şer'î danışmanlığına getirmiş ve hizmetlerini yürütebilmesi için ona bazı köyler vakfetmiştir[1]. Böylece, asırlarca devam edecek olan Osmanlı Devleti'nin temeli biri siyaset, biri de ilim otoritesi sayılan bu iki kişi tarafından atılmıştır.

Orhan Bey de babasının yolunu izlemiştir. Yanında ulemadan vezir olarak Alâeddin Paşa, kadı olarak Çandarlı Kara Halil ve müderris olarak Davûd-i Kayserî, Taceddin Kürdî gibi âlimleri bulundurmuştur. Onun

---

[1] bk. Uzunçarşılı, *OT*, I, 114.

İznik'te kurmuş olduğu medrese, Osmanlı'da ilk medrese olarak kabul edilmektedir. Bu medreseye Davûd-i Kayserî devrin şartlarına göre en yüksek maaşla tayin edilmiştir. Böylece İznik, Osmanlı Devleti'nin merkezi olmanın yanı sıra ilim merkezi de olmuştur.

Osmanlılar'da ilk dâru'l-hadis ihtisas medresesi, I.Murad zamanında Çandarlı Kara Halil tarafından yaptırılmıştır. I.Mehmed Bursa'da Yeşil Medrese ve dâru'l-kurrâ yaptırmış, II.Murad ise bu konuda daha çok çaba göstermiş ve umumi medreselerin dışında özel dâru'l-hadis de açmıştır. Diğer İslâm ülkelerinden bilim adamlarının Osmanlı ülkesine gelmelerini sağlayarak İslâm ülkeleri arasında ilmî ve kültürel ilişkileri geliştirmiştir. Bu yüzden adına birçok eser telif edilmiş, şerhedilmiş ve ona ithaf edilmiştir[2].

Fatih de dedelerinin yolunu takip etmiş, naklî ve aklî ilimlerin okunabileceği meşhur *Sahn-ı Semân*[3] medreselerini kurmuş, bizzat kendisi derslere girerek hocaları dinlemiştir. Buna ek olarak âlimler arasında tartışma zemini oluşturmuş, bazı konuları tartışmalarına öncülük etmiş ve ilmî tartışmalara bizzat dinleyici olarak katılmıştır.

Bütün bunlar göstermektedir ki, söz konusu dönemde Osmanlı devlet adamları ve ileri gelenleri, ilmin ve âlimlerin yanında yer almışlar ve onları himaye etmeye çalışmışlardır. Böylece, siyaset ve ilim otoritelerinin birlikte hareket etmeleri konusunda güzel bir örnek olmuşlardır.

2. Eğitim-Öğretim Kurumları

Osmanlılar eğitim-öğretimlerinde ağırlıklı olarak Anadolu Selçuklular'ı ve Anadolu Beylikleri'nden kalma, düzenli ve programlı eğitim-öğretim amacıyla tesis edilmiş olan medreseleri kullanmışlardır. Ayrıca kendileri de bunlara ek olarak medreseler yaptırmışlardır. Bu konuda sultan, idareci ve ulemadan pek çoklarının katkıları bulunduğu bilinmektedir. Kuruluşun ilk yıllarında Orhan Bey tarafından tesis edilen İznik Medresesi bunun bir örneğidir. Bu medrese, bu kurumlarda müderrislik yapacak âlimler konusunda da örnek teşkil etmektedir. Zira İznik Medresesi'ne devrin ilim otoritesi olarak kabul edilen aklî ve şer'î

---

2 bk. Uzunçarşılı, *OT*, I, 159.

3 Sahn-ı Semân'ın bir ihtisas medresesi niteliği taşıdığı, her dersi mütehassısı olan âlimlerin verdiği ve ihtisaslaşmanın bu medreselerle başladığı kaydedilmektedir. bk. Arif Bey, a.g.m., s. 144; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 30.

ilimlerde mütehassıs olan Dâvûd-i Kayserî zamanına göre en yüksek maaşla müderris olarak tayin edilmiştir. Böylece Dâvud-i Kayserî, ilk Osmanlı medresesinin ilk müderrisi olma şerefini elde eden bir âlimdir.

Osmanlılar'da, örgün eğitim-öğretim kurumu olan medreselerin bulunmadığı yerlerde, daha çok ibadet amacıyla inşa edilen camiler, İslâm tarihi boyunca olduğu gibi yaygın eğitim-öğretim birimleri olarak kullanılmıştır.

Medrese ve camilerin dışında özellikle yaygın eğitim-öğretimde tekke ve zaviyelerin de Osmanlı'da önemi haiz oldukları söylenebilir. Buralarda daha ziyade tasavvufi sohbet ve zikirler icra edilmekle birlikte, bazı fıkıh ve hadis kaynaklarının da okunduğu zikredilmektedir[4]. Muhtemelen bu tekke ve zaviyelere girip çıkanlar arasında ilk dönem âlim ve fakihlerinden Şeyh Edebâli, Dâvud-i Kayserî, Kutbuddin İznikî ve Molla Fenârî gibi pek çok mutasavvıf bulunmaktadır.

Osmanlılar'da medreseler, umumi ve ihtisas diye iki grupta toplanmaktadır. Umumi medreselere nisbetle ihtisas medreseleri daha azdır. Kuruluş yıllarından itibaren Osmanlılar'da daru'l-hadis, daru'l-kurra ve daru't-tıp gibi ihtisas medreseleri kurulmuştur[5]. Bununla beraber bu anlamda bir daru'l-fıkh ihtisas medresesine araştırmalarımız boyunca rastlayamadık.

3. Eğitim-Öğretimi Yürüten Hocalar

Kuruluştan Fatih devrinin sonuna kadar ki Osmanlı eğitim-öğretim sistemine bu vazifeyi yürüten hocaların durumu açısından bakıldığında üç grup öğretim kadrosu görülür.

Birincisi, ilk öğrenimlerini doğdukları yer olan Anadolu'da gördükten sonra yüksek tahsil ya da ihtisas için Anadolu'nun dışındaki Mısır, Suriye, İran, Semerkand vb. ilim merkezlerine gidenler ve tekrar Anadolu'ya dönüp medreselerde hoca olarak hizmet verenler; ikincisi, Anadolu'nun dışındaki ilim merkezlerinde yani kendi ülkelerinde veya başka İslâm ülkelerinde tahsillerini tamamlayıp Osmanlı Devleti'nin

---

4 bk.Baltacı, *Osmanlı Eğitim Sistemi*, *OA*, II, 123.

5 Geniş bilgi için bk. Blige, *İlk Osmanlı Medreseleri*, s. 13; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 20.

daveti üzerine, ya da kendi arzularıyla gelerek hocalık yapanlar[6]; üçüncüsü de, Osmanlı medreselerinde yerli veya yabancı hocalardan eğitim-öğretimlerini tamamlayıp aynı medreselerde müderris olanlardır.

Birinci gruba giren âlimlerden bazıları şunlardır: *Şeyh Edebâli, Dâvud-i Kayserî, Taceddin Kürdî, Alâeddin Esved, Molla Fenârî.* **İkinci gruba girenler**den bazıları; *Fahreddin Acemî, İbn Arapşah, Musannifek, Molla Gürânî, Ali Kuşçu* ve **üçüncü gruba girenler**den bazıları da *Muhammed Şâh, Molla Hüsrev* vb. âlimlerdir.

Üçüncü grub içinde saydığımız Molla Hüsrev, hocalarından biri olan Burhaneddin Haydar Herevî kanalıyla Anadolu'nun dışındaki devrin ilim otoritesi Taftâzânî'ye ulaşır. Böylece o, yerli hocalardan Anadolu'daki ilmî kültürü, yabancı hocalar yoluyla da diğer İslâm ülkelerindeki ilmî kültürü kendinde toplama şansını yakalayanlardan biri olmuştur. Bu yüzden dönemin vazgeçilmez hukukçusu olarak kabul edilmiş ve *zamanın Ebû Hanife'si* diye anılmıştır. Molla Hüsrev, Ali Kuşçu ve Mahmud Paşa ile birlikte Fatih devri medrese programlarını hazırlamakla görevlendirilmiştir.

B. MEZHEP ANLAYIŞI

Söz konusu dönem Osmanlı fakihlerinin mezhep anlayışlarına geçmeden önce kısaca Osmanlı Devleti'nin mezhep anlayışına göz atmak faydalı olacaktır.

1. Osmanlı Devleti'nin Mezhep Anlayışı

İslâm hukukunun teşekkülüyle birlikte mezhepler de yavaş yavaş teşekkül etmeye ve devirlerinin siyasî ve hukukî şartları sonucu değişik bölgelerde yayılmaya başlamışlardır. Mâlikî mezhebi Mısır ve Kuzeybatı Afrika'da; Şâfiî mezhebi Mısır ve Ortadoğu'da; Hanbelî mezhebi Arabistan'da ve Hanefî mezhebi de daha ziyade Türkler'in meskûn bulunduğu bölgelerde; Ortadoğu, Mısır, Pakistan, Hindistan ve Endonezya'da yayılma imkânı bulmuştur. Gittikçe bu yayılma daha da kökleşmiş ve önce Selçuklu, sonra Osmanlı Türkleri Sünnî-Hanefî müslümanlığın en güçlü temsilcisi durumuna gelmişlerdir. Bunun sonucu

---

[6] Fatih'in, hocaları Batı'dan değil, Doğu ve Orta Asya'dan getirmesi olayını, Osmanlı'nın gelecekte düşmesini hazırlayan faktör olarak görenler bulunmaktadır. bk. O. Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, s. 100.

olarak da Selçuklular'da[7] ve bilhassa Osmanlılar'da Hanefî mezhebi, resmi mezhep kabul edilmiş; kadılar hükümlerinde ve müftüler fetvalarında bu mezhebe uygun hüküm ve fetva vermekle mükellef tutulmuşlardır[8]. Kadıların belli bir mezhebe göre hüküm vermekle mükellef tutulmalarının ne ölçüde geçerli olduğu fakihler arasında tartışılmakla beraber, özellikle ilk devir hukukçuları hakimin belli bir mezheble sınırlandırılmasını geçerli saymamışlardır[9]. Fakat hakimlerin diledikleri mezhep ve diledikleri hukukçunun görüşüne göre karar verebilmeleri hukuki istikrarı bozduğundan, aynı ülkede ve hatta aynı şehirde aynı konuda değişik kararlar verilebildiğinden[10] kadıların belirli bir mezheble sınırlandırılmaları hukuken zaruret olarak görülmüş ve kadının belirli bir mezheble sınırlandırılabileceği ilkesi kabul edilmiştir[11]. Osmanlılar da bu ilkeye dayanarak kazâ ve fetvada Hanefî mezhebinin esas alınmasını benimsemişlerdir. Kadıların beratlarında, müftülerin menşurlarında bu nokta açıkça belirtilmiştir[12].

Bununla beraber bahis konusu dönemde (XIV ve XV. asır) zaman zaman ihtiyaç hasıl oldukça diğer mezheplerden de istifade edildiği XV. asır Bursa şer'iyye sicillerinden anlaşılmaktadır[13]. Söz gelimi; Bursa kadı sicillerinden yapılan tespite göre Bursa'da bulunan Şâfiî hakim yalnız Bursa'dan değil, bütün Batı Anadolu'dan kendisine yapılan müracaatlarda davayı Şâfiî mezhebine göre çözmekte, Hanefî kadıları da bunları tasdik

---

7 Selçuklu Yükseliş dönemi fıkıh çalışmalarında, özellikle Sultan Melikşah (1072-1092)'ın veziri Nizâmü'l-Mülk'ün Şâfiî olması, tarihi *Nizamiye Medreseleri*'ni kurması ve burada daha çok Şâfiî hukukçularına yer vermesi gibi sebeplerle bu dönemde Şâfiî mezhebi daha çok ilgi görmüş ve yayılma imkânını bulmuştur. Bu dönem fıkıh çalışmalarını konu edinen bir "Yüksek Lisans Tezi", Ömer Menekşe tarafından (M.Ü. S. Bilimler Enstitüsü'nde 1992'de) hazırlanmıştır.

8 Akif Aydın, *a.g.e.*, s. 71; Ayrıca bk. Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 83; Ebu'l-Ula Mardin, "Fetva", *İA*, IV, 583; Cin, Akgündüz, *Hukuk Tarihi*, I, 107.

9 Maverdî, *Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 76-77.

10 bk. Hamidullah, *İslâm'ın Hukuk İlmine Yardımları* (derleyen, Salih Tuğ), İst. 1962, s. 123 vd.

11 Mardin, "Kadı", *İA*, VI, 45; Ansay, *İ. Hukuku*, s. 296.

12 Aydın, Akif, *a.g.e.*, s. 72.

13 bk. İnalcik, Halil, "Mahkeme", *İA*., VII, 151.

ve tatbik etmekte oldukları belirtilmektedir[14]. Aslında Osmanlılar'ın ilk devirlerinde daha çok olmakla birlikte hemen her devirde genel prensibin istisnaları kabilinden Hanefî mezhebinin dışına çıkılmış,[15] XIV. asırdan itibaren ise bu konuda büyük bir titizlik gösterilmiş ve giderek bu yol daraltılarak başka mezheplerden yararlanma imkânı kapatılmıştır. Hatta bu titizliği son devir Osmanlı hukuk kodu Mecelle'de de görmek mümkündür[16].

2. Osmanlı Fakihlerinin Mezhep Anlaşışı

Yukarıda ifade edildiği gibi Türkler daha ziyade Hanefî mezhebini benimsemişler ve onların bulunduğu bölge ve ülkeler ile kurdukları devletlerde Hanefî mezhebi daha fazla yayılma imkânı bulmuştur. Devlet belli bir mezhebi benimseyince, devlete mensup âlimler ve halk o mezhebi benimsemeye daha çok meyilli olur. Bunun aksi de yani bir âlim belli bir mezhebi benimsemiş, fikrini ve mezhebini yetiştirdiği talebelere ya da devlet başkanına kabul ettirmişse yine orada o fikir ve mezhep paralelinde gelişmelerin meydana gelmesi mümkündür. Meselâ, Ebû Yusuf'un Abbâsi halifelerinden Harun Reşîd zamanında *kâdı'l-kudât* tayin edilmesi, Hanefî mezhebinin, Yahya b. Yahya'nın Endülüs'te el-Hakem'in itimadını kazanması da Mâliki mezhebinin yayılmalarında etkili olmuştur[17].

Osmanlılar başta ırk olmak üzere din, örf-âdet, kültür vs. gibi pek çok müşterek değerleri bulunan selefleri Karahanlılar[18] ve Selçuklular'dan Hanefî mezhebini de miras yoluyla devralmışlar ve onu kurdukları devletin resmi mezhebi haline getirmişlerdir. Bütün fakihler de aynı

---

14 Sahillioğlu, Halil, "Bursa kadı sicillerinde iç ve dış ödemeler aracı olarak 'Kitâbu'l-kâdi' ve 'Süfteceler'", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara 1975, s. 123. (Akif Aydın, *a.g.e.*, s. 72'den naklen). Bu konuda bazı örnekler için bk. Akif Aydın, *a.g.e.*, s. 72.

15 Diğer mezheplerden yararlanma imkânının var olduğu Ebussuud Efendi'nin fetvalarından da anlaşılmaktadır. Örnek için bk. M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1972, s. 44.

16 bk. Ali Haydar, *Düreru'l-hukkâm*, s. 5, 7; Ali Himmet Berhî, *Açıklamalı Mecelle*, s. 10.

17 bk. Karaman, *Hukuk Tarihi*, s. 115.

18 Karahanlılar devrinde (XI-XII. asırlar) kaleme alınan fıkıh eserlerinin % 98'i Hanefî fıkhına dairdir. bk. Kavakçı, *a.g.e.*, s. 305.

mezhebi benimsemişler ve gerek eğitim-öğretimlerinde ve gerekse kaleme aldıkları eserlerde bu ilkeye bağlı kalmışlardır.

Hayatlarını ve eserlerini incelediğimiz Osmanlı fakihleri Hanefî mezhebini kabul etmekle birlikte bunun iki istisnasından söz etmek istiyorum. Bunlardan biri Molla Fenârî'nin hocası Cemâleddin Aksarâyî, diğeri de Molla Gürânî'dir.

Taşköprîzâde ve Nişancı Mehmed Paşa gibi biyografistler, Cemâleddin Aksarâyî'nin mezhebi konusunda her hangi bir bilgiye yer vermedikleri halde[19], *Şakâik* mütercimlerinden Mecdî Efendi onun Şâfiî olduğunu ve bu mezhep doğrultusunda İbnu's-Sâatî'nin *Mecma'u'l-bahreyn* adlı esere itiraz ve tenkitlerde bulunduğunu kaydetmektedir[20]. Mecdî Efendi'nin onun mezhebi konusunda taşıdığı bu kanaate, Aksarâyî'nin Şâfiî fakihlerinden meşhur Fahreddin Razi (606/1209)'nin soyundan geldiğine dair (az önce zikredilen) kaynaklarda bulunan bilgi nedeniyle sahip olduğunu düşünüyoruz.

Mecdî'nin ileri sürdüğü, "*Aksarâyî'nin Şâfiî mezhebine göre Mecma'a itiraz ettiği*" şeklindeki görüşe gelince; onun *Kitâbu'r-Red* ismini verdiği ve *Şerhu Mecma'i'l-bahreyn* üzerinde yaptığı çalışma hakkında tarafımızdan yapılan incelemede, Aksarâyî'nin özellikle abdestte başa meshin miktarı konusunda hem Hanefîlere ve hem de Şâfiîlere karşı çıktığını, hatta Şâfiîlerin genel olarak benimsediği "*ba*"nın teb'îd için olduğu görüşünü nahivcilere dayanarak reddettiğini, ayrıca *hadislerin Kur'an'a arzedilmesi*'ne sıcak bakmayan Şâfiî kanaatinin aksine onun mutlaka hadislerin Kur'ân'a arzedilmesinden yana olduğunu ve tenkit ve tercihlerde daha ziyade Mâlikî mezhebine meylettiğini ve bu mezhebin görüşlerini benimsediğini tespit etmiş bulunmaktayız[21]. Bütün bunlar Aksarayî'nin Şâfiî olduğu hususunda bazı tereddütlere yol açmaktadır. Bu itibarla, onun Şâfiî olsa da katılmadığı konularda rahatlıkla fikrini söylebilen bir hukukçu, ya da tamamen bağımsız bir müctehid olduğunu düşünüyoruz. Zira onun ilmî hüviyeti ile ilgili şöhreti Anadolu'nun dışına o kadar yayılmış ki, Seyyid Şerîf gibi devrin ilim otoritelerinden bazıları onunla görüşmek amacıyla Anadolu'ya gelme ihtiyacını hissetmişlerdir.

---

19 Mecdî, s. 40.

20 *Şakâik*, s. 18: NMPş., s. 115.

21 Geniş bilgi için *Bu Çalışma*'nın Aksarâyî bölümüne bakınız.

Molla Gürânî ise; haccdan dönmekte olan Molla Yegan'la Mısır'da karşılaştığında Osmanlı hakkında bilgi edinme fırsatını bulmuş, II.Murad zamanında da Anadolu'ya gelmiş ve müderris, kadı, kazasker ve şeyhülislâm olarak çeşitli görevlerde bulunmuştur.

Molla Gürânî ile ilgili, önemli bulduğumuz husus onun II.Murad'ın teklifi üzerine Şâfiî mezhebinden Hanefî mezhebine geçtiğine dair kayıtların bulunmasıdır[22]. Anadolu'ya gelişinden 15-20 yıl geçtikten sonra ilk kaleme aldığı eser Şâfiî âlim ve hukukçusu Taceddin es-Sübki (771/1370)'nin *Cem'u'l-cevâmi'* adlı eserine yazmış olduğu şerhtir. Bu çalışmasında konuları daha çok Şâfiî mezhebi çerçevesinde ele almaya çalışmış, tercihlerini Şâfiî mezhebinden yana yapmış ve nadiren Hanefîlerin görüşüne meyletmiştir[23]. Gürânî'nin tefsiri üzerinde çalışma yapan merhum Sakıp Yıldız da onun, tefsirinde dört mezhep imamının görüşlerine yer verdiğini, nadir de olsa Şâfiî görüşüne meylettiğini belirtmektedir[24].

Bu bilgilerin ışığında sunu söylemek mümkündür: Gürânî, Hanefî mezhebini resmi mezhep kabul etmiş bulunan Osmanlı Devleti'nin kendisine yüklediği resmi görevlerde, halkın çoğunluğu da Hanefî olması itibariyle bu mezhebin hukukuna göre görevlerini yürütmüş, daha özel durumlarda ise eski mezhebine bağlı kalmıştır. Ayrıca biz, II.Murad'ın Gürânî'ye açıktan Hanefî mezhebine geçmesine dair teklif yaptığı ve onun da bu teklifi kabul ettiği hususunu da ihtiyatla karşılıyoruz. Zira Osmanlı'nın ilk dönemlerinde mahkemelerde diğer mezheplerden de hakim(kadı)lerin bulunduğu bilinmektedir.

C. FAKİHLERİN İFA ETTİĞİ GÖREVLER

Söz konusu dönem Osmanlı âlimleri, özellikle fakihler sadece kalemlerini kullanıp ilmî eser vermekle, ya da medreselerde eğitim-öğretimle meşgul olmamışlar, bunların yanı sıra; imamlık, hatiplik, vaizlik, müftülük, kadılık, kazaskerlik, şeyhulislâmlık, danışmanlık ve rehberlik gibi pek çok görevde bulunmuşlardır.

Kısaca onlar, müderris olarak medreselerde eğitim-öğretimle; müftü, kadı, kazasker ve şeyhulislâm olarak devlet kademelerinde iftâ ve kaza ile;

---

[22] Temîmî, vr. 61b, Ateş, "Molla Güranî", *İA*, VIII, 407; Yıldız, *a.g.e.*, s. 302.

[23] Geniş bilgi için *Bu Çalışma*'nın Molla Güranî bölümüne bakınız.

[24] Yıldız, *a.g.e.*, s. 302.

imam, hatip ve vaiz olarak camilerde halkı inzar ve irşadla; istişare üyesi veya danışman olarak devletin üst düzey yönetcilerine rehberlikle ve hem halkı teşvik ve sebata davet ederek hem de bizzat kendileri fetihlere iştirak ederek cephelerde cihadla meşgul olmuşlardır. Söz gelimi; bazı âlimler devlet başkanları tarafından elçilik görevlerinde bulundurulmuşlardır[25]. Molla Hüsrev, II.Murad devrinde Varna Savaşı'na iştirak etmiş, savaştan dönüldüğünde aynı Sultan tarafından kadı olarak atanmıştır[26]. Bunun gibi Molla Gürânî de İstanbul fethinde daha önce kendine talebelik yapmış olan Sultan Fatih'e fikren ve fiilen destek olmuş ve katkıda bulunmuştur[27].

Osmanlı fakihlerinin verdiği hizmetlerin başlıcaları bunlar olmakla beraber, onların aslî görevlerini *eğitim-öğretim, ifta-kaza* ve *imamlık, hatiplik* ve *vaizlik* şeklinde sıralamak mümkündür.Osmanlılar'da devlet, ulema ve halk bütünleşmesi konusunda gösterilen bu hassasiyetin, Osmanlı'nın bir devlet olarak asırlarca hüküm sürmesinin başlıca nedeni olduğunu söylemek herhalde yanlış olmayacaktır.

Osmanlı fakihlerinin ifa ettiği görevler konusunda daha geniş bilgi için çalışmamızın *Ekler* bölümündeki ilgili tabloya bakılabilir.

D. BU DÖNEM İSLÂM DÜNYASINDA FIKHÎ DURUM

Söz konusu dönemde, Anadolu'nun, bu araştırmanın kapsamı dışında kalan kısımlarında ve Mısır, Suriye, Orta Asya ve İran gibi diğer İslâm ülkelerinde yetişmiş olan fakihlere ve eserlerine kısaca temas edilecektir.

Osmanlı döneminde Anadolu, Mısır, Suriye, İran ve diğer İslâm bölgelerinde yetişmiş olan fakihler sayı itibarıyla 90 civarındadır. Bunlardan 4'ü Anadolu, 8'i Anadolu asıllı Şam ve 5'i de Anadolu asıllı Mısır fakihidir. Bunlara araştırmamızın, *Kapsam* bölümünde yer verilmiştir. Bunlardan Anadolu asıllı Şam ve Mısır fakihleri, bu ilim merkezlerine gidip öğrenimlerini tamamladıktan sonra, bir daha asıl vatanları olan Anadolu'ya dönmeksizin vefatlarına kadar orada hizmet

---

[25] Meselâ, Şeyh Ramazan, Emîr Süleyman tarafından elçi olarak Timur'a gönderilmiştir. bk. Uzunçarşılı, *OT*, I, 583. Ali Kuşçu da Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından Sultan Fatih'e elçi olarak gönderilmiştir. bk. *Şakâik*, s. 160.

[26] bk. *Salname*, s. 329.

[27] Bu konuda geniş bilgi için bk. Sakıp Yıldız, *a.g.e.*, s.55.

vermişlerdir. Anadolu'dan Suriye'ye giden bu dönem fakihlerinin sayısı 8 olup bunları kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz:

> Muhammed b. İsa b. İsmâil (727/1326), Ali b. İsmâil b. Yusuf (729/1328), Ahmed Cemâleddin b. Mes'ûd Konevî (732/1330), Kadı Necmeddin Tarsûsî (758/1356), Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz (764/1362), Ebussenâ Mahmûd b. Ahmed Cemâleddin Konevî (771/1369) İbrahim b. Süleyman Radıyyüddîn (782/1380), Şemseddin Muhammed b. Yusuf Konevî (788/1386).

Şam'a gidip orada kalan Anadolu asıllı fakihlerden Kadı Necmeddin, Tarsus'lu; diğerleri de Konya'lıdır. Mısır'a gidenlerin sayısı da 5'tir. Bunlar; İbnu't-Türkman (735/1354), Babertî (786/1384), Celâleddin Muhammed (793/1387), Aynî Bedreddin (856/1451) ve İbnu'l-Humâm (86111456)'dır. Anadolu asıllı bu Mısır fakihlerinin Anadolu'daki asıl vatanları sırasıyla Mardin, Bayburt, Ayıntab ve Sivas'tır.

Anadolu, Suriye, Mısır, İran ve diğer yerlerdeki fakihlerin çoğu Hanefî olmakla birlikte Şiî, Malikî ve Hanbelî mezhebine mensup olanlar da bulunmaktadır.

Kaynaklarda söz konusu dönem fakihleri içinde 12'sinin *müctehid*, 3'ünün *mezhepte müctehid*, 5'inin *ehl-i tercih* olduğu zikredilmekte, diğerleri hakkında da *ehl-i tahkîk, ehl-i taklid, üstad* ve *özel görüşü olan* gibi ifadeler kullanılmaktadır.[28]

Bu bilgilerden sonra Osmanlı âlimi sayılmayan bu dönem fakihlerinin eserlerini, türlerine ve alanlarına göre tasnif edip bir tablo halinde gösterdikten sonra bazı değerlendirmelerde bulunmak istiyoruz.

---

[28] Bu konuda Hudarî ve Hayreddin Karaman'ın hukuk tarihine dair eserleri ile Fahrettin Atar'ın *Fıkıh Usûlü* ve Ahmet Özel'in *Hanefî Fıkıh Âlimleri* adlı çalışmalarından yararlanılmıştır.

ESERLER		FAKİHLER		
		Anadolu ve Anadolu Asıllı	Mısır	Suriye-İran-Diğerleri
TÜRLER	Metin	8	13	54
	Şerh	7	36	38
	Hâşiye	1	3	1
	Ta'lîk	-	1	-
	Muhtasar	1	1	7
	Risâle	1	-	-
	Tercüme	-	-	-
	Tekmile	-	1	3
	Tahric	-	2	-
ALANLAR	Usûl	6	12	15
	Furû	12	30	64
	Hilâf	-	1	1
	Kamu huk.	-	-	1
	Fetva	-	3	6
	Tabakât	-	2	3
	Menâkib	-	-	5
	Diğerleri	-	9	8
	TOPLAM	**18**	**57**	**103**

Bu tablodaki verilere dayanarak şu tespitleri yapabiliriz:

1- Bahis konusu dönemde, Anadolu'da ve diğer İslâm ülkelerinde yapılan çalışmaların sayısı, 180 civarındadır.

2- Çalışmalar içinde *tercüme* eser bulunmamakla beraber *tekmile* ve *tahric* türlerinde eserler görülmektedir.

3- *Tabakât* ve *menâkıb* eserlerinin de olduğu görülmektedir. *Tabakât* çalışmaları Hanefî ve Şâfiî âlimleriyle, *menâkıb* eserleri ise yalnız Ebû Hanîfe ile ilgilidir.

4-Bu dönemin fakihlerinden özellikle İbn Teymiyye (728/1328) değişik fikirlerinin yanında *Mecmû'âtu'l-fetâvâ, İbtâlu'l-hiyel* ve *es-Siyâsetu'ş-şer'iyye* adlı eserleriyle şimşekleri üzerine çekmiş, bazıları ona reddiye yazmış[29], diğer bazıları da onun fikirlerine iştirak ederek reddedenlere reddiye yazmıştır.[30] Bununla birlikte İbn Teymiyye, yaşadığı

[29] Reddiye yazanlardan biri Ebu'l-Hasan es-Sübkî (756/1355)'dir. bk. J. Schacht, "Sübkî", *İA*, XI, 82.

[30] Reddiye yazan Sübkî'yi reddetmek amacıyla eser kaleme alanlardan biri de İbn Kudâme (744/ 1343)'dir. bk. Karaman, *Hukuk Tarihi, s.* 152.

çağ ve sonrasında genel olarak Ehl-i sünnet dışı kabul edilmiştir. Bu kanaat söz konusu dönem Osmanlı ilim çevresinde de hakim olmuş olmalı ki, tespitlerimize göre aynı dönemde kaleme alınan eserlerde onun ismine ve eserlerine fazla rastlanılmamaktadır.

II. DÖNEME AİT ESERLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Bundan önceki bölümde gerek matbu ve gerekse yazma olup kütüphanelerde görme imkânını bulduğumuz eserler incelenip yazarları hakkında bilgi verilmeye çalışıldı. Burada ise ayrıntıya girmeden eserleri ve yazarlarını dikkate alarak daha çok mukayese ve değerlendirmelere gidilecektir. Konu, *eserlerin türlerine göre tasnifi, eserlerin değerlendirilmesi* ve *eserlerin diğer özellikleri* şeklinde üç başlık altında ele alınacaktır.

A. ESERLERİN TÜRLERİNE GÖRE TASNİFİ

Söz konusu dönemde kaleme alınan eserleri *metin, şerh, hâşiye, ta'lîka, muhtasar, risâle* ve *tercüme* şeklinde yedi türe ayırdıktan sonra bunların *usûl, furû, ilmihâl, kavâid, kamu hukuku, hilâf, ferâiz* ve *fetva* gibi alanlara göre dağılımı esas alınararak eser ve yazar isimleri ayrı ayrı verilecek, eser ve yazarları hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunulmayacaktır.

1. Metinler

Metinler; *usûl, furû, ilmihâl, kavâid, kamu hukuku* ve *fetva* diye altı alanda toplanmaktadır.

a. Usûle dair olanlar

1- *Fusûlü'l-bedayî'*,	Molla Fenârî
2- *Mirkâtü'l-vusûl,*	Molla Hüsrev
3- *Kitâbu'l-ferâh ve's-surûr,*	Kâfiyeci
4- *Kitâbu Vecîzi'n-nizâm*	Kâfiyeci
5- *Zubdetü'l-vusûl ilâ 'umdeti'l-usûl,*	Kırmastîzâde
6- *Hayber,*	Kırmastîzâde
7- *Medâriku'l-'asliyye*	Kırmastîzâde

b. Furûa dair olanlar

1- *Kitâbu'r-red 'alâ Şerhi Mecma'i'l-bahreyn,*
Cemâleddin Aksarâyî

2- *Letâifu'l-işârât,*	Bedreddin Simâvî
3- *Câmi'u'l-fusûleyn,*	Bedreddin Simâvî
4- *Mürşidü'l-müte'ehhilîn,*	Kutbuddin İznikî
5- *Münyetü's-sayyâdîn,*	İbn Melekzâde
6- *Ferâidü'l-leâlî,*	Fahreddin Rûmî
7- *Seyfu'l-kudât 'ale'l-buğât,*	Kâfiyeci
8- *Kitâbu'l-hudûd ve'l-ahkâm,*	Musannifek
9- *Gureru'l-ahkâm,*	Molla Hüsrev
10- *Mecma'u'l-bihâr,*	Hacı Hasanzâde

c. İlmihâle dair olanlar

1- *Mukaddime,*	Kutbuddin İznikî
2- *Zâdü'l-me'âd fî'l-furû'i ve'l-ahlâk,*	Kutbuddin İznikî
3- *Mürşidü'l-musallî,*	Molla Fenârî
4- *Şurûtu's-Salât,*	Molla Fenârî
5- *'İkdu's-semîn ve'l-'akdu'l-yemîn,*	Kutbuddinzâde
6- *Menhecu'r-reşâd fî sulûki'l-'ibad,*	Şükrullah Amasyavî

d. Kavâide dair olanlar

el-Eşbâh ve'n-nezâir,	İbn Melek

e. Kamu hukukuna dair olanlar

1- *Kitâbu siyâseti'd-dünyâ ve'd-dîn,*	Saîd Ömer el-Aksarâyî,
2- *Tuhfetu'l-mulûk,*	Musannifek
3- *Seyfu'l-mulûk ve'l-hükkâm,*	Kâfiyeci

f. Fetvaya dair olanlar

1- *Câmi'u'l-fetâvâ*	Bedreddin Simâvî
2- *Müştemilü'l-ahkâm,*	Fahreddin Rûmi
3- *Câmi'Rûmi,*	Fahreddin Rûmi
4- *Fetâvâ-yi Rûşen,*	Veliyyuddin Efendi.

2. Şerhler

Şerhler; *usûl, furû, hilâf, ferâiz* ve *ilmihâl* şeklinde beş grupta toplanmaktadır.

a. Usûle dair olanlar

1- *Şerhu'l-Menâr,*	Hattâb Karahisârî

2- *Künûzü'l-envâr fi şerhi Rumûzi'l-esrâr*, Alâeddin Esved
3- *Şerhu'l-Muğnî*, Alâeddin Esved
4- *Şerhu'l-Menâri'l-envâr*, İbn Melek
5- *Şerhu'l-Menâri'l-envâr*, Şerefüddîn Kırımî
6- *Kitâbu't-tahrîr Şerhi Kitâbi'l-Pezdevî*, Musannifek
7- *Mir'âtu'l-usûl*, Molla Hüsrev
8- *Şerhu't-Tavdîh*, Molla Hüsrev
9- *Şerhu'l-Pezdevî*, Molla Hüsrev
10- *Neşâtu's-sudûr* Kâfiyeci
11- *Dûrerü'l-levâmi' fi şerhi Cem'i'l-Cevâmi*, Molla Gürânî
12- *Zeyyinü'l-Menâr Şerhu'l-Menâr*, Kara Sinan

b. Furûa dair olanlar

1- *Şerhu'l-Muhtâr fi furû'i'l-Hanefiyye*, Hattâb Karahisârî
2- *Şerhu Kenzi'd-dekâik*, Hattâb Karahisârî
3- *Şerhu Mecma'i'l-bahreyn*, İbn Melek
4- *Şerhu Mukaddimeti'l-fıkhiyye*, İbn Melek
5- *Şerhu'l-Vikâye*, İbn Melek
6- *el-'İnâye fi şerhi'l-Vikâye*, Alâeddin Esved
7- *Şerhu'l-Hidâye*, Muslihuddin Karamânî.
8- *et-Teshîl Şerhu Letâifi'l-işârât*, Bedreddin Simâvî
9- *el-'İnâye fi şerhi'l-Vikâye*, Seyyid Hasan b. Ali
10- *Kitâbu'l-ihtiyarât fi şerhi'n-Nukâye*, Abdülvacid b. Muhammed
11- *Şerhu'l-Hidâye*, Kara Ya'kub
12- *Şerhu Kenzi'd-dekâik*, Ali b. Musa Koçhisarî
13- *Şerhu Mecma'i'l-bahreyn*, İbn Kâdî-i Ayasluğ
14- *Şerhu'l-Hidâye*, İbn Kâdî-i Ayasluğ
15- *Şerhu'l-Vikâye*, İbn Melekzâde
16- *Şerhu'l-Hidâye*, Musannifek
17- *Şerhu'l-Vikâye*, Musannifek
18- *Dürerü'l-hukkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm*, Molla Hüsrev

19- *Şerhu'l-Vikâye*, Kirmastîzâde

c. İlmihâle dair olanlar

1- *et-Tavdîh Şerh li Mukaddimeti Ebi'l-leys*, Muslihuddin Karamânî

2- *Şerhu'l-Fıkhi'l-Keydânî*, Molla Fenârî

3- *Şerhu Telhîs-i Câmi'i'l-kebîr fi'l-furû'*, Molla Fenârî

4- *Şerhu'l-Mukaddimeti's-salât* Molla Fenârî

5- *Şerhu Tuhfeti'l-mulûk*, İbn Melekzâde

6- *Şerhu Esrâri'l-vudû'i ve erkânihi*, Muhammed Aksarâyî

d. Hilâfa dair olanlar

Şerhu Manzûmeti'n-Nesefî fi'l-hilâf, Hattap Karahisârî.

e. Ferâize dair olanlar

1- *Şerhu's-Sirâciyye*, Molla Fenârî,

2- *Şerhu's-Sirâciyye*, Şihâbüddin Sivasi

3- *Şerhu's-Sirâciyye*, Haydar Herevî

3. Hâşiyeler

Hâşiyeler; *usûl, furû* ve *ferâiz* şeklinde üç grupta toplanmaktadır.

a. Usûle dair olanlar

1- *Hâşiye-i Dibâce-i Usûl-i Pezdevî*, Molla Fenârî

2- *Hâşiye 'alâ Fusûli'l-bedâyi'*, Muhammed Şâh Fenârî

3- *Hâşiye 'alâ Fusûli'l-bedâyi'*, Hasan Çelebi Fenârî

4- *Hâşiye 'ale't-Tavdîh*, Hacı Hasanzâde

5- *Hâşiye 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a*, Kestellî Muslihuddin

6- *Hâşiye 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a*, Hatipzâde

7- *Hâşiye 'ale't-Telvîh*, Hızır Şâh Menteşevî

8- *Hâşiye 'ale't-Telvîh*, Fethullah Şirvanî

9- *Hâşiye 'ale't-Telvîh*, Fethullahzâde

10- *Hâşiye 'ale't-Telvîh*, Musannifek

11- *Hâşiye 'ale't-Telvîh*, Ali Kuşçu

12- *Hâşiye 'ale't-Telvîh*, Molla Kırımî

13- *Hâşiye 'ale't-Telvîh*, Hasan Çelebi Fenârî

14- *Hâşiye 'ale't-Telvîh*, Molla Hüsrev

15- *Hâşiye 'ale't-Telvîh*, Ali Tûsî
16- *Hâşiye 'ale't-Telvîh*, Molla Hüsamzâde
17- *Hâşiye 'ale't-Telvîh*, Hocazâde
18- *Hâşiye 'ale't-Telvîh*, Abdülkerim Efendi
19- *Hâşiye 'ale't-Telvîh*, Mevlânâzâde
20- *Hâşiye 'ale't-Telvîh*, Hatipzâde
21- *Hâşiye 'ala Hâşiyeti'l-Muhtasar li's-Seyyid*, Molla Hayalî
22- *Hâşiye 'ala Hâşiyeti'l-Muhtasar li's-Seyyid*, Molla Hüsrev
23- *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Muhtasar li's-Seyyid*, Samsûnizâde
24- *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Muhtasar li's-Seyyid*, Yusuf Bâlî
25- *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Muhtasar li's-Seyyid*, Hatipzâde
26- *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Muhtasar li's-Seyyid*, Molla Efdalzâde

b. Furûa dair olanlar

1- *Hâşiye-i Mülteka*, Cemâleddin Aksarâyî
2- *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, Kara Sinan
3- *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, Fahreddin Rûmi
4- *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, Molla Hayalî
5- *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, Hasan Çelebi
6- *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, Sinan Paşa
7- *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, Ya'kub Paşa
8- *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, Hatipzâde
9- *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, Molla Hüsamzâde
10- *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, Molla Niksârî
11- *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, Ahîzâde

c. Ferâize dair olanlar

1- *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Ferâizi's-Sîrâciyye li's-Seyyid Şerîf*, Acemzâde
2- *Hâşiyetü'l-ferâiz*, Mollâ Hayâlî

4. Ta'lîkler

Ta'lîkler; *usûl* ve *furû* diye iki grupta toplanmakatadır.

a. Usûle dair olanlar

1- *Ta'lîka 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a*, Molla Samsûnîzâde
2- *Ta'lîka 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a*, Alâeddin Ali Arabi

3- *Ta'lîka 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a,* Hacı Hasanzâde

b. Furûa dair olanlar

Ta'lîka 'alâ bâbi'ş-şehîd mine'l-Hidâye, Hüsâmeddin Tokâdî

5. Muhtasarlar

Muhtasarların sayısı üç olup ikisi usûl, biri de fetva eseri üzerinedir.

a. Usûle dair olanlar

1- *Telhîsu'l-Fusûl ve Tarsîsu'l-usûl,* Muhammed Şâh Fenârî

2- *el-Vecîz fi'l-usûl,* Kirmastîzâde

b. Fetvaya dair olan

Muhtasar-ı Kâdîhân, Ahîzâde Yusuf

6. Risâleler

Risâleler; *usûl, furû, ilmihâl* ve *fetva* şeklinde dört grupta toplanmaktadır.

a. Usûle dair olanlar

Risâle fi usûli'l-fıkh, Molla Mecdüddin

b. Furûa dair olanlar

1- *Risâle fi'l-Hidâye,* Alâeddin Rûmî

2- *Risâle fi reddi 'alâ Risâleti'l-velâiyye,* Hızır Şâh Menteşevî

3- *Risâle fi beyti'l-mal,* Molla Hüsrev

4- *Risâletu'l-velâ,* Molla Hüsrev

5- *Ecvibe 'alâ Es'ileti Alâeddin Rûmî,* Molla Hüsrev

6- *Cevâb 'alâ Risâle li'l-Gürânî,* Molla Hüsrev

7- *Vasiyetnâme,* Molla Hüsrev

8- *Risâletü'l-velâ 'ale'l-velâ,* Molla Gürânî

9- *Risâle fi ciheti'l-kıble,* Kestellî Muslihuddin

10- *Risâle fi lehv,* Hacı Tosyavî

11- *Ecvibe 'an i'tirâzâti'ş-Şeyh Ekmeleddin,* Molla Efdalzâde

12- *Risâle 'ale'r-rehn,* Kırmastizâde

13- *Risâle fi'l-vakf,* Kırmastizâde

c. İlmihâle dair olanlar

1- *Risâle beyâni'l-meşrû'i,* Molla Fenârî

2- *Risâle fi'l-istincâ*, Molla Fenârî

3- *Risâletü's-salâtiyye*, Molla Fenârî

4- *Risâle fi'l-fıkh 'ala mezhebi Ebî Hanife*, Hasan b. Emir

5- *Risâle fi'l-mesâki'l-hac*, Sarı Ya'kub

6- *Risâle 'ale'l-Hidâye fi't-tahâre*, Sinan Paşa

7- *Risâle fi'l-îman ve'l-İslâm*, Kadızâde

8- *Risâle fi nakdi'l-vudû'*, Kadızâde

9- *Risâle fi nakdi'l-vudû'*, Kestellî Muslihuddin

10- *Risâle fi nakdi'l-vudû'*, Hatipzâde

d. Fetvaya dair olanlar

1- *Risâle (fetva) fi cevâzı deverâni's-sûfiyye*, Hüsâmeddin Tokadî

2- *Risâle (fetvâ) fi cevâzı deverâni's-sûfiyye* Muhammed Aksarayî

7. Tercümeler

Tercümeler; *furû, ilmihâl* ve *ferâiz* olmak üzere üç alanda toplanmaktadır.

a. Furûa dair olan

Vikâye Tercümesi Devletoğlu Yusuf

b. İlmihâle dair olan

'İmâdü'l-islâm Şerhu 'Umdeti'l-islâm . Abdurrahman Aksarâyî

c. Ferâize dair olan

Ferâizü's-Sirâciyye Tercümesi, Ahîzâde

B. ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bahis konusu dönemde kaleme alınan eserlerin *metin, şerh, hâşiye, ta'lîk, muhtasar, risâle* ve *tercüme* şeklinde yedi türde ve *usûl, furû, ilmihâl, kavâid, kamu hukuku, hilâf, ferâiz* ve *fetva* tarzında da sekiz alanda toplandığı görülmektedir. Nitekim yukarıda eserleri türlerine ve alanlarına göre tasnif edip eser ve yazar isimleriyle beraber birer birer kaydetmeye çalıştık. Burada ise eserler; türleri, alanları ve muhtevaları bakımından ele alınarak değerlendirme yapılacaktır.

1. Eserlerin Türleri Bakımından Değerlendirilmesi

Türlerin alanlara göre dağılımı dikkate alınarak bazı mukayeseler yapılacaktır. Osmanlı fakihlerinin kaleme aldıkları bütün eserleri *metin,*

şerh, hâşiye, ta'lîk, muhtasar, risâle ve *tercüme* şeklinde yedi türde toplamak mümkündür.

a. Metinler

Telif çalışmaları diye de ifade edebileceğimiz metinler, *usûl, furû, kavâid, kamu hukuku, ilmihâl* ve *fetva* olmak üzere altı alanda toplanmakta olup bunların alanlara göre dağılımı şöyledir: *Usûl 7, furû 10, ilmihâl 6, kavâid 1, kamu hukuku 3, fetva 4.*

Bu tasnife göre metinlerin toplam sayısı 31'dir. Miktarları itibariyle metinleri; *furû, ilmihâl, usûl, kamu hukuku, fetva* ve *kavâid* şeklinde sıralamak mümkündür.

Usûl metinlerine nispetle furû ve ilmihâl metinlerinin daha çok olması dikkate alınarak yönetimde İslâm hukukunu esas alan Osmanlı'da yapılan çalışmaların ihtiyaçlara paralellik arzettiği ifade edilebilir. Zira İslâm hukukunu benimsemiş olan bir devlette problemler daha ziyade, İslâm hukukunun metodolojisi ile ilgi değil, uygulamaya yansıyan yönüyle ilgilidir. Bu yüzden furû ve ilmihâl eserleri diğerlerine göre daha çok sayıda kaleme alınmıştır.

b. Şerhler

Şerhler, metinlerin herkes tarafından tam olarak anlaşılmasını sağlamak amacıyla başkaları ya da bizzat yazarları tarafından asıl metin üzerine yapılan çalışmalardır. Bu tür çalışmalarda her zaman metni izah ve açıklama maksadının bulunduğunu söylemek doğru değildir. Zira bazı şerhler, metni eleştirmek ve tenkit etmek gayesiyle kaleme alınmışlardır.

Şerhleri; *usûl, furû, hilâf, ferâiz* ve *ilmihâl* tarzında beş alanda toplamak mümkündür.Bunların alanlara göre dağılımı ise; *usûl 12, furû 19, ilmihâl 6, hilâf 1, ferâiz 3* şeklindedir. Bu dağılıma göre toplam şerh sayısı 41'dir.

Kavâid, kamu hukuku ve fetva alanlarında metinler bulunmasına karşılık şerh bulunmamakta, hilâf ve ferâize dair şerh bulunmakta, metin bulunmamaktadır. Yani metin altı alanda, şerh ise beş alanda toplanmaktadır.

Sayısal bakımdan şerhlerin metinlere göre durumu ise; usûle dair şerhlerin sayısı 11 olup metinlerin dört katı, furûa dair olanlar ise 22 adet olup metinlerin iki katıdır. Buna göre usûl ve furûda, özellikle de usûlde şerhçiliğin daha yaygın olduğu ifade edilebilir.

c. Hâşiyeler

Bunlar, metinlere yazılan şerhlerdeki bazı noktaların izahı amacını güden veya şerhlerdeki görüşleri tenkit eden çalışmalardır. Bu çeşit izah ya da tenkit sadedinde şerhler üzerine yazılan eserlere *hâşiye* denmiştir ki duraklama, gerileme ve özellikle de taklit devirlerinde giderek artış göstermiştir. *Şerhin şerhi* diye de ifade edebileceğimiz hâşiyeleri, *usûl, furû* ve *ferâiz* diye üç grupta toplayabiliriz.

Hâşiyelerin alanlara göre dağılımı; *usûl 28, furû 11, ferâiz 1* şeklindedir.

Alan bakımından hâşiyelerin, metin ve şerhle mukayesesi yapıldığında; *kavâid, kamu hukuku, ilmihâl* ve *fetva* alanlarında metin(telif)ler olduğu halde, hâşiye yoktur. Yine *ilmihâl* ve *hilâf* şerhleri bulunduğu halde, bu alanlarda hâşiye bulunmamaktadır. *Usûl* ve *furû* konularında metin, şerh ve hâşiyeler yazılmıştır. Hâşiyeler, *usûl*'e dair 28 adet olup metinlerin yaklaşık beş katı, şerhlerin iki katından fazladır. *Furû* ile ilgili ise 11 adet olup metinlerden fazla, şerhlerden eksiktir. Buradan hareketle, bu dönemde hâşiyeciliğin usûlde giderek arttığını, furûda ise gerilediğini söyleyebiliriz.

d. Ta'lîkler

Ta'lîkler, metinlere yazılan şerhlerdeki bazı noktaların izahı amacını taşıyan çalışmalardır ki bunlara *hâşiye* de denir[31].

Ta'lîklerin sayısı toplam 4 olup 3'ü usûle, 1'i furûa dairdir. Metin, şerh ve hâşiyelerin bulunduğu *ilmihâl, kavâid, kamu hukuku, hilâf, ferâiz* ve *fetva* gibi alanlarda *ta'lîk* bulunmamaktadır.

e. Muhtasarlar

Bir çeşit *özetleme* ya da *kısaltma* diye ifade edebileceğimiz muhtasarlar, geniş metinlerin belli bir metodla kısaltılarak daha çok istifade edilir hale getirilmesiyle oluşmaktadırlar. Öteden beri süre gelen bu tür eserler, Osmanlı dönemi çalışmaları arasında da görülmektedir. Bu tür çalışmalar asıl metinlerin başlarına *telhîs, vecîz, ihtisar* ve *muhtasar* gibi ilâveler yapılarak isimlendirilir.

---

[31] Hâşiyelerin *Usûle dair olanlar* başlığı altında kaydedilen *Hâşiye 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a* adlı iki çalışma buna örnektir. Zira aynı konu üzerinde yapılan başka bir çalışma *Ta'lîkler* bölümünde *Ta'lîka 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a* diye zikredilmektedir.

Muhtasarlar; 2'si usûle, 1'i fetvaya dair olmak üzere toplam 3 tanedir. Her üçü de günümüze ulaşmıştır.

Bu eserlerin tanıtıldığı yerlerde de belirtildiği gibi, bu nevi çalışmalarda asıl metnin aynen özetlenmesi veya kısaltılması söz konusu olduğu gibi, bazı tasarruflarda bulunularak metinde yer almayan ilâvelerin de yapıldığı görülmektedir[32].

f. Risâleler

Risâleler, gündemde olan ve çözülmesi gereken önemli hukukî problemlerin halli için kaleme alınan, meselenin hukuki cephesini aydınlatan görüş ve düşünceleri yansıtan, kısa ve özlü hukuki eserler, başka bir deyişle ilmî makalelerdir. Bunlar daha ziyade güncel konularla ilgili olduğundan, hem kaleme alındıkları dönemin yazar ve hukukçuları hakkında hem de devrin özellikleri ya da gündemi konusunda birer tarihi vesika niteliğini taşıdıklarından hukuk tarihinin en önemli kaynakları arasında yer alırlar[33].

Risâleler, *usûl, furû, ilmihâl* ve *fetva* alanlarında olup toplam sayı 26'dır. Bunların dağılımı; *usûl 1, furû 13, ilmihâl 10, fetva 2* şeklindedir.

Risâlelerin alan bakımından furûda ve ilmihâllerde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu verilerden ilmihâl eserlerinin metin ve şerhe nisbetle daha çok risâle türünde kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Zira metin ilmihâl sayısı 7, şerh 5, risâle ise 10'dur.

g. Tercümeler

Tercümeler *furû, ilmihâl* ve *ferâiz* alanlarda olmak üzere toplam üç tanedir.

Tercümelerden Ahîzâde'nin *Ferâiz Tercümesi* günümüze ulaşmamıştır.Abdurrahman Aksarâyî'ye ait *'İmâdü'l-islâm* adlı ilmihâl eseri Farsça'dan, diğer ikisi ise Arapça'dan Türkçe'ye kazandırılmıştır.

Sonuç olarak; *metin, şerh, hâşiye, ta'lîk, muhtasar, risâle* ve *tercüme* olmak üzere yedi türde kaleme alınan toplam eser sayısı 150'dir.

---

[32] Bu konuda örnek için Muhammed Şah'ın *Telhîsu'l-Fusûl* adlı ihtisar çalışmasına bakılabilir.

[33] Cin, Akgündüz, *a.g.e.*, I, 76.

2. Eserlerin Alanları Bakımından Değerlendirilmesi

"Alan" derken genel anlamda fıkhı, özel anlamda da fıkıh içinde yer alan, ayrı alt başlıklar halinde ifade edilen ve müstakil eserlere konu olan dalları kastediyoruz. Söz konusu dönem Osmanlı fakihleri tarafından gerçekleştirilmiş olan eserlerin alanları göz önünde bulundurularak türlere göre genel dağılımı ortaya konacak ve değişik açılardan bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

a. Usûl çalışmaları

Dönemin Osmanli fakihlerinin usûle dair olan çalışmalarını *metin, şerh, hâşiye, ta'lîk, muhtasar* ve *risâle* olmak üzere altı grupta toplayabiliriz. Bu çalışmalar, *metin 6, şerh 12; hâşiye 28, ta'lîk 2, muhtasar 2, Risâle 1* tarzında bir dağılım göstermektetir. Buna göre usûl eserlerinin toplam sayısı 51'dir. Burada usûl çalışmaları, metinlerden başlanarak ayrı ayrı ele alınacaktır.

aa. Usûl metinleri

Usûl çalışmaları ile ilgili yukarıdaki tasnife bakıldığında usûl metinlerinin şerh ve hâşiyeye nisbetle oldukça az olduğu görülür. Bu durum, söz konusu dönemde usûl eserleri bakımından şerh ve hâşiyeciliğin hakim olduğunu gösterir. Usûl çalışmalarını *metin* ve *diğerleri* diye ikiye ayırdığımızda sayısal durum, *metin 6* ve *diğerleri 45* şeklinde olmaktadır.

Usûl metinlerini yazanlar; Molla Fenârî, Molla Hüsrev, Kâfiyeci ve Kirmastîzâde'dir. Kâfiyeci ile Kirmastîzâde'nin ikişer eseri bulunmaktadır. Ancak Kirmastîzâde'nin *Hayber* adlı eseri gümüze ulaşmamıştır. Yazarlardan Molla Fenârî ihtisasını Mısır'da, diğerleri Osmanlı medreselerinde tamamlamıştır. Kâfiyeci ve Kirmastîzâde hariç, diğer ikisi Osmanlı şeyhulislâmlarındandır.

Usûl metinlerinden dördü şerh, hâşiye ve ihtisar gibi çalışmalara konu olmuştur. Molla Fenârî'nin usûlüne başkaları, diğer üçü ise bizzat kendileri eserleri üzerinde yeni çalışmalar yapmışlardır. Meselâ Molla Hüsrev ve Kâfiyeci şerh yazmışlar, Kirmastîzâde de *Zübde*'yi ihtisar etmiştir. Molla Fenârî ile Molla Hüsrev'in usûl metinleri Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okunmuştur.

bb. Usûl şerhleri

Usûle dair yapılan şerh çalışmalarının toplam sayısı 12'dir. Bunlardan 2'si *Usûlü'l-Pezdevî*, 4'ü *Menâr* diğerleri de *Cem'u'l-cevâmi', Tavdîh, Mirkât, Muğnî, Rumûzü'l-esrâr* ve *Kitâbu'l-ferah* üzerinedir.

Pezdevî şerhleri, Musannifek ve Molla Hüsrev'e; *Menâr* şerhleri, Hattâb Karahîsârî, İbn Melek, Şerefüddîn Kırımî ve Kara Sinan'a; diğerlerinden *Rumûzu'l-esrâr* ile *Muğnî* şerhleri Molla Hüsrev'e; *Kitabu'l-ferah* şerhi, *Kâfiyecî*'ye; *Cem'u'l-cevâmi'* şerhi de Molla Gürâni'ye aittir. Buna göre şerhlerden üçünü Molla Hüsrev, ikisini de Alâeddin Esved yazmıştır.

Hattâb Karahisârî ve Alâeddin Esved ilk dönem Osmanlı fakihleri olduklarından bunların kaleme aldığı çalışmalar dönem itibariyle ayrı bir önem arzederler. Dolayısıyla Ebu'l-Berekât en-Nesefî (710/1310)'nin *Menâru'l-Envâr*'ı ile Ömer Habbâzî (691/1292)'nin *Muğnî*'si de önem taşır.

Şerhlerin mezhepler açısından dağılımı; *Hanefî 10, Şâfiî 1* şeklindedir. Mâlikî ve Hanbelî mezhebi ile ilgili eser yoktur. Şâfiî hukukçusu Tâceddin es-Subkî (771/1370)'nin *Cem'u'l-cevâmi'* adlı eserine Molla Gürânî *ed-Dürerü'l-levâmi'* adıyla bir şerh yazmıştır.

Şerhlerde dikkat çeken hususlardan biri de, Pezdevî (482/1083) hariç, diğerlerinin 13. asır sonlarıyla 14. asırda kaleme alınan eserler üzerinde yoğunlaşmış bulunmaları, diğer bir ifadeyle *muteahhirîn* âlimlerince kaleme alınmış çalışmalar üzerine yazılmış olmalarıdır. Diğer önemli husus da şerhlere konu olmuş çalışmalardan *Muğnî, Menâr, Tavdîh* ve *Mirkât*'ın Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okunmuş olmalarıdır. Yani usûl şerhleri daha çok medreselerde okunan eserler üzerinde ve okutanlar tarafından kaleme alınmışlardır.

cc. Usûl hâşiyeleri

Usûl hâşiyelerinin toplam sayısı 28'dir. Bunlardan 15'i *Telvîh*, 6'sı *Muhtasaru Seyyid Şerîf*, 1'i *Tavdîh*, 3'ü *el-Mukaddimâtü'l-erba'a*, 2'si *Fusûlü'l-bedâyî'* ve 1'i de *Pezdevî* üzerinedir. *el-Mukaddimâtü'l-erba'a*'yi *Tavdîh* içinde mütalâa edebiliriz. Zira bunlar *Tavdîh*'in hüsünkubuh ile ilgili bölümü üzerine yapılan çalışmalardır. Buna göre *Tavdîh* üzerine yazılan hâşiye sayısı 5'e yükselmiş olur.

Bu tasniften şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

1- Usûl şerh ve hêşiyeleri üzerinde yapılan hâşiye çalışmaları, 5 eser üzerinde gerçekleşmiştir. Bunlar arasında da en çok hâşiye çalışmasına

konu olan Teftâzânî'nin *Telvîh*[34] ve Seyyid Şerîf'in *Muhtasaru'l-Müntehâ* adlı şerhleri(hâşiyeleri)dir.

2- Hâşiye'ye konu olan beş eserden sadece *Fusûlü'l-bedâyî'* Osmanlı fakihlerinden Molla Fenârî'ye aittir. Diğerlerinden hiçbiri Osmanlı âlimi değildir.

3- Beş eserden Pezdevî'ninki hariç, diğerleri 13. asır sonlarıyla 14. asırda yazılan eserlerdir.

4- Beş eser yazarı da Hanefî'dir. Ancak bunların eserlerine konu olan çalışmalardan dördü Hanefî, biri de Şâfiî fakihine aittir. Çünkü Seyyid Şerîf'in *Muhtasaru'l-Müntehâ* hâşiyesi, Şâfiî âlim ve fakihi Adüdüddin el-Îcî (756/1355)'nin Malikî hukukçusu İbnü'l-Hâcib (656/1249)'in *Muhtasaru'l-Müntehâ* adlı usûl-i fıkha dair olan eserine yazmış olduğu şerhi üzerine yapılmış bir çalışmadır.

5- Hâşiye yazarlarından Molla Fenârî (834/1431) ile Muhammed Şâh (839/1435) dışındakilerin hepsi Fatih devri fakihidir. Telifin beş katına, şerhin de iki katından fazlasına tekabül eden 26 hâşiyenin Fatih devri fakihlerince kaleme alındığı gerçeğinden hareketle Fatih devrini ***usûlde hâşiyecilik dönemi*** diye nitelendirmek mümkündür.

6- Usûl hâşiyesi yazarlarından en çok eser verenler, *Hasan Çelebi, Molla Hüsrev* ve *Hatipzâde*'dir.

7- 28 hâşiye yazarından 6'sı dışarıdan gelmiştir. Bunların isimleri söyledir: *Fethullah Şirvânî, Ali Kuşçu, Musannifek, Molla Kırımî, Ali Tûsi, Fethullahzâde.*

dd. Usûl ta'lîkleri

Usûl eserleri üzerinde yapılan ta'lîkât sayısı 2'dir. Her ikisi de *el-Mukaddimâtü'l-erba'a* üzerinedir. *el-Mukaddimâtü'l-erba'a* Sadruşşerîa'nın *et-Tenkîh* adlı eserinde yer alan *hüsün-kubuh* konusu ile ilgili yapılmış çalışmalara verilen isimdir.

Ta'lîk yazarları, *Molla Samsûnizâde, Molla Hacı Hasanzâde* olup her ikisi de Fatih devri âlimlerindendir.

---

[34] *Telvîh*, aslında *Tavdîh*'in hâşiyesidir. Ancak güçlü bir hâşiye olduğundan *şerh* diye tanınmıştır.

ee. Usûl muhtasarları

Usûl eserleri üzerine yapılan ihtisarlar 2 tanedir. Biri Molla Fenârî'nin *Fusûl*'ü, diğeri de Kırmastîzâde'nin *Zübdetü'l-vusûl ilâ 'umdeti'l-usûl*'ü üzerine yapılmıştır.

Fusûl, Muhammed Şâh tarafından ihtisar edilerek *Telhisu'l-Fusûl ve Tarsîsu'l-Usûl* ismi verilmiştir. *Zübde*'yi ise, bizzat yazarı ihtisar etmiş ve *el-Vecîz fi'l-usûl* adını vermiştir.

ff. Usûl risâlesi

Telif çalışmaları kapsamında mütalâa edebileceğimiz usûle dair sadece bir risâle bulunmaktadır. *Risâle fi usûli'l-fıkh* adını taşıyan ve II.Murad devri âlim ve kazaskerlerinden Molla Mecdûddin tarafından kaleme alınan risâlede *kitap, sünnet, icmâ, kıyas* ve *akl*'ı ileri sürerek Hanefî mezhebinin bazı görüşlerine karşı çıkanlara cevap verilerek reddedilmektedir. Risâlelerde ortak amaç hemen hemen budur.

Pek çok mezhep ve âlimin görüşlerine yer verilmesi, tartışılması ve Hanefî mezhebine göre sonuçlara gidilmesi yönüyle adı geçen risâle, bir *mukayeseli hukuk* çalışması olarak kabul edilebilir.

b. Furû çalışmaları

Bahis konusu dönemde Osmanlı fakihleri tarafından furû ile ilgili kaleme alınan çalışmaları *metin, şerh, hâşiye, ta'lîk, risâle* ve *tercüme* diye altı grupta ele almamız mümkündür. Furû çalışmalarının bunlara göre genel dağılımı; *metin 10, şerh 22, hâşiye 11, ta'lîk 1, risâle 13* ve *tercüme 1* şeklindedir.

Bu tasnife göre furû çalışmalarının toplam sayısı 58'dir. Bunlar, metinlerden başlayarak ayrı ayrı ele alınacaktır.

aa. Furû metinleri

Yukarıda furû metinlerinin 10 olduğunu ifade etmiştik. Bu on eserden sadece biri günümüze ulaşmamıştır. Bunlardan 3'ü Kâfiyeci'ye, 2'si İbn Kâdî-i Simavne'ye (Bedreddin Simâvî), 1'i Molla Hüsrev'e aittir. Diğerleri de Kutbuddin İznikî, Cemâleddin Aksarâyî, İbn Melekzâde, Fahreddin Rûmî, Musannifek, Kırmastîzâde ve Hacı Hasanzâde'ye aittir. Yazarlardan Musannifek dışarıdan Anadolu'ya gelen, İbn Kâdî-i

Simavne[35] Şam ve Mısır'da; Kâfiyeci de İran'da tahsillerini tamamlamış olan fakihlerdir.

Bedreddîn Simâvî'nin *Letâifu'l-işârât*'ı ve Molla Hüsrev'in *Gureru'l-ahkâm*'ı bizzat yazarları tarafından şerhedilmiştir. İbn Kâdî-i Simavne'nin *Câmi'u'l-fusûleyn* adlı eseri, başta Fahreddin Rûmi'nin *Ferâidu'l-leâlî* adlı çalışması olmak üzere başka âlimlerce de tenkitlere konu olmuş ve hakkında reddiyeler yazılmıştır. Bununla beraber Molla Hüsrev'in *Düreru'l-hukkâm* adlı *Gurer* şerhinin kaynakları arasına girmiştir. Halbuki Molla Hüsrev, selefi hiçbir Osmanlı fakihinin eserini kaynak olarak kullanmamıştır.

Furû metinlerinden *Letâifu'l-işârât, Camî'u'l-fusûleyn, Ferâidu'l-leâlî, Gureru'l-ahkâm* ve *Mecma'u'l-bihâr* kitap şeklinde olup hacimli çalışmalardır. Özellikle *Mecma'u'l-bihâr* iki ciltten meydana gelmektedir[36]. Kâfiyeci'nin üç eseri ve Musannifek'in bir eseri, hacimleri 10 ile 40 varak arasında değişen çalışmalardır. Geriye kalan üç eserde *evlilik ve nikâh, avlanma* ve *vasiyet* gibi belli konular ele alınmaktadır. Bunlardan *avlanma* konusunu işleyen İbn Melekzâde'nin *Münyetü's-sayyâdîn* adlı eseri 113 varaktan, diğer ikisi ise 1-5 varaktan oluşmaktadır.

Şeyh Bedreddin'in *Câmi'u'l-fusûleyn*'i ve Molla Hüsrev'in *Gurer*'i kadı ve müftüler tarafından başlıca müracat edilen birer el kitabı haline gelmiş ve hem o dönemlerde hem de daha sonraki devirlerde **hukuk kodu** olarak kabul edilmişlerdir. Bedreddîn Simâvî ve Molla Hüsrev, konuları Hanefî mezhebinin görüşleri çerçevesinde ele almışlar, özellikle mezhebin ilk dört imamının kanaatlerine yer vermişler ve yer yer onlardan birini tercih etmişlerdir. Her ikisi de zamanı ve şartları dikkate alarak yeni görüşler ortaya koymuşlardır. Ancak Şeyh Bedreddin'in bazan karşı görüş beyan ettiği de olmuştur.

Cemâleddin Aksarâyî'nin eseri, *Şerhu Mecma'i'l-bahreyn*'de yer alan bazı görüş ve kanaatlerin tenkidini içermektedir. Metin yazarlarından Cemâleddin Aksarâyî hariç, diğerleri Hanefî mezhebine mensuptur. Aksarâyî'nin Şâfiî olduğu kaydedilmekle beraber bu konuda görüş birliği

---

[35] Bu ismin yerine çalışmamızda zaman zaman Şeyh Bedreddin ve Bedreddin Simâvî isimleri de kullanılmıştır.

[36] bk. *OM*, I, 273.

yoktur.[37] Yazarlardan yedisi Fatih devri âlimlerindendir. Bu dönem furû metinlerinin, usûl metinlerinden daha fazla olduğu görülmektedir.

bb. Furû şerhleri

Furûa dair kaleme alınan şerhlerin toplam sayısı 22'dir. 17 yazarın kaleme aldığı 22 eserin 3'ü İbn Melek'e, 2'si Hattâb Karahisârî'ye, 2'si Musannifek'e, 2'si İbn Kâdî-i Ayasluğ'a aittir. Diğerleri de; Alâeddin Esved, Şeyh Bedreddin, Kara Ya'kub, Seyyid Hasan b. Ali, İbn Melekzâde, Muslihuddin Mustafa, Mûsâ Koçhisarî, Abdülvacîd, Molla Hüsrev, Hüsameddîn Tokâdî, Acemzâde, Yusuf Bâlî ve Kırmastîzâde'ye aittir. 22 eserden yaklaşık 10'u günümüze ulaşmamıştır. Şerhlerden 8'si *Vikâye*, 5'i *Hidâye*, 2'si *Mecma'u'l-bahreyn*, 2'si *Kenzü'd-dekâik* üzerine, diğerleri de *Muhtâr fi furû'i'l-Hanefiyye, Letâifu'l-işârât. Mukaddimetü'l-fıkhiyye, Nukâye* ve *Gureru'l-ahkâm* üzerinedir.

Bu tasnife bakarak şu tespitleri yapabiliriz:

1- Şerhe konu olan bu eserlerin tamamı, Hanefî fakihlerince kaleme alınmıştır.

2- Bedreddin Simavî ve Molla Hüsrev bizzat kendi eserlerini şerheden fakihlerdir.

3- Şarihlerden Abdülvâcid ve Musannifek hariç, diğerlerinin tamamı Osmanlı medreselerinde yetişen âlimlerdir.

4- Şerhe konu olan *Vikâye, Mecma'u'l-bahreyn* ve *Kenzü'd-dekâik*, Mevsilî'nin *Muhtâr*'ı ile birlikte *mütûn-i erbaa*'yı oluştururlar.

5- *Hidâye, Vikâye, Kenzü'd-dekâik* ve *Gurer* söz konusu dönem Osmanlı medreselerinde okunan eserlerdir.

6- *Vikâye*'nin, *Hidâye*'yi esas alan bir çalışma olduğu dikkate alındığında *Hidâye*'ye dayalı 13 adet çalışmanın bulunduğu ve bunun toplam sayının yarısından fazlasına tekabül ettiği görülür. Buradan hareketle, Osmanlı âlimlerinin en çok *Hidâye* [Merğînânî (593/1197)]'yi[38] esas aldığı ve ondan etkilendiği söylenebilir.

7- Furû şerhlerinin daha çok Osmanlı medreselerinde okutulan ders kitapları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

---

[37] Bilgi için *Bu Çalışma*'nın Fakihlerin mezhep anlayışı bölümüne bakınız.

[38] Kavakçı, *a.g.e.*, s. 131-135.

cc. Furû hâşiyeleri

Furûa dair hâşiye türünde yapılan çalışmalar, 11 adet olup 4'ü günümüze gelmemiştir. Bu 11 hâşiyeden Cemâleddin Aksarayî'ye ait olan *Hâşiye-i Mültekâ* adlı çalışma hariç geriye kalanın tamamı *Şerhu'l-Vikâye* üzerine yapılmıştır.

Şerhu'l-Vikâye, Sadruşşerîa tarafından dedesi Tâcuşşerîa'nın *Hidâye* üzerine yazdığı *Vikâye*'si üzerine yapılan bir şerh olup, *Şerhu'l-Vikâye* dendiğinde Sadruşşerîa'ya ait olan bu şerh anlaşılır.

Hâşiye yazarları Cemâleddin Aksarayî, Kara Sinan, Fahreddin Rûmî, Molla Hayâlî, Hasan Çelebi (Fenârîzâde), Ya'kub Paşa, Sinan Paşa, Molla Hüsamzâde, Hatipzâde, Molla Niksârî ve Ahîzâde'dir. Cemâleddin Aksarâyî (791/1389) ve Kara Sinan (852/1448)'nın dışındakilerin hepsi Fatih devri fakihlerindendir.

Usûl hâşiyelerine nisbetle furû hâşiyeleri daha azdır. Ancak her ikisinde de yazarlardan çoğunun Fatih devri âlimlerinden olmaları dikkat çekmektedir. Bu yüzden, yukarıda *usûlde hâşiyecilik dönemi* diye Fatih devri ile ilgili yapılan tespitin, furû için de geçerli olduğunu düşünüyoruz.

Hâşiyeler üzerinde yaptığımız incelemeye dayanarak en güçlü çalışmanın Hüsamzâde'nin *Kitabu't-teşrîh* isimli hâşiyesi ile Ahîzâde'nin 10 yıllık emekle tamamladığı *Zahîretü'l-'ukbâ* adını verdiği eseridir.

dd. Furû ta'lîkı

Furûa dair talîk türünde bir tane çalışma bulunmaktadır. *Ta'lîka 'alâ bâbi'ş-şehîd mine'l-Hidâye ve'l-Vikâye ve 'alâ Sadrişşerîa* ismini taşıyan çalışma, Hüsâmeddin Tokadî (860/1456)'ye aittir. Çalışmada *Hidâye*, *Vikâye* ve *Şerhu'l-Vikâye*'nin *babu'ş-şehid* bölümü dikkate alınarak bu konuda itiraz edenlere cevap verilmeye çalışılmaktadır.

ee. Furû risâleleri

Furû ile ilgili toplam 12 risâle bulunmaktadır. 5'i Molla Hüsrev'e, 2'si Kirmastîzâde'ye, diğerleri de Hızır Şâh Menteşevî, Molla Gürânî, Alâeddin Rûmi, Kestellî Muslihuddin, Hacı İbrahim Tosyavî ve Molla Efdalzâde'ye aittir. Bunlardan 3'ü günümüze ulaşmamıştır. Risâlelerin konularını; *beytülmal, velâ, rehn, vakf, kıble, hac, lehv, abdesti bozanlar* ve *Hidâye'nin bazı konuları* şeklinde sıralayabiliriz.

Risâlelerin ağırlıklı konularından biri *velâ*, diğeri de *Hidâye*'dir. Molla Hüsrev'in *velâ* konusunda yazdığı yeni fikirleri içeren risâlesine, Hızır Şâh Menteşevî ve Molla Gürânî reddiye yazmışlarıdır. Molla Hüsrev

de Molla Gürânî'ye cevabi bir risâle yazmıştır. Böylece *velâ* konusunda tam 4 risâle kaleme alınmıştır.

Hidâye'deki bazı noktalara itiraz amacıyla Bâbertî (786/1384)'nin yazdığı risâlesine Efdalzâde, Alâeddin Rûmi'nin risâlesine de Molla Hüsrev reddiye amacıyla birer risâle kaleme almışlardır. Buradan hareketle, risâlelerde hemen hemen ortak amacın *tenkit* ve *cevap* olduğu ifade edebilir[39].

ff. Furû tercümesi

Yukarıda, bahis konusu dönemde Osmanlılar'da Türkçe eser kaleme almanın pek hoş karşılanmadığını ifade etmiştik. Bununla beraber nadiren de olsa, daha çok halkı dikkate alan âlimler, özür beyan ederek Türkçe eser yazma cesaretini göstermişlerdir. Onlardan biri de II.Murad devri âlim ve şairlerinden Devletoğlu Yusuf Balıkesîri olup, *Vikâye*'yi Arapça'dan Türkçe'ye manzum bir şekilde tercüme etmiştir. Kendi ifadelerinden bazı fetva kitaplarından da yararlandığı anlaşılan bu eser ile yazarın, müftülerin daha kolay bir şekilde maksada ulaşmalarını sağlamayı hedeflediği yine kendi beyanlarından öğrenilmektedir.

Furû çalışmalarını bitirirken şu hususu özellikle vurgulamak yararlı olacaktır. Gerek şerh, gerek hâşiye ve gerekse ta'lîk ve tercümelere konu olan eserlerin başlıcaları *Hidâye, Vikâye, Şerhu'l-Vikâye, Kenzü'd-dekâik* ve *Mecma'u'l-bahreyn*'dir. Bunların çoğu da Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.

c. İlmihâl çalışmaları

Nicelik bakımından usûl ve furû çalışmalarından sonra üçüncü sırayı *ilmihâl çalışmaları* oluşturmaktadır. *İslâm'ın beş şartı* diye bilinen farzlardan birini veya tamamını veyahut da bunlara ilâveten ahlâkî

---

[39] Söz gelimi; Molla Mecdûddin *Risâle fi usûli'l-fıkh* adlı çalışmasını, Hanefî mezhebinin görüşlerini eleştiren ya da itiraz edenleri red ve karşı cevap amacıyla; Hızır Şâh Menteşevî ve Molla Gürânî *Risâle 'ale'l-velâiyye*'lerini Molla Hüsrev'in *velâ* konusundaki ictihadî görüşünü içeren risâlesini reddetmek maksadıyla; Molla Hüsrev *Ecvibe 'alâ Es'ileti Alâeddin Rûmî ve Cevab 'alâ Gürani*'yi söz konusu şahıslara cevap gayesiyle; Hatipzâde *Risâle fi nakdi'l-vudû*' adlı çalışmasını Sadruşşerîa'nın *Şerhu'l-Vikâye* de *abdestin bozulması* konusunda ileri sürdüğü görüşünü tenkit amacıyla; Kestellî ve Kadızâde de *Risâle fi nakdi'l-vudû*' isimli çalışmalarını az önce zikrettiğimiz Hatipzâde'yi reddetmek ve Sadruşşerîa'yı savunmak maksadıyla kaleme almışlardır.

konuları kapsayan çalışmalar genel olarak *ilmihâl eserleri* diye mütalâa edilmektedir. Dönemin fakihlerinden bir çoğu da bu çalışmalara yönelmiştir.

Yaptığımız tespite göre *metin 6. şerh 6, risâle 10, tercüme 1* olmak üzere toplam 23 ilmihâl çalışması yapılmıştır. Bunlardan 4'ü günümüze ulaşmamıştır.

İlmihâllerle ilgili ayrıntıya girmeden önce bu konuda birkaç tespit yapmamız uygun olacaktır.

1- İlmihâl eserleri çerçevesinde *metin 2, şerh 4* ve *risâle 3* olmak üzere toplam 8 çalışma ile en çok katkı sağlayan fakih, ilk Osmanlı şeyhülislâmı Molla Fenârî'dir.

2- Söz konusu dönem fıkıh çalışmaları içinde Türkçe kaleme alınan 5 eserden dördü ilmihâldir[40]. Diğeri de Farsça'dır[41].

3- Kutbuddin İznikî, Molla Fenârî, Kutbuddinzâde, Abdurrahman Aksarâyî ve Şükrullah Amasyavî gibi ilmihâl yazarları ile ilgili önemli bir tespit de, bunların mutasavvıf olmalarıdır.

aa. İlmihâl metinleri

İlmihâl metinlerinin sayısı 6'dır. 2'si Kutbuddin İznikî'ye, 2'si Molla Fenârî'ye, geriye kalanlar da Kutbuddinzâde ve Şükrûllah Amasyavî'ye aittir. Yazarların dördü de mutasavvıftır. Eserlerden Kutbuddin İznikî ve Kutbuddinzâde'ye ait olanlar Türkçe, Şükrullah Amasyavî'nin eseri Farsça, diğerleri Arapça'dır.

Yazarlardan Molla Fenârî'nin hem mutasavvıf hem de ilk Osmanlı şeyhülislâmı olmasının ayrı bir önemi vardır. Yine yazarlardan Molla Fenârî ile Şükrullah Amasyavî Mısır'da okumuşlardır.

İlmihâllerden, *Şükrullah Amasyavî*'ye ait olan ve 10 babdan meydana gelen *Menhecü'r-reşâd fî sulûki'l-'ibâd* adlı eser, Fatih'e ithafen yazılmıştır. Yine yazarlardan ikisi, yani Kutbuddin İznikî ile Kutbuddinzâde baba-oğuldur. Yazarların hepsi Hanefî mezhebine mensuptur.

---

[40] Türkçe yazanlar: Kutbuddin İznikî, Kutbuddinzâde, Abdullah Aksarâyî ve Kadızâde'dir.

[41] Şükrullah Amasyavî'nin *Menhecü'r-reşâd fî sulûki'l-'ibâd* Farsça'dır. bk. *Keşf*, II, 1881.

bb. İlmihâl şerhleri

İlmihâl şerhleri toplam 6 tanedir. Şerhlerin 3'ü Molla Fenârî'ye, diğerleri Muslihuddin Karamanî, İbn Melekzâde ve Muhammed Aksarayî (Çelebi Halife)'ye aittir. Yazarların tamamı Hanefî, eserlerin hepsi Arapça'dır. Yazarlardan Muhammed Aksarâyî hariç diğer dördü şerhlerini başkalarının eserlerine yapmışlardır.

Şerhlere konu olan eserler; Ebu'l-Leys (373/983)'in *Mukaddime fi's-salât*'ı[42], Zeyneddin Muhammed er-Râzi (666/1268)'nin *Tuhfetu's-salât*'ı, İmam Kemâleddin Muhammed b. Ubbâd el-Hanefî (612/1254)'nin *Telhîsu Câmi'i'l-kebîr fi'l-furû*'u, Lutfullah en-Nesefî el-Keydânî (750/1349)'nin *Fıkhu'l-Keydânî* diye bilinen eseri ve Muhammed Aksarayî'nin *Esrâru'l-vudû'i ve erkânihi* adlı çalışmalardır. Bunlardan Ebu'l-Leys 10. asır, diğerleri ise 13 ve 14. asır âlimleridir.

cc. İlmihâl risâleleri

Burada risâle çalışmalarını *ilmihâl* kategorisine sokmamızın nedeni, hepsinde *namaz, namazın bozulması, namazda meşru olan ve olmayan fiiller* ve *temizlik* gibi konuların ele alınmış olmasıdır.

10 ilmihâl risâlesi yazılmıştır. Bunlardan 3'ü Molla Fenârî'ye, 2'si Kadızâde'ye, diğerleri de Molla Hasan b. Emir Ali, Sinan Paşa, Kestellî Muslihuddin, Hatipzâde ve Sarı Ya'kub'a aittir. Kadızâde'nin *Risâle fi'l-îmân ve'l-islâm* adlı risâlesi Türkçe, diğerleriArapça'dır.

Kadızâde, Hatipzâde ve Kestellî Muslihuddin'in aynı adı taşıyan *Risâle fi nakdi'l-vudû'* isimli çalışmaları Sadruşşerîa'nın "kanın çıkması mı akması mı abdesti bozar?" konusundaki görüşüyle ilgili olup Hatipzâde, Sadruşşerîa'yı eleştirmiş, buna karşılık Kadızâde ve Muslihuddin ise onu savunarak Hatipzâde'yi reddetmişlerdir.

dd. İlmihâl tercümesi

'İmâdü'l-islâm Şerhu 'Umdeti'l-islâm adını taşıyan eser, Abdurrahman İbn Yusuf Aksarâyî tarafından pek çok ilâveler yapılarak Farsça'dan Türkçe'ye kazandırılmış bir eserdir. Nitekim yazarin kendisi de yeni ilâvelerde bulunduğunu belirterek dostlardan dua talebinde bulunmaktadır.

---

[42] Kutbuddin İznikî'nin *Mukaddime* adlı ilmihâl eseri de, Ebu'l-Leys'in eserine yapılmış ilâvelerden oluşmaktadır.

Eserde hurâfelere, tarihî hakikate ve ilmî gerçeklere uymayan bilgilere fazlaca yer verildiği görülmektedir.

d. Diğer çalışmalar

Usûl, furû ve *ilmihâl* çalışmalarının dışında kalan *kavâid, karmu hukuku, ilm-i hilâf, ferâiz* ve *fetva* eserleri bu başlık altında ele alınacaktır.

aa. Kavâid eserleri

Kavâid ile ilgili, İbn Melek'e ait *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı bir eserden bahsediliyorsa da kütüphane kayıtlarında bu çalışmaya rastlanmamıştır.

bb. Kamu hukuku eserleri

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren iki asra yakın bir süre içinde fıkha dair gerçekleştirilen yaklaşık 150 eser arasında kamu hukuku ile ilgili sayılabilecek sadece 3 eser bulunmaktadır. Bunlardan yalnızca biri günümüze ulaşmamıştır.

Bu eserlerin yazarlari Said İbni İsmail İbn Ömer er-Rûmî el-Aksarâyî (800/1397 civarı), Musannifek ve Kâfiyeci'dir. Yazarlardan Musannifek dışarıdan gelen bir âlimdir. Kâfiyeci ise yüksek tahsilini dışarıda gören bir fakihtir. Musannifek'in *Tuhfetu'l-mulûk* adlı eseri Farsça'dır. Eserler, telif olmakla beraber hacimleri küçük çalışmalardır.

cc. Hilâf eserleri

Söz konusu dönem çalışmaları arasında *hilâf*'a dair bir eser bulunmaktadır. Eser, Hattâb Karahisârî'ye ait olup Maveraünnehir hukukçularından Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî (537/1142)'nin *Mânzûmetü'n-Nesefî fi'l-hilâf* adlı eseri üzerine yapılmış bir şerhtir.

Karahisârî'nin bu çalışmasıyla ilgili söyleyebileceğimiz bir husus da, şerhin telif niteliği taşımasıdır. Zira yazar, metinde olduğu gibi "caizdir-caiz değildir, olur-olmaz" şeklinde görüşleri ve delillerini vermekte, ayrıca kendi şahsî görüşünü ilâve etmektedir.

dd. Ferâiz eserleri

Furû-i fıkhın kapsamı içinde yer almakla beraber insanların daha çok ihtiyaç duymalarından ötürü ibadetlerle ilgili geliştirilen müstakil ilmihâller gibi, mirasla ilgili de ayrı çalışmalar kaleme alınmıştır.

Osmanlı fakihleri, miras hukukuna dair *şerh 3, hâşiye 2* ve *tercüme 1* olmak üzere toplam altı çalışma meydana getirmişlerdir. Bunlardan

ikisine; Burhaneddin Haydar Herevî'nin şerhi ile Ahîzâde Yusuf b. Cüneyd'in tercümesine kütüphane kayıtlarında rastlanmamıştır.

Şerhlerin hepsi, hâşiyelerin de biri, Ebû Tâhir Sirâceddin Muhammed es-Secâvendî (596/1200)'nin *es-Sirâciyye* veya *el-Ferâizü's-Sirâciyye* diye bilinen eserine yapılmıştır. Diğer hâşiye ise Seyyid Şerîf Cürcânî (816/1413)'nin aynı esere yazmış olduğu şerhine yazılmıştır. Şerh yazarları Molla Gürânî ve Şihâbüddin Sivasî'dir.

ee. Fetva eserleri

Hukukî ve dinî bir meselenin hal veya beyanı zımnında vaki olan bir suâlin cevabına *fetva* denir[43]. Başka bir ifade ile fetva, fakihin hüküm mahiyetinde olmaksızın verdiği cevap manasına gelir[44].

Fıkıh kaynaklarında kendi sistematiği içinde, hukukî meseleler tetkik edilmiş olmakla beraber şer'î, hukukî bir mesele ortaya çıktığında bunun hükmünü söz konusu kitaplardan çıkarmakta zorluk vardır. Bu nedenle daha önceden verilmiş cevaplar (fetvalar), ya bizzat sahipleri ya da başkaları tarafından derlenerek çok sayıda *fetva kitapları* meydana getirilmiştir[45]. İnsanların pratik hayatta karşılaştıkları veya karşılaşacakları hukukî meseleler ile ilgili problem ve soruları kolay bir şekilde halletmek amacıyla kaleme alınan fetva eserleri, dönemin Osmanlı fakihleri tarafından da az olmakla bereber yazılmıştır.

Fetva eserleri, *4'ü metin, 1'i muhtasar* ve *2'si de risâle* olmak üzere toplam 7 adettir. Bunların da 4'ü kitaptır. Biri kitap, diğer biri de risâle olmak üzere iki fetva eseri günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşmayanlardan biri, Veliyyüddin Efendi'nin *Fetâvâ-yı Rûşen*'i, diğeri de Hüsâmeddin Tokadî'nin *Risâle (Fetvâ) fi cevâzı deverâni's-sûfiyye*'sidir. Günümüze ulaşmış olan fetva eserlerinden biri Bedreddin Simâvi'ye, ikisi Fahreddin Rûmi'ye, biri Muhammed Aksarayî, biri de Ahîzâde'ye aittir. Bu son eser *Fetâvâ-yı Kâdîhân* üzerine yapılmış bir ihtisar çalışmasıdır.

Fetva risâlelerinde ortak konu, *sûfilerin raks şeklinde yaptıkları zikr*'dir.

---

[43] Bilmen, *Kâmus*, VIII, 206; Ayrıca bk. F. Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı* s. 117.

[44] Ebu'l-ulâ Mardin, "Fetva", *İA*, IV, 583.

[45] Karaman, *Hukuk Tarihi*, s. 148.

3. Eserlerin Muhtevaları Bakımından Değerlendirilmesi

a. Eserlerin türlerine ve muhtevalarına genel bakış

Söz konusu dönem Osmanlı fakihleri tarafından meydana getirilen eserlere, muhtevalarının zenginliği bakımından bakıldığında ilk sırayı şüphesiz metin(telif)lerin oluşturduğu görülür. Metinlerden sonra da varak sayıları 1-77 arasında değişen risaleler gelir[46].

Usûl, furû, ilmihâl, kavâid, kamu hukuku ve *fetva* alanlarında kaleme alınan metinlerin toplam sayısı 30'dur. Risâleler ise, *usûl, furû, ilmihâl* ve *fetva* alanlarıyla ilgili olup sayıları 26'dır. Buna göre telif çalışmalarının toplam sayısı 56'dır. Gerek metin ve gerekse risâle olarak en çok eser verilen alan sırasıyla *furû* ve *ilmihâl*'dir.

Bu dönem telif çalışmalarında, diğer mezheplere fazla yer verilmeksizin Hanefî mezhebinin ortaya koyduğu prensipler esas alınmış, mezhebin görüşleri üzerinde durulmuş ve görüşlerin delilleri verilmiştir. Delillerin verilmesi bakımından risâleler, metinlere göre daha ileride sayılır. Hatta bu hususta metinlerin, bazı şerhlerin de gerisinde olduğu söylenebilir. Zira metinlerde daha çok mezhepte müftâ bih sayılan ya da Hanefî imamlarının farklı görüşleri arasından bizzat yazarının tercih ettiği görüşler yer almaktadır[47]. Diğer mezheplere, daha ziyade ihtilâfın bulunduğu konularda yer verilmiştir. Bazan bunlara ait görüşler delilleriyle birlikte zikredilmiş, bazarı da sadece görüşlerin kaydedilmesiyle yetinilmiştir.

Telifler içinde bütünüyle mezhep savunmasını hedef alan çalışmalar olduğu gibi[48], daha ziyade Hanefî ve Şâfiî mezheplerine yer verilerek yazıldığı belirtilen eserler de bulunmaktadır[49].

Osmanlı fakihleri tarafından meydana getirilen orijinal çalışmalar sadece metin ve risâlelerden ibaret değildir. Diğer çalışmalarda da yeni ve

---

46 Kirmastîzâde'nin, *Risâle fi'l-vakf* adlı eseri 77 varaktır.

47 Bunun en güzel örneği Molla Hüsrev'in *Mirkât* metni ile bunun şerhi olan *Mir'ât*'ıdır. Yerinde işaret edildiği gibi yazar, *Mirkât*'ta müftâ bih görüşleri ve kendisinin de paylaştığı kanaatları, delillere fazla yer vermeden kaydetmekte, *Mir'ât*'ta ise konuları daha geniş perspektiften bakarak ele almakta, ihtilâflı meseleleri tartışmakta ve delilleri serdetmektedir.

48 Molla Mecdüddîn'in *Risâle fî usûli'l fikh* adlı çatışması buna bir örnektir.

49 M. Fenârî *(Fusûl,* I, 2*)* ve Kirmastîzâde *(el-Vecîz,* vr. lb) bizzat eserlerinin mukaddimelerinde bu hususu ifade etmişlerdir.

farklı sayılabilecek pek çok husus bulunmaktadır. Çalışmalar içinde yeni hususlara en az tercümelerde yer verilir.Bununla birlikte söz konusu devir tercüme çalışmalarında da farklı ilâvelerin yapıldığı bizzat yazarlarının ifadelerinden anlaşılmaktadır. II.Murad devri fakihlerinden Devletoğlu Yusuf Balıkesirî'nin *Manzûm Vikâye Tercümesi* ile Abdurrahman b. Yusuf Aksarâyî'nin *'İmâdü'l-islâm'*ı bu hususta birer örnektir.

Metin, risâle ve tercümelerin dışında kalan çalışmaları muhtevalarına göre *şerhler, hâşiyeler, muhtasarlar* ve *ta'lîkler* diye sıralamak mümkündür.

Muhtasarlar; insanların himmetlerinin azaldığı, uzun ve hacimli eserlere değil, kısa ve muhtasar çalışmalara yöneldiği gerçeğinden hareketle, öğrenilmesi ve muhafaza edilmesi kolay olsun diye kaleme alınan eserlerdir. Bir çeşit *özetleme* ya da *kısaltma çalışmaları* diye ifade edebileceğimiz muhtasarlarda; asıl metnin özetlenmesi veya kısaltılması söz konusu olduğu gibi, bazı tasarruflarda bulunularak metinde olmayan ilâvelerin de yapıldığı gözlenmektedir[50]. Bu itibarla, az olmakla beraber bu tür eserlerde de yeni sayılabilecek hususlara rastlamak mümkündür.

Metin, şerh ve hâşiyelerdeki bazı noktaların açıklanması amaçlanan *ta'lîkler* için de benzeri şeyleri söylemek mümkündür.

Hâşiyeler ise; *kapalılığını gidermek , kastedileni ortaya koymak*[51], *yöneltilen tenkitleri çürütmek*[52] ve *eksik düşünen bazı âlimlerin doğruyu bulmalarına yardımcı olmak*[53] gibi amaçlarla kaleme alınan çalışmalardır. Bazan hâşiye ifadesi, şerh yerine de kullanılmaktadır[54]. Bu sebeple hâşiyelerle şerhleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak zor görünmektedir. Bu tür eserlerde genel olarak luğavî, nahvî, belâğî izahlar ya da kelime ve terim açıklamaları yapılmakta[55], daha ziyade müellifleri

---

50 Muhammed Şâh'ın *Telhîsu'l-Fusûl* adlı çalışması buna örnek teşkil eder.

51 bk. Musannifek, *Hâşiye 'ale't-Telvîh,* vr. 2a.

52 bk. Samsûnîzâde, *Hâşiye,* vr. 4a.

53 *a.g.e.,* vr. la.

54 Meselâ, Seyyid Ali, Vikâye'ye sadra şifa olabilecek bir şerh yazılmadığını, bu boşlugu doldurmak için adı geçen hâşiyesini yazdığını ifade etmektedir. bk. Seyyid Ali Komenâtî, *el-'İnâye fi Şerhi'l-Vikâye,* (mukaddime).

55 Muhammed Şâh'ın *Hâşiye 'alâ Fusûli'l-bedâyi'* adlı çalışması bir örnektir. Ayrıca bk. Samsûnîzâde, *Hâşiye,* vr. 4a.

savunulmakta[56] olup nadiren onlara itiraz edilmektedir[57]. Bütün bunlara rağmen aklî ve naklî delillere yer verildiği, bazı prensiplerin ilâve edildiği[58], telif eser gibi müdellel ve farklı görüşlere yer verilen hâşiyeler de bulunmaktadır. Molla Kırîmî' nin hâşiyesi buna bir örnektir. Kırîmî, *"ikrâh-i gayr-i mülcî ile içki içene had tatbik edilmez"* ifadesini şu şekilde açıklamaktadır:

> "Bu istihsana göredir. Kıyasa göre ise, had tatbik edilir. Çünkü, eksik ikrâh'ın bu konuda (had cezasını düşürecek ölçüde) tesiri yoktur. Bulunması ile bulunmaması aynıdır. Yani var olsa bile, yok hükmündedir. İstihsanın dayandığı delil; içki içme fiili eksik ikrâh'a bağlı olarak yapılmış olsa da şüphenin bulunmasıdır"[59].

Şerhlere gelince, bunlar genel olarak şu amaçlarla kaleme alınan çalışmalardır.

> "Talebelere yardımcı olmak[60], eserde mevcut olan problemleri gidermek[61], zorluklarını kaldırmak ve kapalılığını gidermek[62], eksiklerini tamamlamak[63], icmal ve tafsilden bıkmış dostlara kolaylık sağlamak[64], arzu edilen özellikleri taşıyan bir şerh bulunmadığından bu konudaki boşluğu doldurmak[65], derinliklerinde saklı olanı açıklamak[66], bazı dostların isteklerini

---

56 Meselâ, Ya'kub Paşa, *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid* isimli eserinde Seyyid Şerîf'i savunmakta, Molla Hüsrev ve Ali Tûsî gibi âlimleri reddetmektedir.

57 Molla Hüsrev ile Hasan Çelebi (Fenârîzâde)'nin *Telvîh* hâşiyeleri buna örnek sayılır.

58 Samsûnîzâde'nin *Hâşiye 'ale'l-Muhtasar li's-Seyyid Şerîf* adlı hâşiyesi buna bir örnektir.

59 Molla Kırımî, *Hâşiye 'ale't-Telvîh,* vr.. Molla Hüsrev ile Hasan Çelebi'nin de hâşiyelerinde benzeri örnekler görmek mümkündür.

60 bk. Bedreddîn, *Teshil,* (mukaddime); M. Fenârî, *Şerhu'l-Ferâiz.* (mukaddime); Meselâ, Alâeddin Esved ve İbn Melek bunun birer örnekleridir. Esved *Şerhu'l-Vikâye* adlı eserini İznik Medresesi'nde müderrisliği esnasında kaleme almıştır.

61 bk. Ahîzâde, *Zahîre,* vr. 2a.

62 bk. Gürânî, *Dürer,* (mukaddime).

63 bk. Şerefüddîn Kırımî, *Şerhu'l-Menâr,* (mukaddime).

64 bk. Seyyid Ali Komenâtî, *a.g.e.,* (mukaddime).

65 bk. İbn Melek, *Şerhu'l-Vikâye,* (mukaddime).

66 bk. Karahisâri, *Manzûme,* vr. la.

yerine getirmek ve bazı şüpheli noktalarda asrın fakihlerini uyarmak"[67]

Söz konusu dönemde yapılan çalışmaların sayı bakımından büyük bir kısmını şerhler oluşturduğundan onlarla ilgili bazı özellikleri maddeler halinde sıralamak uygun olacaktır.

1- Harf, kelime ve terimlerin lugavî, nahvî ve belâğî izahlarının yanı sıra, bazan kısa kısa açıklamalarla yetinilmektedir.

2- Hem asıl müellif, hem de başka şarihler tenkit edilmekte ve itirazlarda bulunulmaktadır.

3- Konu, başka âlimlerin görüşleriyle genişletilmektedir[68].

4- Tenkit, tasvip ve övgü ifadeleri kullanılmaktadır.

5- İhtilâflı konularda başta Hanefî mezhebi olmak üzere diğer itikadî ve fikhî mezheplere de yer verilmektedir.

6- Tercihler yapılmaktadır.

7- Serdedilen farklı görüşlerin aklî ve naklî delilleri zikredilmektedir. Bazan bütün mezheplerin delillerine değinilmekte, çoğu zaman ise diğer mezheplerin delilleri zikredilmeden görüşlerinin verilmesiyle yetinilmektedir.

8- Hilâfiyâta büyük ölçüde yer verilmekte ve ek bilgi çerçevesinde farklı kaideler de kaydedilmektedir.

Bütün bu bilgilerin ışığında şu tespiti yapmamız kanaatimizce yanlış olmayacaktır:

> İlk dönem Osmanlı fakihleri tarafından yazılan şerhler, genel olarak telif niteliğinde çalışma kabul edilebilir. Zira yukarıda ifade edildiği gibi bu çalışmalar, sadece kelime ve kavram izahları veya luğavî, nahvî ve belâğî tahlillerle geçiştirilmemekte; prensipler ve kaideler verilmekte, aklî ve naklî delillere müracaat edilmekte, örf-âdet, bölge veya zaman farkı, umûm-i belvâ, refu'l-harac, ihtiyaç ve taharrî gibi faktörler göz önünde bulundurularak tercihler yapılmaktadır. Hemen her şerhte tercihler bulunmakla beraber, bu oran fakihlere göre değişmektedir. Söz gelimi, Hattâb Karahisârî, Alâeddin Esved, Bedreddin Simâvî, Musannifek, Kâfiyeci ve

---

[67] bk. Cemâleddin Aksarâyî, *Kitâbu'r Red,* (mukaddime).

[68] Meselâ, Alâeddin Esved, *emrin mûcebi* konusunda hem Irak'lı hem de Semerkand'lı fakihlerin farklı görüşlerine yer vermiştir. bk. Esved, *Künûz,* vr. 14b.

Molla Hüsrev şerhlerinde daha fazla tercihlerde bulunan âlimlerdir.

Çeşitli türlere göre meydana getirilen çalışmalara bu şekilde genel hatlarıyla değindikten sonra bu konuda şunları da ilâve etmek faydalı olacaktır:

Söz konusu dönemde yapılan metin ve risalelerin dışındaki çalışmalar özellikle şerh ve hâşiyeler, anlaşılmaması için özel çaba sarfedilen, ilmîliğin ötesinde edebî metin süsü verilen, yazarından başka herhangi birinin anlaması mümkün olmayan, âdeta birer bilmece niteliğindeki eserler üzerinde gerçekleştirilmemiştir. Şerh ve hâşiyelerin, bir yönden daha önce yazılmış kıymetli eserlerin unutulmasına sebep olduğu söylenebilirse de, bunun tersini ileri sürmek mümkündür. Çünkü, anlaşılması zor olan pek çok kıymetli eserin, şerh ve hâşiyeler vasıtasıyla hem anlaşılması, hem de sonraki nesillere ulaştırılması sağlanmaktadır.

İncelemelerimizden vardığımız sonuca göre, hâşiyelerin az bir kısmı ile şerhlerin, özellikle ilk dönem Osmanlı fakihleri tarafından yazılanların büyük bir kısmı, telif niteliğini taşımaktadır. Yani, *şerh* diye bir kayıt bulunmamış olsaydı, onları bütünüyle orijinal metinler içinde görmeyi engelleyecek herhangi bir sebep bulunmayacaktı. Hatta bazı şerhlerin, orijinal metinlerden daha güçlü olduğu ifade edilebilir. Söz gelimi; Alâeddin Esved'in *Künûzü'l-envâr*'ı ile Molla Hüsrev'in *Mir'ât* ve *Dürer*'i, içerikleri bakımından metinleri aşmış gözükmektedir.

b. Mezhep görüşüne ağırlık verilmesi

Dönemin fakihleri bir iki istisnanın dışında Hanefî mezhebini benimsemiştir. Dolayısıyla bu fakihler tarafından meydana getirilen eserlerde bu mezhebin imamlarının görüşleri savunulmuş, delilleri zikredilmiş veya görüşlerin dayandığı illet ve hikmetler tespit edilmeye çalışılmış, bunlara uymayan görüşlere cephe alınmıştır. Nitekim, ilk devir Osmanlı fakihlerinden Alâeddin Esved'in "*mezhebimize muhalefet eden yanılmıştır*"[69] şeklindeki ifadesi bu gerçeği ortaya koymaktadır.

Bu dönem Osmanlı fakihlerinin, çalışmalanyla mezhep görüşlerini açıklamayı hedefledikleri bizzat ifadelerinde de görülmektedir. Meselâ, Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâyi'* adlı eserini "*Hanefî âlimlerinin görüşlerini daha iyi açıklamak için yazdığını*[70], *Hanefî ve Şâfiî usûlüne*

---

[69] bk. Alâeddin Esved, *Künûz*, vr. 9b.

[70] bk. Fenârî, *Fusûl*, I, 81.

göre ortaya konmuş olan esas ve kaideleri bir araya topladığını"[71] belirtmektedir. Molla Hüsrev'in de *Mirkâtü'l-vusûl* isimli eserinde delil ve tartışmalara girmeden daha ziyade mezhep görüşlerini vermeye çalıştığı gözlenmektedir.

Hanefî mezhebinin temelleri Ebû Hanife tarafından atılmış ve onun güzide talebeleri tarafından geliştirilmiştir[72]. Bu itibarla Hanefî mezhebini benimsemiş olan dönemin fakihleri, kaleme aldıkları bütün eserlerde, başta Ebû Hanîf'e olmak üzere, Ebû Yûsuf, Muhammed ve Züfer'in görüşlerine yer vermişler ve tercihlerinde de çoğu zaman önce Ebû Hanife'ye, sonra Ebû Yûsuf ile Muhammed'e, sonra Ebû Hanife ile birlikte İmameyn'e (yani üç imama) ve daha sonra da Züfer'le birlikte dört imama yer vermişlerdir. Bununla birlikte, gerek bu imamlar içinde ve gerekse diğer Hanefî fakihleri arasında Ebû Hanîfe'nin çok daha ayrı bir yerinin bulunduğu bir gerçektir. Nitekim Osmanlı fakihlerinin eserlerinde de bu gerçek açıkça görülmektedir. Bunun eserlere nasıl yansıdığını görmek bakımından bazı örnekler üzerinde durmamız uygun olacaktır.

Söz konusu dönem fakihlerinden bazılan Ebû Hanife'ye olan aşırı sevgilerinden dolayı eserlerinde onunla ilgili[73] "*o, ümmetimin ışığıdır...*"[74] mevzu hadisine yer vermiş ve onun görüşlerini savunma ve delillendirme gayreti içinde olmuşlardır.

Ebû Hanîfe'nin, "*secdede yalnız burnu değdirmenin yeterli*[75], *Farsça kıraatla kılınan namazın caiz*[76] ve *cünüp olan bir mûkim için soğuk havada teyemmüm edebilmesinin mümkün olacağı*" şeklinde gerek mezhep içindeki diğer üç imam, gerekse diğer fıkhî mezhep imamları arasında büyük tartışmalara yol açan bazı görüşleri bulunmaktadır[77]. Eski ve yeni pek çok fakih onun bu görüşleri konusunda birbirinden farklı

---

71 *a.g.e.*, I, 2.

72 Karahisârî, Hanefî mezhebinin gelişmesinde emeği geçenleri şu şekilde tasvir etmektedir: "*Abdullah b. Mes'ud fıkhı ekti, Alkame suladı, İbrahim en-Nehâî biçti, Hammad topladı, Ebû Hanîfe öğüttü. Ebû Yusuf yoğurdu. Muhammed b. Hasan pişirip ekmek yaptı ve insanlar o ekmeği yemeye devam ediyorlar*". bk. Karahisâxî, *Manzûme*, vr. 7b.

73 bk. Karahisârî, *Manzûme*, vr. la.

74 Hadis için bk. İbn Arrak, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 30.

75 Karahisârî, *a.g.e.*, vr. 12a.

76 Karahisârî, *a.g.e.*, vr. 13a.

77 *a.g.e.*, vr. 15a.

görüşler serdetmiş; kimileri onu savunarak aynı görüşü paylaştığını ifade etmiş[78] ve buna bağlı olarak ona muhalefet edenlerin görüşlerini tenkit etmeyi görev bilmiş[79], kimileri onun görüşlerini delillendirmeye çalışmış[80] ve kimileri de birçok konuda, özellikle ibadetlerde onun görüşlerini tercih etmiştir[81]. Bununla birlikte, Ebû Hanîfe'nin tek başına Hanefî mezhebini temsil etmediği noktasından hareket eden fakihler, mezhep görüşü olarak başka kanaatları benimsemişlerdir. Söz gelimi; Kirmastîzâde, Kur'ân'ın tanımı ve bunun pratiğe yansımasıyla ilgili, "*Ebû Hanife'nin dediği gibi Kur'an'da (özellikle kıraat konusunda) rükün sadece mana değil, nazım ve mana birlikte Kur'ân'ın rüknüdür. Nitekim Hanefî mezhebinde de sahih olan görüş budur*"[82] demektedir.

Dönemin fakihlerine göre, Hanefî mezhebinde Ebû Hanîfe'nin ayrı bir yeri bulunmakla beraber onlar, ihtilâflı meselelerde bazan İmameyn'in[83], bazan üç imamın (Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve

---

78 Meselâ, Karahisârî *(a.g.e.,* vr. 13a) Ebû Hanîfe'yi özellikle *Farsça kıraat* konusunda savunurken İmâmeyn'i şiddetle eleştirmiştir. Alâeddin Esved *(Künûz,* vr. 7b) ise, konu ile ilgili farklı görüşlerin bunlunduğuna dikkat çekip Ebû Hanîfe'nin rucû ettiğine dair rivayetin olduğunu kaydettikten sonra "*tercihe şayan olan onun görüşüdür*" diyerek Ebû Hanife'nin yanında yer almıştır. Yine aynı konuda Kara Sinân *(Zeyyinu'l-Menâr,* vr. lb), Molla Hüsrev *(Mir'ât, s.* 15) ve Ali Tûsî *(H. Telvîh,* vr. 54b) Ebû Hanîfe'yi savunmuşlardır. Özellikle Tûsî, bu konuda İmam'a karşı çıkan Taftâzânî'yi eleştirerek Ebû Hanîfe'nin maksadı üzerinde durmuştur.

79 İbn Melek, *Şerhu'l-Vikâye* adlı eserinin mukaddimesinde bunu şu ifadeleriyle vurgulamıştır: "*Imameyn hariç, Ebû Hanîfe'ye muhalefet edenlerin görüşlerini terkederek İmam'ın delillerini ortaya koydum*".

80 Karahisâri, *(a.g.e.,* vr.13a) *cünüp mûkimin soğukta teyemmümü* konusunda, Şerefüddin Kırımî *(Şerhu'l-Menâr,* vr. 5a) ve Molla Hüsrev *(Mir'ât, s.* 15) *Farsça kıraatın caiz olması* hususunda aklî ve naklî deliller serdetmeye çalışmışlardır. Örneğin, M. Hüsrev, onun bu konuda "*Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyunuz*" âyetine dayandığını kaydetmiştir.

81 Söz gelimi, Şeyh Bedreddin *(Letâif,* vr. 2a) ve Molla Hüsrev *(Dürer,* I, 7), *izar-kulak arası ile dirseklerin, yıkamaya dahil olmaları* hususunda, İbn Melekzâde *(Münyetü's-sayyâdîn,* vr. 106a) *at etinin yenip yenmemesi* konusunda Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmişlerdir.

82 Kirmastîzâde, *Zübde,* vr. 33a.

83 İbn Melekzade (*Şerhu Tuhfe,* vr. 161b), *kabirde Kur'ân'ın okunması* hususunda İmameyn'in görüşünü tercih etmiştir.

Muhammed)[84] ve bazan da dört imamın (Züfer'le birlikte) görüşlerine yer vermişler ve bunların arasından tercihlerde bulunmuşlardır[85]. Yine Osmanlı fakihlerine göre; Hanefî mezhebinin hamurunu bu dört imam yoğurmuş ve dolayısıyla mezhep görüşü bu çerçevede oluşmuştur. Bu itibarla onlar, imamlar asıl kabul edilmek suretiyle bunların görüşlerinin yorumlarından meydana gelen mezhep görüşüne sıkı sıkıya bağlı kalmışlar ve devraldıkları bu mirasın muhafaza edilerek sonrakilere devredilmesi hususunda azami çaba sarfetmişlerdir. Tabi ki bu tutumun olumlu ve olumsuz etkileri olmuştur. Mezhep görüşünü savunma pahasına *Kütüb-i sitte* gibi sahih kaynaklarda rivayet edilen bazı hadisler zayıf kabul edilmiş ve yapılan eteştirilere cevaplar verilmiştir. Bu konuda iki örnek vermek istiyoruz.

Seyyid Ali Komenâti *el-'İnâye fî şerhi'l-Vikâye* adlı eserinde *kadına veya cinsel organa dokunmanın abdesti bozup bozmayacağı* konusunu işlerken; *"kim cinsel organına dokunursa abdest alsın, her sarhoş edici haramdır, nikâh veliye aittir"* gibi hadislere de yer vermiş, ancak bunların zayıf olduğunu ileri sürerek mezhep görüşünü desteklemeye çalışmıştır[86].

Şerefüddîn Kırımî, *besmele* konusunda, Ebû Hanîfe'ye yöneltiği itirazlarından dolayı Taftâzânî'yi eleştirmiş ve onun verdiği bilgileri Hanefîlere bir saldırı kabul ederek tenkidini şu şekilde ortaya koymuştur:

> "Taftâzânî, 'Ebû Hanîfe'ye göre, Neml Sûresi'ndeki besmelenin âyet, diğerlerinin âyet olmadığını, muteahhirîn ulemasına göre ise, sûrelerin başında bulunanların fasıl için gelmiş âyetler olduğunu' söylemektedir. Oysa bu, Hanefîlere bir sataşmadır. Zira merfû rivayete göre, İmam Muhammed de bu son görüşü benimsemiştir. Yani muteahhirîn uleması bu konuda onun benimsediği kanaatı kabul etmiştir. İmam Muhammed ise mutekaddimîn fakihlerinin ileri gelenlerindendir."[87]

---

[84] Fahreddin Rûmî (*Müştemilü'l-ahkâm,* vr.2a), *"Züfer'in aksine bize göre dirsekler ve topuklar gasile dahildir"* ifadesinde olduğu gibi üç imamın ortak kanaatını *"bize göre"* diye vermektedir.

[85] Bedreddin Simâvî (bütün eserlerinde), Fahreddin Rûmî (*Câmi'i'*nde) ve Molla Hüsrev (*Dürer*'inde) ihtilâflı konularda mezhebin ilk dört imamın farklı görüşlerini zikretmişler, bunların içinden birini tercih etmişler veya tamamen başka bir görüşü benimsemişlerdir.

[86] bk. Seyyid Ali Komenâtî, *el-'İnâye,* vr. 5a

[87] Şerefüddîn Kırımî, *Şerhu'l-Menâr,* vr. 4a.

Kırımî, bu ifadeleriyle ya bu konuda Taftâzânî'nin ulaşamadığı bir bilgiyi verme dürüstlüğünü ya da sonraki ulemanın ortaya koyduğu bazı görüşleri ilk imamlara dayandırma çabasını ortaya koymuştur. Onun buradaki tavrı gerçekten birinci tespitten kaynaklanıyorsa takdire şayan bir durumdur. İkincisinden kaynaklanıyorsa, bunun mahzurlu olduğu açıktır. Buna rağmen dönemin fakihlerinden bir çoğunun bu gayret içinde olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır[88].

Bahis konusu dönem Osmanlı fakihleri, furû-i fıkha dair kaleme aldıklan eserlerinde *niyet, tertip* ve *delk (ovmak)* gibi bazı konuları mezhepler çerçevesinde ele almışlar, tartışmışlar ve konu ile ilgili mezhep görüşünü savunmaya çalışmışlardır. *Dirsekler ile topukların* ve *izar ile kulak arası kısmın yıkanmaya dahil olup olmadığı* hususu, özellikle *izar* meselesi, eski fakihleri olduğu kadar dönemin fakihlerini de meşgul etmiştir. Konu mezhep içinde de yoğun tartışmalara neden olmuştur. Furû eserlerinin hemen hemen tamamında bu konuya yer verilmiştir.

Konuyu şu şekilde hülâsa etmek mümkündür:

> Ebû Hanîfe, Muhammed, Züfer, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre izar-kulak arası yıkanmaya dahildir. Sakalın bittiği kısım hariç diğer taraf **'yüz'** olmaktan çıkmamıştır. Ebû Yûsuf'a göre ise, sakal bittikten sonra izar ile kulak arasında kalan kısım müvacehe olmaktan çıktığından yıkanması gerekmez. Mâlik'e göre, sakal bitmeden önce olduğu gibi, bittikten sonra da yıkanmaz. Şemsu'l-eimme el-Halvânî (448/1050)'ye göre de söz konusu kısmın yıkanmaksızın ıslatılması kâfidir.

Halvânî bu görüşüyle şimşekleri üzerine çekmiş, dönemin fakihlerinin tepkilerine hedef olmuştur. Onlara göre Halvânî, bu kanaatiyle bardağı taşırmıştır. Halbuki, bu konuda gerek Hanefî mezhebinin, gerekse diğer mezhep imamlarının farklı görüşleri bulunmaktadır. O halde neden Halvânî bardağı taşırmış olarak kabul edilmektedir. Bunun cevabını, bazı fakihlerin kanaatlarını aktardıktan sonra vermemiz uygun olacaktır.

Bedreddin Simâvî, Halvânî'nin, Ebû Yûsuf'un yıkanacak organların ıslatılması da kâfî geleceği şeklindeki görüşüne dayanarak bu kanaatını ızhar ettiğini belirtmekte ve tartışmaya girmemektedir[89]. Simâvî bu ifadeleriyle, Halvânî'nin aslında yeni ve farklı bir kanaat ortaya

---

88 bk. İbn Kâdî-i Ayasluğ, *Şerhu'l-Mecma'* (İzar konusu), vr. 3b.

89 bk. Bedreddin Simâvî, *Teshîl,* vr. 19a.

koymadığını, farklı gibi görünse de temelde Ebû Yûsuf'un görüşüyle örtüştüğünü dile getirmektedir. Ahîzâde, izar kulak arasının '**yüz**'den sayıldığı ve yıkanması gerektiği hususunda Malik hariç ittifakın bulunduğunu kaydetmektedir[90]. Bu ifadeleriyle o, ittifaka rağmen Halvânî'nin hangi selahiyetle ittifaka uymama cesaretini gösterdiğine işaret etmektedir. İbn Kâdî-i Ayasluğ, Ebû Hanîfe ile Muhammed'in bir tarafta, Ebû Yûsuf'un diğer tarafta olmasına bağlı olarak, onların ortaya koyduğu görüşleri esas kabul etmekte ve Halvânî'nin kanaatının bu *iki asıl*'ın dışında olduğunu belirtmektedir[91]. Kara Sinân, Ya'kub Paşa ve Sinân Paşa gibi dönemin âlimleri de benzeri ifadelerle ve gerekçelerle Halvânî'yi eleştirmişlerdir[92].

Yine aynı konuda, Şeyh Bedreddin dışındaki fakihlerin hemen hepsi, Halvânî'nin bir müctehid olduğu, dolayısıyla özel görüş ileri sürebileceği ve her hangi bir şekilde kınanmayacağı ve başka bir fakihi de taklit etmesinin caiz olmayacağı şeklinde itiraz olarak ileri sürülebilecek sorulara cevap teşkil edecek şu açıklamalarda bulunmuşlardır:

> Onun müctehid olduğu ve görüş beyan edebileceği tezi kabul edilir. Ancak bir müctehidin başkasını taklit edemeyeceği görüşü kabul edilemez. Zira Ebû Hanîfe'den, bir müctehidin kendisinden daha güçlü olan bir başka müctehidi taklit edebileceği hususunda rivâyet bulunmaktadır. Kaldı ki, Mâlik ve Şâfiî gibi ancak mutlak müctehidler müstakil görüş serdedebilir ve başkalarının kanaatlarıyla bağlayıcı sayılmazlar. Halbuki Halvânî, onlar gibi mutlak müctehid değildir[93].

İzar konusu ile ilgili verilen bu bilgilerden Osmanlı fakihlerinin mezhebin ilk imamlarına sıkı sıkıya bağlı oldukları, yeni görüşlere, daha doğrusu onların görüş beyan ettiği konularda aksine kanaat serdetmeye açık olmadıkları anlaşılmaktadır. Zira onlara göre, imamların ileri sürdüğü görüşler birer asıl(esas) mesabesindedir. Halvânî'ye karşı takındıkları tavırları da bunu teyid etmektedir. Yine mezhep metodunu savunmayı

---

[90] bk. Ahîzâde, *Zahîre,* vr. 6a.

[91] bk. İbn Kâdî-i Ayasluğ, *Şerhu'l-Mecma',* vr. 3b-4a.

[92] bk. Kara Sinân, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, vr. 6b; Ya'kub Paşa, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, vr. 4a vd.; Sinân Paşa, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, vr. 1 la.

[93] Geniş bilgi için bk. Dipnot 105.

hedef alan çalışmaların bulunması[94] ve imamlardan bazılarının isimleri bizzat zikredilerek eser isimlerinin belirlenmesi[95] de dönemin fakihlerinin mezhep imamlarına ne ölçüde bağlı olduklarını göstermektedir.

Mezhebin ilk imamlarına bu derece bağlı oldukları görülen söz konusu dönem fakihlerinin, aynı mezhebi benimsemiş bulunan seleflerine itiraz edip onları tenkit ettikleri gözlenmektedir. Yani onlar, mezhep imamlarıyla mezhebin diğer fakihlerini aynı derecede görmemişlerdir. Bunu yukarıda temas edilen Halvânî örneğinde de görmek mümkündür. Ayrıca buna bir kaç örnek daha ilâve edebiliriz.

Molla Fenârî, İbnu's-Sâatî (694/1294)'nin *Bedi'u'n-nizâm* adlı eserinin çok muhtasar ve mücerred olduğunu belirtmekte[96] ve Fahreddin Râzî (60611209), İbnü'l-Hâcib (646/1248) ve Nesefî (71011310)'nin görüşlerini *"kîle"* ile vermektedir[97]. Yine Molla Fenârî, Kerhî (340/951)'nin *"âmm bir lâfız, tahsis edildikten sonra, artık mutlak surette kesin delil olamaz"* şeklindeki görüşünü reddetmekte ve bu hususta icmâ'ın bulunduğunu ilâve etmektedir[98].

Alâeddin Esved, tahâretin vacip oluş sebebinin kimine göre (Zâhirîler) *kıyam*, kimine göre (Hanefîlerden bir kısmı) *hades* olduğunu belirttikten sonra bunları fasit kabul ederek bu konuda naklî ve aklî deliller getirmiştir[99]. Ebherî'nin, kulakların da vecih(yüz)ten sayıldığı ve ihtiyaten yıkanmaları gerektiği görüşünü savunduğunu kaydeden Ahîzâde, bunu gayr-i kavî diye nitelemekte ve Nebi ve ashabın onları meshetmediğini belirtmektedir[100].

---

94 Molla Mecdüddîn'in *Risâle fî usûli'l fıkh* adlı çalışması buna örnek teşkil eder.

95 Meselâ, Hasan b. Ali'nin ilmihâle dair kaleme aldığı eser *Risâle fi'l-fıkh 'alâ mezhebi Ebî Hanîfe* ismini taşımaktadır.

96 Fenârî, *Fusûl*, I, 3.

97 *a.g.e.*, I, 24.

98 *a.g.e.*, II, 55.

99 bk. Esved, *'İnâye*, I, 1b.

100 Ahîzâde, *Zâhire*, vr. 6a.

Molla Hüsrev *velâ* konusunda zaman ve şartları dikkate alarak eskilerin aksine yeni görüşler serdetmiştir[101]. Hızır Şâh Menteşevî ile Molla Gürânî, Molla Hüsrev'in *velâ* konusundaki görüşlerini reddetmiş ve bu konuda birer risâle kaleme almışlardır.

Alâeddin Rûmî, *Hidâye*'deki bazı görüşlere itiraz etmiş ve bu konuda *Es'ile* diye bir risâle yazmıştır. Ancak Molla Hüsrev, Rûmî'ye cevap teşkil eden *Ecvibe* adlı bir risâle yazmıştır.

Kadızâde ve Kestellî, Sadruşşerîa'nın *abdestin bozulması* konusundaki görüşünü desteklemek üzere birer risâle yazmışlar, Hatipzâde ise bunları reddetmek için bir risale kaleme almıştır. Yine Hüsâmeddin Tokâdî, *Hidâye, Vikâye* ve *Şerhu'l-Vikâye*'nin *şehidin tanımı* ile ilgili itirazlarda bulunanları reddetmek üzere bir *ta'lîk* yazmıştır.

Karşılıklı eleştiriler ve cevaplarla ilgili hâşiye, ta'lîk ve risâlelerin yazılması, söz konusu dönemde zamana göre yeni şeyleri üretme anlayışının bulunduğunu göstermektedir.

c. Hilâfiyâta yer verilmesi

İslâm âlimleri, ihtilâfın rahmet olduğu, âlimlerin ortaya koyacakları görüşlerinden dolayı hata etseler de sevap alacakları gibi ilkelerden[102] cesaret alarak çeşitli konularda fikir beyan etmişler ve farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu farklı anlayış ve telakkîler hem muhtelif mezheplerin oluşmasına, hem de âlimler ve mezhepler arasında tartışmalara sebep olmuş; gerek âlimler ve gerekse mezhepler arasında. munazara ve münakaşalar başlamıştır. Bu münakaşa ve münazaralar, müstakil eserlerin kaleme alınmasına[103] ve mukayeseli hukuk (ilm-i hilâf) diye bilinen bir ilim dalının meydana gelmesine neden olmuştur[104].

---

[101] Molla Hüsrev, bu konuda *Gurer ve Dürer*'de verdiği bilgilerle yetinmeyerek ayrıca *Risâletu'l-velâ* isimli bir risale yazmıştır. Bu konuda kendisini reddedenlere de cevap vermek üzere bir risale daha yazmıştır.

[102] Bu ilkeler hadislere dayanmaktadır. Hadisler için bk. el-Acîûnî, *Keşfu'l-hafâ, 1,* 64; Buhâri, *İ'tisâm,* 21; Müslim, *Akdiye,* 15; İbn Mace, *Ahkâm,* 3.

[103] Bu konuda ilk eserin Debûsi tarafından kaleme alındığı kaydedilmektedir. bk. İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf,* s. 4; *Miftâh,* II, 53-S4; Kavakçı, *a.g.e.,* s. 60, 81.

[104] İlm-i hilâf hakkında bilgi için bk. İzmirli İsmail Hakkı, *a.g.e.,* s. 4; *Miftâh,* II, 53; Hamidullah, *İslâm Hukuku Etüdleri,* s. 66; Karaman, *Hukuk Tarihi,* s. 131.

İlm-i hilâfın İslâm fıkhı ile yakından ilgisi bulunmaktadır. Bu itibarla fakihler, gerek bu ilimle ilgili kaleme aldıkları mustakil eserlerinde ve gerekse fıkha dair yazdıkları tüm eserlerinde az çok hilâfiyâta da yer vermişler, mensubu bulundukları mezhebi savunmaya çalışmışlardır. Bununla beraber dönemin fakihlerinden sadece Hattâb Karahisârî'nin bu konuda şerhi bulunmaktadır.

İlm-i hilâfin ve bu konuda verilen eserlerin ne kadar önemi haiz olduklarını Osmanlı fakihlerinden Karahisârî şu ifadeleriyle dile getirmektedir:

> "Bu ilmi öğrenen, imamların mezheplerini bilir. Bu ilmin, imamların görüş ve ictihadlarını anlamayı sağlamada büyük payı vardır."[105]

Osmanlı fakihleri, müstakil hilâf eserleri yazmamakla beraber, fıkha dair kaleme aldıkları risâle ve ilmihâllere varıncaya kadar hemen bütün eserlerinde ihtilâflı meselelerle ilgili bilgi verirken hilâfiyâta yer vermişlerdir. Bununla, daha ziyade konu ile ilgili görüşlerin ve delillerinin mukayesesini yapıp, kendi mezheplerini savunmayı hedefledikleri. bizzat yazarların beyanlarından anlaşılmaktadır.

Molla Fenârî, *Fusûlu'l-bedâyi'* adlı eserinde takip ettiği metodunu "*Hanefî ve Şâfiî usûlüne göre ortaya konmuş esasları topladım*"[106] diyerek ifade etmektedir[107]. Bununla birlikte o, adı geçen çalışmasında hem mezhep içi ihtilâflara yer verip tasvib ve tercihlerde bulunmakta, hem de diger mezheplere yer verip delillerini de kaydettikten sonra Hanefî mezhebinin delillerinin daha kuvvetli olduğunun ispatı üzerinde durmaktadır[108].

Molla Kirmastîzâde de *el-Vecîz fi'l-usûl* isimli çalışmasında "*Şâfiî usûlüne de işâret etmek suretiyle Hanefî usûlünü yazmaktır*"[109] şeklindeki ifadeleriyle maksadını ortaya koymaktadır.

---

[105] Karahisârî, *a.g.e.*, vr. 8a. Karahisâri'nin bu konudaki şerhi *Şerhu Manzûmeti'n-Nesefî fi'l-hilâf* adını taşımaktadır.

[106] Fenârî, *Fusûl*, I, 2.

[107] Geniş bilgi için bk. Aydm, *a.g.e.*, s. 108, 124.

[108] Aynca Fenârî'nin, hilâfiyât kapsamına girebilecek *Şâri' hitabı olan beyân'ın, hükmün farz kılındığı vakitten tehir etmesinin caiz olmadığı* konusundaki değerlendirmeleri için bk. Fenârî, *Fusûl*, II, 100.

[109] Kirmastîzâde, *el-Vecîz*, vr. 1 b

Dönemin fakihleri, eserlerinde sadece Şâfiî mezhebine değil, hem diğer fıkhî mezheplere hem de itikâdî mezheplere yer vermektedirler. Özellikle buluğ çağındaki gençler ile Arapça ve Farsça bilmeyen halk dikkate alınarak kaleme alınan ilmihâl çalışmalarında itikadî mezheplere daha çok yer verildiği gözlenmektedir. Örneğin ilk devir ilmihâl yazarlarından Kutbuddîn İznikî, itikadî mezheplere şu ifadeleriyle temas etmektedir:

> "Ehl-i sünnet mezhebinin gereklisini tafsil ederiz. Ta kim, âlimlerin itikadları onun üzerine olup hatadan saklana. Zira fukahanın ekserisi bunun üzerinedir. Cebrî, Kaderî, Mu'tezilî'ler kâfir oldular..." [110]

Furûa dair kaleme alınan eserlerde de hilâfiyât örneklerini görmek mümkündür. Söz gelimi, Alâeddin Esved *başı meshetme* konusunda[111], Muslihuddîn Karamânî *salât-ı vusta* konusunda[112], Musannifek *niyet* konusunda[113], Sinân Paşa[114], Kara Sinân[115], İbn Kâdî-i Ayasluğ[116] ve Ahîzâde[117], *izar-kulak arası kısım* konusunda diger fıkhî mezheplere de yer vermişlerdir.

Yine İbn Melek, Bedreddin Simâvî, Molla Hüsrev[118] ve Ya'kub Paşa gibi Osmanlı fakihleri de birçok konuda itikâdî ve fıkhî mezheplerin görüşlerine değinmişler, delillerini serdedip tartışmışlar ve nadiren de olsa onlardan birinin görüşünü tercih etme cesaretini göstermişlerdir. Örneğin, Ya'kub Paşa, *boşsun* ifadesine bağlı olarak gerçekleşebilecek talak sayısıyla ilgili, Şâfiî'nin niyeti, *Hidâye* şarihlerinin ise niyeti değil, lafzın

---

[110] bk. K. Iznikî, *Mukaddime,* vr. 15b. İlmihâl yazarlarından Abdurrahman b. Yusuf Aksarâyî ve Kutbuddinzade'nin eserlerinde de benzeri örnekleri görmek mümkündür. Bunların çalışmaları hakkında bilgi için çalışmamızın ilgili yerlerine bakılabilir.

[111] bk. Esved, *'İnâye,* I, 2b.

[112] Muslihuddîn Karamânî, *Şerhu'l-Mukaddime,* vr. 39 b.

[113] Musannifek, *Kitâbu'l-Hudûd ve'l-ahkâm,* vr. 34b.

[114] Sinân Paşa, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye,* vr. 1 la.

[115] Kara Sinân, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye,* vr. 6b.

[116] İbn Kâdî-i Ayasluğ, *Şerhu'l-Menâr,* vr. 3b-4.a.

[117] Ahîzâde, *Zahîre,* vr. 6a.

[118] Meselâ, Molla Hüsrev *fıkhın tanımı* konusunda bazı âlimlere müracaat etmektedir. Burada Şâfiî'nin tarifini zayıf bulduğundan "*kîle*" ile vermektedir. bk. Hüsrev, *Mir'at* , s. 10.

sözlükteki durumunu esas aldıklarını ve böyle bir ifade ile ancak bir talak vaki olacağını ileri sürdüklerini kaydettikten sonra, bunun isabetli olmadığını zikredip niyetin esas alınması gerektiğini belirterek bu konuda Şâfiî'nin görüşünü tercih etmektedir[119].

Dönemin Osmanlı fakihleri, ihtilâflı konularda diğer fıkhî mezheplere de yer vermekle beraber, daha ziyade Şâfiî mezhebinin görüşleriyle mukayese yapmışlardır.

d. Tercihlere ve yeni görüşlere yer verilmesi

Dönemin fakihleri tarafından gerçekleştirilen çalışmaların hemen hepsinde, oranlar farklı olmak üzere *tercih* ve *yeni görüşlere* sıkça rastlamak mümkündür. Hatta bazı farklı görüşlerin de uzlaştırıldığı müşahede edilmektedir.

Tercihlerin genel olarak mezhep içinde ve ilk Hanefî imamlarından birinin kanaatının seçilmesi şeklinde olduğu gözlenmektedir. Özellikle hilâfiyâta fazlaca yer veren İbn Melek, Bedreddin Simâvî, Musannifek ve Molla Hüsrev gibi fakihlerin çalışmalarında tercihlere daha çok rastlanmaktadır[120].

Simâvî, *Letâifu'l-işârât* adlı eserinin her faslında, *Kudûri, Manzûme* ve *Mecma'* gibi eserlere yer verdiğini, bunlarda bulunmayan bilgileri *tekmile, müteferrika* ve *şettâ* gibi başlıklar altında zikrettiğini belirtmektedir. Ayrıca görüşlerin, *esah* ve *akvâ* olanlarına işaret ettiğini[121] ve "*ekûlü*" ifadesiyle verdiği bilgi ve yaptığı tercihlerin, başkasına ait olduğunu gösterecek karine bulunmadıkça kendisine ait olduğunu kaydetmektedir[122].

Fakihlerin, tercihlerinde ve yeni görüşlerinde; ***zaman, örf-âdet, sosyal şartlar, zorluğun kaldırılması ve kolaylığın sağlanması, ruhsatın gerçekleşmesi, umûm-i menfaat*** ve ***teâmül*** gibi faktörleri dikkate aldıkları anlaşılmaktadır. Bu çerçevede bazı fakihlerin tercih ve görüşlerine göz atalım:

---

[119] Ya'kub Paşa, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, 86a.

[120] Abdestte *niyet*'in farz olduğunu söyleyen Musannifek, bunun bizzat abdest âyetine dayandığını kaydettikten sonra Şâfiî'nin de bu görüşte olduğunu belirterek kanaatını desteklemeye çalışmaktadır. bk. Musannifek, *a.g.e.*, vr. 34b.

[121] Bedreddin Simâvî, *Letâif,* (mukaddime).

[122] a.mlf., *Teshîl,* (mukaddime).

"Umûr-i din'in, itikâdât, ibâdât, muamelât, zevâcir ve âdâb'tan ibaret olduğunu" kaydeden Karahisârî, itikâdî esasların -kaza ve kaderi zikretmeksizin- beş, ibâdât'ın da *cihad* ile birlikte beş olduğunu belirtmektedir[123]. Karahisârî'nin, cihadı ibadetlerin beşincisi olarak saymasının yaşadığı devirle kısmen ilgisi bulunduğu düşünülebilir. Zira o, ilk devir Osmanlı fakihidir. O dönemde devletin, cihat yoluyla büyük fetihler gerçekleştirdiği, bu itibarla cihadı devletin büyümesinde temel unsur gördüğü dikkate alındığında, o devir yazarının cihadı temel ibadetlerden biri olarak kaydetmesinin gerekçesi anlaşılmış olur[124].

Bey' bi'l-vefâ'nın aslında bir rehin olduğunu söyleyen ve onu *ribâ hîlesi* olarak örfleştirilen bir uygulama kabul eden Bedreddin Simâvî, buna rağmen insanların, bu muameleye ihtiyaç duyması ve alışkanlık haline getirmesinden dolayı menedilmeyeceğini ifade etmektedir[125]. Kara Sinân, *bey' bi'l-vefâ*'nın rehin olmadığını, insanların ihtiyacından dolayı bu akdin uygun görüldüğünü söylemektedir[126].

Seyyid Ali Komenâtî, *Vikâye*'den gaslin tanımını, *"ovalamaksızın suyu akıtmaktır"* şeklinde aktardıktan sonra, *"zahir olan, ovalamanın Türk dilinde yıkamanın hakikatine dahil olmasıdır"* diyerek görüşünü ortaya koymakta ve mahallî örfün yorumlardaki etkisine dikkat çekmektedir[127]. Musannifek, abdest âyetine dayanarak *"abdestte niyetin farz olduğunu"* ifade etmektedir[128]. Burada yazar, doğrudan âyetten hüküm çıkarmaktadır.

Molla Hüsrev *zamanı, çevre şartları* ve *maslahatı* dikkate alarak *velâ* konusunda, ictihat sayılabilecek yeni görüş içeren bir risâle yazmıştır. Risâlesinin mukaddimesinde yazma gerekçesini zikretmiştir. Hızır Şâh Menteşevî, Molla Hüsrev'in bu risâlesini tenkit amacıyla yazdığı risâlede, tenkidin hamasî duygular ve bir tasassuptan kaynaklanmadığını ima etmek için şu ölçüyü kaydetmektedir:

---

[123] bk. Karahisârî, *Manzûme,* vr. 9b.

[124] İlk devir Osmanlı müfessirlerinin de *Fetih sûresi* gibi belirli sûre ve âyet tefsirleriyle meşgul oldukları kaydedilmektedir. bk. Demir, *Osmanlı Tefsir Çalışmaları,* s. 508.

[125] bk. Bedreddin Simâvî, *Câmi',* I, 234; *Fetâvâ,* vr. 81b.

[126] Kara Sinan, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye,* vr. 186b.

[127] bk. Seyyid Ali Komenâtî, *el-'İnâye,* vr. la.

[128] bk. Musannifek, *Kitâbu'l-Hudûd,* vr. 34a-b.

"Meşayihten gelen rivayetler velâ'ya dair hadislere ve genel usûle uygunsa kabul, değilse reddedilir".[129]

Yine Molla Hüsrev, cuma günü ilk ezanla birlikte camiye koşmanın vacip olduğunu ileri sürmekte ve delil olarak da Cuma namazına koşmayı emreden âyeti vermekte[130] ve Cuma'nın ilk sünnetini kaçırma tehlikesini zikretmektedir[131].

Kadızâde, eda edilemeyen namazlar konusunda "kaza. farz değil, terkedilmiş olan namazlar başka yolla düşürülür" diyenin kâfir olacağını söylemektedir[132]. Kirmastîzâde, *menkûlün vakfi* ile ilgili, "örf haline gelmişse istihsânen caizdir, burada insanların, onu teâmül haline getirmesi şarttır" demektedir[133]. Böylece o, görüşünü *teâmül*'e dayandırmaktadır.

Fakihlerin, bazan tercih yapmaksızın aynı konudaki farklı görüşleri uzlaştırmaya çalıştıkları da görülmektedir. Söz gelimi; Karahisârî, *cünüp mukîmin teyemmümü* konusunu *bölge farkı*na bağlıyarak Ebû Hanîfe ile İmameyn arasını[134]; Muslihuddîn Karamânî *salât-ı vusta* konusunda "her namaz orta namazdır" diyerek Ebû Hanîfe, Malik, Şâfiî ve Züfer'in arasını[135]; Gürânî, *farz* ve *vacip* konusunda, "böyle bir ayırımın ancak itikadî hususlarda olabileceğini" ifade ederek Hanefîlerle Şâfiîlerin arasını[136] uzlaştırmaya çalışmışlardır.

Osmanlı fakihleri tercihlerini daha ziyade şu ifadelerle yapmışlardır:

"Ekûlü, ahvet, ehak, evlâ, esah, sahîh, zâhir, hak, bihî yüftâ, ihtiyât, el-aslü fîh, el-muhtâru 'indî, 'aleyhi'l-fetvâ, 'aleyhi'l-i'timad, sahîh 'indenâ."

Fakihlerin tenkit ederken kullandığı ifadelerini de şu şekilde sıralamak mümkündür:

"Gayru kavî, zâhiru'l-hatâ, red, tebeyyene fesâdüh, bâtıl, fîhi kelâm, fîhi bahs, felâ nüsellimü, felâ yasluhu, fâsid, leyse fîh, leyse zâlik, leyse bi savâb, fîhi nazarun memnû', muhâlif lil-Kur'ân,

---

[129] Hızır Şâh Menteşevî, *Risâle Velâ*, vr. 207a.
[130] Âyet için bk. *el-Cum'a*, 62/9.
[131] Molla Hüsrev, *Dürer*, I, 139.
[132] Kadızâde, *Risâle fi'l-îman*, vr. 83b.
[133] Kirmastîzâde, *Risâle fi'l-vakf*, vr. 16b.
[134] Karahisârî, *a.g.e.*, vr. 15a.
[135] Muslihuddîn Karamânî, *a.g.e.*, vr. 39b.
[136] Gürânî, *Dürer*, vr. 9b.

mahallü'n-nazar, lâ yusme'u kat'an, yüd'afü min ciheh, yuraddü 'aleyh, en-nazaru fih, hiye mine'l-ğarîb."

e. İctihat, taklit ve avamın mezhebi gibi hususlara yer verilmesi.

Söz konusu dönem fakihlerinin, zaman, mekan ve diğer şartlara bağlı olarak meydana gelen yeni problemler karşısındaki tavırlarını ortaya koyabilmek için onların *ictihad* ve *istinbat*'a nasıl baktıklarına göz atmak gerekmektedir. Burada, onların *ictihad, istinbat* ve *taklit*'i nasıl tanımladıklarından ziyade, bunlara nasıl baktıklarına işaret edilecektir.

Osmanlı fakihleri, genel olarak ictihadın sözlükte, *"müctehidin gücünü ortaya koymasıdır"*; ıstılahta ise, *"fakihin şer'î bir hükümle ilgili zann-ı gâlip hasıl edebilmesi için olanca gücünü sarfetmesidir"* şeklindeki klâsik tanımı benimsemişlerdir[137].

İctihadı, bir yol olarak gören Kâfiyeci, *"ictihad, müctehidlerin yoludur. Onlar, orada zan ifade edeni ortaya çıkarmak için söz ayaklarıyla yürürler"*.[138] diyerek görüşünü belirtmektedir.

> Fahreddin Rûmî de müctehidin tanımını şu şekilde yapmıştır: "Müctehid, on sorudan sekizine doğru cevap veren, insanların âdet ve muamelelerini ve ulemanın fıkıhtaki görüşlerini bilen kimsedir."[139]

İctihat ve müctehid ile ilgili tariflerini kısaca verdiğimiz Osmanlı fakihlerinin, ictihat ve istinbatın gerekli olduğunu çok açık bir şekilde değil, dolaylı olarak ifade etmeye çalıştıkları görülmektedir. Söz gelimi, Bedreddin Simâvî, *"taklidin elinde esir olduklarını"* ifade ederek bu konudaki tepkisini dile getirmektedir[140]. Molla Hüsrev, *"Hanefî büyüklerinin prensipler koyduğunu, ancak hâdiselerin belirlenen bu ilklerin dışında kaldığını, yeni problemlerin çözülebilmesi için bir yol*

---

[137] bk. Fenârî, *Fusûl,* II, 415; Musannifek, *Şerhu'l-Hidâye,* vr. 25b (Musannifek, burada ictihadın beş farklı tanımını vermektedir); Molla Hüsrev, *Mir'ât,* s. 365.

[138] Kâfiyeci, *Kitâbu'l-Ferah,* vr. 42b.

[139] Fahreddin Rûmî, *Câmi'*, vr. 230a.

[140] bk. Bedreddin Simâvî, *Teshîl,* (mukaddime).

gerektiğini"[141] belirtmekte ve *"büyük âlimlerin umûmi menfaatı dikkate alarak görüşlerini ortaya koyduğunu"* ilâve etmektedir[142].

Selefin sarf, nahiv, usûl ve Arapça'yı bilmeleri sebebiyle nasslardan doğrudan hüküm çıkardığını kaydeden Kâfiyeci, halefin, hem bu sayılanları bilmekle, hem de selefin halletmediği ve zamanın ilerlemesine bağlı olarak gelişen hadiselerle karşı karşıya bulunduğunu, buna karşılık hükümleri çıkarmaya yarayacak ilmî ıstılahları toplayan eserlerin de olmadığını ileri sürmektedir[143]. Ayrıca *"ihtilâfın rahmet, şeriatın gayesinin de kulların maslahatını sağlamak olduğu ilkesinden hareketle yeni istinbat(ictihad)ların caiz olması gerektiğini"* savunan[144] Kâfiyeci, ictihâdın şartları konusunda şu bilgilere yer vermektedir:

> "**Kitab'ı**(n hükümlere taalluk edenlerini), **sünneti**(n metnini, senedini, ravilerin hallerini, cerh ve ta'dîlini) ve **marifeti** bilmektir"[145].

Fahreddin Rûmî de aynı konuya *fetva ne zaman helâl olur* başlığı altında şu şekilde temas etmektedir:

> "Muhammed b. Hasan dedi ki: Ortaya koyduğu görüşlerde doğruları yanlışlarından fazla olduğu zaman. Ebubekir dedi ki: İctihat mesâilinin vecihlerini bilip çağdaşlarından muhalefet edenlerle yaptığı münazalarda onlara üstün geldiği zaman. Denildi ki: İctihat edebilmenin en basit şartı Mebsût'u ezbere bilmektir"[146].

Osmanlı fakihleri gerek usûl, gerek furû ve gerekse ilmihâl eserlerinde *taklit, mukallit* ve *avamın mezhebi* gibi hususlara da yer vermişlerdir. Eserlerinde verdikleri bilgilere dayanarak onların bu konudaki ortak kanaatlarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

> Taklit caizdir. Ümmetin ihtilâfı rahmettir. Âlimlerin farklı görüşleri bulunmaktadır. Avam bunlardan birinin görüşüyle amel

---

141 Molla Hüsrev, *Dürer, I, 2.*

142 a.mlf., *Risâle Velâ*, (mukaddime).

143 Kâfiyeci, *Kitâbu'l-Vecîz*, vr. 27a vd.

144 *a.g.e.*, vr. 34b vd.

145 a.mlf., *Hülâsâtü'l-akvâl*, Sülm. Ktp., Ayasofya, 525, vr. 61a.

146 Fahreddin Rûmî, *Ferâid*, vr. 146a. Yazar, *"imamlar arasındaki ihtilâf kadâ ve adalet gibi zamandan kaynaklanıyorsa, İmameyni tercih edin"* diyerek fetva hiyerarşisi ile ilgili bir prensibe işaret etmektedir. bk. Fahreddin Rûmû, *Cami'*, vr. 229b.

etmek zorundadır. Ancak her konuda aynı mezhep veya âlimi taklit etmek zorunda değildir. Bu hususta asıl olan, başka meselelerde diğer mezhep veya müctehidlerin de taklit edilebilmesidir.[147]

f. Delillere yer verilmesi

Fakihlerin, ister savunma, ister tasdik, isterse tercih olsun genel olarak aklî ve naklî, aslî ve fer'î delillere yer verdikleri görülmektedir. Nitekim bazı fakihler de bu hususu, aklî ve naklî delilleri kapsayan çalışma yaptıklarını ifade ederek vurgulamışlardır[148].

Kur'ân, sünnet, icmâ, kıyas gibi naklî deliller konusunda hassasiyet gösteren fakihler, aklın da bir delil olduğunu[149] dikkate alarak aklî delillere de yer vermişlerdir. Öncelik ve sonralık, azlık ve çokluk bakımından aklî ve naklî delilere müracaat, fakihlere göre değişiklik göstermektedir. Bununla birlikte çoğu fakihlerin bazan aklî delile, bazan da naklî delile önce müracat ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Fenârî, *emrin mucebi* konusunda önce naklî delil(âyet)lere[150], *teklîf-i mâlâ yutak* hususunda ise önce aklî delile müracat etmiştir[151].

Dönemin âlimlerinden İbn Melek, Bedreddin Simâvî, Musannifek ve Molla Hüsrev gibi fakihler, eserlerinde gerek aklî ve gerekse naklî delillere daha çok yer vermişlerdir.

C. ESERLERİN DİĞER ÖZELLİKLERİ

1. Şekil ve Hacim Yönünden

Söz konusu dönemde gerçekleştirilen fıkıh çalışmalarının büyük bir kısmı yazma, geriye kalan az bir kısmı da matbu eserlerden meydana gelmektedir.

Yazma eserler, *nesih, ta'lik, Arap neshi vb.* hat çeşitleriyle kaleme alınmış veya istinsah edilmişlerdir. Birçok yazma eser, pek çokları

---

147 Geniş bilgi için bk. Fenârî, *Fusûl,* II, 415; Musannifek, *Şerhu'l-Hidâye,* vr. 26b, 32a; Kâfiyeci, *Kitâbü'l-Ferah,* vr. 42a; a.mlf., *Neşâtu's-sudûr,* vr. 125a; Kutbuddînzâde, *'İkdu's-semîn,* vr. 2a; Kirmastîzâde, *el-Vecîz,* vr. 39a; a.mlf., *Zübde,* vr. 68b.

148 bk. Karahisârî, *Manzûme,* vr. lb; Alâeddin Esved, *Künûz,* vr. 2b

149 Fenârî, *Fusûl,* I, 261.

150 bk. *a.g.e.*, II, 15 vd.

151 bk. *a.g.e.*, I, 261.

tarafından istinsah edildiği için farklı farklı hatlarla yazılmış olarak bulunmaktadır.

Osmanlı fakihleri tarafından kaleme alınmış eserlerden incelediklerimizin çok azı *küçük boy*, geriye kalanın tamamı *orta boy*'dur. *Büyük boy* ise bulunmamaktadır. Varak ve sayfa adedi yönünden bakıldığında özellikle şerhlerin daha hacimli oldukları göze çarpmaktadır. Bunların içinde Alâeddin Esved ve Musannifek'in *Vikâye* şerhleri, ikişer cilt ve yaklaşık 735'er varaktan meydana gelmektedir. *Vikâye* şerhlerine hacimleri itibarıyla bakıldığında, varak adedlerinin "199 ile 534" arasında değiştiği ve genel olarak 200'ün üstünde olduğu görülmektedir. *Vikâye* şerhlerinin dışında en hacimli şerhler, *Mecma'u'l-bahreyn* adlı esere yazılanlardır. Bunlardan İbn Melek'e ait olan 263, İbn Kâdî-i Ayasluğ'a ait olan da 424 varaktır.

Varak sayısı itibarıyla hacimleri en az olan çalışmalar ta'lik ve risalelerdir. Risalelerin varak adedi 1-77 arasında değişmektedir. Kırmastîzâde'nin *Risâle fi'l-vakf*'ı 77 varak olup risale türünün en hacimlisidir. Varaklarda satır sayısı 13 ile 33 arasında değişmekte olup daha çok 20 ile 25 arasındadır.

Şerhlerin dışında kalan diğer türlerde kaleme alınanlar arasında hacimleri en fazla olan *metin* ve *hâşiyeler*'dir. Buna rağmen bunların hiçbiri, yukarıda belirttiğimiz şerhlerin varak sayısına ulaşmamaktadır.

2. Dil yönünden

Osmanlı âlimleri, Türk olmalarına ve Türkçe konuşup Türkçe yazabilmelerine rağmen eserlerini Arapça kaleme almışlardır. Bunu, medreselerde hakim olan ilim dili Arapça'nın eserlere de yansıması şeklinde görmek mümkündür.

Medreselerde ders kitabı olarak Arapça eserlerin takip edildiği, buna karşılık derslerin Türkçe takrir edildiği bilinmektedir[152]. Ayrıca gerek bu medreselerden yetişen ve müderrislik, kadılık, müftülük ve şeyhülislâmlık gibi görevlerde bulunanlar, gerek camilerde hatiplik ve vaizlik yapanlar ve gerekse dışarda halkı irşad gibi vazifeleri yürüten Osmanlı âlimleri, bu hizmetlerde muhatap oldukları Türkçeden başka dili bilmeyen ve anlamayan halka şüphesiz Arapça değil, Türkçe anlatarak yardımcı olmuşlardır. Hatta onlar bu anlamda, aşağıda ayrıca değinileceği üzere

[152] bk. Balıkesirî, *Manzûm Fıkıh*, vr. 2a.

kürsü şeyhliği'ni de ihdas etmişlerdir. Bütün bunlara rağmen bahis konusu devirde gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında ilim dili olarak Arapça daha yaygın olduğundan, eserleri Arapça'nın dışında başka bir dille kaleme almaya cesaret edememişlerdir.

Türkçe veya Farsça kaleme alanlar ise, hem azınlıkta kalmışlar, hem de Arapça dışında bir dili kullandıklarından dolayı devrin ilim adamları tarafından kendilerine yöneltilebilecek tenkitlere karşı özür beyan etme gereğini duymuşlar ve gerekçelerini zikretmeyi ihmal etmemişlerdir. Bu anlayıştan ötürü Türkçe kaleme alınan veya Arapça ve Farsça'dan Türkçe'ye tercüme edilen eser sayısı Arapça'ya nisbetle mukayese edilemeyecek kadar az olmuştur. Söz konusu dönemde verilen eserlerin 2'si Farsça ve 5'i Türkçe'dir. Türkçe eserlerin 3'ü telif, 2'si tercümedir. Farsça eserlerden 1'i ve Türkçe'lerden de 4'ü ilmihâle dairdir.

Arapça'yı iyice sahiplenmiş olan Osmanlı âlimleri, bu dili yanlız medreselerde ve kaleme aldıkları eserlerde değil, cuma hutbelerinde de kullanmışlardır. Bu nedenle olmalı ki, cuma günü Arapça okunan hutbeyi lisan bilmediğinden dolayı anlayamayanlara ayrıca izah etmek maksadıyla *kürsü şeyhliği* ihdas edilmiştir[153].

3. Kaynaklar Yönünden

Burada kaynaklar ifadesiyle, İslâm Hukukunun *aslî* ve *fer'î* diye bilinen temel kaynakları değil, bilgi kaynakları kastedilmektedir.

Biz, söz konusu dönem Osmanlı fakihlerine ait olan bütün çalışmaları baştan sona kadar birer birer tarayarak ayrıca bir kaynak çalışması yapmış değiliz. Bununla beraber, bazı küçük hacimli eserleri tamamen taramamız, bazı yazarların bizzat yararlanmış oldukları kaynakları liste halinde vermeleri, bazı eserlerin kaynaklarını konu edinen makale, tez ve kitap türünde çalışmaların[154] yapılması ve bizzat

---

[153] Kürsü şeyhliği hakkında geniş bilgi için bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, I, 310 ve II, 345.

[154] Meselâ, Kutbuddîn İznikî'nin *Mukaddime* adlı ilmihâl eserini konu edinen bir makale çalışması Lütfi Öksüz tarafından, Molla Hüsrev'in *Mirkât*'ının kaynaklarını konu edinen *Yüksek Lisans Tezi* Hasan Özket tarafından, yine Molla Hüsrev'in *Dürer*'inin kaynaklarını konu edinen bir çalışma Mehmet Şener tarafından yapılmıştır. Hakkı Aydm tarafından yapılan Molla Fenârî'nin *Fusûl*'ünü konu edinen *Doktora Tezi*'nde de ayrıca kaynaklar zikredilmiştir.

incelediğimiz her eserin ilgili bölümlerinden yaptığımız tespitlere dayanarak kaynaklar konusunda genel bir değerlendirmede bulunacağız.

Önce *tefsîr, hadis* ve *lügat* gibi fıkhın dışındaki kaynaklara genel olarak temas edilecek, bilâhare *fıkıh kaynakları* ele alınacaktır.

a. Fıkhın dışındakı kaynaklar

aa. Tefsir kaynakları

Osmanlı fakihleri, delil olarak kullandıkları âyetlerin anlamı ve yorumuyla ilgili en çok müracaat ettikleri iki tefsir bulunmaktadır. Bunlar; Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı ile Kâdî Beydâvî'nin *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil*'idir. Bunlardan *el- Keşşâf*'ın daha çok kullanıldığı gözlenmektedir.

bb. Hadis kaynakları

Söz konusu dönem fakihleri başta *Kütüb-i sitte*'den; *Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd* ve *Nese'î* olmak üzere Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, el-Beğavî'nin *Mesâbih*'i ve es-Sağânî (650/1252)'nin *Meşârik*'ı gibi hadis eserlerine müracaat etmişlerdir. *Kütüb-i sitte* içinde en fazla müracaat edilenin *Müslim* olduğu görülmektedir. *Kütüb-i sitte* ile *Mesâbih* ve *Meşârik*, Osmanlı medreselerinde de ders kitabı olarak okutulan eserlerdir[155].

cc. Lûgat kaynakları (Arap dili ve Edebiyatı)

Âlimler, gerek Kur'an ve gerekse hadislerde geçen kelime ve ıstılahlar için ilgili eserlere de müracaat etmişlerdir. Osmanlı fakihleri eserlerinde başta Cevherî'nin *es-Sıhah*'ı[156] olmak üzere, Sîbeveyh ve Zeccâc gibi filologlara müracaat etmişlerdir.

b. Fıkıh kaynakları

Osmanlı fakihlerinin eserlerinde kullanmış oldukları fıkıh kaynaklarını *usûl, furû* ve *fetva* diye üç grupta ele almak mümkündür.

Burada kaynakların isimleri yazarlarıyla birlikte zikredilecek ve yazar isimlerinin en meşhur ve yaygın olanı esas alınacaktır.

---

[155] bk. Bilge, *a.g.e.*, s. 45.

[156] Aksaray Zincirli Medresesi'nde hoca olmak için *es-Sıhah*'ı ezbere bilme şartı aranmaktaydı. İşte Osmanlı âlim ve fakihlerinden Cemâleddin Aksarâyî bu şartı taşıdığından adı geçen bu medresede hocalık yapmış, Molla Fenârî de ona talebe olmuştur.

aa. Usûl kaynakları

Osmanlı fakihleri başta Hanefî usûl kaynakları olmak üzere Şâfiî ve Malikî hukukçularının usûl eserlerini de kaynak olarak kullanmışlardır. Bu eserlerin başlıcalarını şu şekilde tasnif etmek mümkündür.

aaa. Hanefî usûl kaynakları

1- *Usûl(ü'l-Cassâs),*	Cassâs	(370/980)
2- *Takvîmu'l-edille,*	Debûsî	(430/1039)
3- *Usûlü'l-Pezdevi,*	Pezdevî	(482/1089)
4- *Usûlü's-Serahsî,*	Serahsî	(483/1090)
5- *Mîzan,*	Semerkandî	(533/1388)
6- *Muğnî,*	Habbâzî	(691/1292)
7- *Menâr,*	Nesefî	(710/1310)
8- *Keşfü'l-esrâr,*	Nesefî	(710/1310)
9- *Keşfü'l-esrâr,*	Buhârî	(730/1330)
10- *Tenkîh-Tavdîh,*	Sadruşşerîa	(747/1346)
11- *Telvîh,*	Taftâzânî	(792/1390)
12- *Fusûl,*	M. Fenârî	(834/1439)
13- *Mirkât-Mir'ât,*	M. Hüsrev	(885/1480)

bbb. Şâfiî usûl kaynakları

1- *Burhân,*	Cüveynî	(487/1094)
2- *Mustasfâ,*	Gazzâlî	(505/1111)
3- *Mahsûl,*	F. Râzî	(606/1209)
4- *İhkâm,*	Âmidî	(631/1234)
5- *Minhâc,*	Beydâvî	(685/1286)

ccc. Mâlikî usûl kaynakları

Muhtasaru'l-Müntehâ, İbnü'l-Hâcib, (646/1248)

Osmanlı fakihlerinin eserlerinde kullanmış oldukları usûl kaynakları şüphesiz bunlardan ibaret değildir. Yukarıda da ifade edildiği gibi bunlar bu alanla ilgili eserlerin başlıcalarıdır.

Bu kaynaklarla ilgili şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

1- Osmanlı fakihleri daha çok Hanefî hukukçularının kaleme almış oldukları eserlere atıflarda bulunmakla beraber, diğer mezheplerden başta

Şâfiî olmak üzere Mâlikî, Mu'tezilî ve Şiî âlim ve eserlerine de yer vermişlerdir[157].

2- Hanefî usûl kaynaklarının eskiden yeniye en yaygın olanlarının kullanıldığı görülmektedir.

3- Bu kaynaklara şerhleri ve başka kaynaklara tesirleri itibariyle bakıldığında, *Takvîm, Tenkîh, Menâr* ve *Mugnî* şeklinde bir sıra görülür. Zira *Takvîm,* Pezdevî ve Serahsî'ye kaynak olmuş, ayrıca. Pezdevî'nin *Usûl*'ü Abdülazîz Buhârî tarafından *Keşfu'l-esrâr* ismiyle şerhedilmiştir. Bu bakımdan *Takvîm, Keşfü'l-esrâr* ve *Pezdevî* ile *Serahsî*'nin usûlleri yaklaşık aynı fikrin ve mesainin mahsulleri sayılır. Bir bütün olarak kabul ettiğimizde de en çok müracaat edilen ve *ilk sırayı* oluşturan eserler bunlardır. Bu fakihler içinde de *Debûsî, Pezdevî* ve *Serahsî* Hanefî mezhebinin fıkıh usûlü alanında *üç rükûn, üç imâm*, Pezdevî ile Serahsî ise *şeyhayn* diye bilinirler[158].

İkinci sırayı, Tenkîh grubu oluşturmaktadır. Zira *Tavdîh* onun şerhi, *Telvîh* ise hâşiyesidir. *Üçüncü sırayı, Menâr* oluşturmaktadır. Çünkü bu eser, bizzat yazarı tarafından *Keşfu'l-esrâr* adıyla şerhedilmiştir. *Dördüncü sırayı* da *Muğnî,* şerhleriyle birlikte oluşturmaktadır.

4- Şâfiî usûl kaynaklarından herhangi birinin, bahis konusu dönem Osmanlı medreselerinde okutulduğuna dair bilgi bulunmamaktadır.

5- Mâlikî usûl kaynağı olarak bilinen *İbnü'l-Hâcib*'in eseri, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak takip edilmiştir. Ayrıca Osmanlı fakihlerinin usûl eserlerine yazdıkları hâşiyelerden biri de, bu eser üzerine el-İcî' tarafından yapılan şerhin üzerinedir. Seyyid Şerif'in yaptığı hâşiye, bunlardan biridir.

6- Kaynak eserler noktasında birinci sırayı oluşturan *Takvîm grubu*, Osmanlı medreselerinde fıkıh usûlu ders programında yer almamakta, buna karşılık *Tenkîh, Menâr* ve *Muğnî grubu* okutulmaktadır. Bunlara ilâveten *Fusûl* ve *Mirkât* adlı eserler de ders programında yer verilen kaynaklardır.

7- Şâfiî usûl kaynakları bir tarafa bırakıldığında Hanefi usûl kaynaklarının çoğu ile Mâlikî usûl kaynağı Osmanlı medreselerinde

---

[157] bk. Aydın, Hakkı, *İslâm Hukuku ve Molla Fenârî* , s. 94 vd.

[158] bk. Hamidullah, *İslâm Hukuku Etüdleri*, s. 67-74; F. Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 16 vd.

okutulmuştur. Buna göre Osmanlı fakihlerinin çalışmalarında atıflarda bulundukları eserlerin büyük bir kısmını medreselerde okutulanların oluşturduğunu söyleyebiliriz. Aynca buna, daha önce ifade ettiğimiz *şerh, hâşiye, ta'lîk* ve *muhtasar* çalışmalarının da aynı eserler üzerine yoğunlaşmış olduğuna ilişkin tespitimizi ilâve edebiliriz.

bb. Furû kaynaktarı

1- *el-Câmi'u'l-kebîr*,	İ. Muhammed	(189/805)
2- *el-Câmi'u'l-sağîr*,	İ. Muhammed	(189/805)
3- *es-Siyerü'l-kebîr*,	İ. Muhammed	(189/805)
4- *Ziyâdât*,	İ. Muhammed	(189/805)
5- *Muhtasar*,	Kerhî	(340/951)
6- *Nevâzil*,	Semerkandî	(373/983)
7- *Muhtasar-ı Kudûrî*,	Kudûrî	(428/1037)
8-.*Esrâr*,	Debûsî	(430/1039)
9- *Ecnâs*,	Natifî	(446/1054)
10- *Mebsût*,	Halvânî	(448/1050)
11- *Mebsût*,	Pezdevî	(482/1089)
12- *Mebsût*,	Serahsî	(483/1090)
13- *Vecîz*,	Gazzâlî	(505/1111)
14- *Muhtasaru'l-Mes'ûdî*,	Kuşânî	(520/1126)
15- *Vâkıât*,	Hüsâmî	(536/1141)
16- *Ecnâs*,	Sadruşşehîd	(536/1141)
17- *Tehzîb*,	Sadruşşehîd	(536/1141)
18- *Tuhfe*,	Semerkandî	(538/1144)
19- *Bedâyi'*,	Kasânî	(587/1191)
20- *Hidâye*,	Merğînânî	(593/1197)
21- *Ferâiz(-i Secâvendî)*,	Secâvendî	(596/1200)
22- *Fevâid-i Bedreddin*,	Bedreddin	(616/1219)
23- *Fusûlü'l-Usruşenî*,	Usrûşenî	(632/1234)
24- *Münyetü'l-fukahâ*,	Bedîüddîn el-Irâkî (Zâhidî'nin hocası)	
25- *Kunyetü'l-Münye*,	Zâhidî	(658/1260)
26- *Şerhu'z-Zâhidî*,	Zâhidi	(658/1260)

27- *Fusûlu'l-İmâdî*,	İmâdî	(67011271)
28- *Muhtâr*,	Mevsılî	(693/1294)
29- *Mecma'u'l-bahreyn*,	İbnu's-Sâatî	(694/1295)
30- *Gâyetü'l-beyân*,	Serûcî	(710/1310)
31- *Nâfi*,	Nesefî	(710/1310)
32- *Kenz*,	Nesefî	(710/1310)
33- *Kâfî*,	Nesefî	(710/1310)
34- *Vâfi*,	Nesefî	(710/1310)
35- *Musaffâ*,	Nesefî	(710/1310)
36- *Mustasfâ*,	Nesefî	(710/1310)
37- *Nihâye*,	Siğnakî	(710/310)
38- *Tebyînu'l-hakâik*,	Zeyla'î	(743/1343)
39- *Vikâye*,	Tâcuşşerîa	(8/14. asır)
40- *Şerhu'l-Vikâye*,	Sadruşşerîa	(747/I347)
41- *Mi'râcü'd-dirâye*,	Kâkî	(749/1384)
42- *'İnâye (Ş. Hidâye)*,	Bâbertî	(786/1384)
43- *Düreru'l-bihâr*,	Konevî	(788/1385)
44- *Mukaddime*,	Kutbuddin	(821/1418)
45- *Câmi'u'l-fusûleyn*,	Şeyh Bedreddin	(82311420)
46- *Müntekâ*,	Hâkim eş-Şehid	(334/945)
47- *Müntekâ*,	Sadruşşehîd	(536/1141)
48- *Müntekâ*,	Merğînânî	(593/1197)
49- *Muhît*,	Burhâneddin	(616/1219)
50- *Muhît*,	Serahsî	(544/1149)
51- *Nevâdir*,	İbn Semâ'a	(223/847)
52- *Nevâdir*,	İbnu's-Selcî	(266/879)

Furû kaynakları konusunda aşağıdaki değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

1- Kaynakların tamamı, Gazzâlî hariç Hanefî hukukçularına aittir

2- Kaynaklar şerhleriyle birlikte gruplandırılarak düşünüldüğünde, Osmanlı fakihlerinin en çok atıfta bulunduğu hukukçunun İmam

Muhammed olduğu söylenebilir. Zira onun *el-Câmi'u'l-kebîr, el-Câmi'u's-sağîr, es-Siyeru'l-kebîr, ez- Ziyâdât* gibi eserleri başta olmak üzere bunlara yazılan şerhler de müracaat kaynakları içinde ön sıralarda yer almaktadır. Şarihler arasında *Serahsî, Attâbî, Pezdevî, Kâdîhân* gibi pek çok fakih bulunmaktadır.

3- Merğînânî'nin *Hidâye*'si şerhleriyle birlikte grup olarak ikinci sırayı oluşturmaktadır. Ayrıca *Hidâye*'nin *Nihâye, 'İnâye, Gâyetü'l-beyân* ve *Mi'râcu'd-dirâye* gibi şerhleri de en fazla müracaat edilen eserlerdir.

4-Osmanlı fakihleri tarafından en çok müracaat edilen hukukçulardan biri de Ebu'l-Berekât en-Nesefî'dir. Çünkü onun furû ile ilgili *Kenz, Nâfi, Kâfi, Vâfi, Musaffâ* ve *Mustasfâ* gibi 6 eserinin hem kendileri, hem de şerhleri, özellikle *Kenzü'd-dekâik* şerhleri kaynak olarak kullanılmıştır.

5- Osmanlı fakihlerinin başlıca atıf kaynakları olan *Hidâye, Kenz* ve *Vikâye*, dönemin Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak da takip edilmişlerdir.

6- Dönemin fakihleri, *Hidâye, Kenz* ve *Vikâye*'ye hem kaynak olarak atıflarda bulunmuşlar, hem onları medreselerde ders kitabı olarak okutmuşlar ve hem de en çok şerh ve hâşiye çalışmasını bunlara yapmışlardır.

7- *Kenz*'in sahibi Nesefî ile *Şerhu'l-Vikâye*'nin sahibi Sadruşşerîa'nın usûle dair olan eserleri de Osmanlı medreselerinde okutulmuş ve şerh ve hâşiyelere konu olmuştur. Bu itibarla Osmanlı fakihlerinin hem nazarî hukuk (usûl) ve hem de tatbikî hukuk (furû) bakımından yetişmelerinde bu iki hukukçunun büyük payı bulunduğunu ifade edebiliriz.

cc. Fetva kaynakları

1- *el-Fetâvâ,*	Semerkandî	(373/983)
2- *el-Fetâvâ'l-kubrâ,*	Sadruşşehîd	(536/1141)
3- *el-Fetâvâ'n-Nesefiyye,*	Nesefî	(537/1142)
4- *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye,*	Velvâlici	(540/1146)
5- *Hulâsatü'l-Fetâvâ,*	Buhârî	(542/1147)
6- *el-Fetâvâ'l-Attâbiyye,*	Attâbî	(586/1190)
7- *Fetâvâ Kâdîhân,*	Uzcendî	(592/1196)
8- *Fetâvâ't-Timurtâşî,*	Timurtâşî	(601/1205)
9- *Zahîretu'l-Fetâvâ,*	Burhânuşşerîa	(616/1219)

10- *et-Fetâva'z-Zahiriyye,*	Buhârî	(619/1222)
11- *el-Fetâvâ't-Tatarhaniyye,*	A'lâ	(768/1384)
12- *el-Fetâva'l-Bezzâziyye,*	Bezzâzî	(827/1424)

Bu kaynaklardan *Kâdîhân* üzerine bir ihtisar çalışması Ahîzâde tarafından yapılmıştır. Söz konusu dönemde fetva metinleri fazla kaleme alınmamış olmakla birlikte, diğer alanlara dair yazılan eserlerde, daha ziyade eskiden meydana getirilmiş fetva kitaplarına atıflarda bulunulmuştur.

Kaynaklar konusunu bitirmeden bir kaç hususa değinmek istiyoruz:

1- Osmanlı fakihleri eserlerinde, furû kaynaklarına nisbetle usûl kaynaklarında diğer mezhep âlimlerinin eserlerine daha çok yer vermişlerdir.

2- Bu dönem fakihleri daha ziyade Ehl-i sünnet âlimlerinin çalışmalarına müracaat etmişlerdir.

3- Osmanlı fakihleri için Hanefî hukukçularından *İ. Muhammed, Cassâs, Debûsî, Pezdevî, Serahsî, Merğinânî, Habbâzî, Nesefî* ve *Sadruşşerîa*'nın eserleri başlıca kaynaklardır. Bu itibarla Osmanlı hukuk düşüncesinde bu âlimlerden alınan ilhamın büyük payı bulunduğunu söyleyebiliriz.

4- Mezhep görüşlerinin dışında yeni fikir ve ictihatlarla yeni hükümler ortaya koyan hukukçulara. fazla temâyül edilmediği de gözlenmektedir. Bunun en çarpıcı örneği İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyım'dır.

Vesile, talak ve *mescidleri ziyaret*[159] gibi pek çok konuda yaygın olarak bilinen görüşlerin aksine ortaya koyduğu yeni ictihatlarıyla şimşekleri üzerine çeken İbn Teymiyye, Harran, Şam ve Kahire'de bulunmuş ve 728/1328'de Şam'da vefat etmiş bir hukukçu olup fetva, siyâset, furû ve diğer konulara dair bir çoğu matbu 500 kadar eseri

---

[159] bk. Karaman, *Hukuk Tarihi,* s. 152. Aynca *talak konusu*'nda İbn Teymiyye'nin görüşü ve değerlendirmeler hakkında geniş bilgi için bk. Ebû Zehra, *İbn Teymiyye,* s. 372 vd.

bulunmaktadır[160]. Usûl ve furû ile ilgili önemli eserleri bulunan onun talebesi İbn Kayyım ise 751/1350'de vefat etmiş Suriye'li bir fakihtir[161].

Bilindiği gibi Suriye ve Mısır özellikle ilk devir Osmanlı âlim ve fakihleri için birer yüksek öğrenim ve ihtisas merkezleridir. Başta Şeyh Edebâli, Dâvûd-i Kayserî ve Molla Fenârî olmak üzere birçok âlim buralarda öğrenimlerini tamamlayarak Anadolu'ya dönmüştür. Ayrıca, buralı olan ve buralarda yetiştikten sonra Anadolu'ya gelerek Osmanlı fakihleri arasında yer alan Molla Gürânî gibi fakihler de bulunmaktadır.

Bizzat Suriye ve Mısır'a giderek öğrenim görmüş veya oralardan Anadolu'ya gelmiş Osmanlı fakihleri başta olmak üzere, diğerlerinin de doğrudan ya da dolaylı olarak yeni fikir ve ictihatlarıyla dikkatleri üzerine çekmiş bulunan *İbn Teymiyye* ve talebesi *İbn Kayyım*'ı duymamış olmaları mümkün değildir. Buna rağmen eserlerini incelediğimiz bahis konusu dönem Osmanlı fakihlerinin çalışmalarında bu hukukçuların isimlerine ve eserlerine yer vermedikleri gözlenmektedir. Bu, Osmanlı fakihlerinin Hanefî mezhebine ve Ehl-i sünnet düşüncesine ne derece bağlı bulunduklarını ve yeni görüşlere en azından fazla açık olmadıklarını göstermektedir. Hukuk tarihçisi Zeki Velîdî Togan da dışarıdan Osmanlı yurduna gelen âlimlerin yeni düşüncelere açık bulunmadıklarını, bu nedenle felsefenin dışlandığını vurgulamaktadır. Burada Molla Gürânî'nin, Ali Kuşçu'nun Semerkand'dan getirilmesine ilişkin şu ifadesi zikredilmeğe değer:

> "Ve ol eyyâm ki Ali Kuşci Semerkand'dan küfrü felsefe için getürdiler"[162].

III. DÖNEMİN FIKIH TARİHİ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Söz konusu dönemin fıkıh devrelerinin ayırımı noktasındaki yeri belirtildikten sonra, Taklit devrinin özellikleri ve Osmanlı öncesi devirlere dair yapılmış benzeri çalışmalar bakımından da bu dönem ele alınacak ve bazı mukayeseler yapılacaktır.

---

[160] Karaman, *a.g.e.*, s. 152; Özel, *a.g.e.*, s. 184.

[161] Karaman, *a.g.e.*, s. 194.

[162] bk. Gürânî'nin Şehir Kadısı'na Gönderdiği Mektup, *Topkapı Sarayı Arşivi*, E 5429 (Yıldız, *a.g.e.*, s. 97'den naklen).

A. DÖNEMİN FIKIH DEVRELERİ İÇİDEKİ YERİ

Fıkıh tarihi ile ilgili çalışmalar iki şekilde karşımıza. çıkmaktadır. Biri, fıkıh tarihini ve devirlerini başlı başına ele alan ve örneklere de yer veren geniş çalışmalar[163], diğeri de konunun fıkıh tarihi ile alakası bulunmasından dolayı kısaca fıkhın tarihçesine ve devirlerine yer veren çalışmalardır[164].

Her iki şekilde de meydana getirilen çalışmalara bakıldığında yazarların konuyu işlerken çeşitli noktalardan hareket ettikleri görülmektedir. Bazıları müesseseyi göz önüne alıp onu canlı bir varlığa benzeterek doğuş, gençlik, olgunluk ve ihtiyarlık gibi devrelere ayırıp incelemişlerdir[165]. Bazıları fıkhın gelişmesine tesir eden faktörleri göz önünde bulundurarak ya nesiller, ya da siyasî hakimiyet bakımından devrelere ayırıp fıkhî gelişmelerden söz etmişlerdir[166]. Bazıları da her iki hareket noktasını dikkate alarak konuyu daha geniş çerçevede işlemişlerdir[167]. Bir başka grup ise Türklerin müslüman olmasını hareket noktası kabul edip buna göre fıkhın safhalarını ele almıştır[168].

İslâm hukuku tarihçileri genel olarak fıkhın geçirmiş olduğu safhaları altı veya yedi devreye ayırarak ele almışlardır. Bunları; *Hz. Peygamber, Sahâbe, Tâbiîler, Büyük müctehid imamlar (etbau't-tabiîn), Taklit, Duraklama* ve *Kanunlaştırma* şeklinde sıralamak mümkündür. Siyasî gelişmeler bakımından da fıkıh devrelerini; *Hz. Peygamber, Râşid Halifeler, Emevîler, Abbasiler, Moğol istilası (Abbasilerin sonu ve Selçuklular)'dan Mecelle'ye* ve *Mecelle'den günümüze* tarzında tasnif etmişlerdir

---

163 Bu yolu izleyen hukukçulardan bazıları şunlardır: Muhammed Yusuf Mûsâ, *Fıkh-i İslâm Tarihi* (trc. Ahmed Meylânî), İstanbul 1973; Abdulvehhâb Hallâf, *Teşrî-i İslâm Tarihi* (trc. Hüseyin Algül), İstanbul 1971; Muhammed el-Hudarî, *Târîhu't-teşrî'i'l- islâmî,* Mısır 1970; Hayreddin Karaman, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi,* İstanbul 1974.

164 Bazıları şunlardır: Abdülkerim Zeydan, *İslâm Hukukuna Giriş* (trc. Ali Şafak), İstanbul 1976; Kavakçı, Yusuf Ziya, *Karahanlılar Devrinde Maveraunnehir İslâm Hukukçuları,* Ankara 1976; Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü,* İstanbul 1988; Cin, Halil-Akgündüz, Ahmed, *Türk Hukuk Tarihi* (I), Konya-1989.

165 Muhammmed Yusuf Mûsâ bu metodu izleyen hukukçulardandır.

166 Muhammed el-Hudârî bu yolu takip edenlerdendir.

167 Hayreddin Karaman adı geçen eserini bu metodla kaleme almıştır.

168 Halil Cin-Ahmed Akgündüz bu tasnifi benimsemişlerdir.

Bu konuda, Türklerin İslâm'ı kabul etmelerini nazari dikkate alan Türk Hukuk tarihçilerinden Halil Cin ve Ahmed Akgündüz daha farklı bir tasnifi benimsemişlerdir. Bunlar, *İslâmiyetten Sonraki Türk Hukukunun Tarihî Devirleri* başlığı altında önce devirleri, *Türklerin müslüman olmasına kadar ki dönem* ve *Türklerin müslüman olmasından sonra Türk hukukunun tarihi devirleri* şeklinde ikiye ayırmışlar; birinci alt başlıkta, *Hz. Peygamber, Sahâbiler, Tabiîler* ve *Müctehid İmamlar*'ın devirlerini; ikinci alt başlıkta da *Karahanlılar, Selçuklular, Osmanlılara Kadarki Diğer Türk Devletleri* ve *Osmanlılar*'ı ele almışlardır[169].

Genel olarak İslâm hukukçuları tarafından; Hz. Peygamber devri fıkhın doğuşu, Râşid Halifeler ve Emevîler devri fıkhın gelişmesi, Abbasiler devri fıkhın olgunluk çağı, Abbasiler'in sonu ve Selçuklular ile Moğol istilasından Mecelle'ye kadar ki devir fıkhın taklit, duraklama ve gerileme çağı ve Mecelle'den sonraki devir de, fıkhın uyanış çağı olarak kabul edilmektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi, Abbasiler dönemini fıkhın olgunluk çağı olarak kabul eden İslâm hukuk tarihçileri, Moğol istilası sebebiyle yıkılan Abbasiler'den (750-1258) sonraki dönemi, diğer bir ifadeyle Moğol istilasından Mecelle'ye kadar olan (1258-1869) devreyi fıkhın *Taklit* ve *Duraklama devri* olarak görmektedirler. Buna göre, Abbasiler'den sonra İslâm-Türk devletleri bakımından Anadolu Selçukları'nın yerine geçip 1299'dan sonra varlık gösteren Osmanlılar[170], fıkhın olgunluk çağını yakalayamamışlardır. Bu itibarla söz konusu dönem her ne kadar gerek dünya ve gerekse kendi konjonktürü bakımından *Osmanlıların kuruluş* ve *yükseliş devri* diye kabul edilse de, fıkıh devrelerinin ayırımı noktasında *Duraklama devri* içinde yer almaktadır.

B. DÖNEMİN ÖNCEKİ DEVİRLERLE MUKAYESESİ

Dönemin, geçmiş devirlerle mukayesesini yaparken iki yol izlenecektir. Biri, gerek taklit öncesi ve gerekse taklit sonrası devirlerle ilgili olarak hukuk tarihçileri tarafından tespit edilen en belirgin özelliklerin, bu dönemde fıkha dair meydana getirilen çalışmalarda bulunup bulunmadığını, ya da ne kadar bulunduğunu ortaya koymak, diğeri de Osmanlı öncesi devirlerle ilgili yapılmış benzeri çalışmalardan

---

[169] Cin-Akgündüz, *a.g.e.*, I, 85-119.

[170] Cin-Akgündüz, *a.g.e.*, I, 106.

hareket ederek fakihler ile eserlerin sayılarını ve bu eserlerin türlere ve alanlara göre dağılımlarını ele alıp mukayese yapmaktır.

1. Taklit Öncesi ve Taklit Devri'nin Özellikleri Yönünden

İslâm hukuk tarihçilerinin taklit devriyle ilgili tespit ettiği özellikler, bize taklit öncesi devirler konusunda da ışık tutacaktır. Bu itibarla burada, önce kısaca *Taklit devri*'nin hususiyetleri zikredilecek, sonra da Osmanlının söz konusu dönemiyle mukayesesi yapılacaktır.

İslâm hukuk tarihçilerinin bazısı, Moğol istilâsından (656/1258) günümüze kadar olan süreci *Sırf taklit* diye nitelemekte[171],bazısı da bu süreci *Duraklama devri* ve *Kanunlaştırma (Mecelle, Uyanış çağı)* diye ikiye ayırmaktadır[172]. Bununla birlikte bütün hukuk tarihçileri *Sırf taklit* ve *Duraklama* devirleri ile ilgili aynı özelliklerden söz etmişlerdir. Bu özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Taklit ruhunun kök salması,

2- İctihada tepkilerin artması,

3- Fakihler arasında irtibatsızlık,

4- Selefin kitaplarına ilgisizlik,

5- Orijinal eserlerin yazılmaması,

6- Hilâfa dair eserlerin yazılması,

7- İctihat yerine hile ve te'vîlin kullanılması[173].

a. Taklit rûhunun kök salması

Bazı yazarlar tarafından taklit ruhunun özellikleri; "ictihada karşı çıkılması, bir mezhebe bağlı müslümanın diğer sünnî fıkıh mezhebinden yararlanabilmesinin kabul edilmemesi ve çeşitli mezhepleri benimsemiş olan kişilerin birbiri ardında namaz kılmalarının cevazının tartışılması"[174] şeklinde özetlenmiştir.

Söz konusu dönem Osmanlı fakihlerinin hemen hemen tamamı, Hanefî mezhebini benimsemişlerdir. Bu itibarla, onlar çalışmalarını bu

---

171 el-Hudarî bu nitelemeyi yapmaktadır.

172 Hayreddin Karaman ve Fahrettin Atar bu ikili ayırımı benimsemişlerdir.

173 Özellikler hakkında bilgi için bk. el-Hudarî, *a.g.e.*, s. 353-364; Karaman, *a.g.e.*, s. 141-143; Atar, *a.g.e.*, s. 371-373.

174 bk. Karaman, *a.g.e., s.* 142.

doğrultuda yapmışlardır. Yani seleflerinden devraldıkları görüş ve eserlere sarılmışlar; onları savunmuşlar ve yayılması için ellerinden gelen gayreti esirgememişlerdir. Eserlerini de Hanefî âlimlerinin görüşlerini daha iyi açıklamak için yazdıklarını bizzat ifade etmişlerdir[175]. Yine, "*mezhebimize muhalefet eden yanılmıştır*"[176] gibi sözlerle mezhebe ve görüşlerine muhalefet edenlere tepki göstermişler, âdeta muhalefet edenlere muhalefet etmeyi görev bilmişlerdir.

Osmanlı fakihleri tarafından meydana. getirilen eserler üzerinde yaptığımız incelemeden, fakihlerin ortak özelliği hususundaki kanaatımız şudur:

> Mezhep görüşünü açıklayarak ortaya koymak, mezhep imamlarının görüşlerini delillendirmek ve gerekirse onlardan birinin görüşünü tercih etmek.

Söz konusu dönem fakihlerinin çoğu, yeni görüş ortaya koyma gibi bir eğilimin içinde olmamıştır. Bununla birlikte yeni görüş ortaya koyanlar da vardır. Söz gelimi, Bedreddin Simâvî, Musannifek, Molla Hüsrev gibi fakihler zaman zaman mezhep görüşünün dışında da başka görüşleri tercih etmişler veya yeni bir görüş ortaya koymuşlardır. Ancak çağdaşları birçok âlimin tenkidine uğramışlar ve reddiyelere konu olmuşlardır. Örneğin, Fahreddin Rûmî, Bedreddin Simâvî'yi, Hızır Şâh Menteşevî ile Molla Gürânî de Molla Hüsrev'i eser ve risaleler kaleme alarak eleştirmişlerdir.

Osmanlı fakihlerinin mezhebe, özellikle mezhebin imamlarına sıkı sıkıya bağlı bulunmak ve onların ortaya koyduğu görüş ve kanaatları asıl kabul edip aksini iddia edenleri tenkit etmekle beraber, nadiren de olsa diğer mezhepleri tercih ettikleri ve sonraki Hanefî fakihlerini yeri geldikçe eleştirdikleri görülmektedir. Bu konularda araştırmamızın *Mezhep görüşüne yer verilmesi* kısmında bilgi verildiğinden burada aynı bilgiler tekrar edilmeyecektir.

Dönemin fakihlerinin eserlerinde görülen bu durumun benzeri, eğitim-öğretimde de görülmektedir. İlk dönem Osmanlı medreselerinde okutulan ders kitapları bir bakıma bu tezi desteklemektedir. Örneğin, usûl programında Mâliki fakihi İbnü'l-Hâcib'in *Muhtasaru'l-Müntehâ*'sına yer verildiği halde furûda sadece Hanefî fakihlerinin eserleri ders kitabı olarak takip edilmiştir.

---

[175] bk. Fenârî, *Fusûl,* I, 81.

[176] bk. Esved, *Künûz,* vr. 9b.

Taklit rûhundan kaynaklandığı ileri sürülen bir mezhebe bağlı olan birinin diğer sünnî mezheplerden yararlanabilmesinin kabul edilmemesi veya çeşitli mezhepleri benimsemiş olanların birbiri ardında namaz kılmalarının tartışılması gibi hususlarda ışık tutması için fakihlerin *taklit, mukallit* ve *avamın mezhebi* konularındaki şu ortak kanaatlerini vermekle yetineceğiz:

> Taklit caizdir. Ümmetin ihtilâfı rahmettir. Âlimlerin farklı görüşleri bulunmaktadır. Avam bunlardan birinin görüşüyle amel etmek zorundadır. Ancak her konuda aynı mezhep veya âlimi taklit etmek zorunda değildir. Bu hususta asıl olan, başka meselelerde diğer mezhep veya müctehidlerin de taklit edilebilmesidir.

b. İctihada tepkilerin artması

İslâm hukuk tarihçileri ictihada tepkinin gösterilmesinin; mezhebe ya da mezhep imamlarına sıkı sıkıya bağlı bulunmak, kendine yeteri kadar güvenmemek, yeni görüş ve anlayışlara açık olmamaktan kaynaklandığını ifade etmişlerdir.

Yukarıda ifade edildiği gibi, dönemin fakihleri, Hanefî mezhebini benimsemiş olup mezhebin imamlarına bağlı bulunduklarından dolayı, imamlarının görüşlerinden yapılacak tercihlere sıcak bakmışlar, onların dışında serdedilecek yeni görüşlere -istisnaları bulunmakla beraber- tepki göstermişlerdir. İmamlarının kanaatlarından farklı görüş ortaya koyan aynı mezhebin fakihi de olsa, (izar-kulak arası kısmın yıkanıp yıkanmayacağı örneğinde olduğu gibi) yine tepki görmüştür.

c. Fakihler arasında irtibatsızlık

Önceki devirlerde Horasan, Mısır, Bağdat, Nişabur gibi ilim merkezleri arasında, hatta daha uzak yerlere kadar ilim için gidip-gelindiği, ilim alış-verişinde bulunulduğu ve böylece ilmî inkişafın sağlandığı, *Duraklama devri*'nde ise, gerek alimler ve gerekse ilim merkezleri arasında irtibatın kesildiği, haccın veya başka münasebetlerle temasın kurulmadığı, böyle bir ihtiyacın hissedilmediği kaydedilmektedir[177].

Bu araştırmamızda ele aldığımız, özellikle fıkıhla ilgili eserleri bulunan fakihlerin yarısına yakını, gerek Anadolu ve gerekse Anadolu dışındaki daha uzak ilim merkezlerine gitmiş, oradaki âlimlerle ilmî

---

[177] bk. Karaman, *a.g.e.*,s. 143.

görüşmelerde bulunmuştur. Tespitlerimize göre, yüksek öğrenim için Anadolu'dan dışarıya giden; eser vermiş olan fakihlerin sayısı 12, eser vermemiş olan fakihlerin sayısı ise 3'tür. Dışarıdan Anadolu (Osmanlı)'ya gelen; eser vermiş fakih sayısı 11, eser vermemiş fakih sayısı 4'tür. Bu fakihlerin kaleme aldıkları eser sayısının toplamı ise 55'tir.

Anadolu'dan dışarıya gidenler, daha ziyade Suriye, Mısır, İran ve Orta Asya gibi ülkelerde yüksek öğrenimlerini tamamlayıp tekrar ana vatanlarına dönmüşlerdir. Dışarıdan Anadolu'ya gelenler de *İran, Kırım, Şâhrûd, Herat, Semerkand, Suriye, Mısır, Şîrâz* gibi bölgelerden gelmişlerdir.

Osmanlı'ya eleman vererek onu ilmî yönden besleyen Anadolu'daki o devrin ilim merkezlerinin başlıcaları *Konya, Karaman, Aksaray, Amasya, Tire, Tokat, Sivas* ve *Kayseri*'dir[178]. Anadolu'nun dışındaki ilim merkezlerine, âlimlerin yüksek tahsil için gitmeleri devletin ilk teşekkülü yıllarında olduğu gibi, dışarıdan Anadolu'ya yetişmiş âlimlerin gelmeleri de aynı yıllara. rastlamaktadır[179].

Nihayet Osmanlı, eğitim-öğretim kurumlarının her yönüyle, özellikle eğitim-öğretimi yürütecek, ilimde otorite sayılabilecek müderrisler bakımından teşkilatlanmasını sağladıktan sonra Anadolu'nun dışındaki ilim merkezlerine ihtiyacı da kalmayınca, gidip-gelme ve ilmî seyahatler azalmış, giderek tamamen kaybolmuştur. Fakihlerin Anadolu dışındaki ilim merkezlerine gidip gelmeleri bakımından seyahat trafiğinin en yoğun olduğu dönem Yıldırım ile II.Murad zamanıdır. Fatih zamanında, Ali Kuşçu ve Küpelizâde'nin dışında neredeyse yok gibidir.

Osmanlı fakihlerinin bazısı için *hac ibadeti* bir tanışma ve bir ilim alış-veriş vesilesi sayılmıştır. Örneğin, Molla Gürânî'nin Anadolu'ya gelmesi, hac ibadeti için yola çıkan Molla Yegan'la tanışması vesilesiyle olmuştur. Şerefüddîn Kırımî, hac vesilesiyle Şam'a gittiğinde yanında taşıdığı *Menâr* şerhiyle ilgili notları hakkında oradaki âlim ve fakihlerle görüş alış verişinde bulunduğunu ifade etmektedir[180]. Yine Fatih devri âlimlerinden Kadızâde, *Mekke, Medine, Kudûs-i Şerif, Şam, Halep, Magrip, Özbek* ve *Hind* âlimleriyle görüştüğünü ve *nafile namazların*

---

[178] bk. Bilge, *a.g.e.*, s. 11.

[179] Dışarıya giden ve dışarıdan gelen âlimlerle ilgili tablolar için *Bu Çalışma*'nın Ekler bölümüne bakınız.

[180] bk. Şerefüddîn Kırımî, *Şerhu'l-Menâr*, (mukaddime).

cemaatle kılınıp kılınamayacağı konusunda bilgi alış-verişinde bulunduğunu bizzat ifade etmektedir[181].

Bütün bunlar gösteriyor ki; giderek azalmış olmakla beraber dönemin fakihlerinin gerek Anadolu ve gerekse diğer İslâm ülkelerinin alimleriyle ilişkileri ve bilgi alış-verişleri sürmüştür.

d. Selefin kitaplarına ilgisizlik

İslâm hukuk tarihçilerine göre taklit ve gerileme döneminde gerçek manasıyla fıkıh bilgini yetiştiren, okuyana ictihat ruhu aşılayan müctehid imamların, talebelerinin ve onları takip edenlerin eserleri okunmamış, bunlarla ilgilenen olmamış, himmetler zayıflamış, hedefler küçülmüş, kısa. yoldan hazır bilgilerin ezberlenmesi tercih edilmiş[182]; ayrıca medreselerde kaynak kitaplar yerine, kâide ve i'râb münakaşalarıyla vakit öldürülmüş, âlet ilimlerine verilen önem temel İslâmî ilimlere verilmemiştir"[183].

Osmanlı fakihlerinin, selefin kitaplarıyla ilgilerini kısmen ortaya koyabilmek için, söz konusu dönem Osmanlı medreselerinde fıkıhtan okutulan eserlere kısaca göz atmamız gerekmektedir.

İncelemelerimize göre, ilk dönem Osmanlı medreselerinde usûl-i fıkıh alanında genellikle 9 eser takip edilmiştir. Bunlardan *6'sı metin, 2'si şerh* ve *1'i hâşiye*'dir. Bütün eserler, 13-15. asırlarda kaleme alınmışlardır. 13. asırda kaleme alınan eser Mâlikî fakihi İbnü'l-Hâcib (646/1245)'e aittir. *Tenkîh*; şerh ve hâşiyeleriyle; *Mirkât*, şerhiyle beraber okunmuştur.

Furû-i fıkıhtan takip edilen eserlerin sayısı 8'dir. Bunlardan *6'sı metin, 2'si şerh*'tir. Eserler 11-15. asırlarda yazılmışlardır. İlk eser Kudûri'ye aittir. Bütün yazarlar Hanefîdir.

Buna göre, söz konusu dönem fakihlerinin gerek usûl-i fıkıh, gerekse furû-i fıkıhtan selefin ortaya koyduğu ruhu besleyen ve zihinleri açan ilim ve fıkıh dolu eserlerine ulaşamadıklarını söyleyebiliriz. Bununla birlikte onlar, kaleme aldıkları eserlerinde fıkıhtan en çok İmam Muhammed'in eserlerine atıflarda bulunmuşlardır[184].

---

[181] bk. Kadızâde, *Risâle fi'l-îmân*, vr. 84a.

[182] bk. Karaman, *a.g.e.*, s. 143.

[183] bk. Atar, *a.g.e.*, s. 3'71.

[184] Geniş bilgi için *Bu Çalışma*'nın Fıkıh kaynakları bölümüne bakınız.

e. Orijinal eserlerin yazılmaması

Bazı yazarlar tarafından konunun özellikleriyle ilgili şu hususlara yer verilmiştir:

> "İhtisâr bir marifet kabul edilmiş, bir kelime ile anlatılacak hükmün iki kelime ile anlatılması kusur sayılmıştır. Bu telakkî, bilmece şeklini almış metinlerin doğmasına sebeb olmuş, anlaşılmayan metinlere şerh yazılmış bunları da hâşiye ve ta'lîkler takip etmiştir. Bu metod talebenin ruh ve manadan lâfza, şekle yönelmesine sebeb olmuştur"[185].

Bahis konusu dönem fakihleri tarafından *30 metin, 44 şerh, 41 hâşiye, 3 ta'lîk, 3 muhtasar, 26 risâle* ve *3 tercüme* eser kaleme alınmıştır. İki asırlık zaman dilimi içinde kaleme alınan 150 eserin sadece 3'ü ihtisardır. Bunlardan ikisi usûl, biri de fetva eseri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Buna göre, Osmanlı fakihleri nezdinde ihtisâr bir marifet sayılmamıştır. Ta'lîklerin sayısı az olmakla beraber hâşiye ve şerhler, eserlerin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Hâşiyeler usûlde daha çok olup eserlerin çoğu Fatih devri fakihlerine aittir. Şerhler ise furûda daha yaygındır.

Osmanlı fakihlerinden 4'ü bizzat kendi eserlerine şerh yazmıştır. Bunlar; Bedreddin Simâvî, Kâfiyeci, Molla Hüsrev ve Muhammed Aksarâyî'dir. Bu şerhlerin *2'si usül, 2'si furû, 1'i* de *ilmihâl* eserine yazılmıştır. Diğer şerhler başkaları tarafından başkalarının çalışmaları üzerine yapılmıştır.

Şerhler konusunda özellikle bir hususu belirtmemiz gerekmektedir ki, o da şerhlerden hiçbirinin, bilmece halini almış, anlaşılmaz metinlerin üzerine yazılmamış olmasıdır. Şerhler için metinlerin farklı görüşlerle ve delillerle daha ziyade geliştirilmiş halidir denebilir.

Söz konusu dönemde meydana getirilen eserlerde daha ziyade mezhep içi tartışmaların yer alması, diğer mezhep âlimlerinin görüşlerine yeteri kadar fırsat verilmemesi ve yeni görüşlerin cesaretle söylenememesi itibariyle, çalışmaların büyük bir kısmının hem orijinal hem de fıkhî anlayışı geliştirecek nitelikte olmadığını söyleyebiliriz.

---

[185] bk. Karaman, *a.g.e.*, s. 143.

f. Hilâfa dair eserlerin yazılması

İslâm hukuk tarihçileri tarafından *Taklit devri* fakihlerinin kendi mezheplerinin üstünlüğünü isbat etmek maksadıyla mezheplerin mukayesesini konu edinen kitaplar yazdığı belirtilmektedir[186].

Söz konusu dönem Osmanlı fakihlerinden hiçbirinin bu konuda müstakil eseri bulunmamaktadır. Sadece ilk devir Osmanlı fakihi Hattâb Karahisârî'nin *Şerhu Manzûmeti'n-Nesefî fi'l-hilâf* adlı bir eseri bulunmaktadır.

Osmanlı fakihleri, hilâfa dair eser kaleme almamış olmakla beraber hemen bütün eserlerinde, hem mezhep içindeki farklı görüşlere hem de diğer mezheplere yer vermişlerdir. Ancak kendi mezheplerinin görüşlerinin daha kuvvetli olduğunu isbat etmeye çalışmışlardır. Söz gelimi, onlar mezhep görüşünü savunmak ve onun üstünlüğünü isbat edebilmek için sahih kaynaklarda zikredilen bazı hadisleri bile zayıf kabul etmiştir[187].

g. İctihat yerine hîle ve tevilin kullanılması

İslâm hukuk tarihçileri bu devirde, "yürüyen hayata donmuş hükümlerin intibakını sağlamak için ictihat yerine tevil ve hîle kapısının açıldığı, hiyel ve mehâric yoluyla mezheplerin katî hükümlerinin yumuşatılmaya çalışıldığı, fakat çoğu zaman İslâmın ruhundan uzaklaşıldığı"nı ifade ederek konunun özelliklerini ortaya koymuşlardır[188].

Buraya kadar kaydedilenlere bakıldığında, dönemin Osmanlı fakihlerinin çoğunluğunun ictihat eğiliminde olmadıkları görülmektedir. Bunu değişik sebeplere bağlamak mümkündür. Ancak biz burada bu konuya girecek değiliz. Zira bu hususa, yukarıda gerek *ictihad, taklit* ve *avamın mezhebi* ve gerekse *tercihlere yer verilmesi* başlıkları altında temas edilmiştir.

İctihat müessesesi işletilmeyince bunun zorunlu bir sonucu olarak teviller ve hile yoluyla olayların üstesinden gelme teşebbüsleri devreye girecektir. Çünkü hem nasslar sınırlı, hem de imamların ictihatları zamanla ve asırla mukayyettir. Bu gerçeği görenler ictihat ve istinbatın olması gerektiğini savunmuşlardır. Bunlar arasında dönemin fakihlerinden

---

[186] bk. Atar, *a.g.e.*, s. 367.

[187] Örnek için bk. Seyyid Ali Komenâtî, *el-'İnâye*, vr. 5a.

[188] bk. Karaman, *a.g.e.*, *s.* 143.

Bedreddin Simâvî, Musannifek, Molla Hüsrev ve Kâfiyeci'yi görmek mümkündür.

Söz konusu dönem Osmanlı fakihleri tarafından gerçekleştirilen çalışmalar arasında *hiyel* ve *mehâric* kitaplarına rastlanılmamakla birlikte, hem imamların ictihatlarını, uyulması zorunlu şer'î nass gibi gören ve onu yorumlarla savunmaya çalışanlar, hem de onların görüşlerini Kur'an ve hadis süzgecinden geçirmeyi kabul edenler bulunmaktadır. Burada Ebû Hanîfe'nin, *"farsça kıraatla namazın caiz olacağı, cünup mûkimin teyemmüm edebileceği"* görüşleri zikredilebilir. Buna Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un *izar-kulak arasının yıkanıp yıkanmayacağı* konusundaki kanaatlarını ilâve etmek mümkündür. Bu dönem eserlerinde, imâmların görüşlerini savunmak için yapılan tevil, yorum ve tartışma ifadeleri şöyledir:

> "Burada şuna dayanılmaktadır, şunu dikkate almıştır, bunu kastedmiştir, onun gayesi sizin söylediğimiz gibi değildir, bölge farkından kaynaklanmaktadır, onların söylediği asıl ve bağlayıcıdır, onların söylemediğini söylemek kimin haddine, onlar öyle söylese de sahih olan şudur."[189]

Bu devirde İslâm'ın ruhuna uymayan hîlelerin özellikle *zekat* ve *talak* konularında üretildiği kaydedilmekle beraber[190] biz burada döneminle ilgili başka konularda iki hîle örneği üzerinde durmak istiyoruz.

Kimilerine göre insanların ihtiyacından dolayı geçerli bir akit olarak görülen *bey' bi'l-vefâ*, kimilerine göre de bir hîledir. Bedreddin Simâvî, *bey'u'l-vefâ*'nın aslında bir rehin olduğunu, ancak yaygınlaşmış olması, insanların ona ihtiyacının bulunması sebebiyle *ribâ hilesi* olarak örfleştirilen bir bey' olduğunu ifade etmektedir[191]. Bununla birlikte o, *Câmi'u'l-fetâvâ* adlı eserinde aynı bilgileri tekrar ettikten sonra

---

[189] Bu ifadeler için şu kaynaklara bakılabilir: Karahisârî, *Manzûme*, vr. 12a, 13a, 15a; Esved, *Künûz*, vr. 7b; Bedreddin Simâvî, *Teshîl*, vr. 19a; Şerefüddîn Kırımî, *Şerhu'l-Menâr*, vr.5a; Kara Sinân, *Hâşiye 'alâ Şerh'il-Vikâye*, vr. 6b; a.mlf., *Zeyyinu'l-Menâr*, vr. 1b-2a; Devletoğlu Yusuf, *Manzûm Vikâye Tercümesi*, vr. 2b; Molla Hüsrev, *Mir'ât*, s. 15; Ahîzâde, *Zahîre*, vr. 6a; İbn Kâdî-i Ayasluğ, *Şerhu'l-Mecma'*, vr. 3b; Ya'kub Paşa, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, vr. 4a; Sinân Paşa, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, vr. 11a.

[190] bk. Karaman, *a.g.e.*, s. 143.

[191] bk. Bedreddin Simâvî, *Câmi'*, I, 234.

"*insanların, çoğu zaman ihtiyaç duymalarından dolayı böylesi hilelerden menedilmeyeceğini*"[192] ifade etmektedir.

Bir diğer hîle de ölen birinin üzerinden namaz borçlarının düşürülmesi gayesiyle yapılan *devir*'dir. Abdurrahman Aksarayî, Anadolu'da fıkıh ve ahlâk konularını kapsayan Türkçe kitapların bulunmaması sebebiyle bu boşluğu doldurmak ve halka Türkçe olarak dinlerini anlatmak gibi amaçlarla '*Umdedü'l-islâm*'a pek çok ilâvede bulunarak Farsça'dan Türkçe'ye kazandırdığı ve '*İmâdu'l-islâm* adını verdiği ilmihâl eserinde bu ve benzeri konulara yer vermektedir. Yazar, adı geçen eserinde *devir* konusuna şu şekilde değinmektedir:

> "Devir, sonraki âlimler tarafından müslümanlara kolaylık olsun diye konmuş bir hîledir. Bu, sahih bir şekilde yapıldığında ölünün (devirden sonra) namazlarının sakıt olduğundan şüphe etmek caiz değildir. Böyle bir hîleyi inkâr da, şerî'atı inkâr gibidir"[193].

Sonuç olarak bu araştırmamıza konu olan dönem, zaman dilimi itibariyle fıkhın *Duraklama devri* içinde yer almakla birlikte, İslâm hukuk tarihçilerinin bu devirle ilgili kaydettikleri özelliklerin tamamını taşımamaktadır[194].

2. Benzeri Çalışmalar ve Verilen Eserler Yönünden

Bu konuda elimizde yeteri kadar yapılmış ilmi çalışmalar bulunmadığından Yusuf Ziya Kavakçı'nın, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Maveraunnehir İslâm Hukukçuları* adlı eseri esas alınacaktır[195]. Bu eserde zikredilen hukukçular ve eserleri dikkate alınarak söz konusu dönem Osmanlı fakihleri ile eserlerinin onlarla bir mukayesesi

---

[192] a.mlf., *Fetâvâ*, vr. 81a-b.

[193] Abdurrahman Aksarayî, '*İmâdu'l-islâm* (sad. Mehmet Rahmi), s. 235.

[194] Bu konuda geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Cici, Recep, "İslâm Hukuk Tarihi Açısından İlk Dönem Osmanlı Hukuk Çalışmalarına Bir Bakış (1299-1500)", *UÜİFD*, sy. 6, c. 6, sn. 6, Bursa 1994.

[195] Kavakçı bu çalışmasında, Karahanlılar devrinde XI ve XII. asırlarda Maveraunnehir bölgesinde yetişmiş olan fakihleri ele almakta, hayatları hakkında bilgi vermekte ve yazmış oldukları eserleri kaydetmektedir. Ancak yazar, hukukçuları eser sahibi olanlar ve olmayanlar şeklinde, eserlerini de günümüze ulaşanlar ve ulaşmayanlar tarzında tasnif etmektedir. Eserlerin varsa kütüphane kayıtlarına işaret etmekte ve bazan çok kısa bir şekilde eser hakkında açıklamada bulunmaktadır.

yapılacaktır. Bu mukayese, her ikisinin de birer Türk devleti olması bakımından da aynca önem arzetmektedir. Mukayeseye geçmeden önce Osmanlı fakihleri ve eserleri ile Maveraunnehir hukukçuları ve eserleri hakkında genel bilgiler verilecektir.

a. Osmanlı fakihleri ve eserleri

Bilindiği gibi bahis konusu dönem Osmanlı fakihleri ile bunların fıkha dair meydana getirdikleri çalışmaları bu araştırmanın ikinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde, üçüncü bölümün birinci kısmında da anahatlarıyla ele alındı ve eserlerin gerek türlerine ve gerekse alanlarına göre dağılımına işaret edildi. Eserlerin; *metin, şerh, hâşiye, ta'lîk, muhtasar, risâle* ve *tercüme* olmak üzere yedi türde ve *usûl, furû, ilmihâl, kavâid, kamu hukuku, hilâf, ferâiz* ve *fetva* şeklinde de sekiz alanda toplandığı belirtildi.

Yine yukarıda çalışmaların türleri ve alanları itibariyle dağılımı hakkında bilgi verildi. Burada tekrar etmek gerekirse; eserler türlerine göre, *metin 30, şerh 44, hâşiye 41, ta'lîk 3, muhtasar 3, risale 26* ve *tercüme 3* şeklinde ve alanlarına göre de *usûl 51, furû 58, ilmihâl 23, kavâid 1, kamu hukuku 3, hilâf 1, ferâiz 6* ve *fetva 7* tarzındadır.

Yedi tür ve sekiz alanda toplam 150 eser kaleme alan söz konusu dönem Osmanlı fakihlerinin sayısı 65'tir. Bunlardan 15'inin hiçbir eseri günümüze ulaşmamış, 50 fakihten ise bazılarının eserlerinin tamamı, bazılarının da bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Eser vermemiş olan fakihlerin sayısı 40'tır. Bunların 3'ü fıkıh öğrenimi gördüğü kaydedilenler, 9'u fıkıh alimi olarak nitelendirilenler ve 28'si de ifta ve kaza teşkilatında müftü, kadı, kazasker ve şeyhulislâm olarak görev yapanlardır. Buna göre bu araştırmada toplam 105 fakih ele alınmıştır.

b. Karahanlılar devri Maveraunnehir fakihleri ve eserleri

Yaklaşık iki buçuk asrı kapsayan zaman dilimi içinde Karahanlılar devri Maveraunnehir hukukçu sayısı toplam 176'dır. Bunlardan 52'si eser sahibi, 124'ü eser sahibi olmayandır.

Hukukçuların kaleme aldığı toplam eser sayısı yaklaşık 200'dür. Bu eserleri genel olarak *metin, şerh, ta'lîk, muhtasar* ve *risale* gibi türlerde ve *usûl, furû, ilmihâl, hilâf, ferâiz* ve *fetva* gibi alanlarda toplamak mümkündür. Eserlerin türlerine göre dağılımı *metin 125, şerh 60, ta'lîk 5, muhtasar 4* ve *risale 2* şeklinde, alanlarına göre ise *usûl 15, furû 100, ilmihâl 10, hilâf 10, ferâiz 1* ve *fetva 40* tarzındadır.

c. Söz konusu devirlerin çeşitli yönlerden mukayesesi

Mukayeseye geçmeden önce dönemlerin zaman dilimi bakımından kapsamlarının farklı olduğu; Karahanlılar devrinin iki buçuk asrı, Osmanlı döneminin de iki asrı kapsadığı hususu dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Her iki dönemde yetişen fakihlerin sayısal durumlarını ve eserlerinin türlerine ve alanlarına göre nisbetlerini bir tabloda verdikten sonra bazı mukayeseler yapılacaktır.

		KARAHANLILAR	OSMANLILAR
FAKİHLER	ESER VERMİŞ OLANLAR	52	65
	ESER VERMEMİŞ OLANLAR	124	40
	TOPLAM	**176**	**105**
ESERLER	**TÜRLER**		
	Metin	125	30
	Şerh	60	44
	Hâşiye	-	41
	Ta'lîk	5	3
	Muhtasar	4	3
	Risâle	2	26
	Tercüme	-	3
	ALANLAR		
	Usûl	15	51
	Furû	100	58
	İlmihâl	10	23
	Kavâid	-	1
	Kamu Huk.	-	3
	Hilâf	9	1
	Ferâiz	1	6
	Fetva	39	7
	Diğerleri	22	-
	TOPLAM	**196**	**150**

Bu tablodan yararlanarak şu şekilde bazı mukayeseler yapmak mümkündür:

1-Fakihler, sayı itibariyle Karahanlılar'da Osmanlılar'dan daha çoktur. Eser verme bakımından ise Osmanlılar'da fakih sayısı daha fazladır.

2-Eserler sayı itibariyle Karahanlılar'da daha çoktur.

3-Karahanlılar'da *hâşiye* ve *tercüme* türlerinde eser bulunmamaktadır. Karahanlılar'da *metin* ve *şerh*'ler, Osmanlılar'da ise *hâşiye* ve *risale*'ler daha fazladır.

4- Karahanlılar'da, *kavâid* ve *kamu hukuku*'na dair, Osmanlılar'da da *menâkıb* ve *fikhî ıstılah*'larla ilgili eser bulunmamaktadır.

5- Karahanlılar'da. *furû, hilâf* ve *fetva* eserleri, Osmanlılar'da ise *usûl, ilmihâl* ve *ferâiz* çalışmaları daha fazladır.

6- Gerek fakihler ve gerekse çalışmaların sayıları bakımından Karahanlılar devrinin daha verimli olduğu görülmektedir.

Tabloya dayanarak yapılan bu mukayeselere şu ilâveleri de yapmak faydalı olacaktır. Karahanlılar devri eser sahibi hukukçularına bakıldığında bunların genel olarak çalışmalarını bir sahaya, özellikle fıkha hasrettikleri, buna karşılık Osmanlı fakihlerinin çalışmalarına göz atıldığında, gerek fıkıh ve gerekse başka dallara, hususiyle temel İslâm bilimlerinden tefsir, hadis ve kelâm, hatta tasavvufa dair eserler kaleme aldıkları görülür. Söz gelimi, Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhulislâmı Molla Fenârî'nin fıkha dair 11, tasavvufa dair de 9 eseri bulunmaktadır. Bu itibarla Osmanlı fakihlerinin, çalışmalarını genel olarak çeşitli dallara hasrettiklerini ifade edebiliriz. Nitekim Osmanlı fakihlerinden hayatlarını ve eserlerini incelediklerimiz içinde çalışmalarının tamamı fıkha dair olanların sayısı en çok bir elin parmakları kadardır.

Çalışmaların niteliği hususunda da ışık tutması için her iki devirde kaleme alman furû şerhlerinin yapıldığı eserlere temas edilecektir.

Yukarıda kaydedildiği gibi Karahanlılar devrinde furûa dair yapılan çalışmalar sayı itibariyle 100, Osmanlılarda ise 60 civarındadır. Her iki devirde de furû çalışmalarında şerhler büyük bir yekün oluşturmaktadır. Mesela, Karahanlılar'da furû şerhleri yaklaşık 60, Osmanlılar'da 22'dir.

Osmanlı fakihleri furû şerhlerinin büyük bir kısmını Maveraunnehir hukukçusu Merğinânî'nin *el-Hidâye* adlı eseri üzerine yapmışlardır. Hatta hem medreselerde furûdan bu eseri takip etmişler ve hem de kaleme aldıkları çalışmalarında yine bu esere atıflarda bulunmuşlardır. Karahanlılar devrinde ise furû şerhlerinden yaklaşık 40'ı, Hanefî mezhebinin ilk üç imamından biri olan İmam Muhammed'in *el-Câmi'u'l-kebîr, el-Câmi'u's-sağîr, es- Siyeru'l-kebir* ve *ez-Ziyâdât* adlı eserleri üzerinde yapılmıştır. Bu rakam furû şerhlerinden üçte ikisine tekabül etmektedir. Bunlardan da 19'u *el-Câmi'u'l-kebîr* üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Bu bilgiler çerçevesinde, Karahanlılar devrinde hukuk düşüncesini besleyen kaynağın İmam Muhammed ve benzerlerinin, Osmanlılar'da ise başta Maveraunnehir hukukçularından Merğînânî olmak üzere Tâcuşşerîa, Sadruşşerîa, Nesefî ve benzerlerinin olduğunu söyleyebiliriz. Diğer

yandan Osmanlı fakihlerinin, kaleme aldıkları eserlerinde atıflarda bulundukları kaynakların başında -metin ve şerhleriyle birlikte gruplandırıldığında- İmam Muhammed'in yukarıda zikredilen çalışmalarının olduğu görülmektedir. Bununla beraber atıfta bulundukları kaynakların geneli içinde ilk devir çalışmalarının azınlıkta, Maveraunnehir hukukçularının ise çoğunlukta bulunduğu gözlenmektedir[196].

Her iki Türk devleti genel anlamda *Taklit devri* içinde yer aldığı halde, fıkhî çalışmaların nicelik ve nitelikleri bakımından farklılık arzetmekte, Karahanlılar'a göre Osmanlılar'da bir gerileme görülmektedir.

[196] Geniş bilgi için *Bu Çalışma*'nın Fıkıh kaynakları bölümüne bakınız.

SONUÇ

Malazgirt savaşı (1071) ile müslüman Türklere kucak açan Anadolu, birçok Türk beylik ve devletine beşiklik etmiştir. Osmanlı Devleti, Anadolu'da kurulan Türk-İslâm devletlerinin en güçlü ve en uzun ömürlü olanıdır.

Osmanlı sultanları, devletin ilk kuruluş yıllarında siyasî bakımdan bağımsız bir devlet hüviyetinin kazanılması, istikrar ve otoritenin sağlanması, fetihlerle ülke coğrafyasının genişletilmesi ve saltanat mücadelesine bağlı olarak meydana gelen fetret devrinin sona erdirilerek yeniden birliğin tesis edilmesi gibi önemli hususlarla meşgul olmuşlardır. Bununla birlikte ilmî faaliyet, ilmî kurum ve kuruluşlara önem verip destek olmuşlar; âlimleri gözetmişlerdir. Bu amaçla, Anadolu Beylikleri'nden devraldıkları gerek umûmi ve gerekse ihtisas medreselerine yenilerini eklemişler; bunlara Anadolu'dan veya yurt dışından getirdikleri âlimleri devrin şartlarına göre en yüksek ücretle müderris olarak atamışlardır.

İlme önem verip âlimleri himaye eden Osmanlı yöneticileri, birçok konuda âlimlerin verdikleri fetvalar doğrultusunda hareket etmişlerse de, siyasî konulara girmelerine sıcak bakmamışlar; hatta Şeyh Bedreddin örneğinde olduğu gibi onları cezalandırma yoluna da gitmişlerdir.

Fıkıh, tarih boyunca umûmi ve hususi medreselerde okutulmuştur. Ancak sadece fıkıh eğitim-öğretimine imkân veren ilk müessese X. yüzyılda Taberan'da, sonra Bağdat'ta kurulmuştur. Daha sonra ise eğitim-öğretimde belli bir mezhebin esas alındığı *Tekli medreseler* ile dört fıkhî mezhepten ikisinin; üçünün veya hepsinin eşit seviyede okutulduğu eğitim-öğretim kurumları tesis edilmiştir.

Osmanlı medreselerinde fıkıh, diğer naklî ilimlere nispetle ağırlıklı olarak okutulmakla beraber, Osmanlılar'da, hadis ve tıp alanlarında olduğu gibi, fıkıh eğitim-öğretimine tahsis edilen ihtisas medreselerine (daru'l-fıkh) rastlanmamaktadır. Bazı vakfiyelerde yer alan *"medresenin fıkıh okuyacak ve okutacaklara vakfedildiği"* şeklindeki ifadeler ise, söz konusu medreselerin bir fıkıh ihtisas medresesi olduğunu göstermez.

İnceleme konusu olan dönem itibariyle Osmanlı medreselerinin usûl ve furû ders programında yer alan eserlerin yazarlarından İbnü'l-Hâcib hariç hepsinin Hanefî olduğu, Kudûrî dışında bütün eserlerin XIII. asır ve

sonrasında kaleme alındığı gözlenmektedir. Yine aynı medreselerde furû ders programı Yirmili medresede başladığı halde, usûl Kırklı medresede programa alınmıştır.

Bu araştırmada 105 fakih ve bunların ortaya koyduğu 150 civarında fıkıh eseri ele alınmıştır. Bunlardan 50 kadarı günümüze ulaşmamıştır.

Fakihlerden onbeşi yüksek öğrenim ve ihtisas için Anadolu dışına, Suriye, Mısır, İran ve Orta Asya gibi ilim merkezlerine gitmiş; onbeşi de öğrenimini kendi ülkesinde tamamladıktan sonra Anadolu'ya gelerek çeşitli görevlerde bulunmuştur. II.Murad'a kadar Anadolu âlimlerinin daha ziyade dışarıya gitmeleri söz konusu olduğu halde, bu padişahın zamanında tersine bir gelişme yaşanmaya başlamıştır. II.Murad devrinde görülen yoğun ilmî seyahatlere, Fatih devrine gelindiğinde pek rastlanmamaktadır.

Çeşitli görevlerde bulunan bu dönem fakihleri, daha önce olduğu gibi kadılık görevi için fazla istekli olmamışlardır.

Bir kaç istisna dışında, söz konusu dönem Osmanlı fakihlerinin hepsi Hanefîdir.

Sayı olarak 65'inin fıkıhla ilgili eseri bulunduğu halde, geriye kalan 40'ının bu alanda herhangi bir çalışmasına rastlanmamıştır. Eser vermiş olan fakihler, fıkhın yanı sıra temel İslâm bilimlerinin hemen her dalında, hatta ayrıca pozitif bilimler alanında da eser kaleme almışlardır. Bunların daha ziyade müderrislik yaptıkları, diğerlerinin ise vezirlik ve elçilikten ifta ve kaza teşkilatındaki görevlere kadar çeşitli alanlarda hizmet verdikleri görülmektedir.

Eser sahibi fakihler, *usûl, furû, ilmihâl, kamu hukuku, hilâf, ferâiz* ve *fetva*'ya dair olan eserlerini *metin, şerh, hâşiye, ta'lîk, muhtasar, risale* ve *tercüme* olmak üzere yedi ayrı türde ortaya koymuşlardır. Bu eserlerin bir kısmı eksik, bir kısmı tamamlanamamış veya müsvedde halinde kalmış, bir kısmı müelliflerine nispetlerinde hatalı, birçoğu da farklı isimlerle kitaplara ve kayıtlara geçmiş görülmektedir.

Bu dönemde yazışma ve ilim dili Arapça olduğundan eserlerin büyük bir kısmının Arapça yazıldığı, Türkçe yazanların ise kınandığı devrin fakihlerinin (Kutbuddin İznikî, Devletoğlu Yusuf Balıkesirî ve Abdurrahman b. Yusuf Aksarâyî vb.) kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Yapılan şerh, hâşiye, ta'lîk, muhtasar, risale ve tercümeler daha ziyade Osmanlı medreselerinde okutulan eserler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Söz gelimi, usûl hâşiyelerinin toplam sayısı 28 olup,

bunun 15'i *Telvîh* üzerine; furû hâşiyelerinin tamamı 11 olup, 10'u *Şerhu'l-Vikâye* üzerinedir.

Söz konusu dönemde meydana getirilen eserlerin büyük bir kısmını şerhler oluşturmaktadır. Şerhleri hâşiye, metin, risale, ta'lik, muhtasar ve tercümeler takip etmektedir. Alan bakımından en çok eserin furûda meydana getirildiği; bunu usûl, ilmihâl, fetva, ferâiz, kamu hukuku, kavâid ve hilâf eserlerinin takip ettiği gözlenmektedir.

Metin, şerh ve risaleler daha çok furûda; hâşiyeler ise usûl eserleri üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Genel anlamda furû kapsamına girmekle birlikte, ibadetleri konu edinen müstakil eserlerin, şerh ve tercümelerin ortaya konulmuş bulunması Osmanlılar'da bir *ilmihâl geleneği*'nden söz etmemizi mümkün kılmaktadır. İlmihâl eserlerinin bir kısmı Türkçe'dir. Daha doğru bir deyişle bu dönem fıkıh çalışmaları arasında Türkçe yazılan eserlerin çoğunluğunu ilmihâller oluşturmaktadır. Diğer taraftan ilmihâl yazarlarının büyük bir kısmı da mutasavvıftır. İlmihâl çalışmalarında daha ziyade Hanefî fakihi Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin esas alındığı gözlenmektedir.

Yazarlarınca, buluğ çağında olan gençler ile avamın dikkate alınarak yazıldığı ifade edilen ilmihâllerde bazı zayıf görüşlerin yer aldığı, hurafelere yer verildigi, ilmî gerçeklere ters bilgilerin bulunduğu, itikad bakımından Ehl-i Sünnet'in dışında kabul edilen Mu'tezilî, Cebrî ve Kaderîler'in küfürle itham edildiği; buna karşılık, meşhur dört fıkıh mezhebine ve mensuplarına, *ihtilâf rahmettir* noktasından bakıldığı görülmektedir.

Bir başka açıdan bakıldığında, bu dönem hukuk çalışmalarının büyük bir kısmı özel hukuka, çok azı kamu hukukuna dairdir. Kamu hukuku kapsamına dahil ettiğimiz eserler de küçük hacimli olup, daha ziyade tavsiye ve nasihatları içermekte; dolayısıyla bunlarda esasa taalluk eden konular yer almamaktadır.

Fetva eserlerine gelince, bunlar soru-cevap ve mesele mesele tarzında değil, klâsik fıkıh kitaplarının plânına göre hazırlanmıştır.

Bütün bu eserler arasında şerh ve hâşiyelerin, tür itibariyle orijinal çalışma sayılan metin ve risalelere göre daha fazla olmasını dikkate alarak, söz konusu dönem Osmanlı fıkıh çalışmalarında şerh ve hâşiyeciliğin hakim olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca şerh ve hâşiye yazanlardan çoğunun Fatih devri fakihi olması, bu devrenin, fıkıh

çalışmaları bakımından *şerh* ve *hâşiyecilik dönemi* olarak nitelendirmemizi mümkün kılmaktadır.

Eserlerin genel toplamına nispetle az olsa da, metin ve risale türünde orijinal eserler meydana getiren Osmanlı fakihleri, şerh, hâşiye ve diğer çalışmalarında da tercihlere, yeni ve farklı görüşlere yer vermişlerdir. Söz gelimi, genel olarak bir özetleme veya kısaltma ile tercüme tekniğinden başka bir yenilik beklenmeyen *muhtasarlar* ve *tercümeler*'de bazı tasarruflarda bulunulduğu, ilâvelerin yapıldığı incelenen eserlerden anlaşılmaktadır. Kaldı ki şerh, hâşiye ve ta'liklerde, bunlara göre çok daha yeni görüşler bulunmakta; tenkitler ve cevaplar serdedilmektedir. İlk dönem Osmanlı fakihlerine ait olanlar başta olmak üzere, bazı şerhlerin telif eser niteliği taşıdığı söylenebilir. Sayı bakımından az olmakla birlikte, hâşiyeler için de benzer hususları öne sürmek mümkündür.

Eserlerinde tefsir, hadis, lügat, usûl, furû ve fetva kitaplarına atıflarda bulunan Osmanlı fakihleri, tefsirden Zemahşerî ve Kadı Beydâvî'ye, hadisten daha ziyade *Kütüb-i sitte*'ye yer vermişlerdir. Usûlden Şâfiî ve Mâlikî fıkıh kaynaklarına da sıkça atıflarda bulunan fakihler, furûda (Gazzâlî istisna edilirse) daha çok Hanefî fakihlerinin eserlerinden yararlanmışlardır.

Furû kaynaklarının başında -şerhleriyle birlikte düşünüldüğünde- İmam Muhammed'in eserleri gelmektedir. Onu Merğînânî, Nesefî, Tâcuşşerîa ve Sadruşşerîa takip etmektedir.

Ehl-i Sünnet âlimlerinin eserlerine müracaat etmek hususunda özel ihtimam gösteren fakihler, müşahede edildiği kadarıyla kendi çağdaşları sayılan İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyım gibi bilginlerin isim ve eserlerine pek yer vermemişlerdir.

Çalışma konumuz olan dönem, fıkıh devreleri itibariyle *Taklit* veya *Duraklama* dönemi içinde yer almakla beraber, bu devirlerle ilgili olarak zikredilen bütün özellikleri taşımamaktadır.

Diğer mezheplerden tercihlerin yapılması, Hanefî fakihlerinin görüşlerine itiraz edilmesi, zaman zaman tamamen yeni görüşlerin ortaya konulması, ictihada sıcak bakılmadığı halde avamın diğer mezheplerin görüşleriyle de gerektiğinde amel edebilecekleri hususuna olumlu bakılması bu dönemde en azından katı bir taassubun olmadığının kanıtı sayılır. Ancak, bazı fakihlerin felsefeye ve felsefecilere sıcak bakmadıkları ve onu küfür diye nitelendirdikleri de olmuştur.

Karahanlılar devrinde Maveraunnehir fakihlerinin ortaya koydukları fıkıh çalışmalarına göre, bilhassa furû ve fetva eserleri ile furû şerhlerine

konu olan eserler bakımından Osmanlılar'da bir gerilemenin bulunduğundan söz etmek mümkündür. Örneğin, Osmanlılar furû şerhlerini daha ziyade Maveraunnehir Türk hukukçusu Merğînânî'nin *Hidâye*'sine, Maveraunnehir fakihleri ise, Hanefî doktrininin hazırlayıcılarından İmam Muhammed'in eserlerine yazmışlardır.

Eser ve fikirleriyle Osmanlı fakihlerini en çok etkileyen âlimler İmam Muhammed, Merğînânî, İbnü'l-Hâcib, Nesefî, Tâcuşşerîa, Sadruşşerîa, Taftâzânî ve Seyyid Şerif Cürcânî'dir. İmam Muhammed dışındakilerden her birinin eseri hem medreselerde okutulmuş, hem şerh, hâşiye, ta'lîk ve tercümelere konu olmuş hem de yazılan eserlerde referans gösterilmiştir. Bû âlimlerin Osmanlı üzerinde etkili olmaları, aynı mezhebi paylaşmış olmalarından kaynaklanabilir.

İlmî, fikrî, fıkhî ve idarî yönlerden, Osmanlı Devleti'nin gelişmesi ve yükselmesinde büyük katkıları bulunan ve eserleriyle günümüze ışık tutan söz konusu dönem fakihlerinin bazıları şöyle sıralanabilir: Şeyh Edebâli, Dursun Fakih, Dâvud-i Kayserî, Alâeddin Esved, İbn Melek, Kutbuddîn İznikî, Şeyh Bedreddin, Molla Fenârî, Abdurrahman b. Yusuf Aksarâyî, Musannifek, Kâfiyeci, Molla Hüsrev, Ali Kuşçu ve Molla Gürânî. Bunlar arasında da önem bakımından Molla Fenârî, Şeyh Bedreddin ve Fatih'in, *zamanımızın Ebû Hanîfe'si* diye tanımlayarak iftihar ettiği Molla Hüsrev başta gelmektedir.

Osmanlı âlimlerinin hayatları ve eserleri incelenip tahlilleri yapıldıkça kendi kültür temellerimiz ve dinamiklerimiz daha iyi ortaya çıkacaktır. Bu itibarla, Osmanlı'nın bıraktığı kültür zenginliklerinin gün yüzüne çıkarılması konusunda ilim çevrelerine ve özellikle ülkemiz sosyal bilim araştırmacılarına büyük görevler düşmektedir. İşte bu araştırma, bu amaçla yapılmış ilk çalışmalardan biri sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA

Abay, Muhammed, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 1992.

Abdurrahman b. Yûsuf Aksarayî, *'İmâdü'l-islâm,* Sülm. Ktp., Fatih, 2740.

Abdülvâcid b. Muhammed, *Kitâbu'l-İhtiyârât fî Şerhi'n-Nukâye,* Sülm. Ktp., İsmihan Sultan, 214 *(İhtiyârât).*

Acemzâde, Muhyiddîn b. Ali el-Acemî, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Ferâizi's-Sirâciyye li's-Seyyid Şerîf,* Sülm. Ktp., Antalya Tekelioğlu, 815/3 *(Hâşiye).*

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs 'amma iştehera mine'l-ehâdîs 'alâ elsineti'n-nâs,* I-II, Beyrut 1351 *(Keşfu'l-hafâ).*

Adıvar, Abdulhak Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim,* İstanbul 1982.

_____, "Ali Kuşçu", *İA,* I, İstanbul 1965.

Ahîzâde, Yusuf b. Cüneyd, *Muhtasaru Fetâvâ-yı Kâdîhân,* Sülm. Ktp., Yozgat, 317 *(Muhtasar).*

_____, *Zahîretü'l-'ukba fî şerhi Sadrişşerî'ati'l-'uzmâ,* Sülm. Ktp., Turhan H. Sultan, 106 *(Zahîre).*

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I-VI, İstanbul 1401/1981.

Ahmed Munûfî, *el-Bedru't-tâli' mine'd-Davi'l-lâmı',* Köprülü Ktp., 1012 *(Bedru't-tâli).*

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi,* Ankara 1959.

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi,* Ankara 1988.

_____, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri,* İstanbul 1990.

_____, *Türk Hukuk Tarihi* (Halil Cin ile birlikte), Konya 1989.

Aktepe, Münir, "Kosova", *İA,* VI, İstanbul 1967.

Akün, Ömer Faruk, "Firişhte-Oğlu", *EI,* London, 1968.

Alâeddin Ali 'Arabî, *Hâşiyetü't-Telvîh 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a,* Sülm. Ktp., Abdullah Efendi, 460.

Alâeddin Esved, *el-'İnâye fî şerhi'l-Vikâye,* Sülm. Ktp., Fatih, 1383, 1384. *('İnâye).*

_____, *Kûnûzü'l-envâr fî şerhi Rumûzi'l-esrâr,* Nuruosmaniye Ktp., 1334 (*Künûz*).

Alâeddin Rûmî, *Risâle,* Sülm. Ktp., Giresun, 92.

Algül, Hüseyin, "İstanbul'un Fethinden Sonra Fatih'in Başlattığı Bilim Çalışmaları", *MKD,* sy. 51, Aralık 1985.

Alî Efendi, Mustafa Gelibolulu, *Künhu'l-ahbâr,* İÜ. Ktp., TY, 5959 *(Künhu'l-ahbâr).*

Ali Haydar, *Düreru'l-hukkâm Şerh Mecelleti'l-ahkâm,* İstanbul 1330 *(Düreru'l-hukkâm).*

Ali Kuşçu, *Hâşiye 'ale't-Telvîh,* Sülm. Ktp., Cârullah Efendi, 1438 *(Hâşiye).*

Ali Tûsî, *Hâşiye 'ale't-Telvîh,* Sülm. Ktp., Cârullah Efendi, 1438/3 *(Hâşiye).*

Altunsu, Abdulkadir, *Osmanlı Şeyhuüslâmları,* Ankara 1972.

Ansay, Sabri Şakir, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku,* Ankara 1958.

Arenddnk, E. Vaın, "İbn Hacer el-Askalâni" , *İA,* V/II, İstanbul 1968.

Arif Bey, "Devlet-i Osmaniyye'nin Teessüs ve Takarruru Döneminde İlim ve Ulemâ", *DEFM,* sn. 1, sy. 2, İstanbul I922 *(İlim ve Ulemâ).*

Artuk, İbrahim, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi* (1071-1920), Ankara. 1980.

el-Askalânî, İbn Hacer, *ed-Dirâye fi tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye,* I-II, Beyrut ts.

Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osman,* İstanbul 1332/1914.

Atâî, *Zeyl-i Şakâik,* İstanbul 1268/1851.

Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü,* İstanbul 1988.

Atay, Hüseyin, *İslâm Hukuk Felsefesi (Giriş),* Ankara 1985.

_____, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi,* İstanbul 1989.

Ateş, Ahmet, "Gürânî", *İA,* VIII, İstanbul 1971.

Ateş, Toktamış, *Osmanlı Devletinin Siyaset Yapısı (Kuruluş Dönemi),* İstanbul ts.

Aydın, Cengiz, "Ali Kuşçu", *DİA,* II, İstanbul 1989.

Aydın, Hakkı, *İslâm Hukuku ve Molla Fenârî,* İstanbul 1991.

Aydın, M. Akif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku,* İstanbul 1985.

Ayvansarayî, Hüseyin, *Hadîkatü'l-cevâmi',* I-II, İstanbul 1281 *(Hadîka).*

Babinger, Franz, "Hüsrev", *İA,* V, İstanbul 1964.

_____, "Kastallanî", *İA,* VI, İstanbul 1967.

Bâdî, Ahmed Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne,* I-III, Beyazıt Devlet Ktp., TY, 9656.

Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l 'ârifin, Esmâu'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin,* I-II, İstanbul 1951 (Bağdâdî).

Baktır, Mustafa, "Tireli İbn Melek, Hayatı, Eserleri ve Menâr Şerhi", *Ata. ÜİFD,* sy. 9-10, Erzurum 1990.

Baltacı, Cahit, "Osmanlı Eğitim Sistemi", *OA,* II, İstanbul.

_____, XV-XVI. *Asırlarda Osmanlı Medreseleri,* İstanbul 1976.

Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyat Ansiklopedisi,* fas; 4, İstanbul 1983 *(RTEA).*

Barkan, Ömer Lütfi, "Kanunname", *İA*, VI, İstanbul 1967.

_____, *Baybars Tarihi* (trc. **Şerafettin Yaltkaya**), İstanbul 1941.

_____, *Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi* (Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri), Ankara 1975.

Bayraktar, Mehmed, *Dâvudu'l-Kayserî* (Kayserili Dâvud), Ankara 1988.

Bedreddin Simâvî, *Câmi'u'l-fetâvâ*, Sülm. Ktp., Hekimoglu, 400 *(Fetâvâ)*.

_____, *Câmi'u'l-fuşûleyn*, I-II, Kahire, 1300.

_____, *et-Teshîl fi şerhi Letâifi'l-işârât*, Sülm. Ktp., Rşd, 213 *(Teshîl)*.

_____, *Letâifu'l-işârât*, Sülm. Ktp., Yeni Cami, 540 *(Letâif)*.

el-Belâzürî, Ahmed b. Yahya, *Fütûhu'l-büldân*, Kahire 1319.

Ben Cheneb, Moh. "İbn Hâcib", *İA*, VIII, İstanbul 1968.

Berki, Ali Himmet, *Açıklamalı Mecelle*, İstanbul 1982.

_____, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarında Geçen Istılah ve Tabirler*, Ankara 1966 *(Istılah ve Tabirler)*.

Bezzâzî, İbnü'1-Bezzâz el-Kerderi, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, Sülm. Ktp., Fatih, 2365.

_____, *Menâkıbu'l-İmâmi'l-A'zâm Ebî Hanîfe*, Sülm. Ktp., Fatih, 4491.

Bikâî, Burhânuddîn Ebü'l-Hasen, *'Unvânu'z-zamân bi terâcimi'ş-şuyûhi ve'l-akrân*, Köprülü Ktp., 1119 *(Unvanu'z-zamân)*.

Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtü'l-Müfessirîn*, İstanbul 1973 *(Tefsir)*.

_____, *Hukukı İslâmiyye ve Istılâhatı Fıkhıyye Kamusu*, İstanbul 1976 *(Kamus)*.

Bosworth, C. E., *İslâm Devletleri Tarihi* (trc. E. Merçil, M. İpşirli), İstanbul 1980.

Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur,* I-II, Leiden 1943-1949; Supplementband, I-III, Leiden 193'T-1942.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi'u's-sahîh,* I-VIII, İstanbul.

Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* I-III, İstanbul 1333 *(OM).*

Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Veli,* Ankara 1991.

Cemâleddin Aksarâyî, *Kitâbu'r-Red 'alâ Şerhi Mecma'i'l-bahreyn,* Sülm. Ktp., Fatih, 1472.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi,* Ankara 1988.

Cici, Recep, "İslâm Hukuk Tarihi Açısından İlk Dönem Osmanlı Hukuk Çalışmalarına Bir Bakış (1299-1500)", *UÜİFD,* sy. 6, c. 6, sn. 6, Bursa 1994.

_____, "Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar", *UÜİFD,* sy. 8, c. 8, sn. 8, Bursa 1999.

Cin, Halil (Ahmet Akgündüz ile beraber), *Türk Hukuk Tarihi,* Konya 1989.

Çelebi, Ahmed, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi* (trc. Ali Yardım), İstanbul 1976.

Çetin, Osman, *Anadolu'da, İslâmiyetin Yayılışı,* İstanbul 1981.

Danışman, Zuhûri, *Osmanlı Inparatorluğu Tarihi,* I-XIV, İstanbul 1965-1970.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* I-IV, İstanbul 1971.

Dârimi, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen,* İstanbul 1981.

Davha, bk. **Müstakimzâde.**

Devletoğlu Yusuf Balıkesirî, *Manzûm Fıkıh Kitabı,* Sülm. Ktp., Yazma Bağışlar, 1571 *(Mamzûm Fıkıh).*

DİB, Elyazması Eserler Kataloğu (Haz. Abdullah Ceyhun), Ankara, 1988.

Dindar, Bilâl, "Bedreddin Simâvî", *DİA,* V, İstanbul 1992.

Dursun, Davut, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din,* İstanbul 1989.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhulislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı,* İstanbul 1972.

Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as, *es-Sünen,* I-V, İstanbul 1981.

Ebû Zehra, Muhammed, *İmam İbn Teymiyye* (trc. N. Bolelli, V. Akyüz, A. Bebek, M. Erdoğan, V. Kayhan), İstanbul 1988.

Ebu'l-Ula Mardin, "Fetva", *İA,* IV, İstanbul 1964.

Edirnevî, *Mühimmu'l-fukahâ,* Sülm. Ktp., Aşir Efendi, 422.

Ergin, Osman Nuri, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişâfı,* İstanbul 1936.

Esrar, Ahmet, *Kanunî Devrinde Osmanlıların Dinî Siyaseti ve İslâm Âlemi,* İstanbul 1972.

Evliya Çelebi, Mehmed Zilli, *Seyahatnâme,* I-X, İstanbul 1315-1339.

Fahreddin Rûmî, *Câmi' Rûmî,* Sülm. Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, 580 *(Câmi').*

_____, *Ferâidü'l-leâlî,* Sülm. Ktp., Kara Çelebizâde, *177 (Ferâid).*

_____, *Müştemilü'l-ahkâm,* Sülm. Ktp., Molla Çelebi, 90.

Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza, *Risâletü's-salâtiyye,* Sülm. Ktp., İzmir 832/2 (*Risâle*).

_____, *Şerhu Fıkhi'l-Keydânî,* Sülm. Ktp., Dârülmesnevi, 512/22 *(Şerhu Fıkh).*

_____, *Şerhu Telhîsi Câmi'i'l-kebîr fi'l-furû',* Sülm. Ktp., Cârullah, 656 *(Şerhu Telhîs).*

_____, *Şerhu's-Sirâciyye,* Sülm. Ktp., Giresun, 117 (*Ferâiz*).

_____, *Fusûlü'l-bedâyi' fi uşûli'ş-şerâyi',* I-II, İ stanbul 1288/ 1872 *(Fusûl).*

Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtîn,* I-II, İstanbul 1274 *(Münşeât).*

GALL, bk. **Brockelmann.**

GAS, bk. **Sezgin.**

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn,* I-IV, İstanbul 1974-75.

Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* (trc. Ragib Hulûsi), İstanbul 1928.

Goldziher, İgnac, "Fıkıh", *İA,* IV, İstanbul 1964.

Gökbilgin, M. Tayyib, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası,* İstanbul 1952.

Gökyay, Orhan Şaik, "Şeyh Bedreddin'in Babası Kadı mı?", *TT,* sy. 2, İstanbul 1984.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin,* İstanbul 1966.

Grenard, *F. Asya'nın Üstünlüğü ve Düşüklüğü* (trc. Hamdi Varoğlu), İstanbul 1341.

Gümüş, Sadreddin, *Seyyid Şerîf Cürcânî,* İstanbul 1984.

Güngör, Erol, *Tarihte Türkler,* İstanbul 1989.

Hadîka, bk. **Ayvansarayî.**

Hallâf, Abdulvahhâb, *Teşrî-i İslâm Tarihi* (trc. Hüseyin Algül), İstanbul 1971.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Hukuku Etüdleri,* İstanbul 1984.

_____, *İslâm Müesseselerine Giriş* (trc. İhsan Süreyya Sırma), İstanbul 1984.

_____, *İslâm'ın Hukuk İlmine Yardımları* (derleyen: Salih Tuğ), İstanbul 1962.

Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi* (trc. Muhammed A'ta), I-VI, İstanbul 1329-1336.

Hasan b. Ali el-Hanefî, *Risâle fi'l-fıkh 'alâ mezhebi Ebî Hanîfe,* Sülm. Ktp., Ayasofya 1178.

Hasan Çelebi, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye,* Sülm. Ktp., Tırnovalı, 1870.

_____, *Hâşiye 'ale't-Telvîh,* I-III, Mısır 1322/1904 *(Hâşiye).*

Hatipzâde, Muhyiddin Muhammed Efendi, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Muhtasar,* Sülm. Ktp., Cârullah Efendi., 471.

_____, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye,* Sülm. Ktp., Fatih, 3896/3.

_____, *Risâle fi nakdi'l-vudû',* Sülm. Ktp., Cârullah. 847/22.

Heffening, W., "Nesefî", *İA,* IX, İstanbul 1964.

Herzfeld, Ernst, "Bistâmî", *İA,* II, İstanbul 1970.

Hızır Şâh Menteşevî, *Hâşiyetü't-Telvîh,* Atıf Efendi Ktp., 276/4 *(Hâşiye).*

_____, *Risâle,fî reddi 'alâ Risâleti'l-Velâiyyeti'l-Hüsreviyye,* Sülm. Ktp., Şehid Ali Paşa, 2755/24 *(Risâle).*

Hoca Sa'deddin Efendi, *Tâcu't-Tevârîh,* İstanbul 1279-80.

el-Hudarî, Muhammed, *Târîhu't-teşrî'i'l-islâmî,* Mısır 1970.

Hüsâmeddin Tokâdî, *Ta'lîka 'alâ bâbi'ş-şehîd,* Sülm. Ktp., Esad Efendi, 816/4 *(Ta'lîka).*

Hüseyin Hüsâmeddin, "Molla Fenârî', *TTEM,* sy. 96, Teşrîn-i sânî 1926.

İbn 'Abidîn, Muhammed Emin b. Ömer, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-durri'l- Muhtâr,* I-VI, Mısır 1386/1966.

İbn 'Arrâk, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Kinânî, *Tenzîhu'ş-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-ahbâri'ş-şerî'ati'l-mevdû'a, Mısır 1375 (Tenzihu'ş-şerî'a).*

İbn Batuta, *Seyahatnamesi "Seçmeler"* (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1993 *(Seyahatname).*

İbn Haldun, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1983.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid, *es-Sünen,* I-II, İstanbul 1981.

İbn Melek, *Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr,* İstanbul 1303 *(Mebârik).*

_____, *Şerhu Mecma'i'l-bahreyn,* Sülm. Ktp., Fatih, 1760.

_____, *Şerhu'l-Menâr,* Sülm. Ktp., Fatih, 1399.

_____, *Şerhu'l-Vikâye,* Sülm. Ktp., Pertevniyat, 311.

İbn Melekzâde, *Münyetü's-sayyâdîn,* Sülm. Ktp., Ayasofya, 1464.

_____, *Şerhu Tuhfeti'l-mulûk,* Sülm. Ktp., Esad Efendi, 727 *(Tuhfe).*

İbnu'l-Humâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvahid, *et-Tahrîr fi'l-usûl,* I-III, Mısır 1316 *(Tahrîr).*

İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist,* Kahire 1345.

İbnü'l İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb,* I-VIII, Beyrut ts. *(,Şezerât).*

İnalcık, Halil, "Mahkeme", *İA,* VII, İstanbul 1972.

_____, "Murad II", *İA,* VII, İstanbul 1971.

_____, *Edirne'nin Fethi* (1361), *Edirne: Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı,* Ankara 1965.

_____, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar,* Ankara 1956.

_____, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia İslâmica,* 1955.

İpşirli Mehmet, "Alâeddin Arabî Efendi", *DİA,* II, İstanbul 1989.

İznikî, Kutbuddîn Muhammed, *Kitâbu'l-Mukaddime,* Sülm. Ktp, Fatih, 1927 *(Mukaddime).*

_____, *Mürşidü'l-mute'ehhilîn,* Sülm. Ktp., Lâleli, 930 *(Mürşid).*

Kadızâde, *Risâle fi'l-îmân ve'l-islâm,* Sülm. Ktp., Halet Efendi, 827/12 *(Risâle).*

_____, *Risâle fi nakdi'l-vudû',* Sülm. Ktp., Cârullah Efendi, 847/19.

Kafesoğlu, İbrahim, "İbn Arabşah", *İA,* V/II, İstanbul 1968.

_____, *Selçuklu Tarihi,* İstanbul 1972.

Kâfiyeci, Ebû Abdillah Muhammed Muhyiddîn b. Süleyman, *Kitâbu Vecîzi'n-nizâm fi izhârı medâriki'l-ahkâm,* Sülm. Ktp., Ayasofya 1743 *(Vecîz).*

_____, *Kitâbu'l-Ferah ve's-surûr,* Sülm. Ktp., Esad Efendi, 3577/2 *(Kitâbu'l-Ferah).*

_____, *Neşâtu'ş-şudûr fi'şerhi Kitâbi'l-Ferah ve's-surûr,* Sülm. Ktp., Esad Ef., 1480 *(Neşâtu's-sudûr).*

_____, *Seyfu'l-kudât 'ale'l-buğât,* Sülm. Ktp., Şehid Ali Pş., 948/1 *(Seyfu'l-kudât).*

_____, *Seyfu'l-mulûk ve'l-hükkâm,* Sülm. Ktp., Şehid Ali Pş., 1353/2 *(Seyfu'l-mulûk).*

Kâmûs, bk. **Şemseddin Sâmi.**

Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler,* Ankara 1975.

Kara Sinân, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye,* Sülm. Ktp., Lâleli, 866 *(Hâşiye).*

_____, *Zeyyinu'l-Menâr,* Sülm. Ktp., Yozgat, 373.

Kara, Mustafa, *Tekke ve Zaviyeler,* İstanbul 1980.

Karahan, Abdulkadir, "Suyûtî", *İA,* XI, İstanbul 1970.

Karahisârî, Hattâb, *Şerhu Manzûmeti'n-Nesefi fi'l-hilâf,* Sülm. Ktp. Lâleli, 1044.

_____, *Şerhu'l-Muhtâr fi furû'i'l-Hanefiyye,* Sülm. Ktp., Cârullah Efendi, 712 *(Şerhu'l-Muhtâr).*

Karakaş, Mahmut, *Müslüman Âlimler,* Ankara 1991.

Karaman, Hayreddin, *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi,* İstanbul 1974 *(Hukuk Tarihi).*

Karamânî, Muslihuddîn Mustafa, *et-Tavdîh Şerh li Mukaddime Ebi'l-Leys,* Sülm. Ktp., Kasidecizâde, 631/5 *(Tavdîh).*

Karatay, Fehmi Ethem, *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu,* I-IV, İstanbul 1962-69.

Karatepe, Şükrü, *Osmanlı Siyasî Kurumları "Klasik Dönem",* İstanbul 1989.

Kasım el-Konevî, *Enîsü'l-fukahâ* (thk. Ahmed b. Abdirrazzak el-Kubeysî), Suud 1986.

Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn,* I-II, İstanbul 1360-62/1941-43.

Kavakçı, Yusuf Ziya, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mavara al-Nahr İslâm Hukukçuları,* Ankara 1976 *(Karahanlılar Devri Hukukçuları).*

Kayapınar, Hüseyin, "Merğînânî ve Eseri Hidâye", *DD, c.* XXII, sy. 2, Ankara 1986.

Kaygusuz, Bezmi Nusret, *Şeyh Bedreddin Simavenî,* İzmir 1957.

Kefevî, Mahmûd b. Süleyman, *Ketâ'ibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr,* Sülm. Ktp., Ayasofya, 3401 *(Ketâib).*

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-müellifin terâcîmu Musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye,* I-XIV, Dımaşk 1957.

Kestellî, Muslihuddîn Mustafa, *Hâşiye 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a,* Atıf Efendi Ktp., 1570 *(Hâşiye).*

_____, *Risâle fi nakdi'l-vudû',* Sülm. Ktp., Crh, 847/23.

Kirmastîzâde, Molla Yusuf b. Hüseyin, *el-Vecîz fi'l-uşûl,* Sülm. Ktp., Hacı Mahmud Efendi, 797/1 *(Vecîz).*

_____, *Risâle 'ale'r-rehn,* Sülm. Ktp., Düğümlü Baba, 446/43 *(Rehn).*

_____, *Risâle fi'l-vakf,* Sülm. Ktp., Serez, 981 *(Vakf.).*

_____, *Zübdetü'l-vusûl ilâ 'umdeti'l-usûl, Topkapı Sarayı,* III.Ahmed 1270 *(Zübde).*

Kissling, H. J. "Badr al-Din b. Kâdî Samâwna", *EI,* I, London 1968.

Kocatürk, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi,* Ankara 1970.

Koçu, Reşad Ekrem, "Cami Dersleri", *İst.A,* VI, İstanbul 1966.

Köprülü, Fuad, "Fıkıh", *İA,* IV, İstanbul 1964.

_____, *Milli Edebiyatın İlk Mübeşşirleri ve Divân-ı Türki-i Basit,* İstanbul 1928.

_____, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* Ankara 1988 (ODK).

_____, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,* Ankara 1976.

Kumbasar, H. Murat, *Taftâzanî ve Usûlü Fıkıh'taki Yeri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1990.

Kurdakul, Necdet, *Bütün Yönleriyle Şeyh Bedreddin,* İstanbul 1977.

Kutbuddînzâde, *el-'Ikdu's-semîn ve'l-'akdü'l-yemîn,* Sülm. Ktp., İbrahim Efendi, 246 *(İkdu's-semîn).*

el-Leknevî Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye,* Kahire 1324.

Levend, Agah Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadele,sme Sahalan,* Ankara 1949.

el-Maverdî, Ebu'l-Hasan, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye: İslâm'da Hilâfet ve Devlet Hukuku* (trc. Ali Şafak), İstanbul 1976.

Mecdî Efendi, Mehmed el-Edirnevî, *Hadâiku'ş-Şakâik: Tercüme ve Zeyl-i Şakâik-i Nu'mâniyye* (haz. Abdulkadir Özcan), İstanbul 1409/ 1989 *(Mecdî).*

Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmânî,* I-IV, İsta.nbul 1309/1971 *(SO).*

Menekşe, Ömer, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Yükseliş Devri Fakihleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1992.

el-Merğînânî, Ebu'l-Hasan Burhânuddîn Ali b. Ebûbekir b. el Merğînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-mubtedî,* I-IV, Beyrut ts. *(Hidâye).*

Mevlânâzâde, *Hâşiye 'ale't-Telvîh,* Sülm. Ktp., Damad İbrahim Paşa., 451/2 *(Hâşiye).*

Mevzû'atu'l-ulûm, bk. **Taşköprîzâde.**

Miftâh, bk. **Taşköprîzâde.**

Miroğlu, İsmet, *Fetret Devrinden IL Bayezid'e Kadar Osmanlı Siyasî Tarihi (Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* içinde), İstanbul 1989.

Molla Efdalzâde, *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid 'alâ Şerhi Muhtasari'l- Müntehâ,* Atıf Efendi Ktp., 1599/5.

Molla Gürânî, *ed-Dürerü'l-levâmi' fi şerhi Cem'i'l-Cevâmi',* Sülm. Ktp Karaçelebizâde, 81 *(Dürer).*

_____, *Risâletü'l-Velâ,* Sülm. Ktp., Süleymaniye, 105 *(Risâle).*

Molla Hayâlî, *Hâşiye 'ale'ş-Şerîf,* Sülm. Ktp., Crh, 471 *(Hâşiye).*

Molla Hüsâmzâde, *Hâşiye 'ale't-Telvîh,* Sülm. Ktp., Cârullah Efendi, 458 *(Hâşiye).*

_____, *Kitâbu't-Teşrîh 'alâ Şerhi'l-Vikâye,* Sülm. Ktp., Hamidiye, 453 *(Teşrîh).*

Molla Hüsrev, *Düreru'l-hukkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm,* I-II, İstanbul 13.

_____, *Ecvibe 'alâ Es'ileti Alâeddin er-Rûmî,* Sülm. Ktp., Giresun, 92 *(Ecvibe 'alâ Es'ile).*

_____, *Ecvibe 'alâ Molla Gürânî,* Sülm. Ktp., Süleymaniye, 1051 *(Ecvibe).*

_____, *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Muhtaşar li's-Seyyid Şerîf,* Sülm. Ktp., Cârullah Efendi, 471 *(Hâşiye).*

_____, *Hâşiye 'ale't-Telvîh,* I-III, Mısır 1322/1904.

_____, *Mir'âtu'l-usûl fi şerhi Mirkâti'l-vusûl (Mir'ât),* Köprülü Ktp., 527.

_____, *Risâle fi'l-velâ,* Sülm. Ktp., Şehid Ali Pş., 2795/4.

Molla Kırımî, *Hâşiyetü't-Telvîh,* Sülm. Ktp., Şehid Ali Pş., 619 *(Hâşiye).*

Molla Mecduddîn, *Risâle fi usûli'l fikh,* Sülm. Ktp., Lala İsmail, 710/28 *(Risâle).*

Muhammed b. Kâdî-i Ayasluğ, *Şerhu Mecma'i'l-bahreyn,* Sülm. Ktp., Lâleli 995 *(Şerh).*

Muhammed b. Muhammed, *Fetvâ fî beyâni deverâni's-Sûfiyye,* Sülm. Ktp., Hkm., 438 *(Fetvâ).*

_____, *Şerhu Esrâri'l-vudû'i ve erkânih,* Sülm. Ktp., Esad Efendi, 3700/2.

Muhammed Şâh b. Hamza el-Fenârî, *Hâşiye 'alâ Fusûli'l-bedâyi'.* Sülm. Ktp., L,âleli 732 *(Hâşiye).*

_____, *Telhîsu'l-Fusûl ve tarsîsu'l-usûl,* Sülm. Ktp., Lâleli, 691 *(Telhîs).*

Muhammed Yusuf Mûsâ, *Fıkh-i İslâm Tarihi* (trc. Ahmet Meylanî), İstanbul 1973.

Muhyiddin Niksârî, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye,* Sülm. Ktp., Kadızâde Mehmed, 133.

Mumcu, Ahmet (Coşkun Üçok ile birlikte), *Türk Hukuk Tarihi,* Ankara 1987.

_____, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl,* Ankara 1985.

Musannifek, *Hâşiyetü't-Telvîh,* Sülm. Ktp., Yazma Bağışlar, 1951.

_____, *Kitâbu'l-hudûd ve'l-ahkâm,* Sülm. Ktp., Esad Ef., 3631/4 *(Kitâbu'l-hudûd).*

_____, *Kitâbu't-Tahrîr şerh Kitâbi'l-Pezdevî fî usûli'l fıkh,* Sülm. Ktp., Fatih, 1324 *(Tahrîr).*

_____, *Şerhu'l-Hidâye,* Sülm. Ktp., Esad Efendi, 637.

_____, *Şerhu'l-Vikâye,* Sülm. Ktp., Rşd, 228, 229.

_____, *Tuhfetü'l-mulûk,* Sülm. Ktp., Esad Efendi, 1663/5 *(Tuhfe).*

Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh,* I-III, İstanbul 1981.

Müstakimzâde, Süleyman Sadeddin, *Davhatü'l-meşâyih maa Zeyl,*İstanbul 1978.

Nâcî Mâruf, *'Ulemâu'l-Mustansıriyye,* Bağdat, 1959.

_____, *Ulemâu'n-Nizâmiyye,* Bağdat, 1973.

Nesaî, Ahmed b. Şu'ayb, *es-Sünen,* I-VIII, İstanbul 1981.

Neşrî Mehmed, *Cihannüma, Neşrî Tarihi,* I-II, Ankara 1949-1957 *(Neşrî).*

Nişancı Mehmet Paşa, *Hâdisât* (Osmanlı Tarihi), İstanbul 1983 (NMPş).

Nişancızâde Mehmed, *Mir'âtü'l-kâinât,* İstanbul 1290.

Ocak, Ahmet Yaşar, "İbn Kemal'in Yaşadığı XV ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı", *Şeyhülislâm İbn Kemal Sempozyumu,* Ankara 1986.

OİT, bk. **Danışman.**

Okiç, Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler,* İstanbul 1959.

OM, bk. **Bursalı Tahir.**

Öksüz, Yusuf Ziya, "Kutbuddin b. Muhammed İznikî ve Mukaddime-i Kutbuddin", *M. Tayyib Okiç Armağanı,* Ankara 1978 *(Kutbuddin İznikî).*

Önkal, Ahmet (**N. Bozkurt**'la birlikte), "Cami", *DİA,* VII, İstanbul 1993.

Özbilgen, Erol, *Osmanlı Hukukunun Yapısı,* İstanbul 1982.

Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri,* Ankara 1990.

Özket, Hasan, *Molla Hüsrev ve Mir'âtu'l-Usûl Adlı Eserinin Kaynakları* (Basılmamış Yük. Lisans Tezi), Erzurum 1992.

Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi,* İstanbul 1983.

Öztürk, Osman, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle,* İstanbul 1973.

Pakalın, Osman Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* İstanbul 1971.

Paret, R., "Secâvendî", *İA,* X, İstanbul 1966.

Pederson, Jons, "Mescid", *İA,* VIII, İstanbul 1971.

Pekolcay, Necla, *İslâm Türk Edebiyatı,* I-II, İstanbul 1976.

Peremeci, Osman Nuri, *Edirne Tarihi,* İstanbul 1940.

RTEA, bk. **Banarlı, Nihat Sami.**

Sadeddin, bk. Hoca Sa'deddin.

Sahillioğlu, Halil, "Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak Kitâbu'l-Kâdî ve Süfteceler", *TİTS,* Ankara 1975.

Samsûnîzâde, Hasan b. Abdissamed, *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid,* Sülm. Ktp., Fatih, 1291 *(Hâşiye).*

_____, *Risâle 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a,* Sülm. Ktp., Esad Efendi, 1279/1 *(Risâle).*

Sava Paşa, *İslâm Hukuk Nazarıyatı Hakkında Bir Etüd* (trc. Baha Arıkan), I-II, Ankara 1955-56.

Sayılı, Aydın, "Vâcidiye Medresesi", *Belleten, c.* III, sy. 12, Ankara 1939.

Schacht, J., "Supkî", *İA,* XI, İstanbul 1970.

Schacht, Joseph, *İslâm Hukûkuna Giriş* (trc. Mehmed Dağ, Abdulkadir Şener), Ankara 1986.

es-Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed Abdurrahmân, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi',* I-XII, Beyrut ts. *(Sehavî).*

es-Serahsî, Ebûb Bekir Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *Kitâbu'l-Mebsût,* I-XXX, İstanbul 1982 *(Mebsût).*

Serkis, Yusuf İlyan, *Mu'cemu'l-matbüâti'l-Arabiyye ve'l-mü'arrebe,* Mısır 1346/ 1928.

Seyyid Bey, *Usûlü Fıkıh (Medhal),* İstanbul 1333.

Seyyid Hasan b. Seyyid Ali el-Komenatî, *el-'İnâye fî Şerhi'l-Vikâye,* Sülm. Ktp., Fatih, 1887 *('İnâye).*

Sezgin, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums,* I-X, Leiden 1967.

Sinân Paşa, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye,* Sülm. Ktp., Fatih, 538 *(Hâşiye).*

SO (Sicilli Osmanî), bk. **Mehmet Süreyya.**

es-Subki, Tâceddin İbnu's-Subki, *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ,* I-IV, Kahire 1323-24, Beyrut ts. *(Tabakâtuş-Şâfi'iyye).*

Suppl., bk. **Brockelmann.**

es-Suyûtı Celâlüddîn, *Keşfu'z-zelzele 'an vasfi'z-Zelzele* Millet Kt. Ali Emiri (Arabî), 2189.

Süleymaniye Kütüphanesi Kataloğu, XV, 6998.

Şahin, İlhan, "Aksaray", *DİA, I,* İstanbul 1989.

Şakâik, bk. **Taşköprîzâde.**

Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm,* I-VI, İstanbul 1889-1898 *(Kâmûs).*

Şerefüddîn Kırımî, *Şerhu'l-Menâr,* Sülm. Ktp., Esad Efendi Medresesi, 63.

eş-Şevkânî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el Bedru't-tâli' bi mehâsin men ba'de'l-karni's-sâbi';* Beyrut, ts. *(Şevkâni).*

Şeyhî, Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fudalâ,* I-III, İstanbul 1989 *(Vekayiname).*

Şezerât, bk. **İbnü'l-İmâd.**

Şihâbuddîn es-Sivâsî, *Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye,* Sülm. Ktp., L,âleli, 1314 *(Ş. Ferâiz).*

Taşköprîzâde, İsâmüddîn Ahmed b. Muslihuddîn, *eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye* (thk. S. Furat), İstanbul 1405/1985.

_____, *Mevzû'âtü'l-'ulûm,* I-II, İstanbul 1313.

_____, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde,* I-III, Kahire 1968.

_____, *Tabakâtü'l-fukahâ,* Beyrut ts.

et-Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali (1157/1745), *Kitâbu Keşşâfı ıstılâhâti'l-funûn,* I-II, İstanbul 1984 *(Keşşâf).*

Tekindağ, Şerafettin, "Medrese Dönemi", *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi,* İstanbul 1973.

et-Temîmî, Takıyyuddîn b. Abdilkâdir, *et-Tabakâtu's-seniyye fi terâcimi'l fukahâi'l-Hanefiyye,* Sülm. Ktp., Şehid Ali 1908.

Tirmizî, Ebû Musâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmi'u's-sahîh* (es-Sünen), I-V, İstanbul 1981.

Togan, Zeki Velîdî, *Umumî Türk Tarihine Giriş,* İstanbul 1981.

Toksarı, Ali, "Molla Hüsrev'in Hadis ve Hz. Peygamber'in İctihadı Hakkındaki Bazı Görüşleri", *EİİİFD,* sy. 6, Kayseri 1989.

Tuğ, Salih, "Eserlerinde Rastlanan İfadelerine Göre İmam Serahsî'nin Hapis Hayatı", *Serahsî Armağanı,* Ankara 1965.

Turan, Osman, "Şemseddin Aba Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten,* c. XI, sy 42, Ankara 1947.

_____, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti,* İstanbul 1969.

_____, *Selçuklular ve İslâmiyet,* İstanbul 1971.

_____, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* İstanbul 1971.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Candarlı Kara Halil Paşa.", *Belleten, c.* XXIII, sy. 91, Ankara 1959.

_____, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri,* Ankara 1969 *(Beylikler).*

_____, *Çandarlı Vezir Ailesi,* Ankara 1975.

_____, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* Ankara 1984 *(Medhal).*

_____, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı,* Ankara 1984 *(İlmiye).*

_____, *Osmanlı Tarihi,* Ankara 1972 *(OT).*

_____, "Çandarlı", *İA,* III, İstanbul 1963.

_____, "Murad I", *İA,* VIII, İstanbul 1971.

Uzunpostalcı, Mustafa, "Bulkînî Ömer b. Reslân", *DİA,* VI, ,İstanbul 1992.

Üçok, Coşkun (Ahmet Mumcu ile birlikte), *Türk Hukuk Tarihi,* Ankara 1987.

Ülken, H. Ziya, "İslâm'da Akademiler ve Medreseler", *EHD,* sy. 78, Haziran 1961.

Ünal, Halit, "Ahîzâde Yusuf Efendi", *DİA,* I, İstanbul 1989.

Ünver, Süheyl, *Ali Kuşçî: Hayatı ve Eserleri,* İstanbul 1948.

_____, *Fatih Devri Hamlelerine Umumî Nazar,* İstanbul 1953.

_____, *Fatih Devri İlim Hayatı,* İstanbul 1946.

Van Arendank, C., "İbn Hacer el-Askalânî,", *İA,* V/II, İstanbul 1968.

Ya'kub Paşa, *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Muhtasar li's-Seyyid,* Sülm. Ktp., Crh., 471.

_____, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye,* Sülm. Ktp., Ayasofya, 1116 *(Hâşiye).*

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ,* I-XX, Kahire 1913-25.

Yaltkaya, M. Şerefeddin, "Bedreddin Simâvî", *İA,* II, İstanbul 1970.

_____, *Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* (haz. Hamit Er), İstanbul 1994.

_____, *Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler,* İstanbul 1940.

Yaman, Ahmed, "Ebu'l-Berekât en-Nesefi ve Kenzu'd-dakâik", *DD,* c. XXIX, sy. 1, Ankara 1993.

Yavuz, Yunus Vehbi, *İslâm'da Zekât Müessesesi,* İstanbul 1977.

Yediyıldız, Bahaeddin, "Tarih Kaynağı Olarak İbn Kemal", *Şeyhulislâm İbn Kemal Sempozyumu,* Ankara 1986.

Yıldırım, Selahattin, *Osmanlı Dönemi Anadolu Muhaddisleri* (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994.

Yıldırım, Suat, "Hadislerin Kur'an'la Karşılaştırma Meselesinin Kaynakları", *M. Tayyib Okiç Armağanı,* Ankara 1978.

Yıldız, Sakıp, *Molla Gürânî ve Tefsîri,* İstanbul ts.

Yınanç, Mükrimin Halil, "Bâyezid", *İA,* II, İstanbul 1970.

Yusuf Bâlî, *Hâşiye 'ale'l-Muhtasarî'l-Müntehâ li's-Seyyid,* Sülm. Ktp., Cârullah Efendi, 471 *(Hâşiye).*

Zekiyûddîn Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları* (trc. İ. Kâfi Dönmez), Ankara 1990.

Zeydân, Abdulkerîm, *İslâm Hukukuna Giriş* (trc. Ali Şafak), İstanbul

ez-Zeyla'î, Cemâlüddîn Ebû Abdillah b. Yûsuf el-Hanefî, *Naşbu'r-râye li ehâdîşi'l-Hidâye,* I-IV, Beyrut 1987.

ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm: Kâmûsû terâcim,* I-X, Kahire 1954-1959 *(Zirikli).*

Zülfîkar, Hamza, "Karamanoğlu Mehmet Beğ ve Türkçe", *DAD,* sy. 30, Ankara 1993.

EKLER

I. DÖNEM, TAHSİL VE İFA ETTİKLERİ GÖREVLER BAKIMINDAN FAKİHLERİN DURUMU

II. DIŞARIYA GİDEN-DIŞARIDAN GELEN FAKİHLER

III. DIŞARIYA GİDEN-DIŞARIDAN GELEN FAKİHLER ve İFA ETTİKLERİ GÖREVLER

IV. ESERLERİN ALAN ve TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI

A. ESER VERMİŞ OLAN FAKİHLER

[şyh.: şeyhulislâm; mft.: müftü; kd.: kadı; müd.: müderris; kzs.:kazasker; ş. dnş.: şer'î danışman; f. dnş.: fetva danışmanı, f. işl.:fetva işleri]

Sıra	Fakihler	Vefat	Dönem	Tahsil		İfa Ettikleri Görevler
				İlk	Yüksek	
1	Hattâb Karahisârî	720/1320'sn	Osman	Karahisar	Şam	
2	Cemâleddin Aksarâyî	791/1389	I.Murad	Aksaray	Anadolu	müderris
3	İbn Melek	797/1395	Yıldırım	Tire	Anadolu	müderris
4	Alâeddin Esved	800/1397	I.Murad	Anadolu	İran	müderris
5	Muslihuddîn Karamânî	809/1406	Yıldırım	Karaman	Mısır	
6	Kutbuddîn İznikî	821/1418	Yıldırım	İznik	Anadolu	müderris
7	Bedreddin Simâvî	823/1420	I.Mehmed	Edirne	Şam, Kahire	kazasker
8	Hasan b. Emir Ali	826/1423	II.Murad	Anadolu	Şam, Kahire	kazasker
9	Molla Fenârî	834/1431	Yıldırım	Anadolu	Mısır	müd., şyh.
10	Abdülvâcid b. Muham.	838/1434	II.Murad	İran	İran	müderris
11	Muhammed Şâh Fenârî	839/1435	II.Murad	Anadolu	Anadolu	müderris
12	Seyyid Ali Komenâtî	840/1436	II.Murad	Tokat	Anadolu	müderris
13	Şerefüddîn Kırımî	840/1436	II.Murad	Kırım	Kırım	müderris
14	Alâeddin Rûmî	840/1436	II.Murad	Anadolu	İran, Mısır	
15	Kara Sinan	852/1448	II.Murad	Akhisar	Anadolu	müderris
16	Hızır Şâh Menteşevî	833/1449	II.Murad	Balat	Mısır	müderris
17	Devletoğlu Yusuf	II.Murad	II.Murad	Akhisar	Anadolu	
18	Molla Mecdüddin	II.Murad	II.Murad	Anadolu	Anadolu	kazasker
19	İbn Kâdî-i Ayasluğ	II.Murad	II.Murad	Anadolu	Anadolu	müderris
20	İbn Melekzâde	854/1450	II.Murad	Anadolu	Anadolu	müderris
21	Abdurrahman Aksarâyî	854/1450	II.Murad	Aksaray	Anadolu	
22	Hüsâmeddin Tokâdî	860/1456	II.Murad	Tokat	Anadolu	
23	Şihabuddîn Sivasî	860/1456	II.Murad	Sivas	Anadolu	
24	Fahreddin Rûmî	864/1460	II.Murad	Anadolu	Anadolu	
25	Molla Hayâlî	875/1470	Fatih	İznik	Anadolu	
26	Musannifek	875/1470	Fatih	Şahrud	Herat	müderris
27	Kâfiyeci	879/1494	Fatih	Anadolu	İran, Mısır	
28	Molla Kırımî	879/1474	Fatih	Kırım	Kırım	müderris
29	Ali Kuşçu	879/1474	Fatih	Semerkand	Semerkand	müderris
30	Kutbuddinzâde	885/1480	Fatih	İznik	Anadolu	müderris
31	Molla Hüsrev	885/1480	Fatih	Anadolu	Anadolu	müd.,kd,mft.,şyh.
32	Fenârîzâde	886/1481	Fatih	Anadolu	Mısır	müderris
33	Ali Tûsî	887/1482	Fatih	Semerkand	İran	müderris
34	Molla Samsûnîzâde	89111486	Fatih	Anadolu	Anadolu	müd., kzs.
35	Ya'kub Paşa	891/1486	Fatih	Anadolu	Anadolu	müd., kadı
36	Sinan Paşa	891/1486	Fatih	Anadolu	Anadolu	müd., vezir
37	Molla Gürânî	893/1488	Fatih	Şam	Kahire	kzs., şyh.
38	Molla Hüsâmzâde	893/1487	Fatih	Anadolu	Anadolu	müd., mft.
39	Yusuf Bâlî	895/1490	Fatih	Anadolu	Anadolu	Müd. Kadı
40	Muhammed Aksarâyî	899/ 1494	Fatih	Anadolu	Anadolu	
41	Kadızâde	899/1494	Fatih	Anadolu	Anadolu	müd., kadı
42	Acemzâde Muhyiddin	900/ 1495	Fatih	Anadolu	Anadolu	müd., kadı
43	Alâeddin Arabî	901/1496	Fatih	Anadolu	Anadolu	müd.,kadı,şyh.
44	Kestellî Muslihuddîn	901/1496	Fatih	Anadolu	Anadolu	
45	Mevlânâzâde	901/1496	Fatih	Anadolu	Anadolu	müderris
46	Hatipzâde	901/1496	Fatih	Anadolu	Anadolu	müderris
47	Muhyiddin Niksârî	901/1496	Fatih	Anadolu	Anadolu	müderris
48	Ahîzâde	902/ 1496	Fatih	Anadolu	Anadolu	müderris
49	Efdalzâde	903/1497	Fatih	Anadolu	Anadolu	md.,kd,mft.,şyh.
50	Kirmastîzâde	906/1500	Fatih	Anadolu	Anadolu	müd., kadı

B. FIKIH ÖĞRENİMİ GÖRDÜĞÜ KAYDEDİLENLER

1	Şeyh Edebâli	726/1326	Osman	Karaman	Şam	ş.dnş, mft.
2	Dursun Fakih	726/1326	Osman	Karaman	Karaman	f. işl.,hatip
3	Davûd-i Kayserî	751/1350	Osman	Kayseri	Mısır	müderris

C. FIKIH ÂLİMİ OLARAK NİTELENDİRİLENLER

1	Taceddîn Kürdî		Orhan	Konya	Konya	müd.,f. dnş.
2	Bahâuddîn b. Ömer		Yıldırım	Anadolu	Anadolu	fakih, f. işl.
3	Abdurrahman b. Ali		Yıldırım	Antakya	Şam, Kahire	fıkıh âlimi
4	Yâr Ali eş-Şirâzî		Yıldırım	Şîrâz	Şîrâz	usûl-furû' bilir,mft.
5	Molla Fadlullah		I.Murad	Anadolu	Anadolu	fakih, kadı
6	Molla İbn Minas		II.Murad	Edirne	Anadolu	fakih
7	Molla İlyas		II.Murad	Anadolu	Anadolu	fıkıh âlimi
8	Molla Hayreddin Halil	879/1474	Fatih	Kastamonu	Bursa	usûl-fıkıh âlimi
9	Abdullah Amasi		Fatih	Merzifon	Merzifon	usûl-furû' âlimi

D. İFTA VE KAZA TEŞKİLATINDA GÖREV YAPANLAR

1	Musa Çelebi	759/ 1358	I.Murad	Anadolu	Anadolu	müftü, kadı
2	Molla İbrahim b. Muhammed		Yıldırım	Anadolu	Anadolu	müftü, kadı
3	Molla Necmeddin el-Hanefî		Yıldırım	Anadolu	Anadolu	müftü
4	Muhammed el-Cezerî		Yıldırım	Şîrâz	Mısır-Şam	mft.,kd, müd.
5	Hasan Paşa b.Alâeddin Esved	841/1437	II.Murad	Anadolu	Anadolu	müftü
6	Molla Yegan	846/1442	II.Murad	Aydın	Anadolu	müftü, kadı
7	Fahreddin Acemî	865/1461	II.Murad	İran	İran	şeyhulislâm
8	Molla Hamza Karamânî	899/ 1493	II.Murad	Karaman	Karaman	müftü, kadı
9	Molla İlyas er-Rûmî		II.Murad	Anadolu	Anadolu	mft.,kd, müd.
10	Molla Zeyrek		Fatih	Bursa	Bursa	mft., müd.
11	Ahmed Paşa b. Hızır Bey		Fatih	Anadolu	Anadolu	mft.,kd, müd.
12	Kadı Mahmud		Orhan	Anadolu	Anadolu	kadı, kzs.
13	Kara Halil (Çandarlı)	846/1442	Orhan	Anadolu	Anadolu	vezir, kadı
14	Yusuf Bâlî b. Molla Fenârî	846/1442	II.Murad	Anadolu	Anadolu	kadı, müd.
15	Şeyh Ramazan		II.Murad	Anadolu	Anadolu	kadı, vezir
16	Abdurrahman b. Abdülkerim		II.Murad	Anadolu	Anadolu	kadı
17	Şemseddin b. Yegan		II.Murad	Anadolu	Anadolu	kadı, müd.
18	Hızır Bey	863/1458	II.Murad,Fatih	Anadolu	Anadolu	kadı
19	Zeyneddin b. Hızır Şâh		II.Murad,Fatih	Anadolu	Anadolu	kadı
20	Ehaveyn Muhyiddin		Fatih	Anadolu	Anadolu	kadı
21	Ahmed Efendi		Fatih	Anadolu	Anadolu	kadı
22	İbrahim Paşa b. Halil		Fatih	Anadolu	Anadolu	kadı
23	Ahmed Paşa b. Veliyyüddin		Fatih	Anadolu	Anadolu	kadı, müd.
24	Molla Vildan	893/1488	Fatih	Anadolu	Anadolu	kadı, müd.
25	Molla Süleyman Çelebi		II.Murad	Anadolu	Anadolu	kzs., Vezir
26	Alâeddin Ali b. Yusuf Fenârî		Fatih	Anadolu	Anadolu	kazasker
27	Mağnisazâde Muhyiddin		Fatih	Anadolu	Anadolu	müd., vezir
28	Küpelizâde Muhyiddin		II.Murad,Fatih	İran	İran	şeyhülislâm

II. DIŞARIYA GİDEN-DIŞARIDAN GELEN FAKİHLER

		ESER VERMİŞ OLANLAR	ESER SAYISI	GİDİLEN YER
DIŞARIYA GİDENLER	1	Hattâb Karahisârî	4	Şam
	2	Alâeddin Esved	3	İran
	3	Muslihuddin Karamânî	2	Mısır
	4	Bedreddin Simâvî	4	Şam, Kahire
	5	Hasan b. Emir Ali	1	Şam, Kahire
	6	Molla Fenârî	11	Mısır
	7	Alâeddin Rûmî	1	İran, Mısır
	8	Hızır Şâh Menteşevı	2	Mısır
	9	Kâfiyeci	5	İran, Mısır
	10	Fenârîzâde	3	Mısır
	11	Alâeddin Koçhisârî	1	İran
	12	Kara Ya'kub	1	Şam, Mısır
		ESER VERMEMİŞ OLANLAR		
	1	Şeyh Edebâli	-	Şam
	2	Dâvûd-i Kayserî	-	Mısır
	3	Abdurrahman b. Ali	-	Şam, Kahire
		TOPLAM	38	
		ESER VERMİŞ OLANLAR	ESER SAYISI	GELİNEN YER
DIŞARIDAN GELENLER	1	Abdülvâcid b. Muhammed	1	İran
	2	Şerefüddîn Kırımî	1	Kırım
	3	Musannifek	6	Şahrud, Herat
	4	Molla Kırımî	1	Kırım
	5	Ali Kuşçu	1	Semerkand
	6	Ali Tûsî	1	Semerkand, İran
	7	Molla Gürânî	2	Şam, Kahire
	8	Haydar Herevî	1	İran
	9	İbn Arapşâh	1	Semerkand
	10	Fethullah Şirvânî	1	Semerkand
	11	Fethullahzâde	1	Semerkand
		ESER VERMEMİŞ OLANLAR		
	1	Yâr Ali eş-Şîrâzî	-	Şîrâz
	2	Muhammed el-Cezerî	-	Şîrâz, Mısır- Şam
	3	Küpelizâde Muhyiddin	-	İran
	4	Fahreddin Acemî	-	İran
		TOPLAM	17	

III. DIŞARIYA GİDEN-DIŞARIDAN GELEN FAKİHLER ve İFA ETTİKLERİ GÖREVLER

			Eser Vermiş Olan Fakihler	Eser Vermemiş Olan Fakihler	TOPLAM
GİDİP-GELMELERİ BAKIMINDAN	1	Dışarıya gidenler	12	3	15
	2	Dışarıdan gelenler	11	4	15
	3	Hiç gitmeyenler	42	33	75
		TOPLAM	**65**	**40**	**105**
GÖREVLERİ BAKIMINDAN	1	Müderrislik yapanlar	42	11	53
	2	Müftülük yapanlar	4	14	18
	3	Kadılık yapanlar	12	21	33
	4	Kazaskerlik yapanlar	7	3	10
	5	Şeyhülislâmlık yapanlar	6	2	8
	6	Vezirlik yapanlar	1	4	5
		TOPLAM	**72**	**54**	**127**

IV. ESERLERİN ALAN ve TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI

		E S E R L E R İ N							TOPLAM
ALANLARI		TÜRLERİ							
		Metin	Şerh	Hâşiye	Ta'lîk	Muhtasar	Risâle	Tercüme	
1	Usûl	6	12	28	2	2	1	-	**51**
2	Furû	10	22	11	1	-	13	1	**58**
3	İlmihâl	6	6	-	-	-	10	1	**23**
4	Kavâid	1	-	-	-	-	-	-	**1**
5	Kamu huk.	3	-	-	-	-	-	-	**3**
6	Hilâf	-	1	-	-	-	-	-	**1**
7	Ferâiz	-	3	2	-	-	-	1	**6**
8	Fetva	4	-	-	-	1	2	-	**7**
TOPLAM		**30**	**44**	**41**	**3**	**3**	**26**	**3**	**150**

DİZİN

A

A'lâ, 348
Abdullah Amasî, 282
Abdullah es-Serûcî, 214, 215
Abdurrahman Aksarâyî, 304, 307, 316, 390
Abdurrahman b. Abdilkerim, 283
Abdurrahman b. Ali, 38, 282, 283, 391, 392
Abdurrahman b. Muhammed, 110
Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed, 45
Abdurrahman b. Yusuf, 25, 156, 321, 333, 366, 369
Abdurrahman el-Aynî, 45
Abdurrahman el-Îcî, 46
Abdurrazzak b. Mustafa el-Antakî, 205
Abdülazîz Ebherî, 171
Abdülkerim Efendi, 281, 302
Abdülvacîd, 313
Abdülvâcid, 38, 121, 122, 313, 371, 390, 392
Abdülvacid b. Muhammed, 121, 300
Acemzâde, 49, 252, 253, 302, 313, 371, 390
Adudüddîn Abdurrahman b. Ahmed el-Îcî, 44
Adudüddin el-Îcî, 226, 262
Ahî Yusuf (b. M. Fenârî), 112
Ahîzâde, 104, 161, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 302, 303, 304, 307, 314, 319, 322, 329, 330, 333, 348, 359, 371, 387, 390
Ahmed (b. Hanbel), 234, 268
Ahmed b. Hanbel, 93, 99, 128, 135, 328, 342, 372
Ahmed b. İbrahim, 169
Ahmed b. Molla Muhammed el-Halebî, 213
Ahmed b. Muhammed b. Arapşah, 280
el-Kudûrî, 48
Ahmed b. Mûsâ el-Hayâlî, 44
Ahmed Cemâleddin b. Mes'ûd Konevî, 296
Ahmed Cezerî, 38
Ahmed Efendi, 52, 250, 284, 391
Ahmed et-Tarsûsî, 205
Ahmed Kırîmî, 265
Ahmed Paşa, 74, 75, 228, 283, 284, 391
Ahsiketî, 73
Akâidü'n-Nesefî, 36
Akâidü't-Tahâvî, 36
Aksarayî, 69, 160
Aksarâyî (Abdurrahman Yusuf), 156, 160
Aksarâyî (Cemâleddin), 65, 66, 67, 68, 293
Alâeddin (er-Rumi), 133
Alâeddin Ali, 171, 192, 223, 236, 253, 254, 255, 259, 302, 391
Alâeddin Ali Arabî, , 236, 253

Alâeddin Ali b. Mûsâ el-Koçhisârî, 280
Alâeddin Ali b. Yusuf Fenârî, 284
Alâeddin Buhârî, 235
Alâeddin Esved, 29, 31, 37, 44, 50, 51, 79, 80, 83, 85, 110, 111, 290, 300, 309, 313, 322, 323, 324, 326, 330, 333, 339, 340, 369, 372, 390, 391, 392
Alâeddin Koçhisari, 37
Alâeddin Rûmî, 37, 132, 133, 218, 303, 314, 315, 331, 372, 382, 390, 392
Alâeddin Semerkandî, 60
Ali Arabî, 254
Ali b. İsmâil b. Yusuf, 2, 296
Ali b. Musa Koçhisarî, 50, 300
Ali el-Basîr el-Hanefî, 213
Ali er-Rûmî, 132, 217
Ali Kuşçu, 18, 38, 192, 193, 194, 199, 232, 290, 295, 301, 310, 349, 355, 369, 371, 372, 373, 390, 392
Ali Tûsî, 37, 38, 44, 138, 141, 219, 221, 223, 224, 225, 231, 244, 259, 263, 302, 310, 322, 326, 372, 390, 392
Ali Yekta Efendi, 205
Allâme Burhâneddin el-İnacî, 248
Âmidî, 343
Arabî (Alâeddin Ali), 32, 46, 64, 91, 137, 254, 271, 372, 379, 390
Attâbî, 140, 214, 215, 347
Attâbî (Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr sahibi), 140
Azmizâde, 72

B

Bâbertî, 45, 49, 95, 109, 110, 296, 315, 346
Bahâuddîn Ömer b. Kutbuddin, 282
Bahru'l-muhît, 259
Balıkesirî (Devletoğlu Yusuf), 25, 144, 340
Basît, 259
Bedâyi', 135, 140, 215, 345
Bedi'u'n-nizâm, 330
Bedi', 259
Bedîüddîn el-Irâkî, 345
Bedreddin Simâvî (Bedreddin), 13, 37, 50, 82, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 199, 296, 299, 300, 311, 312, 313, 319, 327, 328, 334, 335, 337, 353, 359, 369, 392
Bedreddin Aynî, 50
Bedreddin Kerderî, 82
Bedru'l-vâ'izîn ve zuhru'l-'âbidîn, 156
Bedru'l-vâ'izîn ve zuhru'l-'âbidîn, 71, 152, 160
Beğâvî, 35
Beşîr, 87
Beyân (Kıvâmuddîn el-Ebânî), 127
Beydâvî, 35, 36, 239, 266, 268, 342, 343
Bezzâzî, 3, 29, 48, 111, 129, 160, 161, 185, 191, 196, 215, 236, 241, 246, 266, 348, 374
Bezzâziyye, 166, 167, 242
Bidâye, 204, 267
Bidâyetü'l-mübtedi, 48, 49
Bihâr, 204, 267
Boyabatlı Karabekir, 213

Buhârî, 87, 128, 220, 242, 249, 251, 331, 342, 343, 344, 347, 348, 375
Bulkînî, 66, 248, 387
Burhân, 204, 343
Burhâneddin, 3, 48, 49, 248, 279, 346
Burhaneddin Haydar, 97, 185
Burhaneddin Haydar Herevî, 290
Burhânuşşerîa, 347
Bursalı Tahir, 58, 70, 74, 88, 124, 126, 130, 134, 140, 142, 148, 151, 152, 156, 160, 161, 164, 170, 185, 186, 195, 199, 220, 244, 246, 260, 274, 280, 384
Buzcuzâde, 277
Büyük Haydar Efendi, 205

C

Ca'fer, 75
Ca'fer (b. Melek), 70, 74, 151
Câmi', 101, 102, 104, 106, 154, 168, 335, 337, 359, 376
Câmi' (Bedreddin), 106
Câmi' (u'l-fusûleyn), 102
Câmi'Rûmî, 167, 299
Câmi'u'l-fetâvâ, 106, 359
Câmi'u'l-fetâvâ (el-Humeeydî), 104
Câmi'u'l-fetâvâ (Simâvî), 299
Câmi'u'l-fusûleyn, 100, 102, 104, 106, 107, 166, 212, 299, 312, 346
Cassâs, 73, 131, 203, 204, 278, 343, 348
Celâl Hulvânî, 235
Celâleddin (b. Molla Hüsrev), 199
Celâleddin Muhammed, 3, 296
Celâleddin Yusuf Evbehî, 171
Cem'u'l-cevâmi', 237, 238, 294, 308, 309
Cemâleddin Aksarâyî, 52, 65, 66, 69, 79, 81, 110, 247, 248, 293, 298, 302, 311, 312, 314, 323, 342, 375, 390
İbn Hâcib, 43
Cemâleddin Mahmud b. Ahmed Konevî, 45
Cevâb 'alâ Risâle li'l-Gürânî, 303
Cevâmi'u'l-fıkh, 166, 167
Cevherî, 65, 73, 82, 85, 183, 190, 342
Cihad risâlesi (Kırmastîzâde), 274
Cüneyd-i Bağdâdî, 93
Cürcânî, 49, 52
Cüveynî, 343

Ç

Çandarlı Kara Halil, 287
Çelebi Halife, 247, 317
Çivizâde Mehmed Efendi, 111

D

Davûd-i Kayserî, 10, 20, 37, 282, 288, 289, 290, 349, 369, 391, 392
Debûsî, 60, 73, 181, 183, 331343, 344, 345, 348
Devletoğlu Yusuf (Balıkesirî), 25, 50, **142**, 143, 144, 145, 304, 315, 321, 359, 366, 375, 390
Dirâye, 135, 266
Divân-i Çelebi, 160
Dramalı Hacı İsmail Efendi, 205
Dûrerü'l-levâmi' fi şerhi Cem'i'l-Cevâmi, 300
Dursun Fakih, 9, 19, 282, 369, 391

Dürer, 9, 48, 51, 104, 139, 173, 197, 200, 204, 208, 209, 212, 213, 214, 238, 266, 322, 324, 326, 327, 331, 336, 338, 341
Dürer'in Kaynakları, 213
Düreru'l-bihâr, 346
Düreru'l-hukkâm (fî şerhi Gureri'l-ahkâm),104, 208, 209, 292, 300, 312, 372, 382

E

Ebherî, 247, 268, 330
Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, 35
Ebû Bekr b. Ebî Said, 168
Ebû Bekr b. Sa'd, 169
Ebû Bekr Satalânî, 93
Ebû Ca'fer, 93
Ebû Dâvûd, 128, 342
Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî, 59
Ebû Hanîfe, 29, 33, 39, 46, 62, 63, 76, 77, 83, 84, 85, 87, 91, 99, 100, 102, 103, 107, 108, 122, 131, 135, 137, 141, 144, 145, 149, 150, 153, 155, 158, 167, 180, 181, 182, 187, 190, 198, 201, 202, 210, 211, 212, 225, 231, 233, 234, 235, 245, 264, 268, 269, 275, 278, 297, 325, 326, 327, 328, 329, 336, 359, 369
Ebû İsmâil Ensarî, 93
Ebû Mansur, 85
Ebû Muhammed Mes'ûd b. el-Huseyin, 215
Ebû Tâhir Sirâcüddîn (es-Secâvendî), 49, 163
Ebû Yûsuf, 39, 63, 77, 78, 92, 99, 103, 105, 107, 128, 135, 149, 150, 167, 168, 190, 191, 210, 217, 234, 245, 261, 268, 269, 325, 326, 328, 359
Ebu'l-Leys es-Semerkandi, 367
Ebu'l-Berekât Hâfizuddîn en-Nesefî, 45, 59
Ebu'l-Fadl Kirmânî, 93
Ebu'l-Hasan, 48, 245
Ebu'l-Hasen el-Mâturîdî, 101
Ebu'l-Hayr Muhammed el-Cezerî, 37
Ebu'l-Kasım, 245
Ebu'l-Leys es-Semerkandî, 86, 90, 157, 168, 169, 190, 191, 277, 317
Ebu'l-Yusr-Sadru'l-İslâm, 85
Ebûbekir Muhammed, 85
Ebulhayr Muhammed el-Cezeri, 37
Ebussenâ Mahmûd b. Ahmed Cemâleddin Konevî, 49, 296
Ecnâs, 345
Ecvibe, 132, 133, 215, 216, 218, 271, 303, 315, 331, 382
Ecvibe (Alâeddin er-Rûmî), 132, 216, 303
Ecvibe 'alâ Es'ileti Alâeddin er-Rûmî (Molla Hüsrev), 216
Ecvibe 'alâ Molla Gürânî (Molla Hüsrev), 215
Ecvibe 'an i'tirâzâti'ş-Şeyh Ekmeleddin, 303
ed-Dirâye, 49, 133, 373
ed-Dürerü'l-levâmi' (fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'), 237, 238, 309
Efdalzâde, 44, 221, 226, 263, 270, 271, 272, 302, 303, 314, 315, 382, 390
Ehaveyn Muhyiddin, 284, 391

Ekmelüddîn Bâbertî, 2
el-'Ikdu's-semîn ve'l-'akdü'l-yemîn, 195, 381
el-'İnâye fî şerhi'I-Vikâye, 327
el-'İnâye fi şerhi'l-Vikâye (Alâeddin Esved), 50, 80, 300
el-'İnâye fi şerhi'l-Vikâye (Seyyid Ali Komenâtî), 126, 127, 300
el-Akâidü'l-Adudiyye, 36
el-Bakıllânî, 73
el-Câmi'u'l-kebîr, 39, 50, 73, 159, 345, 347, 363
el-Câmi'u's-sağîr, 39, 48, 159, 167, 214, 345, 347, 363
el-Câmi'u's-sahîh, 35, 220, 375, 383, 386
el-Emâlî, 73
el-Eşbâh ve'n-nezâir, 318
el-Eşbâh ve'n-nezâir (İbn Melek), 71, 299
el-Ferâiz, 51, 118
el-Fetâvâ'l-Attâbiyye, 347
el-Fetâva'l-Bezzâziyye, 106, 348, 374
el-Fetâvâ'l-kubrâ, 347
el-Fetâva'l-Hâsiriyye, 106
el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye, 347
el-Fetâvâ'n-Nesefiyye, 347
el-Fetâvâ't-Tatarhaniyye, 348
el-Fetâva'z-Zahiriyye, 348
el-Fusûlu'l-İmâdiyye, 101
el-Fusûlu'l-Usrüşeniyye, 101
el-Habbâzî, 44, 80
el-Hâniyye, 73
el-Hâvî, 235
el-Hidâye, 48, 50, 53, 80
el-Kâfiye, 185
el-Kâmûsu'l-muhît, 261
el-Kunye, 73
el-Merğînânî, 48, 381
el-Muhît, 73, 261
el-Muhtâr, 50, 64, 80
Muhtasar-ı Kudûrî, 48, 50
el-Mukaddimâtü'l-erba'a, 309, 310
el-Mukaddimâtü'l-erba'a (Hacı Hasanzâde), 281
el-Mukaddimetü fi's-salât, 86, 90
el-Müntehe's-sûl ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel, 43
el-Umm, 39
el-Vâfi, 49, 50
el-Vasît şerhu'l-Vecîz fi'l-usûl, 277
el-Vecîz fi'l-usûl (Kirmastîzâde), 273, 275, 303, 311, 332
el-Vikâye, 50
en-Nihâye şerhu'l-Hidâye, 93
en-Nihâye şerhu'l-Hidâye (İbnü'l-Esîr), 242
en-Nukâye, 121
Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil', 342
er-Risâle, 39
es- Siyeru'l-kebir, 363
Es'ile, 218, 331, 382
Esrâr, 345
Esrâru'l-vudû'i ve erkânihi, 317
es-Sağanî, 35
es-Serahsî, 29, 202
es-Sıhâh, 65, 342
es-Sivâsî (Şihabudddin), 162, 386
es-Siyâsetu'ş-şer'iyye, 297
es-Siyeru'l-kebîr, 73, 345, 347
es-Subkî, 238, 309
Esved(Alâeddin Esved), 68, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 322, 323, 330, 333, 353, 359
Eşrefoğlu Rûmî, 88
eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye, 2
eş-Şeybânî, 48, 50

et-Tavdîh (Muslihuddin Mustafa Karamânî), 86
et-Tavdîh Şerh li Mukaddime Ebi'l-Leys, 86, 301, 380
et-Teshîl (fî şerhi Letâifi'l-işârât), 100, 102, 104, 300, 374
et-Teşrîh, 244
ez-Ziyâdât, 73, 363

F

Fadıl Hasan Çelebi (Kınalızâde'nin oğlu), 212
Fahreddin er-Rûmî , 50, 104, 123, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 299, 302, 311, 312, 314, 319, 327, 337, 338, 353, 376, 390
Fahreddin Acemî, 38, 97, 123, 198, 254, 283, 284, 290, 391, 392
Fahreddin Muhammed Efendi, 279
Fahreddin Razi, 65, 73, 111, 148, 293, 330, 343
Fahreddîn Yahya b. Abdillah er-Rûmî es-Sûfî, 164
Fahru'l-İslâm, 132, 181, 183, 202
Fedâil-i Ramazan, 160
Fenârî (Molla), 44, 48, 80, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 172, 220, 266, 271, 308, 316, 320, 322, 324, 330, 332, 337, 339, 343, 353, 369, 376, 383, 390, 391
Fenârî Mahmud b. Pir Muhammed, 48
Fenârîzâde, 219, 220, 314, 322, 390, 392
Ferâidü'l-leâlî, 104, 164, 165, 166, 299, 312
Ferâiz Tercümesi (Ahîzâde), 307
Ferâiz(i Secâvendî), 345
Ferâizü's-Sirâciyye, 48, 49, 163, 266, 319
Ferâizü's-Sirâciyye Tercümesi, 304
Ferişteoğlu (İbn Melek), 69
Fesîhuddîn Muhammed b. Muhammed, 171
Fetâvâ, 29, 107, 117, 122, 140, 145, 266, 269, 278, 335, 347, 360
Fetâvâ't-Timurtâşî, 347
Fetâvâ-yı Cevâhir, 196
Fetâvâ-yı Kâdî, 154
Fetâvâ-yı Kâdîhân, 65, 122, 319, 347, 371
Fetâvâ-yı Kâidiyye, 140
Fetâvâ-yı Kebîr, 168
Fetâvâ-yı Rûşen, 319
Fetâvâ-yı Sa'dî, 167
Fetâvâ-yı sağîr, 190
Fetâvâ-yı Sûfiyye, 160
Fetâvâ-yı Tatarhâniyye, 140
Fetâvâ-yı Tetimme, 159
Fetâvâ-yı Valvâlâcî, 167
Fetâvâ-yı Zâhiriyye, 160
Fetâvâ-yi Rûşen, 280, 299
Fethullah Şirvânî, 38, 263, 280, 301, 310, 392
Fethullahzâde, 280, 301, 310, 392
Fetvâ risâlesi (Hüsâmeddin Tokâdî), 161
Fevâid-i Bedreddin, 345
Fevâid-i Mevlânâ Ali Kuşçu, 193
Fıkhu'l-Keydânî, 317
Fîrûzâbâdî, 3
Fusûl (M. Fenârî), 43, 44, 46, 47, 113, 114, 115, 126, 220, 222, 223, 298, 309, 310, 311, 320,

324, 330, 332, 337, 339, 341, 343, 344, 353, 376
Fusûlu'I-İmâdî, 346
Fusûlü'l-Usruşenî, 345

G

Gâye, 167, 204, 267
Gâyetü'l-beyân (li's-Serûcî), 127, 346, 347
Gâyetü'l-emâni, 237
Gâyetü't-tahrîr, 115
Gazzâlî, 34, 73, 85, 93, 181, 206, 223, 239, 343, 345, 346, 368, 376
Gelibolulu Osman, 213
Gurer, 48, 51, 209, 212, 266, 312, 313, 331
Gureru'l-ahkâm, 299, 312, 313
Gürânî (Molla), 215, 216, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 294, 315, 322, 336, 349, 373
Ğunye, 106

H

Habbâzî, 47, 58, 59, 73, 309, 343, 348
Hacı Baba İbnu'ş-Şeyh İbrahim et-Tosyavî, 280
Hacı Hasanzâde, 45, 256, 299, 301, 303, 310, 311
Hacı Hasanzâde el-Balıkesirî, 281
Hacı İbrahim Tosyavî, 314
Hacı Tosyavî, 303
Hâfi, 204
Hâfizuddin en-Nesefî, 60
Hakâik, 204
Hâkim eş-Şehid, 346
Halil Paşa (b. Molla Fenârî), 112
Halvânî, 135, 149, 150, 196, 234, 245, 328, 329, 330, 345
Halvetî (Çelebi Halife), 247, 248, 249
Halvetiyye şeyhi Alâeddin, 254
Hamid b. Mustafa el-Konevî, 205
Hamîdüddîn, 217, 235
Hamîdüddîn Efdalüddîn el-Hüseyin (Efdalzâde), 270
Ahmed b. Hanbel, 128, 187, 249
Hanbelî, 40
Hanefî, 18, 37, 39, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 58, 63, 65, 77, 90, 92, 99, 103, 136, 155, 157, 176, 208, 209, 211, 216, 240, 249, 292, 296, 309, 315, 325, 388
Hâniyye, 106, 269
Hasan b. Abdissamed es-Samsûnî, 199, 225
Hasan b. Ali El-Hanefî, 108
Hasan b. Ammâr b. Ali eş-Şurunbilâli el-Hanefî, 212
Hasan b. Emir, 304, 390, 392
Hasan b. Ziyad, 167
Hasan Basrî, 245
Hasan Çelebi, 31, 37, 46, 50, 172, 199, 206, 207, 219, 220, 221, 222, 223, 266, 301, 302, 310, 314, 322, 377
Hasan Paşa (b. Alaeddin Esved), 79, 88, 283
Hasan Paşa (b. Molla Fenârî'), 112
Haskefî, 45
Hassaf, 190
Hâşiye 'alâ evâili't-Telvîh (Yusuf Bâlî), 246
Hâşiye 'alâ Fusûli'l-bedâyi, 124, 321, 383

Hâşiye 'alâ Fusûli'l-bedâyi' (Fenârîzâde), 220
Hâşiye 'alâ Fusûli'l-bedâyi' (Hasan Çelebî), 301
Hâşiye 'alâ Fusûli'l-bedâyi' (Muhammed Şah), 301
Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Adûd, 170
Hâşiye 'ala Hâşiyeti'l-Muhtasar li's-Seyyid (Molla Hayalî), 302
Hâşiye 'ala Hâşiyeti'l-Muhtasar li's-Seyyid (Molla Hüsrev), 302
Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Muhtasar li's Seyyid (Hatipzâde), 302
Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Muhtasar li's-Seyyid (Efdalzâde), 302
Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Muhtasar li's-Seyyid (Samsûnîzâde), 302
Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Muhtasar li's-Seyyid (Yusuf Bâlî), 302
Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Muhtasar li's-Seyyid (Yakup Paşa), 231
Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Muhtasar li's-Seyyid Şerîf (Molla Hüsrev), 207
Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid (Molla Hüsrev), 200
Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid (Samsûnîzâde), 226
Hâşiye 'alâ Mukaddimâti'l-erba'a
Hâşiye 'alâ Mukaddimâti'l-erba'a (Hatipzâde), 260
Hâşiye 'alâ Mukaddimâti'l-erba'a (Kestellî Muslihuddin), 256
Hâşiye'alâ Mukadimâti'l-erba'a'(Kestellî Muslihuddin), 256
Hâşiye 'alâ Sadrişerîa (Sinan Paşa), 233
Hâşiye 'alâ Sadrişşerî'a, 170
Hâşiye 'alâ Şerhi Mecma'i'l bahreyn (Cemâleddin Aksarâyî), 67
Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Ferâiz (Acemzâde), 253
Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Ferâiz li'ş-Şerif (Acemzâde), 302
Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Muhtasar (Hatipzâde), 260, 262
Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye (Ahîzâde), 302
Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye (Fahreddin Rûmî), 164, 302
Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye (Fenârîzâde), 222
Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye (Hasan Çelebi), 302
Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye (Molla Hüsamzâde), 302
Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye (Hatipzâde), 260, 261, 302
Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye (Kara Sinan), 134, 302
Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye (Molla Hayalî), 302
Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye (Molla Niksârî), 264, 302
Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye (Sinan Paşa), 233, 302
Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye (Yakup Paşa), 229, 302
Hâşiye 'ale'l-Hidâye (Kara Yakub), 279
Hâşiye 'ale'l-Muhtasar li's-Seyyid (Molla Hüsamzâde), 246
Hâşiye 'ale'l-Muhtasar li's-Seyyid (İbn Arapşah), 280

Hâşiye 'ale'l-Muhtasari'l-Müntehâ li's-Seyyid, 247
Hâşiye 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a (Hatipzâde), 301
Hâşiye 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a (Kestellî Muslihuddin), 301
Hâşiye 'ale'ş-Şerîf (Molla Hayalî), 170
Hâşiye 'ale't-Tavdîh (Hacı Hasanzâde), 281, 301
Hâşiye 'ale't-Telvîh (Abdulkerim Efendi), 281, 302
Hâşiye 'ale't-Telvîh (Ali Kuşçu), 193, 301
Hâşiye 'ale't-Telvîh (Ali Tûsî), 224, 302
Hâşiye 'ale't-Telvîh (Fethullah Şirvânî), 280, 301
Hâşiye 'ale't-Telvîh (Fethullahzâde), 280, 301
Hâşiye 'ale't-Telvîh (Hasan Çelebi), 301
Hâşiye 'ale't-Telvîh (Molla Hüsamzâde), 243, 302
Hâşiye 'ale't-Telvîh (Hocazâde), 280, 302
Hâşiye 'ale't-Telvîh (Hatipzâde), 260, 302
Hâşiye 'ale't-Telvîh (Molla Hüsrev), 200, 206
Hâşiye 'ale't-Telvîh (Hızır Şah Menteşevî), 301
Hâşiye 'ale't-Telvîh (Molla.Hüsrev), 301
Hâşiye 'ale't-Telvîh (Molla Kırımî), 301
Hâşiye 'ale't-Telvîh (Mevlânâzâde), 258, 302
Hâşiye 'ale't-Telvîh (Musannifek), 301
Hâşiye-i Dibâce-i Usûl-i Pezdevî (Molla Fenârî), 113, 301
Hâşiye-i Multekâ (Cemâleddin Aksarâyî), 66
Hâşiye-i Mültekâ, 302, 314
Hâşiye-i Rûmî, 159
Hâşiye-i Tecrîd, 23, 27, 36
Hâşiyetu'l-Ferâiz, 170
Hâşiyetü'l-ferâiz (Molla Hayalî), 302
Hâşiyetü't-Telvîh (Fenârîzâde), 220
Hâşiyetü't-Telvîh (Hızır Şah Menteşevî), 140
Hâşiyetü't-Telvîh (Molla Kırımî), 191
Hâşiyetü't-Telvîh (Musannifek), 179
Hâşiyetü't-Telvîh 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a, 255
Hatipzâde, 44, 45, 46, 251, 256, 259, 260, 261, 262, 263, 301, 302, 304, 310, 314, 315, 317, 331, 377, 390
Hattâb Karahisârî, 37, 45, 50, 58, 59, 60, 61, 64, 299, 300, 309, 313, 318, 323, 332, 358, 390, 392
Hayber, 273, 274, 298, 308
Haydar Herevî, 38, 49, 97, 197, 279, 301, 319, 392
Hızır Bey, 169, 198, 228, 231, 232, 236, 249, 254, 255, 256, 259, 283, 391
Hızır Şâh, 37, 46, 138, 139, 140, 141, 213, 215, 221, 224, 244, 301, 314, 315, 336, 391, 392
Hızır Şâh Menteşevî, 138, 215, 216, 224, 303
Hidâye, 27, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 73, 86, 97, 103, 127, 133, 136,

139, 140, 142, 143, 148, 149, 160, 161, 162, 165, 171, 173, 175, 176, 177, 180, 182, 183, 196, 204, 207, 214, 215, 216, 217, 218, 223, 230, 233, 234, 241, 246, 259, 261, 262, 266, 267, 271, 279, 280, 304, 313, 314, 315, 331, 333, 337, 339, 345, 347, 363, 369, 380, 381, 388
Hizâne, 259
Hocazâde, 16, 148, 170, 205, 223, 232, 236, 256, 273, 280, 302
Hocazâde Muslihuddin el-Bursevî, 280
Hulâsâ, 93, 101, 140, 159, 167, 175, 196, 223, 259, 262, 278
Hulâsatü'l-Fetâvâ, 347
Hüsâm Çelebi, 49
Hüsâmeddin Tokâdî, 160, 161, 263, 303, 304, 314, 319, 331, 378, 390
Hüsâmî, 345
Hüsamzâde, 221, 225, 242, 243, 245, 302, 314, 382, 390
Hüsrev (Molla), 51, 104, 118, 133, 139, 140, 156, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 209, 211, 212, 214, 215, 216, 218, 219, 221, 231, 236, 241, 242, 265, 273, 290, 308, 309, 312, 314, 315, 326, 331, 333, 335, 341, 343, 353, 369, 373
Hüsrevzâde, 199

İ

Istılâhât-ı fukahâ, 172
İbn Arapşah, 38, 97, 280, 290
İbn Dikhan, 60
İbn Ebî Leylâ, 187
İbn Hacer, 35, 49, 110, 133, 220, 235, 236, 372, 373
İbn Hacer el-Askalânî, 35, 110, 133, 235, 387
İbn Hâcib, 43, 47, 374
İbn Haldun, 34, 109, 378
İbn Hişâm, 220
İbn Kâdî-i Ayasluğ, 49, 52, 147, 300, 313, 328, 329, 333, 340, 359, 390
İbn Kâdî-i Simavne, 95, 96, 100, 101, 104, 106, 107, 166, 311, 312
İbn Kayyım, 348, 349, 368
İbn Kemal, 37, 45, 97
İbn Kemâl Paşa, 212
İbn Mağnisa Muhyiddîn Muhammed, 256
İbn Melek, 45, 47, 50, 52, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 87, 151, 152, 220, 245, 265, 299, 300, 309, 313, 318, 322, 326, 333, 334, 339, 340, 369, 373, 378, 390
İbn Melekzâde, 50, 71, 75, 151, 152, 153, 154, 155, 185, 220, 299, 300, 301, 311, 312, 313, 317, 326, 378, 390
İbn Nüceym, 45
İbn Semâ'a, 346
İbn Teymiyye, 297, 348, 349, 368, 376
İbni Kâdî-i Simavne, 103
İbni Kutlu Boğa, 49
İbnu'l-Askalânî, 95
İbnu'l-Humâm, 2, 49, 85, 185, 222, 296, 378

İbnu's-Sâatî, 50, 52, 66, 67, 68, 77, 293, 330, 346
İbnu's-Selcî, 346
İbnu't-Türkman, 296
İbnü'l-Esîr, 242
İbnü'l-Hâcib, 44, 46, 47, 73, 125, 185, 192, 222, 226, 239, 243, 262, 310, 330, 343, 344, 353, 356, 365, 369
İbnü'l-Mübârek, 245
İbnü't-Türkmânî, 48
İbrahim b. Muhammed Hanefî, 283
İbrahim b. Süleyman Radıyyüddîn, 2, 296
İbrahim Paşa b. Halil, 284, 391
İbtâlu'l-hiyel, 297
İhkâm, 204, 343
İhtiyâr, 266, 279
İhtiyârât, 121, 122, 371
İkdu's-semîn ve'l-'akdu'l-yemîn, 89, 299
İlmiye Salnâmesi, 198, 254
İmâdî, 101, 346
İmâdü'l-islâm, 25, 26, 156, 157, 304, 307, 317, 321, 360, 371
İmam Fahreddin, 85
İmam Kemâleddin Muhammed b. Ubbad, 119
İmam Muhammed, 85, 131, 147, 327, 347, 356, 363, 368, 369
İmam Râzî, 132
İmam Zâhidî, 244
İmameyn, 62, 63, 83, 84, 102, 103, 133, 153, 155, 169, 202, 211, 217, 264, 325, 326, 336
İmâmu'l-Harameyn, 125, 126, 182, 183
İnâye, 48, 52, 68, 81, 128, 151, 196, 204, 267, 279, 321, 327, 330, 333, 335, 346, 347, 358, 372, 385
İsa b. İsmail Aksarâyî, 50
İsbicâbî, 122
İsmail b. Abdilğanî b. en-Nablûsî el-Hanefî, 212
İsmâil Kemâlüddîn, 199
İznikî, 26, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 169, 194, 316, 317, 333, 341, 366, 369, 379
İzzeddin Abdusselâm, 249
İzzeddin Abdüllatif (İbn Melek), 69
İzzeddin Ferişteh, 69

K

Kadı Bakillânî, 181
Kadı Beydâvî, 368
Kadı Ebû Bekr, 203, 204
Kadı Mahmud, 283, 391
Kadı Necmeddin, 3, 296
Kadı Necmeddin Tarsûsî, 3, 296
Kadı Süleyman b. Velî el-Ankaravî, 213
Kadızâde, 18, 193, 249, 250, 251, 252, 256, 257, 258, 260, 261, 263, 264, 304, 315, 316, 317, 331, 336, 355, 356, 379, 383, 390
Kâdî Tefsiri, 35
Kâdî Ebû Bekr, 93
Kâdîhân, 65, 154, 196, 269, 270, 278, 347, 348
Kâfi (Hâkim), 78
Kâfî, 33, 101, 127, 196, 242, 266, 259, 346, 347
Kâfiyeci, 37, 110, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 236, 298, 299, 300, 308, 309, 311, 312,

318, 323, 337, 338, 339, 357, 359, 369, 379, 390
Kâkî, 45, 346
Kalkaşendî, 235
Kâmil, 259
Kara Halil, 10, 22, 29, 79, 80, 288, 391
Kara Halil Çandarlı, 283
Kara Hoca(Alâeddin Esved), 79, 80, 81, 82, 83, 84
Kara Sinan, 45, 50, 134, , 135, 136, 137, 138, 300, 302, 309, 314, 326, 329, 333, 335, , 359, 379, 390
Kara Ya'kub, 37, 49, 110, 279, 300, 313, 392
Karahisârî, 52, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 82, 84, 144, 301, 318, 325, 326, 332, 335, 336, 339, 359, 380
Karamânî, 86, 87, 90, 199, 333, 336, 380, 390, 391, 392
Kâsânî, 160, 214, 345
Kâtip Çelebi, 71, 74, 77, 126, 130, 139, 152, 163, 164, 165, 166, 200, 217, 274, 380
Kemâleddin Muhammed b. Ubbâd el-Hanefî, 317
Kemalpaşazâde, 139, 260
Kenz, 59, 98, 160, 165, 204, 234, 259, 266, 267, 346, 347
Kenzu'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl, 47, 48
Kenzü'd-dekâik, 48, 49, 50, 51, 52, 59, 80, 313, 315, 347
Kerhî, 73, 203, 204, 244, 330, 345
Kestellî, 45, 232, 251, 255, 256, 257, 258, 260, 261, 301, 315, 317, 331, 380, 390
Kestellî Muslihuddin, 255, 303, 304, 314
Keşfü'l-esrâr (Nesefî), 45, 159, 204, 259, 343, 344
Keşşâf, 33, 35, 118, 132, 207, 216, 223, 227, 266, 342, 386
Kevâkibî, 45
Kevseru'l-câri, 237
Kınalızâde, 212
Kırımî (Molla Kırımî), 192
Kırımî (Şerefüddin), 130, 131
Kırk Emre el-Humeydî, 104
Kısâs-ı Enbiyâ, 160
Kifâye, 127, 140, 167, 204, 217, 218, 259, 266, 267
Kifâyetü'l-müntehi, 48
Kirmânî, 169
Kirmastîzâde, 50, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 298, 301, 303, 308, 311, 313, 314, 320, 326, 332, 336, 339, 340, 390
Kitâbu hülâsâti'l-akvâl fi'l-hadîs, 186
Kitâbu Mukaddime-i salât, 90
Kitâbu Siyâseti'd-dünya, 279, 299
Kitâbu Tuhfeti'l-Mahmûdiyye, 173
Kitâbu Vecîzi'n-nizâm, 188, 298, 379
Kitâbu'l-Ferah, 186, 187, 298, 308, 309, 337, 379
Kitâbu'l-harâc, 39, 191
Kitâbu'l-hudûd ve'l-ahkâm, 171, 173, 174, 175, 184, 299, 383
Kitâbu'l-İhtiyârât fî şerhi'n-Nukâye, 121, 300
Kitâbu'l-Mukaddime (İznikî), 90, 379
Kitâbu'l-Pezdevî, 178
Kitâbu'n-Nukâye, 122
Kitâbu'r-Red, 66, 67, 293

Kitâbu'r-Red 'alâ Şerhi Mecma'i'l-bahreyn, 66, 67, 298, 375
Kitâbu's-Salât, 90
Kitâbu't-Tahrîr Şerhu Kitâbi'l-Pezdevî fî usûli'l-fıkh, 178, 300
Kitâbu't-Teşrîh 'alâ Şerhi'l-Vikâye, 244
Konevî, 173, 346, 380
Kudûrî, 48, 50, 51, 98, 244, 266, 345, 365
Kunye, 92, 106, 155, 160, 167, 196, 214, 215, 345
Kuşânî, 345
Kutbuddin, 44, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 171, 194, 195, 196, 289, 299, 311, 316, 317, 346
Kutbuddin Amed b. Muhammed el-Herevî, 171
Kutbuddin İznikî, 26, 88, 94, 95, 195, 289, 299, 311, 316
Kutbuddin Mahmud b. Mes'ud eş-Şîrâzî, 44
Kutbuddin Muhammed, 88, 89, 93
Kutbuddinzâde, 89, 194, 195, 196, 299, 316, 390
Kübrâ, 245, 278
Künûzü'l-envâr, 80, 82, 300, 324
Küpelizâde, 284, 355, 391, 392

L

Leknevî, 2, 30, 44, 49, 51, 58, 59, 60, 66, 74, 77, 86, 90, 95, 98, 109, 110, 111, 112, 118, 123, 151, 169, 185, 191, 197, 198, 199, 213, 220, 224, 228, 231, 232, 248, 252, 253, 259, 264, 265, 282, 381
Letâifu'l-işârât, 98, 101, 102, 105, 299, 312, 313, 334, 374
Lutfullah en-Nesefî el-Keydânî, 120

M

Mağnisazâde Muhyiddin Muhammed, 284
Mahallî, 237, 238, 240
Mahmud b. Muhammed el-Lü'lüî el-Efsencî, 60
Mahsûl, 192, 204, 207, 259, 343
Mâlik, 39, 63, 64, 67, 68, 78, 85, 87, 93, 99, 105, 135, 136, 165, 168, 187, 234, 268, 328, 329
Mâlikî, 39, 40, 47, 81, 249, 356
Manzûm Fıkıh Kitabı, 143, 375
Manzûm Vikâye Tercümesi, 321
Manzûme, 58, 59, 61, 64, 84, 98, 267, 322, 325, 334, 335, 339, 359
Manzûme-i Nesefî, 66
Manzûmetü'l-Kudûrî, 279
Manzûmetü'n-Nesefî fi'l-hilâf, 59, 60, 318
Mebsût, 65, 73, 93, 154, 159, 167, 183, 259, 278, 279, 338, 345, 385
Mecdî, 2, 3, 9, 10, 16, 19, 20, 26, 30, 31, 35, 44, 52, 53, 58, 59, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 77, 79, 80, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 95, 96, 97, 98, 108, 109, 110, 121, 123, 126, 129, 130, 132, 133, 134, 138, 140, 142, 145, 148, 151, 152, 160, 161, 162, 169, 170, 171, 172, 173, 185, 186, 191, 192, 193, 194, 197, 199, 200, 206, 219, 220, 221, 224, 225, 228, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 242, 246, 247,

249, 253, 254, 255, 256, 259, 260, 264, 265, 270, 271, 273, 274, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 293, 381
Mecma', 67, 68, 78, 98, 165, 166, 196, 267, 328, 329, 334, 359
Mecma'u'l-bahreyn, 50, 52, 66, 67, 75, 78, 80, 98, 136, 148, 266, 293, 313, 315, 340, 346
Mecma'u'l-bihâr (Hacı Hasanzâde), 281, 299, 312
Mecma'u'l-fetâvâ, 140, 196
Mecma'u'n-nevâzil, 93, 278
Mecmû'âtu'l-fetâvâ, 297
Medârıku'l-aslıyye ilâ mekâsıdı'ş-şer'iyye, 273, 274, 298
Mehmed b. Ahmed et-Tarsûsî, 205
Mehmed b. Ali, 236
Mehmed b. Veli b. Resul el-Kırşehrî, 205
Mehmed b. Yahya, 236
Mehmet Şener, 213, 341
Menâr, 43, 45, 47, 48, 59, 72, 73, 131, 134, 136, 137, 159, 204, 259, 308, 309, 322, 326, 327, 333, 343, 344, 355, 359, 378
Menâru'l-envâr, 45, 72, 130, 134, 274
Menhecü'r-reşâd fî sulûki'l-'ibâd (Şükrullah Amasyavî), 281, 299, 316
Menteşevî, 46, 138, 139, 140, 141, 213, 215, 221, 224, 314, 315, 331, 335, 336, 353, 378, 390
Merğînânî, 49, 51, 52, 53, 133, 162, 177, 180, 182, 233, 261, 313, 345, 346, 347,348, 363, 368, 369, 380
Mesâbih, 196, 342
Mesâbihu's-sunne, 35
Mesnevî, 160
Meşârik, 159, 266, 342
Meşâriku'l-envâr, 35, 72
Mevâkıf, 27, 36, 125
Mevlana Abdulazîz Fârisî, 157
Mevlânâ Alâeddin (Alaeddin Rûmî), 132
Mevlâna Feyzullah, 95
Mevlana Yusuf, 95
Mevlânâzâde, 221, 258, 259, 302, 382, 390
Mevsılî, 50, 52, 59, 64, 313, 346
Mi'râcu'd-dirâye, 167, 346, 347
Mi'râc, 136
Miftâh, 23, 27, 34, 49, 59, 60, 197, 199, 331, 382
Miftâhu'l-ulûm, 27
Minhâc, 259, 343
Mir'ât, 33, 43, 46, 47, 201, 204, 205, 206, 280, 320, 324, 326, 337, 343, 359, 382
Mir'âtu'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vusûl, 46, 200, 201, 205, 300, 382
Mirkât, 43, 46, 47, 200, 204, 298, 308, 309, 320, 325, 341, 343, 344, 356
Mirkâtu'l-vusûl ilâ 'ilmi'l-usûl, 200
Mîzân, 204, 257, 259, 343
Mola Zeyrek, 138
Molla Abdulazîz, 156
Molla Abdulvâcid, 121
Molla Alâeddin Yegân, 246
Molla Efdalzâde, **270**, 271
Molla Fadlullah, 282, 391
Molla Fahreddin, 219
Molla Fenârî, 37, 44, 46, 47, 48, 49, 65, 80, 88, 95, **109**, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 123, 125, 126, 185,

194, 197, 199, 219, 222, 228, 231, 236, 245, 289, 290, 293, 298, 299, 301, 303, 304, 308, 310, 311, 316, 317, 324, 330, 332, 341, 342, 344, 349, 363, 369, 378, 390, 392
Molla Gürânî, 38, 139, 145, 198, 213, 215, 216, 232, **234**, 237, 252, 254, 259, 290, 293, 294, 295, 300, 303, 309, 314, 315, 319, 331, 349, 353, 355, 369, 382, 388, 390, 392
Molla Hamîdüddîn, 271
Molla Hamza Karamânî, 283
Molla Hasan (b. Ali), 108, 317
Molla Hattâb, 58, 59
Molla Hayâlî, **169**, 170, 302, 232, 314, 382, 390
Molla Hayreddin Halil b. Kasım, 282
Molla Hüsamzâde, **242**
Molla Hüsrev, 9, 33, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 52, 104, 123, 132, 133, 138, 139, 170, 173, 193, **196**, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 225, 231, 232, 236, 242, 243, 244, 252, 263, 265, 266, 290, 295, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 320, 322, 324, 325, 326, 327, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, **341**, 353, 357, 359, 369, 382, 390
Molla Hüsrev ve Mir'ât Adlı Eserinin Kaynakları, 206
Molla İbn Minas (İbn Kadı Minasoğlu), 282
Molla İlyas er-Rûmî, 283, 391
Molla İyas, 148, 282
Molla Kasım (Kadızâde), 249
Molla Kırımî, 38, **191**, 192, 221, 301, 310, 322, 382, 390, 392
Molla Kirmastî, 273
Molla Lütfî, 260
Molla Manisaoğlu Mehmed, 199
Molla Mecdüddin, **145**, 146, 147, 303, 390
Molla Muslihuddin Karamânî, 37
Molla Necmeddin Hanefî, 283
Molla Samsûnizâde, 44, **225**, 310
Molla Şerefüddîn, 38
Molla Vildan (Muhammed) b. Beklek, 284
Molla Yegan, 110, 147, 235, 245, 263, 270, 283, 294, 355, 391
Molla Yusuf (Kirmastîzâde), 273, 275, 277, 278, 380
Molla Zeyrek, 16, 283, 391
Muğnî, 43, 44, 47, 204, 207, 259, 279, 308, 309, 343, 344
Muğni'l-lebîb, 220
Muhammed, 2, 17, 26, 32, 35, 37, 38, 39, 44, 45, 48, 49, 59, 60, 63, 65, 66, 70, 71, 72, 74, 75, 81, 82, 88, 91, 92, 99, 103, 104, 112, 115, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 134, 135, 148, 149, 151, 152, 167, 171, 185, 188, 192, 196, 197, 199, 205, 210, 211, 217, 223, 227, 233, 237, 245, 247, 248, 249, 250, 268, 278, 307, 310, 321, 325, 327, 328, 329, 345, 348, 350, 364, 369, 376, 378
Muhammed (b. Melek), 71, 74

Muhammed (İmam), 77, 78
Muhammed Aksarâyî, 66, 301, 304, 317, 319, 357
Muhammed b. Abdullatif İbn Ferişteh, 152, 153, 154
Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz, 296
Muhammed b. Ferâmûz b. Ali el-Hanefî, 197
Muhammed b. İbrahim Halebi, 72
Muhammed b. İsa b. İsmâil, 296
Muhammed b. Muhammed, 118, 171, **247**, 248
Muhammed b. Mustafa el-Vânî (Vankulu), 212
Muhammed b.Muhammed (Aksarâyî), 66
Muhammed el-Cezerî, 283, 284
Muhammed Hasen eş-Şeybânî, 39
Muhammed Muhyiddin en-Niksâri, 246
Muhammed Şâh Fenârî, 112, 115, **123**, 124, 125, 126, 219, 220, 222, 245, 290, 301, 303, 311
Muhît, 93, 135, 140, 167, 245, 279, 346
Muhtâr, 31, 51, 52, 59, 64, 65, 98, 160, 165, 313, 346
Muhtâr fi furû'i'l-Hanefîyye, 313
Muhtasar (Molla Hüsrev), 207
Muhtasar (Kerhî), 345
Muhtasar (Kudûrî), 48, 51, 98, 177, 224, 231, 246, 263, 270, 322, 393
Muhtasar-ı İbnü'l-Hâcib, 177
Muhtasar-ı Kâdîhân, 303
Muhtasar-ı Kudûrî, 48, 66, 345
Muhtasar-ı Muhît, 93
Muhtasar-ı Vikâye, 176
Muhtasaru Fetâvâ-yı Kâdîhân, 269
Muhtasaru Seyyid Şerîf, 309
Muhtasaru'l-Mes'ûdî, 345
Muhtasaru'l-Mes'ûdiyye, 140
Muhtasaru'l-Müntehâ, 43, 44, 46, 47, 53, 192, 224, 226, 262, 310, 343, 353
Muhyiddîn Acemî (Acemzâde), 236, 253
Muhyiddîn b. Süleyman el-Hanefî (Kafiyeci), 185
Muhyiddin Çelebi, 260
Muhyiddin Muhammed (Niksârî), **263**, 264
Muhyiddîn Muhammed b. Ali el-Acemî er-Rûmî, 252
Mukaddimâtü'l-erba'a, 227, 254, 309
Mukaddime, 159
Mukaddime (Semerkandî), 86
Mukaddime(İznikî), 26, 34, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 157, 160, 195, 299, 317, 333, 341, 346, 378, 379
Mukaddime Ebu'l-Leys Tercümesi, 90
Mukaddime fi's-salât, 317
Mukaddime-i Kutbuddin, 90, 196
Mukaddimetü'l-fıkhiyye, 313
Muntahab, 259
Muntekâ, 244
Munye, 106, 166, 278
Munyetü'l-elmei, 49
Mûsâ Çelebi (b. Şeyh Mahmud), 95
Mûsâ Çelebi [İbn Kadı Mahmud], 283
Mûsâ Koçhisarî, 313
Musaffâ, 167, 346, 347
Musannifek, 26, 37, 38, 46, 48, 49, 50, **171**, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182,

183, 184, 256, 290, 299, 300, 301, 309, 310, 311, 312, 313, 318, 321, 323, 333, 334, 335, 337, 339, 340, 353, 359, 369, 383, 390, 392
Muslihuddin Mustafa Karamânî, 35, **85**, 87, 205, 255, 300, 301, 313, 317, 336
Mustafa b. Muhammed Azmizâde, 212
Mustafa el-Vedinî, 205
Mustasfâ, 84, 85, 127, 204, 229, 259, 266, 343, 346, 347
Mutavvel, 243
Muvatta, 39
Mübarek Şâh el-Mantıkî, 95
Müntekâ, 346
Münye, 140, 215
Münyetü'l-fukahâ, 345
Münyetü'l-fetâvâ, 196
Münyetü's-sayyâdîn (İbn Melekzâde), 71, 152, 153, 299, 312, 326, 378
Mürşidü'l-musallî, 115, 299
Mürşidü'l-müte'ehhilîn, 89, 93, 299, 379
Müslim, 128, 209, 331, 342, 383
Müsned, 342, 372
Müştemilü'l-ahkâm, 164, 165, 166, 299, 327, 376
Müzenî, 181

N

Nâcî Mâruf, 29, 30, 39, 40, 383
Nâfi, 346, 347
Nasbu'r-râye, 49, 133
Nasîhatu'l-vüzerâ, 173
Natifî, 345
Necâtü'z-zâkirîn, 160
Nese'î, 342
Nesefî, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 59, 60, 62, 72, 101, 102, 103, 104, 130, 136, 144, 159, 167, 183, 243, 254, 268, 274, 309, 317, 318, 330, 332, 343, 346, 347, 348, 363, 368, 369, 377
Nesefî (Ebû Hafs), 60, 61, 62
Neşâtu's-sudûr fî şerhi Kitâbi'l-Ferahi ve's-surûr, 187, 300, 339, 379
Nevâdir, 93, 167, 346
Nevâdir-i Hişâm, 167
Nevâzil, 190, 345
Nihâye, 93, 122, 140, 160, 167, 177, 182, 196, 204, 223, 259, 266, 267, 279, 346, 347
Niksârî (Muhyiddin), 263, 264, 265, 302, 314, 383
Nişancı Mehmed Paşa, 58, 124, 148, 293, 383
Nuhbetü'l-fiker, 35
Nukâye, 313
Nûru'l-'ayn fî ıslâhı Câmi'i'l-fusûleyn, 104

O

Osman b. Abdullah Gelibolulu, 205

Ö

Ömer el-Habbâzî, 44
Ömer Kazvinî, 235

P

Pezdevî, 45, 47, 48, 73, 102, 103, 104, 177, 183, 200, 201, 204, 300, 309, 310, 343, 344, 345, 347, 348

Pîr Muhammed Bahâuddîn Erzincânî, 247

R

Râhatu'l-kulûb, 89, 90
Rahmi Efendi, 205

Risâle (Alâeddin Rûmî), 133
Risâle (Fetvâ) fî beyâni deverâni's-sûfiyye, 66, 248
Risâle (fetva) fî cevâzı deverâni's-sûfiyye, 161, 304, 319
Risâle 'ale'l-Hidâye fi't-tahâre, 304
Risâle 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a (Samsûnîzâde), 227
Risâle 'ale'r-rehn, 278, 303, 380
Risâle beyâni'l-meşrû'i, 303
Risâle fî beyâni esrâri'l-vudûi'z-zâhiriyye ve'l-ma'neviyye, 248
Risâle fî beyti'l-mal, 200, 303
Risâle fî ciheti'l-kıble, 256, 303
Risâle fi lehv, 303
Risâle fî menâsiki'l-hacc, 279
Risâle fî nakdi'l-vudû' (Hatipzâde), 251, 252, 260, 304, 315, 317, 377, 379, 380
Risâle fî nakdi'l-vudû' (Kestellî), 256, 257
Risâle fi reddi 'alâ Risâleti'l-velâiyye, 303
Risâle fî reddi 'alâ Risâleti'l-velâiyyeti'l-Hüsreviyye (Hızır Şah Menteşevî), 139
Risâle fî usûli'l-fıkh (Molla Mecdüddîn), 145, 303, 311
Risâle fi'l-fıkh 'ala mezhebi Ebî Hanîfe, 108, 304
Risâle fi'l-Hidâye, 303
Risâle fi'l-îman ve'l-İslâm, 304
Risâle fi'l-îmân ve'l-islâm, 250, 317
Risâle fi'l-istincâ, 115, 304
Risâle fi'l-mesâki'l-hac, 304
Risâle fi'l-vakf (Kirmastîzâde), 277, 303, 340
Risâle fi'l-velâ (Molla Hüsrev), 213, 237, 303, 331
Risâletü'l-lehv (İbrahim Tosyavî), 280
Risâletü'l-velâ (Molla Gürânî), 241
Risâletü'l-velâ 'ale'l-velâ, 303
Risâletü's-salâtiyye (Molla Fenârî), 115, 116, 304, 376
Rumûzu'l-esrâr, 82, 308, 309

S

Sadeddin, 15, 20, 45, 46, 95, 96, 162, 172, 220, 225, 228, 232, 236, 242, 246, 254, 255, 260, 264, 265, 270, 383, 384
Sadeddin Dehlevî, 45
Sadreddin Konevî, 110, 194
Sadru'l-İslâm Yusr, 203
Sadruşşehîd, 93, 345, 346, 347
Sadruşşerîa, 45, 46, 47, 50, 52, 53, 73, 74, 86, 121, 127, 149, 162, 166, 177, 196, 200, 222, 227, 239, 244, 251, 252, 257, 258, 261, 264, 310, 314, 315, 317, 331 343, 346, 347, 348, 363, 368
Saferşah, 110
Sahibu'l-Kâfi, 183
Sahibu't-Tahkîk, 132
Saîd b. İsmâil er-Rûmî el-Aksarâyî, 279
Saîd Ömer el-Aksarâyî, 299
Sakıp Yıldız, 237, 294, 295
Samsûnî, 231, 246, 263

Samsûnîzâde, 225, 226, 227, 228, 272, 302, 321, 322, 384, 390
Sarı Ya'kub, 110, 279, 304, 317
Sava Paşa, 205, 385
Secâvendî, 51, 118, 319, 345, 384
Sehâvî, 74, 77, 109, 110, 185, 234, 235, 236, 237, 238, 240, 385
Semerkandî, 87, 90, 343, 345, 347
Serahsî, 29, 45, 48, 68, 73, 83, 84, 85, 135, 140, 168, 169, 183, 203, 204, 214, 215, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 385
Serûcî, 127, 266, 346
Seyfeddin Ahmed Herevî, 49
Seyfu'l-kudât 'ale'l-buğât, 189, 299, 379
Seyfu'l-mulûk ve'l-hükkâm, 190, 299, 379
Seyyid Ali
Seyyid Hasan b. Ali Komenâtî, 38, 50, **126**, 127, 128, 129, 300, 313, 321, 322, 327, 335, 358, 385, 390
Seyyid Ali Acemî, 38
Seyyid Bey, 69, 385
Seyyid Şerîf Cürcânî, 3, 35, 36, 44, 49, 53, 65, 109, 132, 170, 200, 207, 224, 226, 231, 247, 253, 262, 263, 266, 272, 293, 310, 319, 322, 369
Sîbeveyh, 73, 342
Siğnakî, 346
Simâvî
Simâvî (Bedreddin), 95, 96, 97, 98, 104, 167, 199, 300, 312, 323, 327, 328, 333, 334, 335, 337, 339, 353, 357, 359, 374, 375, 390, 392
Sinan Paşa, 30, 50, 228, 229, **231**, 232, 233, 234, 268, 302, 304, 314, 317, 329, 333, 359, 385, 390
Sinâneddin Yusuf, 134, 246
Sirâceddin et-Tevfîkî, 218
Sirâciyye, 117, 118, 163, 278, 319, 376
Siyasetname, 174
Somuncu Baba, 110
Subkî, 39, 237, 238, 239
Sufiyye'nin Libas ve Etvar ve Meslekine Dair İtirazlara Reddiye, 111
Sultan Fatih, 15, 164, 171, 172, 191, 198, 221, 223, 225, 232, 236, 249, 295
Suyûtî, 66, 159, 248, 380
Süleyman Çelebi b. Halil Paşa, 284
Süleyman Efendi el-İzmirî, 205

Ş

Şâfiî, 18, 35, 39, 40, 63, 64, 66, 67, 68, 78, 79, 81, 84, 85, 87, 93, 99, 119, 125, 126, 131, 135, 141, 153, 155, 159, 165, 168, 169, 176, 177, 180, 184, 187, 201, 204, 206, 212, 229, 230, 233, 234, 235, 237, 240, 245, 268, 269, 291, 309, 328, 329, 333, 334, 336
Şâfiye, 237
Şâhidî, 95
Şakâik, 2, 3, 9, 10, 19, 20, 26, 29, 31, 45, 46, 58, 59, 60, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 77, 79, 80, 81, 85, 86, 88, 89, 90, 95, 96, 97, 98, 108, 109, 110, 111, 112, 118, 121, 122, 123, 126, 129, 130, 132, 133, 134, 138, 142, 145, 148, 151, 152, 160, 161, 162,

164, 169, 170, 171, 172, 173, 179, 185, 186, 191, 192, 193, 194, 197, 198, 199, 206, 219, 220, 221, 224, 225, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 242, 246, 247, 249, 254, 255, 256, 259, 260, 264, 265, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 293, 295, 385
Şakir Ahmed Efendi, 205
Şâmil, 259
Şemseddin b. Yegan, 283
Şemseddin Muhammed b. Hamza Fenârî, 109
Şemseddin Muhammed b. Yusuf Konevî, 296
Şemseddin Muhammed el-Buharî (Emir Sultan), 110
Şemsü'l-eimme el-Halvânî, 105
Şerefüddîn Kırımî, 45, **129**, 131, 132, 300, 309, 322, 327, 355, 359, 385, 390, 392
Şerhu Esrâri'l-vudû'i ve erkânihi (Muhammed Aksarayî), 248, 301
Şerhu Fıkhi'l-Keydânî, 120, 376
Şerhu Kenzi'd-dekâik (Karahisârî), 59, 300
Şerhu Kenzi'd-dekâik (Musa Koçhisârî), 280
Şerhu Kudûrî, 93
Şerhu Manzûmeti'n-Nesefi fi'l-hilâf, 358
Şerhu Manzûmeti'n-Nesefî fi'l-hilâf (Karahisârî), 59, 301
Şerhu Mecma, 77, 78, 93, 378, 382
Şerhu Mecma'i'l-bahreyn (İbn Kâdî-i Ayasluğ), 148, 300
Şerhu Mecma'i'l-bahreyn (Cemaleddin Aksarayî), 293, 312
Şerhu Mecma'i'l-bahreyn (İbn Melek), 77, 300
Şerhu Menâri'l-envâr, 72
Şerhu Muhtasari'l-usûl (Şîrâzî), 192
Şerhu Mukaddimeti'l-fikhiyye, 300
Şerhu Telhîs-i Câmi'i'l-kebîr fi'l-furû' (Molla Fenârî), 301
Şerhu Telhîs-i Câmi'i'l-kebîr fi'l-furû', 119
Şerhu Tevâli'i'l-envâr (Beydâvî), 36
Şerhu Tuhfeti'l-mulûk (İbn Melekzâde), 71, 152, 154, 301
Şerhu'l-Akâid (Nesefi), 254
Şerhu'l-Akta', 215
Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr, 140
Şerhu'l-Ferâiz (Cürcânî), 52, 53, 163, 242, 322
Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye (Haydar Herevî), 279
Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye (Şihâbuddîn es-Sivasî), 163
Şerhu'l-Fıkhi'l-Keydânî (Molla Fenârî), 301
Şerhu'l-Hidâye, 140, 215
Şerhu'l-Hidâye (İbn Kâdî-i Ayasluğ), 300
Şerhu'l-Hidâye (Kara Ya'kub), 300
Şerhu'l-Hidâye (Muslihuddin Karamanî), 300
Şerhu'l-Hidâye (Musannifek), 179, 300
Şerhu'l-Menâr (Hattâb Karahisârî), 59, 299
Şerhu'l-Menâr (Nesefî), 243

Şerhu'l-Menâr (Şerefuddin Kırımî), 130, 300
Şerhu'l-Menâri'l-envâr (İbn Melek), 300
Şerhu'l-Mevâkıf, 36
Şerhu'l-Muğnî (Esved), 80, 300
Şerhu'l-Muhtâr (Karahisârî), 59, 64, 380
Şerhu'l-Muhtâr fî furû'i'l-Hanefîyye (Karahisârî), 300
Şerhu'l-Mukaddimeti'l-fıkhıyye, 71
Şerhu'l-Mukaddimeti's-salât (Molla Fenârî), 117, 301
Şerhu'l-Multekâ, 167
Şerhu'l-Pezdevî, 173
Şerhu'l-Vikâye, 53, 151, 161, 162, 253, 260, 261, 264, 267, 314, 331, 346, 347, 367
Şerhu'l-Vikâye (Acemzâde), 253
Şerhu'l-Vikâye (Fenârîzâde), 220
Şerhu'l-Vikâye (Hüsameddin Tokadî), 161
Şerhu'l-Vikâye (İbn Melek), 71, 74, 75, 300
Şerhu'l-Vikâye (İbn Melekzâde), 152, 300
Şerhu'l-Vikâye (Kirmastîzâde), 273, 301
Şerhu'l-Vikâye (Musannifek), 183, 184
Şerhu'l-Vikâye (Sadruşşerîa), 52, 53, 74, 151, 244, 314, 315
Şerhu'n-Nâfî, 242
Şerhu's-Sirâciyye (Haydar Herevî), 301
Şerhu's-Sirâciyye (Molla Fenârî), 117, 301
Şerhu's-Sirâciyye (Seyyid Şerif), 253
Şerhu's-Sirâciyye (Şihâbuddin es-Sivasî), 301
Şerhu't-Tahâvî, 93, 154, 159
Şerhu't-Tavdîh (Molla Hüsrev), 300
Şerhu'z-Zâd, 215
Şerhu'z-Zâhidî, 196, 244, 345
Şeyh Abdurrahman b. Ali, 37
Şeyh Ali (Musannifek), 171, 172, 173, 177, 179, 180, 182
Şeyh Bedreddin, 13, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 107, 108, 167, 168, 212, 266, 312, 313, 326, 329, 346, 365, 369, 377, 381, 388
Şeyh Ebû Muhammed Mas'ûd b. el-Hüseyin, 140, 214
Şeyh Edebâli, 8, 9, 19, 33, 37, 58, 282, 287, 289, 290, 349, 369, 391, 392
Şeyh Ekmelüddîn, 217
Şeyh Hâmid-i Kayserî (Somuncu Baba), 110
Şeyh Mahmud (Koca Efendi), 95
Şeyh Muhammed (Çelebi Halife), 248
Şeyh Muhammed b. Muhammed el-Cemâlî, 247
Şeyh Muhammed Cezerî, 38
Şeyh Ramazan, 283, 295, 391
Şeyh Reşîdüddîn Muhamed en-Nisâbûrî, 215
Şeyh Reşîdüddin Muhammed en-Nisâbûrî, 214
Şeyh Süleyman b. Ali el-Karamânî, 104
Şeyhu'l-Esad, 82
Şeyhulislâm Zekeriya b. Bayram el-Ankaravî, 212

Şihâbüddin (es-Sivasî), 49, **162**, 163, 301, 319
Şîrâzî, 192, 222, 391, 392
Şirvânî, 235, 236, 280
Şurûtu's-Salât, 299
Şücâ'uddîn Hibetullah, 45
Şükrullah Amasyavî, 281, 299, 316

T

Ta'lîka 'alâ bâbi'ş-şehîd mine'l-Hidâye ve'l-Vikâye ve 'alâ Sadrişşerîa, 161, 314
Ta'lîka 'alâ Hâşiyeti't-Telvîh (Hızır Şah), 138, 140
Ta'dîl, 259
Ta'lîka 'alâ bâbi'ş-şehîd mine'l-Hidâye (HisameddinTokâdî), 303
Ta'lîka 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a (Alâeddin Ali Arabî), 302
Ta'lîka 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a (Hacı Hasanzâde), 303
Ta'lîka 'ale'l-Mukaddimâti'l-erba'a (Samsunîzâde), 302
Tabâkât (Taşköprîzâde), 74
Taceddin es-Sübki, 294
Taceddin Kürdî, 79, 282, 288, 290
Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Ali es-Subkî, 237
Tâcuşşerîa, 50, 51, 74, 80, 121, 196, 251, 252, 314, 346, 363, 368
Taftâzânî, 3, 18, 44, 46, 47, 53, 73, 109, 132, 171, 177, 179, 193, 194, 197, 206, 207, 216, 220, 221, 222, 224, 225, 227, 243, 254, 255, 258, 265, 266, 290, 326, 327, 328, 343, 369
Tahâvî, 244
Tahir Efendi, 220
Tahkîk, 204, 259
Tahsîl, 259
Takrîr, 204
Takvîmu'l-edille, 204, 259, 344, 343
Taşköprîzâde, 2, 23, 34, 35, 52, 53, 59, 60, 70, 74, 77, 81, 86, 90, 122, 126, 130, 132, 133, 134, 148, 151, 152, 163, 164, 170, 171, 172, 185, 186, 193, 197, 229, 232, 237, 246, 254, 271, 280, 293, 382, 385, 386
Tatarhâniyye, 166, 167
Tavdîh, 42, 43, 45, 46, 47, 53, 86, 87, 141, 200, 204, 206, 220, 223, 227, 244, 266, 269, 308, 309, 310, 343, 344
Tebyîn, 167, 204
Tebyînu'l-hakâik, 346
Tefsir-i Kebîr (Razî), 148
Tehzîb, 345
Telhîsu Câmi'i'l-kebîr fî'l-furû, 119, 317
Telhîsu'l-Fusûl ve tarsîsu'l-usûl, 125, 126, 303, 307, 311, 321, 383
Telvîh, 27, 31, 42, 43, 46, 47, 53, 130, 131, 132, 141, 151, 170, 173, 179, 191, 194, 206, 220, 221, 223, 224, 225, 227, 229, 243, 244, 254, 255, 257, 258, 266, 269, 280, 309, 310, 321, 322, 326, 343, 344, 367
Tenbîh, 234
Tenbihu'l-ğâfilîn, 160
Tenkîh, 43, 45, 46, 47, 86, 179, 204, 206, 244, 266, 310, 343, 344, 356

Tercüme-i Ferâizi's-Sirâciyye (Ahîzâde), 266
Teshîl, 100, 102, 103, 105, 107, 328, 334, 337, 359, 374
Teshîlu Mir'âti'l-usûl fî tercemeti Mirkâti'l-vusûl, 205
Tetkîk, 259
Timurtâşî, 82, 167, 347
Tirmizî, 128, 249, 342, 386
Tokâdî (Hüsameddin), 50, 161, 162, 266, 313
Tuhfe, 106, 154, 167, 173, 174, 214, 215, 278, 326, 345
Tuhfetu's-salât, 317
Tuhfetu's-selâtin (Tuhfetu'l-mulûk), 173
Tuhfetü'l-mulûk, 154, 173, , 299, 318, 383
Tûsî (Ali), 141, 223, 224, 225, 231, 243, 263, 326

U

Umdetü'l-islâm, 156, 157, 360
Usrûşenî, 345
Usûl(ü'l-Cassâs), 343
Usûl-ı Fıkıh Dersleri, 205
Usûlü'l-Pezdevî, 47, 308, 343
Usûlü's-Serahsî, 343
Uzcendî, 347

Ü

Ümmügülsüm (b. M. Fenârî), 112

V

Vâfi, 259, 267, 346, 347
Vâkıât, 345
Vâridât, 97
Vasît, 140, 259
Vasiyetnâme, 199, 208, 218, 219, 303
Vasiyyetü'l-mulûk, 160
Vecîz, 140, 154, 188, 259, 275, 276, 320, 332, 338, 339, 345, 380
Vecîz (Sahibu'l-Vasît), 140
Vecîzü'l-Muhît, 140
Veliyyüddin Efendi, 280, 299, 319
Velvâlici, 347
Vikâye, 25, 48, 50, 51, 52, 70, 71, 74, 75, 76, 78, 80, 87, 98, 121, 124, 126, 127, 134, 142, 143, 151, 152, 153, 160, 161, 162, 165, 170, 173, 175, 176, 177, 184, 196, 204, 222, 223, 244, 251, 252, 261, 262, 264, 266, 267, 268, 274, 300, 304, 313, 314, 315, 321, 322, 326, 329, 331, 333, 334, 335, 340, 346, 347, 359, 378
Vikâye Şerhi, 161
Vikâye Tercümesi (Devletoğlu Yusuf), 142, 304, 359
Vikâyetü'r-rivâye fî mesâili'l-Hidâye, 80

X

XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Maveraunnehir İslâm Hukukçuları, 360

Y

Ya'kub Paşa, 224, **228**, 229, 230, 231, 263, 268, 302, 314, 322, 329, 333, 334, 359, 387, 390
Yahya el-Aracı, 72
Yar Ali eş-Şîrâzî, 282

Yenâbi, 167
Yusuf Aksarâyî, 158, 317
Yusuf b. Cüneyd, 199, 265, 319, 371
Yusuf b. Cüneyd et-Tokadî, 199
Yusuf Bâlî, 112, 124, 197, **245**, 246, 247, 263, 283, 302, 313, 388, 390, 391
Yusuf bin İbrahim el-Ma'ribî el-Hanefî, 115
Yusuf Ziya Kavakçı, 360

Z

Zâdu'l-me'âd fi'l-furû'i ve'l-ahlâk, 89, 299
Zâhidî, 266, 345
Zahîre, 93, 159, 161, 167, 177, 224, 267, 269, 278, 279, 322, 329, 333, 359, 372
Zahîretu'l-Fetâvâ, 347
Zahîretü'l-'ukba fî şerhi Sadrişşerîati'l-'uzma, 161, 266, 267, 314
Zâhiru'r-rivâye, 50, 104, 150
Zeccâc, 73, 183, 342
Zekeriyya Yahya b. Ruhavi, 72
Zeki Velîdî Togan, 349
Zemahşerî, 34, 73, 106, 183, 204, 342, 368
Zembilli Ali Cemâli Efendi, 199
Zerkeşî, 235
Zeyla'î, 49, 127, 133, , 154, 233, 234, 244, 346
Zeyneddin İbrahim b. Necmeddin el-Mısrî, 104
Zeyneddin Muhammed b. Hızır Şâh, 284
Zeyneddin Muhammed er-Râzi, 154, 317
Zeyyinu'l-Menâr (Kara Sinan), 136, 300
Ziyâdât, 345, 347

Zuhru'l-'âbidîn, 152
Zübde (Kirmastîzâde), 274, 275, 277, 308, 311, 326, 339, 381
Zübdetü'l-fusûl, 274
Zübdetü'l-vusûl ilâ 'umdeti'l-usûl, 273, 274, 276, 298, 311, 381
Züfer, 63, 87, 99, 100, 102, 103, 165, 167, 169, 211, 216, 325, 327, 328, 336